ISSN: 0041-9125

ANALELE ŞTIINŢIFICE
ALE
UNIVERSITĂŢII «AL. I. CUZA»
DIN IAŞI

(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

OMUL XXXVII - XXXVIII 1991 - 1992

Editura Universităţii «Al. I. Cuza»

ISTORIE

TOMUL XXXVII-XXXVIII, 1991-1992

CENTENAR MIHAIL KOGĂLNICEANU

❖ CENTENAR HEINRICH SCHLIEMANN (1822 – 1890) ❖ PACTUL MOLOTOV-RIBBENTROP ŞI BASARABIA ❖ STUDII ❖ DOCUMENTE ❖ DIDACTICA ❖ DISCUŢII ❖ ADDENDA ET CORRIGENDA ❖ RECENZII ŞI NOTE BIBLIOGRAFICE ❖ REVISTA REVISTELOR ❖ VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ ❖

TOMUL XXXVII-XXXVIII, Istorie, 1991 - 1992

Sumar

CENTENAR MIHAIL KOGĂLNICEANU: 100 DE ANI DE LA MOARTE

CENTENAR HEINRICH SCHLIEMANN (1822-1890)

PACTUL MOLOTOV-RIBBENTROP ŞI BASARABIA

STUDII

DOCUMENTE

DIDACTICA

DISCUŢII

ADDENDA ET CORRIGENDA

RECENZII ŞI NOTE BIBLIOGRAFICE

A. ISTORIA ROMÂNILOR

REVISTA REVISTELOR

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

TOME XXXVII-XXXVIII, Histoire, 1991-1992

Sommaire

CENTENAIRE MIHAIL KOGĂLNICEANU: 100 ANS DE SA MORT

CENTENAIRE HEINRICH SCHLIEMANN (1822-1890)

LE PACTE MOLOTOV-RIBBENTROP ET LA BESSARABIE

ÉTUDES

DOCUMENTS

DIDACTIQUE

DISCUSSIONS

ADDENDA DE CORRIGENDA

COMPTES-RENDUS ET NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

A. HISTOIRE DES ROUMAINS

B. HISTOIRE UNIVERSELLE

REVUE DES REVUES

LA VIE SCIENTIFIQUE

LISTA ABREVIERILOR

- AAA = Acta Antiqua et Archaeologica, Szeged
- AMM = Acta Moldaviae Meridionalis — Anuarul Muzeului judeţean Vaslui
- AJA = American Journal of Archeology
- AUBI = Analele Universităţii Bucureşti. Seria Istorie
- ASUI = Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza», Iaşi, Seria Istorie
- AHF = Annales Historiques de la Révolution Française, Paris
- AIIAI = Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol», Iaşi
- AA = Archaeologischer Anzeiger, Berlin
- AE = Archeological Értesitö, Budapest
- AsA = Arta şi Arheologia, Iaşi
- BSA = Annual of the British School at Athens
- BOR = Biserica Ortodoxă Română, Bucureşti
- BICS = Bulletin of the Institute of Classical Studies of the University of London
- CAH = The Cambridge Ancient History, London
- CI = Cercetări Istorice, Iaşi
- ClPh = Classical Philology, Chicago
- CRAI = Comptes Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris
- Dacia, NS = Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Bucureşti
- MI = Magazin Istoric, Bucureşti

- **MIA = Materialy issledovanija po archeologii SSSR, Moskva-Leningrad**
- **MSSI = Memoriile Secţiei de ştiinţe istorice, Bucureşti**
- **MO = Mitropolia Olteniei, Craiova**
- **PdP = La Parola del Passato, Napoli**
- **RdI = Revista de Istorie, Bucureşti**
- **RESEE = Revue des Études Sud-Est Européennes, Bucureşti**
- **RHD = Revue d'Histoire diplomatique, Paris**
- **RMMI = Revista muzeelor şi monumentelor istorice, Bucureşti**
- **RP = Revista de pedagogie, Bucureşti**
- **RRH = Revue Roumaine d'Histoire, Bucureşti**
- **SA = Sovetskaja Archeologija, Moskva**
- **SAI = Studii şi articole de istorie, Bucureşti**
- **ScB = Studii şi cercetări de bibliologie, Bucureşti**
- **ScI = Studii şi cercetări istorice, Iaşi**
- **SCIV(A) = Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie), Bucureşti**
- **SCS = Studii şi cercetări ştiinţifice, Institutul pedagogic-Bacău**
- **SMEA = Studi micenei ed egeo-anatolici**
- **SRdI = Studii, Revistă de istorie, Bucureşti**
- **ST = Symposia Thracologica (5, 1987, Miercurea-Ciuc; 6, 1988, Piatra-Neamţ; 7, 1989, Tulcea; 8, 1990, Satu-Mare - Carei).**
- **TD = Thraco-Dacica, Bucureşti**
- **TP = Thracia Pontica (I, 1982, Sofia; II, 1985, Jampol)**

GH. PLATON

Mihail Kogălniceanu (1817-1891). Istoricul şi omul politic

Vorbind despre Mihail Kogălniceanu, despre capacitatea de cuprindere a minţii sale şi despre faptele în care şi-a materializat clocotitoarea-i energie creatoare, A. D. Xenopol observa, pe drept, că aceasta a fost una din acele naturi alese, «ce greu încap cîte două alăturea în un veac; pentru care timpul cît l-a trăit a fost prea scurt şi spaţiul în care i-a fost învoit să se mişte prea neîncăpător spre a dezvolta uriaşa putere a concepţiunilor, cugetărilor şi năzuinţelor [. . .] lui. Lucrarea lui în folosul poporului său este atît de însemnată, că fără dînsa starea în care astăzi ne aflăm nici n-ar putea fi gîndită [. . .]. A lăsat după el o mare dungă de lumină şi generaţiunile viitoare vor întîlni pretutindeni numele său legat de tot ce s-a făptuit mare şi însemnat în marea şi însemnata epocă a regenerării noastre». [1]

Exegeţii care au urmat şi care au pornit de la frumoasa rostire a marelui nostru istoric, în efortul de a-l restitui contemporaneităţii în integritatea personalităţii sale, de a desprinde sensul moral al mesajului său, inepuizabila sa forţă, i-au îmbogăţit mereu înţelesul, prin adaosuri noi, semnificative. Este, astăzi, mai bine cunoscut faptul că biografia lui Mihail Kogălniceanu, în datele ei esenţiale, «se profilează pe evenimentele epocii». *Spiritul istoric* care i-a călăuzit toate demersurile, i-a conferit «capacitatea de a desprinde valoarea fiecărui moment, proiectat într-una pe fundalul istoriei; i-a înlesnit să-şi cenzureze fiecare gest în perspectiva timpului, în tentativa continuă de integrare a înfăptuirilor contemporane în cadrele de bronz ale istoriei».[2]

Dacă lucrurile stau aşa — cercetarea vieţii şi a operei marelui bărbat întăreşte această convingere — atunci Mihail Kogălniceanu, de timpuriu, încă, a posedat acea luciditate capabilă să-i încadreze eforturile în sensul istoriei. În felul acesta, personalitatea sa exemplară reprezintă o *unitate* cu care se pot măsura temperatura, spiritul, istoria însăşi a epocii.

Reprezentant ilustru al *partidei naţionale*, îl întîlnim angajat direct în mişcarea de regenerare, în opera de edificare culturală şi politică a României moderne; participă, cu fervoare, la mişcarea de idei şi la acţiunile politice ale

perioadei regulamentare, se situează printre fruntaşii revoluţiei de la 1848 şi ale revoluţiilor care au urmat — cele pentru unitate şi pentru independenţă — înscriindu-se, prin contribuţie intelectuală şi politică, prin faptă civică, în galeria făuritorilor statului modern român. *A scris şi a făcut istoria*, situîndu-se printre personalităţile de seamă ale secolului naţionalităţilor.

A fost publicist şi istoric, îndrumător cultural şi om politic în sensul superior al termenilor. A răspuns, cu înalt spirit civic şi patriotism, dar şi cu o desăvîrşită competenţă chemărilor timpului său, risipindu-şi efortul, cu generozitate, între cuvîntul scris şi fapta civică şi politică. Opera sa, deconcertantă prin diversitate, comportă, totuşi, cum bine s-a spus, o unitate, asigurată prin convergenţa planurilor. Istoricul întovărăşeşte, mereu, pe scriitor, pe economist, pe omul de stat, pe orator, pe publicist, fiecare din aceste ipostaze avînd ca trăsătură comună spiritul prin excelenţă istoric al militantului.[3]

Aplecare spre studiu şi spre scrisul istoriei nu este întîmplătoare, izvorîtă doar din pasiune intelectuală. Asemenea celorlalţi «căuzaşi» ai generaţiei din care face parte, crescut în «larma ideilor nouă», în vremea veritabilei explozii de viaţă naţională care a urmat revoluţiei din 1821, avea deplin format, aşa cum am notat, sentimentul responsabilităţii naţionale şi bine deslușite direcţiile spre care urmau să fie canalizate eforturile necesare regenerării. Istoria, a cărei rosturi multiple — educative, sociale şi naţionale — le cunoştea, urma să fie, pentru tînărul Kogălniceanu, domeniul predilect al activităţii, să-i ofere cîmpul trebuincios desfăşurării uriaşei sale energii. Contactul cu «Europa luminată» şi frecventarea cursurilor de ţinută la universităţile germane l-au familiarizat cu marile curente ale timpului, cu spiritul liberal, cu rostul istoriei ca *paladiu al naţionalităţii*, limpezindu-i gîndurile şi ordonîndu-i actele. Talentul şi curiozitatea intelectuală, capacitatea sa de asimilare l-au ajutat să-şi însuşească, în scurtă vreme, temeinice cunoştinţe, pe care avea să le valorifice în activitatea sa viitoare. Totodată, însă, «amorul pentru patria română» a căpătat sensul şi dimensiunile sale reale.[4]

Nu a avut însă răgazul să-şi consacre întregul timp scrierii istoriei poporului său şi afirmării principiilor pe care trebuia să se sprijine construcţia acesteia. A fost nevoit să coboare, devreme, în arena politică pentr *a face* istorie, pentru a construi societatea modernă în care trebuia să evolueze naţiunea română. Istoricul, savantul, devine om politic. Ar fi fost, poate, aşa cum aprecia N. Bălcescu, singurul în măsură să realizeze istoria românilor în viziunea modernă impusă de timpul în care trăia. Maturitatea gîndirii sale, pe care, în 1840, o elogia Aaron Florian, profesorul de istorie de la Sfîntul Sava,[5] reprezenta o chezăşie în acest sens.

Opera istorică a lui Mihail Kogălniceanu nu este prea întinsă. *Proiectele* depăşesc, constant, realizările practice. Lucrările începute, de capitală importanţă, nu pot fi desăvîrşite. Timpul şi împrejurările, *activismul* cultural şi politic neobosit nu au îngăduit concentrarea eforturilor doar într-o singură direcţie. Această operă, însă, nu rămîne exterioară eforturilor omului politic; aşa cum am constat, le însoţeşte şi le întregeşte, le justifică şi le consolidează. Pentru Mihail Kogălniceanu, aşadar, istoria nu reprezintă *un scop în sine*; este

un mijloc, un instrument de afirmare a dreptului la existenţă şi unitate politică a naţiunii române. Este *paladiul naţionalităţii*. «Eu privesc ca patria mea, rostea convins istoricul profesiunea sa de credinţă, toată acea întindere de loc unde se vorbeşte româneşte şi ca istorie naşională istoria Moldovei întregi, înainte de sfîrşirea ei, a Valahiei şi a fraţilor din Transilvania».[6]

L'Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens — din care, în 1837, a apărut doar primul volum — dă expresie practică viziunii integratoare, naţionale, a lui Mihail Kogălniceanu, dezvăluindu-i, totodată, responsabilitatea, capacitatea intelectuală şi pregătirea istoricului. Apreciată în contextul epocii, apariţia cărţii capătă o semnificaţie deosebită, situîndu-l pe tînărul autor (avea, atunci, doar 20 ani) în centrul acţiunilor culturale şi politice iniţiate de *partida naţională* din Principate.

Acestei prime sinteze a istoriei naţionale — în prelungirea căreia «Dacia literară» se aşează firesc, prin program, orientare şi obiectiv final — îi urmează «Arhiva românească» (1840-1841,1845), prima revistă specială de istorie, a cărei *Introducţie* reprezintă o limpede afirmare a crezului naţional şi patriotic profesat de istoric, dar, totodată, şi o expunere a bazelor ştiinţifice pe care se constituie, sprijinindu-se, istoria naţională. *Cursul* de istorie ţinut la Academia Mihăileană, în anul academic 1843-1844, din care a fost cunoscută şi larg răspîndită celebra *Lecţie introductivă*, trebuia să fie — şi a fost — o expresie practică, strălucită, a rolului şi a rostului istoriei naţionale. Apreciate în contextul acţiunilor politice, aceste acte de cultură îşi sporesc sensibil semnificaţia şi mesajul.

Aflat în preajma domnitorului Mihai Sturdza, al cărui aghiotant a fost, de a cărui favoare (la început, cel puţin) s-a bucurat, Mihail Kogălniceanu s-a implicat în mişcarea politică şi culturală-naţională în obiectivele şi în esenţa sa — care agita Principatele, concentrînd energiile unei însemnate părţi a societăţii româneşti, în care erau angajaţi domnitorii înşişi. Unirea celor două Principate, combaterea protectoratului Rusiei ţariste şi înlocuirea sa cu un regim de garanţie colectivă, modernizarea societăţii în acord cu *spiritul veacului* reprezentau obiectivele politice susţinute, afirmate şi justificate de întreaga mişcare culturală, al cărei obiect principal îl constituia *reliefarea identităţii naţionale*, româneşti.

Mihail Kogălniceanu şi-a făcut ucenicia participînd la evenimentele generate de acţiunea politică iniţiată şi condusă de Ion Cîmpineanu, în 1838, care a concentrat cea mai aleasă parte a societăţii româneşti în cuprinsul «partidei naţionale». A cunoscut, desigur, programul de acţiune al partidului muntean, natura tratativelor purtate cu domnitorul M. Sturdza în vederea unirii celor două Principate, în care au fost implicaţi, direct şi larg, consulul general al Franţei de la Bucureşti, Adolphe Billecocq şi cel de la Iaşi, Huber.[7] Nu întîmplător, desigur, la sfîrşitul anului 1839, după vizita la Iaşi a consulului general al Franţei, M. Kogălniceanu pleacă în capitala Ţării Româneşti. Obiectivul contactului cu reprezentanţii mişcării de regenerare din Principatul vecin nu se reduce, fireşte, doar la pregătirea condiţiilor pentru apariţia «Daciei literare». Există o strînsă legătură, credem, între publicarea revistei, la Iaşi, în 1840,

între mişcarea condusă de I. Cîmpineanu şi între prezenţa în capitala Moldovei a profesorului francez J. A. Vaillant, care a organizat aici o societate secretă-"Societatea filantropică"-filială a organizaţiei revoluţionare din 1840, dezvoltată în prelungirea mişcării lui Cîmpineanu, denumită *Fiii coloniei lui Traian*, care-şi propunea să promoveze «*un duh de unire mai aproape între toate ramurile neamului românesc şi un interes mai viu pentru naţie şi patrie*».[8] Direct sau indirect, M. Kogălniceanu a participat la aceste frămîntări, în care era antrenată *partida naţională* din Moldova.

Programul «Daciei literare», de îndrumare a mişcării culturale,[9] întărit şi extins prin *Introducţia* la «Arhiva românească» şi, apoi, celebra *Lecţie introductivă* a cursului de istorie naţională, predat la Academia Mihăileană, adevărată directivă politică a mişcării naţionale, reliefează, cu adevărat, că M. Kogălniceanu devenise, deja —avea acum, în 1843, 26 ani —un «tînăr bătrîn», «un om deplin». Temeinicia observaţiei formulată de profesorul de la Bucureşti a fost repede verificată: Kogălniceanu se situa, necontestat, în fruntea mişcării de regenerare, fiind purtătorul de cuvînt al programului ei cultural, naţional.

Publicarea, între 1845 şi 1852 a *Letopiseţelor Ţării Moldovei* (vol. I-III) şi, apo, a culegerii realizată pentru străinătate —*Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques* (1845, vol. I-II) —reliefează grija de a crea instrumentul necesar scrierii istoriei naţionale.

Cel care cunoaşte epoca este la curent cu direcţia spre care era îndreptat efortul naţional şi poate să aprecieze nu numai valoarea ştiinţifică a operei istoricului; îi desprinde, totodată, semnificaţia şi mesajul. Situate în contextul în care au apărut (între 1837 şi 1845, cele mai multe dintre ele) lucrările şi publicaţiile sale capătă o valoare ce se cuvine mai apăsat subliniată.

Participînd la dezbaterile importante ale epocii, prezent la toate iniţiativele al căror obiectiv era promovarea culturii naţionale, M. Kogălniceanu nu a putut înfăptui în domeniul istoriei tot ceea ce mintea sa cuprinzătoare a considerat necesar. Astfel, nu a putut să fie finalizat nici proiectul privitor la editarea operelor lui Dimitrie şi Antioh Cantemir, concepută în 9 volume şi nici *Istoria literaturii române*, însoţită de o antologie a prozatorilor şi poeţilor noi şi vechi (proiectată în 1840). De asemenea, corpusul de izvoare narative —*Scriptores Rerum Rumanicarum sive Valachicarum* — care trebuia să cuprindă toate provinciile româneşti — precum şi *Tabelele istorice ale României* (un apendice privind evenimentele ultimului secol-1766-1866) nu au fost decît parţial realizate.

Dincolo de semnificaţiile majore de ordin cultural şi naţional, opera istorică propriu-zisă a lui M. Kogălniceanu, puţin întinsă cum este şi lipsită de finalitate în multe din iniţiativele mărturisite, are o deosebită importanţă pentru dezvoltarea ulterioară a domeniului (a istoriografiei), conferind autorului ei, pe drept, calitatea de «cel dintîi istoric naţional». «La început a fost M. Kogălniceanu», sînt de acord să constate exegeţii epocii.[10] Nu întîmplător, B. P. Haşdeu asemăna rolul jucat de M. Kogălniceanu în istoriografia românească cu acela al lui Columb în domeniul geografiei. În acelaşi sens se apreciază că întregul secol al XIX-lea se situează sub semnul *Cronicelor* editate de M. Kogălniceanu. Prin el, cum remarca şi Andrei Oţetea, «istoriografia română a

fost eliberată de tradiţia cronicărească fiind introdusă în spiritul secolului al XIX-lea, care este liberal şi critic».

Activitatea pe terenul istoriografiei Kogălniceanu a desfăşurat-o în anii tinereţii, în epoca regenerării. Omul politic, angajat în construirea statului modern cu aceeaşi nobilă fervoare, nu a încetat însă a fi istoric. S-a slujit de învăţămintele şi de îndemnurile istoriei în activitatea înalt politică în care era angajat pentru împlinirea destinului naţional. Scrisul n-a fost pentru dînsul, aşa cum s-a remarcat, un amuzament ingenios al spiritului, un gest gratuit. A rămas şi s-a afirmat mereu drept «o necesitate, un mijloc de a participa la soluţionarea problemelor puse de epocă, de a-şi comunica mesajul».[11]

Întreaga capacitate a spiritului său creator, măsura în care a fost un adevărat «apostol al liberalismului», a oferit-o Mihail Kogălniceanu în cursul revoluţiei de la 1848. *Dorinţele partidei naţionale în Moldova* este o vie mărturie în acest sens. Întreaga erudiţie şi experienţă a «bătrînului tînăr» îşi găseşte expresie în acest important act al liberalismului românesc. În concepţia autorului, Unirea celor două Principate, temelie a statului român modern, urma să fie «cheie de boltă» a întregului edificiu naţional.

M. Kogălniceanu nu a fost numai «propovăduitor» al Unirii; a fost unul din principalii săi artizani. Alături de Alexandru I. Cuza, şi-a înscris numele la elaborarea şi aplicarea reformelor care au dat viaţă actului de la 24 ianuarie 1859. «Oborîrea privilegiilor», emanciparea şi împroprietărirea ţăranilor şi eliberarea robilor ţigani şi le revendica drept acte fundamentale ale activităţii sale sociale şi politice.[12]

Politica i-a solicitat lui M. Kogălniceanu cele mai mari eforturi; ea i-a adus, pe măsură şi cele mai mari bucurii, dar tot ea i-a pricinuit şi cele mai mari amărăciuni. «Omul de la 2 mai», cum a fost stigmatizat de adversari, M. Kogălniceanu a fost ostracizat din viaţa politică pentru o perioadă de vreme. Încălcarea unuia din principiile fundamentale ale liberalismului prin participarea la lovitura de stat a reprezentat acuzaţia principală pe care i-au adus-o cei cu care, alături, a luptat pentru instaurarea principiilor şi a instituţiilor liberale în viaţa politică a societăţii româneşti moderne. Încălcarea, se ştie, a fost, însă, dictată de puternice raţiuni de stat. Reforma nu ar fi fost posibilă prin utilizarea mijloacelor legale, constituţionale.

I-a fost dat lui M. Kogălniceanu, de asemenea, să joace un rol de prim plan în anii în care România şi-a cîştigat independenţa. La conducerea ministerului de externe şi, apoi, la congresul de pace de la Berlin, şi-a etalat virtuţile de om politic, dar şi înaltul patriotism care-i anima şi justifica acţiunile. În dramatica luptă diplomatică împotriva unei Europe coalizate în jurul «intereselor imperiale», M. Kogălniceanu a susţinut, cu fermitate, *dreptul* ţării de a-şi păstra teritoriul, de a fi admisă «ca beligerantă» la armistiţiu şi «ca participantă» la pace.[13] Independenţa obţinută de români este strîns legată de numele şi de fapta sa civică şi patriotică.

Ca membru al guvernului (1878-1880), ca ministru plenipotenţiar la Paris (1880-1881), ca deputat al Parlamentului, a continuat să apere, cu aceeaşi tărie şi luciditate, interesul ţării. A intervenit în «problema Dunării», apărînd

independenţa României ameninţată de tendinţele de imixtiune ale Imperiului dualist, dînd glas mereu, năzuinţei generale spre unitate deplină. «Dumnezeu cel sfînt, spunea el, într-un discurs rostit în Cameră, în februarie 1886, a făcut ca Transilvania să fie alături cu Moldova şi Ţara Românească şi că toate aceste trei ţări formau vechea Dacie».[14]

«Societatea Academică» i-a cinstit contribuţia la formarea culturii şi a vieţii naţionale româneşti alegîndu-l ca «membru actual» (deplin) la 16 septembrie 1869. Prin meritele sale, M. Kogălniceanu a reprezentat, în acest înalt for, *România* în integralitatea sa.

În cei 23 ani cît şi-a desfăşurat activitatea în cadrul înaltei instituţii naţionale, M. Kogălniceanu s-a bucurat de un prestigiu nedesminţit, fiind ales vicepreşedinte (1886-1887) şi, apoi, preşedinte (1887-1888). Discursul rostit la jubileul de 25 ani al Academiei, în 1891, este cea mai severă analiză a activităţii sale, pusă în slujba ideii de libertate, de progres, înnobilată de «spiritul liberal» şi de «amorul către patria română». Este, acest discurs, de mare frumuseţe, o adevărată biografie spirituală. Este ultima demonstraţie a acestui înalt spirit în forul academic.

La capătul acestor sumare notaţii, meditînd pe marginea vieţii şi a operei marelui nostru înaintaş, o meditaţie mereu necesară, nu putem să nu ajungem la încheierea, formulată, atît de limpede, de N. Iorga, potrivit căreia M. Kogălniceanu este *«actual şi contemporan»*. «Îl simţim — traduce N. Iorga propriile noastre trăiri şi sentimente — nu numai în noi, prin ce am luat de la dînsul, dar alături de noi, mergînd pe acelaşi drum, spre o ţintă care este şi aceea a vremii noastre. Ne bucurăm de un astfel de tovarăş, ne simţim asiguraţi şi încurajaţi prin aceea că umbra marilor săi paşi se păstrează lîngă aceea a silinţelor noastre. El e astfel, pentru cei care sînt obişnuiţi a se gîndi măcar din cînd în cînd la dînsul, *o forţă a vremii de azi*, prin îndemnul ce porneşte din scrisul şi chiar din acţiunea lui, prin mustrarea ce se desprinde din exemplul ce l-a lăsat».[15]

«Mihail al luminii»[16], prin cuvîntul şi fapta sa, «limpezeşte şi fortifică» sufletele noastre[17], învăţîndu-ne să desprindem sensul creator al existenţei umane.

Note

1. A. D. Xenopol, *Mihail Kogălniceanu*, Discurs de recepţiune la Academia Română, cu răspuns de D. A. Sturdza, Bucureşti, 1895.
2. Mihail Kogălniceanu, *Opere*, II, text, studiu introductiv, note şi comentarii de Alexandru Zub, Bucureşti, Ed. Academiei, 1976, p. 5; Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iaşi, Ed. Junimea, 1974, p. 249.
3. Al. Zub, *op. cit.*, p. 820.
4. M. Kogălniceanu, *Desrobirea ţiganilor. Ştergerea privilegiilor boiereşti. Emanciparea ţăranilor*, discurs rostit la Academia Română. Şedinţa solemnă de la 1/13 aprilie 1891, Bucureşti, 1891.
5. Într-o scrisoare către G. Bariţiu, din 15 iunie 1840, acesta aprecia că M. Kogălniceanu «este un tînăr bătrîn, un om deplin, un bărbat învăţat şi patriot». Apud. Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitate naţională 1834-1849*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1967, p. 34.

6. M. Kogălniceanu, *Opere*, II, p. 394. Ideile generale ale romantismului sînt îmbrăcate în haină națională, românească.
7. Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 758-763, 822-823.
8. Cf. Gh. Platon, *Contribution à la connaissance des mouvements sociaux et politique antérieure à l'année révolutionnaire 1848 en Moldavie. La société (association) philantropique*, RRH, t. IV, 1965, nr. 5, p. 943-962.
9. Maria Platon, *Dacia literară. Destinul unei reviste, viața unei epoci literare*, Iaşi, Junimea, 1974.
10. *Mihail Kogălniceanu. Ciclu de conferințe*. . . , Bucureşti, 1936, p. 40.
11. Al. Zub, *op. cit.*, p. 824.
12. M. Kogălniceanu, *Desrobirea țiganilor. Ştergerea privilegiilor*. . .
13. *Acte şi documente din corespondența diplomatică a lui Mihail Kogălniceanu relative la războiul independenței României 1877-1878, publicate de Vasile Kogălniceanu*, vol. I_1, Bucureşti, 1893, p. 22-24 şi *passim*.
14. Mihail Kogălniceanu, *Opere*, V, *Oratorie* III 1878-1891, partea III-a 1884-1886, text stabilit, studiu introductiv, note şi comentarii de Georgeta Penelea, Bucureşti, Ed. Academiei, 1898, p. 346. *Interpelațiunea privitoare la expulzarea românilor de peste Carpați*, rostită în şedința din 11 februarie 1886, important document istoric, este, totodată, o caldă pledoarie în favoarea unității naționale.
15. N. Iorga, *Sfaturi pe întunerec*, I, Bucureşti, 1936, p. 198, 204.
16. «Neamul Românesc», VI, 1911, nr. 111-112, p. 1761-1762. Din cuvîntul rostit de N. Iorga la dezvelirea statuii din fața Universității din Iaşi (1911).
17. Al Zub, *op. cit.* , *p. 817*.

V. CRISTIAN

Personalitatea lui Alexandru Ioan Cuza în două discursuri ale lui Mihail Kogălniceanu

«Domnul Cuza aparţine istoriei», afirma răspicat Mihail Kogălniceanu în chiar anul imediat următor detronării Domnitorului Unirii[1], atunci cînd o virulentă campanie se desfăşura împotriva acestuia din partea adversarilor, din care unii îi fuseseră apropiaţi colaboratori, acest din urmă caz avînd, dealtfel, numeroase analogii atît la noi, cît şi aiurea. Afirmaţia avea să fie întărită cu numeroase alte prilejuri, pînă la ultima sa manifestare publică, acum o sută de ani, în 1891, discursul rostit la aniversarea[2] a 25 de ani de la înfiinţarea Academiei Române. Aprecierile sînt cu atît mai interesante cu cît vin din partea unei mari personalităţi, deopotrivă istoric şi om de stat, cu un rol de excepţie în Epoca Unirii. Tentaţia alcătuirii unei lucrări asupra lui Cuza în viziunea principalului său colaborator este, astfel, cît se poate de firească. În acelaşi timp însă, demersul, la care ne propunem să nu renunţăm, prezintă un dublu risc, fie prin referirea la toate aprecierile directe şi indirecte ale lui Kogălniceanu[3], ceea ce ar conferi lucrării dimensiuni nerezonabile fie, dimpotrivă, printr-o sumară trecere în revistă a acestora, ceea ce ar putea duce la eliminarea involuntară tocmai a esenţialului din gîndirea istoricului-om politic. Există însă în chestiunea la care ne referim o situaţie particulară, care incită la abordarea problemei dintr-un punct aparte. Atunci cînd Al. I. Cuza se urca pe tronul Moldovei, tocmai Mihail Kogălniceanu, răspunzînd mesajului domnesc, era cel care îl saluta din partea Adunării Elective a Moldovei, după cum acelaşi Kogălniceanu va rosti, la 29 mai 1873, din partea ţării, cuvîntul la înmormîntarea fostului domn. Aşadar, aceeaşi personalitate, folosind deosebirile de ton pe care le impuneau cele două împrejurări — să nu uităm că M. Kogălniceanu a fost un mare orator — a prezentat atît programul domniei lui Cuza cît şi autorizata apreciere a modului în care acesta a fost înfăptuit. Este un caz unic în istoria noastră şi, după cîte ştiu, fără similitudini în alte părţi. Fireşte, s-ar putea reproşa că este vorba doar de două documente, ambele scurte, ambele cunoscute. Să nu uităm însă că, în aprecierea unei epoci, numărul documentelor îşi are importanţa sa, dar ceea ce contează în primul rînd este valoarea lor[4], fapt care în cazul de faţă nu poate fi pus în discuţie. Apoi, scurtimea, datorată împrejurărilor excepţionale în care au fost rostite

cele două discursuri, este asociată cu o densitate extremă a ideilor, într-o expunere care le transformă în adevărate minicapodopere, îndeosebi cuvîntul de la urcarea pe tron a lui Cuza.[5] În sfîrşit, aprecierea că sînt cunoscute este doar parţial valabilă; ce-i drept, unele fragmente, mai ales din cuvîntarea de la 5 ianuarie 1859, au fost repetate pînă la saturaţie. Altele însă au fost ignorate, mai ales cele din discursul din 1873, din motive care pot fi lesne intuite, sau reproduse fără a fi interpretate. Oricum, ele nu au fost tratate pînă acum comparativ. Este adevărat, s-ar putea ridica aici obiecţia că în vreme ce discursul de la Ruginoasa se referă la Domnitorul Unirii, cuvîntarea de la 5 ianuarie 1859 îl privea doar pe cel care se urca pe tronul Moldovei. Şi aici, obiecţia nu este decît în mică parte întemeiată. O spune Kogălniceanu însuşi; bilanţul de la Ruginoasa este raportat în permanenţă la cerinţele formulate la începutul lui Ianuarie 1859 la Iaşi. Apoi, nu putem face abstracţie de completarea acestuia prin discursul rostit din partea delegaţiei moldovene, în Adunarea Electivă a Ţării Româneşti (19 februarie/1 martie 1859).[6] Dezvoltînd ceea ce spusese la Iaşi, el făcea chiar afirmaţia că, «în ziua de 5 ianuarie, după ce adunarea electivă a Moldovei fusese convocată, cel dintîi vot al ei a fost iarăşi proclamarea Unirii Principatelor şi apoi, păşind la alegerea domnului, ea a ales pe *acela pe care l-a socotit mai capabil* (subl. ns.) pentru a duce la capăt marele princip al Unirii».[7] «Unirea, spunea el mai departe, trebuie să fie rezultatul lucrărilor şi al ţinirilor noastre. Unirea este vocea lui Dumnezeu; Unirea este atît de necesarie încît fără dînsa nu este cu putinţă a dezlega nici chiar chestiunile sociale [...]. Unirea este folositoare pentru ambele ţări surori [...]. De aceea în Moldova Unirea nu este o chestie de entuziasm, ci de judecată şi de logică».[8]

Fireşte, entuziasmul nu era exclus cu desăvîrşire; Kogălniceanu însuşi va reveni. Este posibil însă că el avea în vedere o idee de largă circulaţie, dezvoltată încă de Montesquieu — o ţară care nu poate avea capitala în centru, trebuie să o stabilească în nordul ei. Or, ambele ipoteze nu puteau fi înfăptuite; prima — chiar dacă s-a discutat despre alegerea oraşului Focşani drept centru administrativ al ţării, chiar dacă la un moment dat Al. I. Cuza preconiza construirea unei noi capitale, la vărsarea Siretului, între Galaţi şi Brăila — ar fi prezentat avantaje incontestabile. Dar, în condiţiile de atunci, atît una cît şi cealaltă dintre ipoteze erau irealizabile. Nici stabilirera capitalei la Iaşi (celelalte oraşe moldovene erau doar simple tîrguri) nu era posibilă, oraşul aflîndu-se doar la 20 km de graniţa cu absorbitorul imperiu rus. Singura posibilitate rămînea sudicul Bucureşti, plasat într-o poziţie excentrică în conformaţia geografică (putem spune bizară, împreună cu geografii vremii), devenită şi mai excentrică în momentul în care se va realiza România Mare. Credinţa în necesitatea Unirii era însă mult prea puternică pentru ca ieşenii să pună pe primul plan ambiţii administrative, deseori sterile, acceptînd chiar riscul transformării oraşului lor într-un simplu tîrg[9], cu condiţia să rămînă centru cultural.[10]

Am făcut această aparentă abatere de la subiect nu numai pentru că ea este totuşi legată de modul în care Kogălniceanu privea Unirea, ci şi pentru că ea aruncă o suplimentară lumină asupra celor două discursuri, mai ales asupra

celui dintîi. Discursuri, ce-i drept, alcătuite, prin forţa lucrurilor, în grabă, dar oratorul Kogălniceanu era obişnuit cu asemenea situaţii[11] şi apoi este cît se poate de limpede faptul că, dincolo de felul cum o face, el prezintă idei îndelung meditate, fapt care se vede îndeosebi în cunoscutul cuvînt de la 5 ianuarie 1859, în care sînt expuse idei din *Dorinţele Partidei Naţionale în Moldova* sau din «Dorinţele» ţării, prezentate de el în *Adunarea* ad-hoc a Moldovei, după cum se reflectă şi influenţa concepţiilor unor gînditori străini, adecvate realităţilor româneşti; Kogălniceanu însuşi avea să sublinieze ceea ce îi datorează lui Hardenberg, citînd, în discursul din 1891, cîteva pasaje ale acestuia care ne sugerează interesante comparaţii cu cele rostite la 5 ianuarie 1859. De altfel, cuvintele adresate atunci domnitorului sînt o adevărată chintesenţă a gîndirii şi doleanţelor epocii şi fac cu atît mai incitantă o alăturare a lor cu *bilanţul* din 1873.

În spiritul vremii, ca şi a propriei înclinări, Kogălniceanu priveşte lucrurile într-o manieră istoricistă, aşa cum procedase şi în manifestările anterioare. Chiar de la început, ţine să precizeze demarcaţia în istoria ţării pe care o reprezintă evenimentul de la 5 ianuarie 1859: «După una sută cincizeci şi patru de ani de umilire şi degradare naţională, Moldova a intrat în vechiul său drept consfinţit prin capitulaţiile sale, dreptul de a-şi alege, pre capul său, pre Domnul».[12] Este de observat însă un fapt, dincolo de greşeala de cronologie; prin scăderea a 154 de ani din 1859 am ajunge la 1705, an care nu spune nimic, din punctul de vedere la care se referă M. Kogălniceanu; este probabil sau o neglijenţă a acestuia, sau o greşeală a copistului, datarea fiind transmisă, în mod automat, de-a lungul generaţiilor de istorici, chiar dacă este evident că intenţia oratorului era să se refere la anul 1711, cu toate că «umilirea şi degradarea naţională» se manifestase şi în perioada anterioară. Blamarea trecutului apare, astfel, ca absolut firească, de vreme ce actul de la 5 , apoi cel de la 24 ianuarie erau chemate tocmai să înlăture îndelunga stare de decădere care le-a precedat. Este de observat însă că nu întreg trecutul este condamnat, ci numai ultima parte a acestuia, atunci cînd Moldova încetează a fi ceea ce a fost odinioară[13], în timpul marilor săi domni, îndeosebi Ştefan cel Mare şi Alexandru cel Bun. Tocmai la acest nivel era sortit s-o readucă actul de la 5 ianuarie 1859. «Prin înălţarea ta pe tronul lui Ştefan cel Mare s-a reînălţat însăşi naţionalitatea română»[14], spunea Kogălniceanu în continuare, într-o frază de o densitate extraordinară. Tronul Moldovei apare în această apreciere sintetică fiind prin excelenţă tronul lui Ştefan cel Mare. Personalitatea domnitorului este aceea care conferă şi personalitate naţiunii. Fraza anterioară precizase lucrurile dintr-o altă perspectivă; «umilirea şi degradarea naţională» erau asociate cu faptul că domnii fuseseră impuşi şi controlaţi din afară, ceea ce făcea că, chiar atunci cînd ar fi avut calităţi deosebite, ele să nu poată fi puse în valoare, fapt posibil numai atunci cînd erau aleşi de ţară. Se poate face aici o apropiere cu aşa-zisul *Testament* al lui Ştefan cel Mare — de fapt o creaţie a secolului al XVIII-lea, răspîndită de Asachi — fragment pe care Kogălniceanu îl adăuga discursului unionist al lui Melchisedec din 1856 şi în care domnitorul spunea «reprezentanţilor», după ce îi îndemna ca mai bine să moară prin sabie decît să asiste la împilarea şi ticăloşia Moldovei: «Dumnezeul părinţilor noştri

însă se va îndura de lăcrămile slugelor sale şi va scula dintre voi pe cineva care va aşeza iarăşi pre urmaşii voştri în libertatea şi puterea de mai înainte».[15] Exista în epocă o credinţă exprimată în cuvintele atribuite marelui domnitor, aceea că românii şi-au păstrat potenţialul din vremurile lor de glorie care poate fi pus în valoare prin alegerea unui domn care să le întruchipeze toate calităţile. Or, tocmai aceasta era, în concepţia lui Kogălniceanu, cazul lui Cuza. Înălţarea sa pe tron coincidea cu reînălţarea naţionalităţii române, reînălţarea pe care, de fapt, o decidea. Şi este interesant simbolul pe care îl reprezintă tronul lui Ştefan cel Mare (Kogălniceanu foloseşte adesea simbolurile, ca şi contemporanii său): el este al Moldovei, dar înălţarea este a naţiunii române, în ansamblul ei.

De altfel, aici intervine sublinierea necesităţii joncţiunii între tradiţie şi inovaţie. Kogălniceanu o face într-o manieră foarte elegantă. După fraza în care aminteşte ce înseamnă urcarea lui Cuza pe tronul lui Ştefan cel Mare, el arată că, prin aceasta, «neamul nostru a voit să îndeplinească o veche datorie către familia ta»[16], familie modestă, pentru a putea ajunge la ideea ce reprezintă esenţa întregului discurs: «Alegîndu-te pe tine Domn în ţara noastră, noi am voit să arătăm lumii ceea ce toată ţara voieşte: la legi nouă, om nou».[17]

«Marea şi frumoasa misie» care-i era rezervată lui Cuza privea deci nu numai factorul intern, ci şi cel extern. Diplomatul înnăscut care era Kogălniceanu simţea buna impresie pe care ar fi făcut-o afirmaţia conform căreia «Constituţia /Convenţia/ din 7/19 /1858/ ne însemnează o epocă nouă», după cum anterior sublinia că actul de la 5 ianuarie era un fel de declaraţie în faţa lumii a intenţiilor pe care le avea Moldova pentru dezvoltarea sa viitoare, în sensul a ceea ce am numi astăzi o «integrare în Europa»(fiindcă, după cum ar spune Ecclesiastul, «nu este nimic nou sub soare»), fireşte, în funcţie de condiţiile vremii, dar oricum în sensul unei modernizări pe care ţările române nu o cunoscuseră încă şi care le dădea dreptul să-şi revendice apartenenţa la familia statelor înaintate ale continentului. «Epoca nouă» pe care — se spunea în discursul din 5 ianuarie — era chemat Cuza să o deschidă, cerea alcătuirea unui program precis, ca şi anumite norme de conduită, probleme asupra cărora Kogălniceanu reflectase profund, atît pentru că, la un moment dat, fusese el însuşi propus drept candidat pentru domnie, cît şi fiindcă îl cunoştea bine pe Al. I. Cuza. Cerîndu-i să fie «omul epocei», îi arăta necesitatea desprinderii de trecut, pornind de la aceeaşi importanţă acordată prerogativelor domnului, în binecunoscutul pasaj: «Fă ca legea să înlocuiască arbitrariul; fă ca legea să fie tare; iar Tu, Măria Ta, ca Domn, fii bun şi blînd, fii bun, mai ales pentru aceia pentru care mai toţi domnii de pînă acum au fost nepăsători sau răi».[18] Fireşte, nu era vorba de o bunătate şi de o blîndeţe pur sentimentală ci, am putea spune, ţinînd seama şi de prima parte a paragrafului, deşi cuvîntul ar putea să şocheze, legiferată, după cum, de altfel, a înţeles şi Cuza şi după cum, într-un anumit fel, avea să o spună şi Kogălniceanu la Ruginoasa. Îi mai spunea apoi Domnitorului, considerat, într-o manieră modernă, a fi deasupra partidelor (sing. partidă) şi a rivalităţilor interne: «Fă, dar, ca domnia ta să fie cu totul de pace şi dreptate; împacă patimile şi urile dintre noi şi reintrodu în mijlocul nostru strămoşeasca frăţie».[19] Fireşte, aici se cere, cel puţin la prima vedere,

revenirea la virtuţi străbune — reale sau dorite — liniştea internă, «pacea», dreptatea — înlăturată în mare parte de nedreptăţile secolelor anterioare — eliminarea conflictelor sociale, pentru a se reajunge la «frăţia» de la începuturile statului. Dar cerinţa la această revenire, frecventă în epocă[20], este, de fapt, o deschidere către viitor; ar putea fi asemănată cu utilizarea unei temelii vechi, eventual întărită, pentru ridicarea unui edificiu nou, puternic, în locul altuia care nu mai corespundea noii arhitecturi. Aici atrag atenţia, şi prin plasarea lor în ultima poziţie, cele două cuvinte care constituiseră deviza revoluţiei de la 1848 — «Dreptate, Frăţie» — deviză mult mai restrînsă decît cea a Revoluţiei Franceze — «Libertate, Egalitate, Fraternitate» — dar şi mult mai concretă; să ne gîndim, de pildă, şi în lumina celor de mai sus, că francezul «Fraternité» nu este neapărat sinonim cu românescul «Frăţie».

Recomandîndu-i apoi să fie simplu, să fie bun (de data aceasta în general), ceea ce, de altfel, era în firea lui Cuza, el îi cerea, în acelaşi timp, ca «urechea ta să fie pururea deschisă la adevăr şi închisă la minciună şi linguşire»[21], cerinţă respectată în prima parte a domniei, mai puţin spre sfîrşitul ei, atunci cînd marile reforme erau înfăptuite.

Folosind faptul că noul domn purta «un frumos şi scump nume», acela al lui Alexandru cel Bun, îi cerea într-un final de mare efect oratoric: «Ca şi dînsul fă, o Doamne, ca prin dreptatea Europei, prin dezvoltarea instituţiilor noastre, prin simţămintele tale patriotice, să mai putem ajunge la acele timpuri cînd Alexandru cel Bun zicea ambasadorilor de la Bizantiu că " România nu are alt apărător decît Dumnezeu şi sabia sa"».[22] Dincolo de discuţiile în legătură cu acest episod, să-l observăm din nou pe diplomatul Kogălniceanu atunci cînd acesta se referea la dreptatea Europei, fiindcă sigur că aceasta nu putea veni, mai ales în condiţiile garanţiei colective, după cum avea să o demonstreze domnia lui Cuza[23] şi cum avea, de altfel, să o spună singur în cuvîntarea de la 19 februarie/1 martie 1859: «Niciodată o naţie n-a datorat mîntuireasa numai altor naţii. Dar, continua el, cînd cinci milioane de români se vor uni, ei vor şi putea».[24] Ridicarea României în timpul lui Cuza s-a datorat, evident, în primul rînd factorului intern, rolul fundamental fiind jucat de Domnitorul Unirii — inclusiv prin ştiinţa de a-şi alege colaboratorii, printre care, în momente dificile, pe Kogălniceanu — rol pe care acesta din urmă avea să-l sublinieze, în mod pregnant, în discursul de la Ruginoasa, în 1873.

Documentul prezintă o dublă importanţă: pe de o parte, el este un act de justiţie faţă de memoria lui Cuza Vodă[25] într-un moment în care din raţiuni politice, acesta era violent atacat;[26] pe de altă parte, referindu-se la domnia acestuia, Kogălniceanu are în vedere mai ales modul în care ea a constituit o realizare a programului din 1859 ţinînd, cu o nedisimulată mîndrie, să precizeze că «sunt patrusprezece ani trecuţi de cînd în adunarea ţării, în capitala Moldovei, mi s-a făcut onoarea de a spune cel dintîi colonelului Cuza cuvîntul Măria Ta şi totodată de a-i spune care este voinţa naţiunei şi cari erau aspiraţiile naţiunei ce i se dau lui spre îndeplinire».[27]

Or, privind din acest unghi lucrurile, Kogălniceanu îşi poate exprima mulţumirea, mergînd, încă de la început, împotriva unei binecunoscute afir-

maţii a Ecclesiastului,pe care nu-l citează, «Deşertăciunea deşertăciunilor, totul este deşertăciune»[28], considerînd că «acest mare adevăr are şi el excepţiunea sa. Nu este în lumea aceasta totul deşertăciune, rămîne ceva statornic, rămîn fapte mari cari [...] opresc chiar moartea»[29], ca şi în cazul personalităţilor transformate în fapte, «căci Cuza Vodă nu este decît renaşterea României.[30]

Kogălniceanu nu-şi propune să facă o istorie a domniei celui care pleca să se întîlnească cu alte personalităţi mari ale neamului, pentru că «Alexandru Ioan Cuza nu are nevoie de istoriograf.[31] El singur şi-a scris istoria sa, prin legi, prin actele cu care a făcut o nouă societate, alta decît aceea ce i s-a fost dat cînd l-am proclamat domnitor».[32]

Tocmai pornind de la cerinţele acelui moment, Kogălniceanu constată că ele au fost îndeplinite, chiar dacă, ulterior, va reveni cu unele nuanţări.[33] Oricum, lumea românească de la 1873 este alta[34], aşa cum o arată «faţa ţării».[35] Înfăptuirea Unirii est un act fundamental, fiindcă «astăzi statul român nu mai este provincia vasală a Moldovei sau Valahiei». Pornind de la ceea ce îi solicitase în numele lui Alexandru cel Bun, Kogălniceanu se întreba «cînd România a ţinut un mai mare limbagiu în Europa decît acel ţinut de Alexandru Ioan I?».[36] Sînt subliniate dezinteresarea sa, inclusiv renunţarea la tron, deşi ar fi putut să o prevină, faptul că a fost onest, respectîndu-şi totdeauna cuvîntul.

«Şapte ani ne-am odihnit, şapte ani n-a fost umiliaţiune», spunea el într-o afirmaţie care ne duce, involuntar, spre aprecierea cunoscutului istoric Paul Henry, specialist în istoria naţionalităţilor, că «puţine guverne se pot mîndri cu atîtea realizări în doar cinci ani».[37] Se poate spune că Al. I. Cuza a intrat, alături de Ştefan cel Mare, în legendă încă din timpul vieţii şi, împreună, au rămas cele mai marcante personalităţi ale folclorului românesc[38], Cuza fiind întîlnit şi în folclorul dobrogean. De altfel, înmormîntarea lor prezintă frapante asemănări. Ne amintim de un fragment din cunoscutul portret al lui Ştefan cel Mare, privind moartea acestuia, alcătuit de Grigore Ureche: «şi era atîta plîngere şi jale, de plîngea toţi, că ştia că se scăpaseră de multă apărătură».[39] Aceeaşi atmosferă ca în ultimul drum al lui Ştefan cel Mare de la Suceava la Putna o înîlnim şi la trecerea trenului mortuar de la Suceava la Ruginoasa, unde Alexandru, ca şi Ştefan la Putna, îşi construise o biserică şi unde osemintele sale ar trebui să se reîntoarcă.

Rememorîndu-i faptele Kogălniceanu se întreba dacă foştii lui colaboratori şi adoratorii lui pot zice numai «Dumnezeu să-l erte? Dar de aceasta nu are trebuinţă! Căci şapte ani binecuvîntaţi din partea a trei milioane de locuitori pe care i-a făcut cetăţeni nu este oare de ajuns?».[40] Repetînd că Al. I. Cuza nu a murit, el arăta că «nu lacrimile celor care sunt aici vor putea dovedi aceasta, ci lacrimile tuturor; lacrimile unui popor întreg, lacrimi ce se varsă de ori unde se vorbeşte româneşte, de la Tisa pînă la Nistru nu este hotar pentru tristeţe.»[41]

Deşi afirmase că intenţia sa nu este să facă istorie, o aplecare naturală îl determină pe Kogălniceanu să facă o încadrare a lui Cuza în şirul domnitorilor români. Pornind de la cerinţele formulate în 1859, el îşi întreabă auditoriul: «Luaţi istoria României de dincoace şi de dincolo de Milcov, căutaţi paginile ei şi veţi oare vreun domn care să se poată compara cu Cuza Vodă? Nu, nu poate

fi comparaţie între fapte foştilor domni şi ale lui Cuza făcute ca om, ca cetăţean şi ca ostaş».[42] Dacă reliefarea primelor două calităţi apare ca firească, cea de-a treia poate surprinde, pentru că este greu de făcut o comparaţie între Cuza şi înaintaşii săi ca Ştefan cel Mare sau Mihai Viteazul. Trebuie avute în vedere însă două elemente; întărirea oştirii de cel care, caz rar în istorie, a ţinut să rămînă cu gradul cu care se urcase pe tron, acela de colonel, şi întărirea generală a potenţialului militar, prin reformele făcute, mai ales aceea agrară; de la 1864 la 1877 sînt numai 13 ani, iar ostaşii care vor lupta în sudul Dunării vor fi de fapt, ţăranii împroprietăriţi de Cuza sau fiii lor. Al doilea element de care nu putem face abstracţie este cel legat de specificul momentului, element pe care trebuie să-l avem în vedere şi pentru finalul discursului —care ar putea constitui şi finalul comunicării noastre — final în care subliniind imposibila ştergere a faptelor lui Cuza din memoria neamului, el conchidea prin memorabilele cuvinte: «şi cît va avea ţara aceasta o istorie, cea mai frumoasă pagină ce va avea va fi aceea a lui Alexandru Ioan Cuza I.[43]

Admirabile cuvinte în 1873, ca şi cele din 1859. Admirabile şi, în acelaşi timp, nedrepte pentru autorul lor (aşa cum avea să rezulte, implicit, din chiar cuvîntarea acestuia la Academie, în 1891, ca şi din cercetările ulterioare). Pentru că, în realizarea marilor reforme din Epoca Unirii, Kogălniceanu a jucat un rol esenţial. S-ar putea spune deci că într-un tablou votiv Alexandru Ioan Cuza şi Mihail Kogălniceanu ar oferi naţiunii edificiul al căror arhitecţi şi constructori au fost: România modernă.

Note

1. «Monitorul Oficial», 1867, nr. 10, p. 50-51 (apud Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iaşi, Ed. Junimea, 1974, p. 252).
2. M. Kogălniceanu întrebuinţează termenul «jubileu», care, în religia ebraică înseamnă mare ceremonial, ce avea loc la fiecare 50 de ani, şi cînd datoriile se restituiau iar sclavii erau eliberaţi. În româneşte înseamnă sărbătorirea a 50 de ani sau, în general, a unui număr rotund de ani de la producerea unor evenimente importante.
3. Vezi, îndeosebi, M. Kogălniceanu, *Opere*, vol. II-III, Bucureşti, Ed. Academiei, 1976-1977.

4 Vezi Louis Halkin, *Initiation à la critique historique*, Armand Colin, Paris, 1963, p. 23.

5 Spre comparaţie vezi cuvîntarea adresată lui Al. I. Cuza după alegerea acestuia şi ca domn al Ţării Româneşti de C. A. Rossetti (M. Savel, *Domnia marelui domnitor român Alexandru Ion Cuza şi epoca glorioasă a românilor*, Bacău, 1914, p. 30-32).

6 Mihail Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, Bucureşti, Ed. Politică, 1967, p. 219-222.

7 *Ibidem*, p. 220.

8 *Ibidem*.

9. Separatiştii considerau că, încetînd să mai fie capitală, Iaşii se vor transforma într-un «al doilea Hîrlău».
10. «Astfel şi Domnul şi guvernul şi deputaţii şi ţara, toţi ne ziceau că în locul palatului domnesc să ridicăm palatul ştiinţei, în locul Domnului să punem inteligenţa» (M. Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, Bucureşti, Ed. Politică, 1967, p. 306).
11. Să ne gîndim, mai ales, la discursurile din Adunarea *ad-hoc*.
12. M. Kogălniceanu, *Opere*, ed. Vladimir Diculescu, Bucureşti, Ed. Academiei, 1983, p. 112.

13. V. Cristian, *Contribuţia istoriografiei paşoptiste la pregătirea ideologică a revoluţiei române de la 1848*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1985, p. 171-172.
14. Mihai Kogălniceanu, *Opere*, III, p. 112.
15. Al. Zub, *op. cit.*, passim.
16. M. Kogălniceanu, *Opere*, III, p. 112.
17. *Ibidem*.
18. *Ibidem*. «Nu uita că dacă 50 de deputaţi te-au ales domn, însă ai să domneşti peste două milioane de oameni». (*Ibidem*, p. 113).
19. *Ibidem*.
20. V. Cristian, *op. cit.*, passim.
21. M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 113.
22. *Ibidem*.
23. Gh. Cliveti, *România şi puterile garante 1856-1878*, Iaşi, 1988, p. 47 şi urm.
24. Mihail Kogălniceanu, *Texte social politice*, p. 220.
25 Cf. Al. Zub, *op. cit.*, p. 801.
26. *Ibidem*; C. C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza-Vodă*, Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1966, p. 5.
27. M. Kogălniceanu, *Opere*, IV, partea a III-a, ed. Georgeta Penelea, Bucureşti, Ed. Academiei, 1982, p. 495.
28. *Ibidem*.
29. *Ibidem*.
30. *Ibidem*.
31. Probabil în sensul de istoric oficial, nu în acela de istoric obişnuit.
32. M. Savel, *op. cit.*, p. 148.
33. M. C. Arbure /M. Kogălniceanu?, Ce este un rege constituţional, Bucureşti, 1883, p. 201 (apud Al. Zub, *op. cit.*, p. 490).
34. *Ibidem*, p. 495.
35. *Ibidem*.
36. *Ibidem*, p. 496.
37. P. Henry, *L'abdication du Prince Couza*, Paris, 1930, p. 5.
38. Este interesant că, în vreme ce Ştefan cel Mare a avut o domnie îndelungată, domnia lui Cuza în epoca modernă a durat doar cîţiva ani, ceea ce, dincolo de deosebirile dintre acţiunile celor doi domni, nu împiedică această comparaţie.
39. Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Bucureşti, ESPLA, 1958, p. 111.
40. M. Kogălniceanu, *Opere*, IV, p. III, p. 496.
41. *Ibidem*, p. 497.
42. *Ibidem*, p. 496.
43. *Ibidem*, p. 497.

ATTILA LÁSZLÓ

Troia VII b şi cronologia sfîrşitului epocii bronzului la Dunărea de Jos. Aspecte noi ale unei probleme mai vechi

Legăturile dintre Troia (identificată de Heinrich Schliemann cu aşezarea îndelung locuită de pe dealul Hissarlik) şi regiunile balcano-danubiene au intrat de mai bine de un secol în sfera preocupărilor arheologiei pre- şi protoistorice.[1] În ansamblul acestei probleme mult controversate un loc aparte le revine discuţiilor privitoare la aşa numita «ceramică străină», descoperită mai întîi cu prilejul săpăturilor iniţiate de H.Schliemann şi încheiate de colaboratorul său, Wilhelm Dörpfeld (1870-1894), iar apoi în cursul săpăturilor efectuate de misiunea arheologică a Universităţii din Cincinatti, condusă de Carl William Blegen (1932-1938). Această ceramică, desemnată uneori cu termenul general şi simplificator de «Buckelkeramik» ori «knobbed ware», a fost atribuită iniţial, de Hubert Schmidt, editorul colecţiei de antichităţi troiene a lui Schliemann, stratului Troia VII, nediferenţiat, iar în urma săpăturilor conduse de Blegen nivelurilor nou stabilite Troia VII b 1, respectiv VII b 2. Separarea pe nivele a unei părţi a materialului arheologic descoperit a fost împiedicată de dificultatea observaţiilor stratigrafice în zonele de margine ale aşezării, ceea ce, evident, micşorează valoarea paralelizărilor ce pot fi făcute cu descoperirile arheologice din alte regiuni.[2]

Discuţiile, pe care le reluăm aici, s-au referit, pe de o parte, la originea, căile de pătrundere şi împrejurările istorice ale apariţiei ceramicii străine la Troia, iar pe de altă parte la cronologia culturilor din care provine această ceramică. Fireşte, datarea acestor culturi depinde în mare măsură de însăşi datarea Troiei VII, care, la rîndul său, este în funcţie de cronologia Bronzului tîrziu egeean şi de raporturile dintre Troia şi lumea miceniană.

În ceea ce priveşte originea ceramicii «străine» descoperită la Troia, aceasta a putut să fie mai bine precizată abia începînd cu anii '60, datorită mai ales noilor cercetări arheologice din România şi Bulgaria. (Nu este în intenţia noastră de a ne referi, acum, şi la problema descoperirilor înrudite, ieşite la iveală în regiunile centrale ale Peninsulei Balcanice precum şi pe teritoriul

Greciei).[3] Problema a fost în repetate ori discutată în cursul ultimului sfert de secol, cele mai temeinice analize datorîndu-se lui Bernhard Hänsel şi Sebastian Morintz.

Hänsel a avut în vedere prezenţa la Troia a ceramicii de tip Coslogeni sau Cerkovna (=Zimnicea-Plovdiv) în nivelurile VII b 1 - VII b 2 şi a ceramicii aparţinînd culturii Babadag şi grupelor înrudite din România şi Bulgaria, în nivelul VII b 2. Subliniază că este vorba în special de prima fază, cu ceramică cu decor incizat, a acestor culturi din urmă, dar apărînd fragmente ceramice, puţine la număr, cu decor imprimat, de tip Babadag II, Psenicevo şi Insula Banului. În concepţia lui Hänsel, Troia VII b 2 este, deci, compartimentat în timp: acest nivel începe într-un moment în care orizontul Coslogeni-Cerkovna (=Zimnicea-Plovdiv) există încă, continuă apoi în perioada ceramicii cu decor incizat (Babadag I) şi se termină în cursul existenţei ceramicii cu decor imprimat (Babadag II ş.a.). Profesorul german consideră că aceste trei momente succesive se eşalonează în timp între a doua jumătate a secolului al XII-lea şi sec.X sau chiar sec. IX a.C.[4]

După o primă analiză în 1964, mai recent S.Morintz a făcut noi precizări cu privire la originea ceramicii balcano-danubiene prezente la Troia, încercînd să stabilească mai exact cultura şi regiunea din care provin diferitele categorii ceramice, care, şi în viziunea lui, pot fi eşalonate cronologic. Lăsînd la o parte o ceaşcă de tip Tei III, fenomen izolat şi fără o situaţie stratigrafică sigură, S.Morintz consideră că cel mai vechi lot aparţine culturii Zimnicea-Plovdiv (Cerkovna), iar următorul grupului cultural Radovanu, amîndouă prezente atît în nivelul Troia VII b 1 cît şi în VII b 2. (Este de menţionat că grupul Radovanu, relativ recent definit, constituie, după părerea lui S.Morintz, un aspect mixt al culturii Coslogeni şi al culturii Zimnicea-Plovdiv, fiind ulterior acesteia din urmă.) În sfîrşit, ceramica de tip Babadag (şi Psenicevo), faza I, cu ceramică incizată, dar şi faza II, caracterizată prin ceramica imprimată, aparţine nivelului VII b, în general, nivelului VII b 2, în special. Aceste trei valuri de penetraţie ajung la Troia, după opinia lui S.Morintz, în intervalul cuprins între sec. XIII şi secolele XI-IX a.C.[5]

Acest tablou al prezenţei elementelor balcano-danubiene la Troia poate fi întregit cu o statuetă antropomorfă de lut, provenită din nivelul Troia VII b şi ale cărei analogii (cinci exemplare) au fost nu de mult descoperite în Bulgaria, la Sava, districtul Varna, într-un edificiu de cult atribuit culturii pe care Goranka Tonceva o numeşte «Yagnilo-Coslogeni-Noua».[6]

În privinţa cronologiei Troiei VII, odată cu revizuirea cronologiei Bronzului tîrziu egeean,[7] în cursul ultimelor două decenii au fost adoptate, succesiv, datări simţitor mai joase faţă de cele propuse de Blegen (Troia VII a: 1300-1260, VII b 1: 1260-1190, VII b 2: 1190-1100).[8] Astfel, Nancy K.Sandars a ajuns la concluzia că Troia VII b 1 durează pînă în a doua jumătate a secolului al XII-lea, iar Troia VII b 2 acoperă sfîrşitul secolului al XII-lea şi durează pînă în sec. XI a.C.[9] Avînd în vedere cronologia propusă de Sandars, B.Hänsel a re-analizat raporturile dintre culturile Coslogeni/Zimnicea-Plovdiv şi Babadag (respectiv grupele înrudite din Bulgaria), pe de o parte, şi Troia VII b, pe de altă parte.

Admiţînd că culturile Zimnicea-Plovdiv, respectiv Coslogeni existau încă în a doua jumătate a secolului al XII-lea, Hänsel a fixat începutul Hallstattului timpuriu la Dunărea de Jos (= începutul fazei Babadag I) pe la 1100 a.C.[10] S.Morintz datează, de asemenea, faza Babadag I în secolul al XI-lea, dar consideră în continuare (conform cronologiei troiene a lui Blegen) că ceramica de tip Zimnicea-Plovdiv şi Radovanu apare la Troia VII b în secolele XIII-XII a.C.[11] De altfel, şi în alte lucrări recente se suţine, mai departe, că apariţia la troia VII b a ceramicii de tip Zimnicea-Plovdiv şi Coslogeni poate fi datată începînd cu secolul al XIII-lea a.C.[12]

Interpretarea legăturilor discutate aici a devenit şi mai dificilă în urma studiului atent al ceramicii miceniene descoperită la Troia, ceea ce l-a determinat pe Christian Podzuweit să elaboreze o datare sensibil coborîtă pentru Troia VI-VII, chiar şi faţă de datările propuse de Sandars şi acceptate de Hänsel. Astfel, sfîrşitul Troiei VI (nivelul h) este datat între 1150 şi 1100, iar sfîrşitul Troiei VII a în primele decenii ale secolului al XI-lea. Troia VII b începe, deci, abia cîndva în cursul primei jumătăţi a secolului al XI-lea (şi durează pînă în secolul al VIII-lea a.C.).[13]

În ce priveşte începutul nivelului Troia VII b, această datare prezintă un decalaj de cca două secole faţă de estimările lui Blegen şi de aproape un veac faţă de datarea propusă de Sandars, care a stat la baza evaluărilor cronologice ale lui Hänsel. Este, deci, îndreptăţită întrebarea, în ce măsură este compatibilă această nouă datare cu realitatea arheologico-istorică din regiunea balcano-danubiană, ce consecinţe are ea pentru cronologia sfîrşitului epocii bronzului şi începutului epocii fierului la Dunărea de Jos? Ne întrebăm, în primul rînd, dacă datarea culturilor Zimnicea-Plovdiv, Radovanu şi/sau Coslogeni şi Babadag I de la sfîrşitul epocii bronzului şi de la începutul Hallstatului poate fi restrînsă la ultimele şapte-opt decenii ale secolului al XI-lea a.C., aşa cum ar rezulta din noua datare a stratului Troia VII b, în care apar tipurile ceramice caracteristice culturilor menţionate. Fireşte, o asemenea limitare cronologică nu poate corespunde realităţii.

O posibilă soluţie ar fi «glisarea» în timp a perioadei de existenţă a acestor culturi, cronologia stabilită de Podzuweit pentru Troia VII, prelungită pînă în secolul VIII, permiţînd acest lucru.[14] Acestei «soluţii» contravine însa datarea fazei Babadag II, care, avînd în vedere legăturile sale cu lumea protogeometrică tîrzie, a existat deja în secolul al X-lea.[15] Prin urmare, faza Babadag I nu putea să depăşească foarte mult limita secolelor XI şi X a.C. La Troia, elementele balcano-danubiene menţionate, aparţinînd sfîrşitului epocii bronzului şi începutului epocii fierului (inclusiv ceramica de tip Babadag I) ar trebui să fie, deci, anterioare primelor decenii (sau, eventual, mijlocului) secolului X.

Vom fi, poate, mai aproape de adevăr dacă abandonăm concepţia dominantă pînă acum, potrivit căreia prezenţa la Troia a tipurilor ceramice discutate este rezultatul unor «valuri» de penetraţie strict succesive, şi admitem că este vorba de mărturia pătrunderii elementelor unor culturi care au avut o evoluţie cel puţin parţial sincronă, în arii diferite. Dintre acestea poate fi considerată cea mai timpurie cultura Zimnicea-Plovdiv (Cerkovna), răspîndită la nord de

Dunăre aproximativ între orașele Zimnicea și Giurgiu, iar spre sud pînă la Plovdiv.[16] Prezența la Troia VII b a ceramicii de acest tip ar putea indica cel mult că sfîrșitul acestei culturi a atins și începutul secolului al XI-lea, evoluția sa începînd, firește, cu mult înainte. Se poate pune, de asemenea, întrebarea, dacă ceramica Zimnicea-Plovdiv de la Troia provine din aria nord-balcanică a culturii sau, poate mai degrabă, din cea sud-balcanică, mai apropiată, unde putea să aibă o durată mai îndelungată. Multiplele legături ale culturii Zimnicea-Plovdiv (tîrzie) cu cultura Cosologeni (faza II?), răspîndită în această vreme spre vest pînă la bazinul rîului Mostiștea, arată contemporaneitatea parțială a celor două culturi învecinate.[17] Se apreciază că în etapa următoare se produce chiar o fuziune între culturile Cosologeni și Zimnicea-Plovdiv, rezultînd aspectul cultural Radovanu, răspîndit în sudul României, între orașele Oltenița și Zimnicea, precum și în zona imediat învecinată din nordul Bulgariei (deci în partea nordică a fostei arii Zimnicea-Plovdiv).[18] În zona orașului București (Chitila) acest aspect cultural al Bronzului final a venit deja în contact cu cele mai timpurii elemente «hallstattiene» vestice, de tip Susani, originare din Banat.[19] La acest orizont cronologic, corespunzînd în mare secolului al XI-lea (precum și Hallstattului A central-european), se poate admite și evoluția parțial sincronă a culturii Coslogeni tîrzii și a culturii Babadag timpurii (faza I). Avem în vedere faptul că, potrivit stadiului actual al cercetărilor, faza Babadag I a avut o arie de răspîndire foarte restrînsă, limitată la nord-estul Munteniei, sudul Moldovei și nordul Dobrogei.[20] Dacă această constatare corespunde realității, la sud și sud-vest de zona menționată (în viitoarea arie, mult mai întinsă, a fazei Babadag II) au putut supraveţui comunitățile culturii Coslogeni, răspîndite și pe teritoriul Bulgariei de astăzi. O asemenea viziune este întărită și de recentele descoperiri de la Grădiștea Coslogeni (jud.Călărași), dintre care unele par a atesta evoluția culturii Coslogeni pînă în secolul al XI-lea a.C.[21] Că extinderea, la un moment dat, a ariei culturii Babadag asupra întregii Dobroge nu a avut loc în condiții tocmai pașnice, ne o pot indica observațiile făcute la Beidaud (jud.Tulcea), unde nivelul de locuire Coslogeni a fost distrus violent, prin foc puternic, înainte de așezarea acolo a unei comunități Babadag.[22]

Supraviețuirea unor grupe ale Bronzului final (Radovanu, Coslogeni) pînă în perioada în care cultura de tip Babadag I se formase deja ar putea explica, deci, coexistența la Troia VII b, într-un interval de timp limitat, a ceramicii celor trei culturi. În același timp, dacă concluziile de mai sus sînt corecte, ele pun în evidență o trecere graduală de la epoca bronzului la prima epocă a fierului, respectiv înlocuirea treptată, în (sau: și în) cursul secolului al XI-lea, a culturii Noua-Coslogeni cu noile grupe ale «Hallstattului» timpuriu în diferitele zone ale bazinului Dunării de Jos.

Firește, cele de mai sus nu înseamnă că datarea culturilor epocii tîrzii a bronzului de la Dunărea de Jos și legăturile lor cu lumea egeeană ar trebui restrînse la secolul al XI-lea. Este grăitor, în această privință, un ac de os cu capul trompetiform și cu patru proeminențe pe gît, caracteristic culturii Noua (strîns înrudită și, în mare, contemporană cu cultura Coslogeni), descoperit în nivelul 13 b al tellului de la Kastanas, situat în nordul Greciei, în valea rîului

Axios. Piesa, asociată cu ceramică LH III C timpurie, a fost datată în prima jumătate a secolului al XII.[23] Podzuweit paralelizează nivelul Kastanas 13 b cu sfîrşitul Troiei VI,[24] se datorează, deci, doar hazardului sau lipsei contactelor că în nivelul Troia VII a (sau chiar în Troia VI tîrziu) nu au fost descoperite elemente originare din culturile regiunii balcano-danubiene, culturi care în perioada respectivă au existat cu siguranţă.

Datarea ceramicii «străine» de la Troia VII b în secolul al XI-lea (deci după încheierea şirului de evenimente care au zguduit bazinul est-mediteraneean începînd cu ultimele decenii ale secolului al XIII-lea a.C.[25]) are, desigur, şi semnificaţia sa istorică. Căci, dacă penetraţia la Troia a unor elemente de origine balcano-danubiană poate fi pusă în legătură şi cu anumite mişcări de populaţie ar trebui socotite mai degrabă ca o consecinţă şi nu o cauză a declinului puterii miceniene în Egeea.

Note

1. A se vedea, cu bibliografie, *Troja.Heinrich Schliemanns Ausgrabungen und Funde* (Ausstellung des Museums für Vor- und Frühgeschichte Preussischer Kulturbesitz und der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte), Berlin, 1982, 112 p.; *Troja und Thrakien* (Katalog zur Ausstellung), Berlin-Sofia, f.a., 96 p. + 104 Abb. Vezi şi A.László, *Troia şi arheologia preistorică europeană de la sfîrşitul sec. XIX şi începutul sec. XX. O evocare* (In memoriam Henrici Schliemann et Sophiae Torma), în ST, 1990, p.313-323.
2. H.Schmidt, *Heinrich Schliemann's Sammlung trojanischer Altertümer*, Berlin, 1902, p.172-178; C.W.Blegen, C.G.Boulter, J.L.Caskey, M.Rawson, *Troy.* vol.*IV. Settlements VII a, VII b and VIII*, Princeton, 1958, Part 1, p.139-181, Part 2, pl.218, 237, 256, 259-261, 263, 265-267, 280-282, 284-286, 288.
3. Cf. M.R.Stefanovich, *Some Balcan Elements in the Aegean Migrations*, în *Actes du VIII-e Congrès International des Sciences Préhist. et Protohist.*, III, Beograd, 1973, p.148-159; idem, *The possible Origins of the Knobbed Ware in Troy VII b 2*, în «Thracia», 3, Sofia, 1974, p.101-105; B.Hänsel, *Lausitzer Invasion in Nordgriechenland?* în «Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte», 1, Berlin, 1981, p.207-223; K.A.Wardle, *Excavations et Assiros toumba, Central Macedonia, 1975-1979*, în TP, I, 1982, p.130-150; H.A.Bankoff, F.A.Winter, *Northern Intruders in L H III C Greece: a View from the North*, în «The Journal of Indo-European Studies», 12, 1984, 1-2, p.1-30 (cu bibliografie).
4. B.Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, Bonn, 1976, I, p.229-236.
5. S.Morintz, *Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas-Danube à la lumière des fouilles de Babadag*, în «Dacia», NS, VIII, 1964, p.114-116; idem, *Les Thraces de la Troie dans le dernier quart du II-e millénaire av.n.è.*, în TP, I, 1982, p.151-155; idem, *Noi date şi probleme privind perioadele hallstattiană timpurie şi mijlocie în zona istro-pontică*, în TD, VIII, 1987, p.52, 62-63.
6. C.W.Blegen et al., *op.cit.*, Part 2, fig. 256/37-695 a-b-c (Troy VII b); G.Tonceva, *Problemès de l'art de l'âge du bronze recent en Bulgarie du nord-est*, în TP, II, 1985, p.297-306.
7. Cf. V.Hankey, P.Warren, *The Absolute Chronology of the Aegean Late Bronze Age*, în «Bulletin of the Institute of Classical Studies», University of London, 21, 1974, p.142-152. Vezi şi recenta carte a celor doi autori: P.Warren and V.Hankey, *Aegean Bronze Age Chronology*, Bristol Classical Press, 1989, 246 p.
8. C.W.Blegen et al., *op.cit.*, Part 1, p.8-13, 144-148. Vezi şi C.W.Blegen, *Troy and the Trojans*, London, 1963, p.147-172.

9. N.K.Sandars, *From Bronze Age to Iron Age: a sequel to a sequel*, în *The European Community in Later Prehistory*, London, 1971, p.18-22.
10. B.Hänsel, *op.cit.* (1976), I, p.234-235.
11. S.Morintz, *op.cit.* (1982), p.152-155; idem, *op.cit.* (1987), p.62-63.
12. A se vedea, de pildă, Vl.Dumitrescu, Alexandra Bolomey, F.Mogoşanu, *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie*, Bucarest, 1983, p.200; Vl.Dumitrescu, Al.Vulpe, *Dacia înainte de Dromichete*, Bucureşti, 1988, p.73.
13. Chr.Podzuweit, *Die mykenische Welt und Troja*, în *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, Berlin, 1982, p.80-83.
14. Chr.Podzuweit, *op.cit.*, p.82. A se vedea, în această privinţă, şi W.Kimmig, *Seevölkerbewegung und Urnenfelderkultur. Ein archäologisch – historischer Versuch*, în *Studien aus Alteuropa*, I, 1964, p.248-254; B.Hänsel, *op.cit.* (1976), I, p.234-235.
15. B.Hänsel, *op.cit.* (1976), I, p.133-144; S.Morintz, *op.cit.* (1964), p.115; idem, *op.cit.* (1987), p.63.
16. A.D.Alexandrescu, *La nécropole du bronze récent de Zimnicea (dép. de Teleorman)*, în «Dacia», NS, XVII, 1973, p.77-97; B.Hänsel, *op.cit.* (1976), I, p.76-87; S.Morintz, *Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii. I. Epoca bronzului în spaţiul carpato-balcanic*, Bucureşti, 1978, p.55-61; idem, *op.cit.* (1982), p.152-153; Vl.Dumnitrescu et al., *op.cit.* (1983), p.197-198; Vl.Dumitrescu, Al.Vulpe, *op.cit.*, p.72.
17. A.D.Alexandrescu, *op.cit.*, p.80-82; S.Morintz, *op.cit.* (1978), p.60-61; Vl.Dumitrescu et al., *op.cit.* (1983), p.197-200; Vl.Dumitrescu, Al.Vulpe, *op.cit.*, 72-73.
18. A.D.Alexandrescu, *op.cit.*, p.80, 82, 84; S.Morintz, *op.cit.* (1982), p.153; S.Morintz, D.Şerbănescu, *Rezultatele cercetărilor de la Radovanu*, în TD, VI, 1985, p.5-28.
19. S.Morintz, *op.cit.* (1987), p.61, 66; idem, *Aspecte şi probleme ale Hallstattului timpuriu din sud-vestul României*, în ST, 6, 1988, p.58; idem, *Probleme privind perioada hallstattiană timpurie în centrul Cîmpiei Române*, în ST, 8, 1990, p.134.
20. S.Morintz, *op.cit.* (1987), p.62, 65; idem, *Aspecte şi probleme noi referitoare la cultura Babadag*, în ST, 7, 1989, p.262-263.
21. M.Neagu, D.B.Nanu, *Consideraţii preliminare asupra aşezării eponime de la Grădiştea Coslogeni, jud.Călăraşi*, în «Cultură şi Civilizaţie la Dunărea de Jos», II, 1986, p.99-128; idem, *Probleme ale studierii tracilor timpurii la Dunărea de Jos*, în ST, 8, 1990, p.124; P.Diaconu, M.Neagu, D.N.Basarab, *Date noi despre periodizarea şi cronologia culturii Coslogeni*, în ST, 5, 1987, p.59; P.Diaconu, *Harpoane de bronz caracteristice culturii Coslogeni*, în ST, 8, 1990, p.122-123.
22. G.Simion, *Geneza civilizaţiei geto-dace (sec.VI-V î.e.n.)*, în ST, 7, 1989, p.216-217.
23. A.Hochstetter, *Eine Nadel der Noua-Kultur aus Nordgriechenland. Ein Beitrag zur absolute Chronologie der späten Bronzezeit im Karpantenbecken*, în «Germania», 59, 1981, 2, p.239-259, în special p.252-255.
24. Chr.Podzuweit, *op.cit*, p.81, fig.4: Chronologische Übersicht.
25. Cf. G.A.Lehmann, *Die mykenisch-frühgriechische Welt und der Östliche Mittelmeerraum in der Zeit der «Seevölker»-Invasionen um 1200 v.Chr.* Rheinissch-Westfälische Akademie der Wissenschaften, Vorträge, G 276, 1985.

Troy VII b and the Chronology of the end of the Bronze Age at the Lower Danube. Some new aspects of an older problem

The English variant of this paper will be published in the Proceedings of the International Congress «Archaeology and Heinrich Schliemann. A century after his death» Athens, Greece, April 14-22 1990.

MIHAIL VASILESCU

Dorieni şi micenieni. Problema invaziei doriene în lumina cercetărilor recente*

Printre numeroasele probleme pe care le ridică sfîrşitul epocii miceniene, aceea a dorienilor, mai precis a raporturilor lor temporale şi de înrudire cu ceilalţi greci, este, fără îndoială, de cea mai mare complexitate, la soluţionarea ei fiind invocate, de-a lungul dezbaterii ştiinţifice, variate categorii de izvoare literare, lingvistice, arheologice şi antropologice. Complexitatea sa rezidă în împrejurarea că nici una din categoriile de izvoare sus-menţionate nu sînt suficient de explicite pentru a oferi o soluţie lipsită de echivoc, iar coroborarea informaţiilor transmise de scriitori antici cu rezultatele cercetărilor arheologice, lingvistice ori antropologice, anevoios de realizat, a dus la rezultate contradictorii. Abia dacă mai este nevoie de menţionat, rezolvarea acestei probleme ar avea consecinţe extrem de importante asupra viziunii noastre despre indo-europenizarea Greciei, despre sfîrşitul epocii helladice şi naşterea a ceea că unii istorici numesc *Evul întunecat grecesc*, oferind totodată sugestii pentru explicarea unor realităţi din lumea doriană a epocii istorice.

Desigur, în rîndurile care urmează nu ne propunem o tratare pe larg a acestei probleme vechi de aproape un secol, ci de a arăta că discutarea ei a căpătat noi dimensiuni în ultimii ani ca urmare a unor studii în această materie cu adevărat revoluţionare.

În conformitate cu imaginea oferită de izvoarele literare (Tyrtaios, Pindar, Herodot, Thucydides şi alţii de mai tîrziu), dorienii erau o populaţie de neam grecesc care au sălăşluit o vreme prin Thessalia şi Macedonia, sub numele de mecedni şi helleni, apoi au trecut, sub presiunea altor populaţii, în Dorida din Grecia centrală unde şi-au luat numele de dorieni. De aici, sub conducerea a trei principi, Temenos, Cresphontes şi Aristodemos, fiii lui Aristomachos care, la rîndul său, era un fiu al lui Heracles, au invadat Peloponnesul pentru a restitui domnia de drept a Heraclizilor, de care au fost privaţi în mod abuziv.

---

* Prezentul articol prezintă forma îmbunătăţită şi dezvoltată a unei comunicări prezentată în cadrul Sesiunii de comunicări a Societăţii de studii clasice din România care a avut loc la Iaşi, în perioada 20-21 mai 1988, sub genericul *Antichitatea şi moştenirea ei spirituală*.

Dorienii au construit vase în Naupectos din Lecrida, au traversat Golful corinthic între Antirrios şi Rhion şi, lăsînd Ahaia şi Arcadia, au ocupat Argolida, Laconia şi Messenia. Argolida a revenit lui Temenos, Messenia lui Cresphontes, Laconia lui Euristhenes şi Procles, fiii lui Aristodemos, mort în timpul invaziei sau puţin după aceea, care au devenit strămoşii celor două familii regale din Sparta, Agiazii şi Euripontizii. 100 de ani înaintea acestei reuşite, Heraclizii —un clan domnitor din Micene care, izgonit din patria sa, a găsit azil la dorieni —prin persoana lui Hyllos, un fiu al lui Heracles, au încercat să-şi recapete domnia strămoşească la moartea regelui Euristheus, dar Hyllos a fost înfrînt de eroul arcadian Echemos (Hdt., IX, 26).[1]

Aceasta este în linii mari povestirea despre invazia dorienilor şi întoarcerea Heraclizilor în Peloponnes, «eveniment» a cărui cronologie a fost fixată de Thucydides (I, 12, 3) la 80 de ani după războiul troian, ceea ce ar corespunde, în funcţie de datarea acestui război, unei perioade de timp cuprinsă între anii 1254-1045 a.C.[2] Ea stă la baza legendei spartane din antichitate[3] şi a mitului dorian din epoca modernă care, în liniile sale fundamentale, se găseşte structurat în opera marelui istoric german din perioada romantică, Karl Otfried Müller.[4] Acesta, în lucrarea sa închinată dorienilor, prin supralicitarea informaţiilor oferite de Herodot în conformitate cu care dorienii aveau ca strămoşi pe helleni iar atenienii pe pelasgi,[5] ajunge la concluzia că numai dorienii erau helleni autentici şi concepe întreaga istorie greacă ca fiind marcată de contrastul dintre dorieni şi ionieni, atribuind primilor o superioritate, o sănătate morală şi o voinţă de dominare care erau absente la ionieni.[6] Dorienii lui Otfried Müller deveneau, după expresia lui Arnaldo Momigliano, prusacii antichităţii şi, în această ipostază, ei erau purtătorii unui mesaj nu numai pentru prusaci ci pentru toţi germanii, inclusiv pentru anglo-saxoni.[7]

Tabloul invaziei doriene imaginat de K.O.Müller s-a transformat repede în dogmă şi, cu uşoare adaptări la noile descoperiri şi interpretări, stă pînă astăzi la baza reconstrucţiei originilor greceşti.[8] Este de ajuns să citim cele scrise pe această temă, în numeroase cărţi şi articole, de, spre exemplu, istoricul englez N.G.L. Hammond şi de lingvistul bulgar Vladimir Georgiev.[9]

Cercetarea arheologică a Greciei miceniene precum şi studiul lingvistic păreau să aducă noi şi puternice confirmări celor spuse de izvoarele literare antice. Astfel, cercetarea arheologică punea în evidenţă cu destulă claritate, spre finele Helladiacului tîrziu (III B şi III C), o situaţie de *stasis* urmată de un orizont de distrugere aproape generalizat în întreaga Grecie miceniană, comunităţi întregi părăsindu-şi aşezările pe care le locuiseră de secole pentru a-şi găsi o nouă patrie; un nou rit de înmormîntare îşi făcea apariţia alături de noi arme şi obiecte de podoabă, toate pe fundalul unei vieţi mai aspre, mai primitive decît aceea din epoca anterioară. Harta răspîndirii dialectelor greceşti părea să confirme tabloul arheologic: dialectele doriene sau de nord - vest se întindeau peste Epir şi Grecia centrală, în Peloponnes, înconjurînd enclava arcadiană, în insula Creta, în Dorida egeeană şi asiatică, în vreme ce dialectul arcadian mai eravorbit, în afară de Arcadia, numai în Cypru. Concluzia care se impunea aproape natural era că dorienii «... dominatori mai războinici şi mai fruşti», «... cu o ardoare militară superioară faţă de rudele lor mai civilizate...»,

cum se exprima recent, aproape în termenii lui K.O.Müller, un cercetător român,[10] reprezintă ultimul val grecesc care a pătruns în Grecia venind de undeva din patria primitivă comună grecească situată în nordul Greciei sau, mai departe, în aria danubiană sau nord-pontică.[11] Ei au distrus organizarea statală şi sistemul economic al grecilor micenieni, aruncînd întreaga ţară în secole de întuneric intelectual şi de mizerie economică. Această încheiere pare atît de bine fundamentată ştiinţific încît s-a putut, chiar, spune că, dacă învazia doriană n-ar fi fost afirmată de antici, ea ar fi trebuit presupusă pe baza indiciilor arheologice şi lingvistice.[12]

Cu toate acestea, edificiul migraţiei doriene şi al întoarcerii Heraclizilor a fost încetul cu încetul erodat. Prima lovitură a fost dată de K.J.Beloch şi elevii săi italieni, Gaetano De Sanctis şi Luigi Paroti.[13] Ei au supus tradiţia literară unei severe analize scoţînd în evidenţă caracterul ei secundar, formată în mai multe reprize, în baza unor combinaţii, mai mult sau mai puţin arbitrare, fundate pe comparaţia între imaginea Greciei înfăţişată de epopeea homerică şi situaţia din Grecia posterioară acesteia, pe unele apropieri toponimice şi pe unele deducţii logice.[14] Ei au afirmat cu tărie că dorienii erau prezenţi în Grecia miceniană, că ei se ascundeau sub numele de ahei, aşa explicîndu-se, între altele, şi faptul că coloniile aheiene din Magna Graecia în care se vorbea dialectul dorian proveneau mai puţin din Ahaia peloponnesiacă — şi ea cu un dialect dorian — ci mai curînd din Argolida şi din Grecia centrală (Locrida şi Phocida, de pe vremea cînd în aceste regiuni mai era încă în uz denumirea de ahei (sec. VIII a.C.). Apoi, că presupusa origine a dorienilor din nordul şi centrul Greciei este o ficţiune, de vreme ce dorizarea acestor regiuni este sigur posterioară dorizării Peloponnesului. De unde concluzia că aceste legende, ca şi altele de acest gen, prezintă interes nu atît pentru istoria neamurilor greceşti, cît mai cu seamă pentru aceea a speculaţiei pseudoistorice.

Acuzaţi de hipercritică,[15] aceşti maeştri de neîntrecut ai analizei izvoarelor au rămas, în general, multă vreme izolaţi în mulţimea acelora care acceptaseră tradiţia *tale quale*. Dar progresele considerabile în ultimele decenii în reconstituirea tot mai fină a perioadei de sfîrşit a epocii bronzului şi a începutului epocii fierului din sudul şi sud-estul Europei ca şi din Anatolia, regiunea siro-palestiniană şi Egipt, apoi descifrarea scrierii miceniene au permis judecarea trnsformărilor pe care lumea greacă le-a cunoscut la finele micenianului şi la începutul epocii fierului într-un context mai larg şi pe baze documentare sensibil sporite din punct de vedere calitativ. Or, această judecată pare să confirme corectitudinea raţionamentelor lui Beloch, De Sanctis şi Pareti.

Să începem cu arheologia. Distrugerile şi apoi mişcările de populaţii de la finele Helladiacului sînt realităţi de necontestat. Dar cine a operat aceste distrugeri? Este corect să legăm aceste distrugeri şi marasmul general al societăţii care a urmat de migraţia doriană şi de întoarcere Heraclizilor despre care vorbesc textele?[16] O invazie din afara lumii miceniene, urmată de stabilirea invadatorilor, ar fi trebuit să lase urme în cultura materială prin care noii stăpîni să se lase recunoscuţi. Şi aceasta cu atît mai mult cu cît, aşa cum arată răspîndirea dialectelor doriene în spaţiul micenian, cuceritorii dorieni — dacă se acceptă că despre ei este vorba — trebuie să fi fost în număr foarte mare. Or

noii veniţi nu se trădează prin nimic. Ceramica miceniană tîrzie evoluează, cu unele modificări neesenţiale, în cea submiceniană iar aceasta în cea protogeometrică, nelipsind cazurile de revenire la forme mai vechi.[17] Apoi, obiectele care pot fi considerate ca nemiceniene din această perioadă, cum ar fi sabia lungă din bronz cu două tăişuri «cu mînerul în formă de limbă» (*Griffzungenschwert*), vîrfurile de lance în formă de flamă, pumnalul *Peschiera*, cuţitul din bronz cu un singur tăiş, fibulele în formă de arc de vioară şi securea cu mîner (*Armchenbeil*) au origini diferite şi nu pătrund toate în acelaşi timp în Grecia.[18] La fel, practica funerară a înmormîntărilor în cist este mai veche, reactualizarea făcîndu-se, fără a se generaliza, spre finele Helladiacului. Dar ceea ce este surprinzător este împrejurarea că ea apare şi acolo unde nu sînt urme de distrugere sau de imigraţie cum ar fi Attica şi Salamina. Încă şi mai tulburător este faptul că în insulele Creta şi Thera unde izvoarele literare îi atestă de timpuriu pe dorieni acest obicei funerar este necunoscut, iar în Messenia, dorizată confom tradiţiei foarte devreme, cistul apare abia în epoca potogeometrică.[19] În rezumat, putem spune că arheologia face dovada unei perioade tulburi pe la finele Helladiacului tîrziu,[20] dar nu ne furnizează nici un indiciu referitor la cei care au produs aceste tulburări,[21], ceea ce a determinat pe unii cercetători să creadă că migraţia doriană trebuie plasată mai tîrziu, în jurul anului 1000 a.C.[22]

Dar lovitura cea mai puternică dată tezei invaziei doriene a fost produsă, credem, de lingvişti. Într-o comunicare pe care a ţinut-o în iulie 1975 la «Institutul pentru studii miceniene şi egeo-anatoliene» de la Roma şi publicată în anul următor în revista «La Parola del Passato»,[23] celebrul micenolog englez John Chadwick, dezvoltînd tezele sale binecunoscute şi de mare valoare privitoare la preistoria limbii greceşti, conchide că dorienii nu au apărut în mărturiile arheologice pentru simplul motiv că ei au fost prezenţi în aria lumii miceniene şi în afara acesteia şi, după cum sugerează izvoarele arheologice, chiar de la finele Helladiacului timpuriu, adică, aproximativ, din anul 2000 a.C. Aceasta este, în esnţă, teza lui Beloch dezvoltată de Pareti pe care însă lingvistul englez nu o citează.

J.Chadwick porneşte în cercetarea sa de la observaţia prof. Ernst Risch,[24] conform căreia inscripţiile miceniene trădează unele fluctuaţii în scrierea aceloraşi cuvinte care nu ar putea fi înţelese dacă scrierea nu ar fi fost folosită simultan în toate localităţile. Acest fapt dovedeşte existenţa, în epoca miceniană, a două dialecte social stratificate: un dialect «standard» sau «normal», care a evoluat în epoca istorică în arcado-cipriot, şiun dialect «substandard» sau «special» vorbit de clasele de jos şi influenţînd ocazional limba scrisă a unor scribi. J.Chadwick identifică dialectul «substandard» sau «special» ca acela care, în epoca istorică, va evolua în dialectul de nord-vest sau dorian. Printre cele mai evidente trăsături ale acestui dialect sînt: folosirea terminaţiei *-i* în loc de *-e* din «standard» în dativul singular al tulpinilor consonantice; tratamentul silabelor lichide şi al unor nazale silabice *a* faţă de *o* din «standard»; grupul *-ti* este în «standard» *-si* etc.

La aceste consideraţii ale lui Jh.Chadwick profesorul Marcello Durante a atras atenţia asupra împrejurării că textele din Pylos conţin unele nume

personale derivate din numele etnic al dorienilor (*do - ri - je - we* = ΔωριηFει; *Po - ke - we* = ΦωχηFei), al athamanilor (*a - ta - ma - ne - u* = Αφαμανευς, populaţie «doriană» din sud-estul Epirului), şi al illyrilor (*u - re - u* = Υλλευς).[25] Apoi, profesorul O.Szemerényi se întreabă dacă nu cumva numele de dorieni are vreo legătură cu micenianul *do - e - ro* (= δουλος din epoca homerică şi arhaică), numele reflectînd poate statutul lor social.[26] În sfîrşit, susţinătorii teoriei clasice despre invazia doriană cred că Zeus este o divinitate specific doriană şi că etnonimele în - *anes* sînt specifice regiunii de nord a Greciei nemicenie-ne.[27]Dar un text din Pyls (PY 172 = Kn 02) indică în mod clar pe Zeus,[28] iar altele dovedesc că una dintre cele mai însemnate aşezări ale regatului pylian era *Pa - ki - ja - ne*.[29]

Datele aduse în sprijinul teoriei lui Jh.Chadwick sînt în general convingătoare[30] iar presupunerea că dialectul dorian era specific populaţiei de condiţie socială inferioară din Grecia miceniană explică cel mai bine, deşi nu în totalitate, situaţia de nesiguranţă, distrugerile şi mişcările de populaţii de la finele lumii myceniene. Poate în contextul politic tulbure de la sfîrşitul epocii bronzului şi începutul epocii fierului din bazinul oriental al Mediteranei generat de «marea migraţie egeeană» sau, în alţi termeni, de invazia «popoarelor mării», populaţia de condiţie inferioară a Greciei miceniene s-a revoltat împotriva aristocraţiei minoritare care vorbea dialectul «standard», revoltă însoţită de masive distrugeri, de dislocări de populaţii şi de o nepricepere funciară de a conduce în mod eficace societatea.

Soluţia propusă de J.Chadwick permite tratarea într-o nouă manieră a altor fenomene greu de explicat.

1. Cazul insulei Creta. Este un fapt bine cunoscut că migraţia dorienilor nu este expres documentată pentru această insulă, deşi dialectul vorbit acolo era, în epoca istorică, cel dorian. S-a presupus de aceea, fără nici o bază documentară solidă, că dorienii în migraţia lor au pus stăpînire şi pe această insulă. Acum însă se poate spune cu suficient temei că pe la 1450 a.C., deci mult înainte de întoarcerea Heraclizilor, micenienii au atacat insula, iar printre atacatori se aflau în majoritate greci care vorbeau dialectul «substandard» care, cu timpul, au devenit populaţia dominantă a insulei.

2. Se pot explica pasajele «incomode» din Homer unde se vorbeşte despre dorienii din Creta (*Od.*, XIX, 177) despre rhodienii comandaţi de Tlepolemos, un fiu al lui Heracles, şi despre contingentele din Casos, Carpatos şi Nisyros conduse de doi fii ai lui Thessalos, un alt fiu al lui Heracles (*Il.*, II, 653 sqq.; 676 sqq.).

3. Heracles, despre care M.P.Nilsson a spus cu dreptate că este un erou micenian, poate fi acum atribuit dorienilor etc.

În concluzie, teza lui Chadwick, fără a răspunde la toate chestiunile legate de interpretarea tradiţiei legendare, a faptelor arheologice şi a celor lingvistice,[31] este la ora actuală cea mai atrăgătoare. Ea pune totodată într-o nouă lumină «tradiţia» despre întoarcerea Heraclizilor şi mitul modern despre «invazia» dorienilor despre care ne propunem să ne spunem opinia într-un număr viitor al acestei reviste.

Note

1. Vezi G.Vitalis, *Die Entwicklung der Sage von der Rückkehr der Heraklider (untersucht im Zusammenhang mit der politischen Geschichte des Poloponnes bis suf den I. Messenichen Krieg)*, Inaugural - Dissertation, Greifswald, 1930, p.5; Gaetano De Sanctis, *Storia de Greci dalle origini alla fine del secolo V*, vol. I, Firenze, 1940, p.78 sqq; F.Kiechle, *Die Ausprung der Sage von der Rückkehr der Herakleiden*, în «Helikon», VI, 3-4, 1966, p.493 sqq.; Fr. Schachermeyr, *Die grischische Rückerinnerung im Lichte neuer Forschungen* (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Phil. - Hist.Klasse. Sitzungsberichte, Bd. 404), Wien, 1983.
2. Cronologia miticului război troian este incertă. Astfel Dourius îl plasează în anul 1334 a.C., *Vita Homeri* în 1270 a.C., Herodot între anii 1250/1240 a.C., Cleitarchos în 1234 a.C., Dicaiarchos în 1193 a.C., Erathosthenes către 1184/3 a.C., Sosibios în 1171 a.C., Ephoros către 1135 a.C., Phanias către 1129 a.C. Despre acestă problemă vezi L.A.Stells, *La cronologia della guerra di Troia nelle ultime discussioni storiche - archeologiche, în Atti del I Congresso Internazionale di Preistoria e Protostoria Mediterranea*, Firenze, 1950 (Firenze, 1952) p.330 sqq; J.Bérard, *Recherches sur la chronologie mycénienne*, CRAI, 1946, p.519 sqq; *Le mur Pelasgique de l'Acropole et la date de la Descente Dorienne*, în *Studies presented to David Moore Robinson*, vol. I, Saint Louis, 1951, p.155 sqq; G.E. Mylonas, *Priam's Troy and the Date of its Fall*, în «Hesperia», XXXIII, 4, 1964, p.353 nr.3 şi, în generală, R.J.Forsdyke, *Grecce before Homer. Ancient Chronology and Mythology*, London, 1956.
3. Cf. R.N.Tigerstedt, *The Legend of Sparta in Classical Antiquity*, vol. I-II, Stockholm-Göteburg-Uppsala, 1965.
4. Despre K.O.Müller, vezi «Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa», serie III, vol.XIV, 3, 1984, p.893-1227 (*Seminario su K.O.Müller*).
5. Hdt. I, 56. Despre acest pasaj, vezi W.W.How and J.Wells, *A Commentary on Herodotus*, Oxford, 1912, *ad loc*.
6. K.O.Müller, *Die Dorier*, I[2], Breslau, 1844, p.17 sqq. Despre această teorie vezi Ed. Will, *Doriens et Ioniens. Essai sur le valeur du critère ethnique appliqué à l'étude de l'histoire et de la civilisation greques* (Publications de la Faculté des Lettres de l'Université de Strosbourg), 1956, p.62 sqq.; M.I.Finley, *Sparta* în *Problèmes de la guerre en Grèce anciennes*. Paris, 1968, p.144 unde vorbeşte despre «... a mystique about Dorians and Dorianism».
7. A.Momigliano, *Premesse per una discussione su K.O.Müller. Seminario su K.O.Müller*, citat mai sus la nota 4, p. 899.
8. Cf. A.Gitti, *Mythos, La tradizione pre-storiografica della Grecia. Prolegomeni alla studio delle origini greche*, Bari, 1949, p.31 sqq. Cartea lui Domenico Musti, *Le origini dei Greci. I Dori e il mondo egeo*, Roma, 1985, nu mi-a fost accesibilă. Inaccesibile mi-au fost de asemenea lucrările Colocviului Internaţional, *Dori e il mondo egeo: i termini della quastione dorica*, Roma, 11-13 aprilie 1983 ca şi volumul *Grechenland, die Ägäis und die Levante während der «Dark Ages». vom 12 bis zum I.Jh.V.Chr*. (Akten des Symposions von Stift Zwettl 11-14 Okt. 1980. zu Ehren von Fr. Schachermye, heraugegeben vom S.Deger - Jalkotzy), Wien, 1983.
9. N.G.L. Hammond, *Prehistoric Epirus and the Dorian Invasion*, BSA, XXXII, 1931-32, p.131-79; *Epirus*, Oxford, 1967, *passim*; *The End of Mycenaean civilization and the Dark Age*, CAH[2], vol. II, cap.XXXVI B (the Literary Tradition). Cambridge, 1964, p.22-50; Vl.Georgiev, *Intraduzione alla storia della lingue indeurope*, Roma, 1966, p.221; *The arrival of the Greeks in Greece: the linguistic evidence* în vol. *Bronze age Migrations in the Aegean. Achacological and linguistic problems in Greek prehistory*, Edited by R.A.Crossland and Ann Birchall, London, 1973, p.243 sqq; vezi şi J.F.Daniel, O.Bronaer şi H.T.Wade-Gery, *The Dorian Invasion*, în AJA, LII, 1948, p.107 sqq.
10. D.Sluşanschi, în L.Wald şi D.Sluşanschi, *Introducere în studiul limbii şi culturii indoeuropene*, Bucureşti, 1987, p.91 şi 95. În literatura de specialitate românească, atît cît există, deosebirea dintre dorieni şi aheieni (micenieni) a luat proporţiile unei antiteze rasiale. Astfel Teohari Antonescu, pe vremea cînd încă se mai afla la studii în Grecia, publică în «Convorbiri Literare»,

XXVII, 11, 12 şi XXVIII, 1, 3, din anul 1894 *O scrisoare cu coprins antiquaric* în care încerca să deceleze esenţa manifestărilor spiritului elenic pe baza componentelor rasiale ale poporului grec. Sprijinit pe date antropologice, el găseşte două elemente fundamentale ale etnosului grec: o populaţie mai veche de statură mijlocie-mică, brunetă, brahicefală, cu temperament bilios-sanguin, înclinată, spre realism, va fi suprapusă — prin efectul migraţiei — de o alta — dorienii — de statură înaltă, blondă, cu ochii albaştri, dolicocefală, cu temperament sanguin-nervos, înclinată spre idealism D.Berciu, *Indoeuropenizarea Greciei*, în «Conferinţa», IV, 11, 1940, p.9 a extrasului, crede că dorienii reprezintă cel de al treilea val grecesc care au imprimat civilizaţiei nou create «un caracter mai aspru şi mai războinic». Despre Teohari Antonescu, vezi M.Vasilescu, *Primii profesori de istorie antică ai Universităţii din Iaşi: Petru Răşcanu şi Teohari Antonescu*, în volumul *Universitatea din Iaşi (1860-1985). Pagini din istoria învăţămîntului românesc*, Iaşi, 1987, p.125 sqq. O încercare relativ recentă de a folosi datele antropologice pentru înţelegerea epocii miceniene a fost făcută, cu rezultate discutabile, de Sp.Marinator, *Mycenaean Culture within the Frame on Mediterranean Anthropology and Archaeology*, în *Atti e Memorie dal 10 Congresse Internazionale di Micenologie*, Roma, 1967 (Incunabula Graeca, XXV-XXVIII, Roma, 1968, vol. I, p.277-296).

11. Vezi discuţii la D.Berciu, *op.cit.*, p.9 sqq; P.Lévêque, *Aventura greacă*, Bucureşti, 1987, p.118 sqq (traducerea din limba franceză); Vl.Georgiev, lucrările citate mai sus. Despre leagănul primitiv al proto-grecilor, vezi M.B.Sakellarion, *Le peuplement de la Grèce et du basin égéen au hautes époques III. Les Proto-Grecs*, Athena, 1980, p.251 sqq, *passim*, care, folosind o metodă discutabilă, a ajuns la rezultate asemănătoare.

12. Cf. C.D.Buk, *The Language Situation in and about Greece in the Secound Millenium B.C.*, în Cl Ph XXI, 1926, p.18: «Even if then were no tradition of a Dorian invasion, such movement would have to be postulated».

13. K.J.Beloch, *Die dorische Wanderung*, în «Rheinisches Museum», XLV 1890, p.555 sqq.; *Zur griechischen Vorgeschichte*, în «Historiche Zeitschrift», LXXIX, 1897, p.193 sqq.; *Griechische Geschichte*, I, 2 ed.a II-a, Berlin und Leipzig, 1926, p.76 sqq.; L.Pareti, *Storia di Sparta arcaica*, Firenze, 1920. Gaetano De Sanctis, *op.cit.*, p.78 sqq. Despre teorie lui Beloch, vezi A.Gitti, *Mythos*, *cit.*, p.19 sqq. Despre De Sanctis şi Pareti, vezi studiile semnate, de Silvio Accame şi, respectiv, Ettore Lepore, în *Praelectiones Patavinae* raccolte de Franco Sartori (Università degli Sudi di Padova, Publicazioni del'Instituto di storia antica, vol.IX), Roma, 1972, p.9 sqq., 43 sqq.

14. Astfel, spre exemplu, în epopei dorienii nu figurau decît în puţine pasaje considerate ca fiind interpolate, de unde şi concluzia că ei au venit mai tîrziu faţă de celelalte neamuri greceşti. Apoi, deoarece dorienii se considerau ei înşişi helleni, iar epronimul lor, Doros, devenise fiul lui Hellenos, era natural ca ei să provină, în ultimă analiză, din Phthiotida, acolo unde a apărut mai întîi noţiunea de helleni. în sfîrşit, existenţa în Peloponnes a principalelor toponime din Dorida din Grecia centrală a favorizat deducţia conform căreia micuţa regiune Doris era patria dorienilor. Pentru amănunte, vezi L.Pareti, *op.cit.*, *passim*.

15. Vezi, între alţii, H.Bengtson, *Griechische Geschichte*, München, 1965[3], p.50; M.A.Levi, *Studi Spartani I. -Dori ed Eraclidi*, în «Institute Lombardo. Accademia de Scianze e Lettere. Rendiconti, Classe de Lettere e Scienze morali e storiche», vol. 96, fasc. II, 1962, p.498. Această etichetare este acceptată în mod implicit de P.Oliva, *Sparta and her Social Problems*, Praga, 1971, p.15.

16. Vezi în acest sens, N.G.L.Hammond citat mai sus la nota 9.

17. Cf. V. R. d'A Desborough, *Protogeometrie Pottery*, Oxford, 1952, p.121: «During the course of the Protogeometric style the mains shapers wich were taken over from sub-Mycenaean persisted with no great chance». Acelaşi învăţat revine asupra acestor probleme în *The Lest Mycenaeans and Their Successors*, Oxford, 1964, şi în *History and Archaeology in the Last Century of the Mycenaean Age*, în *Atti e Memorie del 1° Congresso Internazionale di Micenologia*, Roma, 1968, p.1076 sqq. Vezi şi A.M.Snodgrass, *The Dark Age of Grecce*, Edinburgh, 1971, Ceramica de la Korakou, datată în Helladiacul tîrziu III C, ridică probleme de interpretare. Vezi J.B.Rutter, *Ceramic evidence for Northen Intruders in Southern Greece at the Beginning of the Late*

Helladiac III C Period, AJA, LXXIX, 1975, p.17 sqq; G.Walberg, *Northen Intruders in Myc. III C*, AJA, LXXX, 1976, p.186 sqq.; J.B.Ruther, *Non - Mycenaean Pettery: A Reply to Gisela Walberg*, AJA, LXXX, 1986, p.187 sqq. Pentru ceramica «barbară» din alte aşezări contrmporane, vezi H.W.Catling, *«Barbarian» pottery from the Mycenaean settlement at the Menelaion Sparta*, BSA, LXXVI, 1981, p.71 sqq.; Kl. Killian, AA, 1981, p.166, 170 şi 180 sqq.; AA, 1982, p.399 (despre Tiryns) şi, în general, G.A.Lehmann, *Die mykenisch-frühgriechische Welt und der östliche Mittelmeerraum in der Zeit der «Seevölker» – Invasionen um 1200 v.Chr.*; Rheinisch - Westfälische Akademie der Wissenschaften. Vorträge, G.276, 1985, p.49.

18. Cf. A.M.Snodgrass, *op.cit.*, p.305 sqq.

19. *Ibid.*, *passim*: J.Deshayes, *Argos. Les Fouilles de la Deiras*, Paris, 1966, p.249; G.E.Mylonas, *Burial Customs of the Middle and Late Bronze Ages*, în *ACTA of the 2-d International Colloquium on Aegean Prehistory: the first arrival of Indo-European elements in Greece*, Athens, 1972, p.113-114; Cistul este considerat de N.G.Hammond, *Epirus*, *passim*, ca un element caracteristic dorienilor.

20. Cf. R.J.Buck, *The Mycenaean Time of Troubles*, «Historia», XVIII, 3, 1969, p.270 sqq.; Zeev Rubinshon, *The Dorian Invasion again*, PdP, CLXI, 1975, p.113 sqq.; Per Ålin, *Mycenaean Decline – Some Problems and Thoughts*, în volumul *Greece and the Eastern Mediterranean in Ancient History and Prehistory. Studies Presented to Fritz Schachermeyr on the Occasion of his Eightieth Birthday*, Edited by K.H.Kinze, Berlin - New York, 1977, p.31 sqq.

21. Despre această problemă vezi şi M.Andronices, *The Dorian Invasion and the Archaeological Evidence*, în *Actes du VII-è Congrès International des Sciences préhistoriques et protohistoriques*, Prague, 21-27 Août, 1966, Rédigé par Jan Filip, Praga, 1971, p.853 sqq.

22. Vezi, spre exemplu, în ultimul timp, Zeev Rubinshon, *op.cit.*, p.116 sqq.; Fr.Schachermeyr, *Die griechische Rückerinnerung*, *cit.*, p.67 sq.; *Die Ägäische Frühzeit*, Band IV (*Griechenland in Zeitalter der Wanderungen vom Ende der mykeenischen Ära bis auf Dorier*), Wien, 1980, p.279 sqq.; 403 sqq.; *passim*.

23. J.Chadwick, *Who were the Dorians ?*, PdP, XXXI, 1976, p.103 sqq. Această teză a fost sintetizată şi în articolul *The Mycenaean Dorians*. BICS, XXIII, 1976, p.115 sqq.

24. E.Risch, *Les différences dialectales dans le mycénien*, în vol. *Procedings of the Cambridge Colloquium on Mycenaean Studies*, 1966, p.150 sqq. Vezi şi J.Chadwick, *Traditional Spellingor Two Dialects* în *Res Mycenaeae* (Akten des VII. *Internationalen Mykenologischen Colloquiums in Nürnberg vom 6 - 10 April 1981*), hrsg. von Alfred Heubeck und Günter Neuman, Göttingen, 1983, p.78 sqq.

25. M.Durante, în *Antiquitates Indogermanicae. Gedenkschrift für H.Güntert*, Innsbruck, 1974, p.399 sqq.

26. Cf. O.Szemerényi, *The Name of Dorians*, BICS, XXX, 1983, p.183.

27. Este o teză susţinută mai ales de N.G.L.Hammond.

28. Cf. M.Ventris - J.Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek* [2], Cambridge, 1973, p.129.

29. *Ibid.*, p.235. Despre această problemă vezi şi C.G.Thomas, *A Dorian Invasion ? The Early Literary Evidence*, SMEA, XIX, 1987, p.83 sqq.

30. Dovada existenţei dialectului dorian în epoca miceniană pune în dificultate teoria după care grecii indoeuropeni din Helladiacul tîrziu, aparţinînd din punct de vedere antropologic rasei Cro-Magnon, reprezentau un strat subţire de stăpînitori peste o populaţie majoritară, preindoeuropeană, aparţinînd rasei mediteraniene. Despre această teorie, vezi Zeev Rubinsohn, *op.cit.*, p.116 sqq.

31. Întrebarea cea mai dificilă la care nu s-a dat răspuns este aceea care priveşte cauzele stratificării lingvistice sau, altfel pusă problema, originea vorbitorilor fiecărui dialect. La aceasta se adaugă mişcările de populaţii dintr-o perioadă ceva mai tîrzie, ca şi fenomenele de dorizare a Thessaliei. Vezi pentru unele dintre aceste probleme, Zeev Rubinsohn, *op.cit.*, 1975, 105 sqq.; M.Sordi, *La lega tessala fino ad Alessandro Magno*, Roma, 1958, p.1 sqq.

Addenda

Cînd acest articol era deja pregătit pentru tipar, am luat cunoştinţă, graţie amabilităţii colegului A. László, căruia îi mulţumesc şi pe această cale, de volumul *Le origini dei Greci. Dori e mondo egeo*, adiţia a II, Laterza, Roma-Bari, 1986, îngrijit de prof. Domenico Musti (Vezi mai sus nota 8). Volumul cuprinde textele comunicărilor şi discuţiilor pe care aceste comunicări le-au suscitat în cadrul colocviului internaţional intitulat *Dori e mondo egeo : i termini della questione dorica*, Roma, 11-13 aprilie 1983.

Din punctul de vedere al prezentului articol, cele mai importante comunicări sînt grupate în partea I-a (*Limbă, tradiţie, arheologie*) şi în cea de a II-a (*Contexe mediteraneene : egeeni, egipteni, popoare ale mării*).

În ceea ce priveşte aspectul arheologic al problemei, comunicările prezentate de profesorii Klaus Kilian şi Stefan Hiller au scos în evidenţă complexitatea problemei şi dificultatea interpretării istorice a datelor arheologice. Există unele legături ale lumii miceniene cu regiunile nordice ale Greciei şi cu Italia în contextul tulbure din întregul bazin oriental al Mediteranei de la finele epocii bronzului, cauzat de mişcările «popoarelor mării». Dar nu aceste mişcări au provocat distrugerea palatelor miceniene căci cercetări arheologice relativ recente au demonstrat că palatele din Messenia, Laconia şi Argolida au fost ruinate de un puternic cutremur de pămînt care s-a produs la finele Helladicului tîrziu IIIB, fenomen care a avut, în contextul politic al epocii, grave consecinţe asupra societăţii miceniene, cum ar fi dispariţia scrisului ca urmare a ruralizării treptate a economiei.

Aceeaşi problemă a sfîrşitului palatelor miceniene continentale este tratată de Anna Sacconi din punct de vedere filologic. Inscripţiile miceniene sînt datate - exceptînd poate pe acela din Theba - în Helladicul tîrziu III B şi, fiind acte contabile cu un termen de păstrare limitat, nu oferă date despre evenimente politice.Totuşi, analiza documentelor din întinsul regat ce-şi avea capitala în cetatea Pylos din Messenia oferă date sugestive pentru perioada de criză economică şi politică ce a cuprins o arie vastă din Mediterana orientală. Astfel, inscripţiile (seriile A a, Ab şi Ad) înregistrează un număr de copii şi circa 750 femei care primeau raţii alimentare din partea palatului. Or, după locul lor de origine, Milet (*mi - ra - ti - ja*), Cnidos (*ki - ni - di - ja*), Lemnos (*re - mi - ni - ja*), Zephyros (*ze - puz - ra3*), Assuwa = Lydia (*a* - 64 - ja*), şi deoarece ele nu erau sclave, se poate presupune că erau refugiate de pe coastele Asiei Mici şi din insulele adiacente, ca urmare a unor evenimente nefavorabile, probabil mişcarea «popoarelor mării». Această presupunere este susţinută de împrejurarea că un alt număr de inscripţii aşa numitele *o - ka*, trădează o preocupare deosebită a conducerii statului de a supraveghea cei circa 150 km de coastă a statului pylian cu zeci de patrule conduse de ofiţeri, ceea ce indică un pericol iminent venit dinspre mare. În ceea ce priveşte pe cei care ameninţau Pylosul, învăţata italiană respinge ipoteza doriană şi se opreşte asupra aceloraşi «popoare ale mării».

Relativ la spinoasa problemă a pătrunderii dorienilor în insula Creta, comunicarea prof. Louis Godart, intitulează *Căderea regatelor miceniene din Creta şi invazia doriană*, conchide, în urma analizei raporturilor insulei cu Egiptul, Grecia continentală şi Cypru, că nu există nici un indiciu că dorienii au pătruns în ţara lui Minos la sfîrşitul epocii minoice deoarece nu sînt urme de distrugeri sau schimbări esenţiale în aspectul cultural. Nici atunci cînd aceste condiţii sînt întrunite - cum ar fi cele din jurul anului 1450 a.C, sau cele din anii 1372/1370 a.C - ele nu pot fi puse pe seama dorienilor ci pe aceea a micenienilor. Atunci cum se explică aspectul dorian al limbii greceşti din Creta? Prof. L.Godart crede că dorienii, pătrunşi în lumea miceniană ca lucrători imiganţi, i-au însoţit pe grecii micenieni în insulă, mai întiî pe la jumătatea mileniului al II-lea a.C, odată cu primul val grecesc, apoi pe la 1372/1370, cînd Crossonul cunoaşte un nou aport etnic originar din Grecia continentală. Aceşti dorieni au fuzionat treptat cu populaţia dominantă miceniană impunîndu-se din punct de vedere dialectal.

EMILIAN BOLD

Pactul Ribbentrop-Molotov. Consideraţii generale

Aprecierea conform căreia ascensiunea fascismului la putere în Germania a influenţat negativ relaţiile internaţionale şi a schimbat raportul de forţe în Europa nu mai are nevoie de demonstraţie. Folosindu-se de o prevedere constituţională —dreptul preşedintelui Reichului de a numi cancelarul —Hitler şi-a consolidat, încetul cu încetul, puterea, fie că a aplicat o politică dură, faţă de oponenţii săi interni desfiinţînd Republica de la Weimar, fie printr-o serie de succese pe plan extern. Realipirea Saarului în 1935 în baza unui plebiscit, semnarea acordului naval cu Anglia în acelaşi an, ocuparea zonei demilitarizate a Rhenaniei în martie 1936, apoi ocuparea Austriei în martie 1938 şi a Cehoslovaciei în 1938-1939, fără să se lovească de impedimente din partea altor ţări —decît proteste formale —şi fără a trage un cartuş sau să piardă un soldat au creat impresia că Hitler este omul providenţei, noul Messia, coborît pe pămînt ca să salveze poporul şi statul german de «încercuirea» impusă de Tratatul de la Versailles.

Dacă în politica internă a încercat să aplice principiul reacţionar al superiorităţii rasei germane, în politica externă au fost urmărite două obiective majore: lupta contra Tratatului de la Versailles şi ocuparea spaţiului vital în Europa şi în afara ei. Cartea sa *Mein Kampf* şi numeroasele discursuri ocazionate de diverse evenimente conţin afirmaţii belicoase contra puterilor occidentale şi contra Uniunii Sovietice, oficine, cum spunea Hitler, ale revoluţionarismului marxist şi ale iudaismului. Nimeni n-ar fi crezut, cel puţin pînă în anul 1939, că Germania, atît de înverşunat anticomunistă, va încheia un tratat de neagresiune şi de împărţire a sferelor de influenţă, tocmai cu U.R.S.S. atît de înverşunat antihitleristă. Şi totuşi, acest fapt a avut loc în august 1939, cu consecinţe extrem de grave pentru soarta umanităţii.

Dacă istoriografia occidentală a pus în circulaţie de multă vreme informaţii asupra tratatului Ribbentrop-Molotov, cum este el cunoscut în istorie, în ţările foste socialiste abia de curînd evenimentul petrecut la 23 august 1939, şi-a găsit, într-o mai mare măsură, spaţiu şi a fost supus discuţiei. Cauzele acestei

întîrzieri sînt cunoscute. U.R.S.S. a negat existenţa celei de a doua părţi a pactului, iar ţărilor satelite Moscovei li s-a impus să nu insiste asupra lui deloc.[1] Mulţi istorici din Est, deşi aveau cunoştinţă de ambele părţi ale tratatului şi mai cu seamă de conţinutul reacţionar al părţii secrete, au fost obligaţi să tacă sau să strecoare doar cîteva informaţii, în funcţie de atitudinea ţării lor faţă de U.R.S.S. Acum însă, cînd conţinutul acestui pact este oferit opiniei publice, discutat şi interpretat în diverse moduri chiar în ţara al cărui guvern l-a semnat — U.R.S.S. — considerăm ca o necesitate imperioasă să revenim asupra lui pentru a nu uita nici o clipă rolul nefast jucat de cele două puteri imperialiste care şi-au împărţit teritorii în Europa fără să le aparţină de drept. Menţionăm că nu vom intra în conţinutul pactului îndeobşte cunoscut, ci ne vom referi doar la cîteva aspecte care ar merita, după opinia noastră, o anumită subliniere.

Chiar dacă cele două puteri — Germania hitleristă şi U.R.S.S. — se criticau cu înverşunare, prin mijloace ascunse căutau o apropiere şi o înţelegere pentru a elimina din calea lor expansionistă un obstacol deloc neglijabil — Polonia. Numai că atît Stalin, cît şi Hitler urmăreau obiective opuse. Hitler pentru a-şi îndeplini visul său de cucerire a unor teritorii din Est, Stalin, stăpînit de aşa zisa teorie a «revoluţiei permanente şi mondiale», pentru a-şi trimite trupele în Europa de Vest. Tendinţele de apropiere au intervenit de ambele părţi şi s-au finalizat odată cu tratatul din august 1939.

La 10 martie 1939, a avut loc congresul al XVIII-lea al P.C.U.S. Simptomatic este faptul că de data aceasta, Stalin, în raportul său, n-a mai proferat atacuri violente la adresa Germaniei hitleriste.[2] Berlinul nu se lasă mai prejos şi, la 28 aprilie 1939, şi führerul «omite» în faţa Reichstagului sau a legiunii germane «Condor», venită din Spania, obişnuitele atacuri antisovietice.[3] În schimb, îl critică sever pe preşedintele S.U.A., Roosevelt, care îndrăznise să-l avertizeze de pericolul şi urmările unui război mondial.[4] Omisiunile lui Stalin şi Hitler nu sînt întîmplătoare. În primul rînd, apropierea realizată în august 1939 este urmarea unor contacte ruso-germane cu mult înainte. În funcţie de împrejurări, ele au fost purtate de experţi militari, de membri ai poliţiei secrete, de diplomaţi sau intermediari. Mai frecvente sau mai puţin frecvente, relaţiile sovieto-germane n-au fost întrerupte niciodată şi nu s-a ţinut cont de ideologiile ostile, profesate de o parte sau de alta. Ele arată dispreţul cel mai evident pentru tot ceea ce releva interese de fiecare parte, obţinerea armamentului de calitate, dispariţia opozanţilor şi oprimarea ţărilor vecine. Prin acordul din 19 august 1939, acord reglementînd relaţiile economice şi comerciale, Stalin a pus la dispoziţia lui Hitler importante materii prime: un milion tone grîu, 900.000 tone carburant, minereu de fier, de magneziu, o cantitate însemnată de bumbac etc., primind în schimb motoare de avion, fotocalcule de marină, torpile şi mine.[5] De altfel, pînă în seara de 21 iunie 1941 (a doua zi a început invazia germană în U.R.S.S.), trupele germane, aflate pe teritoriul românesc, au fost aprovizionate de Uniunea Sovietică şi de alte state,[6] confirmînd angajamentul lui Stalin făcut în faţa lui Ribbentrop, că Uniunea Sovietică nu-şi va trăda partenerul.

Un element care poate fi luat în discuţie pentru apropierea sovieto-germană este şi identitatea metodelor de conducere a celor două regimuri totalitare,

ca şi simpatiile reciproce dintre Stalin şi Hitler. Conform mărturiilor lui Albert Speer, Hitler declara în 1943 că «avea o mare stimă pentru Stalin». Îi compara răbdarea cu propria-i răbdare, văzînd că războiul început în 1939 se prelungeşte. Gîndind astfel, Hitler a remarcat odată că « cel mai bine ar fi să se încredinţeze administraţia Rusiei lui Stalin după victorie», desigur sub hegemonia Germaniei şi aceasta întrucît «Stalin era cel mai indicat în stăpînirea ruşilor». În general — scrie Speer în memoriile sale — «Hitler privea pe Stalin ca pe un fel de coleg».[7] La semnarea pactului din 23 august 1939, Stalin, contrar uzanţelor, a fost primul care a toastat pentru Hitler, menţionînd că ştie că poporul german îşi iubeşte führerul.[8] Mai mult, Stalin vorbea despre Hitler ca despre un om de geniu, ieşit din comun ca şi el, iar Hitler susţinea că-l admiră mult pe Stalin, mai ales pentru faptul că ştie cum să ţină la respect adversarii şi că dacă Stalin ar debarasa bolşevismul de influenţa iudaismului internaţional, ar putea să creeze « un fel de naţionalism slavo-moscovit». Mussolini, la rîndu-i, gîndea şi el că bolşevismul, graţie lui Stalin, a făcut loc « unui fel de fascism slav.[9]

Unele identităţi între modelul fascist şi cel stalinist au fost recunoscute de înseşi oficialităţile înalte germane. La 6 mai 1939, la trei zile de la demiterea din funcţia de ministru de externe a lui Maxim Litvinov, unul din familiarii lui Hitler mărturisea unui membru al ambasadei franceze la Berlin că «ceva se pregăteşte în Est» (Dass etwas in Osten în Gange ist). La întrebarea : «Cum se conciliază noua orientare (către Soviete — E.B.) făcută de Hitler, în unul din discursurile sale, că există o singură ţară cu care n-ar putea niciodată să se înţeleagă — Rusia Sovietică — interlocutorul german, cu un gest evaziv, a replicat că nu trebuie pus preţ pe cuvinte. Cînd e vorba de execuţia unui plan —a spus el —nu sînt considerente juridice sau ideologice care să-l ţină. De altfel, cele două regimuri (nazist şi comunist — E.B.) sînt diferite? Nu sînt aproape identice în domeniul economiei, deşi noi avem numeroase măsuri pentru a menţine întreprinderile particulare.»[10]

Fireşte că nu numai unele identităţi între cele două puteri totalitare sau unele simpatii reciproce Stalin-Hitler au creat teren favorabil apropierii sovieto-germane, ci şi o anumită conjunctură a contribuit la aceasta. În anul 1939, declanşarea războiului era evidentă şi suspiciunile internaţionale foarte clare încît era greu, deşi încercări au existat, să se realizeze alianţe care să contribuie la aplanarea stării de tensiune. Marele istoric englez Arnold Toynbee avea să precizeze cauzele care au concurat la eşecul unor discuţii între marile puteri, ca şi la realizarea alianţei sovieto-germane: «Primejdia comună ce ameninţă existenţa celor trei state (Franţa, Anglia şi U.R.S.S.) nu putea să înlăture neîncrederea şi antipatia reciprocă. Ele nu aveau încredere una în cealaltă, în aceeaşi măsură în care niciuna din ele nu avea încredere în nazişti. Aceste sentimente peste care nu puteau trece constituiau o piedică mai serioasă în calea unei înţelegeri, decît divergenţele academice între ideologiile lor».[11]

Încă un element se adaugă cauzelor care n-au dus la înţelegerea anglo-franco-sovietică: promisiunile anglo-franceze, desuete pentru acel moment şi cele germane mult mai apetisante pentru partea sovietică. Georges Bonnet scrie în memoriile sale că anglo-francezii ofereau graniţele din 1919, dreptul popoare-

lor de a dispune de ele însele, menţinerea independenţei ţărilor mici, oferte acceptabile pentru anii 1919-1920, acum însă respinse de guvernul sovietic, adversar al tratatelor de pace şi campion al reviziuirii acestora. De asemenea, propunerea anglo-franceză că dacă Uniunea Sovietică va ajuta Occidentul să îndepărteze războiul va primi onorurile Societăţii Naţiunilor şi ale democraţiilor interesa mult mai puţin. În schimb, Hitler era darnic şi guvernul sovietic adulmeca o pradă serioasă. «Eu (Hitler — E.B.) iată ce vă propun: aţi pierdut teritorii, le veţi recupera; aţi pierdut Basarabia, v-o dau; aţi pierdut Polonia pînă la linia Curzon, v-o dau; aţi pierdut ţările Baltice, le aveţi; şi apoi nu veţi avea război, veţi rămîne în afară».[12] În adevăr, Uniunea Sovietică, în acel moment, era pusă în imposibilitate de a purta un război pe două fronturi — şi în Extremul Orient cu Japonezii şi în Occident; de aceea, încerca să-l evite, dar voia recuperarea unor teritorii pe care Hitler le oferea cu atîta generozitate. «Politica lui Stalin — scria un general francez încă în 1936 — constă în a arunca spre vest, o furtună pe care o simte venind spre est».[13] Promisiunile şi ofertele germane au avut mai multă trecere în faţa lui Stalin şi Molotov. Tratatul din 23 august 1939 este o oglindă vie a împărţirii sferelor de influenţă între două puteri dictatoriale, care au trecut peste normele de drept internaţional şi peste drepturile popoarelor şi le-au cucerit sau le-au obligat să accepte condiţiile lor oneroase. Dacă ne referim la punctul prin care Basarabia era oferită Sovietelor, formularea pare relativ inofensivă, întrucît se menţiona doar interesul sovietic pentru acest teritoriu şi dezinteresul Germaniei pentru acelaşi teritoriu. Din mărturiile lui Joachim von Ribbentrop reiese că el a căutat o formulă de natură generală: «Acest lucru s-a făcut în aşa fel încît atunci cînd s-au discutat problemele Europei de sud-est, eu — mărturiseşte Rubbentrop — am declarat la modul general că Germania este dezinteresată din punct de vedere politic "în aceste regiuni"... Interesul economic al Germaniei în acele teritorii a fost, în mod corespunzător, accentuat de fostul ministru de externe nazist, în conformitate cu instrucţiunile şi directiva generală a lui Hitler, primite de Ribbentrop înaintea plecării sale la Moscova. Hitler îl autorizase să declare dezinteresul Germaniei faţă de teritoriile sud-estului Europei dacă era necesar pînă la Constantinopol şi strîmtori. Problema aceasta din urmă, conform afirmaţiilor lui Ribbentrop, nu a fost însă abordată.[14]

Ceea ce se ştie mai puţin este faptul că terenul politic sovieto-german a fost pregătit de ambasadorul bulgar la Berlin — Părvan Draganov. Acesta, la 15 iunie 1939, a discutat cu Wörmann, subsecretar de stat la Ministerul de externe german, problema încheierii unui tratat de neagresiune germano-sovietică. Draganov, făcîndu-se intermediarul intereselor sovietice, a spus că «Uniunea Sovietică nu recunoaşte posesiunea României asupra Basarabiei», că «Uniunea Sovietică manifestă teamă faţă de un posibil atac german prin statele baltice sau România». Şi a adăugat că «dacă Germania ar declara că nu vrea să atace Uniunea Sovietică, ar încheia cu ea un tratat de neagresiune, atunci Uniunea Sovietică ar renunţa la încheierea unui tratat cu Anglia». Totodată, Draganov punea şi problema atitudinii Uniunii Sovietice în eventualitatea că Bulgaria ocupa sudul Dobrogei.[15] Informaţia, preţioasă pentru sublinierea climatului raporturilor dintre unele state şi interesele lor directe, subliniază necesitatea

netezirii asperităţilor germano-sovietice şi compensarea Bulgariei cu un important sprijin moral pentru ocuparea sudului Dobrogei şi desfiinţarea tratatelor de pace, în eventualitatea că evenimentele luau un curs favorabil acestor intenţii. Afirmaţia poate fi coroborată cu conţinutul discuţiilor dintre Molotov şi Rosso, ambasadorul Italiei la Moscova. Menţionînd că relaţiile cu Germania sînt «foarte bune» şi că guvernele lor «lucrează într-o armonie formidabilă», Molotov s-a referit şi la relaţiile sovieto-ungare şi sovieto-bulgare. Cu Ungaria — declara el — guvernul sovietic menţine relaţii bune şi unele cerinţe ungare (adică unele cerinţe ungare asupra teritoriului Transilvaniei — E.B.) erau considerate întemeiate. Declaraţia, făcută la 26 iunie 1939, este semnificativă pentru intenţia de a încercui România.[16] Cam acelaşi lucru a spus Molotov şi despre relaţiile sovieto-bulgare, despre revendicările Bulgariei asupra Dobrogei, a pretenţiilor Bulgariei de a avea ieşire la Marea Egee, pretenţi pe care Uniunea Sovietică le considera a fi întemeiate, neavînd obiecţiuni asupra realizării lor. În ceea ce priveşte România, Uniunea Sovietică nu renunţa la recucerirea Basarabiei (Bucovina n-a fost menţionată) cu forţa, în eventualitatea că litigiul teritorial nu se putea soluţiona pe cale politică. În ce priveşte alte regiuni ale României, guvernul sovietic îşi rezerva dreptul unui contact direct cu Germania.[17] Informaţiile menţionate sînt extrase dintr-o telegramă a lui Schulenburg, ministrul Germaniei la Moscova, către Ribbentrop care, în mod cert, le aflase de la ministrul italian.

Semnarea tratatului secret din 23 august 1939 şi, apoi, a celui din septembrie acelaşi an au la bază cinismul cel mai atroce cunoscut în istorie pînă la acea dată. Împărţirea sferelor de influenţă şi desfiinţarea unor state suverane şi independente reflectă în modul cel mai elocvent tendinţele imperialiste ale celor două puteri totalitare. Consecinţele lui sînt prea bine cunoscute. A început cel de al doilea război mondial, Polonia, Lituania, Letonia şi Estonia au fost desfiinţate ca state, Finlanda a fost atacată de Soviete, Basarabia şi nordul Bucovinei au fost încorporate, prin metode brutale, statului sovietic. Mişcarea muncitorească internaţională a primit o serioasă lovitură şi s-a demonetizat în faţa opiniei publice.

Semnarea pactului Ribbentrop-Molotov schimba situaţia internaţională în favoarea Axei şi punea România în postura unei victime neajutorate aproape de nimeni. Era un pas spre izolarea ei, cu consecinţe nefaste în destrămarea teritorială suferită în anul 1940. România, care dusese o politică de apărare a suveranităţii şi independenţei sale contra oricărei tendinţe agresive venite din vest sau din est, i se rezerva soarta Poloniei. Telegrama lui Hitler către Mussolini, din 25 august 1939, exprimă clar această situaţie: «Trebuie să vă spun deschis, Duce, că nu mai există posibilitatea intervenţiei României în cazul unui conflict contra Axei. În aceste împrejurări — continua Hitler — nici Turcia nu mai are altceva de făcut decît să-şi revizuiască poziţia anterioară. Repet însă, că România nu mai este în situaţia de a participa la vreun conflict împotriva Axei.[18] Mussolini confirma în răspunsul său blocarea României prin pactul de la Moscova, pact care putea schimba şi poziţia Turciei. Hitler s-a destăinuit şi în faţa ambasadorului italian la Berlin — Attolico — explicîndu-i efectele şi reacţiile la care se aştepta de la statele

din centrul şi sud-estul Europei, fiind convins că »România va fi imobilizată şi constrînsă să coopereze cu Axa.[19]

După evenimentul petrecut la 23 august 1929, asupra Europei s-a lăsat o linişte grea, tragică, în care, aşa cum consemna cunoscutul ziarist român — Tudor Teodorescu-Branişte — nu se mai auzea «decît vuietul neîntrerupt al marilor uzine de armament».

Note

1. Prima lucrare publicată în România care oferă mai multe detalii asupra pactului Ribbentrop-Molotov aparţine cercetătoarei Livia Dandara — *România în vîltoarea anului 1939*, Ed. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1985.
2. Alan Bullock, *A Study in Tyranny*, Pinguin Book, London, 1972, p. 512.
3. *Le livre jaune. Documents diplomatiques 1938-1939. Pièces relatives aux évèniments et aux négociation qui ont précedé l'ouverture des hostilités entre l'Allemagne d'une part, la Pologne, la Grande Bretagne et la France d'autre part,* Imprimerie nationale, Paris, 1939, p. 185.
4. «Preşedintele nostru — scria «New-York Times» — nu caută să salveze pacea apelînd la bunul simţ şi la umanitate, care nu există la dictatori, ci avertizînd aceşti neînfricaţi conducători că dacă recurg la acte de agresiune vor găsi lumea toată împotriva lor» («Revista presei», nr. 10-11-12/aprilie-iulie 1939, p. 234).
5. Paul Johnson, *Une histoire du Monde moderne, I, La fin de la vieille Europe (1917-1945)*, Robert Laffont/Express, Paris, 1985, p. 387-388.
6. M. Iacobescu, *Unele aspecte semnificative privind cazarea şi aprovizionarea misiunii militare germane în România (1940-1941)*, în SCS, 1970, p. 191.
7. Albert Speer, *Inside the Third Reich,* The MacMillan and Co., nr.4, 1970, p. 162.
8. *Une semaine avant le début de la seconde guerre mondiale*, în «Les nouvelles de Moscou», nr. 34 (2241), 20 aout 1989, p. 9.
9. Paul Johnson, *op.cit.,* p. 388.
10. *Le livre jaune*... p. 156.
11. Livia Dandara, *op.cit.,* p. 285.
12. Odette Vaillant, ş.a., *Documents historiques contemporains, 1871-1975,* Tome 2,6-e édition, Paris, Armand Colin, p. 321 ş.u.
13. *Ibidem*.
14. *Documents German Foreign Policy*, SD, vol.X, document nr.10 Din memorandumul lui Ribbentrop, din 24 ianuarie 1940, către Hitler, cînd sovieticii cereau Basarabia şi Bucovina în întregime.
15. Hans Joachim-Hoppe, *Bulgarien — Hitlers eigenwilliger Verbundeter. Eine Fallstudie zur nazionalsozialistischen Südosteuropapolitik*, Deutsche Verlag Anstallt, Stuttgart, 1979, p. 67-68.
16. MI, nr.4 (265), aprilie 1989, an. XXIII, p. 33.
17. *Schulenburg către Ribbentrop*, Telegrama nr. 1235, Moscova, 26 iunie 1940, în «Literatura şi arta», Chişinău, nr. 46 (2310), 9 noiembrie 1989.
18. Aurică Simion, *Agresiunile naziste în Europa în anii 1938-1939,* Bucureşti, Ed. Eminescu, 1983, p. 331; Idem, *Dictatul de la Viena*, Cluj, Ed. Dacia, 1972, p. 60; I. Calafeteanu, *Diplomaţia românească în sud-estul Europei, 1938-1940*, Bucureşti, Ed. politică, 1980, p. 136.
19. Livia Dandara, *op.cit.*, p. 301; vezi şi Gh. Zaharia, I. Cupşa, Al. Vianu, *Al doilea război mondial. Schiţă istorică*, Bucureşti, Ed. politică, 1975, p. 51. În 1941, Hitler, motivîndu-şi într-un fel agresiunea contra U.R.S.S., scria lui Mussolini că alianţa germano-sovietică din 23 august 1939 îi fusese penibilă. «Mă bucur că am scăpat de acest chin», conchide Hitler (vezi, Joachim C. Fest, *Stăpînii celui de al treilea Reich*, Bucureşti, Ed. politică, 1969, p. 86).

I. CIUPERCĂ

De la discuţiile tripartite la Pactul Ribbentrop-Molotov (23 august 1939)*

Am ales momentul eşecului negocierilor tripartite şi al realizării rapide a Pactului Ribbentrop-Molotov. Acesta pune mai bine în evidenţă opţiunile părţii sovietice şi consecinţele asupra Europei centrale, perceptibile pînă în zilele noastre.

Poate că nici o altă problemă a relaţiilor internaţionale nu incită mai mult la folosirea «seriilor», introduse în circuitul ştiinţific şi prin efortul unui istoric român: A. D. Xenopol. «Seria» negocierilor tripartite am vedea-o conturîndu-se cu alianţa anglo-franco-rusă (Antanta) din primul război mondial şi terminîndu-se cu alianţa dintre Anglia, Statele Unite şi U. R. S. S. în al doilea război mondial.

Vrînd-nevrînd, «seria» Pactului de neagresiune include Tratatul sovieto-german de la Rapallo (1922) şi nu exclude pacea de la Brest-Litovsk (1918) şi înfrîngerea Germaniei în 1945.

De mai bine de jumătate de secol se recompune cu migală *şi logica* Pactului Ribbentrop-Molotov. Ne propunem să analizăm cîteva aspecte care pun în evidenţă relaţiile dintre Germania şi Uniunea Sovietică — ţări cu regimuri totalitare — în contextul echilibrului fragil dintre puterile existente în perioada interbelică şi în raport cu Europa centrală şi de sud-est.

Astfel, atrage atenţia faptul că, pe de o parte, regimurile dictatoriale din cele două ţări au la bază ideologii care incită la ieşirea din graniţele recunoscute şi dominarea spaţiilor înconjurătoare pe o rază proporţională cu forţa militară reală, sau presupusă a fi; pe de altă parte, în politica externă, atît a Germaniei cît şi a Uniunii Sovietice, se insistă constant în direcţia eliminării «încercuirii» fiecăreia dintre cele două ţări.

Explorarea «seriei» negocierilor tripartite pune în evidenţă faptul că ele privesc, în manieră deosebită, atît Germania cît şi Uniunea Sovietică. Momentul cel mai semnificativ din acest punct de vedere, şi care trimite în ajunul

---

* Textul de mai jos a fost comunicat în cadrul Conferinţei Internaţionale — *Pactul Molotov-Ribbentrop şi Basarabia*, Chişinău, 26-28 iunie 1991.

Pactului Ribbentrop-Molotov este eşecul încercării de a realiza un Locarno Oriental în 1934[1]. Rostul acestei iniţiative franceze condusă de Louis Barthou era să *descurajeze* agresiunea Germaniei. Interesant: acum, Uniunea Sovietică sprijină iniţiativa şi, prin Litvinov, conturează sfera de influenţă care, solicitată în noiembrie 1940 lui Hitler, va produce nervozitate la Berlin şi lansarea, peste o lună, a «Planului Barbarossa». Hitler refuză să se alăture iniţiativei, preferînd pactele *bilaterale* celor *multilaterale*. Din acest unghi, pactul cu Uniunea Sovietică ilustrează cel mai bine aspiraţia bilateralităţii.

Mai intervine un factor în negocierile care vor eşua acum, în 1934, şi din care vor rezulta doar Pactul dintre Uniunea Sovietică şi Feranţa şi dintre Cehoslovacia şi Uniunea Sovietică (1935): *atitudinea ţărilor din Eurp aCentrală şi de sud-est*. De fapt, protejarea acestor ţări este similară, şi acum în 1934 şi în 1939, cu capacitatea susţinerii păcii. Este zona compusă din state a căror formare sau existenţă este în conexiune deopotrivă cu victoria Antantei, înfrîngerea Puterilor Centrale şi cu ieşirea Rusiei din război prin revoluţie. Rezultă, astfel, o zonă a statelor mici *incomode* şi *dispreţuite* atît de Germania, cît şi de Uniunea Sovietică. A. J. P. Taylor a remarcat faptul că Hitler a prezentat pentru germani şansa dominării acestei zone; că cei mai mulţi germani nu se simţeau egali cu polonezii, spre exemplu; că singura cale a dominării zonei era războiul şi că războiul nu se putea pregăti decît pe baze totalitare[2].

Un element merită menţionat din perspectiva poziţiei Uniunii Sovietice faţă de zona statelor mici din Europa centrală şi de sud-est. Ne referim precis la aşa-numitul «cordon sanitar» şi la semnificaţiile lui pentru Puterile Antantei şi pentru U. R. S. S.

Este acceptat faptul că puterile occidentale au văzut consolidarea unităţii statelor situate pe graniţa vestică a Uniunea Sovietice între metodele cele mai eficiente pentru izolarea «experienţei ruse» şi blocarea răspîndirii bolşevismului spre Europa — considerată o calamitate. Eşecul intervenţiei din anii '20 merită o discuţie aparte. Acum este important faptul că eşecul a pus în evidenţă nevoia convieţuirii Occidentului cu «experienţa rusă». De aici, un comportament al ţărilor occidentale preponderent defensiv.

Din perspectivă sovietică, cel puţin două elemente incită spre o altă viziune asupra acestui «cordon sanitar». Pe de o parte, la nivelul statului sovietic se sedimentează în timp ideea că teritorii ale fostului imperiu ţarist se cuvin păstrate în componenţa noilor structuri sovietice; o preluare, în forme noi, a ideilor expansioniste, imperiale, ale regimului ţarist; pe de altă parte, Internaţionala a III-a concretizează ideea că revoluţia poate reuşi numai dacă devine mondială şi cuprinde, în primul rînd, Germania[3]. Din acest punct de vedere prezenţa unei Armate Roşii în Ruhr, în 1923, este deosebit de semnificativă[4]. Fără a absolutiza, este corect să apreciem că linia politicii sovietice se prezintă şi ca o rezultantă a combinării elementelor descrise mai sus; că din această combinaţie rezultă sentimentul «încercuirii» şi incomoditatea statelor mici limitrofe pe graniţa vestică. Este semnificativ faptul că la 30 octombrie 1939, la sesiunea Sovietului Suprem, Molotov afirma că au fost suficiente

loviturile armatelor germane şi sovietice ca să nu mai rămînă nimic din Polonia — «copilul monstruos al Tratatului de la Versailles»[5].

Tot în acest punct al analizei interesează şi coordonatele comportamentului politic al acestor state situate între cele două puteri cu regim totalitar: Germania şi Uniunea Sovietică. Incomoditatea presiunilor din ambele părţi, vizibilă mai ales după 7 martie 1936 — reocuparea zonei renane de către Hitler —, explică tendinţa retragerii lor spre neutralitate şi în sensul păstrării echidistanţei faţă de marile puteri şi în primul rînd faţă de Germania şi Uniunea Sovietică. Acum se vorbeşte de aşa-numita a 3-a Europă, plasată sub conducerea Poloniei[6].

Dacă ar fi să vorbim de o «serie», în sensul lui A. D. Xenopol, ar trebui să cuprindem aici ideea de Locarno central european, baltic şi balcanic şi, într-o anumită măsură, ideea de bloc al neutrilor de la începutul celui de al doilea război mondial. Acum şi din perspectiva ţărilor din Europa centrală şi de sud-est interesează faptul că eşecul negocierilor tripartite este pus şi în conexiune cu neacceptarea Poloniei şi a României ca trupele sovietice să treacă pe teritoriul lor, spre Germania, la nevoie (discuţia cunoscută în legătură cu «agresiunea indirectă»).[7] Acordul secret al Pactului Ribbentrop-Molotov înseamnă împărţirea zonei între cele două state semnatare[8]; libertatea opţiunilor pentru statele mici din zonă sistează.

Eşuarea negocierilor tripartite trimite direct la opţiunile partenerului sovietic, atît în aceste tratative, cît şi în negocierile bilaterale cu Germania. Puţine alte momente ale istoriei relaţiilor internaţionale pun mai bine în evidenţă valoarea imaginii (a imaginii celuilalt) pe care partenerii o au unul faţă de celălalt în timpul negocierilor. George F. Kennan[9] are dreptate cînd remarcă faptul că puterile occidentale şi-au permis să devină aşa de slabe încît, ameninţate de două tipuri de dictaturi, era imposibil să invingă una fără a se alia cu cealaltă; că de la sfîrşitul anilor '30 *o victorie morală curată* a Occidentului nu mai era posibilă; că trebuia să se realizeze compromisuri cu una din dictaturi. Şi într-adevăr, alipirea Austriei şi distrugerea statului cehoslovac sînt preţul compromisului cu Hitler. Încorporarea Europei de est în zona sovietică de influenţă, la sfîrşitul războiului, reprezintă o componentă a preţului cooperării cu Stalin. Documentele americane[10] conţin mărturii relevante pentru intenţiile sovietice. Instrucţiunile lui Beria, şeful NKVD, emise în 1944, către partidele comuniste, precizează clar fpatul că prevederile Cartei Atlanticului (14 august 1941) şi ale Declaraţiei Naţiunilor Unite (1.01.1942) au fost acceptate de sovietici din nevoia disperată de ajutor împotriva Germaniei naziste; asemenea prevederi — continua Beria — nu vor fi impuse guvernului sovietic. Vorbind în numele «poporului sovietic», Beria recomandă partidelor comuniste ca, după victorie, să reia politica Internaţionalei comuniste. Dacă vor face aşa, vor fi sprijinite la maximum de către Uniunea Sovietică.

Şi atunci iată-ne în timpul negocierilor tripartite de-a lungul cărora occidentalii (Anglia, Franţa), în doze diferenţiate, dar din motive snsibil comune, n-au încredere în partenerul sovietic nici din punct de vedere militar, dar, mai ales, din punct de vedere ideologic-politic.

Ei ştiu că există pericolul unui pact dintre Moscova şi Berlin şi, cu toate acestea, nu reacţionează adecvat în negocierile cu Moscova. Rămîne cel puţin stranie situaţia creată de convorbirea dintre Molotov şi ambasadorul S. U. A. — L. Steinhardt — la 16 august 1939[11]. Molotov avertizase asupra intenţiei de a semna cu Hitler. Informaţia ajunge firesc la ambasadorul Marii Britanii la Washington, dar acesta o transmite prin *poşta aeriană* şi nu *telegrafic*, astfel încît Londra o poate lua în considerare abia la 22 august 1939; era prea tîrziu. Poate arhivele sovietice ar putea contribui la desfacerea acestor enigme.

Revenind la neîncrederea între parteneri, ea este reciprocă; Stalin n-are încredere în nimeni; nici pe plan intern, nici pe plan extern. Din 1934 (30 iunie — «Noaptea cuţitelor lungi»), înţelesese că singura forţă de care trebuie să se teamă în Europa era Germania[12]. Asistase la pierderea terenului de către Franţa şi Anglia în faţa celui de al III-lea Reich; la intrarea lor în «criză de timp»; aceasta era partea vizibilă a lucrurilor, cu compromisurile ei; o «serie» ä la Xenopol care, începută la Locarno, trecea prin Pactul celor patru (1933), prin acordul naval anglo-german (1935), reocuparea zonei renane (1936) şi se oprea, relevant pentru Stalin, la München, în 1938[13]. La Moscova, însă, se ştia şi din partea nevăzută. Secretele luării deciziilor în capitalele europene şi simţămintele adevărate ale oamenilor politici occidentali faţă de Uniunea Sovietică erau ştiute prin reţelele sovietice de spionaj — inclusiv şi mai ales aceea a Internaţionalei a III-a[14].

Ca urmare, este explicabil de ce incompatibilitatea dintre parteneri şi, respectiv, eşecul negocierilor tripartite iau următoarea formă: occidentalii s-ar mulţumi numai cu acordul de principiu al sovieticilor pentru constituirea *forţei de descurajare* a agresivităţii lui Hitler[15]. Stalin, însă, vrea angajamente militare precise şi asentimentul unor ţări din Europa centrală şi de est pentru a ajunge, prin teritoriul lor, la frontierea germană şi a acţiona efectiv din punct de vedere militar. Să remarcăm incomoditatea multiplă a acestor ţări; acordul lor la trecerea trupelor sovietice este perceput ca o acceptare a situării în zona sovietică de influenţă. Această ipostază poate declanşa furia Reich-ului. De la 7 martie 1936, ele nu mai au siguranţa eficienţei intervenţiei dinspre Vest pentru a bloca agresiunea germană. Se contura, pentru ele, perspectiva rămînerii sub presiunea sovietică sau sub una combinată — sovieto-germană; această din urmă temere devine realitate prin Protocolul adiţional secret al Pactului Ribbentrop-Molotov.

Poate că acum este momentul să ne întrebăm: ce vrea Stalin, în numele Uniunii Sovietice? Cel mai scurt răspuns posibil: vrea *timp* pentru a cîştiga *spaţiu*. Sursele estimează că preparativele militare sovietice ar fi trebuit să fie terminate în 1942.[16] Pericolul german, de care se teme cel mai mult, poate fi înlăturat prin înţelegerea cu occidentalii în cadrul negocierilor tripartite, sau prin înţelegerea cu Hitler; una temporară. Jocul dublu este de neocolit şi caracterizează deopotrivă şi alţi parteneri; cazul Marii Britanii poate fi considerat drept relevant în speţă[17]. La Stalin, intervine şi *pofta* de spaţiu. De la Berlin, se intuieşte clar această *foame* de spaţiu. La 26 iulie 1939, *Schnurre*, conducătorul delegaţiei germane pentru negocieri comerciale cu Uniunea Sovietică, invitase la cină pe şeful misiunii comerciale sovietice — Babarin — şi pe

însărcinatul cu afaceri, Astakhov. Schnurre observă că Anglia ar putea oferi Rusiei participarea la un război european şi ostilitatea Germaniei. Nimic din ceea ce *Rusia ar vrea într-adevăr*. Ce poate oferi Germania? Neutralitatea şi neamestecul într-un conflict european posibil şi, dacă Moscova vrea, o înţelegere mutuală germano-sovietică reciproc avantajoasă[18]. Hitler, grăbit, vine în întîmpinarea acestei *lăcomii*, avînd clar în minte că în scurt timp va redobîndi ceea ce a cedat. Într-adevăr: «seria» calvarului Europei de est înregistrează, după împărţirea între Moscova şi Berlin, golgota dominaţiei germane pînă la pierderea iniţiativei strategice de către Wehrmacht şi continuă cu trecerea sub dominaţia sovietică pînă spre zilele noastre.

Se mai cuvine subliniată o simetrie: am putea spune şi una a cinismelor marilor puteri din perspectiva ţărilor din Europa de est. Din momentul în care ţările occidentale, ameninţate de două tipuri de dictaturi, nu pot să le elimine concomitent, ci numai aliindu-se cu una din ele, sînt secvenţe ale relaţiilor internaţionale cînd se creează impresia că n-are importanţă cu cine se realizează compromisul. Pentru partea sovietică, lumea capitalistă, în întregul ei, cu Hitler cu tot, era putredă. Cu cît se prăbuşeşte mai repede, cu atît mai bine. Pînă la un punct, lui Stalin îi este indiferent cu cine realizează compromisul. Evident, simetria cazurilor nu exclude erori de apreciere şi de o parte, şi de cealaltă. Putem lua ca exemplu fie şi numai incapacitatea aprecierii dimensiunii pericolului fascist şi sîntem în faţa unei simetrii şi în eroare.

Acum, însă, pe traseul opţiunii sovietice pentru Pactul... de *agresiune* cu Hitler,[19] se impune subliniat un document. Ne referim la instrucţiunile Cominternului privind comportamentul partidelor comuniste după 23 august 1939[20]. În instrucţiuni[21] se precizează că: scopul Internaţionalei a rămas izbucnirea revoluţiei mondiale a proletariatului, că revoluţia mondială nu este posibilă acum; că un război prelungit constituie o premisă sigură a revoluţiei. «Este în interesul Cominternului un război în Europa? *Da*, deoarece războiul poate aduce mai aproape momentul în care mînia maselor poate exploda. Ar grăbi pactul dintre Uniunea Sovietică, Anglia şi Franţa izbucnirea războiului? *Nu*, deoarece o alianţă dintre aceste ţări ar forţa Germania să se abţină de la o aventură militară. Ar grăbi izbucnirea războiului pactul dintre U. R. S. S. şi Germania? *Da*, pentru că Germania va fi în stare să-şi ducă la îndeplinire planurile dacă obţine neutralitatea U. R. S. S. Ca urmare, care trebuie să fie atitudinea U. R. S. S. pentru a grăbi revouţia mondială? Să sprijine Germania într-o aşa măsură încît *ea* să înceapă războiul şi să ia măsuri ca războiul să se prelungească».

Documentul, procurat de către ataşatul militar american la Riga, trebuie luat în considerare în discuţia referitoare la responsabilitatea Uniunii Sovietice pentru declanşarea războiului, pe care, l-a început de fapt la 17 septembrie 1939, prin invadarea Poloniei de răsărit[22].

Din nou, sesizăm componentele politicii externe sovietice: *convergenţa* liniei preconizate de statul sovietic cu aceea a Cominternului. Din această perspectivă, este semnificativ faptul că schimbarea ministrului de externe Litvinov, la 3 mai 1939, cu Molotov, a fost prefaţată de schimbarea ambasado-

rului la Berlin, Jacob Suriz, evreu; era în 1937[23]. Ne aflăm în fața unei «serii» a faptelor care pregătesc opțiunea sovietică pentru alianța cu Germania.

Mai mult decît atît, Stalin însuși, după 23 august 1939, mărturisește ministrului de externe al Letoniei, Wilhelm Munters, că pretențiile Germaniei ar putea crește din nou; o dovadă că Stalin nu-și face iluzii în privința pactului, ci numai în privința valabilității și a durabilității lui. La rîndul său, Hitler mărturisea unui oaspete: «orice fac este îndreptat împotriva Rusiei. Dacă Occidentul este așa de orb să nu vadă aceasta, voi fi forțat... să lovesc spre Vest și numai după aceea să mă întorc împotriva Uniunii Sovietice cu forțe sporite»[24]. Așa a și fost la 22 iunie 1941, dată la care, prin atacarea Uniunii Sovietice, războiul european se transforma progresiv în război mondial.

Așadar, sugerînd reorganizarea faptelor recuperate prin cercetare științifică, în «seriile» intuite de A. D. Xenopol, am încercat să dăm consistență afirmațiilor privitoare la opțiunile Uniunii Sovietice în momentul socotit de noi de maximă *densitate* în preajma celui de al II-lea război mondial: eșecul negocierilor tripartite și semnarea tratatului Ribbentrop-Molotov. Rapiditatea cu care s-a realizat înțelegerea între cele două regimuri totalitare nu mai constituie o surpriză, odată așezată în contextul opțiunilor sovieto-germane și a luării în considerare a componentelor politicii externe sovietice.

Împărțirea Europei de est și absorbirea ei, pe rînd, de către regimurile totalitere sînt consecințe *dureroase*, *persistente* și mai ales *impresionante* prin suferința omenească aferentă; un calvar pentru care stau mărturie fluxul și refluxul refugiaților, al populațiilor — dizlocate și tratate ca nedorite.

Pe de altă parte, în epoca performanțelor remarcabile în *diversiune* și *disimulare* (avem în vedere campania lui Hitler în est, «ascunsă» cu informații menite să dea impresia că este pregătită debarcarea în Anglia, sau «ascunderea» debarcării din Normandia), Pactul Ribbentrop-Molotov ne apare ca o veritabilă repetiție cu semnificații multiple. Aparența consensului acoperă dorința anihilării reciproce — o reluare în condiții noi a stării de beligeranță din primul război mondial. În speranța că al doilea război mondial se va termina în sensul eliminării consecințelor lui, noi punem și speranța dreptului la adevărul neafectat de *diversiune* și *disimulare*.

Note

1. A. J. P. Taylor, *The Origins of the Second World War*, New-York, Atheneum, 1983, p. 84 și urm. William L. Shirer, *The Collapse of the Third Republic. An Inquiry on the Fall of France in 1940*, New-York, Simon and Schuster, 1969, p. 241-42. Vezi și: I. Ciupercă, *Locarno Oriental. Semnificația unui eșec (1925-1937)* (I), în AIIAI, tom XXXIV/2, 1987, p. 207-226, *passim*.
2. A. J. P. Taylor, *The Course of German History: A Survey of the Development of Germany since 1815*, New-York, 1946, p. 189-214.
3. Sebastian Haffner, *Le pacte avec le diable*, Paris, 1969, p. 89.
4. Paul Johnson, *A History of the Modern World. From 1917 to the 1980*, London, 1983, p. 124.
5. Michel Heller, *Soixante-dix ans qui ébranlèrent le monde*, Paris, Calmann-Lévy, 1988, p. 88.
6. I. Ciupercă, *N. Titulescu și rolul puterilor mici în viața internațională contemporană*, în: *Titulescu și strategia păcii*, Iași, Ed. Junimea, 1982, p. 133-157, *passim*.

7. Discuţia este provocată, întreţinută şi tensionată de partea sovietică. În aparenţă, este vorba de eficienţa intervenţiei militare împotriva unei eventuale agresiuni germane. În realitate, este vorba de zone de influenţă. Vezi şi Odette Voilliard s. a., *Documents d'histoire contemporaine 1851-1875, tome 2, sixième dition*, Paris, Armand Colin, 1976, p. 321 şi urm.
8. *The Road to World War II, A Documentary History*, Edited by Keith Eubank, New-York, 1973, p. 256.
9. *Russia and the West under Lenin and Stalin*, Boston, Toronto, 1961, p. 314-315.
10. Anthony Cave Brown and Charles B. MacDonald, *On a Field of Red. The Communist International and the Coming of World War II* (în continuare: *On a Field of Red...*), New-York, 1981, p. 616.
11. William L. Shirer, *The Collapse of the Third Reich*, New-York, Simon and Schuster, 1969, p. 462.
12. Generalul Schweisguth raporta lui Leon Blum în 1936: «Politica lui Stalin constă în a arunca spre Vest o furtună pe care o simte venind dinspre Est» (Cf. Odette Voillard, *op. cit.*, p. 381 şi urm.).
13. *On a Field of Red...*, capitolele X, XI, XII, *passim*.
14. *Ibidem*.
15. Vezi şi J. A. S. Grenville, *A World History of The Twentieth Century*, volume 1: *Western Democracies, 1900-1945*, Fontana Paperbacks, 1983, Chapter 25, *The Outbreak of War in Europe, 1937-1939*, p. 425 şi urm., *passim*.
16. Michel Heller, Aleksandr Nekbrich, *L'utopie au povoir. Histoire de l'U. R. S. S. de 1917 à nos jours*, Paris, Calman Lévy, 1985, p. 265 şi urm.
17. Vezi şi William L.Shirer, *20-th Century Journey*, Boston, Toronto, Little Brown and Company, 1984, p. 405 şi urm.
18. Alan Bullock, *Hitler. A Study in Tyrany*, London, Penguin Books, 1972, p. 516. Vezi şi Odette Voilliard s. a., *op. cit.*, p. 321 şi urm.
19. Împotriva Poloniei, a Ţărilor Baltice, a Finlandei şi a României.
20. Confuzia în mişcarea comunistă internaţională este enormă. vezi Hugh Seton Watson, *From Lenin to Khruschchev. The History of World Communism*, New-York, London, 1960, p. 200 şi urm.
21. *On a Field of Red...*, p. 508.
22. Pentru justificarea sovietică a participării la cea de a patra împărţire a Poloniei, vezi George F. Kennan, *op. cit.*, p. 337.
23. *Idem*, p. 317.
24. *On a Field of Red...*, p. 508.

ION AGRIGOROAIEI

De la 23 august 1939 la 22 iunie 1941. Precizări privind poziţia României*

La 24 iunie 1941, Grigore Gafencu, reprezentantul guvernului român la Moscova, era primit de V. M. Molotov, care i-a cerut explicaţii în legătură cu intrarea României în război. Reproducem aici un fragment din răspunsul lui Gafencu, aşa cum e consemnat în propriul «Jurnal», răspuns care explică extrem de clar atitudinea României:

«În ce mă priveşte, nu pot avea faţă de evenimentele de azi, pe care numai istoria le va putea judeca, decît o atitudine de diplomat, adică de soldat al ţării mele. Să-mi fie îngăduit, în această calitate, să-mi exprim părerea de rău că prin politica ei urmată în timpul din urmă, U. R. S. S. nu a făcut nimic pentru a împiedica, între ţările noastre, durerosul deznodămînt de azi. Prin brutalul ultimatum din anul trecut, prin care ni s-a cerut nu numai Basarabia, dar şi Bucovina, şi un colţ din vechea Moldovă, prin încălcările teritoriului nostru, care au urmat de atunci, prin actele de forţă ce au intervenit pe Dunăre —chiar în timpul negocierilor pentru stabilirea liniei de demarcaţie —Uniunea Sovietică a distrus în România orice sentiment de încredere şi de siguranţă, şi a trezit îndreptăţita teamă că însăşi fiinţa statului român e în primejdie. Am căutat atunci un sprijin în altă parte. Nu am fi avut nevoie de acest sprijin, şi nu l-am căutat, dacă nu am fi fost invitaţi, şi dacă nu ne-am fi simţit ameninţaţi.

Îmi îngădui să amintesc aceste fapte fiindcă am avut prilejul, ca ministru de externe al ţării mele (Grigore Gafencu a deţinut acest portofoliu în cadrul mai multor guverne, în intervalul cuprins între sfîrşitul lui decembrie 1938 şi sfîrşitul lui 1940 —n. ns., I. A.), să atrag în mai multe rînduri, prin discursuri şi declaraţii publice, atenţia guvernului sovietic, faţă de care am urmat totdeauna o politică leală de pace şi de bună vecinătate, că *«o Românie independentă în cuprinsul hotarelor ei neatinse este o chezăşie de siguranţă pentru U. R. S. S., ca pentru toate celelalte state vecine»*.

---

* Textul de mai jos a fost comunicat în cadrul Conferinţei Internaţionale *Pactul Molotov-Ribbentrop şi Basarabia*, Chişinău, 28-29 iunie 1991.

Lovitura cea dintîi, care a zdruncinat temeliile unei asemenea Românii, chezăşie de siguranţă şi de pace, acoperire firească şi atît de folositoare unui hotar întins şi însemnat al Rusiei, a fost dată, din nefericire, de guvernul sovietic.

Urcînd pe firul neîntrerupt al derulării evenimentelor, momentul 22 iunie 1941 ne conduce în mod invariabil la notele ultimative de la sfîrşitul lunii iunie 1940; în continuare vom constata că la originea lor se găseşte aşa-zisul tratat de neagresiune sovieto-german din 23 august 1939, cu documentele sale oficiale şi secrete. Între aceste momente — o dinamică în general cunoscută a faptelor, dar interpretată diferit, chiar complet diferit, nu numai în anumite secvenţe mai scurte, ci şi în ce priveşte esenţa unor etape.

Nu întîmplător, la scurt timp după semnarea amintitului «tratat de neagresiune», la 1 septembrie 1939 Germania a atacat Polonia, pentru ca la 3 septembrie Marea Britanie şi Franţa să declare război Germaniei, fără a trece la operaţii militare importante; în acest fel a izbucnit cel de al doilea război mondial. În timp ce armata poloneză se opunea ofensivei hitleriste, la 17 septembrie Armata Sovietică a pătruns pe teritoriul Poloniei. Uniunea Sovietică a acţionat în conformitate cu punctul 2 al protocolului secret adiţional «tratatului de neagresiune». Nu reprezintă acesta momentul în care Uniunea Sovietică îşi face intrarea, printr-o acţiune agresivă, în conflagraţia mondială de abia declanşată? Nu putem aprecia că declanşarea războiului mondial a grupat, pentru o anumită etapă, pe de o parte Germania hitleristă, Uniunea Sovietică şi, pe de altă parte, Polonia (pentru scurt timp), Marea Britanie, Franţa? Răspunsul nostru nu poate fi decît afirmativ, mai ales că în urma discuţiilor angajate de aceeaşi Ribbentrop şi Molotov, şi tot la Moscova, de data aceasta la 27 şi 28 septembrie 1939, s-au semnat o declaraţie comună şi un tratat germano-sovietic «de amiciţie şi frontieră». În sprijinul răspunsului nostru, reproducem aici un scurt fragment din *Declaraţia comună*, în care Uniunea Sovietică se situa alături de Germania în aşa-zisele propuneri de pace (de remarcat cinismul unor afirmaţii):

«După ce guvernul german al Reichului şi guvernul U. R. S. S.-ului au soluţionat definitiv chestiunile care rezultă din dizolvarea statului polonez şi au creat o bază sigură pentru o pace durabilă în Europa de răsărit, prin acordul semnat ele exprimă părerea că acesta ar răspunde adevăratelor interese ale tuturor ppoarelor să se pună capăt stării de război ce există între Germania, de o parte, şi Anglia şi Franţa, pe de altă parte». Prin «Tratatul de amiciţie şi frontieră», cele două guverne îşi fixau definitiv (termenul aparţine punctului 1) frontiera intereselor lor în teritoriul statului polonez şi considerau tratatul ca punct de plecare în desfăşurarea bunelor relaţii între cele două state. După dizolvarea statului polonez, cele două guverne considerau «ca sarcină a lor exclusivă de a restabili în aceste teritorii pacea şi ordinea şi a asigura naţionalităţilor de acolo o existenţă paşnică şi corespunzătoare atributelor etnice...». Polonia a suferit — după expresia lui Henri Michel — «cea de a patra împărţire din istoria sa». Ordinea impusă de ocupanţi nu a asigurat pacea şi nu şi-a propus nici pe departe respectarea drepturilor minorităţilor.

Izolată tot mai mult pe plan internaţional prin încheierea tratatului de la 23 august 1939, România urmărea cu vie îngrijorare evoluţia evenimentelor; la 6 septembrie şi-a declarat neutralitatea, ceea ce nu a împiedicat-o, stîrnind nemulţumirea Reichului, să permită trecerea tezaurului, a unei părţi însemnate a armatei şi autorităţilor centrale poloneze prin teritoriul său. La 21 septembrie, un grup de legionari îl asasinează pe primul ministru, Armand Călinescu (ostil Germaniei hitleriste) şi încearcă, fără a reuşi, o lovitură de stat. Ocuparea Poloniei şi noul tratat Ribbentrop-Molotov, desfiinţînd statul vecin cu care eram legaţi printr-un tratat de alianţă şi prin importante interese în apărarea graniţelor de est, au stîrnit, cum era şi firesc, îngrijorarea opiniei publice româneşti. Această manieră de «rezolvare» a problemei poloneze a stăruit puternic în mintea cercurilor politice conducătoare româneşti supuse la noi presiuni şi ameninţări în primăvara şi vara anului 1940 şi le-a determinat, alături de alţi factori puşi în evidenţă de cercetarea istorică, să adopte o anumită poziţie faţă de actele ultimative de la sfîrşitul lunii iunie.

După cum se ştie, la sfîrşitul lunii noiembrie 1939, Uniunea Sovietică a atacat Finlanda; după aproximativ două săptămîni (la 14 decembrie), Societatea Naţiunilor condamna această acţiune prin care Uniunea Sovietică se plasa — preciza rezoluţia adoptată de Adunarea Generală — în afara Pactului Societăţii. În aprilie-iunie 1940, Germania invadează Danemarca, Norvegia, Olanda, Belgia, Luxemburgul şi Franţa. În vara anului 1940, Uniunea Sovietică anexează Estonia, Letonia şi Lituania.

În acest moment internaţional, cînd Germania hitleristă controla un vast teritoriu al Europei, de la Atlantic la est de Varşovia, cînd Uniunea Sovietică ocupase sau era pe cale să ocupe noi teritorii la graniţa sa de vest, România — nu numai complet izolată dar şi direct ameninţată — a fost nevoită să cedeze Basarabia, Bucovina de Nord şi o porţiune din fostul judeţ Dorohoi (mai mult chiar decît se prevăzuse prin protocolul secret). Se poate observa că actele ultimative au survenit la cîteva zile după ce Franţa semnase armistiţiul cu Germania (22 iunie).

La 15 iulie, Hitler îi adresa lui Carol al II-lea o scrisoare prin care îi cerea, pe un ton ultimativ, să facă concesii Ungariei horthyste, cu ameninţarea că dacă România nu se va încadra integral în «noua ordine», atunci «sfîrşitul va fi, mai devreme sau mai tîrziu, posibil chiar în foarte scurt timp, distrugerea României». La 30 august, Ungaria i-a răpit României partea de nord-vest, iar la 7 septembrie Bulgaria a ocupat sudul Dobrogei, fără ca prin acestea, pretenţiilor lor să fi fost satisfăcute pe deplin. Într-o broşură apărută în noiembrie 1940, găsim scris: «S-a frînt trupul Ţării... A fost sortită zilelor noastre o mare şi grea durere. Ni s-au schimbat hotarele ţării. S-a rupt din trupul Moldovei lui Ştefan Vodă partea de răsărit, de acolo de unde se-nalţă dimineaţa soarele aurind cîmpurile, şi ni s-a sfişiat o parte din Bucovina, înjumătăţind frumosul ţinut al fagilor şi tulburînd odihna voievodului din sfînta mănăstire a Putnei [...]. Am judecat azi că, oricîte dovezi de vrednicie am da, n-am putea duce lupta la toate hotarele ţării, cu toţi duşmanii pregătiţi să ne atace».

La 28 iunie 1940 a început calvarul evacuării Basarabiei şi Bucovinei de Nord, sub presiunea intrării *imediate* a armatei sovietice care nu a respectat propria prevedere din a doua notă ultimativă, de a acorda patru zile pentru retragerea trupelor, a autorităţilor româneşti din aceste teritorii. Se poate menţiona că din componenţa trupelor sovietice care au intrat în Basarabia făcea parte şi divizia 16 N. K. V. D. În amintirile sale, Al. Cretzianu notează: «Unităţi motorizate şi blindate ale Armatei Roşii traversau Basarabia şi Bucovina de Nord chiar din prima zi şi procedau în mod activ la provocarea de dezordini printre trupele noastre. În multe locuri soldaţii noştri au fost dezarmaţi. Ofiţerii şi-au scos insignele şi au suferit şi alte umilinţe din partea armatei sovietice (şi nu numai din partea acestea —n. ns., I. A.). În mai multe ocazii, trupele sovietice au deschis pe loc focul împotriva coloanelor noastre în marş. Trupele noastre au fost reţinute numai cu mari dificultăţi să nu răspundă».

Ocuparea Basarabiei şi Bucovinei de Nord a însemnat o adevărată tragedie, mai întîi prin modul în care s-a realizat şi, apoi, prin consecinţele sale. Enumerăm aici cîteva dintre ele:

—organizarea unui regim de jaf economic, prin trecerea peste Nistru a unor mari cantităţi de produse agro-alimentare, de utilaje, de material rulant al căilor ferate etc.;

—instaurarea unui regim de teroare, prin persecuţii, deportări, execuţii şi chiar masacre în rîndurile populaţiei româneşti;

— strămutarea a mii de familii din Ucraina în locul populaţiei de origine germană din Bucovina de Nord şi sudul Basarabiei care, prin înţelegerea dintre guvernele de la Berlin şi Moscova, a avut posibilitatea să se îndrepte spre Germania;

— închiderea şi profanarea bisericilor şi a altor lăcaşe de cult, înlocuirea manualelor româneşti cu manuale ruseşti şi ucrainiene, numirea în administraţie şi în şcoală a numeroase elemente de altă naţionalitate, multe aduse de peste Nistru;

—divizarea, printr-o împărţire administrativă abuzivă, a teritoriilor răpite;

—marile distrugeri efectuate de trupele sovietice în retragere, în perioada 22 iunie - 26 iulie, în faţa ofensivei eliberatoare a armatei române.

În cei 22 de ani de apartenenţă firească la statul român, în Transilvania şi Bucovina s-au obţinut — deşi n-au lipsit greutăţile obiective şi greşelile — importante rezultate pozitive. În şedinţa publică a Academiei Române din 19 septembrie 1941 (la scurt timp după eliberarea celor două provincii), istoricul şi profesorul de prestigiu Ion Nistor (autor al *Istoriei Basarabiei*, apărută în mai multe ediţii după primul război mondial şi reeditată recent la «Cartea Moldovenească» din Chişinău) insista, între altele, asupra consecinţelor răpirii Basarabiei: «Dar avîntul pe care Basarabia îl luase în toate direcţiunile de muncă şi creaţie a fost curmat pe neaşteptate prin intervenţia armatei roşii, din ziua de 28 iunie 1940. Cu acea zi fatală s-a întrerupt brusc opera gospodărească a statului român în Basarabia, iar stăpînirea bolşevică de un an de zile a dărîmat şi risipit mult, foarte mult, din ceea ce românii clădiseră acolo cu

atîtea jertfe materiale şi cu atîta rîvnă, tragere de inimă şi pricepere. În multe resorturi starea de astăzi din Basarabia este cu mult mai tristă şi mai dezolantă decît chiar la 1918.»

Generalul Ion Antonescu a venit la conducerea statului român în condiţii foarte grele, cînd teritoriul realizat prin Marea Unire din 1918 suferise grave ciuntiri teritoriale, cînd România era complet izolată şi în continuare ameninţată (incidentele din Delta Dunării cu sovieticii, pretenţiile Ungariei asupra întregii Transilvanii, presiunile Germaniei hitleriste asupra lui Carol al II-lea). Numai Germania s-a declarat dispusă şi era capabilă să garanteze graniţele rămase României. Aceasta l-a determinat pe generalul Ion Antonescu să dea o nouă orientare politicii externe: acordul privind intrarea trupelor germane în România, aderarea l2 23 noiembrie 1940 la «pactul tripartit» şi semnarea, la 4 decembrie,a unui nou tratat economic. Dincolo de modalităţile concrete de realizare, poziţia adoptată de generalul Ion Antonescu corespundea intereselor *din acea* etapă ale statului român, avînd în vedere menţinerea fiinţei sale naţionale şi, în perspectivă, reconstituirea teritorială. Antonescu s-a adaptat la situaţia internaţională dată, la efectele, care s-au acumulat, ale pactului din 23 august 1939, ale pactului din 28 septembrie 1939, la efectele acţiunilor agresive ale Germaniei hitleriste şi Uniunii Sovietice staliniste din 1939-1940. Intrînd în alianţa cu Germania şi apoi în războiul din Răsărit, Ion Antonescu nu a acceptat ca definitiv Dictatul de la Viena, lucru pe care i l-a repetat mereu lui Hitler, începînd chiar cu întîlnirea prilejuită de aderarea la «pactul tripartit». Pentru el, eliberarea Basarabiei şi Bucovinei de Nord reprezenta o etapă în refacerea teritorial-naţională. «Mai curînd sau mai tîrziu să realizăm din nou România Mare şi spre Est», declara generalul Ion Antonescu, în şedinţa Consiliului de Miniştri din 26 noiembrie 1940, imediat după întoarcerea sa din Germania.

Documentele elaborate în ziua de 22 iunie 1941 fixau obiectivele intrării statului român în război.

În ordinul pe care generalul Ion Antonescu îl dădea armatei române de a trece Prutul, în zorii zilei, se sublinia:

«Ostaşi,

V-am făgăduit din prima zi a noii domnii şi a luptei mele naţionale să vă duc la biruinţă;

Să şterg pata de dezonoare din cartea Neamului şi umbra de umilire de pe fruntea şi epoleţii voştri (din zilele imediat următoare notelor ultimative — n. ns., I. A.) [...];

Reîmpliniţi în trupul ţării glia străbună a Basarabilor şi codrii voievodali ai Bucovinei, ogoarele şi plaiurile voastre [...].»

Totodată, generalul Ion Antonescu lansa *Proclamaţia către Ţară*, în care, asumîndu-şi întreaga răspundere, chema pe români la luptă, «cu gîndul ţintă la drepturile Neamului», declarînd: «În acest ceas de încercare, jur să vă duc la biruinţa sfinţirii drepturilor noastre asupra bătrînei Moldovei, să fac din nou din pămîntul Basarabiei vatra morţilor şi leagănul copiilor noştri şi din codrii Bucovinei straja nepieritoare a gloriei strămoşeşti».

Regele Mihai I trimitea, în aceeaşi zi, telegrama generalului Ion Antonescu, care începea astfel:

«În clipa cînd trupele noastre trec Prutul şi codrii Bucovinei, *pentru a reîntregi sfînta ţară a Moldovei lui Ştefan cel Mare* (sublinierea ns., I. A.), gîndul Meu se îndreaptă către Domnia Voastră, Domnule General, şi către ostaşii ţării».

* * *

În loc de concluzii, ne permitem să reproducem aici cuvintele cu care N. Iorga îşi încheia lucrarea *Basarabia noastră*, scrisă, aşa cum rezultă din subtitlu, «după 100 de ani de la răpirea ei de către ruşi», la Vălenii de Munte (1912):

«În aşteptarea vremilor cînd viaţa românească din *Basarabia* va porni de la toate amintirile ei pentru a-şi urmări *toate* drepturile *naţionale*, nu numai *umane*, încheiem această carte cu un îndemn călduros spre acea muncă încordată şi bine orînduită care singură poate grăbi sosirea acelor vremi».

I. ŞIŞCANU

Consecinţe ale cotropirii Basarabiei în iunie 1940

Istoria modernă a fostei R. S. S. Moldova a fost scrisă după o schemă cunoscută, extrasă din *Cursul concis al P. C. (b) din toată Uniunea*, în «alb-negru», «prieteni-duşmani». Falsificînd faptele în numele intereselor politice, istoricii prezentau, spre exemplu, activitatea «Sfatului Ţării», crearea în anul 1918 a Republicii Democratice Moldoveneşti drept «trădare», «complot criminal»; prezentau eforturile în vederea introducerii grafiei latine în anii 1932-1938 în R. A. S. S. M. drept o mişelie a elementelor naţionaliste etc.[1]

În schimb, evenimentele din anul 1940 legate de introducerea în Basarabia şi Bucovina de Nord a unui număr mare de unităţi militare sovietice, de formare a R. S. S. M. unionale, delimitarea teritorială între Moldova şi Ucraina, erau prezentate în exclusivitate drept «triumful adevărului istoric», «realizarea aspiraţiilor seculare ale poporului moldovenesc» etc.[2]

Să luăm, spre exemplu, chestiunea cu privire la judeţele Ismail şi Akkermann (Cetatea Albă) în sud şi Hotin în nord, care au fost trecute în componenţa R. S. Uncrainiene în anul 1940 drept «pămînturi străvechi sovietice».[3]

Chestiunea cu privire la aceste teritorii, precum şi la Basarabia în general, era în centrul atenţiei organelor de conducere bolşevice şi sovietice ale R. S. Ucrainiene, cel puţin începînd cu anul 1924.

La sesiunea a treia a Comitetului Executiv Central din toată Ucraina, ce a avut loc între 8 şi 12 octombrie 1924 în oraşul Harkov, a fost adoptată hotărîrea «Cu privire la formarea Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldoveneşti».[4] Punctul doi din hotărîrea acestei sesiuni determina graniţele republicii: la nord-vest şi est au fost indicate localităţile şi raioanele de frontieră ce au intrat în componenţa R. A. S. S. M., evidenţiate satele, lacurile, limanurile prin care trecea frontier.[5] La vest şi sud-vest frontiera Republicii Autonome Moldoveneşti trecea pe «graniţa de stat a U. R. S. S.».[6] Aceasta însemna că în componenţa R. A. S. S. M. era inclusă şi Basarabia, parte componentă a României. Peste două săptămîni, la 26 octombrie, luînd cuvîntul în cadrul unui miting, N. A. Skrîpaik, comisarul poporului pentru justiţie al R. S. S. Ucrainiene,a spus: «Considerăm drept frontieră nu Nistrul, ci Prutul [...]. Lasă să ţină

capitaliştii deocamdată în mîinile lor Basarabia. Aceasta este o chestiune de fapt şi nu de drept. Dreptul e de partea noastră. Pe harta noastră Basarabia este marcată cu o linie roşie, căci Basarabia trebuie să devină o parte inseparabilă a R. A. S. S. M.».[7]

Astfel, cu mult înainte de anul 1940 la Harkov, departe de pămînturile moldoveneşti, s-a hotărît ca Basarabia să fie inclusă în componenţa R. S. Ucrainiene, Basarabia, situată între Prut, Nistru şi Marea Neagră, avînd un teritoriu de 44,5 mii kilometri pătraţi.[8]

Concomitent cu declararea R. A. S. S. M., frontierele ei au fost stabilite provizoriu. În legătură cu aceasta, comisia mixtă, fondată de Prezidiul Comitetului Executiv Central din toată Ucraina, compusă din reprezentanţii R. A. S. S. M. şi membrii comitetelor executive guberniale din Odessa şi Podolia, trebuia să determine cu exactitate frontierele Republicii Autonome Moldoveneşti în vederea prezentării lor spre aprobarea definitivă de către Prezidiul Comitetului Executiv Central din toată Ucraina.[9]

Reglarea definitivă a problemei frontierelor R. A. S. S. M. a avut loc în luna septembrie 1926, cînd C. E. C. şi S. C. P. din Ucraina au adoptat hotărîrea «Cu privire la stabilirea frontierelor Republicii Autonome Socialiste Moldoveneşti».[10]

Astfel, «experienţa» determinării frontierei statului socialist moldovenesc a început să fie elaborată din exterior cu mult înainte de anul 1940. Aceasta este în primul rînd. În al doilea rînd, în aceeaşi perioadă, departe de meleagul moldovenesc, în oraşul Harkov, s-a hotărît ca Basarabia să fie introdusă în componenţa R. S. S. Ucrainiene. În rîndul al treilea, odată cu formarea R. A. S. S. M. a fost creat un precedent, cînd se proclama forma statalităţii socialiste a poporului moldovenesc fără stabilirea concomitentă a frontierei ei. Istoria cu aceste trei cunoscute se va repeta mai tîrziu în anul 1940.

La 23 aprilie 1925, la primul Congres al deputaţilor muncitorilor, ţăranilor şi soldaţilor Armatei Roşii ce şi-a desfăşurat lucrările în oraşul Balta (capitala R. A. S. S. M. pînă la 1929) a fost adoptată prima constituţie a republicii.[11] În conformitate cu articolul 39 al legii fundamentale a statului socialist moldovenesc, delimitarea administrativ-teritorială a Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldoveneşti era stabilită de Comitetul Executiv Central Moldovenesc, dar era aprobată de C. E. C. din toată Ucraina.[12]

Pe parcurs, însă, drepturile R. A. S. S. M. în domeniul determinării, schimbării şi aprobării delimitării administrativ-teritoriale evoluau rapid în direcţia limitării lor treptate. În luna mai 1925, Congresul IX al Sovietelor din toată Ucraina, a aprobat un şir de schimbări în Constituţia R. S. S. U., adoptată în 1919. În conformitate cu articolul 6 al Constituţiei rectificate, soluţionarea chestiunilor cu privire la frontierele R. A. S. S. M. trebuie dirijată de R. S. S. U. prin organele ei supreme.[13]

Congresul al XIII-lea al Sovietelor din «toată» Ucraina (15-22 ianuarie 1935) a introdus unele rectificări şi completări la Constituţia în vigoare a R. S. S. U. Drepturile Ucrainei asupra R. A. S. S. M. se lărgeau. Articolul 22 al Constituţiei R. S. S. U. în varianta nouă prevedea că paralel cu aprobarea

definitivă a Constituţiei R. A. S. S. M., a rectificărilor şi completărilor acestui document, stabilirea frontierelor R. A. S. S. Moldoveneşti era de *resortul exclusiv* (sublinierea noastră — I. Ş.) al Congresului Sovietelor din toată Ucraina.[14]

În decembrie 1936 Congresul VII unional al Sovietelor a adoptat noua Constituţie a U. R. S. S. În conformitate cu legea principală a Uniunii Sovietice erau adoptate şi constituţiile republicilor unionale şi autonome. În R. S. S. Ucraineeană aceasta a avut loc la Congresul al XIV-lea al Sovietelor din Ucraina. Conform noii Constituţii, Ucraina urma să aprobe nu numai frontierele Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldoveneşti, ci şi împărţirea raională a acesteia.[15] De aceste drepturi se vor folosi organele bolşevice şi de stat din Ucraina în timpul delimitării teritoriale a R. S. S. M. în anul 1940.

Aşadar, începînd cu anul 1924 şi pînă în august 1940 frontierele R. A. S. S. M., şi de asemenea, delimitarea ei administrativ-teritorială erau stabilite de organele puterii statale ale R. S. S. Ucrainiene.

Despre formarea R. S. S. Moldoveneşti şi delimitarea teritorială între republicile unionale Moldovenească şi Ucraineană s-a scris deja.[16] Totuşi, vom aminti că, în urma efectuării operaţiunii militare din 28 iunie — 3 iulie 1940 şi a alipirii Basarabiei la Uniunea Sovietică, împuternicirile Comitetului Regional Moldovenesc al P. C. (b) U., ale Sovietului Suprem şi S. C. P. din R. A. S. S. M. au fost extinse şi asupra teritoriului dintre Prut şi Nistru. De facto, întreaga Basarabie a fost inclusă în componenţa R. A. S. S. M., prin urmare, şi în R. S. S. Ucraineană. Organele de partid şi sovietice ale R. A. S. S. M. se prezentau, astfel, în calitate de organe ale puterii de directivă, legislativă şi executivă în Basarabia, iar după 2 august 1940 — în R. S. Moldovenească (unională), pînă la alegerea în ianuarie 1941 a Sovietului Suprem al R. S. S. M.[17] Acestea erau organe de nivel «autonom» (regional), care activau în cadrul R. S. S. Ucrainiene. Chiar şi după formarea R. S. S. Moldoveneşti, pe teritoriul ei puterea era dirijată de organele de partid şi sovietice din Ucraina, dat fiind faptul că aici se extindea acţiunea legilor R. S. S. U. Astfel, componenţa comitetelor executive provizorii judeţene, de plasă şi orăşeneşti (centre judeţene) a fost selectată şi aprobată de organele legislative ale R. S. S. U. şi R. A. S. S. M.[18] Prezidiul Sovietului Suprem al R. S. S. U. a aprobat la 4 iulie 1940 componenţa comitetelor executive judeţene din Basarabia.[19]

În asemenea condiţii a şi fost pregătită chestiunea cu privire la formarea R. S. S. Moldoveneşti şi trecerea judeţelor Hotin, Akkerman şi Ismail în componenţa R. S. S. Ucrainiene.

În 1940 s-a repetat situaţia din 1924. La Moscova şi nu în Moldova, fără participarea împuterniciţilor populaţiei majoritare, a fost «soluţionată» problema cu privire la formarea R. S. S. Moldoveneşti. Aceasta este în primul rînd. În al doilea rînd, la fel ca şi anul 1924, departe de poporul moldovenesc şi fără participarea lui, concomitent cu proclamarea Republicii Moldoveneşti unionale, a fost adoptată hotărîrea cu privire la includerea unui părţi a Basarabiei — a judeţelor Hotin, Akkerman şi Ismail în componenţa R. S. S. Ucrainiene. În rîndul al treilea, precum cu 16 ani în urmă, se proclamă formarea unui stat

moldovenesc, deja unional, fără stabilirea concomitentă a frontierelor lui. Astfel, experienţa «se îmbogăţea».

La 7 august 1940, prin Decretul Prezidiului Sovietului Suprem al U. R. S. S. au fost formate regiunile Cernăuţi şi Akkerman în componenţa R. S. S. Ucrainiene.[20] Astfel, judeţul Hotin a intrat în componenţa regiunii Cernăuţi, iar judeţul Akkerman şi Ismail, în regiunea Akkerman din Ucraina.

Concretizarea frontierelor între R. S. S. U. şi R. S. S. M. s-a efectuat timp de trei luni, şi la 4 noiembrie 1940 Prezidiul Sovietului Suprem al U. R. S. S. prin decretul său le-a aprobat.[21] În consecinţă, R. S. S. M. i-au fost restituite din regiunea Akkerman raionul Volontirovca, o parte din raioanele Olăneşti şi Vulcăneşti, iar din componenţa regiunii Cernăuţi, raioanele Edineţ, Briceni, Lipcani şi o parte din raionul Ocniţa.[22] Toate celelalte teritorii ale fostelor judeţe Hotin, Akkerman şi Ismail din Basarabia au rămas în componenţa R. S. S. Ucrainiene.

După aceasta, organele sovietice de resort de la Moscova şi Kiev au făcut totul ca generaţiile ulterioare să se convingă de faptul că dacă nu toată Basarabia, precum a fost anunţat în nota guvernului Uniunii Sovietice adresată la 26 iunie 1940 guvernului României,[23] cel puţin teritoriile a trei foste judeţe din Basarabia sînt populate în majoritate cu ucrainieni. La 5 septembrie 1940, la Moscova a avut loc semnarea contractului între U. R. S. S. şi Germania cu privire la evacuarea persoanelor de naţionalitate germană de pe teritoriul Basarabiei şi Bucovinei de Nord pe teritoriul Germaniei.[24] În conformitate cu acest document, persoanele de naţionalitate germană, care doreau, putea pleca liber în Germania.[25] Majoritatea nemţilor au părăsit Basarabia şi au trecut pe teritoriul Germaniei.

În judeţele Akkerman şi Ismail în urma strămutării coloniştilor germani au rămas circa o jumătate de milion de hectare de pămînturi libere.[26] Ar fi fost logic ca aceste pămînturi libere să fie populate de către ţăranii cu puţin pămînt din alte judeţe ale Basarabiei, în primul rînd din cele de nord, fapt ce ar fi fost nu numai echitabil, dar şi justificat din punct de vedere istoric şi economic. Dar în locul lichidării insuficienţei de pămînt pentru ţăranii din Basarabia, spre finele anului 1940, a fost organizată strămutarea în fostele judeţe basarabene a circa 10 mii de familii de ţărani din regiunile Ucrainei.

Strămutarea ţăranilor ucrainieni a fost efectuată în baza hotărîrii Sovietului Comisarilor Poporului din U. R. S. S. şi a C. C. al P. C. (b) din 31 octombrie 1940, intitulată «Cu privire la folosirea pămînturilor şi avutului rămase în urma evacuării populaţiei germane din regiunile Akkerman şi Cernăuţi ale R. S. S. U.», prin care s-a hotărît:

«1. Suprafaţa de pămînt ce a rămas în urma evacuării populaţiei germane să fie transmisă:

a) pentru împroprietărirea ţăranilor fără pămînt şi cu pămînt puţin din regiunea Akkerman — 94.096 hectare şi regiunea Cernăuţi — 6.845 hectare;

b) pentru strămutarea ţăranilor din regiunile Lvov şi Volînsc — 18.500 hectare;

c) pentru strămutarea colhoznicilor din regiunile răsăritene ale R. S. S. Ucrainiene — 54.000 hectare;

d) pentru organizarea staţiunilor de maşini şi tractoare — 640 hectare;

e) pentru organizarea a zece sovzohuri — 52.629 hectare;

f) pentru repartizarea sectoarelor de pămînt cu destinaţie specială —20.000 hectare;

g) pentru organizarea gospodăriilor didactico-auxiliare şi altor necesităţi — 5.810 hectare.

2. A aproba planul strămutării în regiunea Akerman a 9.700 gospodării, inclusiv din regiunile răsăritene ale R. S. S. U. —6.000 de gospodării colhoznice şi din regiunile de vest ale R. S. S. U- 3.700 gospodării ţărăneşti, de asemenea planul strămutării în interiorul regiunii Akkerman a 5.000 gospodării şi a regiunii Cernăuţi a 2.217 gospodării.

A propune Direcţiei de strămutare de pe lîngă S. C. P din U. R. S. S. să efectueze strămutarea din regiunile răsăritene ale R. S. S. U. în regiunea Akkerman a 6.000 de gospodării colhoznice în trimestrul patru al anului 1940, asigurînd strămutarea în luna noiembrie 1940 a nu mai puţin de 2.500 de gospodării. Strămutarea celorlalte gospodării să fie încheiată în ianuarie anul 1941.

3. Să fie organizate pe lîngă comitetele executive Akkerman şi Cernăuţi secţii de strămutare cu 20 de unităţi şi mijloace necesare pentru întreţinerea aparatului.

4. A permite Direcţiei de strămutare de pe lîngă S. C. P. al U. R. S. S. de a cheltui în vederea selectării şi strămutării a 6.000 de gospodării în regiunea Akkerman a 3.600 de ruble din contul mijloacelor bugetare prevăzute pentru strămutare în anul 1940; 42.500 ruble pentru celelalte gospodării.

5. A obliga Banca agricolă să deschidă un credit de lungă durată colhoznicilor şi gospodăriilor ţărăneşti strămutate în regiunea Akkerman din alte regiuni în sumă de 3.500 ruble, gospodăriilor ţărăneşti strămutate în interiorul regiunii — 3.650 ruble, reieşind din calculul de 500 ruble pentru o gospodărie.

6. A acorda colhoznicilor şi gospodăriilor ţărăneşti strămutate din regiunile răsăritene şi apusene ale R. S. S. U. în regiunea Akkerman următoarele înlesniri:

a) călătoria, transportarea vitelor, a averii pînă la două tone — gratuit; asistenţa medicală în drum;

b) a permite tuturor celor ce se strămută să predea cerealele, furajul asociaţiei de achiziţii «Zagotzerne» şi să le primească înapoi la punctul de destinaţie, prezentînd chitanţele;

c) a permite Narcomhozului să elibereze strămutaţilor un împrumut de 3 centnere de grîu pentru fiecare familie cu restituirea lui timp de doi ani;

d) a permite Băncii Agricole a U. R. S. S. să ofere fiecărei familii cîte 300 de ruble în calitate de credit cu termen de restituire de trei ani...».

Hotărîrea era semnată de Secretarul C. C. al P. C. (b), Stalin, şi de Preşedintele S. C. P. al U. R. S. S., Molotov.[27]

Materialele de arhivă reflectă în bună măsură fenomenul de transferare a ţăranilor ucrainieni în sudul Basarabiei. La 29 decembrie 1940, Biroul C. C. al P. C. (b) din Moldova a discutat chestiunea «Cu privire la starea strămutării colhoznicilor în fostele colonii din regiunea Ismail» (din decembrie 1940 regiunea Akkerman e denumită Ismail).

Biroul C. C. al P. C. (b) din Moldova a constatat că «strămutarea colhoznicilor din regiunile R. S. S. U. în fostele colonii germane din regiunea Ismail se efectuează în mod neorganizat. Descărcarea strămutaţilor şi a avutului lor din vagoane se efectuează foarte încet. Eşaloanele cu strămutaţi aşteaptă descărcarea de la 10 pînă la 20 de ore. Strămutaţii sosiţi rămîn în staţii după descărcare timp de mai multe ore în aşteptarea mijloacelor de transport pentru a fi duşi la locul de destinaţie.

Timpul petrecut în drum, lipsa de combustibil în vagoane şi a furajului pentru vite au dus la îmbolnăvirea în masă printre maturi şi copii.[28]

În urma acestor fapte, la staţiile intermediare şi principale ale căii ferate Chişinău din 8 pînă în 14 decembrie 1940 s-au adunat 43 de eşaloane de strămutaţi.[29] Un număr foarte mare de vagoane încărcate (1500) creau dificultăţi în funcţionarea căii ferate.[30]

Ţinînd cont de situaţia gravă, dorind să acorde ajutor celor ce şi-au părăsit locurile actuale, şi să lichideze situaţia tensionată de pe calea ferată, Biroul C. C. al P. C. (b) din Moldova a dat dispoziţii S. C. P. din R. S. S. Moldovenească să elibereze celor nevoiaşi fondurile necesare de produse alimentare şi furaj.[31]

A fost creată o comisie specială şi s-a hotărît să fie informate C. C. al P. C. (b) din toată Uniunea şi C. C. al P. C. R. (b) din Ucraina despre situaţia în care au ajuns strămutaţii ucrainieni în drum spre pămînturile Basarabiei.[32]

Astfel, tendinţa organelor bolşevice şi sovietice staliniste de a include pămînturile basarabene în componenţa Ucrainei se observă cel puţin din 1924. Acest lucru devine evident urmărind evoluţia articolelor respective din diferite variante ale Constituţiei R. S. S. Ucrainiene pînă la 1940. În anul 1940, an fatal pentru Basarabia, folosind «argumentul» cum că Basarabia era populată în majoritate de ucrainieni, la Moscova, fără participarea împuterniciţilor poporului din spaţiul Prut-Nistru, prin urmare în mod abuziv, trei judeţe au fost incluse în componenţa Ucrainei. În acelaşi an au fost luate măsuri de amploare în scopul populării acestor pămînturi de către ucrainieni. La comanda Moscovei, circa 10 mii de familii din satele ucrainiene au fost ridicate de pe locurile natale şi strămutate pe pămînturile dintre Prut şi Nistru. Mai tîrziu, în anii 1941, 1946 şi 1949 din satele Moldovei au fost deportate mii de familii. Spre exemplu, numai la 28 iunie 1949 a fost adoptată hotărîrea, în baza căreia din R. S. S. M. au fost deportate circa 11 mii de familii de ţărani.[33] În consecinţă, în Basarabia au fost obţinute schimbări demografice în direcţia trasată de la «centru».

Note

1. A. V. Repida, *Obrazevanie Moldavscai S. S. R.*, Chişinev, 1983, p. 28; S. Ia. Afteniuc, *Leninscaia naționalinaia politica Communisticescoi partii i obrazovanie sovetscoi gosudarstvennosti moldavscogo naroda*, Chişinev, 1971, p. 290-291.
2. L. I. Brejnev, *Leninschim cursom*, t. 5, Moscva, 1976, p. 167-168.
3. P. G. Fandicev, *Mejdunarodno-pravovoi rejim Dunaia*, Moscva, 1955, p. 196.
4. *Obrazovanie Moldavscoi S. S. R. i sozdanie Communisticescoi partii Moldavii*, Chişinev, 1984, p. 84-85.
5. *Ibidem*.
6. *Ibidem*.
7. «Pravda», 1924, 28 octombrie.
8. *Politiceschii slovari*, Moscva, 1940, p. 57.
9. *Obrazovanie Moldavscoi S. S. R. i sozdanie Communisticescoi partii Moldavii...*, p. 86.
10. «Pod znamenem leninizma», 1989, p. 21, p. 67.
11. *Siezdî Sovietov Soiuznîh i Avtonomnîh Sovietschih Soțialisticeschih respublic. Sbornic documentov*. 1923-1937 gg. Tom 5, Moscva, 1964, p. 319.
12. *Ibidem*, p. 327.
13. *Ibidem*, p.151.
14. *Ibidem*, p. 272.
15. *Ibidem*, p. 280.
16. A se vedea: «Nistru», 1990, nr. 8, p. 112-125; «Comunistul Moldovei», 1990, nr. 9, p. 80-88.
17. A. M. Lazarev, *God 1940: Prodoljenie soțialisticescoi revoluții v. Basarabii*, Chişinev, «Cartea Moldovenească», 1985, p. 90.
18. *Ibidem*.-
19. *Ibidem*.
20. «Pod znamenem leninizma», 1989, nr. 21, p. 68.
21. *Ibidem*.
22. *Ibidem*.
23. «Izvestia», 1940, 29 iunie.
24. «Bessarabscaia pravda», 1940, 7 august.
25. *Ibidem*.
26. «Gorizont», 1988, nr. 6, p. 81-82.
27. «Vocea poporului», 1990, 23 octombrie.
28. Arhiva Partidului Comunist al Moldovei, Fondul 51, Inv. I, D. 23, F. 41.
29. *Ibidem*.
30. *Ibidem*.
31. *Ibidem*, F. 42.
32. *Ibidem*.
33. *Anii grei ai colectivizării*, Chişinău, 1990, p. 227.

NICOLAE URSULESCU

Inscripţia cu semne runice de la Herla (com. Slatina, jud. Suceava)

În primăvara anului 1977 ne-a fost adusă la cunoştinţă, de către profesorul Dănuţ Stan, că în colecţia şcolii din satul Herla se află o piatră cu nişte semne ciudate. Deplasîndu-ne la faţa locului, profesorul Gheorghe Mihai (care descoperise inscripţia în anul anterior) ne-a pus cu amabilitate piesa la dispoziţie, în vederea studierii şi publicării ei. Totodată, ne-a dat detaliile necesare condiţiilor descoperirii inscripţiei.

Aceasta a fost găsită în viroaga care desparte Bîtca lui Andrei de Bîtca Socilor, două prelungiri ale dealului Ţufleica, situat la sud de marginea satului Herla (fig.1). Lespedea inscripţiei, evident antrenată de ape, zăcea la baza unui curs torenţial, cu caracter temporar (numit de localnici pîrîul Chiţî), care cade de pe Bîtca Socilor în viroaga amintită. Cursurile torenţiale din zonă afluează în dreapta pîrîului Suha Mică, din bazinul rîului Moldova.

Am cercetat în mai multe rînduri şi cu maximă atenţie zona celor două bîtci şi îndeosebi Bîtca Socilor, de unde se poate presupune că a fost antrenată inscripţia, dar rezultatele au fost negative, negăsindu-se alte vestigii arheologice. Singurul indiciu este că inscripţia a fost lucrată din roca locală (conglomerat), care se află în compoziţia dealului respectiv (determinarea a fost făcută de

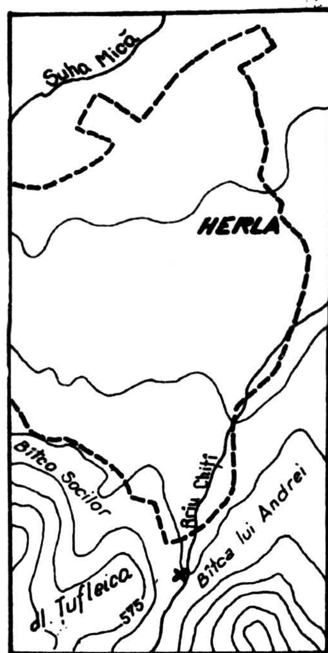

Fig. 1. Planul localităţii Herla, cu indicarea locului de descoperire a inscripţiei (X)

geograful Ioan Iosep, care a participat la cercetarea de teren).

Lespedea pe care a fost incizată inscripţia s-a spart în mod neuniform, probabil în timpul antrenării ei de către apă. În momentul de faţă are lungimea şi lăţimea maximă de 0,60, respectiv 0,28 m (fig.2/1). Din fericire, textul inscripţiei s-a păstrat intact (fig.2/2; 3); doar existenţa unei fisuri ridică unele dubii în privinţa formei exacte a semnului nr. 5. Faţa pe care au fost incizate

Fig. 2. Inscripţia cu caractere runice de la Herla

semnele a fost în prealabil perfect şlefuită.

Inscripţia cuprinde atît 7 semne alfabetiforme, cît şi reprezentarea a trei arme: un arc cu săgeată (în stînga semnelor), o suliţă şi o sabie (sub semne).

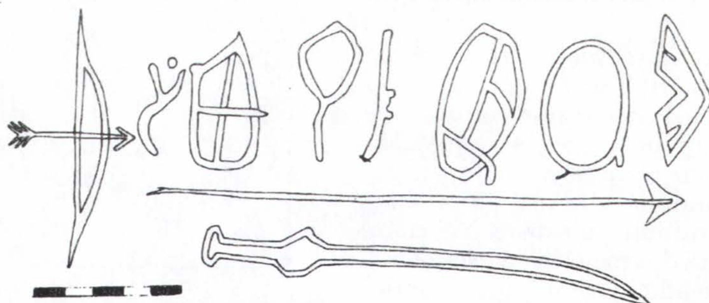

Fig. 3. Inscripţia cu caractere runice de la Herla

Toate armele sînt îndreptate cu vîrful spre dreapta, acesta fiind, pare-se, şi sensul în care trebuie citite semnele.

Cu toate eforturile pe care le-am depus pînă-n prezent, consultînd o vastă bibliografie despre sisteme vechi de scriere;[1] şi cu toate că am discutat cu mai mulţi arheologi din ţară, specialişti în epoca migraţiilor, nu am reuşit totuşi să găsim o analogie perfectă pentru semnele utilizate în inscripţia de la Herla. Apropieri, uneori vizibile, se regăsesc în sistemele runice folosite de diferite popoare nomade, precum uigurii tiurcici, alano-bulgarii din cadrul complexelor Saltovo-Maiaţk-Sarkel, avarii şi secuii. Menţionăm că orice apropiere de runele gotice sau de semnele glagolitice indică o totală neconcordanţă. În acelaşi timp, compararea cu tipurile de alfabet grecesc vechi arată că pentru majoritatea semnelor de pe inscripţia de la Herla modelul de inspiraţie şi de derivare se găseşte în acestea. Subliniem totuşi că analogii perfecte nu se găsesc şi îndeosebi semnele 4 şi 7 sînt mult depărtate de modelele cunoscute.

În această situaţie, pentru rezolvarea datării şi atribuirii etnice a inscripţiei de la Herla, ne-am îndreptat atenţia asupra celor trei arme reprezentate. Însă, din păcate, e vorba de tipuri cu o extrem de largă răspîndire, atît în timp, cît şi în spaţiu şi, în plus, e posibil ca desenatorul să fi stilizat într-o oarecare măsură armele, nefiind probabil obligat să le redea întocmai. Totuşi, analogiile cu cea mai largă răspîndire se întîlnesc la popoarele nomade tiurcice, atît în privinţa tipului de arc şi a vîrfurilor de săgeată şi suliţă (cu două aripioare),[2] cît şi în privinţa sabiei, cu vîrful curbat şi cu gardă rotunjită.[3] Ele apar atît în cadrul inventarului funerar, cît şi pe imaginile redate de numeroasele sculpturi de piatră («kamennîe baba»), răspîndite în toată aria locuită de neamurile tiurcice.[4] De asemenea, analogiile par a indica mai curînd spre perioada tîrzie a migraţiilor (ultimele valuri) decît spre cea timpurie, adică spre *primele veacuri ale mileniului al II-lea*.

Deci, fără a fi în măsură pentru moment să ajungem la o datare şi atribuire absolut precise, care să ne permită şi o eventuală descifrare şi încadrare într-un anume context istoric, considerăm totuşi că ne putem opri asupra perioadei feudalismului timpuriu (primele secole ale mileniului al II-lea), inscripţia aparţinînd probabil uneia dintre populaţiile turanice care au venit în contact cu teritoriul carpato-dunărean (pecenegi, cumani, uzi, berindei, tătari, poate alţii, încă nu prea bine cunoscuţi).

Putem de asemenea, cu titlu de ipoteză, să ne gîndim că inscripţia reprezintă probabil o piatră funerară, pusă pe mormîntul vreunui şef militar turanic, căzut aici în timpul uneia din numeroasele expediţii întreprinse de aceste populaţii spre interiorul arcului carpatic.

* * *

Tot în colecţia şcolii din Herla se mai află o placă de gresie de mici dimensiuni şi de formă iregulară (lungimea maximă=14,9 cm; lăţimea maximă=10,8 cm; grosimea=1,7 cm), pe care era adînc incizat un desen ciudat. Placa

a fost descoperită cu mai mulţi ani în urmă, pe teritoriul localităţii. Unul din foştii directori ai şcolii (învăţătorul Grigoriu) a lipit pe piatră o etichetă, care, însă, ulterior, a fost răzuită, probabil cu ocazia unei curăţiri a piesei. La şcoală nu se mai găseşte nici registrul-inventar al colecţiei, iar fostul director (care a introdus placa în colecţie) a decedat între timp, astfel că ne-a fost imposibil să aflăm date exacte despre locul şi condiţiile descoperirii.

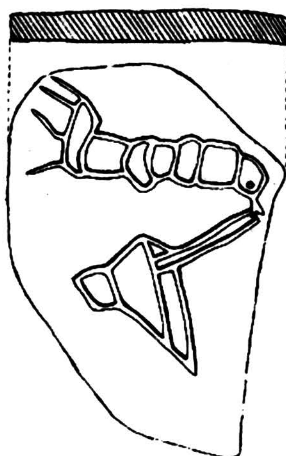

Fig. 4. Placa de piatră cu desen zoomorf, păstrată în colecţia şcolii din Herla.

Pe placă pare a fi reprezentat un animal fantastic, cu un corp patruped, din care porneşte un fel de gît lung, cu solzi mari, avînd un cap redat în profil (se vede un ochi) şi terminat cu un fel de cioc sau plisc de pasăre. Ciocul se află la extremitatea unui soi de tub, care este introdus într-un recipient aproximativ trapezoidal, cu mai multe compartimente (burduf ?). Nu este clar dacă acest «balaur patruped aviform» suflă sau suge cu ajutorul tubului. Modul de redare a acestui animal fantastic, îndeosebi solzii ca de balaur şi capul aviform îşi găsesc o analogie destul de evidentă la unele din desenele incizate pe pereţii complexului rupestru mănăstiresc din dealul de cretă de la Basarab-Murfatlar (jud.Constanţa) şi care au fost puse în legătură cu eventuale prezenţe ale unor elemente vikinge (varege) în cadrul comunităţii de la Basarab.[5] Excepţie face doar corpul terminat cu patru picioare, care lipseşte la Basarab.

Deci, şi această piesă trimite tot spre feudalismul timpuriu, poate chiar spre secolul al X-lea, cînd se datează îndeosebi complexul de la Basarab.[6] Din păcate, în lumina datelor istorice cunoscute pînă-n prezent, rămîne destul de greu explicabilă prezenţa acestei piese în zona Sucevei.

Ne mărginim aici doar de a aduce la cunoştinţa specialiştilor puţinele date pe care le avem în prezent despre aceste insolite şi enigmatice piese de la Herla, care invită de la sine la adîncirea cercetărilor asupra perioadei feudalismului timpuriu, atît de puţin studiată încă în nordul Moldovei. Ele se adaugă altor descoperiri, edite (Buneşti)[7] sau inedite încă (Cotîrgaşi, Lozna), din aceeaşi zonă, al căror mesaj de peste veacuri îşi aşteaptă dezlegarea.

Note

1. M.Cohen, *La grande invention de l'écriture et son évolution*, vol.1-3, Paris, 1958; D.Diringer, *The Alphabet*, London, 1949; H.Jensen, *Die Schrift in Vergangenheit und Gegenwart*, Berlin, 1958; O.Weise, *Schriftwesen und Buchwesen in alter und neuer Zeit*, Lipsca, Teubner, 1903; S.R.Giljarevskij, V.S.Grivnina, *Opredelitel'jazykov mira po pis'menostjam*, Moskva, 1960; C.Loukotka, *Razvitie pis'ma*, Moskva, 1950; A.A.Moicanov, *Tainstvennye pis'mena pervyh evropejcev*, Moskva, 1980; E.Doblhofer, *Les dechifrements des écritures*, Paris, 1961; *Tajny drevnyh pis'men. Problemy deşifrovki*, Moskva, 1976; M.Chollot-Varagnac, *Les origines du graphisme symbolique*.

Essai d'analyse des écritures primitives en Préhistoire, Paris, 1980; K.M.Musaev, *Alfavity jazykov narodov SSSR*, Moskva, 1965; J.N.Karaulov, *Obşcaja i russkaja ideografija*, Moskva, 1976; A.Dîmboiu, *De la piatră la hîrtie*, Bucureşti, 1964; Ş.Andronescu, *Cadmos - scurtă istorie a scrisului*, Bucureşti, 1966; E.Hering, *Povestea scrisului*, Bucureşti, 1960; G.Cseh, *Scrisul*, Cluj, 1973; A.Kirchhoff, *Studien zur Geschichte des griechischen Alphabets*, Berlin, 1877; F.Pathier-Bonnelle, *Alphabets des écritures cunéiformes (Assyrie, Babylonie, Arménie, Perse)*, Paris, 1931; F.Altheim, E.Trautmann, *Vom Ursprung der Runen*, Frankfurt a.M., 1939; T.T.Burada, *Despre crestăturile plutaşilor pe cherestele şi alte semne doveditoare de proprietate la români*, Iaşi, 1880; O.Tafrali, *Inscriptions néolitiques en Roumanie*, în AA, Iaşi, 7-8, 1931-1932, p.36-42; I.Kovács, *Les gravures de rochers de Tászoktetö*, în AÉ, 1913, p.266-276; G.Bakó, *Reprezentări neolitice la Dirtău*, în: SCIV, 19, 4, 1968, p.649-653; D.Csallány, *Die Denkmäler der ungarischen Kerbschrift*, în: AAA, XIV, 1971, p.129-136; B.P.Damian, *Grafitele de la Basarabi*, în: AUB, seria şt. sociale, Istorie, t. XVI, an IX, 1961; G.Mihăilă, *Inscripţii slave vechi de la Basarabi*, în «Şt. şi cerc. lingvistice», XV, 1, 1964; P.Diaconu, P.S.Năsturel, *Cîteva observaţii în legătură cu complexul arheologic de la Murfatlar (Basarabi)*, în: MO, XX, 1968, nr.11-12; A.N.Stănciulescu, *Contribuţii la descifrarea inscripţiilor de la Murfatlar (Basarabi)*, în BOR, 1977; E.I.Solomnik, *Sarmatskie znaki Severnogo Pricernomorja*, Kiev, 1959; V.S.Dracuk, *Ob issledovanij tamgoobraznych znakov severopontijskoj periferii anticnogo mira*, în: Dacia, XIII, 1970; idem, *Sistemy znakov severnogo Pricernomor'ja*, Kiev, 1976; M.I.Artamonov, *Nadpisi na baklajkach Novocerkaskogo muzeja i na kamnjach Majatskogo gorodişca*, în: SA, XIX, 1954, p.263-268; G.F.Turcaninov, *O jazyke nadpisej na kamnjach Majatskogo gorodişca i fljagach Novocerkaskogo* muzeja, în: SA, 1, 1964, p.72-86; A.M. Cerbak, *Neskol'ko slov o priemach citenija runiceskich nadpisej, naidennych na Donu*, în: SA, XIX, 1954; *Pliska - Preslav. Slavjani i nomadi VI-XII v.*, Sofia, 1981; S.E.Malov, *Pamjatniki drevnetjurkskoj pis'menosti*, Moskva - Leningard, 1951; idem, *Pamjatniki drevnetjurkskoj pis'menosti Mongolij i Kirghizij*, Moskva-Leningrad, 1959; P.Aalto, *Materialen zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei*, în: «Journal de la Société Finno-ougrienne», 60, 1958; L.R.Kyzlasov, *Novaja datirovka enisejskoj pis'menosti*, în: SA, 3, 1960, p.93-120; idem, *Novyi pamjatnik enisejskoj pis'menosti*, în: Sov etnografija, 2, 1965, p.104-113; idem, *O datirovke pamjatnikov enisejskoj pis'menosti*, în: SA, 3, 1965, p.38-49; Ja.A.. er, *Pamjatniki altajsko-orchonskich tjurok na Tian-Şane*, în: SA, 4, 1963, p.158-166; S.I.Vain. tein, *Nekotorye voprosy istorij drevnetjurskoj kultury*, în: Sov etnografija, 3, 1966, p.60-81; M.I.Borgojakov, *Iyş v drevnetjurkskich pamjatnikach runiceskoj pis'menosti*, în vol.: *Archeologija severnoj i central'noj Azij*, Novosibirsk, 1975, p.208-211; A.P.Okladnikov, *Petroglify Central'noj Azij*, Moskva, 1980; *Petroglify gornogo Altaja*, Novosibirsk, 1980; *Srednevekovye drevnosti evrazijskich stepej*, Moskva, 1980.

2. M.P.Grjaznov, MIA, 48, 1956, pl.LI/1 (vîrf de lance din zona bazinului superior al fluviului Obi); N.Ja.Merpert, *Ocerki istorij SSSR, III-IX vv.*, Moskva, 1958, p.580; B.O.Timoşcuk, *Davn'orus'ka Bukovina*, Kiev, 1982, p.22, fig.7/4; p.91, fig.51.

3. A.N.Kirpicnikov, *Drevnerusskoe oruzie*, vol.I, Moskva-Leningrad, 1966, nr.51, 58, pl.XXXIV/2, 3 (la p.107 autorul afirmă că lama curbă a apărut în Rusia începînd cu secolul al X-lea, ca armă de origine orientală, iar în secolele XI-XIII erau răspîndite mai ales gărzile de formă de romb - tipul II); săbii cumane, de tipul celei de pe inscripţia de la Herla, sînt redate în miniaturi ale Letopiseţului Radziwill (V.Spinei, *Realităţi etnice şi politice în Moldova meridională în secolele X-XIII*, Iaşi, 1985, p.218-219, fig.46/2 şi 47 jos).

4. S.A.Pletneva, *Poloveckie kamennye izvajanija*, Moskva, 1974, p.184, pl.68/nr.1176; *Stepi Evrazij v epochu srednevekovija*, Moskva, 1981, fig.88/1, 4, 9, 10; F.H.Arslanova, A.A.Carikov, *Kamennye izvajanija Verchnego Priirtyşija*, în: SA, 3, 1974; L.A.Evtjuchova, *Kamennye izvajanija Juznoj i Mongolij*, MIA, 24, 1952; M.P.Grjaznov, *Istorija drevnich plemen Verchnej Obi*, MIA, 48, 1956; R.F.Its, *O kamennych izvajanijach v Sin'czjane*, în: Sov etnografija, 2, 1958, p.100-104; L.R.Kyzlasov, *O naznacenij drevnetjurkskich kamennych izvajanij, izobrazajuşcich ljudej*, în: SA, 2, 1964, p.27-39; S.A. Pletneva, *Pecenegi, torki i polovcy v juzno-russkich stepjach*, MIA, 62, 1958; Ja.A. Şer, *Kamennye izvajanija Semirecija*, Moskva-Leningrad, 1966.

5. I.Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, vol.III, Bucureşti, 1971, p.206, fig.55 şi p.232.

6. *Ibidem*, p.181.

7. I.Bianu, *Inscripţii în limba gotică şi în caractere runice descoperite lîngă Fălticeni*, în: «Analele Acad.Rom., Mem.Secţ.Ist.», seria III, t.V, nr.3, 1931.

L'inscription à signes runiques de Herla (com. Slatina, dép. de Suceava)

Résumé

L'article présente une inscription découverte par hasard, à pied d'une colline, où a été apportée par un torrent. L'inscription a été exécutée en roche local de la colline, mais dans la zone de la colline n'a pas découvert, jusqu'a présent, autres vestiges archéologiques. Les sept signes de l'inscription, de caractère runique, n'ont pas d'analogie parfaite,[1] mais elles presentent évidemment des rapprochements avec un alphabet tiourcique. En basant l'analyse comparative des trois armes représentées sur l'inscription (arc à flèche, point de pique et sabre),[2-4] toutes orientées de gauche a droite (peut-être c'est, aussi, le sens de lecture des signes), l'auteur arrive à la conclusion que s'agit des pièces specifiques pour une gent tiourcique, de premiers siècles du IIème millénaire n. è. L'inscription a appartenu probablement d'un chef nomade touraniennn, qui est mort dans une des nombreuses expédition, entreprises par cettes gents vers l'interieur de l'arc carpatique.

Dans la collection de l'école du village Herla se trouvait aussi une petite plaque en pierre, sur lesquelle a été incisé un dessin très curieux; on n'a pas pu apprendre rien sur le lieu et les conditions de la découverte de cette pièce. Le dessin représente un quadrupède, le cou long (comme au dragon) et le tête fini en bec d'oiseau, qui boit (ou souffle?), à l'aide d'un tube, d'un recipient. L'auteur établit une analogie partielle entre cette pièce et les dragons représentes sur les murs du monastère rupestre de Basarab - Murfatlar, de Dobroudja, de Xème siècle n. è., qui sont comptés d'origine viking.[5-6]

Legende des illustrations:

Fig. 1. Le plan de la localité Herla (X=le lieu de la découverte de l'inscription)

Fig. 2. L'inscriptionn avec des caractères runiques de Herla

Fig. 3. L'inscriptionn avec des caractères runiques de Herla

Fig. 4. La plaque en pierre à dessin zoomorphe, gardée dans la collection de l'école de Herla

ALEXANDRU-FLORIN PLATON

Medieval Aristotelianism: Western and Eastern Impact *

Termed as a true «scientific revolution»[1] or appreciated as an ample «turning point in the history of Western thinking»,[2] the retrieval of Aristotelian philosophy by 12th-13th century West-European thinking has been analyzed preponderantly from the angle of its implications for culture. Nevertheless, its impact has not functioned only in this field. Surpassing its own limits, the peripatetic doctrine has influenced, in fact, the whole society arousing well into modern times diverse and spectacular reactions. Thus, would it be exaggerated to say that in this way it has become in the society of the Latin Occident which received it a fundamental structure, a convergent point for different phenomena and events, which can only be organized and make sens by means of this convergence? In order to illustrate this would it be a mistake to see more or less direct projections of this determination in so very different phenomena as the great heresies and religious deviations of the 13th — 14th centuries, the aggressive activity of the Church in asserting its temporal power, the progress of the centralization of the lay state, and ultimately the Renaissance and the Reformation themselves?

These are the very questions neglected by the studies that have been attempted up to now and which the following paper tries to answer.

One observation needs to be made from the very beginning. It is well known that the elaboration of the doctrine is separated from its medieval impact by a stretch of time of approximatively one millenium and a half. What happened to Aristotelian philosophy during this period is not unimportant if we want to understand the exact amplitude of its posterity. That is why the analysis of its impact upon European culture and society of that epoch requires a preliminary, necessary digression. The content of the doctrine in its initial form as well as its form of transmission to subsequent generations, the agents that professed it, and the immediate causes of its reception can offer the necessary elements

* Comunicare prezentată la cel de-al 26-lea Congres Internaţional de Studii Medievale (9-12 mai 1991, Kalamazoo, Michigan — S.U.A.).

for inferring not only the dimensions of the phenomenon but also its multiple and profound effects. Thus approached, Aristotelianism acquires an increased consistency which ensures a better understanding.

The fundamental direction of the Stagirite's philosophy — what has in fact been preserved and transmitted from his work[3] — is represented, to be sure, by the global critique of Plato's doctrine, or, in other words, the different interpretation of the world's structure and relation to the invisible. To Plato's distinction between the *intelligible* world, the real one, of pure Ideas — the domain of stable, immutable and objectifiable realities — and, on the other hand, the *sensitive* world (of the copies) — the territory of the unstable, permanently moving things, refractory to knowledge — Aristotle opposes a single world in which the intelligible is no longer transcendent to the sensitive world (as with Plato) but *a part of it*, though parted from it (cf. *Methaphysics*). Plato's duality of the worlds becomes, for the founder of the Lyceum, the duality of the regions of a *single* world, preserving, otherwise, its characteristic distinctions.

Bringing the « transcendent» into the sphere of the «immanent», Aristotle provoked a reevaluating process of what his predecessor had considered to be only a projection lacking reality. In his new interpretation, the «sublunary» (the concrete-natural universe) came to have a personal consistency of organizaton; it became the object of knowledge and even if not totally separated from the incidence of the «celestial kingdom», it was at least endowed with considerable autonomy in matters of interrelationships.

This is obvious in the meaning and interpretation of *movement*, as well as in the place the human being has in this universe.

Conceived of as a ceaseless embodying of matter in form — a process during which matter is an objective reality, a principle of continuity and form, it is of a perishable nature — for Aristotle, movement is an essential attribute of the sensitive world in its entirety. At its origin there is the «primum movens» or the First Immobile Motor. This one gives the impulse of movement in the natural world, without interfering with it later. But the impulse does not create the world (nature); it only enforces an innate feature of it, «enlivening» an intrinsic principle,[4] capable of acting endlessly after that, by means of perpetual self-generation, without requiring the intervention of the entity which gave birth to it.

In this natural, autonomous world, linked to the Supreme Being not like a creation but like a pontentiate act, man has a well-determined place (cf. *Politics*).

Looked upon as a social being, whose fulfilment takes place in the tumultuous life of the City, he no longer dreams of an illusory transcendence. Consequently, his only moral (cf. *Nichomachean Ethics*) was to be one with the finite state, meant to reconcile him with the world, thus giving him the rare wisdom of limits, capable of moderating his unlimited ambitions in exchange for the equally tempting chance of «exhausting the sphere of the possible» (Pindar).[5]

The survey of the main concepts of the system elaborated by the philosopher from Stagira and their invariable association with the «Aristotelian» denominative, cannot hide the fact that at the present stage it is difficult, if not impossible, to guess which of them are purely Aristotelian, i.e. , which of them belong to the Greek thinker and which are counterfeit and illicit exploitations of subsequent commentaries. It is certain that ever since Antiquity, and starting with its earliest published versions, Aristotle's work has suffered through transmission numerous distortions and deformations, whether deliberately done or not, especially by those who had studied it. A not uninteresting example is that of Alexander of Aphrodisias (approximately 200 A.D.),[6] to whom we seem to owe the modification of the philosopher's doctrine in a more naturalistic and anti-platonic direction than the author intended. Another example is represented by the School in Alexandria,[7] the Platonic, Stoic and Neoplatonic interpretations of which left Aristotelianism with yet another change compared to its initial structure. We must not forget the radical Moslem commentaries (Avicenna and Averroes) which gave a further impulse to Aristotelian hermeneutics. Thus, the recovery of Aristotelianism by the Christian Occident in the 12th - 13th centuries took place at the end of a long historical evolution and thanks to a long series of successive mediators who could not help leaving their own marks on that they had taken over and transmitted. If, to all these, we add the contribution of the last link, that of the Mosarabian, Jewish, Moslem, and Christian translators from the Iberian Peninsula and the south of Italy, who are directly responsible for the reintroduction of Aristotle's writings into the West-European cultural circuit,[8] we can see better the actual proportions of this multisecular process of making commentaries and interpretations, which ended by imposing itself on Latin spirituality, too.

The considerable novelty which the peripatetic doctrine represented was assimilated in the period neither as a cosequence of a greater liberty of thinking, nor as a consequence of the evolution of a cognitive «objective» spirit. Like most discoveries in the Middle Ages, it compelled recognition largely on pragmatic grounds dictated by concrete circumstances. In the conditions of the general upsurge of Christianity in the 11th-13th centuries, which evokes «the first modern growth of Europe»[9] before modern times proper, and along with the aggravation of the conflict with the Moslems, the increasingly ample recovery of reason and its use on behalf of faith proved to be even more a framework for thinking about faith, and faith itself was rationalized in order to be more efficiently spread among the unfaithful.[10] With its profound rationalist connotations, Aristotelianism could not be a more adequate instrument in the service of this cause.

Secondly, its taking over and assimilation by medieval thinking were almost certainly facilitated by the preliminary explanation and commentary to which it had been subject in the hands of Arab thinkers. They handed over to the Latin world an already largely systematized corpus, the processing and organization of which were no longer entirely necessary. Besides, the teaching methods in medieval universities perfectly fitted the new science, a fact which reveals why its author was considered the supreme authority in scholastic

teaching and why his work — to the extent it was known — was a fundamental guide-book for reflection.

Finally, the form itself of the doctrine — compact, clear, systematic — paved the way considerably towards the structure of a type of thinking more familiar with manuals and concise introductions than with discursive expositions and with the free play of imagination. The methodic and most of all encyclopedic structure of the content turned it into a common source of inspiration for every thinker; it thus initiated a plurality of interpretations. For this reason, medieval Aristotelianism should be understood as an assemblage of similar theoretical approaches based on the same referent rather than as a system of common ideas. It is not a unity of the cognitive process that this term presupposes but rather a plurality of directions which contradict or even exclude one another.[11]

Such being the case, we can see more clearly why the Aristotelian impact upon the intellectual life and the society of that period didn't take place in the radical form of an irreducible non-adherence of the doctrine to the surrounding reality. There was no doubt a qualitative difference between Aristotelianism and the traditional system of thinking, but the difference of nuance was in fact the more important. As a matter of fact, the fundamental problem of the peripatetism — that of *reason* and its possibilities — was not new or unusual in those centuries. It was familiar to Christian dogma, and its assimilation by the dominant patterns of thinking had not taken place by means of an invasion or an insidious penetration but on the contrary by means of a deliberate acceptance, with the purpose of justifying and enforcing the faith.

If, in the beginning, the Christian doctrine had believed it would be able to dispense with this alliance, in the meantime, it came to view the traditional norm of pure faith as inefficient; it also started to believe that its foundations needed reinforcement through *understanding* and the active participation of the intellect in emphasizing and analyzing of the principles it was founded on.[12]

This approach was all the more natural since the truths revealed, or rather transmitted by the supreme being/divine power abounded in gaps, ambiguities and even manifest contradictions, the obviousness of which demanded a quick elucidation for the sake of dispelling the consequent confusions and equivocations. What other solution would have been better if not the *explanation* of the dogmas and possibly their organization and systematization with the help of *reason*? Moreover, was it not the intrinsic quality of Revelation — that of not being direct but mediated by several successive stages — which justified its *interpretation* and demanded this association?

Thus presented, the problem of the relationship reason-faith, which has infinitely numerous and serious moral implications,[13] and, generally speaking, the problem of the relationship philosophy-theology had been solved by the time Aristotelianism appeared, by means of the former's diminution and subordination to the latter. Thus, reason became a mere auxiliary of faith, having the well defined role of enforcing and intervening only *in extremis* when the difficulties of theological explanation were too acute to be solved only through pure mystic communion. Illustrated by Anselm of Canterbury's (1033-

1109) famous words, *credo ut intellegam*, this belief succeeded in authoritatively dominating scholasic thinking for more than a century, despite the sporadic attempts of some of its representations — such as Bérenger of Tours (12th century), Roscelin of Compiègne (1050-1120), and Abélard (1079-1142) — to interpret it in a more balanced manner.[14]

But in time, the ceaseless efforts to intellectualize, analyze, and rationally justify the doctrine, far from consolidating it, introduced in a field of absolute truths accepted as such a blast of relativism and humanism which systematically encouraged the *de plano* refusal of all the things in the dogma which could not be clarified and classified into human categories.[15] A true crisis of religious feeling began to take shape then, correlated with the ever more powerful tendency of the emancipation of reason.

At that moment, as it to stimulate the process, Aristotelianism appeared. By its means, Christian thinking faced for the first time a real rationalist philosophic encyclopedia lacking any biblical influences, sufficient unto itself and totally independent of theology.

Consequently, the latter had to take it into account, respecting its legitimacy and autonomy, being unable to subordinate it as in the past. In any case, this intention was no longer possible under the circumstances, since compared to what the speculative dogma stood for, Aristotelianism represented an evident progress and at the same time, a real challenge: it was an independent, unified system of thinking and its statements totally opposed the unanimously agreed on standards of reflection. This is why the theologian's competence could not replace the philosopher's anymore and philosophy could not be looked upon as an «ancilla teologiae».

A dialogue, maybe even a compromise, between them were necessary in order to avoid pontential conflictual risks.[16]

Ideally speaking, at this level the disjunction between theology and philosophy, faith and reason would not have had such a serious impact if it had not reflected a profound schism at the ontological level, too. Because, postulating the self-consistency and the autonomy of organization of the «sublunary» (natural) world, associating to the human being — who was conceived of as the supreme incarnaton of nature — a moral of finitude and, on the other hand, interpreting *Creation* in terms of a simple mutation from potentiality to fact, Aristotelianism raised the natural universe to the rank of the «best of all possible worlds», the only one deserving interest; it banished the transcendent to so inaccessible a distance that it practically deprived its mediating stages of any reason for existing. The conjunction between the sacred and the profane, the visible and the invisible, embodied up to then by the intercessory presence of the Church, and on the basis of which all Christian knowledge had been founded for centuries, was suddenly divided into two distinct, almost isolated entities.

We can acknowledge once more that it was not reason itself which represented the great novelty of Aristotelianism but rather its radical reinterpretation as an independent, sovereign attempt, freed from the arcana of Revelation

and applicable to a world considerably detached from the influence of the sacred. This fact was perfectly inferred by the leaders of the Church in the 13th century. It was not the rationalist connotations of the doctrine that worried them but the immesurable effects of a reason released from the reins of dogma and permitted to haunt an intellectual universe, the hard elaboration of which had required centuries of steady and methodical efforts.

Bringing it back to the «river bed», relating it again to the problematic of the divine and thus reestablishing the link between the sacred and the profane — an indispensable link for the survival of the Church — were the great problems to which Thomism tried to respond.

Its great gamble was the reconversion of dogmas on the basis of rational logic, and it had started from acknowledging the importance of both fields, each with its unmistakable specificity. Unfortunately, it was impossible to win this gamble in any other way than by an ephemeral attempt. As usually happens, the fate of any compromise which uses half measures to conciliate what is irreconciliable is to end in the discontent of everybody, and our case was no exception. Attacked by the intransigent defenders of pure faith (the theological «right») because it conferred on philosophy a status close to that of theology, the Thomist doctrine made ennemies also among the active defenders of the autonomy of reason (the scholastic «left»). The reason was that its author obliged it to stand nowhere else but in Revelation itself and this because he did not grant reason the capacity to attain supreme truths.

This double offensive was all the more unexpected and accelerated as Thomism had not succeeded in imposing a unique version, especially a unanimously accepted one, of Aristotelianism purged of excesses. Outside and against it, but also against all existing norms, an extremely aggressive, uncompromising variant developed in the same period (the 13th century), the unusual vitality of which was to ensure its survival up to the 15th-16th centuries.[17] That was Latin Averroism, which threatened the foundations of Christian theology by its postulates, the original version of the Aristotelianism which had penetrated through Arab connections. The answer of the traditional «orthodoxist» leaders could no longer be delayed, the more so because the radicalism of Siger of Brabant's (1235/1240-app. 1284) doctrine risked arousing and encouraging heresies and sects, which the Church, after the vigorous repression of the Dravidian materialism and the Amaurician pantheism[18] of the previous century, thought it had removed for ever.

Prepared by the partial interdictions of 1210, 1215, 1228, 1255, and 1270, the great offensive against Aristotelianism in both its variants — the Alberto-Thomist and the Averroistic — will take the from of the double sentence of 1277, uttered almost simultaneously by Étienne Tampier, Bishop of Paris, and Robert Kilwardby, Archbishop of Canterbury.

Though it did not entirely achieve its goal and did not represent — as it was said[19] — a capital date in the history of Latin Western thinking, it is nevertheless true that it marked the symbolic denouement of a crisis of great proportions: that of Christian intelligence shattered by the massive eruption of pagan

science. Thus, the episode sanctified the implacable divorce — sign of a fundamental incompatibility revealed by Aristotelianism — between the data of Revelation and speculative constructions which were permitted to develop freely, each in its own field.

This phenomenon can be perceived clearly as early as the second half of the 13th century in what John Duns Scotus (1266-1308) tried to achieve.[20] But it is shaped in all its clarity only in the thought of William Occam (1290-1349).[21]

Plainly asserting the non-rational character of dogma, the primacy of intuition in knowledge, and the strict separation of the sacred from the profane, of the divine world from the terrestrial one, his doctrine expressed the profound disagreement between the manner of acting characteristic of each realm, but at the same time it emphasized their irreducible character.

On the other hand, postulating the absolute difference between the two worlds, the English theologian made distinctions between their controlling forces. The sacred, having to do with soul and faith, had to be placed under the spiritual control of a church purified of its mundane contacts. The wordly, dependent on reason, was to be freed from any ecclesiastical intervention. Thus, Occamism, as a direct product of the naturalist view of the world, began to outline on original political philosophy of the lay state and of the separation of powers, an idea full of consequences for West-European political life during the last centuries of the Middle Ages.

Having various sources, among which Averroist Aristotelianism, Roman law, elements of feudal law, and some ancient writings,[22] Occamism started from the premise that the political order of the state — the state which was itself a natural fact because it met a requirement inherent in human order (cf. Aristotle, *Politics*) — could not be the emanation of a theological conception. The leader's authority had to be independent of religious guidance. Thus, the public power did not have spiritual function. It was a natural, rational, autonomous reality, created by the collectivity, having a personal, unique finality: the common well-being.

In its confrontation with the spiritual power, the secular authority of the age benefitted enormously from this doctrine, which by then, had been completed and pushed to extremes in Marsiglio of Padova's work (1278-1343).[23] With its help, European kingdoms were able to adopt a more detached tone in their relationship with the Papacy; they were able not only to emancipate themselves gradually from its control, but also to dominate it. It stands to reason that owing to various circumstances, this theory was not applied in its extreme form in any of the countries in the West. On the other hand, at the moment of its enunciation, a good part of the ideas it synthesized were already known, and the attempt to put them into practice had started when the Papacy was forced by the pressures of the French kingdom to move to Avignon, as the event of 1309 shows. Moreover, it was not the only ideological instrument which ensured the monarchs an increased freedom of movement. An equally important role was played by Roman law, which had been rediscovered in the

11th-12th centuries and intensely studied in Italian universities, and by other factors, independent of the movement of ideas of that time. All these do not diminish the value of the doctrine or the importance of its effects. In a specific manner it avenged, in fact, the earlier failure, in the same type of competition, of the Empire, which was unable to formulate in a doctrine its own theory of supremacy less marked by the religious factor. The fact that, unlike it, the kingdoms could reach this stage explains to a great extent the final political success they had. This success represented in fact one of the most beneficient effects of the Aristotelian impact of previous centuries in its original from of *Politics* as well as in its Averroist version.

If these successive transformations of the lay state and its ideological grounds seem to be influenced by Aristotelianism, could one say the same thing about the Renaissance or the Reformation? In these matters, the proofs are less clear, most of all the ones capable of proving a direct influence. In any case, without going into details, we can guess that the peripatetic doctrine made its own contribution, judging from the new image of the natural world which the Renaissance phenomenon mirrors – an autonomous world, organized in accordance with its own principales, and, on the other hand, in accordance with the higher understanding of the place and role of the human being in this universe as its model and at the same time as an integral part of it.

The Italian and, then, the European Renaissance – which continued a revival begun in the 12th century-assumed, together with the body of classical values, the particular elements of Arisotelianism, assimilating and integrating them in its new paradigm of thinking. Without being exclusive, they left their mark on the intellectual climate of the age, deepening its naturalist, lay, and rationalist connotations.

Though the relationships between the Renaissance and the Reformation are rather of context than of nature, a certain classical trend can also be traced in the sphere of the latter's concepts, but not in matters of the direct impact of peripatetism. At this level it is more probable that a dichotomy functioned, between the sacred and the profane, which had been accelerated by the Aristotelian doctrine. Indeed, the influence of the Stagirite's thinking upon Lutheran beliefs is almost completely absent. It is enough to remember the repeated sarcasm Luther poured on pagan philosophy, which he considered totally lacking in usefulness in the new economy of the sacred he had elaborated. Instead, we find echoes of Occam's theory in the new religious doctrine. We also find the attempt to legitimize a social and political order no longer subordinate to pure faith. Thus, the Reformation condenses the process of separation between the two worlds so that it can be considered a retarded and indirect reflex of peripatetism.

* * *

It has never been easy to judge a system of ideas and, generally speaking, a cultural system in its multiple connections and diverse effects. This is a common, but none the less true, statement, since it leads us to the essential problem of any explanation in this field: that of communication and reception.

The concrete case here is no exception. In fact, the questions it raises are more numerous than the possible answers it suggests. It would be interesting to know more precisely how open the universe of thinking that Aristotelianism influenced really was; what its contacts with the other doctrines were and in what manner they were established; how much was visible, from the outside, of the things taking place in the world of pure intelligence and grand speculations, and, most of all, what meaning they achieved; and, finally, in what manner were they perceived — if at all — on what bases and through what means?

On the other hand, it would be interesting to know if the Western influence of Aristotelianism had an Eastern equivalent or not. At this stage, we are inclined to answer in the negative. The constant presence of peripatetism in the cultural world of the East, its commentary and interpretation in the schools of thinking there, did not attain the dimensions or have the effects it had in the West. In fact, it would be improper to speak there about a reception of the doctrine, since in the East it was not «discovered», as happened in Latin Christianity, but had, instead, an uninterrupted existence. Moreover, the continuity of the state tradition in the East and the subordination of the Orthodox Church to the state relieved lay leaders of the task of searching through the treasury of ancient thinking for the necessary points of reference of a theory of supremacy which was already functioning in all its plenitude and vigor. Unlike the West, where the competition between the temporal and the spiritual had always been a fact, in the East Aristotelian hermeneutics no longer had the same pragmatic finality (political and religious) because conditions were different. Therefore, peripatetism was limited to the field of pure speculation and continued to be cultivated by the Greek world on the same level as all other philosophical currents and doctrines.

This series of questions and problems is worth a much longer talk than the one I have given. In any case, from their number and variety there arises one certainty: Aristotelianism, at least as early as the 13th century, was the harbinger of modern thought.

Translated by *Iuliana Andriescu*

Note

1. Fernand Braudel, *Civilisation matérielle, économie et capitalisme (15 e - 18 e siècle)*, vol.3, *Le Temps du monde*, Paris, 1980, p. 94.
2. Norman F. Cantor, *Medieval History. The Life and Death of a Civilization*, 2-nd edition, New York - London, 1969, p. 388.

3. Aristotle's most important writings are: *Organon* (from which we mention *Categories*, *De Interpretatione*, *Prior and Posterior Analytics, Topics, Sophistichi Elenchi); Physics, De Caelo, De Generatione et Corruptione, Meteorologica, Historia Animalium, Methaphysics, Nichomachean Ethics, Ethics*, *Politics*, *Rhetoric*, *Poetics*.

4. Cf. *Encyclopaedia Universalis*, vol. 2, Paris, 1968, p. 397-401; Ernest Stere, *Istoria filosofiei antice şi medievale*, Bucureşti, 1976, p. 217-218.

5. *Encyclopaedia Universalis*, vol. 2, p. 401-404; M. Roland-Gosselin, *Aristote*, Paris, 1927, p. 100-131.

6. Paul Oskar Kristeller, *Renaissance Thought. The Classic, Scholastic and Humanist Strains*, Harper and Row, 1961, p. 26.

7. *Dicţionar de filosofie*, Bucureşti, 1978, p. 95.

8. Jacques Le Goff, *Les intellectuels au Moyen Âge*, Paris, 1965, *passim*.

9. Fernand Braudel, *op.cit.*, p. 470-473.

10. Émile Bréhier, *La philosophie du Moyen Âge*, Paris, 1937, p. V-VIII, 260-262; Étienne Gilson, *La philosophie au Moyen Âge*, I. *De Scot Erigene à S. Bonaventure;* II. *De S. Thomas d'Aquin à G. d'Occam*, Paris, 1922, *passim*; Bertrand Russell, *History of Western Philosophy*, London, 1965, passim.

11. Paul Oskar Kristeller, *op.cit.*, p. 31-33.

12. Ernest Stere, *op.cit.*, p. 203.

13. *Ibidem*.

14. Gh. Vlăduţescu, *Introducere în istoria filosofiei medievale,* Bucureşti, 1973, p. 50-80; Émile Bréhier, *op.cit.*, p. 114-121, 129-131, 148-162; Philippe Wolff, *L'Éveil intellectuel de l'Europe (Histoire de la pensée européenne*, vol. I), Paris, 1971, p. 180-183.

15. Ernest Stere, *op.cit.*, p.204-205; P.P. Negulescu, *Filosofia Renaşterii*, ediţie îngrijită de G. Pienescu, prefaţă de Răzvan Theodorescu, Bucureşti, 1986, p.40-47.

16. *Encyclopaedia Universalis*, vol. 2, p. 396-397, 406.

17. Maurice De Wulf, *Histoire de la Philosophie médievale*, vol. 2, Paris - Louvain, 1925, p. 252-255; P. P. Negulescu, *op.cit.*, p. 255 sqq.

18. Gh. Vlăduţescu, *op.cit.*, p. 112-119; Charles Homer Haskins, *The Renaissance of the Twelfth Century*, Cleveland and New-York, 1963, 7th edition, p.349.

19. F. van Steenberghen in *Histoire générale de l'Eglise*, de A. Fliche et V. Martin, T.13, *Le mouvement doctrinal du 11e au 14e siècle*, Paris, 1953,p. 321; Pierre Chaunu, *Le Temps des Reformes. Histoire religieuse et système de civilisation*, I. *La crise de la Chrétiènte, 1250-1550*, Bruxelles, 1984, p. 98-111.

20. Pierre Chaunu, *op.cit.*, p.111-121.

21. Georges Duby, *Arta şi societatea, 980 - 1420*, vol. 1-2, traducere şi note de Marina Rădulescu, prefaţă de Răzvan Theodorescu, Bucureşti, 1987, p. 75-77 (vol. 2); Gh. Vlăduţescu, *op.cit.*, p.186-197; Pierre Chaunu, *op.cit.*, p.123-128.

22. *Encyclopaedia Universalis*, vol.2, p. 206; Leopold Génicot, *Les lignes de faîte du Moyen Âge*, Casterman, 1969, p.158-159; Maurice De Wulf, *op.cit.*, I. p. 170-172.

23 Jacques Le Goff, *op.cit.*, p. 160-164; Maurice De Wulf, *op.cit.*, vol. 2, p. 209 sqq.; R.N. Berki, *The History of Political Thought. A Short Introduction*, London and Melbourne, 1984, p. 111-114.

ION TODERAȘCU

Constantin Brâncoveanu și Țara Moldovei. O posibilă reconsiderare

Tentația de a recompune istoria domniei lui Constantin Brâncoveanu, voievodul Țării Românești (1688-1714), în strînsă relație cu Țara Transilvaniei și Țara Moldovei nu este deloc nouă. Îndemnul a venit nu numai și nu în primul rînd de la imperativele unor momente istorice (precum anul 1914, an de comemorare brâncovenească și, totodată, de mare tensiune națională, cînd N.Iorga publica prima monografie dedicată voievodului-martir), ci și, mai ales, din resorturile veacurile medievale. Separate politic datorită unui complex de cauze, în care circumstanțele internaționale, «zonele de influență politică» au înrîurit decisiv prelungirea pluralității statale românești, Țările Române s-au găsit în permanente legături, oficiale și neoficiale, acestea din urmă mai importante prin firescul și cotidianul lor.

Constantin Brâncoveanu a cîrmuit statul românesc dintre Carpații Meridionali și Dunăre într-o vreme în care conștiința românească a unității etnice, lingvistice și confesionale se exprima în formele cele mai clare. Forme încă livrești, contemplative, de la care se va trece la etapa pragmatică și activă. În veacul al XVII-lea, la sfîrșitul căruia se plasează prima parte a domniei Brâncoveanului, s-a realizat simbioza dintre fondul conștiinței autohtone a descendenței romane și demonstrația cărturărească privitoare la originea românilor.

* * *

Format în preajma unchiului său Constantin Cantacuzino stolnicul, marele cărturar și om politic, Constantin Brâncoveanu a avut «aceeași aplicare spre cetire, aceeași tendință de a îndemna spre lucrări literare, același gust pentru scrierile istorice, același simț pentru artă...».[1] Doctorul Ioan Comnen îl numește, în prefața unei tălmăciri din 1702, «înțelepciunea înnăscută», om «foarte iubitor de învățătură».[2] Constantin Brâncoveanu și-a întemeiat o bibliotecă pentru care a procurat cărți de la Londra, Paris, Amsterdam, Köln, Roma. Nu

lipseau din această «casă a cărţilor care îmbie spre înţeleaptă îmbelşugare»,[3] cum a pus să se scrie pe frontispiciul bibliotecii sale de la Hurezi, autorii bizantini din ediţia lui Charles du Cange.[4] Domnul Ţării Româneşti şi-a putut însuşi, prin urmare, cunoştinţe despre istoria neamului său, despre originea şi evoluţia comună a românilor din spaţiul dacic. Ne putem explica, astfel, multe din coordonatele cîrmuirii brâncoveneşti.

Continuînd politica lui Şerban Cantacuzino, unchiul predecesor la domnie, pe vremea căruia a îndeplinit funcţii înalte în stat (ispravnic al oraşului Bucureşti, mare postelnic, mare spătar şi mare logofăt),[5] Constantin Brâncoveanu a urmărit cu interes ceea ce se întîmpla în Transilvania, în Banat şi în Moldova, după cum nu i-a pierdut din vedere nici pe românii sud-dunăreni. El a fost o personalitate reprezentativă pentru întreaga comunitate românească. N.Iorga era, prin urmare, îndreptăţit să scrie în 1914: «prin legăturile sale culturale cu Ardealul şi comitatele exterioare, ca şi cu Banatul, prin înrîurirea statornică pe care bogăţia şi autoritatea lui o exercitară în Moldova şi chiar prin multele lui legături de afaceri cu fruntaşii negustori macedoneni represinta, din Bucureşti, în paşnica şi trainica formă a culturii, unitatea indisolubilă a organismului naţional românesc».[6] Şi tot atunci, cînd se împlineau 200 de ani de la moartea demnă a voievodului care refuzase înjosirea supremă, aceea a renegării, marele savant spunea: «Brâncoveanu a izbutit să păstreze nu numai Ţara Românească, ci întreaga noastră naţiune, ca trup politic, ca suflet românesc, timp de mai bine [de] un sfert de veac».[7]

Ţara Moldovei, stat autonom ca şi Ţara Românească, asigurase pentru o mare parte a poporului român o dezvoltare liberă. Nu se punea aici problema deznaţionalizării ca în Transilvania. Iar ortodoxismul, care interesează pe istoric mai ales din perspectivă politică (identitatea *român-ortodox*; *neam-credinţă*), nu suferea nici un «asalt». Asupra românilor din Ţara Moldovei nu planau, cum bine s-a accentuat analizîndu-se comparativ politica lui Constantin Brâncoveanu,[8] primejdiile care ameninţau neamul românesc din Transilvania. Domnul Ţării Româneşti intervenise, de mai multe ori şi sub diverse forme,[9] în favoarea românilor ardeleni. El a protestat împotriva unirii forţate a românilor din Transilvania cu biserica Romei, incitînd la rezistenţă şi la păstrarea legăturilor confesionale cu Ţara Românească. Politica de sprijinire a românilor ardeleni a avut în vedere şi trimiterea cărţilor de cult tipărite la Bucureşti, Buzău, Snagov, Tîrgovişte ori Rîmnic, atunci cînd nevoia era mai acută. Se putea obţine, astfel, o contracarare a efectelor propagandei iezuite, care ameninţa pe români cu pierderea particularităţilor etnice. *Atitudinea lui Constatin Brâncoveanu faţă de Transilvania are, din perspectiva istoriei noastre, accentuate nuanţe naţionale*.

Domnul Ţării Româneşti a intervenit şi în viaţa politică din Moldova. Folosind alte metode, el a urmărit un control asupra ţării vecine şi o orientare externă comună, foarte necesară în climatul internaţional de atunci, dar succesele au fost numai parţiale.

Situaţia internă se prezenta diferit în cele două state româneşti. Ţara Românească s-a aflat, vreme de peste un sfert de veac, sub o cîrmuire stabilă,

reprezentată de un boier «de ţară», care şi-a spus «Io Constantin Brâncoveanu *Basarab* Voevod»[10] (precum Laiotă Basarab, Neagoe Basarab, Radu Şerban Basarab, Matei Basarab, Constantin Şerban Basarab, Şerban Cantacuzino Basarab), legitimîndu-şi, astfel, cîrmuirea (subl.ns.).[11] În pronaosul bisericii celei mari de la Hurezi se desfăşoară «dunga cea mare bătrînă şi blagorodnă a rodului şi neamului său», atît dinspre tată (*linia basarabească*) cît şi dinspre mamă (*linia cantacuzinească*),[12] ceea ce reprezintă gîndirea dinastică brâncovenească transpusă în limbaj figurativ.

Constantin Brâncoveanu, un Cantacuzin după mamă, a condus cu sprijinul acestei familii puternice. A urmat la domnie unchiul său, Şerban Cantacuzino şi s-a aflat, o bună parte a domniei, sub înrîurirea directă a unui alt unchi, învăţatul-stolnic Constantin Cantacuzino. Este vremea cînd familiile boiereşti sînt foarte puternice. Autoritatea supremă în stat nu se exercita cu uşurinţă. Cînd Constantin Brâncoveanu a voit să se sustragă total de sub influenţa Cantacuzinilor, nutrind chiar planul unei dinastii a Brâncovenilor, a plătit scump, cu sacrificiul casei sale. Actul sîngeros din 15/26 august 1714, decapitarea Brâncoveanului şi a fiilor săi[13] la Istanbul urmat la scurtă vreme de un altul, la fel de sîngeros, uciderea Cantacuzinilor: Constantin stolnicul, Mihai spătarul şi Ştefan, fostul domn, ce urmase lui Brâncoveanu, a avut implicaţii grele pentru ţară şi pentru istoria noastră. Pentru că, au dispărut atunci oameni mari, cu rosturi politice şi cărturăreşti, personalităţi remarcabile ce s-au pierdut în veleităţi şi orgolii nemăsurate. O modestă notiţă a tipografului Sava ieromonahul, pe un text imprimat în 1720, păstrează ecoul acestei dispariţii de «oameni învăţaţi». Cerînd înţelegere cititorului pentru greşelile strecurate în text, el motiva: «...că veţi şti fraţilor şi aceasta, că oamenii cei învăţaţi au căzut...».[14]

Moldova vecină şi de acelaşi neam a cunoscut, în vreme ce Ţara Românească avea în frunte pe Constantin Brâncoveanu, nu mai puţin de 11 domni şi 3 căimăcămii. O instabilitate politică gravă, determinată de rivalităţi interne, de disensiuni între familiile boiereşti («şi aşè tot să pîrîè şi se mînca unii pe alţii», notează Ion Neculce),[15] de ingerinţe din afară. Mai cu seamă factorul politic otoman a întreţinut, ca şi în trecut, această situaţie. Cea mai puternică grupare a fost aceea a Ruseteştilor, care a controlat viaţa politică internă. Ion Neculce, contemporan implicat în fapte şi observator de fineţe, acuza pe voievodul Constantin Cantemir că a dat lui Iordache Ruset «cheia ţării în mînă».[16] N-au lipsit nici în Moldova victimele. Cărturarul-istoric Miron Costin, asupra căruia a fost extinsă vinovăţia fratelui său Velicico, a plătit cu viaţa o intrigă (a lui Iordache Ruset) şi o decizie grăbită (a domnului ţării, Constatin Cantemir). Cînd Dimitrie Cantemir a voit să restabilească autoritatea domnească şi să asigure ereditatea tronului pentru familia sa («neamul lui să nu iasă din domnie»[17]) a întîmpinat rezistenţa unor boieri, în frunte cu acelaşi Iordache Ruset, care gîndeau «că nu este bine să fie domnu vecinic, pre neam, în Moldova, ce este bine să se schimbe după cum va pofti ţara, adecă precum este şi acmu, domniile de la turci».[18] O astfel de atitudine nu era de tolerat şi marele boier, care se făcuse purtătorul de cuvînt şi de faptă al oligarhiei aflate în opoziţie cu puterea centrală, a avut de îndurat ani de surghiun şi de temniţă.

Tensiunea internă a influenţat negativ raporturile dintre Ţara Românească şi Moldova. Boieri moldoveni, intraţi în conflict cu autoritatea domnească, trec în Ţara Românească pentru a se salva şi a determina schimbările dorite. De aici, uneori, drumul continua spre Constantinopol, cuibul marilor intrigi, foarte adesea îndrumaţi şi sprijiniţi de Constantin Brâncoveanu, care a dorit să aibă un permanent control asupra Moldovei. Boieri munteni, care dintr-un motiv sau altul, au intrat în dizgraţia lui Constantin Brâncoveanu, se refugiază şi ei peste graniţă, în Transilvania, Moldova sau Imperiul Otoman. În felul acesta s-a întreţinut o stare de încordare şi suspiciune reciprocă. Totul s-a petrecut însă numai la nivelul clasei dominante, deţinătoare de putere. *Nu a fost vorba nici acum, aşa cum nu a fost nici altădată, bunăoară în vremea lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, despre un conflict între munteni şi moldoveni, ramuri ale aceluiaşi trunchi etnic, unitar prin origine, trăire şi evoluţie.*[19]

Politica lui Constantin Brâncoveanu faţă de Moldova a lezat orgoliul Cantemireştilor. Această familie a dat Moldovei trei domni: Constantin Cantemir, tatăl (1685-1693), de orgine răzeşească, gospodar vrednic, militar destoinic, «om viteazu şi cu sfat bun».[20] Avea experienţă politică, căci fussese vornic, armaş, mare clucer, serdar, capuchehaie la Poartă;[21] Antioh Cantemir, «om mare, cinsteş, chipeş, la minte aşedzat, giudecător drept...»[22] şi Dimitrie Cantemir, «omu învăţat», «bun» şi «nemăreţu»,[23] amîndoi fii ai lui Constantin.

Constantin Cantemir a ocupat scaunul voievodal al Ţării Moldovei în 1685, cu sprijinul lui Şerban Cantacuzino, domnul Ţării Româneşti.[24] Relaţiile aveau să se deterioreze însă curînd, principalii vinovaţi fiind boierii Ruseteşti (Cupăreşti) care «adăoge vrăjbile cu muntenii».[25] «După ce s-au aşedzat Brâncoveanul în scaun în Bucureşti, gîlceava şi zavistia cu Cupăreştii tot a rămas şi la Brâncoveanul, cum era şi la Şerban Vodă, de să pîrîè unii pe alţii la Poartă, de să tot făcè cheltuială amînduror ţărilor».[26] Dominat de această familie atotputernică şi intrigantă, Constantin Cantemir a sprijinit pe adversarii lui Constantin Brâncoveanu, primind în Moldova cîţiva boieri munteni nemulţumiţi, în frunte cu Staicu paharnicul din Merişani şi Preda Prooroceanul. Domnul Ţării Româneşti la rîndu-i a acordat azil boierilor care, în 1691, complotînd împotriva lui Constantin Cantemir, au reuşit să scape de mînia domnească şi au fugit peste Milcov (Lupu Gavriliţă, Antiohie Jora, Ivaşco ş.a.[27]). În 1693, la moartea lui Constantin Cantemir, Poarta a numit domn pe Dimitrie, fiul mai mic al defunctului voievod. În urma intervenţiei domnului muntean, tînărul Dimitrie a fost mazilit după numai trei săptămîni şi, prin străduinăa lui Brâncoveanu, tronul Moldovei a fost ocupat de Constantin Duca, fiul fostului domn Gheorghe Duca.

Cu Antioh Cantemir, celălalt voievod dat Moldovei de această vrednică familie, relaţiile au fost, în general, bune, mai ales în cea de a doua domnie. Prima cîrmuire a lui Antioh, în care domnul Moldovei încercase o reală apropiere şi o îmbunătăţire a raporturilor cu domnul Ţării Româneşti, luase sfîrşit în 1700 datorită intervenţiei lui Constantin Brâncoveanu. Voievodul Munteniei voia să influenţeze mai îndeaproape politica Moldovei şi n-o putea face cu un Cantemir în fruntea ţării româneşti de la răsărit de Carpaţi.

Venirea lui Dimitrie Cantemir în scaunul voievodal de la Iaşi (noiembrie 1710) a complicat aspiraţiile politice ale lui Constantin Brâncoveanu. Noul domn fusese numit de la Constantinopol şi afişa, din tact politic, o atitudine de loialitate desăvîrşită faţă de puterea suzerană. Primise de la împărăţia otomană misiunea de a-l ţine sub observaţie pe vecinul său muntean care era bănuit (existau şi motive reale) de prietenie cu ruşii. Marele vizir, ştim de la Neculce îi ceruse chiar să «chivernisească» astfel lucrurile încît «să prindză pre Brâncoveanu-vodă»,[28] lăsîndu-i-se a înţelege că ar putea deveni şi domn în Ţara Românească.[29] Dimitrie Cantemir, învăţatul-principe, preocupat de originea, continuitatea şi unitatea românilor, idei-forţă înscrise în cea mai temeinică lucrare pe care a dat-o Evul Mediu românesc (*Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*), nu a fost străin de intenţia unirii dinastice dintre Moldova şi Ţara Româneścă, ca formă de apropiere şi de acţiune comună. Un însemn heraldic, observat în anii din urmă pe două documente emise de cancelaria principelui, confirmă această aspiraţie în care se poate vedea şi o reclamaţie a moştenirii lui Şerban Cantacuzino, al cărui ginere era. Actele din 10 mai şi 4 iunie 1711 reunesc în pecetea personală a lui Dimitrie Cantemir stemele Moldovei şi Ţării Româneşti, acvila cruciată între Soare şi Lună şi capul de bour între sceptru şi spadă. De altfel, după presupunerea lui Ion Neculce, confirmată mai tîrziu (în 1739) şi de Antioh, fiul lui Dimitrie, a existat un firman turcesc pentru numirea lui Dimitrie Cantemir ca domn al Ţării Româneşti, în 1711.[30]

Relaţiile încordate între Brâncoveanu şi Cantemireşti, *care nu au afectat cu nimic unitatea etnicului românesc, disensiunile rămînînd la nivelul clasei feudale*, au căpătat proporţii sporite în conştiinţa generaţiilor următoare, datorită vervei cronicarilor (Radu Greceanu, Radu Popescu vornicul, Ion Neculce) care, susţinînd o parte sau pe cealaltă, au amplificat realitatea. Un asemenea rol a revenit şi *Istoriei ieroglifice* (1705), cunoscutul pamflet politico-social al lui Dimitrie Cantemir, care a circulat în numeroase copii-manuscrise.

O reconsiderare a raporturilor dintre cel două familii domneşti, reprezentative pentru istoria şi cultura noastră, a fost sugerată de un interesant manuscris, descoperit la Atena cu mai mult de un deceniu în urmă. Este aşa-zisul *Catastih-jurnal*, redactat de voievodul Constantin Brâncoveanu, cuprinzînd însemnări confidenţiale din perioada septembrie 1709 — martie 1714.[31] Acest *Catastih de toate veniturile domniei [...] şi de toate cheltuielile ce vom cheltui dintr-acest venit*... se adaugă altor două documente asemănătoare care s-au păstrat de la Brâncoveanu, *Condica de venituri şi cheltuieli* ale visteriei pe anii 1694-1704 şi *Anatefterul* (condica de porunci ale visteriei), arătînd ordinea unei guvernări recunoscute pentru fiscalitatea practicată, pentru strălucirea curţii, edificiile înălţate, întinsele relaţii diplomatice şi, mai ales, copleşitoarele obligaţii, ordinare şi extraordinare, faţă de puterea de la Constantinopol. În afara evidenţei ofciale, domnul a făcut şi însemnări de taină, ca acestea din *Catastihul* descoperit la Atena, cu atît mai importante cu cît exactitatea şi autenticitatea lor sînt în afara oricăror îndoieli.[32]

Însemnările intime ale Brâncoveanului au o deosebită valoare istorică. Din perspectiva demersului nostru, acestea proiectează şi o altă lumină asupra

relaţiilor sale cu cei doi domni Cantemir, Antioh şi Dimitrie. Cum este cunoscut, Antioh Cantemir, îndată ce a ocupat prima oară (în 1697) scaunul voievodal al Moldovei, a trimis în Ţara Românească pe hatmanul Bogdan «pentru aşedzarea păcei, să nu se mai pîrască la Poartă aceste doo ţări, să să strîci».[33] Domnul Moldovei a cerut, cu acest prilej, pe una din fiicele lui Brâncoveanu «să-i fie doamnă».[34] Voievodul Ţării Româneşti «pentru pace i-adeveri»,[35] dar a condiţionat căsătoria fiicei sale de uciderea lui Iordache Ruset («pentru fată numai îi răspunsă să omoare pe Iordachi Rusăt vistiernicul...»)[36] şi de schimbarea reprezentanţilor Moldovei la Constantinopol, care erau din familia Ruset (Cupăr). Antioh, care nu iubea intrigile («tălpizicurile», în limbajul cronicăresc), a refuzat condiţiile. A doua cîrmuire a lui Antioh (1705-1707) avea să consolideze iniţiativele bune arătate anterior. La 30 iunie 1705, o solie moldovenească, avînd în frunte pe Bogdan hatmanul, cumnatul voievodului, ducea la curtea domnească de la Tîrgovişte sentimentele de «dragoste şi prieteşug» ale lui Antioh. Un răspuns, cu daruri şi simţăminte identice, de «dragoste şi prieteşug», a venit (la 25 iulie) şi din partea lui Brâncoveanu la curtea de la Iaşi.[37] Cu acest prilej s-a ajuns şi la o înrudire între cele două familii.[38] *Catastihul-jurnal* cu însemnările tainice ale lui Constantin Brâncoveanu adaugă cîteva informaţii foarte interesante, necunoscute din alte izvoare, despre evoluţia relaţiilor cu Antioh Cantemir care, aflat la Constantinopol, avea o situaţie foarte grea după evenimentele din vara anului 1711. Domnul Ţării Româneşti l-a avut în grijă pe Antioh, acordîndu-i importante ajutoare băneşti. În *Catastih* s-a putut citi: «1 martie 1711: trimis-am lui Antioh vodă de cheltuială taleri 500; 18 noiembrie 1711: trimis-am lui Antioh vodă cu vel logofătul cînd s-au dus, dar, taleri 500; 18 martie 1712: trimis-am lui Antioh vodă Cantemir taleri 500; 27 aprilie 1712: trimis-am lui Antioh vodă cu Bunea comisul împrumut, puind zălog o păreche de cercei de zmaragd, taleri 500; 21 septembrie 1712: trimis-am lui Antioh vodă de cheltuială taleri 500; 1 aprilie 1713: dat-am la paşti la unii-alţii şi am trimis şi la Ţarigrad lui Antioh i proci taleri 3000; 5 noiembrie 1713: trimis-am lui Antioh vodă de cheltuială taleri 500; 8 martie 1714: trimis-am la Antioh vodă cu vel aga de cheltuială de nuntă taleri 2000».[39] Gestul lui Brâncoveanu, o adevărată «pensie» pentru fostul omolog şi ruda sa moldoveană, are o semnificaţie sporită dacă avem în vedere riscurile la care domnul Ţării Româneşti se expunea.[40]

Relaţiile lui Constantin Brâncoveanu cu Dimitrie Cantemir, prezentate de obicei numai ca stare de rivalitate, pot suferi, datorită *Catastihului-jurnal*, unele îndreptări. Este bine ştiut că în primăvara anului 1711, cînd au izbucnit ostilităţile ruso-turce, Constantin Brâncoveanu a adoptat o poziţie prudentă, neangajîndu-se, precum Dimitrie Cantemir, direct şi deschis, contra otomanilor. Dorind eliberarea ţării de sub dominaţia Porţii (în care scop încheiase, în 1709, o înţelegere secretă cu Petru I)[41], domnul muntean a chibzuit la posibilităţile reale, a cumpănit îndelung ştiind că asupra statului său, mult mai expus ca poziţie, planează un pericol sporit. Primind ordin de participare la luptă alături de oastea vizirului, domnul Ţării Româneşti şi-a pus în mişcare cel mai eficient mijloc în relaţiile cu Poarta, *banii*, şi a obţinut îngăduinţa să-şi aşeze tabăra la Albeşti, în apropiere de Urlaţi. Era o poziţie strategică, ce-i

dădea atît posibilitatea unui contact cu oştirea rusească din Moldova, cît şi speranţa unei retrageri, la nevoie, spre Transilvania. De aici a urmărit desfăşurarea evenimentelor. «Privia şi o parte şi alta să vază ce vor să facă», scria cronicarul Radu Popescu, contemporan cu evenimentele.[42] *Cronica anonimă* a domniei înregistrează aceeaşi atitudine de prudenţă a voievodului: «nu vrea să meargă nici spre o parte, nici spre alta, ca să nu i se întîmple vreo greşeală, măcar că mulţi îl îndemna *să meargă la moscali, iar el nici cum nu vrea*...».[43] «Defecţiunea» spătarului Toma Cantacuzino, comandantul oştirii Ţării Româneşti, care, în mare taină, a trecut de partea ruşilor, colaborînd cu generalul Rönne la eliberarea Brăilei de sub turci, a creat o situaţie defavorabilă lui Constantin Brâncoveanu. La Constantinopol s-a crezut că totul a avut loc cu voinţa domnului. În acest sens vor «lucra», de altfel, şi Cantacuzinii, cu care voievodul nu se mai afla în raporturi bune de cîţiva ani.

Două scurte note din *Catastihul-jurnal* al lui Brâncoveanu completează şi nuanţează ceea ce se ştia despre atitudinea voievodului muntean faţă de evenimentele din vara anului 1711. La 3 iunie 1711, Constantin Brâncoveanu nota un apreciabil împrumut acordat domului Moldovei, într-un scop de care nu putea fi străin dacă avem în vedere momentul: «dat-am lui Dumitraşco vodă împrumut zlaţi 1000, taleri 2500».[44] Este posibil ca neînţelegerile afişate de cei doi domni români, la fel de interesaţi în cîştigarea independenţei pe o cale care să nu schimbe o dominaţie cu alta (în acest caz pe cea otomană cu aceea rusească), să fi fost formale, pentru derutarea otomanilor.[45] Spre o astfel de încheiere conduce şi o altă însemnare privind solia lui Vlasie Stegarul, trimisul generalului Rönne, care a avut loc după «hainirea» lui Toma Cantacuzino. La 10 iulie 1711, Constantin Brâncoveanu scria în *Jurnalul* său: «dat-am la Vlasie şi altuia ce au venit de la R. şi Savei Ceauş şi la Mula Asan, taleri 200».[46] Redarea numelui generalului doar cu iniţiala (într-un caiet intim) sugerează caracterul ultrasecret al misiunii. Constantin Brâncoveanu continuase, prin urmare, legăturile cu generalul Rönne şi după «trădarea» lui Toma Cantacuzino. Să fi fost domnul muntean străin de gestul dregătorului său ? «Meşterul neîntrecut al diplomaţiei», cum l-a numit Lucian Blaga[47] nu se dezminţea.

Însemnările tainice ale Brâncoveanului, lapidare cum sînt, adaugă elemente noi la efigia principelui de mare orizont politic. Ele confirmă că atît în Ţara Românească, cît şi în Moldova se gîndea şi se acţiona pentru obţinerea independenţei.

Constantin Brâncoveanu a avut relaţii bune cu Constantin Duca (care îi era şi ginere) în prima domnie a acestuia (1693-1695) şi cu Mihai Racoviţă, de asemenea în anii primei domnii (1703-1705). Ion Neculce scria că «Duca-vodă, într-această domnie dintăiu, era numai cu numeli domnu, că-l stăpîniè muntenii. Pe cine dezicè muntenii, pe aciie boierie, şi ce dezicè, aice făcè.»[48] Într-adevăr, observa N.Iorga, pe vremea lui Constantin Duca, în prima lui domnie, cel ce conducea Moldova era Brâncoveanu, şi astfel se restabilea sistemul de la începutul veacului, în care sub două chipuri domneşti înrudite era în realitate o singură voinţă în Moldova şi Ţara Românescă.[49] În 1703 Constantin Brâncoveanu a fost chemat la Constantinopol. Cu această ocazie vizirul, avînd de gînd să-l mazilească pe Constantin Duca, atunci la a doua

domnie moldovească, i-a propus lui Brâncoveanu şi domnia acestei ţări. Prilej pentru Neculce să noteze că «foarte era cu voie *Brâncoveanu să fie domnu la două ţări...*».[50] A învins însă sfatul stolnicului Constantin Cantacuzino, care l-a îndemnat pe domn «să-ş păzească treaba şi grija ţării sale»,[51] ceea ce dovedeşte că ideea medievală a dinastiilor separate trăia încă. Istoric atît de învăţat, care găsise o formulare desăvîrşită unităţii neamului său (românii, toţi «dintr-o fîntînă au izvorît şi cură»), Constantin Cantacuzino nu putea să consimtă, totuşi, la un asemenea act politic. O unire a Ţării Româneşti cu Ţara Moldovei prin persoana aceluiaşi principe, căci de mai mult nu putea fi vorba în oferta înaltului dregător otoman, era dincolo de înţelegerea unui mare boier fie el şi cărturar, deprins cu datina politică. Atît de puternică a fost tradiţia ţărilor separate, încît nici aceia care au dezvoltat în scris unitatea etnică a românilor n-au mers mai departe şi n-au avansat necesitatea unui stat unitar pentru un popor unitar. *Ideea de stat nu acoperea încă ideea de neam*.[52]

În domnia lui Constantin Brâncoveanu, ca şi în trecut, trecerea boierilor din Ţara Românească în Moldova şi invers era un fapt curent. Cu scopuri declarate ori ascunse, cu gînduri bune sau cu dorinţa unor răzbunări pentru diverse conflicte din cadrul clasei feudale, ori dintre boieri şi puterea centrală, «mişcarea» aceasta din mediul românesc a însemnat o mai bună cunoaştere reciprocă, consolidarea unor mai vechi convingeri etnice şi lingvistice, legarea de prietenii şi contractarea unor căsătorii. Astfel, Matei Filipescu, care în vremea lui Brâncoveanu a slujit ca mare stolnic, a fost soţul Saftei, fiica lui Chiriac Sturza, iar marele paharnic Dumitraşco Corbeanu s-a căsătorit cu Tudosea Sturza. Hatmanul Dumitraşco Racoviţă, fratele voievodului moldovean Mihai Racoviţă s-a căsătorit cu Ilinca, fiica lui Mihai Cantacuzino spătarul, cel ce avusese o mare influenţă asupra lui Constantin Brâncoveanu. Constantin, fiul lui Matei Cantacuzino agă, a luat de nevastă pe fiica lui Iordache Cantacuzino din Moldova. Stanca, fiica Brâncoveanului, se căsătoreşte cu ultimul muşatin, Radu Iliaş, fiul lui Iliaş Alexandru, domnul Moldovei dintre 1666-1668. A doua fiică, Maria s-a însoţit cu Constantin Duca, fiu de domn şi domnul Moldovei (1693-1695; 1700-1703). Postelnicul Nicolae Ruset, fiul lui Iordache Ruset, cel ce fusese cauza atîtor «stricăciuni», a luat de soţie pe Ancuţa, fiica lui Constantin Brâncoveanu. Aniţa, fiica lui Ioan Balş şi Bălaşa, fiica vistierului Ilie Cantacuzino din Moldova, au devenit soţiile lui Constantin şi, respectiv, Ştefan, fiii voievodului Brâncoveanu.[53] Cum se vede, Constantin Brâncoveanu a desfăşurat o adevărată «politică matrimonială».[54]

Politica lui Constantin Brâncoveanu faţă de celelalte două ţări române, Transilvania şi Moldova, implică şi actul cultural. Cărturar cu alese însuşiri, om de bun gust şi rafinament, Brâncoveanu a creat *epocă* în cultura românească. Raportul *putere-cultură*, stabilitate economică-progres cultural, care s-a făcut recent dintr-o perspectivă înnoitoare,[55] are suficiente precedente, dar îşi găseşte desăvîrşirea în anii Brâncoveanului. În sfertul de veac al acestei domnii s-au edificat ori s-au refăcut 115 monumente de arhitectură, din care 43 numai în capitală. Domnul însuşi a fost ctitor de 40 de ori în 25 de ani.[56] Voievodul a fost conştient de ceea ce reprezenta evoluţia vieţii spirituale, cum explicit se arată în precuvîntarea *Octoihului* tipărit de episcopul Mitrofan (Buzău, 1700).

Constantin Brâncoveanu se socotea urmaşul pe linie paternă al lui Matei Basarab voievod, care «a adus puţine şi necoapte roduri», iar dinspre mamă al unchiului său Şerban Cantacuzino voievod, «om ce s-au nevoit şi mai mult», «rodurile lui fiind nici de tot coapte, nici de tot crude»; cu această ascendenţă se considera a fi în măsură să aducă «rodurile» spiritului «la starea împlinirii fireşti».[57]

S-a vorbit, fără a se exagera, despre *monarhia culturală* a lui Constantin Brâncoveanu.[58] S-a mai spus că domnul Ţării Româneşti a făcut *politică prin cultură*.[59] Pentru confirmare este suficient să ne raportăm la un singur domeniu, acela al *cărţii*, care prin mesaj se situează mai aproape de natura demersului nostru.

Constantin Brâncoveanu a dezvoltat, într-o manieră inegalabilă, activitatea tipografică, domeniu în care se ilustraseră Vasile Lupu, Matei Basarab, Gheorghe Duca şi Şerban Cantacuzino. Tipăriturile erau destinate, sub formulări tot mai expresive, tuturor românilor, *actul de cultură căpătînd un evident sens politic naţional*. Brâncoveanu avea o strălucită moştenire de la unchiul şi predecesorul său în jilţul domnesc, Şerban Cantacuzino. *Liturghierul*, tipărit în 1680 (la Bucureşti) prin grija mitropolitului Tudosie din Veşem, era socotit de folos întregului «rod românesc», cu precizarea, într-o notă la cuvîntul *rumân*, că «între rumâni cuprindem şi pe moldoveni că şi aceştia tot dintr-o fîntînă cură».[60] *Evanghelia*, apărută tot în capitala Munteniei la 1682, urma să slujească «spre mai aleasă înţelegere a limbi *rumâneşti*».[61] În precuvîntarea *Bibliei* de la Bucureşti (1688), monument colectiv al culturii naţionale, care «pentru cea de obşte priinţă s-au dăruit neamului rumânesc», patriarhul Dositei al Ierusalimului lăuda virtuţile lui Şerban, elogiindu-i iniţiativa realizării acestei lucrări «ca să lumineze celor din casă [...] rumânilor, moldovenilor şi ungrovlahilor».[62] Cel ce s-a îngrijit direct de finalizarea acestei opere impresionante (932 p.) a fost Constantin Brâncoveanu, atunci mare logofăt. Cărţile acestea au circulat în tot spaţiul românesc (exemplare s-au găsit din Crişana pînă în Dobrogea) ceea ce, desigur, a întreţinut şi dezvoltat conştiinţa unităţii etnice.[63]

În vremea lui Constantin Brâncoveanu producţia de carte a crescut considerabil.[64] Cinci tipografii, care funcţionau la Bucureşti, Snagov, Buzău, Tîrgovişte şi Rîmnicul Vîlcea (oraş căruia N.Iorga i-a spus «capitala tipografilor»),[65] au lucrat pentru întregul popor român, aşa cum se afirmă desluşit în prefeţele unor tipărituri. Cartea *Mărgăritarele*, apărută la Bucureşti în 1691 din porunca voievodului, a fost tălmăcită în româneşte de fraţii Radu şi Şerban Greceanu pentru a aduce «învăţătură şi ştiinţă în sufletele omeneşti [...] şi folos de opşte mai vîrtos rodului nostru rumânesc...» Traducătorii au dat curs poruncii domneşti «ca să poată fieştecare român, ce şi puţin ar vrea, să înţeleagă».[66] *Pravoslavnica mărturisire* s-a tipărit, în acelaşi an, 1691, la Bucureşti, sub patronajul lui Brâncoveanu care era, spune Radu Greceanu, «un purure privighetoriu şi adevărat domn spre folosul de opşte al neamului românesc».[67] *Floarea darurilor*, cunoscuta carte alcătuită în sec. al XIII-lea ce adună laolaltă învăţături «pentru bunătăţi şi pentru greşale», a fost imprimată la Snagov (1700) în «cea de moşie şi de obşte limba noastră rumânească».[68] *Pilde filoso-*

ficeşti, carte de înţelepciune însumînd percepte din marii gînditori ai Antichităţii, tipărită la Tîrgovişte în 1713, a fost tradusă în «limba rumânească pentru folosul politiei şi al norodului».[69]

Prin grija lui Constantin Brâncoveanu şi a lui Antim Ivireanu a fost reînfiinţată tipografia de la Alba Iulia, unde «ne întîmplîndu-să [...] neamului nostru rumânesc aici în Ardeal meşter pentru lucrul tipografiei» a fost trimis tipograful muntean Mihai Ştefanovici. În 1699, ucenicul lui Antim Ivireanul isprăvise *Evanghelia învăţătoare* care, spune precuvîntarea, «s-a bătut în tipariu *pentru folosul şi luminarea neamului nostru rumânesc*» (subl.ns.).[70] Cartea aceasta era, de fapt, o reeditare a *Cărţii româneşti de învăţătură* (Iaşi, 1643) a moldoveanului Varlaam, concepută, de asemenea, pentru «toată seminţia românească», ceea ce a constituit «o închinare adresată poporului român» (P. P. Panaitescu). Unitatea actului de cultură, în care se reflectă conştiinţa etnică a timpului, capătă astfel temeiuri noi.

* * *

Ridicat în cea mai înaltă demnitate dintre şi de către boierii ţării, reprezentant al tradiţiei dinastice, Constantin Brâncoveanu a dus o politică de anvergură. Gospodar desăvîrşit, iubitor de fast şi animator al culturii, el n-a pierdut din orizontul său politic Transilvania, Banatul şi Moldova. Au existat, şi în vremea lui, ca şi în trecut, planuri de uniune dinastică între Ţara Românească şi Transilvania, între Ţara Românească şi Moldova. S-a voit ascultat, căci a avut conştiinţa personalităţii sale impunătoare. O asemenea domnie nu poate fi înţeleasă, al dimensiunile ei adevărate, decît în contextul general românesc.

Note

1. N.Iorga, *Constantin-Vodă Brâncoveanu. Viaţa şi domnia lui*, Bucureşti, 1914, p.24.
2. Idem, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor*, I, Extras, Bucureşti, 1898, p.12.
3. Corneliu Dima-Drăgan, Mihail Carataşu, *Un catalog necunoscut al Bibliotecii Mănăstirii Hurez*, în BOR, LXXXVII, 1969, nr.5-6, p.590.
4. Idem, *Un catalog necunoscut al bibliotecii domnitorului Constantin Brâncoveanu*, în SCB, XI, serie nouă, 1969, p.209-217; Ştefan Ionescu, *Epoca brâncovenească*, Cluj-Napoca, Ed.Dacia, 1981, p.139.
5. N.Iorga, *Constantin-Vodă Brâncoveanu*, p.26; Ştefan Ionescu, Panait I.Panait, *Constantin Vodă Brâncoveanu*, Bucureşti, Ed.Ştiinţifică, 1969, p.139-140.
6. N.Iorga, *Constantin-Vodă Brâncoveanu*, p.213.
7. Idem, *Valoarea politică a lui Constantin Brâncoveanu*, Vălenii de Munte, 1914, p.15. În 1934, cu prilejul reînhumării osemintelor lui Constantin Brâncoveanu la biserica Sf.Gheorghe Nou din Bucureşti (osemintele fuseseră descoperite în 1932), N.Iorga a vorbit despre *Valoarea naţională a lui Constantin Brâncoveanu*: «multe se pot preţui la mucenicul jertfit [...], dar dintre toate însuşirile lui una mai ales ni se impune azi [...]: partea din sufletul nostru pe care el a

întrupat-o, expresia de românism care se înfăţişează printr-însul» (N.Iorga, *Sfaturi pe întunerec*, ed.Valeriu Râpeanu şi Sanda Râpeanu, Bucureşti, Ed.Militară, 1976, p.25).

8. Ştefan Ionescu, *op.cit.*, p.21.

9. Ioan Aurel Pop, *Domnia lui Constantin Brâncoveanu şi românii din Transilvania – realitate istorică şi reflectare în istoriografia românească transilvăneană din secolul XVIII*, în vol. *Constantin Brâncoveanu*, redactori coordonatori Paul Cernovodeanu şi Florin Constantiniu, Bucureşti, Ed.Academiei, 1989, p.59-73.

10. N.Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, II, Bucureşti, 1908, p.72-73; Idem, *Studii şi documente*, XIII, p.184, 186; Ion Bianu, Nerva Hodoş, *Bibliografia românească veche*, I, Bucureşti, 1903, nr.91, 95, 111, 114, 121, 124, 132, 151, 164 etc. (Predosloviile la: *Mărgăritare*, Bucureşti, 1691; *Evanghelie greco-română*, Bucureşti, 1693: *Mineiele* de la Buzău, 1698; *Carte de lumină*, Snagov, 1699; *Chiriacodromion*, Alba-Iulia, 1699; *Triod*, Buzău, 1700; *Penticostar*, Buzău, 1701; *Liturghie*, Buzău, 1702; *Octoih*, Rîmnic, 1706; *Liturgii*, Tîrgovişte, 1713; *Molitvenic*, Tîrgovişte, 1713 etc. Pe un exemplar din *Biblia* de la Bucureşti (1688) se află o însemnare cu aceeaşi intitulaţie: «Această sfîntă carte a Legii vechi şi a Legii noao iaste dată sfintii mănăstiri Bistriţa de luminatul şi prea creştinul domnu Ioan Constandin Băsărab Brâncoveanu voievod...» (Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Iaşi, Junimea, 1975, p.1-2). În prologul la *Mineiul pe ianuarie* 1779, Chezarie al Rîmnicului îl numeşte «Constandin Vodă Basaraba Brâncoveanul» (Alexandru Duţu, *Coordonate ale culturii româneşti în secolul XVIII*, Bucureşti, 1968, p.184). Cronica oficială a lui Radu Greceanu îi spune, aproape constant, «Constandin Basarab voevod» sau «Constadin-Vodă Băsărab» (Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod*, 1688-1714, Studiu introductiv şi ediţie critică de Aurora Ilieş, Bucureşti, Ed.Academiei, 1970, passim). Nicolae Costin, în *Letopiseţul Ţării Moldovei* (1709-1711), îl numeşte «Băsărab vodă», «Constantin Băsărabă vodă», «Băsărabă vodă domnul muntenescu» (Nicolae Costin, *Opere*, I, ed. C.A.Stoide şi I.Lăzărescu, Iaşi, Ed.Junimea, 1976, p.290, 291, 303, 306, 316 etc.).

11. Răzvan Theodorescu (*«Dunga cea mare a rodului şi a neamului său». Note istorisite în arta brâncovenească*, în vol. *Constantin Brâncoveanu*, p.195, observă, pertinent, că «mentalitatea epocii era foarte atentă la "legitimisme" de tot felul, chiar şi în ocazii cu o relevanţă politică cu un caracter simbolic, cum va fi fost căsătoria Stancăi, fiica Brâncoveanului, cu ultimul muşatin, Radu Iliaş – fiul lui Iliaş Alexandru, efemer domn al Moldovei între 1666 şi 1668».. Autorul anonim al *Istoriei Ţării Româneşti de la octombrie 1688 pînă la martie 1717* a ţinut să precizeze că acest Radu Iliaş era «neam bătrîn de domn, carele să trăgea din Pătru vodă Rareş» (ed. C.Grecescu, Bucureşti, Ed.Academiei, 1959, p.37).

12. Radu logofătul Greceanu (*op.cit.*, p.52) spune în *Predoslovia* istoriei sale că Brâncoveanu «despre tată din Basarabi să trage, iară de cătră mumă din neam împărătesc, din prea fericitul Iona Cantacuzino».

13. Drama familiei Brâncoveanu aminteşte de aceea a marelui duce Luca Notaras, ucis împreună cu fiii săi în 1453 (Ducas, *Istoria turco-bizantină*, 1341-1462, ed.Vasile Grecu, Bucureşti, Ed.Academiei, 1958, p.380-384).

14. Ion Bianu, Nerva Hodoş, *op.cit.*, II, Bucureşti, 1910, p.4.

15. Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei şi O samă de cuvinte*, ed. Iorgu Iordan, Bucureşti, 1959, p.100.

16. *Ibidem*.

17. *Ibidem*, p.211.

18. *Ibidem*, p.228.

19. Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, Bucureşti, Ed.Academiei, Bucureşti, 1983; Ion Toderaşcu, *Unitatea românească medievală*, vol. I, Bucureşti, Ed.Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988.

20. Ion Neculce, *Letopiseţul*..., p.93.

21. Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec.XIV-XVII)*, Bucureşti, Ed.Enciclopedică Română, 1971, p.367.

22. Ion Neculce, *Letopiseţul*..., p.132.

23. *Ibidem*, p.205.

24. «Cu nevoinţa şi cheltuiala lui Şerban Vodă» (*Ibidem*, p.93).

25. *Ibidem*, p.100.

26. *Ibidem*, p.102.

27. *Ibidem*, p.111.

28. *Ibidem*, p.218. Informaţia marelui cronicar moldovean despre «prinderea» lui Constantin Brâncoveanu, spune Aurora Ilieş, nu trebuie acceptată, fiind o născocire. După numai trei pagini, Neculce revine spunînd că turcii nu se grăbeau deloc să-l «prindă» pe Brâncoveanu. Apoi, domnul Ţării Româneşti a fost folosit pentru concilierea raporturilor ruso-otomane, după pătrunderea ruşilor în Moldova (1711) (informaţii de la Ion Neculce şi Radu Greceanu) (Aurora Ilieş, *Constantin Brâncoveanu şi cronistica epocii sale*, în vol. *Constantin Brâncoveanu*, p.214 şi nota 97 de la aceeaşi pagină).

29. Ştefan Ionescu, Panait I,Panait, *op.cit.*, p.249.

30. Andrei Pippidi, *Politică şi istorie în proclamaţia lui Dimitrie Cantemir din 1711*, în «Studii», 5, 1973, p.929-930 şi nota 40.

31. Ion-Radu Mircea, *Un document inedit scris de Constantin Brâncoveanu. Catastihul-jurnal (1709-1714)*, în MI, 7, 1979, p.29-31; Idem, *Constantin Brâncoveanu. Însemnări de taină*, în «Manuscriptum», 1985, nr.4, p.22-30.

32. Idem, *Constantin Brâncoveanu – Dimitrie Cantemir. Rivalitate sau colaborare ?*, în MI, 3, 1986, p.9-10.

33. Ion Neculce, *Letopiseţul*..., p.134. Între 1688-1714, după documente oficiale elaborate în cancelariile domneşti de la Bucureşti şi Iaşi, 11 boieri moldoveni au fost trimişi în solie la curtea lui Constantin Brâncoveanu. Hatmanul Lupul Bogdan a îndeplinit mai multe misiuni diplomatice (Panait I.Panait, *Moldova în politica lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, în AMM, II, Vaslui, 1980, p.303).

34. Ion Neculce, *Letopiseţul*..., p.134.

35. *Ibidem*.

36. *Ibidem*.

37. Radu logofătul Greceanu, *Istoria*..., p.154-155.

38. Constantin Brâncoveanu a trimis în Moldova «pe ginere-său Şerban logofătul, pentru mare încredinţări prieteşugului, care au făcut şi logodnă, un fecior al Brâncoveanului să ie o fată a lui Antiohi-Vodă» (Ion Neculce, *Letopiseţul*..., p.180).

39. Ion-Radu Mircea, *Constantin Brâncoveanu. Însemnări de taină*, p.22-30; Idem, *Constantin Brâncoveanu – Dimitrie Cantemir. Rivalitate sau colaborare?*, p.11.

40. *Ibidem*.

41. În afara informaţiilor oferite de Ion Neculce, tratatul acesta nu se confirmă prin nici o altă sursă contemporană. De aici şi rezervele formulate (L.E.Semenova, *Stabilirea legăturilor permanente între Ţara Românească şi Rusia la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea*, în «Romanoslavica», V, 1962, p.48; L.Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaţionale (secolul al XVIII-lea)*, Iaşi, Junimea, 1986, p.77-78).

42. Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed.C.Grecescu, Bucureşti, Ed.Academiei, 1963, p.201.

43. *Istoria Ţării Româneşti de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed.cit., p.110-111.

44. Ion-Radu Mircea, *Constantin Brâncoveanu. Însemnări de taină*, p.23; Idem, *Constantin Brâncoveanu – Dimitrie Cantemir. Rivalitate sau colaborare ?*, p.12.

45. Idem, *Constantin Brâncoveanu – Dimitrie Cantemir. Rivalitate sau colaborare ?*, p.12.

46. *Ibidem*.

47. Lucian Blaga, *Izvoade*, Bucureşti, Ed.Minerva, 1972, p.147. A.D.Xenopol îl considera, cu evidentă exagerare (o exagerare semnificativă, însă), «cel mai deplin acrobat politic ce au stătut vreodată în capul popoarelor» (*Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol.VIII, ed.a III-a, Bucureşti, 1929, p.64), iar istoricul de artă francez H.Focillon l-a numit «un rusé Salomon danubien» (*«L'ancien art roumain, în Moyen Âge. Survivances et réveils*, Montréal, 1945, p.190).

48. Ion Neculce, *Letopiseţul*..., p.131-132.

49. N.Iorga, *Istoria românilor*, VI, Bucureşti, 1938, p.411.

50. *Ion Neculce, Letopiseţul*..., p.164.

51. *Ibidem*.

52. Ion Toderaşcu, *op.cit.*, p.94.

53. Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, p.48; Idem, *Dicţionar al marilor dregători*..., passim; Dan Berindei, *Urmaţii lui Constantin Brâncoveanu şi locul lor în societatea românească. Genealogie şi istorie*, în vol. *Constantin Brâncoveanu*, p.276.

54. Dan Berindei, *op.cit.*, p.276.

55. Andrei Pippidi, *Putere şi cultură în epoca lui Brâncoveanu*, în AIIAI, XXV, 1988, nr.2, p.361-367.

56. *Ibidem*.

57. Ion Bianu, Nerva Hodoş, *op.cit.*, p.398.

58. N.Iorga, *Istoria românilor*, VI, p.389 şi urm.

59. Ştefan Ionescu, *op.cit.*, p.137.

60. Ion Bianu, Nerva Hodoş, *op.cit.*, p.234. Lămurirea amintită a fost atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino ori unei persoane care cunoştea afirmaţia identică din *Istoria Ţării Rumâneşti*, lucrare, cum bine se ştie, pusă pe seama învăţatului boier muntean. Cercetări recente au avansat şi o altă ipoteză. Filologul N.A.Ursu socoteşte ca autor al acestei *Istorii* pe mitropolitul Teodosie Veştemeanul editorul *Liturghierului* din 1680 şi al altor scrieri religioase (N.A.Ursu, *Teodosie Veştemeanul, adevăratul autor al Istoriei Ţării Rumâneşti, atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, I, în «Cronica», 6 august 1982, p.5 şi 8; II, în *Ibidem*, 13 august 1982, p.5 şi 8; Idem, *Din nou despre paternitatea Istoriei Ţării Rumâneşti, atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, în AIIAI, XXV, 1988, 2, p.439-450). La această opinie s-a raliat şi Ştefan S.Gorovei (*Argumentele paternităţii*, în «Luceafărul», XXXI, 52, 24 decembrie 1988, p.2). Paternitatea lui Constantin Cantacuzino asupra *Istoriei Ţării Rumâneşti*, care s-a «impus» prin autoritatea lui N.Iorga (*Corespondenţa lui Ludovic-Ferdinand de Marsigli cu stolnicul Constantin Cantacuzino şi lucrările literare şi istorice ale acestuia din urmă*, în N.Iorga, *Despre cronici şi cronicari*, ed. Damaschin Mioc, Bucureşti, 1988, p.156-169) este apărată de Andrei Pippidi (*Istoria Ţării Rumâneşti, autorul şi data ei*, în RdI, 12, 1989, p.1209-1224).

61. Ion Bianu, Nerva Hodoş, *op.cit.*, p.250.

62. *Ibidem*, p.289.

63. Florian Dudaş, *Vechi cărţi româneşti călătoare*, I, Bucureşti, Ed. Sport-Turism, 1987, p.202-223.

64. Politica tipografică a acestui principe a contribuit la marele salt; de la 113 cărţi tipărite (cunoscute) în sec. XVII, la peste 800 în următorul veac (*Ibidem*, p.18).

65. N.Iorga, *Observaţii şi probleme bănăţene*, Bucureşti, 1940, p.50, nota 66.

66. Ion Bianu, Nerva Hodoş, *op.cit.*, I, p.318-319.

67. *Ibidem*, p.323.

68. *Ibidem*, p.394.

69. *Ibidem*, p.488.

70. *Ibidem*, p.375.

GH. PLATON

Conştiinţa naţională românească: geneză, emergenţă, orizont european (II)*

2. *Factorii care au favorizat emergenţa şi cristalizarea conştiinţei naţionale la români*[42]

Cu riscul de a repeta lucruri comune, intrate demult în circuitul ştiinţific, al *problemei naţionale*,[43] considerăm necesară, totuşi, enumerarea din nou a factorilor care, în timp, au favorizat transformarea conştiinţei de neam în conştiinţă naţională, care au îngăduit apariţia naţiunii, cu mentalitatea, orizontul, opţiunile care o definesc. Această enumerare, chiar fără să fie completă, poate sugera atmosfera în care s-a desfăşurat procesul, maniera în care l-a influenţat şi l-a impulsionat.

Fireşte, sîntem de acord cu ideea că timpul şi modalitatea în care a fost realizat *saltul calitativ* care a îngăduit trecerea conştiinţei la *noua stare* trebuie stabilite, în primul rînd, pe baza documentelor existente. Încercarea — iniţiată recent — remarcabilă prin rezultatele şi sugestiile sale metodologice oferite în problema care ne interesează,[44] reliefează, totodată, limitele procedeului, în condiţiile în care lipseşte certitudinea cunoaşterii tuturor pieselor documentare care relevă acest aspect din gîndirea epocii, pentru a ne ajuta să-i măsurăm temperatura. Din această cauză, credem noi, reconstituirea atmosferei epocii, prin referire la problematica esenţială a acesteia, poate completa şi întregi conţinutul documentelor cu caracter politic, care dau expresie *conştiinţei naţionale* de-a lungul istoriei.[45]

Unitatea românească medievală, apreciem noi, trebuie considerată într-un alt orizont; ea nu reprezintă doar expresia unei stări de spirit, izvorîtă din geografia pămîntului românesc, dintr-o evoluţie social-politică asemănătoare sau identică, dintr-o comunitate economică bazată pe complementaritate, din sistemul de alianţe politico-militare, născut şi dezvoltat din nevoi şi opţiuni comune ş. a. Într-o formă sau în alta, unitatea se regăseşte pretutindeni;

---

* Prima parte a textului de faţă a fost publicată în numărul precedent al revistei (AŞUI, Serie Nouă, Istorie, Tomul XXXVI, 1990).

temeiurile unității au existat și au trăit dincolo de hotarele politice, au caracterizat o evoluție îndelungată, s-au manifestat pe toate treptele duratei. Istoricul, cel avizat, mai cu seamă, o constată, fără efort, din toate manifestările vieții, din toate formele trăirii, de la un capăt la altul al pămîntului românesc, dincolo și dincoace de Carpați, unde a rezistat și s-au dezvoltat nervurile unității.

Sînt, toate acestea, constatări care se desprind, limpede, dintr-o nouă carte, exemplară, consacrată unității românești medievale,[46] care impune situarea și aprecierea faptelor de conștiință într-un alt orizont de cercetare. Observațiile formulate mai sus, cu privire la marginalizarea românilor din Transilvania prin acte politice consecvent elaborate și urmărite, la tendința de separare a blocului românesc, reliefată în politica regalității maghiare după ocuparea Transilvaniei,[47] reacția românească a celor două provincii extracarpatice față de obiectivele strategice ale statului feudal maghiar, politica *românească* a domnilor din Moldova și din Muntenia, a celor mai reprezentativi dintre aceștia, credința în destinul comun și în necesitatea într-ajutorării,[48] rolul activ al credinței, reacția ortodoxismului în fața catolicismului și a Reformei, cu o acută valoare și conținut politic ș. a., obligă la o atentă reevaluare a ceea ce numim, curent, *conștiință de neam*.

De obicei, această conștiință a identității etnice este raportată la anumite fapte sau evenimente pe care istoria nu le-a păstrat. Ele nu exprimă, adesea, decît manifestări individuale, limitate la grupările elitare și mai puțin reflexul unor stări de spirit generale. Or, credem noi, faptele se cer reevaluate în acord cu noile deschideri oferite de istoriografia noastră și cu *cîștigurile* în acest sens ale istoriografiei europene. Această reevaluare ne va ajuta să înțelegem mai bine Unirea din 1600 — a cărei idee nu a fost *zămislită spontan* în mintea voievodului muntean — precum și impactul extraordinar al actului în posteritatea politică și spirituală românească; aceasta se va dezvolta sub semnul identității și al planurilor de unitate.[49] Cum bine a spus A. Russo, «cu cît vom desluși mai bine șirul faptelor românești de la început, cu atît mai bine ne vom încredința că ai noștri s-au luptat pentru ideea unității mai înainte chiar de a fi singura idee fecundă și adevărat sublimă în literatură».[50]

Conștiința națională, în formele ei moderne de înțelegere și de expresie, s-a *desăvîrșit* sub imperiul transformărilor structurale din secolul al XVIII-lea și sub cel al Luminilor — în ultimul pătrar al acestui veac — și, apoi, sub influența ideilor Revoluției franceze, perfecta ei înflorire fiind atestată prin raportul ei limpede stabilit cu conștiința europeană (în epoca Luminilor).[51] Timpul istoric în care s-a cristalizat, însă, a fost secolul al XVII-lea, în care identitatea istorică românească, aflată pe cale de a *deveni națională*, a fost cu putere subliniată.

Un cercetător francez, bun cunoscător al fenomenului cultural românesc — Alain Guillermou — apreciind realitățile secolului al XVII-lea (care a reprezentat «vîrsta de aur a vechii culturi românești»[52]), consideră că, în deșteptarea conștiinței istorice românești, Unirea cu Biserica Romei a constituit o *condiție de permisie*, nu *de producție*. Aceasta s-a realizat înainte, prin acțiunea forțelor

interne, româneşti. Drept urmare, în Ţările Române, au existat *«des Lumières avant les Lumières»*[53] «Înainte ca Luminile să fi exercitat vreo influenţă oarecare asupra conştiinţei naţionale a românilor, descoperirea identităţii etnice şi istorice a poporului preocupa pe scriitorii români mai bine de un secol». Germenii conştiinţei naţionale se nasc în secolul al XVII-lea, într-un climat de gîndire tipic medieval, provenind din sentimentul colectivităţii, al unei conştiinţe de limbă, de obiceiuri, de credinţă. Cei care au reliefat-o, urmăreau să-i furnizeze baza istorică şi filologică. Aşadar, *istoria formării conştiinţei naţionale la români începe cu mult înainte de epoca Luminilor*,[54] dezvoltîndu-se independent de orice contact cu mişcarea Luminilor.[55]

În contextul unei adevărate «revoluţii culturale», operate în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în cuprinsul căreia istoriografiei i-a revenit un rol important, cultura românească s-a angajat în marile curente ale vremii. Noii cărturari ai *vîrstei de aur*, prin opera lor, *au contribuit la transformarea conştiinţei populare a unităţii neamului şi a originii lui romane în conştiinţă istorică*.[56] Mai exact, din stadiul existent de fapt de conştiinţă colectivă, problema unităţii şi a originii romane devine problemă de cultură —*problema centrală a culturii româneşti din epocă*.[57] Marii cronicari şi istorici ai epocii (Gr. Ureche, M. Costin, stolnicul C. Cantacuzino) realizează, pentru prima oară, sinteza între fondul conştiinţei autohtone a unităţii şi a romanităţii şi argumentare ştiinţifică a originii latine a limbii şi poporului român.

Încununarea, acum, a aspiraţiilor de unitate culturală — efortul în acest sens este permanent cu începere din a doua jumătate a secolului al XVI-lea — şi împlinirea pe care o reprezintă traducerea integrală a Bibliei, în 1688, victoria limbii române literare ş. a. sînt efecte ale conştiinţei naţionale şi, totodată, contribuie, decisiv, la întărirea ei.[58]

Unitatea culturală, care a precedat vreme îndelungată actul politic, *conştiinţa romanităţii*, atît de limpede formulate şi argumentate în secolul al XVII-lea, alcătuiesc o însemnată bază a *conştiinţei naţionale*, care se va moderniza prin însuşirea conceptelor iluministe, prin intermediul cărora opţiunile politice româneşti se vor pune de acord, integrîndu-se în *spiritul epocii*.[59] *Culturalizarea*, fie şi în limita confesionale, a ideii unităţii precede, astfel, politizarea ei de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea. Ceea ce o tradiţie culturală întreagă a creat prin acţiunea faptelor instinctive ale unităţii — unitatea de cultură — devenea, astfel, element conştient al gîndirii româneşti care, consecutiv cu fenomenul de iradiere a culturii în secolele următoare, cucerea treptat masele largi. Factorului cultural i s-au adăugat ceilalţi factori, determinanţi în evoluţia istorică a secolului al XVIII-lea şi al XIX-lea.

Aşadar, în cazul românesc, cel puţin, nu impactul Luminilor a dus la transformarea calitativă care a înlesnit trecerea spre stadiul superior al *conştiinţei naţionale*. Procesul — influenţat, fireşte, de realităţile noii lumi aflate în plin efort de redimensionare —îşi are rădăcinile în realităţile intime ale istoriei româneşti. Transformările veacului au îmbogăţit conştiinţa identităţii etnice, *conştiinţa de neam*, acordînd-o la valorile spiritului european şi

universal, spre care năzuia prin disponibilităţile sale proprii. Însă, tot ceea ce definea conştiinţa naţională în sens modern poate fi regăsit, *in nuce*, în formele de expresie ale conştiinţei de neam a românilor de la sfîrşitul secolului al XVII-lea.[60] În această perspectivă, «neamul şi conştiinţa de neam ca formă şi conţinut determinat de relaţiile sociale feudale, *precede şi fac parte din însuşi procesul de formare a naţiunii şi a conştiinţei naţionale moderne*».[61]

Transformările la care ne referim s-au efectuat într-un timp îndelungat, sub impactul proceselor, fenomenelor şi al evenimentelor secolului al XVIII-lea şi din primele decenii ale secolului următor. Moştenirea acumulată, decantată în acord cu noile realităţi, capătă dimensiuni noi, o altă pondere; opţiunea unităţii — inclusiv a celei politice — spre care este îndreptată, obiectiv, *întreaga dezvoltare*, devine, tot mai mult, *condiţie a existenţei*. A fost necesară o epocă de adînci prefaceri[62] structurale, pe plan economic, politic şi cultural, plină de grave evenimente, ameninţări şi primejdii, pentru ca formele definitive ale conştiinţei naţionale să se instaleze în straturi sociale mai largi. Treptat, idealul naţional este politizat. Început în secolul al XVIII-lea, acest proces se va desăvîrşi în secolul al XIX-lea, numit, pe drept, «secol al naţionalităţilor». Societatea românească parcurge, treptat, un ciclul unitar de modelare a conştiinţelor în sens naţional.

Aducerea în discuţie a *tuturor* factorilor care au conlucrat la procesul de constituire a naţiunii şi de cristalizare a conştiinţei naţionale este necesară şi importanţă, deoarece — şi în cazul istoriei româneşti — ascensiunea spectaculoasă şi rolul important al fenomenului al fenomenului cultural creează impresia că naţionalul se concentrează în cultural. Sînt istorici, cercetători ai fenomenului românesc, care apreciază că mişcarea naţională a românilor a fost de *factură cultural-ideologică*,[63] factorul politic avînd un rol restrîns, subordonat. Oricît de important ar fi fenomenul cultural, în procesul de edificare a naţiunii — a celei române în speţă — acesta nu poate fi urmărit, apreciat şi definit fără a se studia şi ceilalţi factori, de ordin economic, social şi politic, prin acţiunea cărora naţiunea îşi dobîndeşte deplinătatea consistenţei sale de viaţă şi acţiune.[64]

Mai trebuie reţinut un fapt. În secolul al XVIII-lea, mai cu seamă, în cursul frămîntărilor pe marginea cărora stăruim şi a formării naţiunii, nu se produce *naşterea conştiinţei naţionale* din conştiinţa de neam. Cele două forme pot coexista multă vreme, putîndu-se interfera. Abia transformările structurale de care vom vorbi în continuare şi *revoluţiile* din secolul al XIX-lea — secolul naţionalităţilor şi al triumfului burgheziei — instaurează conştiinţa naţională în deplinătatea drepturilor sale.[65] Fenomenul de care am amintit, parte componentă a procesului de formare a naţiunii, trebuie înţeles în dialectica, dar şi în complexitatea dezvoltării sale. Orice simplificare riscă să-l denatureze.[66]

Să urmărim, pe scurt, împrejurările şi factorii sub a căror presiune conştiinţa de neam a căpătat noile sale dimensiuni, iar naţiunea română şi-a afirmat existenţa. Din succinta lor enumerare ne vom putea convinge de adevărul în conformitate cu care, în procesul de formare a naţiunilor, *comună* este doar generalitatea fenomenelor; acestea, însă, cunosc forme particulare

de expresie şi duc la consecinţe deosebite. Exemplul românesc este semnificativ în acest sens.

Expuse separat, disociate din nevoia de a le contura profilul, faptele, fenomenele şi evenimentele pe care le avem în vedere nu pot fi înţelese decît cu interferenţele, interdependenţele şi interacţiunea lor, în raport cu consecinţele produse în societatea timpului şi nu pot fi apreciate decît în procesualitatea pe care o reprezintă şi o definesc.

Sub impactul *revoluţiilor* (*demografică, agrară* şi *industrială*) din interferarea şi drept consecinţă a cărora (ca urmare a răspîndirii şi activizării culturii), se produce —în secolul al XVIII-lea şi în primele decenii ale secolului următor — o complexă şi profundă *revoluţie ideologică*,[67] structura şi suprastructura societăţii sînt transformate, se creează un nou orizont mental şi spiritual.

Dezvoltarea relaţiilor de schimb şi adaptarea economiei la condiţiile pieţei, constituirea pieţei interne, a celei naţionale, creşterea numărului satelor, a tîrgurilor şi oraşelor, noile funcţii ale acestora, sporirea populaţiei săteşti şi orăşeneşti, diferenţierea acesteia, noua compoziţie a boierimii, sporirea ponderii burgheziei şi a îndeletnicirilor burgheze, locul ocupat în societate de comerţ şi de meşteşuguri ş. a. conferă societăţii româneşti un aspect dinamic şi complex;[68] sînt stabilite noi raporturi şi rînduieli, modernizarea devine o preocupare firească; bariere cad, obieciuri şi forme vechi dispar, sînt înlocuite cu practici noi; particularismele vechiului regim se atenuează sub presiunea formelor noi de viaţă, care promovează unitatea, omogenizarea. Oamenii sînt scoşi din tihna şi rutina caracteristice societăţii feudale şi aruncaţi într-o *lume nouă*, în care se produce pentru schimb, se circulă mai mult, în alte condiţii şi cu alte înlesniri, în care sînt create relaţii întinse, în care se construieşte, se gîndeşte ş. a. Această viaţă nouă, mai trepidantă, transpare din toate documentele vremii; oamenii vînd şi cumpără, schimbul devine o îndeletnicire obişnuită; apelul la ocîrmuire devine o practică curentă. Reglementări noi, norme generale, înlocuiesc practicile particulare şi obiceiul pămîntului, definesc în alt cadru relaţiile sociale. Dublul act de eliberare —din 1746 şi 1749 — al lui Constantin Mavrocordat a avut consecinţe importante asupra mentalului ţărănesc. Legea scrisă, organizarea societăţii civile prin intermediul codurilor reprezintă aspecte importante ale înnoirii.

Actele normative ale vremii, aşezămintele domneşti din Moldova, în motivaţia lor, conţin informaţii din care se desprind noile stări de lucruri. Cine parcurge, de pildă, cu răbdare şi discernămînt, datele cuprinse în documentele vremii, bunăoară în recensămintele fiscale de la începutul secolului al XIX-lea — recensămîntul din 1803, cunoscut sub denumirea de *Condica liuzilor*[69] reprezintă un exemplu în acest sens — constată, în primul rînd, dezvoltarea considerabilă a ariei asupra căreia se extinde activitatea oamenilor. Pînă acum, locuitorii ţării fuseseră constrînşi să-şi petreacă existenţa în perimetrul strîmt al unui sat sau ţinut; noile cerinţe şi rînduieli îi obligă să se mişte mai mult, să călătorească pentru trebuinţele lor sau ale stăpînilor —pentru a putea să-şi transporte şi să-şi desfacă produsele, să cîştige banii atît de necesari, în

condiţiile *fiscalizării relaţiilor* operate de regimul politic fanariot.[70] Relaţiile satului cu tîrgurile şi cu oraşele devin constante; negustorii, al căror număr creşte continuu, transformă comerţul într-o activitate permanentă şi uniformă, care se extinde asupra întregului teritoriu, depăşind graniţele politice. Este realizată o *dublă integrare*: a provinciilor româneşti în cuprinsul pieţei naţionale, dar şi în circuitul relaţiilor internaţionale. Consecinţele sînt complexe, reacţiile se produc în lanţ. Negustorul vehiculează nu numai mărfuri; odată cu acestea, se face schimbul de idei, se răspîndesc ştirile. Cartea devine o *marfă*, cu tot mai largă răspîndire.

Este dificil — nici nu ne-am propus aceasta — să surprindem, în cîteva trăsături, ritmul clocotitor al acestei vieţi, în care schimbarea se produce lent sau rapid, reacţiile se desfăşoară în serie, repercutîndu-se asupra tuturor sferelor vieţii. Specialistul va aprecia, credem, că în spatele proceselor, a fenomenelor, a relaţiilor, a faptelor şi evenimentelor care dau expresie noului, sub varietatea şi complexitatea aspectelor sale, se află acţiuni ale omului; că multe din acţiunile care au drept consecinţă transformarea au fost gîndite, puse în practică de oamenii care, încetul cu încetul, voit sau nu, conştient sau dînd curs unor imperative desprinse din nevoile zilnice, fără să aibă perspectiva schimbării, au construit această viaţă nouă, în cursul căreia s-au transformat ei înşişi, şi-au schimbat modul de a gîndi şi aprecia viaţa, şi-au croit un nou mental.

Fireşte, aceste transformări au fost condiţionate, strîns legate, obligatoriu promovate, însoţite de ridicarea nivelului cultural, de răspîndirea ştiinţei de carte, necesare spiritului şi întreprinderilor moderne; o răspîndire care nu se mai limitează la nivelul elitelor, ci se extinde la straturile de jos ale poporului; îl face pe acesta capabil să se adapteze noilor relaţii, să recepteze noile sensuri ale ideilor generoase vehiculate în *secolul luminilor* şi în *cel al revoluţiilor* şi *al naţionalităţilor*. Să reţinem, deocamdată, că, în legătură cu preocupările zilnice, cu activitatea agrară şi proiectele industriale, cu noile orientări şi motivaţii ale administraţiei de stat, cu activitatea comercială (în cuprinsul căreia era angrenată o atît de însemnată parte a populaţiei) şi multiplele şi noile nevoi de organizare a activităţii, cresc solicitările, sporesc cerinţele. Preocupările pentru răspîndirea ştiinţei de carte în masele largi, impuse de necesităţile imediate ale vieţii, izvorîte şi promovate şi de noile orientări iluministe, au avut drept consecinţă, în Transilvania — dar şi în Principate — rezultate care, pe fondul general al dezvoltării culturii, sub influenţa şi în legătură cu ceilalţi factori care acţionau în epocă, au provocat, se poate spune, o reacţie continuă, în lanţ neîntrerupt, care şi-a sporit mereu aria şi capacitatea de cuprindere.

Dezvoltarea pieţei interne, organizarea, intensificarea şi regularizarea relaţiilor de schimb, întărirea legăturilor tradiţionale cu Transilvania şi multiplicarea lor, începutul procesului de integrare în circuitul internaţional şi stabilirea unor relaţii constante au creat şi au întărit un *complex organic* de legături mai ales economice, dar cu implicaţii adînci de natură socială, politică, spirituală, naţională. Accesul mai larg la ştiinţa de carte, răspîndirea cuvîntului scris, au avut drept rezultat *întărirea conştiinţei de sine*. Cartea de învăţătu-

ră, religioasă sau laică, promova valorile limbii şi ale istoriei naţionale. Acestea se învăţau odată cu «buchiile» care le dădeau expresie.

Consolidarea noilor stări de spirit — realizată în cursul dezvoltării fireşti, normale, a unui proces obiectiv, ireversibil, în esenţă capitalist, care, prin toate formele sale de expresie, formula şi întărea unitatea, în toate laturile sale — a fost accelerată sub presiunea forţelor potrivnice cu care a fost confruntată evoluţia societăţii româneşti. Gravele ameninţări din afară, care puneau sub semnul întrebării existenţa însăşi a românilor — cărora nu le erau recunoscute drepturile elementare înscrise în marile charte ale libertăţii secolului — au generat şi întreţinut o puternică şi constantă mişcare de afirmare a personalităţii, a identităţii proprii.

Aşezarea geografică în spaţiul european şi-a dovedit, încă o dată, vulnerabilitatea. Redimensionarea strategică şi politică a hărţii Europei, modificarea raportului de forţe, ale cărei începuturi fuseseră schiţate încă din ultimele decenii ale secolului anterior, au avut profunde şi grave implicaţii asupra teritoriilor româneşti, situate în această zonă de sensibilă interferenţă. În expansiunea lor, la adăpostul formulei eliberării creştinilor de sub dominaţia Porţii, Imperiul pravoslavnic al ţarilor şi Austria apostolică, încetul cu încetul, au înglobat în cuprinsul stăpînirii lor, temporar sau definitiv, întinse teritorii româneşti, aflate, înainte, sub dependenţa sau sub stăpînirea Turciei (Transilvania, Banatul, Bucovina, Oltenia — temporar, între 1718-1739 — Basarabia). Cele două Principate, care au izbutit să-şi păstreze fiinţa de stat şi autonomia (pentru care, paradoxal, suzeranitatea otomană devenise o pavăză împotriva expansiunii imperiilor creştine, în contextul complicat al evoluţiei «Problemei orientale») au rezistat acestei uriaşe presiuni şi ameninţări. Teritoriul lor, străbătut mereu de armatele beligerante, fiind teatru de operaţii militare, a fost, totodată, obiect de schimb sau de compensaţie pentru învingători. Numai între 1769 şi 1829, Principatele au fost teatrul a cinci războaie, suferind 24 de ani de ocupaţie militară. Impuşi la grele sarcini administrative şi fiscale, locuitorii au fost martori ai rapturilor făcute pe seama pămînturilor ţării, au suferit consecinţele acestora.[71]

Aflat în defensivă, pentru a-şi menţine poziţiile în Principate, Imperiul Otoman a introdus aici *regimul politic fanariot* — expresia cea mai dură a dominaţiei politicea Porţii — cu întreg cortegiul său de consecinţe asupra vieţii economice, sociale, politice, culturale şi spirituale în general. Făcînd abstracţie de elementele de progres (acestea, fără a aparţine de esenţa regimului, au existat, totuşi), de contraponderea pe care suzeranitatea faţă de Poartă a opus-o tendinţelor expansioniste ale Austriei şi ale Rusiei (în cadrul raportului de forţe şi al echilibrului politic şi strategic european) *regimul* a afectat puternic interesele materiale, sentimentele şi personalitatea autohtonă, contribuind la activitatea rezistenţei şi la accentuarea tendinţei de afirmare a identităţii proprii, naţionale. Corabia românească plutea, egal ameninţată, între Scylla crucii şi Charibda semilunii.

Pericolele din afară se asociau cu cele dinlăuntru. Masiva invazie de elemente străine — aceasta a continuat şi după înlăturarea regimului fanariot

— şi transformarea Principatelor în «suburbie» (colonie) a Imperiului Otoman, exploatarea parazitară a populaţiei româneşti[72] au determinat o puternică şi complexă reacţie pe linie naţională.

În aceeaşi vreme, în Transilvania, ocupaţia austriacă, cu toate rigorile sale (împingerea românilor spre periferia societăţii, trecerea la Biserica Romei — lăsăm la o parte factorii care au generat-o şi limitele în care s-a realizat, asupra consecinţelor vom reveni mai jos) a produs o reacţie generală şi a avut consecinţe asupra *întregii lumi româneşti*, contribuind la întărirea solidarităţii de factură naţională. Reacţia, diversă sub raportul condiţiilor de manifestare, a fost mai consistentă pe direcţia firească de afirmare a identităţii, a personalităţii proprii.

Migraţia românească la sud şi la est de Carpaţi, într-un sens care era în acord cu un vechi şi stabil fenomen românesc[73] şi care a îmbrăcat, acum, proporţii impresionante, cultivînd vechea solidaritate, i-au sporit şi i-au diversificat înţelesurile, întreţinînd viu interesul pentru realităţile din Transilvania.

Din cauze care au decurs din aceste împrejurări, pe care doar le-am amintit, aici, fără putinţa de a stărui asupra lor, *sentimentul naţional* al românilor, format acum, în cuprinsul larg al transformărilor sociale şi mentale care au modificat aspectul societăţii româneşti, nu este legat de concepte generale abstracte; exprimă realitatea practică, nemijlocită. Reprezintă o reacţie în faţa pericolelor care ameninţau pămîntul, cultura, poporul, tradiţiile şi credinţa. «Faţă de o ocîrmuire pămînteană — aşa cum, pe drept, s-a constatat — ostilitatea ar fi îmbrăcat numai un aspect social şi politic; faţă de una străină, ea a devenit, inevitabil, naţională».[74] Ideologia vremii, alimentată de ideile generoase ale Iluminismului şi, apoi, de cele ale Revoluţiei a oferit sensurile corespunzătoare reacţiei şi opţiunilor româneşti.

Nu putem stărui aici asupra măsurii în care Unirea cu Biserica Romei a influenţat fenomenul naţional românesc, grăbind procesul de constituire a naţiunii şi de cristalizare a conştiinţei naţionale. Nu este vorba, doar, de urmările pozitive ale actului, ci de întregul complex de implicaţii, reacţii şi consecinţe asupra lumii româneşti, în general. Pe linia care ne interesează — înainte de a lua în discuţie măsura în care actul a înlesnit asimilarea şi răspîndirea Luminilor, oferindu-le o haină românească, corespunzătoare — ni se pare importantă o precizare. Pentru poporul român, care s-a născut creştin,[75] credinţa, se ştie, s-a confundat cu *legea românească*, cu tradiţia; în ea au fost încorporate elementele esenţiale care l-au legat de realităţile *Ţării*, de pămîntul pe care-l locuia, i-au definit personalitatea. Nu putem fi de acord cu E. Lovinescu, care consideră că ortodoxismul — «religie obscurantistă, înţepenită în tipicuri şi formalism» — ar fi reprezentat cel mai activ ferment al orientalizării şi i-ar fi aruncat pe români «în primejdia contopirii lor cu marea masă a slavilor de sud şi apoi de est».[76] Orientalizarea, adoptarea de timpuriu a grafiei slave, au fost, în parte, nu acte de izolare; au reprezentat, mai mult, o reacţie împotriva expansiunii puterilor catolice care-şi mascau intenţiile anexioniste în spatele extensiunii catolicismului. Ortodoxismul, *legea creştinească românească*, sprijinit pe limba şi tradiţiile autohtone, pe romanitatea poporului, a

reprezentat elementul de raliere românească în confruntarea cu imperiile de altă lege (islamul şi catolicismul). Faza «raţionalismului ortodox» a fost dominată de *misiunea ortodoxă* a Ţărilor Române.[77] În perioada de constituire a naţiunii, ortodoxismul românesc nu s-a contopit cu lumea slavă; s-a singularizat, şi-a păstrat individualitatea naţională, nu şi-a subsumat obiectivele celor sub care Rusia pravoslavnică încerca să-i unească pe creştinii ortodocşi din Balcani. Biserica ortodoxă a continuat să fie o instituţie spirituală unificatoare.[78]

Unirea cu Biserica Romei, prin scoaterea unei părţi a românilor din Transilvania din «internaţionala» ortodoxă, a dislocat unitatea religioasă[79] românească. Reacţia, se ştie, a fost puternică. Rezistenţei ortodoxe dinTransilvania, inclusiv răscoalelor împotriva Unirii (îndreptate mai mult împotriva ideii de schimbare în credinţă şi obiceiuri promovată de străini decît a dezacordului doctrinar),[80] li s-au adăugat acţiunea concertată de solidaritate din Principate. Este singura etapă — ea se întinde însă pe o durată îndelungată — în care se mai manifestă *solidaritatea ortodoxă*. În noile condiţii, consecinţele ei se adaugă într-o manieră pozitivă procesului general de solidarizare naţională a lumii româneşti. Expresia reacţiei, credem, exprimă, limpede, o conştiinţă naţională. *Plîngerea sfintei mănăstiri a Silvaşului* este o mărturie în acest sens.[81]

Intelectualii români din Transilvania au apărat Unirea nu ca practică religioasă; au pus cerinţele naţionalităţii, cele etnice, înaintea religiei. Au încercat, mai mult, «să creeze o armonie între tradiţia rurală ortodoxă a pămînturilor lor natale şi dinamismul intelectual al Europei, să dea astfel naştere unei entităţi noi», să definească conceptul de naţiune română în spiritul apusean, sprijindu-se pe ideea de latinitate şi pe tradiţia autohtonă. În acţiunea sa politică, Inochentie Micu, sprijindu-se pe sinteza cantemiriană, a extins conceptul de naţiune, în sens modern, la *întreaga naţiune*, conferindu-i suportul romanităţii şi al dreptului natural.

Intelectualii români care au reprezentat şi susţinut Unirea, cum am amintit mai sus, au menţinut intactă individualitatea naţională. I-au conferit acesteia un nou suport. Au respins, fără rezerve, orice încercare a Curţii din Viena sau a iezuiţilor de a-i atrage pe români mai aproape de dogmă şi de riturile romane. «O asemenea comportare paradoxală», reliefată, pe de o parte, prin «mîndria faţă de Unire, privită ca o întoarcere spre originile romane şi pe de alta prin refuzul de a face Biserica unită însăşi mai romană», păstrîndu-i caracterul românesc, sugerează o concepţie etnico-culturală a naţiunii, care se apropie de acepţiunea modernă a termenului.[82] Este o concluzie interesantă, la care subscriem. Unirea cu Biserica Romei, deplasînd problema unităţii românilor pe terenul laic al identităţii naţionale,[83] a avut implicaţii favorabile pentru români nu numai în ceea ce priveşte deschiderea spre Apus şi accesul la origini. Dacă Biserica ortodoxă din Principate (şi din Transilvania), menţinîndu-se în liniile tradiţionale, a conservat naţionalitatea în noile şi dramaticele împrejurări ale veacului, Unirea a îngăduit, se poate admite, contactul strîns cu Europa Luminilor şi valorificarea modernă a moştenirii etnice româneşti, în maniera cerută de *spiritul veacului*.

În *veacul Luminilor*, deplasîndu-se în acelaşi sens naţional, românii din Principate luptă pentru existenţa statului românesc, pentru un statut juridic internaţional, care să-i asigure acestuia fiinţa şi stabilitatea; cei din Transilvania luptă pentru naţionalitate, pentru recunoaşterea ei în accepţiunea modernă a termenului. Ambele obiective se completau, se întregeau,serveau interesele naţiunii în întregul ei, aveau finalitate românească, naţională, dădeau expresie unei conştiinţe în acord cu deschiderile noi, moderne.[84]

Ajunşi în acest punct al expunerii *împrejurărilor* din secolul al XVIII-lea, în cuprinsul şi sub impulsul cărora s-a cristalizat conştiinţa naţională a românilor, socotim necesar să ne oprim, în continuare, asupra manierei în care ideologia Luminilor, altoită pe realităţile secolului, a lărgit deschiderea spre universal, spre valorile noi, moderne; a dat o nouă pondere şi valoare moştenirii autohtone, acordîndu-i conţinutul şi ritmul la *spiritul veacului*.

Cercetarea raportului *iluminism-naţiune* (şi în cazul românesc) prezintă o importanţă deosebită din momentul în care, aşa cum am constatat, Luminile erau chemate să accelereze afirmarea noilor structuri moderne. Diversitatea luminilor în Europa reprezintă, în parte, şi un rezultat al diversităţii dezvoltării. Ea a influenţat fenomenele naţionale, accentuînd particularităţile.[85]

Din cele discutate pînă acum, s-a putut constata că, în est, elementele constitutive ale conştiinţei naţionale au preexistat difuziunii masive a Luminilor occidentale, care datează în acest spaţiu din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.[86] Spre deosebire de occident, unde filozofia Luminilor întîlneşte procesul de sfîrşit al formării naţiunilor, în zona europeană de sud-est, în care se încadrează Ţările Române, formarea naţiunilor şi acţiunea filosofiei Luminilor se desfăşoară concomitent,[87] ca urmare a decalajului care a întîrziat, aici, apariţia structurilor naţionale. Din cauza evoluţiei economice şi sociale diferite, aici, pe primul plan au trecut Luminile nobiliare şi reformele «de sus».[88]

A fost remarcată, demult, încă, *bipolaritatea* (aceasta, însă, nu este ireductibilă, dialectica ei îngăduind, impunînd, chiar, sinteza între universalitatea Luminilor şi particularismul fenomenului naţional[89]), opoziţia dintre filosofia Luminilor şi structurile naţionale. Filosofia secolului al XVIII-lea, fără să ignore total problemele naţionale, acordă un loc dominant cosmopolitismului şi ideii de *cetăţean al lumii*. Ca şi celelalte popoare din sud-estul Europei, asimilînd ideile iluministe, românii folosesc universalismul Luminilor pentru a impune naţiunea română în rîndul naţiunilor luminate. Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir vorbesc de Dacia, de continuitatea Romei, nu de Moldova, Ţara Românească sau Transilvania. Exaltarea latinităţii originii şi a limbii, pe care o datorăm *Şcolii Ardelene*, cu toate exagerările (fireşti în contextul epocii), are drept obiectiv să situeze fenomenul naţional românesc în cadrul în care putea să fie de acord cu filosofia Luminilor. Această manieră de a acţiona pe planul culturii şi pe cel al acţiunilor politice a conferit latinităţii şi romanităţii rolul unei puternice idei-forţă, ancorată în premisele medievale ale conştiinţei naţionale.[90] Conştiinţa romanităţii şi a unităţii este asociată cu necesitatea unităţii politice a poporului român, într-o realitate statală.[91] Ideea capătă o tot mai mare consistenţă la începutul secolului al XIX-lea.

În problema pe care o urmărim, este interesant de reţinut (considerînd Luminile româneşti ca precedînd pe cele europene) că nu este întîmplător faptul că apariţia doctrini latine la români a avut loc în a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi la începutul secolului al XVIII-lea, concomitent cu ideea de Europa şi cu definirea programului politic românesc, orientat spre recîştigarea independenţei Moldovei şi a Ţării Româneşti. Totul se înscrie, evident, în evoluţia spre modern a societăţii româneşti.[92] *Conştiinţa politică de semnificaţie naţională* —limitată, fireşte, la elitele conducătoare —se manifestă, mai întîi, în Principate, apoi în Transilvania, la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi la începutul secolului al XVIII-lea, în condiţiile în care Europa (cea de sud-est, mai cu seamă) suferea un puternic proces de redimensionare. Şi în Principate şi în Transilvania, acţiunile politice îndreptate spre menţinerea independenţei faţă de Imperiul Otoman sau spre modificarea sistemului constituţional al Transilvaniei, în sensul cuprinderii românilor, au drept punct de plecare programul secolului al XVII-lea şi opera istorică a lui D. Cantemir, prin care cultura românească se integrează *preiluminismului european*, căruia îi asociază forme de manifestare naţionale.[93]

Acţiunea politică întreprinsă de Inochentie Micu în Transilvania, care cîştigă dimensiunile unei mişcări naţionale, în afară de faptul că reliefează audienţa preiluminismului la elita românească, subliniază, puternic, conţinutul unei mişcări —naţionale, în esenţa ei —care îmbrăca acum sensurile noi, moderne, manifestînd un limpede caracter laic.[94] Emanciparea politică are în vedere naţia română în totalitatea sa. Conştiinţa acestei noi dimensiuni, în cuprinsul amplei mişcări care agita Transilvania (cu ecouri peste Carpaţi), nu a putut rămîne doar la nivelul elitei intelectuale. Cînd ideile Iluminismului au pătruns în societatea românească, drumul acesta fusese deja parcurs; *ideea latină* —cel mai de seamă produs al umanismului românesc[95] —fusese integrată în programul politic. *Şcoala Ardeleană* a pornit de la această bază.

Timpul fertil al expansiunii Iluminismului în societatea românească se situează în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea şi în primele decenii ale secolului următor, perioadă istorică apreciată distinct sub aspectul afirmării conştiinţei naţionale. Dacă Transilvania a dat societăţii româneşti gînditorii cei mai profunzi şi mai originali, cei mai informaţi şi mai buni cunoscători ai esenţei Luminilor, Principatele au dat, în schimb, conceptele politice concrete, fundamentale, «care au format baza construcţiei societăţii româneşti».[96] Grotius şi Kant, se notează, pe drept, în acest sens, erau mai bine cunoscuţi la Blaj decît la Iaşi. Totuşi, «ideile de unitate şi de independenţă naţională au apărut, la început, la sud şi la est de Carpaţi». În legătură, am adăuga noi, cu cerinţele deosebite ale acţiunii politice de aici (care o completa pe cea de peste munţi în formularea programului general, naţional).

Ca şi în cazul Transilvaniei, cum am constatat mai sus, în cele două Principate, *conştiinţa naţională* (definită, la început, doar la nivelul elitelor), precum şi întreg ansamblul de idei politice care o întovărăşeau, nu sînt rezultatul unei influenţe. Ele reprezintă fructul unui îndelungat proces istoric. Şi aici, «Luminile n-au făcut decît să justifice teoretic o reacţie pe care opresiunea fanariotă a grăbit-o, făcînd-o mai violentă».[97] Gînditorii români au împru-

mutat puţin (aproape nimic) de la ţările din sudul Dunării. Din Occident nu au luat *modelul*; nu acesta se putea aplica la o realitate istorică diferită, ci *justificarea* sa. Pînă la Regulamentul Organic, principalul fond de idei care a guvernat lumea românească este autohton. Numai argumentele au fost luate din bogatul arsenal al Luminilor europene.[98]

Interesează aici să subliniem influenţa Luminilor asupra dezvoltării conştiinţei naţionale şi mai puţin formele de manifestare şi programul politic românesc ce dă expresie luptei naţionale. Esenţial este să remarcăm că formarea conştiinţei naţionale a fost un proces natural, rezultat dintr-o lungă evoluţie în condiţii istorice specifice, care ar fi fost desăvîrşit oricare ar fi fost natura influenţelor străine. Rolul acestora a fost important în legătură cu lărgirea orizontului politic românesc în secolul al XIX-lea. Documentele politice şi lucrările de gen precizează categorii ale conştiinţei naţionale în acord cu realităţile autohtone. Problemele au mai fost discutate.[99] Este suficient să precizăm, în legătură cu obiectivul anchetei noastre, că în Transilvania, ca urmare a realităţilor pe care le servea, Iluminismul suferă un proces de democratizare, schimbînd direcţia iniţiativelor culturale spre societate, spre masele acesteia.[100] Preocupările activităţii politice sînt îndreptate — firesc — *spre interior*, au în vedere îmbunătăţirea situaţiei sociale a românilor şi modifica statutului juridic al naţiunii, înţeleasă în sensul ei modern. Acţiunile în această direcţie iniţiate de I. Micu şi continuate de *Şcoala Ardeleană* sînt semnificative, desfăşurîndu-se într-un mediu social deosebit.

Conştiinţa naţională a românilor din Transilvania nu se realizează numai prin acţiuni iniţiate «de sus». Ea se defineşte, se cristalizează, potenţează în strînsă legătură cu realităţile interne, cu situaţia de marginalizare creată populaţiei româneşti, cu asuprirea exercitată de nobilimea maghiară sau de patriciatul săsesc, în raport cu dominaţia străină, în general, care întăreşte sentimentul apartenenţei la comunitatea românească. În Principate, gîndirea şi acţiunea politică a boierimii rămîn *elitare*, *nobiliare*. Dînd expresie unei limpezi conştiinţe naţionale, ele sînt îndreptate, exclusiv, aproape[101] *spre exterior*, au în vedere modificarea statutului juridic internaţional, recunoaşterea autonomiei. Ideilor şi preceptelor iluministe, folosite pentru a insera problema românească în problematica politică europeană, pentru a face din ea o problemă internaţională,[102] oamenii politici români le adăugau argumentele care puteau să-i confere acesteia credibilitate şi circulaţie continentală.

Doctrina lor a rămas elitară nu pentru că era de clasă — ea corespundea şi reprezenta interesul naţional — ci pentru că politica, nu numai la noi, ci pretutindeni, reprezenta apanajul unei elite. Sensul acestei politici, însă, îndreptat spre libertate şi independenţă, era în acord cu *interesul naţional* şi era, deci, înţeles, în liniile lui generale, de românii din Principate în totalitatea lor. În noile împrejurări, românii deveniseră receptivi la sensurile noi ale politicii.

Deosebirile între Moldova, Ţara Românească şi Transilvania în manevrarea arsenalului iluminist, în orientarea mişcării politice, nu este, credem, rezultatul unei situaţii economice, sociale, deosebite, al unui nivel de gîndire

diferit; existenţa unei mai diferenţiate stratificări a societăţii din Transilvania nu explică, întrutotul, *democratismul* Iluminismului transilvan şi accesul maselor spre formele noi ale conştiinţei naţionale. Fireşte, situaţia internă, stratificarea socială s. a. nu pot ignorate atunci cînd se analizează rădăcinile şi difuziunea conştiinţei naţionale în procesul de formare a naţiunii române. Elementul care a dominat şi a impus maniera de desfăşurare acţiunii politice a fost situaţia deosebită politică a celor trei ţări româneşti; aceasta a solicitat abordări şi o strategie diferite. Cele două acţiuni s-au completat, însă, s-au întregit, au sporit potenţialul naţional românesc, au întărit conştiinţa apartenenţei la întreg. Pentru Principate, Transilvania rămîne *laboratorul*[103] în care s-a format doctrina politică românească; pentru românii din Transilvania independenţa şi suveranitatea *Ţării* întăresc credinţa în viitor şi sporesc puterea de rezistenţă. Într-o vreme în care interdependenţele sînt atît de multiple şi de strînse, în care comunicarea între cele trei ţinuturi româneşti este diversificată pe atîtea planuri, cînd existenţa şi lupta naţionalităţilor primesc justificări noi, acţiunea politică naţională nu putea rămîne izolată, provincială. Era urmărită, înţeleasă, susţinută de *naţiunea* care-şi definise profilul şi îşi afirmase existenţa. Întreaga istorie a secolului al XVIII-lea, în complexitatea manifestărilor sale, pledează în favoarea acestei constatări.

Nu putem stărui aici asupra detaliilor care dau expresie mijloacelor prin intermediul cărora — în Transilvania şi în Principate — a evoluat sentimentul naţional, s-a cristalizat ideea de patrie şi de patriotism, au fost exprimate ideile de unitate şi independenţă. *Conştiinţa romanităţii* a reprezentat un catalizator care a îngăduit sinteza în care s-a materializat conştiinţa românească. *Supplex Libellus Valachorum*, din 1791 şi mişcarea care l-a generat, precum şi întreaga acţiune care i-a urmat reprezintă o vie ilustrare a evoluţiei în acest sens. Documentul este, se poate admite, fără exagerare, nu atît *actul de naştere al naţiunii române*,[104] cît începutul ascensiunii mature şi conştiente a acesteia.

La începutul secolului al XIX-lea, conştiinţa naţională îşi găseşte expresie şi evoluează în sensurile noi, burgheze, atît în domeniul politic, cît şi în acel al culturii naţionale, depăşind — şi în Principate — sferele elitare, nobiliare. În Transilvania, răscoala din 1784 a reliefat suportul social al mişcării naţionale româneşti, caracterul democratic al acesteia. Prin intermediul acestei mari mişcări, Europa a verificat dimensiunile sociale ale mişcării naţionale româneşti în întregul ei. *Şcoala Ardeleană*, prin activitatea-i îndelungată şi complexă în domeniul culturii,[105] situînd fenomenul naţional românesc în cadrul în care «se acorda» cu filosofia Luminilor, a întărit curentul democratic al mişcării naţionale. Beneficiarul a fost poporul român, naţiunea în întregul ei.

În Principate, modificarea structurilor sociale, accelararea transformărilor în sens burghez au impus lărgirea mişcării naţionale; aceasta cuprinde noi pături, creează noi solidarităţi; definirile patriotului şi ale cetăţeanului sînt realizate cu un nou bagaj semantic, cu cel al Revoluţiei.[106] Masele, poporul, asociate mereu, intră în scenă, se afirmă puternic în revoluţia din 1821; aceasta — şi ea — marchează un alt prag în evoluţia mişcării naţionale şi a conştiinţei naţionale româneşti: intrarea naţiunii în vîrsta împlinirilor mature.

Se poate aprecia, aşadar, în urma acestei scurte treceri în revistă, că progresul conştiinţei naţionale româneşti s-a efectuat independendent, aproape, de spiritul cosmopolit al Luminilor. «Aportul gîndirii occidentale trebuie căutat mai puţin în idei, decît în exerciţiul raţionamentului şi în expresia sa modernă pe care a facilitat-o la gînditorii români». Ca şi în alte împrejurări, prin contactul lor cu ideologia străină, gînditorii români au luat, şi de această dată, numai ceea ce le-a fost necesar pentru a-şi preciza propriile idealuri şi a le asigura o expresie adecvată.[107] Luminile au fost puse să mărturisească şi să explice realităţi româneşti, să difuzeze o conştiinţă naţională sprijinită pe aceste realităţi şi care se alimentează, puternic, din evocarea trecutului (din afirmarea romanităţii) şi din examenul limbii, martor al originii glorioase şi instrument de comunicare între fiii naţiunii. Între Lumini şi conştiinţa naţională românească pe cale de cristalizare este nu numai un *raport de concomitenţă*, ci şi o relaţie eficientă. Fără să determine formarea conştiinţei naţionale, Luminile au favorizat-o în dezvoltarea sa.[108]

Omogenizarea societăţii româneşti — sub raportul conştiinţei identităţii — în această epocă, în care s-a constituit naţiunea şi s-a cristalizat conştiinţa naţională, organicitatea dezvoltării sale sînt mai limpede reliefate de fenomenul de *transculturaţie*.[109] Fie că sîntem sau nu de acord cu termenul, fenomenul reprezintă o realitate indiscutabilă. Deplasarea succesivă a centrului de greutate în elaborarea zestrei spirituale româneşti, deoparte şi de alta a Carpaţilor, este o dovadă peremptorie a acestei organicităţi în dezvoltarea spiritualităţii neamului.

După instituirea regimului fanariot în Principatele care nu s-au mai putut dezvolta după aceea pe linia «secolului de aur», zestrea culturală, ideologică şi politică a marelui veac XVII, filtrată prin sinteza cantemiriană, este preluată de Transilvania, amplificată prin activitatea şi în viziunea *Şcolii Ardelene* şi, apoi, restituită iarăşi Principatelor, în condiţiile deşteptării naţionale, a largii deschideri realizată de revoluţia naţională din 1821. Este vorba, doar, de mutarea succesivă a centrului de greutate a activităţii spirituale a obştei româneşti. Fenomenul, prin el însuşi, subliniază faptul că, sub raportul conştiinţei etnice, omogenizarea societăţii româneşti a reprezentat o realitate înainte ca naţiunea, în accepţiunea modernă a termenului, să se fi constituit. Evoluţia specifică a istoriei noastre explică dificultatea încadrării fenomenului naţional românesc în tiparele unor definiţii cu pretenţii de generalitate.

În limitele demersului nostru, ne interesează mai puţin să urmărim şi să apreciem maniera în care s-a cristalizat *conştiinţa naţională* şi formele de expresie în care ea s-a materializat.[109bis] Lucrările la care am făcut apel conţin un material semnificativ în acest sens. Am schiţat doar împrejurările noi care i-au favorizat dezvoltarea. Transformărilor economice, sociale şi politice li s-au adăugat schimbări în sistemul de gîndire şi în mentalitatea oamenilor. Redimensionarea culturală şi politică a lumii prin influenţa Luminilor şi a Revoluţiei franceze a creat, pretutindeni, condiţii pentru o reaşezare a valorilor materiale, spirituale şi politice ale lumii, în raport cu orizontul intereselor şi gîndirii burgheze. Secolul naţionalităţilor, cu uriaşele sale transformări, în

direcţia formării şi afirmării naţiunilor şi a statelor naţionale, a reliefat complexitatea şi profunzimea acestor prefaceri.

Societatea românească, aşa cum s-a putut constata, deşi situată la *marginea* Europei, nu a rămas în afara acestei uriaşe mişcări, care a cuprins lumea. Situaţia geopolitică şi noul raport de forţe continental, nevoia românilor de a ieşi din sfera de interese a Orientului ş. a. au concurat la integrarea politică, economică şi spirituală europeană. *Conştiinţa romanităţii*, apelul la valorile latinităţii au luat locul tradiţiei bizantine, îndeplinind rolul de *catalizator cultural şi politic*.[110] Integrarea lumii româneşti în sine şi în Europa nu a fost doar consecinţa unui proces obiectiv, rezultat al noilor forţe gravitaţionale. A fost, totodată, rezultatul unei conştiente şi tenace acţiuni politice, ce dădea expresie *vechii tendinţe spre universalitate*, ale cărei justificări moderne erau limpezi acum în conştiinţa naţiunii.

Nu este locul, am mai spus-o, să stăruim asupra mijloacelor prin intermediul cărora conştiinţa naţională a căpătat noile sale dimensiuni, în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Societatea românească s-a aflat în continuare sub influenţa Luminilor pînă la începutul deceniului patru. Învăţămîntul, în general, şcoala în limba naţională, au reprezentat cei mai importanţi factori care au contribuit la cristalizarea conştiinţei naţionale.[111] Important este faptul că perioada cuprinsă între 1790 şi 1821, perioadă de maximă expansiune a grecismului în Principate, corespunde unei puternice afirmări a conştiinţei naţionale româneşti.[112]

Aşa cum s-a putut constata, lupta naţională-politică, expresia cea mai înaltă a conştiinţei naţionale, se desfăşoară separat în Transilvania şi în cele două Principate extracarpatice. Ea are, însă, aceeaşi finalitate, românească, naţională. Peste Carpaţi, mişcarea — fără să urmărească expres sublinierea caracterului său panromânesc, în susţinerea drepturilor românilor din Transilvania — deşi izolată din punct de vedere teritorial şi limitată, cu ostentaţie, prin toate formele sale de expresie, *la naţiunea română din Transilvania*, se sprijină pe istoria naţională, fundamentează o ideologie care serveşte naţiunii în întregul ei. *Supplexul* din 1791, şi cele care i-au urmat — cel din 1804 sau cele ulterioare, numeroase, găsite la românii din Şchei[113] — îşi concentrează atenţia asupra românilor din interiorul arcului carpatic; îşi motivează însă cercetările pe istoria naţiunii în întregul ei, subliniază atributele esenţiale ale acesteia: *romanitatea*, *continuitatea*, *unitatea*. De la începuturile sale, aproape, lupta naţională a românilor se sprijină pe popor, îl angajează.

Răscoala din 1784 a reprezentaat un test important în acest sens: pe de o parte, a reliefat dimensiunile sociale ale mişcării naţionale româneşti, iar pe de alta a propulsat-o în conştiinţa europeană. Răscoala nu a fost apreciată drept răscoală ţărănească, ci o *mişcare a românilor*, cu problematica naţională pe care o reprezenta.[114] Horea a intrat în conştiinţa românilor înainte ca mişcarea condusă de dînsul să fi fost înfrîntă, martiriul său echivalînd cu un veritabil simbol al renaşterii poporului român din Transilvania.[115] Prin proporţiile sale, răscoala, producîndu-se într-o societate şi într-un climat în care transformările se aflau în plină desfăşurare, a grăbit procese deja începute, a întregit progra-

mul național, l-a făcut mai limpede, a reprezentat un puternic catalizator pentru mișcarea națională a românilor în întregul ei.[116] «Horea luă securea în mînă, subliniază N. Bălcescu, și înmuind-o în sînge unguresc și nemțesc, *scrise cu dînsa drepturile nației române și programul politic și soțial al revoluțiilor viitoare*».[117] În condițiile în care, în secolul al XVIII-lea, Transilvania s-a aflat mereu în atenția românilor de peste Carpați, cînd solidaritatea românească s-a manifestat în atît de înalte forme de expresie, o mișcare de proporțiile acesteia nu putea să nu răscolească conștiințele românești. Zvonurile cu privire la legăturile lui Horea cu românii de peste munți, cu privire la intenția acestuia de a se proclama *Rex Daciae* ș. a. deși nefondate, exprimau o realitate etnică și anticipau o reacție firească.

Mișcarea politică a românilor din Principate rămîne elitară, nobiliară; esența ei, însă, este națională, românească; reprezintă și apără valorile naționale cu care sînt legitimate cerințele, formulate în acord cu realitățile internaționale și înscrise în *spiritul veacului*.

Doctrina politică a boierilor a fost pragmatică, s-a înscris în limitele posibilului. Nu putea depăși recunoașterea autonomiei celor două Principate, în contextul complicat al *Problemei orientale*, în condițiile agresivității crescînde a Rusiei țariste și a Austriei. Pan-dacismul nu era însă străin epocii. În limitele realului, oamenii politici români și-au limitat veleitățile soluțiilor politice cu care Europa putea fi de acord. Străinii, însă, pentru care reținerile oamenilor politici nu aveau valoare, dădeau o limpede expresie *sentimentului întregului național*, existent în mentalitatea timpului.

Sîntem de acord că nici cărturarul sas Martin Felmer,[118] în secolul al XVIII-lea (în Transilvania) și nici Dimitrie Philippide,[119] în Principate, la începutul secolului al XIX-lea (1816) nu sînt creatorii numelui actual de *România*. Amîndoi învățații «au creat în limba proprie o denumire unică pentru toate provinciile românești, cu mult timp înainte ca ideea unirii tuturor românilor într-un singur stat să fi devenit crezul politic al unei întregi generații». Dacă această denumire nu s-a impus curînd, în schimb, conceptul, noțiunea geografică pe care o acoperea prezintă o însemnătate istorică, politică și culturală cu totul remarcabilă. Prin folosirea termenului de România, învățatul grec «a dat expresie conștiinței de neam a românilor (noi am spune *conștiinței naționale*) alături de conștiința originii comune și a unității de neam și limbă»,[120] cu care făcea corp comun.

Măsura în care, la începutul secolului al XIX-lea, conștiința națională reprezenta o realitate în Principate, fiind limpede conturată, ne este oferită de revoluția din 1821, al cărei obiectiv național, după expresia lui N. Bălcescu, a fost *constituirea statului românesc*.[121] Tensiunea națională din timpul revoluției nu poate fi măsurată numai cu mărturiile directe cu privire la existența întregului național. Ele sînt puține.[122] Nici reacția antigrecească, politică și națională, în esența ei, nu este suficient de revelatoare în acest sens. Ca orice reacție politică dirijată, ea nu poate reliefa dimensiunile reale ale sentimentului național și formele sale de expresie. Numeroasele documente politice care înfățișează opiniile cu privire la organizarea statului românesc (ele reprezintă,

credem, programul naţional al revoluţiei[123]) exprimă, în parte, şi prin sensul modern al noţiunilor, existenţa unor adînci transformări în structura mentală, în conştiinţa contemporanilor.

O imagine apropiată de realitate ne este oferită de uriaşa deschidere spre naţional pe care a provocat-o revoluţia din 1821. Nu revoluţia a determinat, însă, starea de lucruri existentă; ea a impulsionat-o, a direcţionat-o, a limpezit idei, concepţii, stări de spirit, atitudini, orientări politice, viziunea asupra lumii şi a realităţilor ei ş. a., care existau, dar în mod difuz. Revoluţia a înlăturat un văl, a deschis porţi, a limpezit perspective spre direcţia naţională. ***Explozia românească*** ce a urmat, rapiditatea cu care s-au impus şi s-au instituţionalizat principiile noi, moderne, naţionale, în epoca premergătoare revoluţiei de la 1848 — epocă de puternică afirmare a spiritului naţional, cînd s-a constituit cultura naţională, în toate articulaţiile sale — reprezintă o dovadă peremptorie în acest sens. Mărturia lui Naum Rîmniceanu reliefează rolul revoluţiei din 1821 în întărirea sentimentului naţional, în limpezirea obiectivelor naţionale, în afirmarea solidarităţii româneşti:

«O anule cu leat 1821 — notează el — cu adevărat prin intrarea-ţi, de ai şi pricinuit românilor amărăciune, dar deodată şi deşteptare. Lunile tale Academii s-au închipuit pentru români. Zilele tale, învăţători s-au făcut pentru români. Ceasuriletale, dascăli s-au aşăzat pentru români, iar minuturile tale, ca nişte sori luminători s-au înfipt în simţirile românilor. Drept aceia fieşcare trup care poartă într-însul suflet românesc este dator ţie să-ţi sărbătorească cele mai dulci minuturi ale vieţii sale. Neamul românilor are sfînta datorie ca în mijlocul Patriilor să rădice, spre pomenirea ta, un monument spre vecinica ţinere de minte».[124]

După 1821, ca urmare a identităţii de interese, acţiunile de colaborare devin generale. Ele ajunseseră pe pragul în care colaborarea însemna unirea.[125]

Mai mult decît în cazul răscoalei din 1784, ecourile revoluţiei din 1821 în lumea românească şi în cea europeană au fost direct proporţionale cu progresele realizate de spiritul naţional într-o Europă brăzdată de fluxul înnoitor al Revoluţiei franceze,[126] de lupta naţiunilor pentru libertate socială şi naţională. Ca urmare a lipsei de sincronie, a decalajelor existente în dezvoltarea economică şi socială, spre deosebire de Europa apuseană, unde, pe primul plan, s-a situat ideea dreptului natural, în zona sud-est europeană, elementul propulsor al sentimentului naţional a fost ***dreptul istoric***, fără să lipsească, însă, sensibilitatea faţă de valorile pe care le implica dreptul natural. Dreptul istoric şi, deci, apelul la istorie, a reprezentat o importantă pîrghie a ideologiei naţionale. ***Daco-România*** devine conceptul fundamental cu care operează scrisul istoric românesc. Acest concept nu este doar de esenţă cultural-ideologică. După 1821, mai cu seamă, capătă, limpede, caracterul unui obiectiv practic, politic.[127] Interesant de reţinut este faptul că sentimentul dacic apare şi se încheagă numai la oamenii politici din Principate. În Transilvania, singurul care admite sinteza daco-romană a fost Budai-Deleanu.[128]

Într-o societate organizată pe baze moderne,[129] în care cultura şi limba română sînt instituţionalizate, ***conştiinţa naţională***, axată pe realităţile sociale

şi politice ale vremii, devine un veritabil motor al dezvoltării istorice. Pan-românismul este integrat în arsenalul luptei politice.[130] Dimensiunile *conştiinţei*, acest important component al maturităţii naţionale, aveau să fie reliefate în împrejurările revoluţiei din 1848, cînd, *conştiinţa naţională* a fost mai puternică decît componentele economice şi sociale, acţionînd decisiv pentru împlinirea obiectivelor naţionale.

Naţiunea română s-a afirmat, acum, în plenitudinea dezvoltării sale. «Primăvara popoarelor» a situat-o, statornic, în «calendarul lumii».[131]

Note

42. Analiza noastră nu are în vedere fenomenul complex al *conştiinţei de neam*, sprijinit pe *totalitatea* formelor istoriei noastre. Încearcă să-i definească esenţa în noua etapă istorică, tot ca expresie a totalităţii istorice. Conştiinţa de neam, şi ea, a evoluat în stadii de dezvoltare deosebite. De la stadiul elementar, spontan, al simplei conştiinţe de sine, la forma mai evoluată, care-şi găseşte expresie într-o mai limpede conştiinţă a unităţii neamului, a originii sale şi a destinului istoric, caracteristice veacurilor XV-XVII, care devin tot atîtea premise ale conştiinţei naţionale moderne (Cf. Eugen Stănescu, *Premisele medievale ale conştiinţei naţionale...*, *loc. cit.*, p. 997-998.

43. A se vedea enumerarea realizată în lucrarea noastră, *De la conştiinţa de neam la conştiinţa naţională. Condiţiile istorice care au favorizat desăvîrşirea procesului*, *loc. cit.*

44. Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice româneşti...*, p. 323 şi urm. (tema 6. *Conştiinţa naţională*).

45. S-a făcut apel la un număr de 833 texte, care au fost analizate statistic. Textele (politograme), dau expresie «conştiinţei naţionale româneşti de-a lungul istoriei». *Ibidem*, p. 323.

46. Ion Toderaşcu, *Unitatea românească medievală*, I, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988.

47. Vezi mai sus, notele 26-28.

48. Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice...*, p. 335, 323 şi urm.

49. «Dacă conştiinţa unităţii de neam — se notează în acest sens, a alimentat planul reconstituirii, în formă românească, a vechii unităţi politice care fusese Dacia, plan urmărit de Mihai Viteazul, devenit un "restitutor Daciae", victoriile urmărite şi măsurile întreprinse în scurta lui domnie pe ansamblul teritoriului românesc, au întărit încrederea în forţa reprezentată de unirea tuturor românilor. Creaţia politică a lui Mihai Viteazul a condus la sporirea preocupărilor pe plan cultural şi politic de a dezvolta ideea unităţii româneşti; ea a devenit moment de referinţă pe drumul constituirii statului modern român...». Cf. Ştefan Ştefănescu, *Conştiinţa de neam în cultura română premodernă*, *loc. cit.*, p. 252.

50. Al. Russo, *Cugetări*, în vol. *Scrieri*, publicat de Petre V, Haneş, Bucureşti, 1934, p. 107. Trebuie reţinut faptul că *conştiinţa de neam* nu este şi nu poate fi redusă numai la sfera unităţii. Ea poate fi desprinsă, în mod egal, dintr-o largă gamă de manifestări şi sensibilităţi ale epocii. Cf. Ştefan Lemny, *De la conştiinţa de neam la conştiinţa naţională*, Mss .

51. Al. Duţu, *National and European Consciousnes in the Romanian Enlightenment*, în vol. *Studies on Voltaire and the XVIII-th Century*, 1967.

52. Ştefan Ştefănescu, *Conştiinţa de neam în cultura română*, *loc. cit.*, p. 278.

53. Cf. *Les Lumières...*, p. 118.

54. Virgil Cândea, *Les Lumières et la naissance de la conscience nationale chez les Roumaines*, în vol. *Les Lumières...*, p. 83-85.

55. *Ibidem*, p. 124 (concluziile lui M. Berza).

56. Ştefan Ştefănescu, *Conştiinţa de neam în cultura română*, *loc. cit.*, p. 278.

57. Al. Duţu, *Les racines de la conscience nationale chez les Roumanie*, în vol. *Le Developpement...*, p. 59-60. Autorul reproduce aprecierile formulate de M. Berza într-o conferinţă rostită la Bruxelles (*Les Roumains et la formation de leur conscience nationale*).

58. Cf. Al. Duţu, *Les racines de la conscience nationale chez les Roumains*, *loc. cit.*, p. 64. Vezi şi Dan Zamfirescu, *Studii şi articole de literatură română veche*, Bucureşti, 1967, p. 30-31. Autorul observă că adoptarea învăţămîntului grecesc în secolul al XVII-lea reprezintă o probă nouă a conştiinţei naţionale în cîmpul politic cultural al curţilor princiare. Această politică se asociază creşterii masive a numărului de cărţi tipărite. Eruditul om de litere André Mirambel, într-un excelent studiu (*La littérature et la langue, vecteurs de la conscience nationale chez les peuples du Sud-Est européen* inserat în volumul *Les Lumières...*, p. 8-21) consideră, pe drept că, în această zonă, «problemele literare şi lingvistice nu sînt numai de filozofie şi de erudiţie. Ele ating ansamblul unei societăţi, principiile înseşi ale existenţei naţionale. Interesul studiului literar şi lingvistic este a se realiza într-un spirit care dezvoltă conceptul de naţiune şi-l răspîndeşte. Literatura a putut juca rolul de vector al conştiinţei naţionale deoarece a recurs la o limbă naţională».

59. Gr. Ureche, Miron Costin, Stolnicul C. Cantacuzino şi D. Cantemir (care stabilesc legătura directă între faza conştiinţei de neam şi a celei naţionale în cultura română — Ştefan Ştefănescu, *op. cit.*, p. 290), în lumina ultimilor cercetări apar drept *ctitorii conştiinţei noastre naţionale latine şi europene* (s. n.).Cf. Dan Zamfirescu, *România. Pămînt de civilizaţie şi sinteză*, Bucureşti, EPL, 1969, p. 71-72. Doar cu anumite mici nuanţe, acordul în acest sens este perfect.

60. Ştefan Lemny, *De la conştiinţa de neam la conştiinţa naţională* mss. Contemporanii — cei din secolul al XVIII-lea şi al XIX-lea, intelectualii, la început, poporul, apoi, au putut să distingă evoluţia procesului din formele sale de expresie. Alecu Russo, e drept, mai scuţit observator decît alţii, consemna că «încet cîte încet, neamul se preface în popor sau naţie» (Apud C. Rezachevici, *«Neam» şi naţiune. Unirea politică a ţărilor române sub Mihai Viteazul. Critica unor interpretări*, în RdI, XXX, nr. 9, 1977, p. 1710.

61. Eugen Stănescu, *Premisele medievale ale conştiinţei naţionale*, *loc. cit.*, p. 968.

62. N. Stoicescu afirmă limpede importanţa deosebită a secolului al XVIII-lea în formarea, pe toate planurile, a conştiinţei unităţii româneşti, bază pe care s-a clădit conştiinţa naţională a secolului al XIX-lea. Cf. *De la conştiinţa de neam la conştiinţa naţională*, *loc. cit*, p. 107-125. Vezi şi Eugen Stănescu, *The Formation of the Romanian National Consciousness*, în RESEE, t. XVII, 1979, nr. 4, p. 767-773.

63. În acest sens se pronunţă istoricul vest-german Em. Turczynski. Cf. *Konfession und Nation: zur Fruhgeschichts des Serbischen und rumänischen Nationalbildung*, Düsseldorf, 1967. Ioseph Chlebowczyk adoptă o poziţie asemănătoare în tipologia sa. Vezi supra, lucrările citate.

64. Discuţia la Damian Hurezeanu, *Formarea naţiunii române*, în vol. *Naţiunea română. Geneză. Afirmare. Orizont contemporan*, p. 88-89.

65. În acest sens, observaţii judicioase formulează Ştefan Lemny (*De la conştiinţa de neam la conştiinţa naţională*).

66. Cf. Andrej F. Grabski, *Nation et conscience nationale...*, *loc. cit.*, p. 10.

67. Gh. Platon, *Geneza revoluţiei române de la 1848....*

68. Despre «ampla mişcare a mediilor sociale», «mobilitatea socială accentuată» care conferă societăţii un aspect «eteroclitic», cf. Ilie Bădescu, *Sincronism european şi cultură critică românească*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984, p. 217-218.

69. Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. VII-VIII.

70. Ilie Bădescu, *op. cit.*, p. 57 şi *passim*.

71. Pentru obligaţiile locuitorilor în ultimele două războaie (1806-1812, 1828-1829), a se vedea R. Rosetti, *Arhiva senatorilor din Chişinău*, vol. II, Bucureşti, 1909 şi Mihai Gălan, *Ocupaţia rusească în Moldova în anii 1829-1834*, în CI, an XXII, 1934-1936 şi Ioan C. Filitti, *Principatele române de la 1828 la 1834. Ocupaţia rusească şi Regulamentul organic*, Bucureşti, 1934.

72. Ilie Bădescu, *op. cit.*, p. 60 şi urm. şi *passim*.

73. Limpede reliefat de profesorul Prodan, care reprezintă cel mai bun răspuns teoriei imigraţioniste, reînnoită în timpurile noastre. Cf. *Teoria imigraţiei românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic*, cu o prefaţă de I. Lupaş, Cluj, 1944.

74. Vlad Georgescu, *Ideile politice şi iluminismul în Principatele române*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1972, p. 163.

75. N. Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, p. 116.

76. Eugen Lovinescu, *Istoria civilizaţiei române moderne*, Ediţie, Studiu introductiv, Note de Z. Ornea, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1972, p. 68.

77. Al. Duţu, *Les racines de la conscience nationale...*, *loc. cit.*, p. 66-67. Emanuel Turczynski distinge o fază «confesional-naţională» în dezvoltarea conştiinţei naţionale (cf. *Konfession und Nation*). A se vedea şi K. F. Werner, *op. cit.*, p. 296, 297 şi Peter V. Sugar, *External and Domestic Roots...*, *loc. cit.*, p. 28. De pe poziţii opuse, G. Stokes consideră religia «un obstacol crucial al conştiinţei naţionale». Cf. *Church and Class in Early Balkan Nationalism* in «East European Quarterly», Colorado, XIII, 1979, nr. 3, p. 265.

78. Mircea Păcuraru, *Legăturile Bisericii ortodoxe din Transilvania cu Ţara Românească şi Moldova în secolele XVI-XVIII*, Sibiu, 1968, p. 159.

79. Keith Hitchins, *Conştiinţă naţională şi acţiune politică la românii din Transilvania 1700-1868*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1978, p. 57-58.

80. *Ibidem*, p. 55-56. Vezi şi Lucian Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1968.

81. Iată cîteva din versurile acestei producţii populare: «Căci nu va fi spre vreun folos / Uniaţia ce s-au scos, / Ci numai ca să ne răsnească, / De fraţii din Ţara Românească / Şi din Ţara Moldovenească / / Ba încă şi între noi din Ardeal / Să bage pe cel viclean; / Să nu ne mai putem înţelege, / Nici din saşi şi din unguri a ne mai alege». Cf. I. Lupaş, *Cronicari şi istorici români din Transilvania*, I, p. 58-78.

82. Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 58-59.

83. Virgil Cândea, *Les Lumières et la naissance de la conscience nationale*, *loc. cit.*, p. 919.

84. Gh. Platon, *Quelques particularités du mouvement national roumain à la fin du XVIII-e siècle et la première moitié du XIX-e*, în *Nouvelles études d'histoire*, vol. VII-2, Bucureşti, 1980, p. 15-24.

85. Cf. Roland Mortier, *Diversité des Lumières européennes*, în *Das Achtzehnte Jahrundert als Epoche*, Hrsg., Bernhard Fabian und Wilhelm Schmidt-Biggemann (*Studien zur achtzehnten Jahrundert*, Band I, 1978, KTO Press, Neudeln şi idem *Unité et diversité des Lumières en Europe Occidentale*, în vol. *Les Lumières...*, p. 147.

86. Paul Cornea, *Les Lumières en Europe Centrale et en Europe Occidentale*, în vol. *Les Lumières...* Ţările din sud-estul Europei, «intelectual, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, mai devreme chiar, prin arderea etapelor, încep să trăiască la ora europeană. Originalitatea situaţiei constă în faptul că decalajul (în dezvoltarea materială) persistă, evoluînd în condiţiile sincronizării, a alinierii la nou». *Ibidem*, p. 97-98.

87. Valentin Al. Georgescu, *op. cit.*, p. 26.

88. Cf. *Mátrafüred*, p. 63-64 (din cuvîntul lui Emil Niederhauser).

89. Valentin Al. Georgescu, *op. cit.*, p. 27 şi urm. A se vedea şi observaţiile formulate de Fr. Thiret (p. 49). Acesta relevă că specificitatea civilizaţiilor naţionale se împacă cu universalismul Luminilor.

90. *Les Lumières...*, p. 38 şi urm.

91. Dan Berindei, *Libération nationale et formation d'un état unitaire*, în RESEE, tome XVIII, 1979, nr. 4, p. 73.

92. Pompiliu Teodor, *Iluminism şi naţiune*, în vol. *Naţiunea română*, p. 302. A se vedea şi Al. Duţu, *Sinteză şi originalitate în cultura română*, Bucureşti, Ed. Enciclopedică Română, 1972, p. 95 şi *passim* şi idem, *Umaniştii români şi cultura europeană*, Bucureşti, Ed. Minerva, 1974, p. 75-128.

93. Cf. Pompiliu Teodor, *loc. cit.*, şi idem, *Interferenţe ale preiluminismului în cultura română* şi *Dimitrie Cantemir şi preiluminismul sud-est european*, în vol. *Interferenţe iluministe europene*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1984, p. 25-71.

94. Idem, *Iluminism şi naţiune*, *loc. cit.*, p. 305-306.

95. *Ibidem*, p. 315.

96. Cf. Vlad Georgescu *Idées politiques et conscience nationale (1776-1830)*, în AHRF, 48, nr. 223, martie 1976, p. 424.

97. *Ibidem*.

98. *Ibidem*, p. 429-435. Tinzînd a se disocia de valorile turco-fanariote, gîndirea politică din Principate nu a militat spre o colaborare cu mişcarea de eliberare a grecilor; deşi formele de colaborare nu au lipsit cu totul, în domeniul politic acestea nu s-au realizat.

99. *Ibidem*, p. 443-445 şi idem, *Istoria ideilor politice româneşti (1369-1878)*, Ştefan Lemny, *Ideea de patrie în cultura română*.

100. Pompiliu Teodor, *Iluminism şi naţiune*, *loc. cit.*, p. 325.

101. Printre cele 208 proiecte de reformă cunoscute în perioada 1770-1830, numai 5 se ocupă, sumar, de problema agrară, problema principală a vieţii sociale româneşti. În Transilvania, condiţia socială a autorilor şi realităţile politice diferite explică această paradoxală, în aparenţă, atitudine politică, care se situează, însă, pe aceeaşi linie naţională. Cf. Vlad Georgescu, *Idées politiques et conscience nationale (1770-1830)*, *loc. cit.*, p. 428.

102. Pompiliu Teodor, *Iluminism şi naţiune*, *loc. cit.*, p. 327-328 şi Gh. Platon, *Quelques particularités du mouvement national...*, *loc. cit.*

103. Gh. Platon, *Transilvania şi conştiinţa naţională a românilor în secolul al XVIII-lea*, în MSSI, Seria IV-a, tom IX, 1984, p. 61-69.

104. În acest sens, demonstraţia profesorului D. Prodan este magistrală. Cf. *Supplex Libellus Valachorum*.

105. Dincolo de exagerările sale, opera reprezentanţilor acestei *Şcoli*,care exprimă *misiunea civilizatoare a românilor*, reprezintă o caldă şi pertinentă pledoarie, totodată, pentru integrarea naţiunii române în concertul naţiunilor europene. Cf. Al. Duţu, *Les racines de la conscience nationale chez les Roumaine*, *loc. cit.*, p. 68.

106. Pentru detalii, a se vedea Vlad Georgescu, *Idées politiques...*, şi Ştefan Lemny, *Ideea de patrie în cultura română*.

107. Explicaţii mai largi în acest sens la Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 93-94.

108. *Les Lumières..*, p. 124-125. Concluziile lui M. Berza.

109. Ilie Bădescu, *op. cit.*, p. 35.

109 bis. Pentru lexicul modern, care exprimă şi valorile noi ale conştiinţei naţionale, vezi Klaus Bochmann, *Die Herausbildung des modernen politisch-sozialen Wertschatzes im Rumänischen in der ersten Hälfte des 19 Jahrunderts*, Leipzig, 1976 şi Alexandru Niculescu, *Lessico della rivoluzione romene nel sec. XIX*, în RESEE, t. XVII, 1979, nr. 4, p. 735-746.

110. Cf. Andrei Pippidi, *À la recherche d'une tradition politique byzantine dans les pays roumains*, în *Nouvelles études d'histoire*, VI-1, Bucureşti, 1980.

111. Nicolae Isar, *Ideologia generaţiei din epoca de la 1821* (I), RdI, t. 34, 1981, nr. 3, p. 417 şi urm.

112. Paul Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public. Mişcarea ideilor şi literatura între 1780-1840*, Bucureşti, Ed. Minerva, 1972, p. 61. A se vedea şi studiile din volumul editat de Al. Zub, *La Révolution française et les Roumains*.

113. D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum...*, Idem, *Încă un supplex libellus românesc*, Cluj, Ed. Dacia, 1970, Aurel Răduţiu, Ladislau Gyémánt, *Supplex libellus valachorum în variantele româneşti de la Şchei*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1975, Ladislau Gyémánt, *Mişcarea naţională a românilor din Transilvania 1790-1848*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986.

114. D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, ed. a II-a, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984.

115. Nicolae Edroiu, *Pe urmele lui Horea*, Bucureşti, Ed. Sport-Turism, 1988, Idem, *Răsunetul european al răscoalei lui Horea*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1976.

116. D. Prodan, *Răscoala lui Horea*. A se vedea şi *Răscoala lui Horea. Studii şi interpretări istorice*, coordonatori Nicolae Edroiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1984.

117. N. Bălcescu, *Mişcarea românilor din Ardeal la 1848*, în *Opere*, II, *Scrieri istorice, politice şi economice 1848-1852*, Ediţie critică şi note de G. Zane şi Elena G. Zane, ed. a II-a, Bucureşti, Ed. Academiei, 1982, p. 114.

118. Rector al gimnaziului din Sibiu, într-o lucrare elaborată în jurul anului 1764-1765, a susţinut romanizarea Daciei. Lucrarea sa a rămas în manuscris. Cf. Martin Felmer, *Schriften*, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1974.

119. Autor al unei *Istorii a României*, continuată de o *Geografie a României*, scrise în limba greacă, tipărite la Lipsca, în 1816.

120. Vasile Arvinte, *Român, Românesc, România*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, p. 28-34. A se vedea şi Eugen Stănescu, *Geneza noţiunii de România. Evoluţia conştiinţei evoluţiei de unitate teritorială în lumina documentelor interne*, în vol. *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1968. Istoricul grec Cléobul Tzourkas notează că D. Philippide «a trasat frontierele naturale ale ţării şi în acelaşi timp a confirmat drepturile politice ale poporului român în noua Europă a secolulului al XIX-lea şi XX în Europa naţionalităţilor». Cf. *Les historiographes grecques de l'époque phanariote et les problèmes fondamentaux de l'histoire roumaine*, în vol. *Symposium. L'époque phanariote*, 1971, Thessaloniki, 1974, p. 164. A se vedea şi Vasile Netea, *Conştiinţa originii comune şi a unităţii naţionale în istoria poporului român*, Bucureşti, Ed. Albatros, 1980, p. 114 şi urm.

121. N. Bălcescu, *Mersul revoluţiei în istoria românilor*, vol. cit., p. 112.

122. În acest sens se situează îndemnul lui Tudor Vladimirescu adresat boierilor munteni, de a ajunge la o colaborare politică cu cei moldoveni, «ca unii ce sîntem de un neam, de o lege şi supt aceeaşi stăpînire şi ocrotiţi de aceeaşi putere... ca la un gînd şi într-un glas cu Moldova să putem cîştiga deopotrivă dreptăţile acestor Prinţipaturi, ajutîndu-ne unii pe alţii». Cf. *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. II, Bucureşti, Ed. Academiei, 1959, p. 33.

123. Gh. Platon, *Despre programul naţional al revoluţiei de la 1821. 150 de ani de la revoluţia naţională condusă de Tudor Vladimirescu*, în ASUI, S. III, a. Istorie, t. XVII, 1971, fasc. 1.

124. Cf. *Izvoare narative interne privind revoluţia de la 18218 condusă de Tudor Vladimirescu*, reeditate de G. D. Iscru (coordonator), Natalia Trandafirescu, Marcel Ciucă şi Ilie Cristian, Craiova, Scrisul Românesc, 1987, p. 96.

125. Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice...*, p. 336.

126. Pentru realităţile balcanice şi sud-est europene, a se vedea Dimitrije Djordjevic, *Révolutions nationales des peuples balkaniques 1804-1914*, Beŏgrad, 1965.

127. Damian Hurezeanu, *Formarea naţiunii române*, în vol. *Naţiunea română. Geneză. Afirmare. Orizont contemporan*, p. 90-91.

128. Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice...*, p. 330-331.

129. Vlad A. Georgescu, referindu-se la procesul de modernizare al societăţii româneşti şi la raportul existent între acesta şi conştiinţa naţională observă că modernizarea apare cînd ca un factor în procesul de formare al conştiinţei naţionale sau al emancipării, cînd, mai adesea, cele două linii (conştiinţa naţională şi emanciparea) se regăsesc la locul lor în interiorul modernizării globale. Autorul se pronunţă pentru un studiu aprofundat al celor trei structuri. Cf. *Conscience nationale et mouvements d'émancipation dans le contexte de la modernisation globale des sociétés sud-est européennes*, în RESEE, tome XVII, 1979, nr. 4, p. 726-730.

130. Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice...*, p. 332.

131. C. A. Rosetti, *Note intime 1844-1859*, II, *1848-1849*, Bucureşti, 1903, p. 23.

CRISTIANA OGHINĂ HARITON

Modernizarea societăţii româneşti în secolul al XVIII-lea. O perspectivă istoriografică

Secolul al XVIII-lea reprezintă, pentru istoria românilor, obiectul unor controverse care, însumate, se constituie într-o imagine neclară, plină de ambiguităţi şi contradicţii, departe de a înlesni înţelegerea şi de a încuraja o abordare unitară, sistematică, coerentă. Atribuind drept caracteristici definitorii acestui timp istoric complexitatea şi contrarietatea, istoriografia plasează secolul al XVIII-lea românesc la graniţa dintre medieval şi modern, ridicînd, astfel, în faţa oricărei tentative de sinteză, un obstacol insurmontabil. Dincolo de precaritatea surselor documentare publicate, dincolo de abordările întotdeauna sectoriale — ce au luat în discuţie fie mişcarea naţională, fie dezvoltarea domeniilor culturii, fie situarea Ţărilor române în raporturile politice internaţionale — ni se pare utilă, chiar necesară, o încercare de a privi fenomenele româneşti într-o perspectivă «transversală», prin care să ne putem apropia de sensul evoluţiei, de semnificaţia desfăşurării istorice. Desigur, o asemenea încercare implică riscurile unei alegori ce poate fi greşită, ale unei perspective nepotrivite încă din punctul ei de plecare, ale introducerii unei grile artificiale de analiză. Dar, în acelaşi timp, ea presupune şi avantajele unei delimitări terminologice şi conceptuale, clarificare ce poate fi utilă în constituirea unui instrument teoretic a cărui absenţă o resimţim deocamdată.[1]

Un plus de coerenţă în înţelegerea secolului al XVIII-lea românesc îl poate aduce, credem, «lectura» lui prin prisma *modernizării*, înţeleasă atît ca dezvoltare în sine a societăţii spre cadrele ei moderne, cît şi ca acţiune conştientă, orientată spre introducerea noului, de adaptare a sistemului tradiţional la necesităţile evoluţiei către modernitate. Deşi, la noi, nu s-a constatat, încă, o preocupare de definire a noţiunii de *modernizare*,[2] putem desprinde o serie de sugestii teoretice din studiile unor istorici, sociologi sau politologi, aparţinînd, mai ales spaţiului nord-american.[3] Între aceştia, Cyrill E. Black apreciază modernizarea ca fiind «procesul prin care instituţiile dezvoltate istoric sînt adaptate la funcţiile schimbării rapide»[4] proces ce trebuie să facă faţă unei succesiuni de probleme-cheie: provocarea modernităţii, formarea şi consolidarea elitei modernizatoare, transferul puterii, transformările social-economice şi integrarea societăţii[5] şi care se desfăşoară în ritmuri, în condiţii şi prin

mijloace variate, specifice.Dacă societatea se dezvoltă, în cadrele ei tradiţionale (sau în formele ei tradiţionale, persistente pînă tîrziu), prin extensia unor «germeni de modernitate»[6] în structurile economice, sociale, politice, inovarea şi adaptarea instituţiilor la funcţiile pe care le reclamă aceste mutaţii implică a acţiune conştientă, dirijată. De aceea, modernizarea presupune o atitudine iniţială, o credinţă că societatea poate şi trebuie să fie transformată, că schimbarea este dezirabilă. Această fază de debut a modernizării — în care se cristalizează treptat conştiinţa necesităţii unei schimbări de profunzime, sub impactul Luminilor europene, în care se constituie o elită naţională modernizatoare, în care se trasează liniile directoare ale unui program de modernizare, în esenţa lui naţional şi apar primele încercări de adaptare instituţională, în limitele şi în formele posibile în condiţiile unei dominaţii otomane tot mai accentuate — poate fi plasată, în istoria românească, în secolul al XVIII-lea.

Atît în societăţile modernizate de timpuriu, cît şi în cele în care modernizarea survine cu un decalaj de cîteva secole — *centrul* şi *periferia economiei-lumi*, pentru a utiliza delimitarea operată de Immanuel Wallerstein între diferitele zone ale unei dezvoltări capitaliste globale[7] — impulsul modernizator aparţine statului, singura forţă care are mijloacele şi interesul de a introduce modificări în structurile de rezistenţă ale societăţii. În societăţile libere, în care evoluţia nu este îngrădită sau dirijată de ingerinţele unei puteri dominatoare, statul — în forma monarhiei absolute în vestul continentului, a absolutismului luminat în centrul şi estul Europei — îşi asumă rolul iniţial de forţă modernizatoare prin creşterea puterii centrale. Centralizarea se produce prin birocratizare, monopolizarea forţei, afirmarea legitimităţii puterii şi omogenizarea comunităţii supuşilor,[8] limitînd, astfel, privilegiul şi pluralismul, reducînd rolul arbitrariului şi al cutumei. Strategia etatistă de modernizare urmăreşte, prin reforme succesive, acomodarea cadrului instituţional la schimbările în lanţ care transformă radical societatea, încît revoluţia — «deja înfăptuită» în momentul declanşării ei ca mişcare manifestă, de stradă[9] — are doar semnificaţia transferului puterii de la elita Vechiului Regim la cea a noii oridini economice, sociale, politice moderne. Într-o societate aflată, ca şi cea românească, sub dominaţie politică, procesul de modernizare se complică, sub acţiunea puterii suzerane şi a exponenţilor ei. Acest fapt îi conferă o altă motivaţie, un alt ritm, stîrnind reacţii care nu sînt numai o rezistenţă la noutate, ci au şi resorturi de ordin naţional. Este o rezistenţă faţă de introducerea unor «forme străine, de către străini şi în folosul străinilor, explicabilă, la noi, în contextul complicat al controlului Porţii şi, apoi, al secolului fanariot».[10] În secolul anterior Unirii din 1859, se conturează un program de modernizare — ca alternativă naţională la încercările de reformă ale domnilor fanarioţi şi la tentativa constituţională pe care a reprezentat-o Regulamentul organic — dar el nu va putea fi efectiv şi deplin aplicat decît după ce statul va deveni instrumentul unei strategii de dezvoltare în conformitate cu interesele româneşti.[11] Care este, însă, pentru secolul al XVIII-lea elementul de noutate care ne îndreptăţeşte să apreciem că în această perioadă se plasează debutul procesului de modernizare? Aşa cum s-a constatat, tentativele de reformă sînt anterioare instaurării regimului fanariot,[12] începuturile lor aparţinînd etapei

de *preliminarii*[13] ale acestui regim (denumită și *protofanariotă*),[14] dar numai din secolul al XVIII-lea ele implică acele efecte multiple ce dau schimbării sensul unei reacții în lanț. Pierre Chaunu definește semnificația transformărilor în Europa timpului prin aceea că «mutația face parte din structură»,[15] încît «originalitatea secolului al XVIII-lea nu rezidă în modificări individuale, ci în propensiunea pe care o capătă acum schimbarea de a atrage după sine alte schimbări».[16] La noi, măsurile reformatoare au acest caracter modernizator din momentul în care statul devine —din diferite motive —interesat în transformarea societății.

În secolul fanariot, statul suportă modificări de esență, pentru că funcțiile care îi sînt atribuite acum de către puterea suzerană — implicată mult mai profund, decisiv chiar, în procesul guvernării —sînt altele. Modificarea caracterului Imperiului otoman, în procesualitatea Problemei Orientale, implică, paralel cu regresiunea politică și limitarea expansiunii, o repliere asupra propriilor structuri, imperiul încercînd să-și preschimbe stăpînirea mai mult teoretică asupra teritoriilor,[17] într-o dominație efectivă. Principatelor, cu o pondere din ce în ce mai importantă în noul echilibru de forțe, le este restrînsă autonomia, atît sub aspect economic, cît și politic. Domniei Principatelor i se atribuie un rol diplomatic (mai ales în diplomația secretă), dictat de noile exigențe ale politicii externe otomane,[18] cu efecte majore asupra importanței pe care Poarta o acordă acum guvernării ținuturilor nord-dunărene.[19] Tributul, cu o semnificație politică, pînă acum, se transformă într-un mijloc de dominație economică,[20] iar monopolul comercial otoman impune dezvoltarea acelor sectoare ale producției care servesc interesele Porții, în speță produse alimentare, situînd economia Principatelor în *periferia* imperiului-lume[21] otoman.[22] În același timp, în sistemul imperial al puterii se produc modificări importante,[23] sporind caracterul venal și autonomia funcțiilor situate pe treptele superioare ale ierarhiei. Domnia fiecăruia dintre cele două Principate devine o funcție imperială —«domniile sînt acum slujbe împărătești și sînt date cînd unuia, cînd altuia»,[24] se nota la 1741, reflectîndu-se o realitate deja conștientizată —cu un loc precis în articulațiile puterii otomane, și cu atribuții bine stabilite. Obligați să asigure «mumbaiaua»[25] și sumele de bani cerute de la Constantinopol, interesați să obțină venituri cît mai mari în propriul lor folos, domnii fanarioți acționează în direcția creșterii puterii și resurselor financiare ale statului, fiind nevoiți, în scopul administrării profitabile a Principatelor, să întreprindă o guvernare cu efecte modernizatoare.

Îndeplinind, mai mult sau mai puțin fideli puterii suzerane, funcțiile — diplomatice, economice, administrativ-fiscale —care le erau atribuite, domnii fanarioți acționează în direcția transformării sistemului de guvernare spre caracteristicile sale moderne, prin încercarea de a stabili un raport direct între stat și fiecare dintre membrii societății.[26] Administrația, birocrația — creată prin instituirea ispravnicilor de județ și prin retribuirea aparatului de stat — și legislația, introduc în societate un nou principiu de drept, înlocuind arbitrariul, care acționa ca un privilegiu boieresc. Reducerea numărului privilegiaților, prin încercarea de excludere a treptelor «de jos» ale celor care, desprinzîndu-se din masa contribuabililor, beneficiau de scutiri fiscale, tinde să

realizeze «un transfer de putere şi de mijloace materiale din zona privilegiului în cea a puterii centrale»,[27] într-un sens similar reformismului austriac în Oltenia între 1718 şi 1739.[28] În Ţara Românească şi în Moldova, boierii mari (scutiţi de dări) şi cei mici (care plăteau birul, dar nu şi toate dijmele) erau categorisiţi astfel în funcţie de două criterii: unul tradiţional, vechimea familiei, şi unul modern, dregătoriile, titlurile, funcţiile. În acelaşi timp, statul intră în legătură directă, sub aspect fiscal, cu locuitori satelor boiereşti, care nu mai beneficiază de imunitate. Scutelnicii, al căror număr este limitat la 30-40 pentru boierii mari şi 10 pentru boierii mici, reprezintă atît persistenţa privilegiului, cît şi limitarea lui prin hotărîrea puterii centrale.

Sub aspect social, desfiinţarea dependenţei personale a vecinilor şi rumânilor faţă de boieri se înscrie în efortul statal de limitare a drepturilor patrimoniale, caracteristic perioadei de emergenţă a capitalismului, atît în cazul monarhiilor absolute, cît şi în cel al absolutismului luminat. Scoţînd de sub autoritatea boierilor oamenii şi nu pămîntul, fanarioţii impun o formă contractuală, dirijată «de sus», obligaţiilor reciproce dintre ţărani şi stăpînii de moşii. Ei nu înlătură obligaţiile — ci le sporesc, chiar — dar limitează arbitrariul lor, înlocuind în relaţia dintre stăpîn şi supus dependenţa personală cu forţa penetrantă a legii, ca expresie a puterii statului. Din punct de vedere juridic, societatea tinde spre un caracter omogen, atît boierii cît şi ţăranii beneficiind de aceeaşi libertate în faţa legii, transformare reflectînd tranziţia între *stările* sau *ordinele* medievale, la *clasele* ce compun societatea modernă,[29] în care inegalităţile au o esenţă economică şi nu mai suprapun o ierarhizare juridică. Ca bază a ierarhizării societăţii, *proprietatea* începe să înlocuiască ansamblul de imunităţi şi privilegii. Posesiunea, conferită şi întărită de domnie, se transformă într-o proprietate *de facto*, care nu mai suportă îngrădirile juridice ale proprietăţii domneşti, în sensul acelui *dominium eminens* medieval. Domnul intervine în relaţiile de proprietate doar în calitate de judecător suprem şi numai între indivizi egali în faţa legii. Dreptul, ca drept domnesc, de stat,[30] reglementează raporturile între membrii societăţii nu în virtutea unor multiple dependenţe personale, ci ca expresie a unor determinări şi condiţionări economice. Pînă la clarificarea *de jure* a proprietăţii funciare, în 1864, atît codurile agrare, aşezămintele pentru boieresc,[31] cît şi documentele care reflectă existenţa unor conflicte între ţărani şi boieri,[32] nu sînt de natură să înfăţişeze cu exactitate natura relaţiilor între individ (ţăran, boier sau domn) şi pămînt. Proprietatea este *ambiguă*, diferită atît de cea medievală, cît şi de cea modernă, absolută şi inviolabilă. Odată cu transformările din societate şi cu schimbarea esenţială a funcţiei domniei, în secolul al XVIII-lea nu apar reglementări care să ateste o înlăturare în drept a acelui *dominium eminens* care se suprapune posesiunii funciare, dar stăpînirea asupra pămîntului, cu tendinţa de a deveni deplină, anulează, în fapt, caracterul incomplet al proprietăţii.[33] În secolul al XVIII-lea, atît domnia, cît şi boierimea îşi pierd funcţia esenţială — *apărarea* — care le legitima poziţia privilegiată, încît limitarea drepturilor patrimoniale, înţeleasă în complexitatea unei *revoluţii agrare* cu implicaţii şi resorturi profunde, nu înseamnă dizolvarea clasei boiereşti în sine, ci o cosfinţire a transformărilor în sens burghez, modern, pe care ea le suportase în timp.

Exercitîndu-şi funcţiile administrative în calitate de exponenţi ai unei dominaţii otomane tot mai directe, domnii transformă statul nobililiar al secolului al XVII-lea într-unul preponderent domnesc, cu tendinţă pronunţată de centralizare a puterii. Domnia nu mai poate fi controlată şi manevrată de către boieri; domnul nu mai face parte dintr-o aristocraţie autohtonă, iar dregătoriile nu se mai articulează în sistemul puterii centrale efective, devenind, în parte, funcţii, slujbe, titluri, cu un conţinut apropiat de cel modern. În acelaşi timp, raporturile dintre domn şi boieri ilustrează o evoluţie complicată în care cei doi factori îşi limitează şi îşi orientează reciproc acţiunile. Din perspectiva juridică, puterea domnului este controlată prin «persistenţa Adunării stărilor, care se aseamănă cu instituţiile similare din Europa occidentală»,[34] ea îşi pierde atribuţiile fundamentale odată cu numirea domnilor de către Poartă şi cu încetarea activităţii politice externe oficiale. Totuşi, convocarea Adunării ţării se impune la adoptarea unei măsuri de o importanţă deosebită, cum a fost desfiinţarea şerbiei, în 1749, pentru a conferi legitimitate şi autoritate actului juridic.[35] Dincolo, însă, de această piedică juridică, a cărei importanţă se diminuează pînă la dispariţie în secolul al XVIII-lea, puterea domnului este limitată de poziţia reală a boierilor în societate, chiar dacă ei nu mai sînt intermediari — din punct de vedere fiscal — între domn şi raya, şi nu mai au sub autoritatea lor personală masa supuşilor. D'Hauterive remarca : «... în feudalitatea moldavă cele două puteri care derivă din constituţia sa primitivă nu se exercită asupra aceluiaşi obiect; boierii au primit din aceasta puterea aproape absolută a bunurilor şi domnii asupra supuşilor. Unii dispun de teritorii, ceilalţi de viaţa oamenilor şi în acest partaj al jurisdicţiilor extreme ele au pierdut dreptul de a se modera una pe alta şi ambele sînt în mod egal scăpate de sub frîul legilor».[36] Controlul reciproc se impune, însă, atunci cînd interesele celor doi factori interferează. Regimul nu se putea dispensa de boieri, care sînt incluşi în propriul sistem de guvernare. Autonomia ţării pe care o administrează le impune domnilor fanarioţi respectarea oligarhiei locale şi a limitelor pe care *Capitulaţiile* le introduc, prin tratatul de la Kuciuk — Kainardji, şi în dreptul internaţional. În plus, prin intrigi, daruri, memorii boierii acţionează în sprijinul unuia sau altuia dintre pretendenţii la tron, putînd determina la Constantinopol, apoi şi la curtea ţaristă, o atitudine mai mult sau mai puţin favorabilă faţă de domnii care erau deja numiţi şi a căror cădere era oricînd posibilă.[37]

Boierimea autohtonă, îndepărtată, într-o anumită măsură, de la funcţii prin afluxul elementelor străine, îşi cristalizează o conştiinţă politică şi acţionează, prin diferite mijloace, pentru împlinirea programului naţional. Din ce în ce mai clar, în secolul al XVIII-lea, acest program vizează modernizarea, alături de lărgirea autonomiei, înlăturarea monopolului comercial otoman, modificarea statului juridic internaţional şi, într-o perspectivă mai largă, independenţa şi unitatea naţională. Acest program, sintetizat treptat ca alternativă naţională opusă tentativelor reformatoare fanariote, reflectă atît procesul de prefacere socială în care se constituie o elită naţională, activă, cît şi apariţia unei conştiinţe depline a necesităţii schimbării. Modernizarea, în viziunea promotorilor mişcării naţionale din Principate, devine un deziderat

bine conturat,[38] dar analiza acestei alternative nu constituie obiectivul acestui studiu. Înţelegerea procesului de modernizare este, astfel, lipsită de una dintre componentele ei fundamentale. Dar, nu a fost în intenţia noastră să surprindem globalitatea unui proces ale cărui începuturi, timide şi, în acelaşi timp, semnificative, se plasează în secolul al XVIII-lea. Am dorit, doar, să argumentăm ideea că fenomenele secolului fanariot pot fi abordate şi dintr-o altă perspectivă, mai puţin atentă la dimensiunile extorcării fiscale şi la efectele unui regim abuziv în esenţa lui, dar care îşi propune să descifreze *un sens* în momentele evoluţiei istorice. Deşi reformele fanariote pornesc dintr-o motivaţie preponderent economică, nu se înscriu într-o strategie coerentă de dezvoltare nu dispun de mijloacele de a raţionaliza societatea, ele sînt semne ale unei modernităţi care se afirmă. Modernizarea, delimitată ca noţiune şi analizată în globalitatea ei, ar putea să introducă un criteriu de apreciere comparatistă a fenomenelor româneşti în cadrul unor procese transformatoare mai largi care definesc trecerea spre capitalism în Europa şi în afara ei. De aceea, apreciem această perspectivă nu numai ca posibilă, dar şi utilă.

Note

1. Semnificativ în acest sens este impasul actual al istoriografiei în aprecierea sensului transformărilor sociale în sens capitalist. Interpretarea prin prisma unor concepte şi noţiuni marxiste — clasă, orînduire, epocă etc. — s-a dovedit a fi un obstacol greu de depăşit în înţelegerea procesului de formare a burgheziei, la noi. De aceea, se impun noi definiri ale termenilor, nuanţarea şi regîndirea lor, încît să poată deveni instrumente reale de analiză.
2. Cu excepţia, poate, a cîtorva pagini introductive ale volumului cercetătorilor Vasile Vesa şi Vasile Puşcaş, *Dezvoltare şi modernizare în România interbelică (1918-1939)*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1988.
3. David E. Apter, *The Politics of Modernization*. University of Chicago Press, Chicago and London, 1969; C. E. Black, *The Dynamics of Modernization. A Study in Comparative History*, Harper & Row Publishers, New York, 1966; *Comparative Modernization*, Edited, with an introduction by C. E. Black, The Free Press, New York, 1976; Myron Werner (editor), *Modernization:The Dynamics of Growth*, Voice of America Forum Lectures, Washington, 1966.
4. C. E. Black, *op.cit.*, p.7.
5. *Ibidem*, p. 68-69.
6. Fernand Braudel, *La dynamique du capitalisme*, Paris, Flammarion, 1980, p. 50-65.
7. Immanuel Wallerstein, *Le systéme du monde du XVe siècle á nos jours*, 2 vol. Paris, Flammarion, 1980, *passim*.
8. *Ibidem*, vol. I, p. 145-147.
9. François Furet, *Penser la Rèvolution française*, Paris, Gallimard, 1980.
10. Gh. Platon, *Perspectivele organizării moderne în secolul care a precedat Unirea. Direcţii strategice şi tactice, obiective, realizări*, manuscris.
11. *Idem*, *Statul — cadrul politic de dezvoltare a naţiunii române*, în vol. *Naţiunea română. Geneză. Afirmare. Orizont contemporan,* coord. Şt. Ştefan Ştefănescu, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984, p. 378-401.
12. Florin Constantiniu, *Din politica socială a unui prefanariot (Radu Mihnea)*, în vol. *Stat Societate Naţiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982, Ed. Dacia, p. 213-218.
13. Constantin Şerban, *Les Préliminaires de l'epoque Phanariote* în vol. *Symposium. L'èpoque Phanariote, 21-25 octobre. A la memoire du Cléobule Tsourkas*, Thessaloniki, 1974, p. 29-40.

14. R. Stănescu, *Prephanariotes et phanariots dans la vision de la société roumaine de XVIIe – XVIIIe siècle*, în vol. *Symposium...*, p. 347-358.
15. Pierre Chaunu, *Civilizația Europei în Secolul Luminilor*, București, Ed. Meridiane, 1986, p. 40-45, vol. I.
16. *Ibidem*, p. 47.
17. Idem, *Civilizația Europei clasice*, Ed. Meridiane, București, 1989, vol. I, p. 34.
18. V. Mihordea, *Les lignes de developpement de la diplomatie roumanie au 18e siècle*, în R. R. H, IX, nr. 1, 1970, p. 46-48.
19. «Fanarioții devin la sfîrșitul secolului al XVIII-lea o rotiță esențială în administrația otomană», apreciază Neagu Djuvara în *Les Pays Roumains entre Orient et Occident. Les Principautés danubiennes au début du XIXe siècle*, Publications Orientalistes de France, 1989 p. 84.
20. I. Wallerstein, *op.cit.*, vol. I, p. 19-20.
21. *Ibidem*, *passim*.
22. Ilie Bădescu, *Sincronism european și cultură critică românească*, București, Ed. Științifică și enciclopedică, 1987.
23. «În împărăție nu este acum monarhie, ca pe vremea lui Ibrahim pașa, ci, după marele vizir, fiecare din domnitorii dinafară este un mare vizir neatîrnat», *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol (30 august 1741-decembrie 1742) Rapoartele inedite ale agenților lui Constantin Mavrocordat*, București, Ed. de Ariadna Camariano-Cioran, Ed. Academiei, 1985, p. 83.
24. *Ibidem*, p. 75.
25. «... să aibă grijă să nu le cumpere alții, ci oamenii casapbașilor și cu preț ieftin», *Ibidem*, p. 77.
26. C. E. Black, *op.cit.*, p. 14.
27. Ș. Papacostea, *Oltenia sub stăpînire austriacă (1718-1739)*, București, Ed. Academiei, 1971, p. 30-31.
28. *Ibidem*, p. 29.
29. Proces analizat și de René Rémond, *Introduction á l'histoire du notre temps*, Paris, Ed. du Seuil, 1974.
30. *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească. De la Vasile Lupu la 1866*, adunate de D. C. Sturdza-Scheianu, seria I, vol. I, 1907; *Istoria dreptului românesc*, vol. II, partea I, București, Ed. Academiei, 1984, p. 70-85.
31. *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească... passim*.
32. *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, *Moldova*, vol. I, *Țara Românească*, București, Ed. Academiei, 1961-1966.
33. Valentin Al. Georgescu, *Observații asupra structurii juridice a proprietății orășenești în Țara Românească și Moldova (1711-1831)*, în SRdi, tom 26, nr. 2, 1973, p. 267.
34. Neagu Djuvara, *op.cit.*, p. 70-71.
35. Vlad Georgescu, *Istoria Românilor*, Ediția a III-a, Academia Romano-Americană, 1989, p. 81.
36. *Apud* Neagu Djuvara, *op.cit.*, p. 62.
37. *Ibidem*, p. 63-64.
38 Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele române (1750-1831)*, București, Ed. Academiei, 1972.

NICOLAE TOMESCU

Situaţia Africii la sfîrşitul secolului al XIX-lea. Consideraţii istoriografice

Cum activitatea ştiinţifică nu se poate sustrage întotdeauna solicitărilor interesate prea puţin în descoperirea adevărului, iar ritmul, succesiunea în timp, maniera de interpretare a publicaţiilor ştiinţifice reflectă cîteodată capriciile modei, se poate afirma că, aceasta a şi fost -- într-un anume sens -- soarta pe care circumstanţele au rezervat-o studiului istoriei africane la sfîrşitul secolului XIX.

După ce, în mare parte, această istorie fusese ignorată de lumea exterioară Africii, cu timpul ei i s-au substituit opinii care desemnau mai mult năzuinţe, decît adevăruri.

Privită în tot cursul perioadei coloniale ca un gen de obiect oferit cu pasivitate solicititudinii puterilor administrante şi curiozităţii observatorilor europeni, Africa a urmărit cu o energie şi o consecvenţă uimitoare reabilitarea istorică totală şi definitivă. Atunci cînd uriaşul talaz al decolonizării s-a rostogolit peste continent, Africii i s-a rezervat în mod brusc rolul unei vedete: vechii colonizatori şi marile puteri extraeuropene s-au interesat de destinul noilor state africane, în speranţa de a realiza, conserva sau extinde domeniul propriei lor influenţe. În acelaşi timp, popoarele Africii, elitele africane, au realizat şansa de dobîndire a conştiinţei de sine, a identităţii şi personalităţii politice, sociale, culturale, găsind în originalitatea istoriei lor suficiente raţiuni existenţiale. În consecinţă, risorgimento-ul african a generat o literatură pe cît de voluminoasă, pe atît de inegală în privinţa interpretării sensului fenomenelor africane -- inclusiv a celor din ultima parte a secolului XIX.

A apărut, la scurt timp, intenţia de a grupa datele cunoaşterii ştiinţifice privitoare la Africa, semnificaţia acestei idei fiind relevată de crizele care au afectat stabilitatea noilor state. După aceste crize ce nu au putut descuraja decît într-o anumită măsură specialiştii şi publicul avid de cunoaştere, evoluţia situaţiei internaţionale a direcţionat atenţia şi preocupările spre alte zone geografice ale globului. O perioadă, continentul african, după ce suscitase atît de mult interes, nu a mai constituit unul din principalele obiective ale cercetării istorice. Cînd a existat, incursiunea în istoria africană a ultimelor două decenii

ale secolului XIX nu a implicat -- cel mai adesea -- o diversificare şi o amplificare a studiului fenomenelor reale. Multe publicaţii au avut tendinţa de a supraestima locul şi rolul colonialismului, de a contesta istoricitatea popoarelor africane, de a dramatiza problemele, pentru a le pune mai bine în valoare într-o etapă viitoare, după o reţetă sau alta.

Reacţia împotriva resuscitării unor concepţii deformante a precizat şi presupune tot mai mult necesitatea reinterpretării istoriei dintr-o perspectivă nouă, nu independent şi în afara istoriei universale, dar în sensul restabilirii adevărului privind locul Africii în geografia politică a lumii.

Într-un asemenea context, studierea problemelor privind situaţia Africii la sfîrşitul secolului XIX, se constituie în una din condiţiile şi determinările de esenţă ale înţelegerii modului specific de fiinţare al popoarelor africane. De altfel, schiţarea, pe baza consideraţiilor istoriografice aparţinînd unor exegeţi în istoria africană -- a cîtorva elemente esenţiale pentru surprinderea sensului şi semnificaţiei evenimentelor sfîrşitului de secol XIX — este şi ceea ce ne-au propus să realizăm în prezentul studiu.

O chestiune teoretică şi metodologică care poate conduce firesc la diverse concepţii, este aceea a criteriilor utilizate în abordarea şi interpretarea întregii problematici. O parte dintre cercetătorii istoriei culturii şi a organizării vieţii social-politice a populaţiilor africane, făcînd referiri la situaţia continentului la sfîrşitul secolului XIX, şi-au fundamentat observaţiile pe baza unor criterii geografice sau istorice, spaţiale sau temporale, cu o anumită valoare operaţională, funcţională şi metodologică. Astfel, clasificarea culturilor şi grupelor de populaţie propusă de «Ethnografic surveys of Africa»[1] condusă de Daryll şi Forde —asemănătoare cu cea apartinînd lui Beauman şi Westerman în lucrarea «Les peuples et civilisations de l'Afrique»,[2] are o bază exclusiv geografică, regiuni şi societăţi diferenţiate fiind înglobate în vaste entităţi. Prelungirea unor lucrări tratînd gereneralizat situaţia Africii la sfîrşitul secolului XIX, opera unui alt istoric -- M. Cornevin,[3] pornind de la consideraţii care împart continentul african în şapte mari regiuni geografico-istorice, afirmă existenţa unor organizaţii statale dezmembrate de conflicte numeroase, «regrupîndu-se *temporar pentru a se diviza în generaţia următoare».*[4] *M. Cornevin consideră* numeroasele schimbări politice din interiorul şi de pe coastele Africii, ca efect al «prodigioasei expansiuni economice şi culturale ale Europei occidentale» cu predilecţie din a doua jumătate a secolului XIX, cînd ea completează cu «expansiunea politică».[5]

Ideea că Africa trăise în haos şi stagnare pînă la colonizarea ei de către europeni a fost de altfel «teoretizată» în numeroase lucrări de istorie universală, de antropologie culturală.[6] Cu privire la situaţia Africii la sfîrşitul secolului XIX s-a ajuns să se vehiculeze teze care, contestînd istoricitatea popoarelor africane au afirmat că alte continente au modelat şi determinat cursul istoriei acestor popoare, că africanii ar fi intrat în orbita evoluţiei numai datorită contactului cu Europa, că în acest contact s-ar fi prăbuşit istoria Africii tradiţionale, existenţa continentului nesemnificînd altceva decît simpla extindere şi continuare a istoriei europene.[7] Adeseori, istoria sfîrşitului de secol XIX

a fost analizată din perspectiva puterii coloniale şi a religiei, rupîndu-se orice legătură cu trecutul precolonial, epoca dominaţiei coloniale fiind considerată axul care ar jalona istoria Africii în existenţa sa precolonială, colonială şi post colonială.[8]

Problema corelaţiei dintre tradiţional şi modern, a impactului dintre două civilizaţii şi istorii, este una din problemele esenţiale ale istoriei continentului african la sfîrşitul secolului XIX. Pentru unii autori: Hodgkin,[9] Illiffe,[10] esenţa a ceea ce numeşte M. Baumont -- «chestiunea Africii»[11] -- au reprezentat-o în exclusivitate contactele -iritante deseori- dintre marile puteri colonizatoare. Africa apare «doar» ca o piatră de încercare de natură să servească la cunoaşterea sentimentelor care animau cabinetele europene unele faţă de altele. Dar astfel privită, Africa îşi relevă importanţa doar în calitate de obiect oferit cu pasivitate solicitudinii marilor puteri. Este şi maniera de înţelegere a lucrurilor pe care cercetătorii Betts,[12] Curtin,[13] Lynch[14] o exprimă în lucrările lor. Ei consideră că, împrejurările internaţionale, expansiunea colonială, contradicţiile dintre puteri au creeat într-o măsură deloc neglijabilă cadrul în care s-a inclus viaţa politică africană la sfîrşitul secolului XIX.

Plecînd de la probleme legate de expansiunea colonială în Africa, este adevărat că disputa dintre marile puteri s-a extins asupra tuturor problemelor. Interesul formidabil pentru Africa, faţă de maniera de rezolvare a acţiunilor coloniale, s-a extins uneori şi asupra acelor ţări care au fost implicate indirect. Fie că au avut interese care solicitau sprijinirea unor acţiuni fie că au gravitat în anumite sfere de influenţă, aceste ţări au adoptat -- constrînse să-şi precizeze atitudinea -- punctul de vedere şi poziţia marilor puteri.

Dar împrejurările internaţionale nu au determinat în exclusivitate cursul istoriei uriaşului continent, substanţa sa fiindu-i conferită şi de realităţile africane, de acţiunile politice ale popoarelor şi comunităţilor, de rezistenţa faţă de expansiunea colonială. Se insistă tocmai pe ceea ce de regulă s-a ignorat în scrierea istorică: elementul de rezistenţă al vechilor state, comunităţi în faţa invaziilor. Atunci cînd europenii au trecut la cucerire prin forţa armelor, unii exploatatori sau misionari au căutat să explice fenomenul de rezistenţă nu prin lupta statelor, nu prin factori social-politici ci exclusiv prin cei geografici, naturali. Reconsiderarea de proporţii a unei asemenea probleme, din unghiul principiilor care au animat rezistenţa africană, nu poate şi nu trebuie evitată.

Istoria ultimelor două decenii ale secolului XIX este înainte de toate o istorie politică? Lynch critică ceea ce numeşte el «accentul exagerat pus pe istoria politică modernă a Africii».[15] Merle dimpotrivă, consideră că sfîrşitul secolului XIX priveşte în principal «suveranităţile, drepturile care sînt fixate, frontierele care sînt trasate, raporturile diplomatice şi militare»[16] care intră în discuţie. Padmore împinge lucrurile pînă la ultimele lor consecinţe, afirmînd că, pentru Africa, realitatea politică precede celelalte realităţi, care nu reprezintă decît un corolar necesar realizării primei[17] —Perham şi Simmons consideră tratatele internaţionale şi manevrele politice ale concurenţilor europeni -- factor propulsor al intrării Africii în politica mondială, desigur, ea fiind utilizată de această politică.[18] Spre deosebire de cei care consideră factorul

politic determinant, M. Baumont în lucrarea *L'essor industriel et l'imperialisme colonial-1878-1904*, surprinde două caracteristici esenţiale ale perioadei 1878-1904: puterea industrială şi expansiunea colonială. Reluînd concepţia mai veche aparţinîndu-i lui Jules Ferry care considera «politica colonială drept fiică a politicii industriale»,[19] M. Beaumont o dezvoltă, afirmînd că « industrializarea, necesitatea expansiunii economice a potenţat o rafală a politicii coloniale, un adevărat ideal al expansiunii»,[20] ceea ce a determinat apariţia la sfîrşitul secolului XIX a unei probleme a Africii.[21]

În majoritatea lucrărilor menţionate, expunerea evenimentelor istorice privind Africa implică prea puţin dimensiunea interogativă, o asemenea manieră de abordare a problematicii nefiind capabilă decît într-o mare măsură să reaşeze datele şi reperele cercetării în spaţiul lor istoric explicativ, să înlăture zonele de opacitate care pun umbre de mister asupra unora dintre semnificaţiile evenimentelor sfîrşitului de veac XIX. Evocînd istoria împărţirii şi remodelării Africii negre, prezentată ca un cadru specific cu structuri sociale, economice, spirituale elaborate în timp, lucrarea *L'Afrique noire contemporaine* apărută sub redacţia lui Marcel Merle oferă o poziţie critică faţă de expunerile fragmentare, evenimenţiale, consideră că scrierile istorice care procedează astfel sînt compilaţii ce pun cap la cap istoria, încorsetînd înţelegerea realităţilor africane.[22] Explicînd modalitatea de fiinţare a unor adevărate imperii africane, a cauzelor de ordin general care au favorizat penetraţia colonială- cu fronturile de expansiune definite încă de la 1850 -- discursul istoric nu omite sesizarea a doi importanţi factori ai declinului Africii negre în epoca modernă, în primul rînd «dispariţia exercitării controlului de către puterea centrală asupra sectoarelor economice vitale»[23] -- regiuni africane intrînd la sfîrşitul sec. XIX într-un trafic de schimburi neechivalente cu europenii, prăbuşindu-se politic odată cu prăbuşirea surselor de profit care au potenţat forţa lor -- ; în al doilea rînd, discordanţa între populaţia rurală «împrăştiată pe vaste teritorii, trăind într-un cadru aproape ermetic»[24] şi categoria «guvernanţilor, negustorilor, militarilor care se constituie treptat într-o stare particulară, creîndu-şi o aşa numită supersituare»,[25] uitînd relativ repede valorile tradiţionale.

Cert este că descentralizarea, în cadrul statelor africane existente în a doua jumătate a sec. XIX, a fost un fenomen care a împiedicat evoluţia continentului. Ea a devenit mai acută cînd pe fondul acestei situaţii, a apărut penetraţia europeană. Două aspecte se cer urmărite: evoluţia continentului, caracteristicile şi individualitatea sa, precum şi politica colonială imperialistă, cu implicaţiile şi consecinţele sale. Lucrările lui Burton,[26] Fage,[27] Davidson,[28] Collins,[29] ne permit constatarea măsurii în care aceste probleme sînt înţelese. Davidson de exemplu, analizînd fenomenul de modificare a raporturilor dintre Africa şi Europa surprinde în cartea *Which Way Africa?* «cinci faze principale ale experienţei africane în raport cu Europa, dintre care a patra, a invaziei şi subjugării coloniale -- corespunde sfîrşitului sec. XIX .[30] Merle,[31] Halle,[32] Blake,[33] desprind măsura în care fenomenul descentralizării se completează -- fiind de altfel în mare măsură determinat -- de acţiunile coloniale. Evoluţia continentului, la cercetătorii amintiţi, apare tragică tocmai în faza militară a colonizării, fără îndoială mai dură decît cucerirea propriu zisă. Pe de altă parte,

descentralizarea -- efect al operaţiunilor militare a determinat apariţia unui sistem care a spluberat relativa izolare a Africii, pregătindu-i un rol activ în politica şi economia mondială.

În literatura de specialitate cu privire la problematica africană, analiza şi aprecierea semnificaţiei şi a consecinţelor colonizării se corelează cu probleme privind: decadenţa Africii, şansele de supravieţuire ale ei faţă de acţiunile coloniale, debutul colonizării, diferenţa «stilului» de colonizare, miza pusă în joc de regimul colonial, efectele colonizării care au dus la contestaţia finală. În acest sens, o lucrare accesibilă este remarcabila -dar azi în unele probleme depăşita- *Which way Africa*? a lui Basil Davidson. Cartea adună rezultatele cercetării şi în problemele ultimelor două decenii ale veacului XIX. Şi *Istoria civilizaţiei africane*[34] creaţie a lui J. Murphy este o încercare de prezentare în linii generale a istoriei africane. Ideea centrală «a capacităţii şi rolului popoarelor africane în construirea propriei lor istorii»[35] este completată şi de o analiză a locului şi rolului colonialismului în istoria Africii. Depăşind cadrul unei prezentări factologice, cartea africanologului african surprinde şi interpretează dintr-o perspectivă istorico-genetică[36] şi evenimentele care jalonează existenţa popoarelor, comunităţilor în ultimele două decenii ale secolului trecut.

Mutaţiile importante în domeniul africanisticii cer cu necesitate noi şi noi lucrări. Adevărate piese de informaţii în domeniul cercetării istoriei africii la sfîrşitul secolului XIX sînt numeroasele monografii, sinteze, antologii, reviste şi indici de reviste. O lucrare interesantă -- *The Horizon History of Africa* exprimă efortul cîtorva cercetători, unii dintre ei, printre cei mai buni cunoscători ai domeniului. Amplu şi luxos ilustrată, fiecare capitol al acestei cărţi este însoţit de un apendice antologic, semnificaţiei evenimentelor din ultima parte a secolului trecut fiindu-i acordată o mare importanţă.[37] O altă lucrare serioasă şi cuprinzătoare este *A History of the African people*.[38] Bun cunoscător al problemelor, autorul acestei lucrări -- July R. -- realizează capitole interesante cu privire la influenţa europeană în Africa. Scrisă de doi cercetători valoroşi -- Oliver R. şi John Fage -- cartea *A short history of Africa*[39] pune la rîndu-i probleme în legătură cu istoria ultimelor două decenii ale secolului XIX.

Există o abundentă literatură monografică despre grupuri de populaţii descrise cu mare rigoare în cele trei principale serii: *Ethnographic Surveys of Africa*, *Monographies ethnologiques, Africaines*,[40] *Musee de Tervuren*.[41] Rezultatele disparate au fost reunite şi în mari lucrări de sinteză: R. Cornevin *Histoire de l'Afrique des origines a nos jours* (Paris, Payot, 1953) şi *Histoire de l'Afrique* (Payot, Paris, 1966); G. P. Murdock *Africa, its peoples And Their culture history*; J. Macquet *Africa. Les civilisations noires*; Lystad R. *The African World*; Fage : *An Atlas of African History* Balandier, G. Paden *Expanding horizons in African studies*; H. Deschamps *Histoire generale ...*; Oliver, R. Cambridge, *History of Africa* (vol. III).

Nenumărate lucrări şi studii discută probleme particulare de origine socială, limbă, antropologie, tehnici agrare, artă, religie privind sfîrşitul sec. XIX. Pentru orientarea în acest ocean al informaţiilor, au fost creeate în această perioadă publicaţii speciale de orientare bibliografică. În domeniul german

apare la Bonn din 1960 publicaţia lunară *Afrika bibliographie*; în Marea Britanie, tot lunar începînd din 1963- *United Kingdom Publications, and Theses on Africa*, iar la Paris, pentru domeniul francofon din 1969 apare trimestrial *Recherses, enseignement, documentation africanistes francophones*. Totodată, de o mare importanţă este apariţia revistei «Revue d'histoire diplomatique». Un specific al acestei etape al africanisticii îl constituie apariţia unor cercetători marxişti care au început o deosebit de dificilă muncă de reevaluare critică a rezultatelor anterioare, propunînd interpretări radical diferite pentru o serie de fenomene africane de la sfîrşitul sec. XIX. Istoriile generale realizate de pe poziţia africanilor şi nu a colonizatorilor, de către E. Sik şi J. Hrbek sînt doar două exemple dintre cele mai semnificative.

Faptele istorice sînt evidente pentru a reclama o regîndire a lor şi a denunţa substratul ideei potrivit căreia pentru Africa trecutul «n-ar fi decît o pictură plată căreia i-ar lipsi o a treia dimensiune» (Louis K. D. Joos),[42] iar teza existenţei unei istorii îndelungate, bogate în semnificaţii ale popoarelor africane -- inclusiv în a doua jumătate a secolului XIX -- este şi paradigma lucrărilor: M. Crouzet -- *Histoire generale des civilisations*;[43] P. Boiteau -- *Contribution a l'histoire de la nation Malgache*;[44] H. Deschamps -- *Histoire generale de l'Afrique noire*[45] B. Davidson -- *Which Wat Africa*? şi *Mama neagră*, detaşate de alte încercări de reconstituire a istoriei Africii, tocmai prin faptul că spre această paradigmă converg cu forţă de argument ideile continuităţii istorice a diverselor comunităţi, state, popoare, a unităţii şi comunicării între diferitele regiuni ale continentului, a rezistenţei în faţa războaielor şi a colonizatorilor, a existenţei unor forme specifice de organizare socială, de educaţie şi cultură.

În acest sens, rescrierea istoriei de către africanii înşişi, explorarea tuturor mărturiilor trecutului din Africa sfîrşitului de secol XIX- şi nu doar din tratatele exogene de istorie -cu metode adecvate, cu arsenalul de date oferite de celelalte discipline sînt apreciate, ca fiind nu numai un imperativ naţional, ci şi unul continental. Pentru cunoscutul teoretician african Kwame Nkrumah trecutul Africii nu poate fi redus la dimensiunea spaţială şi temporală a colonialismului, «Istoria Africii trebuie scrisă ca istoria societăţii africane»,[46] iar contactul cu *Europa trebuie să-şi găsească locul ca o experienţă africană*. Impactul colonialismului european la sfîrşitul secolului XIX, opina N. Krumah, se cere a fi judecat şi apreciat din unghiul principiilor care au animat societatea africană, istoria devenind astfel «un îndreptar al acţiunii umane, un punct de plecare al renaşterii spirituale a Africii».[47]

Momentul de cotitură pentru istoriografia africană este considerat de regulă anul 1956, cînd profesorul K. O. Dike a fost numit în postul de director al departamentului de istorie al Universităţii din Ibadan. Noi cercetători, grupaţi în jurul revistei «Presence africaine» au apărut pe scena africanisticii cu lucrări de valoare dintre care se detaşează sinteza originală a lui J. Ki Zerbo —*Histoire de l'Afrique noire*, 1972.

Dar realizarea majoră a africaniştilor autohtoni este fără îndoială *Histoire Generale de l'Afrique*. Pregătită din 1969 de un număr imens de specialişti — cu preponderenţă africani- lucrarea însumează volume masive a cîte 8-900 de

pagini format mare, sintetizînd numeroase cunoştinţe asupra acestei perioade, stabilind o metodologie şi obiective pentru cercetări viitoare.

Nu întîmplător, cercetarea istorică africană contemporană are o dimensiune interogativă, promovînd înfăptuirea saltului de la propagarea necesităţii istoriei pentru evoluţia popoarelor africane la întemeierea sa ştiinţifică, atît din punctul de vedere al metodologiei cît şi al teoriei istorice. «Clarificarea istoriei precoloniale, a locului şi rolului consecinţelor comerţului cu sclavi pentru destinul africanilor, analiza şi interpretarea dintr-o perspectivă nouă, africană, a colonialismului, a consecinţelor acestuia pentru trecutul şi prezentul Africii, se înfăţişează ca direcţii tematice fundamentale ale cercetării istorice».[48]

Aprecierea obiectivă a colonialismului, conceput în procesualitatea lui, a consecinţelor sale economico-sociale, politice şi culturale pentru popoarele africane, delimitarea locului său în istoria continentului african exprimă deci o tendinţă fundamentală a cercetării istoriografice africane contemporane.

Se formulează şi opinii după care aprecierea realistă a colonialismului «nu ar fi posibilă, fiind prea aproape în timp» neexistînd detaşarea necesară pentru a distinge pozitivul de negativ. Luînd drept criteriu raportul dintre continuitate şi discontinuitate în istoria Africii, alţi exegeţi ai istoriei colonialismului au subliniat existenţa a două tendinţe : una care ar absolutiza momentul continuităţii la sfîrşitul secolului XIX, al preluării unor structuri socio-politice africane tradiţionale în perioada istorică ulterioară.[49] Întrebarea firească care se impune în acest caz ar fi dacă aceste structuri au supravieţuit în forma lor autentic precolonială, cristalizate în moduri de existenţă şi de gîndire proprii, sau dacă acestea au fost modificate, golite de conţinutul lor? O altă orientare, pornind de la excerbarea momentului discontinuităţii la sfîrşitul secolului trecut caută să susţină că «Africanii nu creaseră nimic pînă la colonialism şi nici în timpul colonialismului, existenţa lor nesemnificînd altceva decît o tablă curată pe care administratorii europeni puteau scrie orice le convenea».[50]

O problemă interesantă, dar poate imposibil de rezolvat, este aceea de a căuta în ce măsură pregătirea viitoarelor cuceriri -- încă inconsistentă la mijlocul sec. XIX -- a blocat o posibilitate de organizare politică care trebuie să fie responsabilitatea propriei Africii. Cînd descompunerea, instabilitatea au devenit elemente esenţiale pentru Africa celei de-a doua jumătăţi a sec. XIX, puteau influenţele liberale venite din Europa să permită o modernizare a Africii, sau a trebuit să se treacă prin etapa colonială pentru a spera realizarea acestei modernizări?

Cunoaşterea adevărului istoric cu privire la geneza, evoluţia şi influenţele evenimentelor (inclusiv a celor aparţinînd sfîrşitului de secol XIX) poate constitui nu numai principala cale de dobîndire a conştiinţei de sine africane, ci şi a prezenţei active în cadrul istoriei universale.

Fără îndoială, unul din elementele fundamentale ale situaţiei umane rămîne aspiraţia de a avea valori; dar legile existenţei umane (cuprinsă în şi prin istorie) nu conduc -- sau nu trebuie să conducă -- la postulatul unui simplu joc de valori posibil. În cercetarea istorică sînt înfăţişate alternative, iar

oamenii au dreptul să decidă asupra obiectivității, veridicității lor. Această problemă se pune pretutindeni, este deci firesc ca ea să existe şi în cazul istoriografiei care tratează problematica continentului african.

Note

1. *Ethnographic Surveys of Africa* / Lieders : Daryll şi Forde/ Panaf, Londra, 1975, 379 p.
2. J. Beauman, W. Westwrman, *Les peuples et les civilizations de l'Afrique,* Paris, 1979, 414 p. (originalul în germană, 1940).
3. M. Cornevin, *Histoire de l'Afrique*, Payot, 1970, 523 p.
4. *Ibidem*, p. 276.
5. *Ibidem*, p. 381.
6. Pentru lucrările apărute în ultimele decenii, semnificative sînt în acest sens : J. Ganiage, *L'Expansion coloniale et les rivalités internationales*, 1964; G. B. Sealey, *Expansion of England*, 1983; P. Atger, *Cinquante ans de vie moderne*, 1973; E. Axelson, *The partition of Africa (1875-1891)*, 1968.
7. Un asemenea punct de vedere este susţinut de : R. Sedillot, *Histoire des colonisations, 1958;* Tramond şi Reussner, *Eléments d'Histoire maritime et coloniale contemporaine 1815-1914;* Robinson şi Gallagher, *Africa and the Victorians*, 1962; B. Schnapper, *La politique et le Commerce Français* ..., Mouton, 1962; *Africa, 1890-1900* de P. R. Warcurst, Longmans, 1962.
8. Apud G. D. Scanlon, *Church, State and Education in Africa*, Teachers College Press, New York, 1966 în RHD, nr. 2/1977.
9. Hodgkin T. *Nationalism in Colonial Africa*, New York, New York University Press, 1957.
10. *Africa under German Rule*, Cambridge, Cambridge UniversityPress, 1969 şi Colonial Africa, ed. cit. 1971.
11. Vezi Baumont, *L'essor industriel et l'impérialisme colonial1878-1904*, Paris, Felix Alcan, 1937, p. 8.
12. R. Betts, *The Scramble for Africa*, Boston, D. C. Heath and Company, 1966.
13. P. Curtin, *Africa Remembered*, Madison University of Wisconsin Press, 1967.
14. Lynch H. -Edward Wilmot Blyden : *Pan-Negro-patriot*, London Oxford University Press, 1967.
15. *Ibidem*, p. 212.
16. ***, *L'Afrique noire contemporaine* (sous la direction de Marcel Merle), Paris, Armand Colind, 1968, p. 118.
17. Vezi Padmore G., *Pan Africanism or Comunism*, New York, Random House, 1978.
18. Vezi Perham M. şi J. Simmons, *Africa Discovery and Colonial Africa*, London, Faber and Faber, 1958.
19. M. Baumont, *op.cit.*, pag. 7.
20. *Ibidem*, p. 22.
21. *Ibidem*, p. 8.
22. *** *L'Afrique noire contemporaine*..., ed. cit, pag. 77.
23. *Ibidem*, p. 133.
24. *Ibidem*, p. 135.
25. *Ibidem*, p. 136.
26. R. Burton, *A Mission to Dahome* (reeditată în 1966 de F. A. Praeger, Inc., New York.).
27. I. Fage, *A History of Africa* (în colaborare cu J. Donnely), London, Hutchinson, 1973.
28. B. Davidson, *Rediscovered Old Africa: Which Way Africa?*.
29. Collins R., *Problems in Africa History*, Englewood Cliffs, Prentice -- Hall, Inc, 1968.

30. B. Davidson, *Which Way Africa?* , Penguin Books, 1971, p. 42.
31. *L'Afrique noire contemporaine* (sous la direction de M. Merle), şi M. Merle *Contribution à L'Histoire de L'Afrique*, în RHD, nr. 7, 1971.
32. Hallet R. , *The Penetration of Africa*, New York, 1965.
33. Blake J. W., *European Beginnings in West Africa* (reeditată de Greenwood în Press), Westport Conn, 1980.
34. J. Murphy, *Istoria civilizaţiei Africane*, 2 vol, Bucureşti, Ed. Minerva, 1981.
35. Apud Elena şi Marin Voiculescu în «Prefaţă» la J. Murphy, *op.cit.*, XXI.
36. *Ibidem*, XXIII.
37. *The Horizon History*, American Heritage Publishing Co, Inc, 1981.
38. R. July, *A History of the African Peuple*, New York, Charles Scribner's Sons, 1980.
39. Oliver R. , John Fage, *A short History of Africa* (reeditată de Penguin Books), Baltimore, 1983.
40. *Monographies ethnologique africaines*, Paris, PUF, 1979, 475 p.
41. *Musés de Tervuren*, Bruxelles, 1980, 417 p.
42. Louis C. D. Joos, *Scurtă istorie a Africii negre*, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1976.
43. M. Crouzet, *Histoire generale des civilisations*, Paris, 1959.
44. P. Boiteau, *Contribution a l'Histoire de la nation Malgache*, Paris, Editions sociales, 1958.
45. H. Deschamps, *Histoire generale de l'Afrique noire*, Paris, 1975.
46. Kwame Nkrumah, *Conciensism, Philosophy and Ideology for decolonisation,* Panaf, London, 1960, p. 62, în «Din gîndirea social-politică africană», Bucureşti, Ed. politică, 1984.
47. Idem.
48. Elena şi Marin Voiculescu, *Renaşterea africană*, Bucureşti, Ed. politică, p. 151.
49. J.Ki Zerbo, *Histoire de l'Afrique noire*, Paris, Payot, 1979.
50. F. F. Ade Ajayi -- *The Continuity of Africane Institutions under Colonialism*. vol. T. O. Ranger, *Emerging, Themes of Africa History*, p. 191, în RHD, nr. 3/1981.

D. ŞANDRU

Rapoartele legaţiei şi consulatului american din Bucureşti despre împrumutul de stabilizare din 7 februarie 1929 (I)

După Marea Unire, deprecierea şi instabilitatea monedei naţionale au întîrziat reglementarea obligaţiilor financiare ale statului român, determinînd numeroase controverse între guvernul de la Bucureşti şi creditorii străini, dificultăţi interne de ordin financiar şi economic, ca rezultat al războiului, şi ultima, dar nu cea mai puţin importantă, politica naţionalismului economic promovată de Partidul Naţional Liberal care s-a aflat la guvern în perioada 1922-1926, toţi aceşti factori s-au unit, împiedicînd România de a putea contracta credite din străinătate, deşi mulţi economişti recunoşteau că ele ofereau singurul mijloc pentru refacerea definitivă a ţării.[1] Cu excepţia împrumuturilor interne, în sume mai substanţiale, şi a celui de 200.000.000 de lire italiene (10.460.000 dolari), contractat în Italia de guvernul Averescu în anul 1926, singurul credit extern cu adevărat mai important obţinut de la terminarea războiului pînă la 1929 a fost împrumutul de consolidare 4% din 1922, furnizat de finanţa britanică, în sumă de 35.000.000 lire sterline.[2]

Politica naţional-liberalilor de susţinere a procesului de dezvoltare industrială a României cu precădere prin mijloace financiare autohtone —«prin noi înşine» —pe lîngă faptul că nu a asigurat un progres rapid al economiei, a avut implicaţii negative asupra cîtorva importante sectoare de activitate. Neputinţa finanţei naţionale de a acoperi cererile de credit ale ţării a fost recunoscută în mod oficial de conducerea Partidului Naţional Liberal în Expunerea de motive la bugetul pe 1926, unde se aprecia că în perioada ce se scursese de la război se asiguraseră toate condiţiile menite să permită a se face «apel la creditul din afară pentru înzestrarea ţării».[3] Guvernul recomanda însă o politică prudentă de împrumuturi, care să asigure pentru următorii trei ani sume anuale echivalente cu 2-3 miliarde de lei, capabile de a fi rambursate fără a supraîncărca emisiunea şi fără a angaja creditul statului cu datorii prea mari, într-un moment cînd el nu era cu totul normal.[4] Cu creditele externe ar fi urmat să se acopere: a) accelerarea consolidării monetare; c) consolidarea pe termen lung a unor împrumuturi făcute pe termene scurte cu dobînzi mari, care încărcau

prea greu bugetul (între acestea, obligaţiile pe care le suporta bugetul pînă în 1930 pentru consolidarea datoriilor Skoda şi Ringhoffer, împrumuturile belgiene din 1919 consolidate pe 15 ani şi creanţa Baldwin, consolidată pe cinci ani; c) construcţii de căi ferate şi amenajări de căi de acces la mare şi la Dunăre; d) un împrumut pentru cultura naţională şi sănătatea publică.[5] Pînă la căderea de la putere, la 29 martie 1926, guvernul I. I. C. Brătianu nu a întreprins însă vreo acţiune concretă pentru materializarea programului preconizat în Expunerea de motive.

În faţa unei crize ce se agrava continuu, afectînd toate sectoarele vieţii economice, cabinetul liberal, constituit la 21 iunie 1927, a ajuns la concluzia că fără capital străin ţara nu se putea reface şi a însărcinat pe ministrul de finanţe, Vintilă Brătianu, să abordeze băncile internaţionale în vederea obţinerii unui împrumut extern. O sursă sigură stătea la dispoziţia guvernului. Se putea obţine un împrumut prin bunele oficii şi sub garanţia Ligii Naţiunilor, aşa cum procedaseră o serie de ţări ce ridicaseră împrumuturi de pe piaţa internaţională liberă. Din raţiuni de prestigiu, guvernul a înlăturat însă alegerea unei asemenea soluţii şi a început negocieri, în decembrie 1927, cu un grup bancar internaţional, sub conducerea lui Banque de Paris et de Pays Bas, Blair & Company şi Hambras Bank Limited.[6]

Cum după mai bine de o lună de tratative nu se anunţase nimic oficial în legătură cu evoluţia lor, la 13 ianuarie 1928, ministrul Statelor Unite ale Americii la Bucureşti, William S. Culbertson, a încercat să obţină informaţii în legătură cu ele, prin discuţii separate purtate cu ministrul de externe român, I. G. Duca, cu ministrul muncii, cooperaţiei şi asigurărilor sociale, dr. N. Lupu, cu însărcinatul cu afaceri al Franţei la Bucureşti, Japy, şi cu ministrul Italiei la Bucureşti, marchizul Durazzo. Duca nu s-a arătat prea comunicativ, declarînd doar că împrumutul avea în vedere stabilizarea monetară şi îmbunătăţirea căilor ferate, negînd concomitent că un expert financiar francez s-ar fi aflat atunci la Bucureşti. Doctorul Lupu a subliniat că obţinerea unui împrumut de către România constituia o necesitate, căci starea dată nu mai putea persista. Cum ministrul de finanţe, Vintilă I. C. Brătianu, ţinea, în general, un foarte mare secret în legătură cu tratativele ce le purta, nu se ştia precis dacă România putea obţine împrumutul, atîta vreme cît guvernul francez pretindea mari avantaje din viaţa economică a României şi îi punea termeni destul de oneroşi. Japy s-a împotrivit a face declaraţii, afirmînd numai că negocierile se purtau la Paris, şi că Victor Antonescu reprezenta guvernul român. A adăugat că reprezentantul Băncii Franţei se afla atunci la Bucureşti, nu pentru negocieri, ci pentru a obţine informaţii despre România. Japy a precizat că, dacă împrumutul se va realiza, banii vor fi oferiţi de Banque de France, Blair & Company, Federal Reserve Bank of New-York şi, poate, şi de alte bănci interesate. Marchizul Durazzo a răspuns că avea foarte puţine informaţii privitoare la negocieri, dar a declarat că guvernul francez era interesat în menţinerea la putere a liberalilor şi că acest fapt ar fi determinat Franţa să se angajeze la împrumut.[7]

La începutul anului 1928, la cererea ministrului francez de finanţe, directorul lui Blair & Company, Jean Monnet şi Pierre Dennis, de la aceeaşi

societate, au luat în studiu, în capitala României, situaţia economică a ţării. Experţii francezi ai firmei americane i-au comunicat lui Culbertson, la 25 ianuarie 1928 că, pe baza raportului lor, marile bănci de emisiune vor lua în consideraţie în luna următoare oportunitatea acordării împrumutului de stabilizare şi de refacere a căilor ferate, sub conducere americană, similar celui polonez. Ei şi-au exprimat dorinţa Americii de a vedea rezolvate, înainte de lansarea împrumutului, toate cazurile pendinte dintre S. U. A. şi guvernul român. Sugerez — comunica, la 26 ianuarie 1928, Culbertson în telegrama încrucişată trimisă secretarului de stat —că am putea obţine un tratament mai bun pentru Standard Oil Company, un tratat comercial şi reglementarea datoriilor.[8]

Patru zile mai tîrziu, la 30 ianuarie 1928, ambasadorul S. U. A. la Paris, Myron T. Herrick, comunica secretarului de stat, printr-o telegramă strict confidenţială, că era informat, din surse demne de încredere, că Blair & Company îşi dăduse consimţămîntul la împrumutul român de stabilizare şi pentru îmbunătăţirea căilor ferate. Un reprezentant al acestei bănci, care fusese pe scară largă răspunzător pentru proiectarea planului creditorilor Poloniei, se afla atunci la Bucureşti. Bancherii puneau drept condiţie pentru acordarea împrumutului ca România să abordeze Comitetul Financiar al Ligii Naţiunilor spre a pregăti un plan sau, dacă el ar fi fost considerat inacceptabil de România pe raţiuni de prestigiu, atunci să fie luată în consideraţie o schemă similară planului polon.[9]

Pînă la începutul lui martie 1928 nu mai apare nici o ştire privitoare la împrumut în corespondenţa dintre diplomaţii americani acreditaţi la Bucureşti şi Departamentul de Stat. Într-o scrisoare *personală* trimisă la 5 martie 1928 secretarului de stat, ministrul S. U. A. în România, după ce îi furniza informaţii legate de tratativele privitoare la împrumut, obţinute de la primul ministru, Vintilă I. C. Brătianu, îl informa îndeaproape despre diferitele aspecte ale vieţii economice şi politice a ţării.[10] Într-un fel — sugera Culbertson — România trebuie să aibă un împrumut pentru a-şi stabiliza moneda şi pentru a începe a-şi reface căile ferate. Scopul lui dominant trebuie să fie restabilirea creditului ţării şi el trebuie precedat de o reorganizare a Băncii Naţionale a României şi de adoptarea cîtorva reforme administrative. Cu supravegherea atentă a împrumutului, România va fi o bună acţiune în afaceri. Condiţiile economice ale ţării sînt rele, dar nu din cauză că baza proprietăţii ar lipsi, ci pentru că creditele comerciale sînt neadecvate. Odată ce afacerile vor învia, «printr-un împrumut bine făcut şi *controlat*» (*controled* — subl. autorului), refacerea economică a României va fi rapidă.

Culbertson îşi exprima dorinţa ca tratativele pentru împrumut să eşueze şi, în consecinţă, Partidul Naţional Liberal să cadă de la guvern. «În momentele mele de mare îngrijorare îmi dau seama că, oricum, sînt factori şi posibilităţi care să justifice o judecată mai moderată. Noi cunoaştem relele liberalilor, dar nu cunoaştem relele care vor urma înlăturării lor şi venirii la putere a unui nou partid. Naţional-Ţărăniştii, cu toate bunele lor intenţii, vor găsi, în cazul cînd vor forma guvernul, dificultăţi enorme în calea reformei, interese fortificate de tot felul. Tranziţia de la ceea ce noi avem astăzi în România la ceea ce

ei revendică nu se poate face cu uşurinţă. Ei pot să devină încurcaţi în iţele vechiului sistem şi o perioadă de nesiguranţă să urmeze. Aşa ceva ţara nu îşi permite, în condiţiile prezente de slăbiciune economică. Eu nu văd nici un pericol de radicalism extrem, dar dacă perioada de nesiguranţă se prelungeşte, în viitor este pe deplin posibil ca influenţa conservatoare transilvăneană să-şi poată pierde controlul în Partidul Naţional-Ţărănesc şi o mişcare agrarian-sătească să se dezvolte».[11] «Dacă tu m-ai întreba în particular, aş putea spune, prin urmare, că o cîntărire a evidenţei este pentru a se acorda actualului guvern un mic împrumut — destul de mare însă pentru a asigura viaţa economiei româneşti. Un asemenea împrumut ar putea să amîne sfîrşitul liberalilor, dar ziua cînd ei acţionau cu aroganţă acum cîţiva ani a trecut. Ei s-au temperat şi caută bunăvoinţă şi bani buni în străinătate. Dar, venind din ce în ce mai mult în contact cu finanţa internaţională, ei vor vedea că onestitatea este cea mai *profitabilă* politică (the most *profitable* policy) şi vor acţiona după noua modă a Parisului».[12] Dacă, cumva, liberalii vor cădea şi vor veni naţional-ţărăniştii, un împrumut va putea ajuta pe conducătorii lor să depăşească perioada de incertitudine.[13]

După sosirea acestui raport, consilierul Oficiului Economic al Departamentului de Stat a avut o convorbire cu viceguvernatorul lui Federal Reserve Bank of New-York, Platt. Consilierul s-a interesat dacă Federal Reserve Bank avea informaţii despre faptul că interesele financiare americane considerau posibil un împrumut general pentru România sub auspiciile Societăţii Naţiunilor. Platt i-a telefonat după cîteva zile, comunicîndu-i că la ultima adunare a directorilor lui Federal Reserve Bank of New-York, la care asistase, subiectul a fost discutat pe larg. S-a menţionat că Blair & Company şi Banque de France îşi trimiseseră de la Paris cîte un reprezentant în România şi că, în legătură cu aceasta, un delegat român urma să sosească în S. U. A. Platt a afirmat, confidenţial, că consensul discuţiei a fost acela că Federal Reserve Bank nu era înclinată să participe la un asemenea angajament cu România, dacă ar fi existat vreo cale să evite participarea, dar Platt şi-a exprimat speranţa că băncile europene nu vor încerca să atragă Federal Reserve Bank of New-York în planurile lor.[14]

Către sfîrşitul lui martie 1928, Vintilă Brătianu i-a declarat lui Culbertson că negocierile pentru împrumut avansau mai greu decît se aşteptase. El fusese convins că Franţa va livra împrumutul de stabilizare în mai şi că România îl va primi în iunie, dar Anglia se opunea în mod franc acordării creditului, poziţia Londrei silind pe ministrul de finanţe să discute problema cu omologul său britanic. În ciuda acestei dificultăţi, Brătianu păstra mare încredere în succesul împrumutului şi în stabilitatea propusă.[15]

Încet, încet, obstacolele din calea împrumutului au fost înlăturate de guvernul român. Datoria de război către Franţa a fost reglementată prin acordul semnat la Paris la 28 martie 1928, plata bonurilor antebelice către deţinătorii englezi, francezi, elveţieni şi belgieni a fost revalorizată prin acordul încheiat în acelaşi oraş la 31 mai 1928,[16] iar disputele cu Germania erau pe cale de a fi aplanate. După normalizarea relaţiilor cu creditorii străini, la începutul lui iunie 1928 au venit la Bucureşti doi reprezentanţi ai lui Blair &

Company, Chester A. McLain şi Pierre Dennis, pentru a discuta cu guvernul român condiţiile creditării. La 7 iunie, înainte de a părăsi România, McLain, care participase la negocieri în calitate de consultant legal, a trecut pe la Legaţia americană, informînd pe însărcinatul cu afaceri, Robert R. Patterson, asupra evoluţiei lor. El a arătat că mai erau încă multe detalii de aranjat cu guvernul român şi că în ultimele discuţii pe care McLain şi Dennis le-au avut cu ministerul de finanţe, Vintilă Brătianu, acesta se arătase destul de nervos atunci cînd i s-au sugerat clauze de siguranţă spre a fi anexate la aranjamentul propus. De atunci — comunica, la 8 iunie 1928, Patterson secretarului de stat — au apărut numeroase articole, atît în presa guvernului, cît şi în cea de opoziţie, unele declarînd că împrumutul era, în totalitatea lui, aranjat, dar că nu era încă încheiat, altele declarînd că o asemenea tranzacţie financiară nu numai că ar fi fost imposibilă, ci şi ilegală. În preajma plecării experţilor lui Blair & Company, Partidul Naţional Liberal a făcut public faptul că întregul program financiar a fost gîndit şi plănuit, în forma lui iniţială, de Virgil Madgearu şi că guvernul îşi exprima surpriza că economistul naţional-ţărănist, după întoarcerea sa de la Paris, a tipărit, în iunie 1928, un articol în care afirma că «D-l Vintilă Brătianu nu a făcut nimic altceva decît să vîndă ţara capitalului străin».[17] În timp ce aveau loc discuţii la Bucureşti cu McLain şi Dennis, prinţul Barbu Ştirbey a plecat la Paris şi la Londra, Victor Bădulescu, de la Ministerul de Finanţe, fostul ministru român în Franţa, Victor Antonescu, şi directorul general al Băncii de credit Român, Oskar Kaufmann l-au urmat la scurtă vreme.[18]

În timp ce Chester A. McLain şi Pierre Dennis se aflau încă în România a sosit la Bucureşti şi reprezentantul campaniei americane Ivy Lee, Harcourt Parrish. Departamentul de Stat solicita printr-o telegramă însărcinatului cu afaceri de la Legaţie să-i ofere ajutorul necesar în vederea cunoaşterii exacte a stării de lucruri din ţară. Trecînd pe la Legaţie, expertul american l-a informat pe Patterson că dorea să întreprindă o cercetare asupra condiţiilor financiare ale României şi vieţii de aici pentru a fi folosită ca mijloc favorabil de propagandă în Statele Unite înainte de acordarea împrumutului de către Blair & Company. *După două săptămîni de muncă intensă, în cooperare cu toate* ramurile guvernului român — comunica, la 21 iunie 1928, Patterson secretarului de stat — Parrish mi-a subliniat intenţiile. Comparativ cu Polonia, unde el efectuase două luni complete de studiu, Parrish a găsit că situaţia financiară a României nu era mai bună, cifrele indicînd că datoria pe cap de locuitor era aici cu 17 dolari mai mare. D-l. Parrish a fost foarte franc, afirmînd că dorinţa lui era de a a duna numai acele impresii despre România care să o poată prezenta într-o lumină favorabilă străinătăţii şi care să poată influenţa publicul american pentru împrumutul românesc. «Cu alte cuvinte — conchidea Robert R. Patterson — posibilul acţionar american va fi în curînd absorbit de tabloul unei Românii arătînd ca o ţară romantică, încoronată de succese politice şi financiare, unde problemele evreieşti nu au existat niciodată, unde creanţele emise în 1908 şi 1913 au fost pe deplin onorate şi unde domneşte pacea sublimă cu toţi vecinii ei».[19]

Două săptămîni mai tîrziu, la 5 iulie 1928, însărcinatul cu afaceri al S. U. A. la Bucureşti comunica Departamentului de Stat ultimele opinii personale şi informaţii privitoare la negocieri. Zilnic apare în toate ziarele influenţate de guvern în România expresia optimistă cu privire la împrumutul american propus Bucureştiului şi de patru săptămîni încoace şi săptămînal pînă acum apare afirmaţia că împrumutul va fi semnat «în cursul următoarelor şapte zile». În acest timp, Nicolae Titulescu a părăsit externele pentru a se duce la cură. Plecarea lui şi întîrzierea continuă a discuţiilor asupra împrumutului sînt direct legate de faptul că el a fost născut mort, cum afirma fostul însărcinat cu afaceri al României la Washington şi acum funcţionar la Ministrul de Externe, Mircea Djuvara, într-o discuţie neoficială avută cu Patterson. Djuvara declara că Titulescu fusese neplăcut impresionat nu numai de metodele prezentului guvern privitoare la politica externă, inclusiv negocierile de împrumut, dar şi cu privire la politica internă. De altfel, Titulescu îi spusese personal lui Djuvara că plecarea sa peste cîteva săptămîni nu se datora chestiunilor de sănătate.[20]

Între timp, Bank of England, acţionînd cu celelalte grupuri bancare ce participau la negocieri, a încercat din ce în ce mai insistent să obţină participarea lui Reichbank, împreună cu alte bănci centrale din Germania, la programul român de stabilizare. În vara anului 1928 s-au purtat la Berlin tratative între delegaţii germani şi români pentru aplanarea litigiilor izvorîte din revendicările acţionarilor germani din România antebelică în privinţa creanţelor lor şi din revendicările României asupra leilor hîrtie tipăriţi de autorităţile germane de ocupaţie. Evoluţia lor a fost urmărită de către factorii interesaţi cu o atenţie specială, exprimîndu-se speranţa că dacă o înţelegere definitivă nu va fi posibilă, cel puţin se va netezi calea către un compromis.[21] «Dorinţa noastră — preciza primul ministru francez, Raymond Poincaré, referindu-se la consimţămîntul dat de Franţa în legătură cu angajarea Germaniei la împrumut — este de a fi de acord şi cu Germania. Dacă acordul cu dînsa nu e stabilit, vina nu e deloc a Franţei, ci a dificultăţilor financiare particulare care subzistă între România şi Germania şi pe care guvernul francez încearcă, în măsura posibilităţilor, să le aplaneze».[22]

Negocierile pentru împrumut au progresat, graţie sprijinului influent al guvernului francez, dar, pe de altă parte, ele erau în bună măsură frînate de încurcătura balanţei române de plăţi şi de marele deficit al bugetului României din 1928, ambele urmările recoltei proaste din 1927 şi 1928 şi a unei combinaţii de factori economici acumulaţi după război.[23] Tergiversarea stabilizării leului continua să îşi producă efectele, cu implicaţii negative asupra vieţii economice interne şi a schimburilor internaţionale. Deşi în august 1927 se ajunsese la o stabilitate a monedei, ca urmare a unui important sold excedentar în comerţul exterior al României, rata ei fiind de 160 lei pentru un dolar (1 leu = 0,00625 dolari), adică echivalentă cu rata considerată ca bază practică pentru stabilizarea *de jure* a leului, ea nu a avut o lungă viaţă, fiind dereglată de evoluţia ulterioară a schimburilor cu străinătatea.[24] Efectul devalorizării leului a fost continuarea menţinerii dobînzilor la un nivel exorbitant, deşi ele erau în descrşetere comparativ cu anii 1925 şi 1926. Ratele exorbitante ale dobînzilor făceau esenţială extinderea creditului. Consulul american la Bucureşti, J.

Rives Childs, evidenția într-un raport trimis la 20 august 1928 Departamentului de Stat, efectele dobînzilor ridicate, determinate de instabilitatea leului, asupra exportului mărfurilor americane. Creșterea fermă a exportului S. U. A. în România este atestată de statisticile celor doi parteneri comerciali, dar ratele ridicate ale dobînzilor plătite în avans de furnizori fac ca firmele americane să înregistreze pierderi pe piața românească. O schimbare în ratele mari ale dobînzilor nu putea fi luată în calcul pînă la stabilizarea legală a leului. Or — după opinia lui Childs — ea s-ar fi putut realiza cel mai devreme la sfîrșitul anului 1928.[25]

La 19 iulie 1928, un comunicat oficial al guvernului român preciza că un împrumut de 250.000.000 dolari fusese aranjat cu Franța, Anglia și cu un grup bancar american, în condiții considerate exagerat de bune. Concomitent, era anunțată o opțiune pentru un credit de 20.000.000 de dolari,[26] iar însărcinatul cu afaceri al S. U. A. la București, Robert R. Patterson, comunica, printr-o telegramă încrucișată din 24 iulie 1928, secretarului de stat că Legația italiană îl informase că Banca Italiană de Comerț din București împrumutase, în secret, cu consimțămîntul guvernului de la Roma, României 12.000.000 dolari.[27]

Comunicatul a generat vii discuții între guvern și opoziție. Liberalii pretindeau că, prin convențiile încheiate cu bancherii străini la București, împrumutul realizat putea fi obținut definitiv în octombrie. Opoziția pretindea însă că nu se semnase decît o opțiune, care ar fi putut deveni, eventual, un împrumut, dar despre care era mai mult decît temerar a se spune că reprezenta un act pozitiv. Or, după cum menționase Poincaré în Camera franceză, nu se realizase încă nimic precis în problema împrumutului și că pînă la venirea bancherilor străini la București nu se luase nici un anagajament. În Franța se afirma că, în afară de Chevalier, care avusese calitatea de a angaja Banque de Paris et des Pays Bas, ceilalți bancheri nu semnaseră decît *ad-referendum*.[28] Cum Comunicatul oficial al guvernului din 19 iulie 1928 chema pentru 26 iulie Parlamentul să aprobe împrumutul, imediat a început opoziția național-țărăniștilor, care au declarat că se vor abține complet de la învoiala guvernului, întrucît ei aveau o înțelegere separată.[29]

În «Monitorul oficial» din 28 iulie 1928 a fost publicată *Legea de autorizare pentru emiterea unui împrumut pentru stabilizarea monetară și înzestrarea economică a țării*, de 250.000.000 de dolari, sau contravaloarea lor în orice monedă în aur, a cărei primă tranșă putea să fie pînă la 80.000.000 de dolari. Aceasta — așa cum arăta Patterson, la 4 august 1928, secretarului de stat — nu însemna însă că împrumutul fusese obținut, ci numai că guvernul putea continua negocierile în străinătate.[30] În adevăr, prin aranjamentul provizoriu încheiat la București în iulie 1928 între guvernul român și reprezentanții grupurilor financiare cu care s-a tratat împrumutul s-a stabilit că între 15 septembrie și 1 octombrie să se reia negocierile.[31]

Or, creditorii potențiali continuau încă să păstreze rezerve față de România. La 1 august 1928, Ivy Lee a sosit la București, rămînînd în capitală pînă în dimineața zilei de 3 august, de unde a plecat spre Viena, Praga și Varșovia. În cursul celor două zile în care Lee a vizitat România, el a fost prezentat

consilierului financiar al Legației României la Washington, George Boncescu, primului ministru şi şefilor diferitelor ministere. După sosire, Lee a trecut pe la Legația americană, de unde a cerut informații privitoare la condițiile politice şi financiare ale țării. În scurta sa şedere la Bucureşti, Ivy Lee a studiat raportul voluminos realizat de Parrish în timpul celor patru săptămîni de studiu concentrat asupra vieții economice a României, informînd pe Robert R. Patterson că a rămas foarte rău impresionat de situație. Raportul lui Parrish — comunica, strict confidențial, la 3 august 1928, însărcinatul cu afaceri secretarului de stat — pare să fie foarte pesimist, în general, şi se pare că, pentru scopuri publicitare, cifre şi impresii favorabile au fost greu de obținut. Lee şi-a exprimat dorința de a se întîlni cu cîțiva proeminenți oameni de afaceri străini la Bucureşti şi, în acest scop, însărcinatul cu afaceri a aranjat un dineu la care a invitat, între alții, pe directorul sucursalei lui Standard Oil Company, directorul conducător al rafinăriei Româno-Americane, Hughes, şi pe funcționarii de la Consulatul american. Cînd Patterson i-a telefonat lui Hughes spre a-l invita, acesta i-a răspuns: «Da, eu mă întrebam cînd aveai să mă rogi să-l văd pe D-l Lee. Eu aveam instrucțiuni complete cu privire la el din New-York...».[32] În aceeaşi discuție telefonică, Hughes a menționat să Standard Oil Company simțea foarte puternic tratamentul general acordat capitalului străin în România şi a menționat multe cazuri de descreştere a avantajelor pentru capitalul străin din această țară. El a afirmat că poziția lui Lee era de a se strădui să ajute banca americană pentru a lansa un împrumut în România, dar că, în asemenea circumstanțe, cînd aşa de multe restricții erau impuse nu numai capitalului din petrol, ci capitalului străin în general, un împrumut pur financiar ar fi fost în totală opoziție cu asemenea măsuri. În ziua următoare, Harcourt Parrish şi Ivy Lee, trecînd pe la însărcinatul cu afaceri pentru a-şi lua rămas bun, şi-au exprimat îngrijorarea în legătură cu starea economică a țării. Eu i-am ajutat şi pe Parrish şie pe Lee — comunica Patterson secretarului de stat — dar m-am ținut pe o poziție de strictă neutralitate oricînd s-au făcut referiri la posibilitățile unui împrumut american sau la investiții comerciale americane. «În ciuda expresiilor pesimiste făcute de reprezentanții capitalului comercial american — conchidea însărcinatul cu afaceri — poate să vină timpul cînd acest mic grup de capitalişti români bogați vor înceta de a crede că beneficiile țării, ca un tot, vor fi mai mari cînd exte exclus capitalul străin».[33]

Chiar Blair & Company Inc., New-York, care trimisese în două rînduri experții săi în România pentru a investiga condițiile economice ale țării, solicita, la 11 august 1928, opinia secretarului de stat, rugîndu-l să sugereze dacă să ia parte la împrumutul pe care guvernul român îl negocia cu Hambros Bank Limited of London.[34] Conform înțelegerilor de pînă atunci se aştepta ca acel credit să fie în forma unui avans de cinci luni, în sumă echivalentă cu 4.000.000 de lire sterline. Avansul dat sub acest credit urma să fie asigurat de orice monedă echivalentă în aur depozitată la Banca Angliei în contul lui Hambros Bank Limited. Conform planului stabilit, la acel credit Londra urma să furnizeze 1.000.000 lire sterline, Parisul 1.000.000 lire sterline, New-Yorkul 5.000.000 dolari, iar restul de 1.000.000 lire sterline să fie distribuit între diferite țări europene.[35]

Cum la 15 septembrie urmau să se reia negocierile cu grupul de bancheri străini, la 9 septembrie 1928, la Bucureşti a avut loc o consfătuire pe această temă, prezidată de preşedintele ad-interim al Consiliului de Miniştri, I. G. Duca, la care au mai participat viceguvernatorul Băncii Naţionale a României, Oscar Kiriacescu, secretarul general al Ministerului de Finanţe, Victor Bădulescu şi Victor Antonescu. După consfătuire, Victor Antonescu a plecat la Paris spre a relua tratativele în problema împrumutului şi de a comunica bancherilor rezultatul negocierilor de la Berlin.[36]

Ca şi mai înainte, guvernul a continuat să păstreze tăcere în legătură cu mersul tratativelor. La 28 septembrie 1928, însărcinatul cu afaceri al S. U. A. la Bucureşti. Patterson, scria secretarului de stat că de cîteva săptămîni guvernul afirma mereu prin presa de masă ce o controla că România a obţinut definitiv un împrumut de la grupul franco-anglo-american. «America apare totdeauna ultima» —observa el. Cu aceeaşi certitudine, presa opoziţiei afirma că nimic nou nu se întîmplase în negocierea împrumutului, altceva decît plecarea la Paris a delegaţiei de experţi financiari şi de jurişti, condusă de Ottulescu şi Rosenthal (conducătorul împuternicit al guvernului) şi Victor Slăvescu, capul finanţei comerciale române. Oricum —scria Patterson —poziţia guvernului este acum una dintre cele mai precare, căci cu cîteva săptămîni mai înainte el a afirmat că dacă împrumutul nu va fi definitiv încheiat înainte de 15 octombrie, cînd se va deschide Parlamentul, atunci Partidul Naţional Liberal se va retrage de la putere.[37] După întoarcerea lui Victor Antonescu, care a purtat negocierile preliminare la Paris, el a fost primit de regenţă pentru a explica rezultatul misiunii sale. Dar guvernul continua să păstreze tăcere asupra condiţiilor creditării. Patterson preciza că membrii legaţiilor britanică şi italiană îl întrebau continnu ce evoluţie urma împrumutul şi aproape zilnic ungurii.[38]

La cîteva zile după deschiderea sesiunii Parlamentului, la 20 octombrie 1928, organul oficial al guvernului, «L'Independance Roumaine», scria că o telegramă din Paris, publicată în presa de dimineaţă, anunţa ştirea, conform lui «Journal des Finances», că înţelegerile negociate de guvernul român fuseseră semnate la Paris. Ziarul parisian «L'Information» adăuga că suma împrumutului era stabilită la 16.000.000 lire sterline, dar că ea putea ajunge mai tîrziu la 50.000.000 lire sterline şi că împrumutul va fi lansat pe pieţele financiare americană, engleză şi franceză. Ambasadorul american din Bucureşti, Charles S. Wilson, a efectuat investigaţii în cercurile competente asupra informaţiei şi a aflat că cele scrise corespundeau numai în parte realităţii. Comisia de jurişti români şi străini trimisă la Londra şi la Paris întocmise o schiţă de contract, dar ea trebuia să capete forma definitivă la Bucureşti, unde contractul urma a fi semnat. Informaţii ulterioare obţinute de Wilson arătau că delegaţii Consilului bancar străin trebuiau să sosească la Bucureşti, probabil către sfîrşitul lunii.[39]

În perioada cînd tratativele pentru obţinerea împrumutului extern de stabilizare şi de dezvoltare economică păreau a intra în faza finală, la iniţiativa Oficiului din Paris al lui Fox Brothers International Corporation, din New-York, din 28 septembrie 1928, împuternicitul acestei firme, Fischerovich, a

primit autorizaţia de a negocia la Bucureşti cu delegatul firmei Technica Edilitară, din capitala României, programul de detaliu al proiectelor guvernamentale de asanare a terenurilor inundabile din România şi de finanţare a lor ce urma să fie realizat de Fox Brothers, singură sau în colaborare cu Technica Edilitară. La 1 decembrie 1928, consulul american la Bucureşti, J. Rives Childs, scria secretarului de stat că,primind, la 16 octombrie, propunerile româneşti de finanţare, le trimisese de urgenţă la Paris firmei americane. Chestiunea — nota el — este urgentă, căci guvernul ia în consideraţie ofertele franceză şi germană.[40]

La 3 noiembrie 1928, guvernul liberal şi-a dat însă demisia. Cauza generală a reprezentat-o opoziţia Partidului Naţional-Ţărănesc, deşi după moartea fratelui său, Vintilă Brătianu încercase să obţină o apropiere de naţional-ţărănişti. Cauzele imediate priveau dificultăţile întîlnite în definitivarea proiectului de împrumut şi în aplanarea litigiilor cu Germania. Pentru a obţine un credit din afară, guvernul trebuia să-şi întărească poziţia internă, în mod special de cînd P.N.Ţ., ce revendica 80% din voturile ţării în alegeri libere şi sincere, anunţa străinătatea, ameninţînd-o chiar, că va repudia orice înţelegere de împrumut în care ar fi intra «guvernul ilegal» al lui Brătianu. În aceste condiţii, la 28 octombrie, Vintilă Brătianu a cerut asigurări de le regenţă să fie lăsat la putere nu numai pentru a încheia negocierile de împrumut, ci şi pentru a îndeplini condiţiile înţelegerilor, inclusiv stabilizarea monedei. Regenţa a refuzat să-i dea vreo garanţie pentru viitor, dar l-a convins să termine negocierile de împrumut cît mai repede posibil. Străinătatea a întrebat pe Vintilă Brătianu ce garanţii oferea el că opoziţia va îndeplini condiţiile angajamentelor ce şi le-ar asuma guvernul liberal. De altfel, în aceeaşi zi, la 3 noiembrie, Vintilă a primit o telegramă de la grupul de bancheri care îi promisese că împrumutul va fi lansat pe la jumătatea lunii noiembrie, întrebîndu-l în legătură cu zvonurile: «În cazul în care actualul guvern cade, ce garanţie avem noi că noul guvern va înfăptui politica celui vechi?» Brătianu a discutat apoi situaţia cu cabinetul şi la 3 noiembrie a înmînat regenţei ultimatumul, cerînd sau să i se dea timp suficient pentru a îndeplini prevederile înţelegerilor împrumutului de stabilizare sau, eşuînd asemenea garanţii, să demisioneze imediat. Regenţa a refuzat să dea vreo garanţie în legătură cu rămînerea la putere şi a acceptat demisia. Căderea liberalilor, deşi prevăzută de mult timp — arăta ambasadorul american în România, Charles S. Wilson într-un raport trimis la 11 noiembrie Departamentului de Stat — a luat ţara prin surprindere, căci foarte puţini ştiau cînd s-a dezvoltat criza, crezînd, în special, că nu va fi o schimbare de guvern pînă cînd negocierile de împrumut nu vor fi terminate. Aceste negocieri au stat în centrul arenei politice în ultimul an şi rapoartele şi zvonurile despre succesul sau eşecul lui au fost multe. Este însă un fapt foarte curios — menţiona Wilson — că, deşi negocierile de împrumut au stat în centrul atenţiei un timp aşa de îndelungat, siguranţa ofertei, sumele şi condiţiile lui au fost ţinute în foarte mare secret.

Note

1. National Archives of the united States of America, Washington, D. C., Record Group Number 59, Decimal File 1910-1929, doc. 871.50/48 (În continuare se va cita: NAUSA, R. G. N...D.F...).
2. *Ibidem*; vezi şi I. Tutuc, *Datoria publică*, în *Enciclopedia României*, IV, p. 803; *Contribuţii la istoria capitalului străin în România*, Bucureşti, 1960, p. 363-368 şi 397.
3. DAD, şedinţa din 4.XII.1925, p. 453.
4. *Ibidem*, p. 456.
5. *Ibidem*, p. 455.
6. NAUSA, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.50/48.
7. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/3.
8. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/1.
9. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/3.
10. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/14. Secretarul de stat şi William S. Culbertson erau prieteni intimi. Ambasadorul american se întîlnise cu primul ministru, Vintilă Brătianu, înainte de dejun, cînd îşi făcea obişnuita plimbare în parc. Brătianu l-a informat că Jean Monnet fusese la Bucureşti cu cîteva săptămîni mai înainte, ca reprezentant al lui Blair & Company, şi că acum el participa la negocierile de la Paris. Totodată, el i-a comunicat că, la 7 martie, vicepreşedintele Băncii Naţionale a României urma să plece la New-York, dar Oscar Kiriacescu nu a mai întreprins călătoria proiectată (idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/18).
11. Idem, R. G. N 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/14.
12. *Ibidem*.
13. *Ibidem*.
14. Idem, R.G.N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/9.
15. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/18.
16. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/34; «Monitorul oficial», nr. 165 din 28.VII.1928.
17. NAUSA, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/30. În România, opiniile erau puternic divizate între politica de stabilizare la valoarea de schimb apropiată a leului şi politica de readucere a leului la paritatea aur. «În ce mă priveşte — scria ministrul S. U. A. la Bucureşti, Culbertson, în raportul *strict confidenţial*, trimis la 11 noiembrie 1926 secretarului de stat — politica din urmă pare o demenţă economică şi eu mă îndoiesc dacă persoane responsabile care o revendică cred în adevăr că ea poate fi realizată» («To me the latter policy seems like economic insanity and I am doubtful whether responsible persons who advocate it really believe that it can be accomplished»). Dorinţa de a readuce leul la paritatea aur se datora — după opinia lui Culbertson — în parte mîndriei naţionale, în parte influenţei politice a persoanelor proeminente care deţineau creanţe şi, în parte, obligaţiilor băncilor Partidului Liberal, care credeau că prin întoarcerea leului la paritatea aur s-ar fi ajuns la o soluţie care să ducă la înlăturarea dificultăţilor financiare (idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.0011/26). A învins celălalt punct de vedere la aplicarea stabilizării.
18. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/30.
19. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/45. Parrish a rămas în România pînă la începutul lunii august (idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/46).
20. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.00/225.
21. Vezi raportul strict confidenţial trimis la 6 iulie 1928 de ministrul S. U. A. la Paris, Myron T. Herrick, Departamentului de Stat (idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/34).

22. Apud «Adevărul», 15.VII.1928. Guvernul francez s-a situat ferm pe poziţia sprijinirii României în problema creditului. La începutul lui iulie 1928, deputatul Bérgery a depus o interpelare în Camera franceză prin care îşi exprima îngrijorarea în legătură cu faptul că, în eventualitatea venirii naţional-ţărăniştilor la guvern, aceştia ar fi putut dezavua împrumutul, astfel că ar fi existat perspectiva nerambursării banilor. Franţa — scria el — nu trebuie să uite cele opt miliarde franci-aur ce le dăduse Rusiei. Primul ministru, Poincaré, a cerut în şedinţa Camerei din 9 iulie 1928 să se amîne această interpelare, declarînd că, dacă se va emite împrumutul, României i se vor cere garanţii. Banca Franţei nu putea însă să nu se asocieze la operaţia de stabilizare a monedei unei ţări prietene ca România — declara el (apud «Viitorul», 11.VII.1928).
23. NAUSA, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.50/48.
24. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 611.71/8. Vezi şi Costin C. Kiriţescu, *Sistemul bănesc al leului şi precursorii lui*, vol. II, 1967, p. 314.
25. NAUSA, R. G. N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 611.71/8.
26. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/36.
27. *Ibidem*.
28. «Adevărul», 24.VII.1928.
29. NAUSA, R. G. N. 59, 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/36.
30. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/43; «Monitorul oficial», nr. 165 din 28.VII.1928.
31. «Adevărul», 13.IX.1928.
32. NAUSA, R. G. N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/46.
33. *Ibidem*.
34. Departamentul de Stat a adoptat poziţia oficială a Washingtonului, expusă în anunţul departamentului din 3 martie 1922, legat de iniţiativele capitalului privat american în afara graniţelor ţării, care şi-a păstrat valabilitatea în întreaga perioadă interbelică: «Departamentul de Stat nu îşi asumă nici meritele asupra împrumuturilor externe sau asupra propunerilor de afaceri, nici vreo responsabilitate cu aceste tranzacţii, aşa că în nici un proiect nu poate fi făcută vreo referire la atitudinea guvernului», dar a adăugat că, în lumina informaţiilor anterioare, el nu avea nici o obiecţie faţă de o asemenea finanţare (idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/42).
35. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/41.
36. «Adevărul», 13.IX.1928.
37. NAUSA, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.00/231.
38. *Ibidem*.
39. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.00/235.
40. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.50/48.
41. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.00/237.

DAN LAZĂR

Un litigiu teritorial după primul război mondial: «coridorul polonez» şi oraşul-liber Danzig. Geneza unei controverse

În istoria universală, Germania şi Polonia au reprezentat două destine istorice condamnate la vecinătate.

Împrejurări complexe, de la cele istorice pînă la cele psihosociale, au creat incompatibilităţi profunde între germani şi polonezi. Animaţi, şi unii şi alţii, de sentimentul propriei grandori, spaţiul hărăzit lor de istorie a reprezentat teatrul unor confruntări violente. Animozităţi seculare au făcut ca germanii şi polonezii să se urască profund. Explozivă la germani, surdă la polonezi, ura i-a încrîncenat pe primii şi i-a făcut prudenţi pe ceilalţi; Germania şi-a construit destinul, Polonia şi l-a acceptat. Prima a crescut, a devenit imperiu, cealaltă s-a stins, măcinată de propria-i neputinţă şi de puterea vecinilor.

«Marele Război» a redeschis rana, nevindecată niciodată pe deplin. Şi, dacă esenţa tuturor neînţelegerilor care au urmat rezidă, practic, în refuzul Berlinului de a recunoaşte dreptul statului polonez asupra unor teritorii nou dobîndite, acest refuz a fost posibil şi pentru că a existat de secole «acel germanism năvălitor, nu în forma Cezarilor ce se mulţămesc cu omagiu, ci în aceea a ţeranilor colonizatori în "Drang nach Osten", a burghezilor fondatori de oraşe comerciale şi, mai ales, a ordinelor cavalereşti».[1] Astfel, penetraţia sistematică spre est a germanilor a dus la întemeierea Danzigului şi a Königsbergului în pline teritorii slave şi a presărat insule germanice în tot răsăritul Europei, pînă în Carpaţi şi malurile Pripetului.

Cu aceste sumare consideraţii, vom încerca sondarea unui fenomen cu mari implicaţii ulterioare. Ne referim la problemele grave create de un viciu de frontieră, care a generat două entităţi teritoriale, pentru care Germania nu a încetat, nici o clipă, să se bată: este vorba de crearea «Coridorului polonez» şi a Oraşului-liber Danzig.

Puterile Centrale au fost învinse la sfîrşitul primului război mondial. Conferinţa Păcii, care a urmat conflagraţiei, şi-a asumat greaua misiune de a reface harta Europei, de această dată după principiul generos al naţionalităţilor. În acest sens şi Woodrow Wilson declara, optimist: «Sîntem aici pentru

a asigura pacea lumii. Opera noastră trebuie să mulţumească nu guvernele, ci popoarele».[2] Tot la conferinţa de pace, s-a instituit, în premieră, sistemul de protecţie a minorităţilor, care, în mod inevitabil, aveau să rămînă pe teritoriul statelor naţionale.

După statornicirea sistemului de la Versailles, două ţări, una învinsă şi umilită —Germania —cealaltă renăscută după drama a trei împărţiri —Polonia — îşi vor consuma întreaga energie diplomatică pentru contestarea, respectiv menţinerea *statu-quo-ului* teritorial la Marea Baltică.

Primul război mondial a găsit teritoriul polonez împărţit între Rusia ţaristă, Austro-Ungaria şi Reichul german. Deşi prima încercare de refacere a Poloniei a aparţinut Puterilor Centrale, aceasta a fost efemeră, propagandistică, strategică şi fără de substanţă. Acest «stat» era, în mod firesc, un regat aflat în solda Puterilor Centrale, practic o regiune formată din două guvernăminte militare: cel de Varşovia, depinzînd de Berlin şi cel de Lublin, aflat sub comanda Vienei.[3] De fapt, era ocupată Polonia Congresului, acel ducat creat la 1815, fabricîndu-se un regat marionetă, unde monarhul ar fi urmat să fie, evident, un Habsburg.[4] În ceea ce priveşte teritoriile poloneze aflate sub ocupaţie rusească, ele vor trece, în februarie 1918, împreună cu partea răsăriteană a guvernămîntului Lublin, sub jurisdicţia Ukrainei independente.[5]

În pofida acestei situaţii, încă din iunie 1918, Conferinţa interaliată declara că reconstituirea statului polonez este unul din scopurile esenţiale ale războiului,[6] Aliaţii recunoscînd şi Comitetul Naţional Polonez din exil, creat de către Roman Dmowski, la Paris.[7]

La Conferinţa Păcii, delegaţia poloneză a fost deosebit de activă în susţinerea cauzei sale. Ea a solicitat restaurarea unui stat polonez al cărui model pentru cei circa 28 de milioane de polonezi să fie Polonia de la 1772,[8] e drept, diminuată la răsărit de o bandă de teritorii alogene, dar mărită spre vest şi nord cu provinciile aflate sub stăpînirea Reichului, dar, susţineau polonezii, cu sentimentul naţional renăscut (Silezia, Mazuria, Pomerania).[9]

Teza poloneză a fost susţinută, după caz, de raţiuni istorice, etnografice, culturale, economice, strategice. Acestea au fost şi motivele pentru care Aliaţii au fost de acord în a-i da noului stat provinciile revendicate, precum şi accesul la Marea Baltică printr-un culoar în care — şi de aici va porni discordia germano-polonă — polonezii erau minoritari.[10]

Deşi avea simpatie pentru cauza poloneză, Woodrow Wilson arăta delegaţiei acestui popor, deosebit de insistentă în ceea ce priveşte graniţa de vest a noii Polonii, că Statele Unite nu vor abdica de la regula fundamentală a principiului etnografic, şi aceasta pentru că «cel mai funest cadou ce i s-ar putea face Poloniei ar fi tocmai oferirea spre stăpînire a unor mari mase alogene».[11]

În ceea ce-l priveşte pe Clémenceau, inamic înverşunat al germanilor, acesta dorea o Polonie puternică, văzută ca o garanţie împotriva posibilelor tendinţe de revanşă ale Berlinului, dar, mai ales, ca o «veritabilă barieră între Reich şi Rusia bolşevică».[12]

Referitor la noile frontiere poloneze, poate pentru nici un alt stat traseul lor n-a fost mai vehement contestat de vecini. Cauzele sînt adînci: absenţa unor

frontiere naturale la vest şi est, înaintarea seculară a polonezilor spre est şi reculul lor la vest, amestecul de populaţii, dificultăţi geografice şi etnografice de acces la Baltica.[13]

În privinţa traseului frontierei polono-germane, reprezentanţii Antantei «s-au simţit mandataţi să-şi impună voinţa».[14] Ca atare, în calitate de aliat, S.U.A. au recomandat ca, în ceea ce priveşte traseul graniţei polono-germane, să se ţină seama, pe cît posibil, de următoarele puncte:

a) la vest frontiera să fie lingvistică, atît cît puteau permite topografia şi particularităţile căilor de comunicaţii;

b) Polonia să obţină acces la Baltica, pe cît posibil prin teritorii poloneze;

c) oraşul Danzig să fie cedat Poloniei;

d) referendum în Mazuria.[15]

Chiar şi cu aceste recomandări, «niciuna din recentele delimitări europene nu a fost stabilită mai prudent decît actuala frontieră germano-polonă».[16] Şi, de ce nu, nici una din aceste delimitări nu a mai fost mai aprig contestată, după 1919, Polonia fiind pe cale să angajeze conflicte cu aproape toţi vecini, «nu numai cu nemţii şi bolşevicii, dar şi cu cehii, ukrainienii sau lituanienii».[17]

Care sînt totuşi cauzele? Este evident că, pe lîngă cele istorice şi divergenţele anglo-franceze au jucat un rol însemnat. Traseul graniţei polono-germane a fost, în principal, opera Franţei şi a Marii Britanii, prima, adeptă a îngenuncherii Berlinului, cu orice preţ, a doua, conciliantă şi realistă. Lloyd George arătase, în repetate ocazii, că o «pace punică» pentru Germania va mări considerabil riscul bolşevizării ei şi al apariţiei sentimentului de revanşă, pericol major pentru pacea în Europa.[18] Ulterior, Anglia va propune organizarea de referendumuri în teritoriile cu populaţie amestecată, Allenstein, Silezia şi Marienwerder, precum şi constituirea oraşului-port Danzig ca Oraş-liber, sub egida Societăţii Naţiunilor.[19] Observînd fenomenul, un publicist polonez remarca, plin de amărăciune: «Pentru Polonia, plebiscitul din 1921 din Silezia a fost un eşec. Cele din Allenstein şi Marienwerder i-au fost nefavorabile. Danzigul a fost un insucces. De aceea, putem vorbi de un eşec al polonismului în vest».[20]

În ceea ce priveşte necesitatea accesului polonez la Baltica, părerile Aliaţilor au fost identice. Ei au ajuns la convingerea că «fără un acces liber şi sigur la mare, statul polonez nu poate fi viabil».[21] Situîndu-se pe aceeaşi poziţie, Henryk Strasburger îl cita pe Frederic cel Mare, la o conferinţă ţinută la fundaţia Carnegie: «cine va poseda gurile Vistulei şi Danzigul, va fi mai stăpîn pe Polonia decît cei ce o guvernează».[22] Otto von Bismarck arătase şi el, cîndva, că «pentru un stat polonez a poseda Danzigul şi Pomerania este o necesitate vitală».[23]

Polonia a obţinut ieşirea la Baltica prin Pomerania (Pomorze) printr-un culoar —intrat în limbajul diplomatic sub denumirea de «Coridor» —dar faptul s-a împlinit cu preţul unor mari eforturi diplomatice, deşi mediile poloneze se arătau nemulţumite, atît de îngustimea accesului la litoral, cît şi de faptul că Danzigul nu a fost atribuit Poloniei. Organizat ca Oraş-liber, el deţinea în jurul

său şi un hinterland care îngloba gurile Vistulei, asupra cărora Polonia avea un control limitat.

Ziarele poloneze arătau că Polonia a trebuit să lupte contra indiferenţei, ignoranţei, a răutăţilor, iar «în aceste condiţii, puţin favorabile, ceea ce ea a obţinut este minimul strict».[24]

Părerea noastră este rezervată în legătură cu acest «minimum strict», însuşit şi de oficialităţi. Să nu uităm că, Polonia a devenit în realitate, unul din statele mari ale Europei. Ea a acumulat nu mai puţin de 388.390 km² şi circa 30 de milioane de locuitori, din care aproape 8 milioane erau formate de minorităţi. Ea a primit acces la Baltica, în condiţii cel puţin controversate din punct de vedere etnic, şi a dorit şi Danzigul, fostul oraş hanseatic. Coridorul a izolat complet de Germania Prusia Orientală, entitate teritorială de necontestat, şi orice exces de bunăvoinţă pentru polonezi se transforma în rea voinţă pentru germani, or nu acesta a fost spiritul Conferinţei Păcii. Părerea noastră este că Poloniei i-au fost redate demnitatea naţională şi un teritoriu care, în esenţă, a corespuns aspiraţiilor locuitorilor ei.

Germania a privit cu o deosebită circumspecţie crearea Coridorului. Ea a arătat că în zona Pomeraniei nu trăiesc polonezi, ci germani şi kaşubi, o populaţie slavă, catolică, înrudită cu polonezii, şi că Danzigul, oraş german, aparţine Germaniei în mod natural.

Astfel, prima dilemă se creasе: principiul naţionalităţilor opera împotriva unei necesităţi, aceea de a crea polonezilor un acces la mare: Coridorul decupa teritoriul german, partea lui nord-estică —Prusia Orientală —pierzînd legătura directă cu restul teritoriului german.

William Martin, ziarist la «Journal de Genève», scria în 1931: «Dacă atribuirea globală a Coridorului pare să răspundă necesităţilor etnice, traseul frontierei este susceptibil de multe critici. Comisia a trasat-o într-o manieră care nu facilitează apropierea polono-germană».[25] În Germania se spunea că «ceea ce dovedeşte că existenţa Coridorului este imposibilă este că Prusia Orientală moare. Ea este condamnată la o decadenţă iremediabilă, prin existenţa Coridorului».[26]

Tot William Martin aprecia că, «în fond, marea dificultate pentru Prusia Orientală nu rezidă atît în faptul că ea este tăiată de Reich printr-o frontieră, ci pentru că aceasta este ermetică şi constituie o barieră impenetrabilă».[27]

Încă şi mai caustic, Edouard Herriot arăta despre Prusia Orientală că separarea ei de Reich «este o absurditate, o imbecilitate».[28]

În replică, mediile poloneze subliniau că Prusia Orientală este o enclavă germană, asemenea multora din Europa Centrală şi Răsăriteană, fiind imposibil să fie cuprinse toate într-un singur bloc teritorial, iar «continuitatea între Germania şi Prusia Orientală nu a putut fi realizată decît graţie acelei circumstanţe extraordinare şi unice, care a fost inexistenţa statului polonez între 1795 şi 1918».[29]

Oricui se referea la această anomalie geografică, polonezii îi replicau că «dreptul Poloniei este natural, iar "dreptul" german îşi găseşte sursa în crima împărţirii Poloniei».[30]

În ceea ce priveşte organizarea oraşului Danzig ca Oraş-liber, sub egida Societăţii Naţiunilor, lucrurile au fost la fel de complicate şi tensionate.

Germania va fi nevoită să-şi dea acordul. În termenii articolului 100 al tratatului de la Versailles, Germania renunţa «în favoarea principalelor Puteri aliate şi asociate la toate drepturile şi titlurile asupra oraşului şi teritoriului Danzigului»,[31] după intrarea în vigoare a tratatului de la Versailles şi a Constituţiei Oraşului-liber.

Berlinul a demonstrat inconsistenţa argumentelor, prin chiar terminologia folosită în textul tratatului. Se arată în acesta că «oraşul Danzig este luat de la Germania (deci i se recunoştea apartenenţa, n. n.) pentru că nu există nici un alt mijloc posibil de a realiza pentru Polonia acest acces liber şi sigur şi pe care Germania a promis că îl cedează».[32]

Conferinţa a decis. Vechiul oraş hanseatic trebuia să se constituie în Oraş liber, controlat de către Societatea Naţiunilor. Raţiuni superioare au transformat Danzigul într-un rău necesar. Danzigul a adoptat, la 11 august 1920, o Constituţie, acceptată de Consiliul Societăţii Naţiunilor la 9 noiembrie 1920. În ea se prevedea existenţa unui parlament bicameral, compus din Volkstag (camera inferioară) şi Senat (camera superioară).[33]

Articolul 104 obliga Danzigul să încheie un acord cu Polonia, pentru includerea sa în frontierele vamale poloneze, pentru asigurarea accesului liber al polonezilor în port şi pentru evitarea oricărei măsuri discriminatorii pentru cetăţenii polonezi.[34]

Se mai prevedea — conform articolului 103 — că Danzigul se află sub protecţia Societăţii Naţiunilor, reprezentată de Înaltul Comisar, însărcinat «să statueze în primă instanţă asupra tuturor contestaţiilor ce se vor ridica între Polonia şi Oraşul-liber».[35]

Administraţia portului era mixtă, polono-germană, avînd un preşedinte neutru, de naţionalitate elveţiană.

În ceea ce priveşte acceptul comun germano-polonez, în tratat se stipula că «Germania şi Polonia consimt să pună în vigoare prezentul tratat, care să asigure, pe de o parte, Germaniei facilităţi complete pentru comunicarea pe calea ferată, telegraf şi telefon cu Prusia Orientală, traversînd teritoriul polonez, şi, pe de altă parte, să asigure Poloniei aceleaşi facilităţi în comunicaţiile cu Oraşul-liber Danzig, traversînd teritoriul german de pe malul drept al Vistulei, între Polonia şi Oraşul-liber Danzig».[36]

Deşi tratatul facilita dezvoltarea relativ normală a relaţiilor polono-germane, contenciosul germano-polonez s-a născut uşor. Autoritarismul se instalase puternic în viaţa politică a Germaniei, iar sentimentul revanşei şi al dispreţului faţă de polonezi, de asemenea. Noile graniţe, pierderea Danzigului şi izolarea Prusiei Orientale, precum şi potenţialul economic şi militar în creştere al Poloniei, vor spori iritarea Berlinului.

La scurt timp, guvernul german dădea un comunicat prin care arăta că Germania «condamnă raptul făcut în privinţa Danzigului şi îşi menţine pretenţia ca Danzigul şi împrejurimile să fie lăsate Germaniei».[37]

Statisticile germane arătau că au fost cedaţi în zona Coridorului circa 950 000 germani, plus 320 000 locuitori şi 1.900 kmp ai oraşului Danzig şi a împrejurimilor sale.[38]

Preşedintele Senatului din Danzig, dr. Ziehm, arăta că «dacă avem în vedere relaţiile politice între Danzig şi Polonia în trecut, este evident că Danzig nu a făcut parte niciodată din Polonia. El a fost un oraş hanseatic independent, care s-a pus sub protecţia regilor Poloniei, dar n-a făcut niciodată politică poloneză»,[39] iar de la Frederic cel Mare a devenit, împreună cu Prusia, parte a Imperiului german. În Germania se arăta că luarea Danzigului şi crearea Coridorului « a sfîrtecat trupul Reichului, ducînd la o situaţie absurdă şi intolerantă».[40]

Contele d'Ormesson arăta limpede care este miezul conflictului: « în realitate, adevărata esenţă a revendicărilor germane nu este nici problema etnică, nici cea a emigrărilor sau imigrărilor. Adevărul este mult mai simplu şi mai grav. Acest Coridor reprezintă o pată pe harta Germaniei, ce taie în două teritoriul său naţional. Şi un copil de cinci ani poate să înţeleagă. Este singurul lucru de politică externă pe care poate să-l înţeleagă. În fine, toată problema este una vizuală, chestiune de culoare pe o hartă, chestiune de prestigiu, cu tot ceea ce acest cuvînt poate să conţină mai primejdios».[41]

Şi expresia «coridor» a creat tensiune în raporturile diplomatice dintre cele două ţări. Germanii considerau Coridorul porţiunea care le decupa teritoriul, iar Varşovia protesta împotriva denumirii, care făcea să planeze asupra unei părţi din teritoriu impresia de artificial şi provizorat. În Germania se spunea, cu fină ironie, că «decretul care interzice acest termen în Polonia nu a fost suficient pentru a suprima această terminologie internaţională».[42]

Tonul ziarelor şi al diplomaţilor devine din ce în ce mai tăios, după 1925. Ziarul german «Lokal Anzeiger» scria, la 13 februarie 1927, că «existenţa Poloniei este un ultraj adus dreptului natural».[43] Era o implacabilă animozitate pe care germanii o nutreau faţă de polonezi, ei simţindu-se «umiliţi că trebuie să restituie cîte ceva acestora, declaraţi inferiori de către istoricii prusaci».[44]

În Polonia, euforiei care a marcat restaurarea statului i-a urmat îngrijorarea, provocată de vehemenţa contestaţiilor germane. Polonia era nevoită să urmeze o cale duplicitară: una sentimentală, potrivit căreia chiar şi Prusia Orientală ar fi trebuit înglobată în Polonia, pentru a-i permite «să respire normal la Baltica»[45] şi una raţională, de păstrare a *statu-quo*-ului teritorial, garanţie a integrităţii statului.

Polonezii afirmau că «nimic nu este mai natural decît repararea, în 1919, a injustiţiei de la 1790. Acum, cînd statul polonez a fost restaurat, aceste teritorii (Coridorul, n. n.) au fost recuperate».[46] Teritoriile ce alcătuiesc Coridorul au dobîndit un caracter relativ german «în urma repetatelor acte de violenţă comise împotriva Poloniei istorice. Masa populaţiei rurale şi-a conservat caracterul slav, kaşub şi religia romano-catolică. Şi, dacă în această parte a lumii harta pare puţin ciudată, ea nu este decît imaginea unei stări de lucruri reale».[47]

Pentru Polonia, tratatele au constituit un principiu sfînt şi menţinerea *statu-quo*-ului era sinonimă cu însăşi menţinerea păcii. Pactul Briand-Kellogg a exclus războiul ca mijloc de rezolvare a litigiilor, iar prin tratatul de arbitraj, pe care Polonia şi Germania l-au semnat la Locarno, cele două părţi au convenit să-şi regleze divergenţele prin arbitraj şi conciliere.[48]

În ceea ce priveşte Danzigul, Polonia acuza aici dificultăţi multiple: «Danzigul este încorporat în teritoriul vamal polonez, dar în ceea ce priveşte impozitele şi monopolul există legislaţii separate. Există două monede, cea din Danzig fiind bazată pe schimbul englez. De asemenea, guvernul polonez este jenat în administrarea căilor ferate de o serie de restricţii».[49]

Astfel, relaţiile interbelice germano-poloneze debutau sub auspicii tensionate. Trecînd peste antipatia reciprocă, care a generat mult subiectivism în argumentaţii, se impun clarificate, credem, cîteva aspecte. Trasarea frontierei polono-germane, în maniera în care a fost făcută la sfîrşitul primului război mondial, s-a lovit de un paradox. Germania avea nevoie de continuitate spre Prusia Orientală, pe cît de firesc era dreptul Poloniei de a avea, dacă nu litoral la Baltica, măcar un debuşeu comercial. Crearea Coridorului şi neutralizarea Danzigului a părut atunci singura soluţie posibilă, răul cel mai mic. În plus, Berlinul a fost interesat în a crea situaţii destabilizatoare, nu numai cu Polonia, ci şi cu Ceho-Slovacia, Austria sau Franţa, nu atît din preocuparea faţă de germanii rămaşi în afara ţării, a căror soartă, ca minoritari, a fost clar reglementată, cît mai ales, în ideea, bine instrumentată, de a slăbi sistematic şi riguros acordurile semnate de înşişi diplomaţii săi.

Debutul a fost făcut în perioada Republicii de la Weimar şi el a fost hotărîtor pentru ca, ulterior, demagogia nazistă să nu îndeplinească, de fapt, decît o tristă şi simplă formalitate.

Note

1. N. Iorga, *Scurtă istorie a slavilor răsăriteni. Rusia şi Polonia,* Bucureşti, Tipografia «Cultura Neamului Românesc», 1919, p. 19.
2. C. Kiriţescu, *Istoria războiului pentru întregirea României,* Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, vol. II, 1989, p. 472.
3. Aldo Dami, *Les frontières européenes de 1900 à 1975. Histoire territoriale de l'Europe*, Atlas, Genève, Éditions Médecine et Hygiène, 1976, p. 250.
4. *Ibidem*, p. 250.
5. *Ibidem*, p. 250.
6. Al. Vianu, C. Buşe (coord.), *Istorie universală, 1918-1939*, vol. I, Bucureşti, Ed. Didactică şi Pedagogică, 1975, p.18.
7. *Ibidem,* p. 18.
8. B. Mirkine-Guetzevitch, *La Pologne*, Paris, Delagrave (f.a.), p.11.
9. *Ibidem*, p. 11.
10. *Ibidem*, p.12.
11. *Ibidem*, p. 12.
12. *Ibidem*, p. 12.
13. *Ibidem*, p. 11.

14. *Ibidem*, p.13.
15. Kazimir Smogorzewski, *La Poméranie polonaise. Problèmes politiques de la Pologne contemporaine*, Paris, Gebethneret Wolff, 1932, tome III, p. 89-90.
16. *Ibidem*, p. VI.
17. B. Mirkine-Guetzevitch, *op.cit.*, p. 14.
18. *Ibidem*, p. 14.
19. *Ibidem*, p.14.
20. *Ibidem*, p.14.
21. Kazimir Smogorzewski, *op.cit.*, p.V.
22. Centre Européen de la Dotation Carnegie. Division des relations internationales et de l'éducation, *Dantzig et quelques aspects du problème germano-polonais*, Bulletins 1-5, Paris, 1932, p.3 (în continuare, *Dantzig et quelques ...*).
23. *Ibidem*, p.4.
24. Kazimir Smogorzewski, *op.cit.*, p.IX.
25. *Dantzig et quelques...*, p.136.
26. *Ibidem*, p.137.
27. *Ibidem*, p.141.
28. Maurice Baumont, *Les origines de la deuxième guerre mondiale,*Études et documents Payot, Paris, Payot, 1969, p.20.
29. *Dantzig et quelques ...*, p.75.
30. *Ibidem*, p.76.
31 Kazimir Smogorzewski, *op.cit.*, p.255.
32. *Ibidem*, p.255.
33. J. B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours. Études politiques, économiques et sociales*, 6-ème éditions, Paris,Dalloz, 1974, p.13.
34. *Ibidem*, p.13.
35. K. Smogorzewski, *op.cit.*, p.255.
36. *Dantzig et quelques...*, p. 263-264.
37. K. Smogorzewski, *op.cit.*, p. 108.
38. *Dantzig et quelques...*, p.179.
39. *Ibidem.*, p.155.
40. *Ibidem.*, p. 281.
41. *Ibidem*, p. 111.
42. *Ibidem*, p. 179.
43. *Ibidem*, p. 85.
44. *Ibidem*, p. 85.
45. *Ibidem*, p. 282.
46. *Ibidem*, p. 283.
47. *Ibidem*, p. 283.
48. *Ibidem*, p. 284.
49. K. Smogorzewski, *op.cit.*, p.112.

I. CAPROŞU

Documente româneşti din arhive străine (secolele XVI-XVIII)

Documentele ce urmează au fost copiate cu ani în urmă la Kiev şi Moscova, în timpul unei călătorii de documentare ştiinţifică. Cele de la Biblioteca Ştiinţifică Centrală din Kiev a Academiei de Ştiinţe a Ucrainei fac parte din binecunoscutul fond de acte româneşti constituit în secolul al XIX-lea la Societatea istorico-arheologică din Odesa, în al cărei Buletin («Zapiski Odesskogo obscestva istorii i drevnostei», tom. I-IV) unele au şi fost publicate încă de pe atunci, dar cu mult prea numeroase greşeli. După al doilea război mondial, acest fond a fost adus şi reorganizat ca unitate arhivistică distinctă la Secţia de manuscrise a Bibliotecii menţionate din Kiev. După cum se poate vedea şi din grupajul de faţă, fondul menţionat conţine documente medievale româneşti foarte importante; pe cele din secolul al XV-lea (începînd cu documentul din 8 martie 1407) cunoscute şi din amintitul Buletin «Zapiski...» (tom. I, p. 346-348, II, p. 562, III, p. 838-839) le-am integrat după ce le-am retranscris după originalele din Kiev, în 1974, în primele volume publicate (I-III) ale colecţiei *Documenta Romaniae Historica*, Seria A, iar pe cele din veacul următor (de pînă la anul 1590), retranscrise de noi cu acelaşi prilej, în tomurile pregătite pentru tipar ale aceleiaşi colecţii. Deşi majoritatea actelor din secolul al XVII-lea din grupajul de faţă au fost publicate între timp la Chişinău, cu caractere chirilice, în volumele III şi V ale seriei documentare *Moldova în epoca feudalismului*, unele abateri şi scăpări ale editorilor (menţionate de noi la EDIŢIILE de la sfîrşitul documentului) reclamă o nouă editare, cu caractere latine, a acestor texte. Întrucît cuprinderea în colecţia *Documenta Romaniae Historica* a majorităţii actelor ce urmează nu pare a fi posibilă decît într-un viitor îndepărtat, aducerea lor, într-o formă corectă, în circuitul istoriografic acum este, fără îndoială, necesară; de acelaşi folos ar fi şi publicarea celor cîtorva acte greceşti inedite din acelaşi fond privitoare la chestiunile conţinute în documentele tipărite pînă acum.

Nu sînt necunoscute nici documentele ce urmează, din secolul al XVIII-lea (nr. 9-11 din acest grupaj); ele au fost publicate cu alfabet de tranziţie încă din

1862 de Kogălniceanu în tomul II al «Arhivei româneşti», dar cu omisiuni şi numeroase abateri, după cum se poate constata din fotocopiile cu care însoţim majoritatea textelor din prima parte a acestui mănunchi de documente înstrăinate.

În partea a doua a acestui grupaj de documente edităm cîteva piese transcrise cu acelaşi prilej din importantul şi cuprinzătorul fond 1299 (al Oblastiei Basarabiei) de la Arhiva Istorică Centrală de Stat a Actelor Vechi din Moscova, din care am mai publicat cu ani în urmă cîteva acte privitoare la domnia lui Vasile Lupu (v. «Analele Ştiinţifice ale Universităţii «Al.I.Cuza» din Iaşi» (serie nouă), secţ. III, a. istorie, tom. XXX, 1984, p. 52-58).

Cu excepţia documentului nr. 8, pe care îl publicăm după original, celelalte şapte acte din această parte sînt cópii şi rezumate din primele decenii ale secolului al XIX-lea după acte originale pe care nu le cunoaştem deocamdată. În lipsa acestora, copiile autentificate şi rezumatele de mai jos pun la îndemîna cercetătorului importante informaţii privitoare mai ales la istoria social-economică a evului mediu românesc spre a nu mai vorbi de bogata lor toponimie şi onomastică, relevînd, fie şi pentru atît, necesitatea cunoaşterii exhaustive a acestui atît de important fond de acte medievale româneşti din capitala Rusiei.

1590 (7098) martie 2 (Doc. nr. 1)

1

1590 (7098) martie 2. **Petru Şchiopu voievod întăreşte lui Bucium mare vornic al Ţării de Jos seliştea Făurei din ţinutul Putna cumpărată de la Marica şi fraţii ei, Gavril şi Nicoară, cu 400 de zloţi tătăreşti.**

† Петръ воевода, Б(о)жїею милостїю, г(о)сп(о)дарь Земли Мѡлдавскои. Ѡж(е) прі<н>[1]д<ошѣ> прѣд нами и прѣд нашими болѣри Мърїнка и съ братове еи, Гаврил и Некоар(ъ), с(ы)н(о)ве Сори, внуци С<тои>кови Рънжи бив пръкълаб, никим непонѹжени, а ни присиловани, нъ за доброе им в<олъ>, и <пр>одали ѡни правое им ѡтнину и дѣдину, една силища, на имъ Фъурен[2], и съ бруд за млини у Путна, ѡт урик что имал дѣд их Стоика Рънжа бив пръкълаб ѡт с<тараго Сте>[1]фана воеводї. Та продали ѡни нашемѹ вѣрномѹ и почѣтенномѹ болѣрину пану Бучум вели<кому дворни>[1]ку Долнѣи Земли за ѹ҃ злати татар<с>ких.

И въсталсѣ наш вѣрнїи и почътенїи <болѣрин>[1] Бучум вел дворник и заплатил въси исполни виш<е>[1] писани четири сто золотї татарских <въ руки Марїн>[1]ка и братом еи Гаврил и Некифор, с(ы)н(о)ве Сори, внуци <С>тоикови Рънжи бив пръкълаб, ѡт прѣд нам<и и прѣд на>[1]ш <съв>[1]ѧт; а ѹрик что имал дѣд их Стоика Рънжѣ б<и>[1]в пръкълаб ѡт стараг(о) Стефан воеводї е<ще>[1] они д<ал>и вѣрнаг(о) нашег(о) пану Бѹчюм(у) великому дворнику.

Тѣм радї, видѣхом их добраа токмѣла и и<сполна>[1] заплата, и ѡт нас ещ(е) дали и потвръдили есми наш<е>му вѣрному пану Бучум(у) великому дворнику и<а>[1] тое више писана селища на имѣ Фъурен, ѡт вол<о>[1]ст Путна <како да ес>[1]т ему и ѡт нас съ вес доходом.

И ни да сѣ не <ум>[1]ишает николиж(е), на вѣки.

Пис(а) <въ лѣ>[1]т(о) ҂з҃ч҃и мартїе в҃.

† Сам г(о)с(по)д(и)нъ реч(е).

† Petru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei. Iată au venit înaintea domniei mele şi înaintea boierilor noştri Măriica şi fraţii ei, Gavril şi Nicoară, fiii Sorei, nepoţii lui Stoica Rînjea fost pîrcălab, nesiliţi de nimeni şi nici asupriţi, ci de buna lor voie, şi au vîndut ei dreapta lor ocină şi dedină, o selişte anume Făurei [2], din ţinutul Putna, în Gîrla Putnei, şi cu vad de mori în Putna, din uric ce a avut bunicul lor, Stoica Rînjea fost pîrcălab, de la bătrînul Ştefan voievod. Aceea au vîndut-o ei credinciosului şi cinstitului nostru boier, panului Bucium mare vornic al Ţării de Jos, pentru 400 de zloţi tătăreşti.

Şi s-a sculat credinciosul şi cinstitul nostru boier, pan Bucium mare vornic, şi a plătit deplin toţi mai sus-scrişii patru sute de zloţi tătăreşti <în mîinile Marii>[1] căi şi ale fraţilor ei Gavril şi Nechifor, fiii Sorei, nepoţii lui Stoica Rînjea fost pîrcălab, înaintea noastră <şi înaintea>[1] sfatului nostru; iar uricul ce l-a avut bunicul lor, Stoica Rînjea fost pîrcălab, de la bătrînul Ştefan voievod ei încă l-au dat credinciosului nostru pan Bucium mare vornic.

De aceea, văzînd buna lor tocmeală şi plată deplină, şi de la noi încă am dat şi am întărit credinciosului nostru pan Bucium mare vornic acea mai sus scrisă selişte Făurei, din ţinutul Putnei, şi cu vad de mori în Putna să-i fie şi de la noi cu tot venitul.

Şi altul să nu se amestece niciodată, în veci.

† Însuşi Domnul a spus.

<Pe verso, însemnare rusească din sec. XIX>: 7098 Марта.

Biblioteca Ştiinţifică Centrală —Kiev, Secţia Manuscrise, Fond V, nr. 3606. Orig., hîrtie, difolio (29 x 26 cm), pecete aplicată în ceară roşie (4,8 cm. în diametru), căzută. Rupt la cele două îndoituri verticale şi la cea orizontală; lipsesc bucăţi dintr-o îndoitură verticală.

1. Rupt.

2. Pare a fi corectat de diac în Фъѡрени (Făureni).

2

***1609 (7117) aprilie 8, Iaşi.* Constantin Movilă voievod dă carte de apărat lui Simion şi Dămian şi tuturor răzeşilor din satul Pipărceni, ţinutul Orhei.**

† **Нѡ Кѡстантин Могила воевода, Б(о)жїю м(и)л(о)стїю, г(о)сп(о)д(а)ръ Земли Молдавскои.** Dat-am cartea dumni méle slugi<lo>[1]r noastre, lui Simion şi lui Dămian şi tuturor răzeşilor săi din sat din P<i>[1]părcéni, de ţinutul Orheiului, ca să hie tari şi putincioş(i) cu cartea noastră să-ş(i) ţie satul lor, Pipercénii, cu toată ocina sa <şi>[1] cu v<ecini>[1]i <s>[1]ăi[2], şi cu morile, şi cu hălă<ştei>[1], şi cu pomătur<i>, şi cu viile, cu prisecil(e), cu tot hota<rul>[1] de moşie, carele au fost dat şi închinat părţile lor de Ion Rusulei <cu r>[1]ăzeşii săi boiariului nostru, lui Vasi<l>[1]e Lazo<n>[1]schii stolnicul, ca n<i>[3]me[4] de-amu înainte nici o treabă să n-aibă cu satul lor şi cu moşia lor nici cu vecinii săi ce să hie în paci s<a>[1]tul şi vecinii lor de către ...[5] i să-ş(i) ţie ei[4] satul.

... [5] ş ... au fost de faţ(ă) ... [5] nău ... [5] cini or... hi[6] vecinii în satul lor de ... rea prilea şi-ş(i) vor hi<c>[5] l<eni>[5]... usti să-i gonească din sat, toţi să să ducă la oci<nile s>[3]ale[7] de unde au fost şi ca să hie tari cu cartea noastră a ... [3] i <di>[8]regătorul boerescu şi vătămanul din satul lor carele nu v<or să>[3] ias(ă)[9] de bunăvoe sa şi nu va asculta de cartea domniii méle <să-l sc>[1]oaţă din sat cu mare ... [5] <să-l ba>[5]tă şi să-l ucigă ... [5] şi să-l scoaţă din sat afară ... [5] i preste cartia <dom>[3] ie <i mele>[3].

ѹ Ꙗс, л(ѣ)т(о) ҂зрзї ап(рилїе) и̃.

† **Сам г(о)сп(о)д(и)нъ вел<ѣл>[3]**

† **Нѡ <Кѡстандин в(ое)вѡд(а)>[1]**

Biblioteca Ştiinţifică Centrală —Kiev, Secţia Manuscrise, Fond V, nr. 3610. Orig. hîrtie (34 x 22 cm.), rupt la îndoituri, lipsă 1/9. Cu o copie din 1818 iulie 9, de Dimitrii Iordachi vornic de poartă, la nr. 3614, după care s-au făcut unele întregiri de text.

EDIŢII: *Documente privind istoria României*, A, Moldova, veac XVII, vol. II, p. 202, nr. 267 (text după foto, cu erori şi lipsuri); *Moldova în epoca feudalismului*, III, p. 59-61, nr. 23 (text după orig., cu caractere chirilice, cu unele erori şi lipsuri şi trad. rus. a editorilor).

---

1 Rupt; întregit după copia din 1818 iulie 9.
2 În copie: «lor».
3 Rupt.
4 Sărit în copie.
5 Rupt; în copie se menţionează: «lipsă».
6 În copie: «ar găsi», ceea ce nu se poate citi în nici un caz în documentul original.
7 Greşit în copie: «urmile sale».
8 Omis.
9 În copie, greşit: «nu vor eşi».

1609 (7117) aprilie 8, Iaşi (Doc. nr. 2)

3

***1612 (7121) septembrie 24.* Ştefan Tomşa voievod întăreşte lui Simion spătărel, Damian spătărel şi altora jumătatea din jos a satului Chiperceni, în urma judecăţii cu Pavel, Ioan Rusulei ş. a.**

Copii de pe ispisoc sîrbăscu de la Ştefan vodă din anu 7121 <1612> săpt(em)v(rie) 24.

Venit-au înaintea noastră şi înaintea boerilor noştrii Pavăl, şi Ioan Rusulei, şi Nechifor, şi alt Pavăl, şi Nanciu, şi Ioan Tătinco, şi Gherman, şi Marcu şi Mărica, şi Ştefan şi alţi răzăş(i) a lor, toţi nepoţ(i) lui Vlaşcu Băşcol şi lui Vlaşin şi Ursu zăt Vighiian şi s-au întrebat de faţi înaintea domnii meli cu slugile noastre Simion spat(ărel) şi cu frati-său, Dămiian spat(ărel), şi cu Andrea vist(ie)r, şi cu Ana şi popa Orza pentru giumătate di sat di Chipirceni, ce din gios giumătati, zicînd că au împresurat-o Lozănschii biv stol(ni)c, iar slugili noastre cei mai sus sînt scriş(i), Simion spat(ărel), şi Dămiian spat(ărel), şi Condrea vist(ie)r, şi Ana şi popa Orza, ei ne-au spus că au vîndut acei oamini di bunăvoia lor lui Lozănschii stol(ni)c şi le-au făcut lor multă nevoi şi greutate şi împresurări, iar ei dacă au văzut atîta nevoi şi asupreală n-au putut răbda ci s-au sculat cu toţii di au jăluit pi Lozănschii înnaintea lui Costandin Moghila vodă şi a boerilor săi şi au întorsu cu toţi banii 160 taleri precum au arătat înnaintea noastră şi ispisocu de la Costandin Moghila vodă şi cu atîta marturi boeri di curtea domnească scriind cum ei au întorsu acei 160 taleri în mîinile lui Lozonschii.

Deci noi, dacă am văzut aceli ispisoaci di la Costandin vodă şi cu atîta mărturii, am îndreptat pi slugile noastre cei mai sus scris(e) Simion spat(ărel), şi Dămiian spat(ărel), şi Condrea vist(ie)r, şi Ana şi popa Orza şi am luat de la dînşii în herîe 12 zloţi, şi Pavăl, şi Ioan Rusulei, şi Nechifor, şi alt Pavăl, şi Nanciu, şi Ioan Taţinco, şi Gherman, şi Marcu, şi Mărica, şi Ştefan şi alţi răzeş(i) a lor, ei au rămas înnaintea noastră din toată legea ţării, şi di acu să nu mai aibă a-ş(i) întreba cu slugile noastre ci mai sus sînt scriş(i) nici să-i rămîi în veci piste cartea noastră.

L(ocul) p(eceţii).

Voicu velichii log(o)f(ă)t.

Suretul acestui ispisocu sîrbăscu la velet 7231<1723> iuli 28 s-au tălmăcit di Pavel diiacu di pi sîrbii moldovineşti.

Di la Sărd(ă)r(ia) Orheiului:

Copiia aceasta posleduindu-msă din cuvînt în cuvînt şi fiind întocm cu copiia orghinalului s-au încredinţat şi di către Sărd(ă)rii, în Chişinău, anu 1818 iuli 21.

Sărdariu (indescifrabil). Stolonacialnic: Băltaci.

Biblioteca Ştiinţifică Centrală — Kiev, Secţia Manuscrise, Fond V, nr. 3613. Copie.

EDIŢII: *Moldova în epoca feudalismului*, III, p. 89-91, nr. 41 (aceeaşi copie, cu erori).

4

***1617 (7126) noiembrie 22*. Radu Mihnea voievod întăreşte lui Simion spătărel şi fratelui său, Damian spătărel, părţi din satul Piperceni cumpărate de la Anna şi fiii săi.**

Suret di pi alt suret vechi de pi un ispisoc şîrbăscu di la Radulu vodă din velet 7126 <1617>noemvrie 22.

Iată că au venit dinainte noastră şi dinainte boerilor noştri Anna, şi cu ficiorii ei, fata lui Buzdugan, nepoata Tomşii Piperciiu, de a lor bunăvoe, de nime nevoiţi nici asupriţi şi au vîndut a sa driaptă ocină şi moşie din deresă din întărituri ci au avut părintele lor Buzdugan de la Irimiia vodă din giumătate de sat Pipercenii din Sus a patra parte şi iaru din ceialalta giumătate a sat(ului), din gios, toată parte lui Buzdugan ci să va alegi şi cu parte din iezeru ci s-a vini ci este diasupra pîrîului Lucaceuchi, ce-i la ţin(u)t(ul) Orheiu, aceli au vîndut săminţiilor sali, slugilor noastre, lui Simion spăt(ărel) şi frăţine-său, lui Dămiian spă(tărel), drept 62 taleri de argint şi li-au plătit lor deplin dinainte noastră şi denainte sfatului nostru.

Drept aceia ca să le fie lor şi de la noi uric şi ocină şi întăritură, cu tot venitul. Şi altul nime să nu să amestice.

Şi suretul acel vechi di pi ispisoc sîrbăscu s-au tălmăcit de Axinte uricarul de pre sîrbie rumâneşte, să s(ă) ştie, la velet 7229 <1721> iuli 9.

Şi acest suret l-am scris di pi suretul acel vechiu acmu la velet 1777 mai 29 şi am iscălit, Vasile Codrianu diac za divan.

Suretul acestui ispisoc asămine s-au scos di pi alt suret şi fiind şi ispisocul cel sîrbăscu de faţă şi posleduindu-să copiia aciasta cu suretul şi cu ispisoc şi fiind amîndoaî asămine şi întocmai am iscălit, Dimitrii vornic de poartă.

Şi eu am scris suretul acesta şi am iscălit: Ştefan diiac.

Biblioteca Ştiinţifică Centrală —Kiev, Secţia Manuscrise, Fond V, nr. 3616. Copie. Altă copie, după aceasta, autentificată la 1818 iunie 21, la nr. 3612. O copie de pe copia transcrisă pe prima faţă, autentificată la 1818 iunie 21 la Chişinău (ştampila imperială) şi semnată de Sardar (indescifrabil) şi stolonacialnic Băltaci, la nr. 3612.

EDIŢII: *Moldova în epoca feudalismului*, III, p. 131-133, nr. 64 (aceeaşi copie, cu unele erori şi trad. rus. a editorilor).

5

1661 (7170) septembrie 8, Iaşi. **Mărturia marilor boieri privitoare la vînzarea unor ocini din satul Fereşti lui Neculai Racoviţă mare postelnic.**

† Се оубо ми, Тома Катакозѹна вел дворник Долнѣи Земли, и Дабижѣ вел дворник Вишнѣи Земли, и Иліе Шептелич хетман и пръкълаб Сѹчавскои, и Косте Моцок вел спътар и Глигоріе вел чашник, и Иwрдаки вел вистарник, и Соломон Бърлдѣи вел столник, и Фрътица вел комис, и Некѹлаи Бѹхѹш вел меделничар, и Дѹка фторіи вист(арник), и Тодерашко Рѹсѹл фторіи постелник, и Пътрашко третіи лwг(о)фет, и Рѹцинъ и Ѹрсѹ и Строескѹл дворничи глотніи, и Горовеи лwг(о)ф(е)т wт вистеріе и иншиx многи болѣри и воини прадніи wт двор г(о)сп(о)д(и)нъ ег(о) м(и)л(о)ст(и). Adecă au venit înaintea noastră Protasiia, femeia lui Ciocîrlie, şi cu toţi feciorii ei, Gavril, şi Toader, şi Ion, şi Aniţa şi Trofana, de nime nevoiţi, nici siliţi, ce de a lor bunăvoe, şi au vîndut a lor direaptă ocină şi moşie, toată partea lor din sat din Fereşti, dintr-un bătrîn giumătate şi dintr-alt bătrîn a patra parte; aceia au vîndut-o dumisale fratelui nostru Neculai Racoviţ(ă) postelni<c>[1]ul cel mare dirept treidzeci şi ci<n>[1]ci de lei de ş-au plătit ei capetele cu acei bani dintr-o datorie ce au fost datoria unui neguţător, şi nime din fraţii lor sau dintr-alţi răzăşi n-au vrut să le întoarcă de pre acéle părţi, ce au lăsat toţi la nevoia lor să vîndzî cui vor şti.

Şi aşijdere au venit înaintea noastră Axiniia Loghiniasa, fata Tudorei, nepoata lui Purcel postelnic, cu toţi feciorii săi, de nime nevoiţi, nici asupriţi, şi au dat a lor diriaptî ocină şi moşie din sat din Codăeşti, din giumătate de sat partea de sus, a patra parte, din vatra satului şi din cîmpu şi dintr-apă, cu vad de moarî în Cuţitna şi cu tot venitul, aceia i-au dat aşijdere dumisale fratelui nostru ce scrie mai sus pentru mult bine ce li-au făcut de i-au ras din dajde curteniască şi i-au apărat de toate nevoile ce sînt pre altă ţară.

Pentr-acéia şi noi vădzîndu între dînşii de bunăvoia lor tocmală şi plată deplin(ă) am făcut şi de la noi aiastă mărturie ca să-i <fie>[2] dumisale de credinţă. Pre mai mare întăritură am iscălit toţi cu mînule noastre.

Şi eu, Corlat uricariul, am scris cătră acestu adevărat zapis.

Ȣ Ꙗс, л(ѣ)т(о) ҂зро септ(емвріе) и҃.

Аз, Тома вел дворник, искал <m.p.>

Дабижѣ вел вор(ник) <m.p.>

Аз, Шептелич хатман <m.p.>

Аз, Костантин Моцок вел спътар, искал <m.p.>

Аз, Иwрдаке вел вист(ѣрник), искал <m.p.>

Аз, Соломон вел столник, искал <m.p.>

Аз, Тодерашко Рѹсѹл пост(елник) <m.p.>

Δυκα βις <m.p.>

1661 (7170) septembrie 8, Iaşi (Doc. nr. 5)

Аз, Фрътицаа вел комис <m.p.>
Аз, Пътрашко трети лѡг(о)ф(е)т <m.p.>
Аз, Рꙋщин(ъ) Дворникꙋл <m.p.>
Аз, Строескꙋл Дворник <m.p.>
Аз, Горовеи лѡг(о)ф(е)т <m.p.>

Iar pentru părţile ce scrim într-acest zapis din Fereşti c-au cumpărat Necolai Racoviţă vel postelnic, noi n-avem triabă că s-au învoit fraţii mei de înainte[2] şi au rămas la stăpînire lui Ion Racoviţă şi a niamului dum(isale) ce vor creşte din dum(nealui).

Neculai Rac(oviţă)<m.p.>.

<Pe verso-ul foii a doua, însemnare contemporană>: Запис ѡт въси болѣри на една част ѡт Ферещ(и) и ѡт Кодъещ(и).

Biblioteca Ştiinţifică Centrală —Kiev, Secţia Manuscrise, Fond V, nr. 3611, Orig., hîrtie (45 x 31 cm.).

1 Omis.
2 Lectură nesigură.

6

***1668 (7176) mai 19, Iaşi*. Iliaş Alexandru voievod scrie lui Gheorghe Catargiul fost clucer să cerceteze o pricină pentru o parte de ocină din satul Hruşova.**

† Нѡ Иліаш Алеѯандрȣ воевода, Б(о)жїю м(и)л(о)стїю, г(о)сп(о)даръ Земли Молдавскои. Scriem domniia mea la boiarinul nostru, la Gheorghie Catargiul ce au fostu cluciar. Dămu-ţi şt(i)re că au pîrît de faţ(ă), înnaintea domniei méle, Neculai Donici şi Ghiorghiiaş Zanohie pre Nicoar(ă) şi pe Strătulat, ficiorii Tîmpei de Cioplénii, pentru o parte de ocină din sat din Hruşova, dzicînd Donici şi Ghiorghiiaş că au făcut ei meşterşug cu o rudă a lor, anume Ştefan <N>[1]iţul, şi i-au dat lui Ştefan Niţul pre acea parte de ocină patru boi şi 28 de lei şi şias(e) saci de grîu şi unul de mălai şi i-au făcut zapis de danie pre acea parte de ocină. Deci, într-acea vréme, ei, vădzîndu zapis de danie, au gîndit că iaste daanie driaptă ce n-au avut cum îl gîlcevi, iar acmu să fie oblicit c-au luat platî, iar Nicoar(ă) şi Strătulat au dat samă că o parte de ocină dintr-acea parte le-au dăruit iar altă parte le-au vîndut. Deci pentru vîndzari au avut gîlceaav(ă) de răzéşii lui Ştefan şi cine le-au fostu scaun au dat să încapă răzéşii, şi ei să lipsască; într-acéia ei de cumpărătur(ă) s-au lăsat, iar bucatele tot le stau la Ştefan, că încă pînă pre acmu nu le-au întorsu.

Pentr-acesta lucru, daca vei vedea cartea domniei méle să mergi acolo şi să strîngi oameni buni şi să socoteşti cu dreptate mari de vei afla că iaste danie driaptă şi n-au făcut alte meşterşuguri nici au luat nici o platî să margă să giure Nicoar(ă) cu doispréce oameni buni pre Sv(î)nta Evanghelie cum n-au dat nimică lui Ştefan pre cea parte de ocină, ce i-au dăruit danie făr(ă) nici un dar, să-şi ţie Nicoar(ă) cu frate-său daniia, iar de nu va giura într-acesta chip să fie oameni de credinţă, însă 6 giurători să pue Donici şi 6 giurători Nicoar(ă) şi <de>[1]vei afla c-au luat plată Ştefan pentru danie să socoteşti ce va hi luat să le dea înnapoi şi să ias(ă) Nicoar(ă) cu frate-său din moşie, însă foarte drept să socoteşti acesta lucru, nemărui să nu făţăreşti să afli dreptatea, iar pentru bucate ce stau la Ştefan de vei afla că stau pentru vîndzare ce le-au fost vîndut să le dea înnapoi lui Nicoar(ă). Şi precum vei afla mai dirept să faci o mărturie cu credinţă să ne dai şt(i)re. Тое пишем.

Ȣ Іас, л(ѣ)т(о) ҂зрос маи ѳі.

† Сам г(о)сп(о)д(и)нъ велѣл.

Соломон Бърлъд(ѣнȣл) вел л(о)гоф(е)т.

† Михȣл <писал>.

<Pe verso, însemnare contemporană>: Carte pe Hruşova.

Biblioteca Ştiinţifică Centrală — Kiev, Secţia Manuscrise, Fond V, nr. 3608. Orig., hîrtie (32 x 21 cm.), pecete domnească mijlocie, ilizibilă.

---

1 Omis.

EDIŢII: *Moldova în epoca feudalismului*, V, p. 215-217, nr. 90 (text cu caractere chirilice, cu unele erori, după orig. şi trad. rus. a editorilor).

1668(7176) mai 19, Iaşi (Doc. nr.6)

7

***1670 (7178) iulie 4, Iaşi*. Duca voievod scrie lui Constantin fost clucer să cerceteze pricina privitoare la o ocină din satul Hruşova.**

† **Іѡ Дѹка воевода, б(о)ж(їею) м(и)л(о)стїю, г(о)сп(о)д(а)рь Земли Мѡлдавскои.** Scriem domniia mea la boiarinul nostru, la Costantin ce-au fostu cluciar. Dămu-ţi ştire că au pîrît de faţă înnaintia domnii mélé Neculai Donici şi Ghiorghiiaş Zenohie pre Nicoar(ă) şi pre Strătulat, ficiorii Tîmpei de Cioplé-ni, pentru o parte de ocină din sat din Hruşova dzicînd Donici şi Ghiorghiiaş că au făcut ei meşterşug cu o rudă a lor, anume Ştefan Niţul, şi i-au dat lui Ştefan Niţul pre acea parte de ocină patru boi şi 28 de lei şi şias(e) saci de grîu şi unul de mălai şi i-au făcut zapis de danie pre acea parte de ocină. Deci într-acéia vréme, ei vădzînd zapis de danie au gîndit că iaste danie dreaptă ce n-au avut cum îl gîlcevi, acum să-l fie oblicit c-au luat platî, iară Nicoar(ă) şi Strătulat au dat samă că o parte de ocină dintr-acea parte li-au dăruit, iar altă parte le-au vîndut; deci pentru vîndzare au avut gîlceavă, de răziaşii lui Ştefan şi cine le-au fostu scaun au dat să încapă răziaşii şi ei să lipsească; într-acéia ei de cumpărătur(ă) s-au lăsat, iar(ă) bucateli tot le stau la Ştefan că încă pîn-pre acum nu li-au întorsu.

Pentr-acesta lucru, deaca vei vedea cartia domnii miali să mergi acolo şi să strîngi oameni buni şi să socoteşti cu dereptate mare de vei afla că iaste danie driaptă şi n-au făcut altu meşterşug nici au luat nici o plată să margă să giure Nicoar(ă) cu doispriaci oameni buni pre Svînta Evanghelie cum n-au dat nemicî lui Ştefan pre acea parte de ocină, ce i-au dăruit danie fără nici un dar, să-ş(i) ţie Nicoar(ă) cu frate-său daniia, iară de nu va giura într-aesta chip să fie oameni de credinţî, însă 6 giurători să pue Donici iar şase giurători Necoar(ă) şi <de>[1] vei afla c-au luat platî Ştefan pentru danie să socoteşti ce va hi luat să le dea înapoi şi să ias(ă) Nicoar(ă) cu frate-său din moşie, însă foarte drept să socoteşti acesta lucru, nemărui să nu făţăreşti, să afli direptat(ea), iar(ă) pentru bucate ce stau la Ştefan, de vei afla că stau pentru vîndzari ce le-au fostu vîndut, să le dea înapoi lui Nicoar(ă). Şi precum vei afla mai direptu să faci o mărturie cu credinţă, să ne dai ştire domnii méli. **Тое пишем.**

Ꙋ Ѩс, л(ѣ)т(о) ҂зрои юли д̄ д(ь)нь.

† **Саам г(о)сп(о)д(и)нь велѣл.**

Вел л(ѡ)г(о)ф(е)т ѹч(и).

† **Андрею** <**писал**>.

<Pe verso, însemnare contemporană>: Carte pe Hruşeva.

Biblioteca Ştiinţifică Centrală —Kiev, Secţia Manuscrise, Fond V, nr. 3607. Orig., hîrtie (31,5 x 21,8 cm.), pecete domnească mijlocie, parţial ilizibilă.

EDIŢII: *Moldova în epoca feudalismului*, V, p. 291-293, nr. 124 (text cu caractere chirilice după orig., cu unele erori).

---

1 Omis.

1670 (7178) iulie 4, Iaşi (Doc. nr. 7)

8

***1680 (7188) ianuarie 27, Iaşi*. Duca voievod scrie lui Năstase vistier, pîrcălab de Chişinău, şi lui Frăţiman fost căpitan să cerceteze dacă au fost alese unele părţi de ocină din Spîrcoceni şi din Ceucani.**

† Ιω Дȣка воевода, Б(о)жїю м(и)л(о)ст(їю), г(о)сп(о)д(а)ръ Земле Молдавской. Scriem domnia mea la boiarinul nostru, la Năstasie vistiarnicul, pîrcălabul de Chişinău, şi la sluga noastră, la Frăţiman ce-au fostu căpitan. Vă dăm ştire dacă viţi vedia cartia domniei méli, iar voi să miargeţi la sat la Spîrcociani, ce sîntu pre Valea Hlubocei, lîngă Chişinău, şi s(ă) întrebaţi de răziaşi de acolo şi de megiiaşii de pen pregiur cîtă parte de ocină iaste a Mihului, a bătrînului, în Spîrcociani, aliasă şi stîlpită, şi cîte părţi de ocină au cumpărat Andrei Mihuleţ pîrcălabul să aflaţi peste tot cîtă va alége partia lui Mihuleţ. Aşijdere să aibă a scoate şi la sat la Ceucani, ce iaste lîngă Spîrcociani, să întrebaţi de răziaşii de acolo cîtă-i partea Mihului bătrînului şi stîlpitî iasti au ba şi cît preţ s-are socoti că faci aciasti părţi a lui Mihuleţ, iar de nu, să aveţi a face o mărturie pre cît să va alege ocina lui Mihuleţ să hie volnic Mihuleţ a le vinde, şi cine le va cumpăra să-i fie cu aşădzare, să nu dzică răziaşii că nu s-au <d>[1]at şt(i)re. Şi pentru partea lui V<asi>[1]lie, ficiorul lui Ştefan Benea de Highidişi, ce are pre tată-său, Şt<efa>[1]n, în Highidiş, şi de pre unchiu-său, Loghin, ce iaste zălogit(ă), acea parti de oc(i)nă a lui de Highidiş, la sluga noastră, la Andrei Mihuleţi pîrcălabul, pentru şias(ă) boi de negoţ ce-au dat de l-au scos de la o nevoe să aibă a întreba de oamenii lui Vasilie şi de răziaşii lui cui va trebui acea parte de ocină să dea acei şias(ă) boi şi să ţie acea parte de ocină, iar de nu vor da, iarăşi să faceţi mărturie la domniia mea cui va vinde Mihuleţ să fie în paci să nu dzică răz(e)şii că nu li s-au dat şt(i)re. Aceasta scriem.

ȣ Ꙗс, л(ѣ)т(о) ҂з҃р҃п҃и генв(арїе) к҃з.

† Сам г(о)сп(о)д(и)нъ велѣл.

Мирȣн вел лог(офет).

† Юрдакїи <писал>.

<De mîna logofătului, scris peste pecete cît ţine foaia>: Şi foarte cu direptate să alegeţi părţile, să hie toţ(i) răjeşii de faţă la alesul ocenei.

<Pe verso, însemnare din sec. al XIX-lea>: 7188<1680>ghen(a)r 27, No. 1. <De altă mînă>: Highidiş.

Biblioteca Ştiinţifică Centrală — Kiev, Secţia Manuscrise, Fond V, nr. 3609. Orig., hîrtie (32 x 22 cm.), puţin rupt la îndoitura orizontală, pecete domnească, mijlocie, cu legenda: † Ιω Дȣка воевода, Божїю милостїю, господар Землн Молдавской († Io Duca voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei).

1 Rupt.

1680 (7188) ianuarie 27, Iaşi (Doc. nr. 8)

9

***1734 (7242) martie*. Costandin Nicolae voievod stabileşte veniturile dregătorilor moldoveni.**

† Нѡ Кѡстандин Неколае воевода, Б(о)жїєю м(и)л(о)стїю, г(о)сп(о)дарь Земли Молдавскои. Din vréme ce decît toate bunătăţile domnilor şi dragoste ce-a arătat cătră cei supuşi mai mult sîntu cunoscute facerile de bine, căci aceste ca nişte pîrae din izvoarăle celi cu blîndeţ(e) ale stăpînilor izvorînd şi cătră cei supuşi săvărşindu-se nu numai că-i răcorescu şi totdeauna mai multu în viiaţă, cé încă şi a rămîne în véci şi a să cruţa îi arată, pentru că nici un lucru atîta de mult nu s-au obicinuit oraşele a creşte şi a mulţi după cum céli cătră dînsele stăpîneşti căzute daruri şi faceri de bine, cum dară să nu să socotiască lucru mare facere de bine prin care cu atotştiitoriul Dumnedzău să asamă<nă>[1] niştene întru dînsul petrecînd şi viieţuind, carele totdiauna de cătră noi milostivirile purtare de grije din darurile lui celi nedesertate nu conteneşti, după cum Sf(î)ntul Grigore Bogoslavul zice: «socotişte că făcîndu bine, lui Dumnedzău, te asemeni», cé dară tuturor stăpînitorilor să cade să alérgi spre aceastî materie, adecă a facerii de bine, şi cît va fi prin putinţe sîrguind cătră toţ(i) supuşii asémene să verse bunătate sa, însă nu cătră toţi toate, după cum zice Sfînta Evanghelie, cé fiieştecăruia după măsura stării sale, pentru că darul cu bună socotială făcîndu-se cu adevărat să numéşte dar, aceste dară şi domniia mea care, cu mila lui Dumnedzău, şi pravoslavnica ţ(a)ra aceasta chivernisim şi ocîrmuim cu driaptă socotială cugetînd şi chipzuind şi pentru céli mai de aproape ale domnii mădulariu, adecă pentru bl(a)gorodnică ceata boiarilor, am aflat avînd trebuinţe de acestu fel de milă şi năstav, care încăş(i) mai dennainte să cuviniia să aibe ca să fie făr de dajde <în>[1] vist(erie) şi aceasta ca un lucru cu cale şi către stare lor potrivit nicidecum nu s-au mai prélungit, cé îndată cu agiutoriul celui preînaltu am izbrănit ca să s(ă) hotărască aceasta şi cătră săvîrşit să s(ă) aducă şi măcară că aicea era obiceiu care şi noi priimindu-l l-am lăudat ca o samă din boiari, adecă de la vel logof(ă)t pînă la vel stolnec, să fie nesupăraţ(i) de dajde visterii (însă numai cînd vor fi întru cinste boiariilor sale) iară schimbîndu-se şi dintru diregătorii lipsindu-se, să dea iarăş(i) obicinuita dajde mazililor la visterie pe an ca nişte boiari mazili, de care noi, luînd aminte pentru micşurare acestii mile, cu cale am ales ca nu numai ceata boiarilor să să adaogă şi să înmulţască ce şi prin oarecare alte năstavuri atîta pe boiarii cît şi pe fii(i) dumnialor să-i osăbim după cum mai gios îzbrănind vom adeveri.

Deci, dară, prin acestu al nostru domnescu hrisov, hotărînd ca de acum înainte boiarii carei sînt şi vor fi supt aceastî stăpînire, începînd de la vel logof(ă)t pînă la trete logof(ă)t, atîta dum(nealor) cît şi fii(i) dumnilorsale, nu numai cînd vor fi deregătorii, ce şi lipsiţ(i) fiind de dajde maziliască ce da pre an să fie slobodzi şi iartaţi în veci nime să nu-i bînduiască[3] sau să-i supere cerşindu-le dajde, făcut-am domniia mea acestu cădzut năstav, socotind că întîi vinitul deregătoriilor sale iaste puţin, al doile şi mai vîrtos întru lauda şi cinste domnii şi a toată de Dumnedzău păzită ţara aceasta pentru că foarte necuvios lucru ni s-au părut boiarii ce s-au cinstit de domni cu deregătorii să fie supăraţ(i) de dajde, de vréme ce ei nelipsiţ(i) să află lîngă domniie slujind la toate trebele şi poroncile domnii cîte s-ar întîmpla, cu dreptati iaste să afle de cătră stăpîn dar milă şi îndurare, după cum şi ei sînt mai de aproape ale domnii

mădulariu, pentru că de supt legăturele dăjdii slobodzindu-se şi odihnindu-se...[2] cu fiiarbinte sîrguinţă să să afle către slujbele şi poroncile stăpîneşti; ce dar acestu năstav, după cum s-au hotărît prin acestu al nostru hrisov, atîta pentru boiarii carei s-au numit cît şi pentru fii(i) dumnealor, voim şi izbrănim ca să rămîie în veci şi neclintit să s(ă) păzască, iară de vréme că ceialaltă ceată a boiarilor mazili carei nu să cuprind într-acestu privileghium, adecă cei ce n-au avut deregătorie pînă la trete logof(ă)t nici ei nici părinţi(i) lor nu s-au iartat de dajde, ce au rămas să dea la visterie după obiceiu între carei fiind unii şi din cei mai de gios şi nu sint din ceata boiarească amestecaţ(i), şi aceasta am socotit domniia mia ca, lămurindu-se, să să îndrepteze pentru ca să să păzască cinste niamului boiarescu, pe unii ca aceia nu numai că din ceata maziliască i-am despărţit mutîndu-i la altă briaslă, ce încă şi de acmu înainte aceasta a să mai face de tot am zăticnit-o, adecă nime din cei proşti şi mai di gios să nu mai cutedze nici într-un chip a să mai vîrî să să numere în ceata maziliască; dară tîmplîndu-se cinevaş(i) vreodinioară a să trage spre mazilie de niam de boiar să fie iară cei de neam prostu, prin acestu al nostru domnescu hrisov cu tărie poroncim nicidecum să nu s(e) priimască.

Poftim dară şi pe acei din urma noastră iubitori de Hristos domni, care, cu mila lui Dumnedzău, vor priimi scaonul acesta aceştei ţără, să păzască şi să întăriască acestu al nostru hrisov pentru această către cinstiţ(i) şi credincioşi boiari facerii de bine şi pornindu-le şi după dragoste cea stăpîniască să urmedzi avînd şi datorie că nicidecum hrisoavele ce să fac să nu le clintiască sau să le strîcé după cum şi noi am întărit ş-am păzit hrisoavele acelorlalţi pristăviţ(i) domni şi mai vîrtos fiind către cinste celor din prejmă dintre care să i-l fiinţedzu să păzescu şi să fericescu domniile, ştiind şi bine cunoscînd că lîngă alte şi aceasta care stăpînilor să cade a ave, adecă dragoste către cei supuşi şi mai vîrtos către boiari, iaste carte întărită şi temilee stăpînirii, pentru acéia, dară, îndemnăm şi pi cei din urma noastră domni ca să păzască această facere de bine nescăzută şi nestrămutată după cum am mai dzis vredniciia stăpînilor socotind de să cade domnilor să calce şi să strice aceasta pentru care s-au făcut şi s-au întărit şi acestu al nostru domnescu hrisov în anul dintîi al domnii noastre.

Scrisu-s-au de Mănasie Măcărescul uricar, въ л(ѣ)то ҂ЗСМЕ март(ъ).

Іѡ Кѡстандин воевѡда <m.p.>.

Biblioteca Ştiinţifică Centrală — Kiev, Secţia Manuscrise, Fond V, nr. 3615. Orig., hîrtie (50 x 50 cm.), pecete domnească inelară în cerneală roşie.

EDIŢII: «Arhiva românească», tom. II, ed. a II-a, sub redacţia lui Mihail Kogălniceanu, Iaşi, 1862, p. 190-194, nr. VIII (transcriere în alfabet de tranziţie, cu omisiuni şi multe abateri, şi cu văleatul: 7245 după originalul ce se afla în Muzeul din Odesa).

---

1 Omis.

2 Rupt (cca. 1 cm.).

3 Aşa în original.

10

***1766 august 12*. Grigore Alexandru Ghica voievod hotărăşte ca marile dregătorii să fie deţinute numai de boierii mari.**

Cu mila lui Dumnezău, Io Grigorie Alexandru Ghica voevod, domnu Ţării Moldovei. Datorie domnilor şi a stăpînitorilor de noroade iaste a fi inima lor cu mare ravnă şi totdauna a socoti a să sili să afle şi să găsească chipuri să aducă patriia sa la cea mai bună stare şi orînduială şi pre supuşii săi la cea desăvîrşit(ă) odihnă, petrecînd întru statorniciia bunei rînduiale. Mare datorie iaste aceasta cu adevărat a domnilor de vreme ce şi aceştieş(i) domni sîntu supuşi sfintelor şi dumnezăeştilor pravile, care necontenit îi supune acestei datorii a purtării de grij(ă) supuşilor lor, poruncindu-le să îndrepteze viiaţa lor cu buna orînduială ce vor aşăza.

Acestea chibzuindu-le domnii asupra supuşilor săi şi în faptă arătîndu-le vor ispiti rodurile fericirii cîştigîndu-şi laudă şi nume vestit către toţi şi celor dupe dînsul pildă a rîvni ca fieştecare să să silească a-ş(i) lasa nume nemuritor, care nemurire a numelui prin glasul noroadelor să săvîrşaşte şi să învieţază şi însuşi domnii vor afla haru înaintea lui Dumnezău pentru acea cu ravnă purtare de grij(i) noroadelor ce i s-au încredinţat supt stăpînirea şi ocrotirea lor. Deci dar şi noi din darul lui Dumnezău şi din mila preaputernicii împărăţii miluiţi fiind cu domnie ţării aceştiia, de cum am venit la strămoşăscul nostru scaon, dupe ravna ce am avut a aduce această de Dumnezău încredinţată noao ţară la vîrful fericirii, nu am prejetat cu tot chipul a ne sili să aflăm rînduiala cea mai de tihnă şi mai spre folosul obştii. Cercetînd bunele rînduele cele din vremile trecute, ce s-au aşăzat de fericiţii întru pomenire domni ce au fost după vremi, socotind şi cele de acum întru care am aflat petrecerea lăcuitorilor acestii ţări şi cît au fost prin putinţă am ales cele bune orîndueli şi pricinuitoare de folosul şi odihna obştii. Şi luîndu rîvna ce au avut acei ce le-au aşăzat, le-am întărit cu domneştile noastre hrisoave, atît cele părăsite cît şi cele ce încă să urma, puindu poruncă de obşte ca să să urmeze şi să s(ă) păzească; iar cîte am <a>[1]flat rele şi pricinuitoare de stricăciune şi neodihnă, care trecîndu-să cu vederea de domnii ce s-au întîmplat după vremi s-au obicinuit a urma, acelea toate le-am lepădat şi le-am dezrădăcinat îngrozind cu pedepse pre cei ce-ar îndrăzni a le urma. Cum şi cu ce ni-au luminat milostivul Dumnezău a afla chipuri de întemeere bunei rînduele, nu am lăsat a nu le pune în faptă întărindu-le cu privileghiile sale prin domneştile noastre hrisoave pentru fieştecare deosăbit precum şi pentru rînduiala neamului boerescu, vrînd domnie mea a să păzi eftaxia aceştii stări, care iaste cea mai trebuincioasă spre rădicarea poruncilor prea puternicii împărăţii şi ale domniei şi spre îndreptarea celui de obşte nărod ca, păzindu-să rînduiala la fieştecare stări dupe măsura cinstei ce i să cade, să să poată săvîrşi şi omurul ţării cu buna eftaxie şi cu linişte dupe cum să porunceşte şi de către prea puternică împărăţie. Care această orînduială măcar că au fost cercetată şi de alţi domni mai înainte de noi întărind cu hrisoavele domniilor sale spre a să lăzi cinstea neamurilor

A3

1766 august 12 (Doc. nr. 10)

boerimei la căzuta rînduială a lor şi a nu intra din cei proşti la şiragul boerimei. Dar, după vreme, trecîndu-să cu vederea, au încăput unii prin mijlociri şi cu chipuri de dare la cinste şi nume de boerie mai multu din ce i s-au căzut şi fiind de fel deprinşi întru obiceiuri rele şi fapte necuvioase au căzut în vinovăţii asemene firii lor, carii nu numai că însuşi lor s-au adus vătămare, ci cu ale lor fapte întinînd şi tot atetul boerimei, au pricinuit şi zăticnire nizamului şi omurul cu stricăciune ţării. Care şi de însuş(i) domnie mea cunoscîndu-se aeve că din pricina unora ca acestora ce păşăscu mai sus piste măsuri rînduelii stării lor să înpiedică rînduiala nizamului pricinuind tulburare liniştii şi odihnei de obşte care iaste cea mai întîiu datorie a domniilor a o păzi pentru supuşii săi. Drept aceea, dar iată, printr-acest hrisov al domnii mele, întărim privileghiile boerilor ca să să păzească cinstea rînduialii neamului boeresc întru statornicie săvîrşind poruncile înpărăteşti şi ale domniei după vrednicia sa fieştecare la dregătorie ce i să va încredinţa cu osîrdie şi cu dreptate, iar alţii ce nu vor fi din neamul boerescu să nu cuteze a să întinde mai mult din rînduiala sa, nici să li să încredinţeze cinstea boeriilor celor mari, ca cu acest chip apărîndu-se cinstea neamului boerescu şi mai mult să să aprinză întru dînşii rîvna cinstei a rădica poruncile înpărăteşti şi ale domniei cu protelnimie şi să să poată păzi buna etarxie nizamului şi omurului ţării cu lesnire şi spre odihna de obşte. Şi spre statorniciia aceştii rîndueli ce au arătat mai sus, întărit-am domnie mea hrisovul acesta cu a noastră domnească pecete şi iscălitură ca să să păzească nestrămutat.

Văleat 1766 avgust 12 dni.

Io Grigore Ghica vodă <m.p.>

<Pe verso, însemnare contemporană>: Hrisov de la mării sa Grigore Alexandru Ghica vod(ă) de rînduiala boiriilor. 1766 avgust 12 dni.

Biblioteca Ştiinţifică Centrală —Kiev, Secţia Manuscrise, Fond V, nr. 3604. Orig., hîrtie (58 x 39 cm.), pecete domnească inelară în cerneală roşie.

EDIŢII: «Arhiva românească», tom. II, ed. a II-a, Iaşi, 1962, p. 171-174 (transcriere în alfabet de tranziţie, cu omisiuni şi multe abateri, după originalul ce se afla la Muzeul din Odesa).

1 Omis în document.

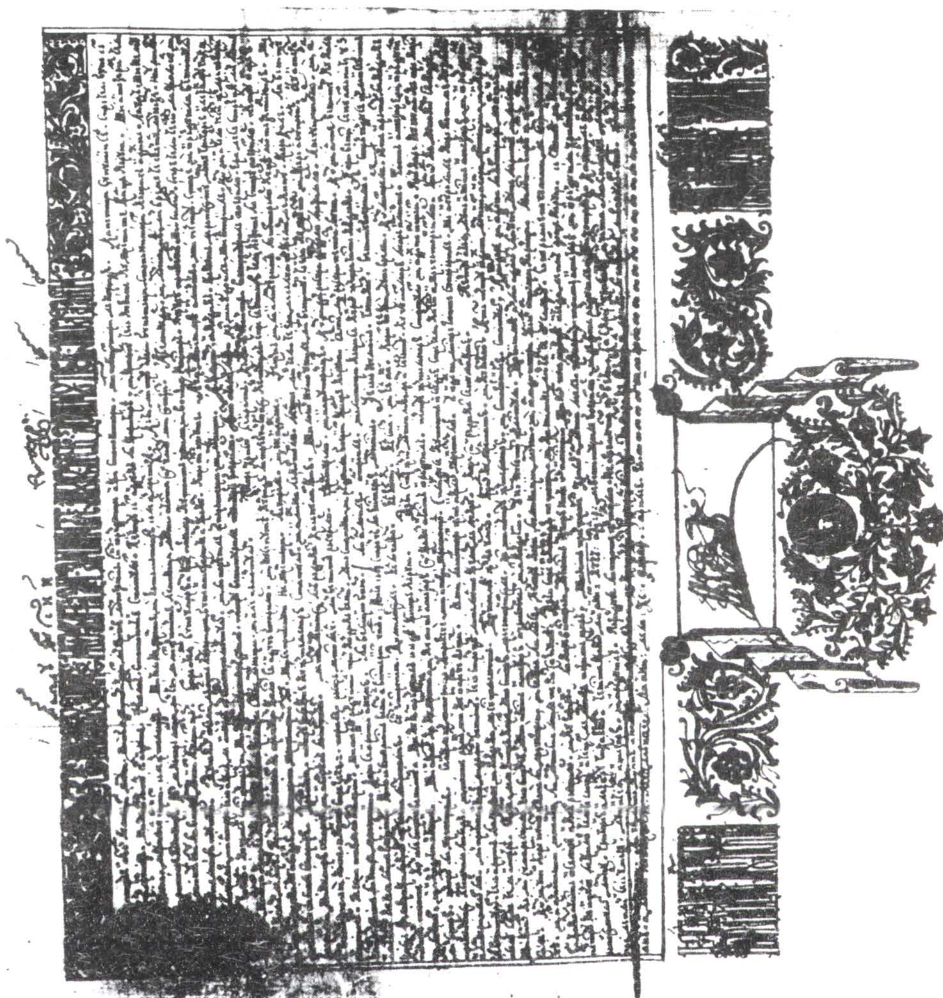
11

1779 aprilie 15, Iaşi. Constantin Dimitrie Moruzi voievod întăreşte veniturile dregătorilor moldoveni după hrisovul şi condica lui Grigore Alexandru Ghica voievod.

Cu mila lui Dumnezău, Io Costandin Dimitrie Muruzi voevoda, domnu Ţerăi Moldavii. Datorie avînd luminaţii domni şi oblăduitori, carii din pronie dumnezăiască sînt orînduiţi a fi stăpînitori şi povăţuitori de noroade, ca pe toţi supuşii sei spre cele bune să-i îndrepteze şi cu tot chipul să-i agiute întemeind statornicie statului pentru să-i aducă la fericirea şi folosul ce si cuvine cu dreptate fieştecăruia şi aşezările celi bune de folosul obştii să le întemeiaze şi cele nedrepte şi vătămătoare să le îndrepteze, căci dintru aceli bunătăţi stăpînitorii cîştigă odihnă, laudă şi nemuritoare pomenire cum de cătră mulţi din cei de mai înainte luminaţi domni aceasta s-au urmat şi s-au păzit.

Asemine dar şi domniia mea, din vreme ce svîntul Dumnezeu ni-au miluit şi ni-au suit la scaonul domnii aceştii, spre aceiaş(i) bună urmare am fost porniţi cu toată inima şi voinţa noastră pururea priveghind şi silind spre celi ce sînt de folosul şi întemeierea tuturor, după cum osebit de alte lucruri şi bune aşezări ce am făcut cari sînt ştiute au în domniia mea aminte şi pentru stare şi orînduiala venitului boeriilor şi altora ce si află de-apururea în slujba pămîntului şi la poruncile împărăteşti şi domneşti, aflat-am o condică făcută de răpousatul domnu Grigorie Alexandru Ghica voevoda cu hrisov scris întrînsa şi cu aşezată rînduială pentru veniturile tuturor boeriilor atît a celor mari cît şi al doile şi al triile cum şi a celor ce sînt în dregătorii şi alţii cîţi se află întru multe feliuri de slujbe domneşti şi ale pămîntului, în care hrisov se arată că mai înnainte veniturile boeriilor era de să strîngea din multe feliuri de lucruri prin care nu numai că pre puţin folos se aduce boiarilor şi nu se putea cuprinde la trebuincioasa cheltuială spre săvîrşire celor căzute la starea boeriilor pentru obştie şi spre a giudeca cu osîrdie după datoriia dregătoriii lor şi se pricinuia nedreptăţi, asuprele şi neodihne, ce încă şi la alişverişul lăcuitorilor curgea multă zeticnire şi pagubă cu nespuse supărare.

Drept aceia, pentru ca să fie cu întemeiare statului şi odihna lăcuitorilor multe din celi ce era de si lua în jeluiri de chipuri fără cale la venitul boeriilor şi cu mare supărare şi asupreală lăcuitorilor de tot, domniia sa li-au rădicat ca să nu mai fie şi, lăsînd numai unile din venituri ce era cu dreptate şi fără asupreală, au aşezat alt venit ca să să ia cîte patrusprezece parale răsuri de tot locul din venitul răsurilor ciferturilor şi agiuturinţei cum şi din răsura dăjdilor mazililor, a neguţitorilor şi al ruptaşilor pe suma tablelor visterii şi si si dea rînduitul prin condică venit după stepena şi rînduiala boerii fiiştecăruia atît din răsuri pe toată luna cum şi alte venituri cu cale ce sînt rînduite la unile dregătorii cari se arată anume la veliţii boiari, la al doile, al triile şi la toţi cîţi se cuprind într-această condică, cari venit se nu aibi nici un amestic cu celelalte venituri, nici să se numască venit al visterii g(o)spod, nici să le strîngă la visterie domnească ce să să numască ghenicoz, venitul boerilor strîngîndu-se în deosebită casa thesavro filachion în svînta mitropolie, supt epitropiia dumilorsale vel logofat, vel vornic, vel spat(ar) şi vel banu, carii vor fi după vremi, cum mai pre larg iaste arătat la condică, pentru toate cum să se strîngă venitul şi cu ce orînduială să să dea fiiştecăruia. Deci, stînd însumi domniia mea de

1779 aprilie 15, Iaşi (Doc. nr. 11)

am cercetat cu cea mai mare luare aminte toată aşezare şi orînduiala hrisovului şi a condicii aceştie şi aflînd că cu dreptate şi cu bună aşezare s-au făcut aciastă orînduială pentru întemeiare statului şi odihna obştii prin care nu numai că oricarii din stare intrînd la dregătorie se află îndatoriţi a priveghe şi a păzi dreptatea silindu-se cu toată osîrdie spre celi cari sînt a dregătorilor fiindcă, după cum se cade, trebuincioasa cheltuială li să dă şi poate rămîn şi cu oarişce cîştig, ce şi lăcuitorii încă aflînd dreptate lor au odihnă dinspre toate supărările şi asuprelile care pătimescu zeticnire alişverişului lor, din pricina acelor di demult venituri ce să strîngea di pe multe feliuri de lucruri care s-au rădicat se nu mai fie.

Pentru aceia, după această aşezare şi orînduială a venitului, ce să arată la hrisovul şi condica de sus pomenită, domniia mea încă urmînd fiind cu dreptate şi cuviincios atît pentru odihna domnii asupra dreptăţii şi a credincioaselor slujbe ce de-apururea se ceru de la fiiştecarii după stare dregătoriii sale cît şi pentru întemeiare şi statornicie statului, aşijdere şi odihna lăcuitorilor de obştie, şi fiindcă din suma răsurilor ce să strîngu după această aşezare a hrisovului şi a condicii, unii nu se pot îndestula, domniia mea am mai adaos la unii după meritul şi măsura slujbelor sale cum şi unii carii nu pot încăpe la dregătorii şi se află la lipse, pentru carii luminaţii domni şi oblăduitori fiind obşteşti părinţi milostivirea îi îndiamnă a privighea şi a-i înpărtăşi şi pe aceia la domniasca milă pe cît s-ar putea, deci spre a cuprinde pe toţi şi ca nimene din cei ce au slujitu să nu rămîie păgubaşi de ostinelile lor, s-au făcut această osebire a casei răsurilor şi cu epitropi, la care visteriia domniască nu are nici un amestic; şi cînd nu să ajungea a se da deplin fiiştecăruia să scotea şi cîte un cifert pentru neagiunsul lefilor celor ce slujescu aceştii de Dumnezău păzită ţară. Şi, iată, printr-acest hrisovu al domniii mele, întărim toată aşezarea şi orînduiala hrisovului şi a condicii răposatului domnu Grigorie Alexandru Ghica v(oie)voda, ce iaste făcut din anii 1777 april 1, de veniturile boerilor şi de alte rînduiale şi hotărîm ca şi de acum înnainte pre deplinu să să urmeze după aceiaş(i) aşezare şi orînduială păzindu-se la toate întocma nestrămutat în veci.

S-au scris hrisovul acesta la scaonul domnii mele, în oraşul Iaşii, la cea dintîi domnie a noastră la Moldavia, de credincios boiarinul nostru Dimitrache Vîrnav al doile logofăt al divanului g(o)spod, întru al doile anu al domnii noastre la Moldavia, la anii de la H(risto)s 1779 aprilie 15.

Io Costandin Moruzi voievod <m.p.>

Io Costandin Dimitrie Moruzi voevoda, cu mila lui Dumnezeu, domnul Ţării Moldovei.

<Pe verso, de aceeaşi mînă>: 1779 april 15. Hrisovul mării sale Costandin Dimitrie Moruzi v(oie)voda de întărituri pentru venitul boerilor după hrisovul şi condica măriei sale Grigore Alexandru Ghica v(oie)voda.

† Vîrnav log(o)f(ă)t procitelnom.

Biblioteca Ştiinţifică Centrală — Kiev, Secţia Manuscrise, Fond V, nr. 3605. Orig., hîrtie (74 x 51 cm.), pecete domnească mică din 1777 aplicată în cerneală roşie.

EDIŢII: «Arhiva românească», tom. II, ed. a II-a, sub redacţia lui Mihail Kogălniceanu, Iaşi, 1862, p. 175-179, nr. IV (transcriere în alfabet de tranziţie, cu omisiuni şi multe abateri, după orig.).

II

1

***1646 (7154) iunie 31*. Vasile Lupu voievod scrie lui Dumitraşco Badiul şi Andronache Badiul să stabilească hotarul satului Zaluceni dinspre Direcăuţi.**

Иωн[1] **Василїе в(ое)вод(а), Божїю милωст(їю), господар Земли Молдавской**. Scriem domniia me la slugile domniei meli, la Dumitraşcu Badiul şi la Andronache Badiul. Dămu-vă ştire dacă veţ(i) vide cartea domniei meli, iar voi să mergiţ(i) să alegiţ(i) hotarul Zalucenilor dispre Direcăuţi pre unde vor şti oamenii buni şi veţ(i) face şi o scrisoare cum veţi găsî cu dreptul.

De aceasta vă scriem şi într-alt chip să nu faciţ(i).

Let 7154 <1646> iunii 31.

Sam gospod(in) velel.

L(ocul) p(eceţii) g(o)sp(o)d.

Arhiva Istorică Centrală de Stat a Actelor Vechi, Moscova. Fond 1299, opis 1, doc. 521, f. 392 v. (nr. 3). Copie rom.

O trad. rusă, ibidem, f. 494 v. - 495 r.

---

1 În loc de: **Иω**.

2

***1648 (7156) mai 16.* Vasile Lupu voievod întăreşte lui Lupu Bogza o selişte pe Căinari, în gura Zeurii.**

7156 <1648> mai 15.

Suret di pi un ispisoc de la d(omnul) Vasîli v(oie)v(o)d prin cari întăreşti, în altile, stăpînire lui Lupu Bogza, nepot lui Voicu log(o)f(ă)t, pi o sălişti ci să chiamă în gura Zeurii, pi Căinari, împotriva Nicoreştilor despre răsărit, din sus de fîntîna Buscăi, din gios(ul) Sorocii, ci au fost di cumpărătură moşului său Voicu log(o)f(ă)t de la Ioan Ciuleu, cum mai pe larg să arată la aceiaş(i) copie încredinţată fiind de Ioan Ghindă log(o)f(ă)t de taină cum că ar fi scris di pi alt suret ci s-au aflat la stol(ni)cu Vasîli Neculce, care suret ar fi întărit di log(o)f(ă)tul Ioan Canta şi di vor(ni)c(ul) Ioan Sturza.

Arhiva Istorică Centrală de Stat a Actelor Vechi, Moscova. Fond 1299, op. 1303, f. 219 v. (nr. 2). Rezumat într-o carte de judecată din 1822 oct. 11.

3

1654 (7162) iulie 7, Iaşi. Gheorghe Ştefan voievod scrie lui Condre capitan să aleagă hotarele satului Purceleni.

Іωн[1] Гєωргїє Щєфан в(оє)в(о)д(а), Божию милости, господар Земли Молдавской. Scriem domnie me la sluga noastră la Condre cap(i)t(an). Dacă vei vide carte domnii mele iar tu să strîngi oamini buni şi bătrîni di prinpregiur megieş şi să mergi la sat la Purceleni şi să socoteşti precum va fi mai cu dreptul să alegi şi să hotărăşti tot satul Purceleni, ce este a slugii noastre a lui Constantin Macri, din vatra satului, şi din cîmp, şi din ţarină, şi din fînaţă, şi den pădure şi den tot hotarul cît să va alegi acelui sat dispre alte hotară, foarte cu dreptul să socotiţi să alegi hotarul acelui sat, nemărue să nu făţăriţi, şi precum vei afla mai cu dreptul şi pre unde vor fi ţinut bătrînii să pui şi semne şi să stîlpeşti locul să să ştie dispre alte hotară şi să faci şi o scrisoare de acolo precum vei afla să ne dai ştire aice. Тоє пишєм.

Ѹ Iac, лєт ҂ЗРЗВ юлї З.

Singur domnul au poroncit.

L(ocul) p(eceţii) g(os)p(o)d.

Racoviţă vel log(o)f(ă)t au învăţat.

Arhiva Istorică Centrală a Actelor Vechi, Moscova. Fond 1299, op. 1, doc. 2343, f. 112 r.-113r. Copie.

---

1 În loc de: Іω.

4

***1659 (7167) aprilie* 7. Mărturia a 11 boieri privitoare la dăruirea seliştii Zeura de către Lupu Bogza pîrcălab de Neamţ lui Grumeza mare armaş.**

7167 <1659>aprilie 7.

Mărturii de la unsprăzăci boeri al[1] Moldaviei, prin care mărturisăsc că Lupu Bogza pîrcălabul din Niamţu, viindu la dînşii, li-au arătat că o moşii cu sălişte de la ţin(u)t(ul) Sorocii, pi apa Căinariului, din gios di Nicoreşti, di cătră răsărit, ci să chiamă Zeura, ce-au fost cumpărătură di moşul său Voicul log(o)f(ă)t, au dăruit-o lui Grumeza marili armaş.

Arhiva Istorică Centrală a Actelor Vechi, Moscova. Fond 1299, op. 1303, f. 219 v. - 220r. (nr. 3). Rezumat într-o carte de judecată din 1822 octombrie 11.

1 În loc de: «ai».

5

1665 (7173) februarie 1. **Ionăşcuţă postelnic şi soţia sa, Măricuţa, se învoiesc cu Dumitraşcu vornic asupra stăpînirii satelor Midveca, Năvolavca ş. a.**

Adică eu, Ionăşcuţă postelnic, şi cu femeia me, Măricuţa, scriem şi mărturisim cu acest zapis al nostru cum noi, di bunăvoia noastră, ni-am tocmit cu fratile nostru, cu dum(nea)lui Dimitraşcu vor(ni)c pentru un sat ci ni-au fost noau danii di la Vasile Urechi, anumi Midveca şi Năvolavca, ni-am tocmit cu dum(nea)lui să fii giumătate di sat a dum(i)s(ale) şi giumătate al nostru, să fii în doau acele silişti ce mai sus scrii, pentru căci ni-au dat dum(nea)lui Dimitraşcu vist(ier)nicul doau sute cincizeci de lei bani gata să ni fii toată în giumătate veniturile şi vecinii încă să ne fii doau, pentru căci am fost avînd mai dinaintia tocmalii cu Broscăuţi să ne fii încă în doau, iar apoi di Broscăuni[1] ni-au lăsat să fii tot satul al meu şi să ţii dum(nea)lui aicea, la aceste sălişti ci mai sus scrii, să ne fii cu totul în giumătate. Iar cine dintre noi sau din săminţiia noastră va vre să strice această tocmală să fii treclet şi proclet şi afurisit şi neertat de milostivul Dumnezeu şi de toţ(i) sfinţii şi să fii lepădat di trei sute şi optsprezece sfinţ(i).

Şi această tocmală s-au făcut dinaintia părintelui nostru dum(nea)lui Nenui, ş-a dum(i)s(ale) lui Eremia Curcă portari, şi a lui Gherman din tîrgul Săretilui, şi a şoltuzului di acolo, şi a Ursului Duciolui, şi a popii lui Petraşcu din Prelipca şi a mulţi ficiori di boeri; iar zapisăle acelui sat a Medvicăi sînt pre mîna dum(i)s(ali) vistiernicului Dimitraşcu.

Şi pentru credinţă am iscălit, să să ştii.

7173 <1665> fevr(uarie) 1[iu].

Iscăliţ(i): Ionaşcul postelnic iscal.

Şi eu, Gavril Tăbîrţă, am scris zapisul.

Şi eu, popa Pătraşcu di Prelipca.

Tudosă Dubău pîrcălab m-am prilejuit în această tocmală.

Arseni Volcinshii iscal (l(ocul) p(eceţii).

Cantora hotărîturilor Oblastii Basarabii.

Copia aceasta, posleduindu-să din cuvînt în cuvînt şi fiind scoasă întocmai de pi tălmăciria celui adevărat ispisoc, di aceia, pe temeiul jurnalului închiiat la 19 zile a acestii luni iuni s-au încredinţat cu iscăliturile cuviincioasă şi puniria peceţii împărăteşti. În Chişinău, anul 1830, luna iunii, 24 zile. Iscăliţ(i): Predsidatil, Rusul (l(ocul p(eceţii).

---

1 Aşa în text.

Secretar, Gabur.
Stolonacialnic, Vasiliu.

Arhiva Istorică Centrală a Actelor Vechi, Moscova. Fond 1299, op. 1, doc. 521, f. 182 (nr. 13). Copie. O trad. rusă din 1834, ibidem, f. 133-134.

EDIŢII: *Moldova în epoca feudalismului*, V, p. 112-114, nr. 43 (cu unele erori).

6

***1671 (7179) februarie 22.* Gafiţa, soţia lui Savin vornic şi fiica lui Ifrim Hăjdău, dăruieşte nepotului său Răzmiriţă, fiul lui Roman vornic, părţile sale de ocină din Căpoteni, Şărbaca şi Oneşti.**

Adică eu, Gafiţa, giupîniasa dumisali vornicu Savin, fata lui Ifrim Hăjdău. Scriem şi mărturisim cu acest zapis al meu sîngură, pre mini, de nimini nevoită, nici asuprită, ci di a mia bunăvoi, am dat şi am dăruit danii a mia driaptă ocină şi moşii lui Răzmiriţă, nepotul meu, ficiorul dumisali lui Roman vor(ni)c, din sat din Căpoteni, şi din Şărbaca şi din Oneşti, ci să va alegi din cumpărături, din danii di pi alţi fraţi ai mei, să fii dumisali driaptă ocină şi moşii în veci.

Şi când eu am dăruit danii dumisali s-au tâmplat dumnialor mulţi boeri: dumnealui Ştefan Petriceicu mari clucer, şi dumnealui Prodan Drăguşăscul şăt(rar), pîrcălabul di Hotin, şi Ilii Moţoc pit(a)r, şi Ghenghii vornicu, şi Ursul vornicu, şi Irimiia vornicu, şi Pătraşcu vornicu, şi Ciocîrlie vornicu şi Dimitraşco vornicu.

Şi pentru mai mare credinţă, toţi au pus pecetie şi dumnealor au iscălit şi dejitile au pus ca să să ştie.

Velet 7179 <1671> fevr(uarie) 22 zile.

Prodan Drăguşascul şat(rar), pîrcălab di Hotin.

Gafiţa, giupîneasa lui Savin, fata lui Ifrim Hăjdău.

Ursul vor(ni)c.

Petriceicu vel cluceriu.

Dumitraşcu Roşca vornic.

Irimie vornic.

Ciocîrlie vornic.

Pintilie Constandin biv pîrcalab.

Această copie este întocmai de pe cel adevărat zapis ce esti la mini din scrisorile moşiei Căpotenii ce să numeşti Tă...[1]

1818 martie 20. Iscălit: Ioan Străzascul.

Arhiva Istorică Centrală a Actelor Vechi, Moscova. Fond 1299, op. 1, doc. 6346, f. 101 r.-v. Copie.

---

1 Pătat.

7

***1723 (7232) octombrie 30, Iaşi.* Mihai Racoviţă voievod cere lui Năstase uşer să vină la Iaşi, la Divan, împreună cu toţi cei care au parte în satul Pohrebeni.**

Нюн[1] Михан Раковицъ в(ое)в(о)д(а), Божъю милостию, господаръ Земли Молдавской. Dat-am cartea domniei mele slugii noastre, lui Năstasăi uşăriul, i fraţ(i) răzaş(i) a lui cari au moşii la sat la Pohribini să fie volnici cu carte domniei mele a faci ştire cu carte(a) domniei mele tuturor or(i)cini ş-ar zice că ari moşîe într-acel sat ori moşîe de baştină, dar moş din strămoş, ori cumpărătură ce-ar zîce că au cumpărat de la niscaiva răzăş dintr-acel sat să să scoale cu dresă, urice, zapisă, cini ci-ar hi avut, să vie toţ(i) faţă aice la Eş(i), la divanul domniei mele, cini cu ce-ar ave driasă, zapisă; iar cari n-ar vini să să afli la Sfeti Niculai aicia va fi rămas şi lipsît de ace moşîe de Pohribeni.

Şi nimini să nu ste împotriva cărţii gospoda.

Ѹ ІаС, лет х̄ЗСЛВ окт(ом)бр(іе) л̄.

L(ocul) p(eceţii) gospod.

Вел лог(о)ф(е)т ѹчн.

Cantora hotărîturilor Oblastii Besarabiei.

Copiile acestea posleduindu-să din cuvînt în cuvînt cu cele în or(i)ghinal documenturi a moşiei Pohrebenii şi fiind scoasă întocmai s-au încredinţat di către această cantoră cu iscăliturile cuviincioasă şi puniria peceţii înpărăteşti, în Chişinău, anul 1824, luna săpt(em)vr(ie), 14 zile.

Ile Rusu.

Secretar: Stăvilă[2].

Stolonacialnic.....[3].

Arhiva Istorică Centrală a Actelor Vechi, Moscova. Fond 1299, op. 3751, f. 243. Copie. O trad. rusă din 1824 septembrie 14, ibidem, f. 244.

1 În loc de: Ню.
2 Precedat de ştampilă.
3 Indescifrabil.

8

***1746 (7254) iulie 12.* Ioan Nicolae voievod scrie lui Toader Carp mare medelnicer în legătură cu plîngerea lui Simion Vrabie şi alţii din ţinutul Orhei.**

Ιω Ϊωαн Никола в(оє)вода, бож(ї)ю м(и)лостїю, г(о)сп(о)дарь Земли Молдавскои. Scriem domnia mia la credincios boieriul nostru dumnealui Toader Carpu biv vel med(elnicer). Facem ştire că aice, la domniia mia, s-au jăluit Sămion Vrabie şi cu alţi fraţi şi răzeşi a lui de Sferje, ce este la ţinutul Orheiului, care ace Sverje şi cu Lăurenii şi cu Diice dau samă că să hotărăscu una de alta şi în tustrele locurile au moşie cu toţii, dară în Lăureni şi în Diice au avut şi Ochiţa ce s-au tras din Frim o părticică de un leu şi 5 bani; iară în Sverje nicidecum n-au avut nici o petică, care dintr-acea Chiţ(ă) să ţine acum un Toader Borşu stăpîn părţii Chiţei, dzicînd c-au cumpărat, care di-au şi cumpărat răzeşii aceşte dzic că nu-ş au de vîndzare Chiţei, nici sînt iscăliţi, nici acel Borşu nu este nice o rudă Chiţei, nici lor îngădu-i-s(e) să stăpînească fiind el strein că este un om gîlcevitor şi tare de cap şi cu ace părticică de un leu <şi> 5 bani ce-au avut Chiţa în Lăureni şi în Diice să întinde Borşu a stăpîni trii bătrîni, care mai mult nu-ţi lungim din jaloba lor că vii înţălege pe largu din răvaşul ce-au scris răzeşii la dumnalui vel logof(ă)t plîngîndu-se de împresurare de cătră Borşu şi dzisără că şi ştii dum(nea)ta pricina lor; pentru care să cauţi dumneata să strîngi pe toţi răzéşii şi să vie de faţ(ă) şi acel Toader Borşu şi să le iei sama pe scrisori ce ţ-or arăta şi precum s-a dovedi şi vii cunoaşte să giudeci şi să curmi gîlceava lor şi să dai mărturie precum a da dreptate la car(e) part(e) s-a căde.

Asij[şij]dere să mai jăluiră razeşii aceşte şi mai diadinsu Sămion Vrabie pentru acel Toderaşco Borşu dzicînd că sămeţindu-se el cu nume de călăraş au mărsu în tărie lui ş-au cuprinsu toată iarba de fînaţe de pe Sverje şi di pe Lăureni i Diice di-au cosit-o el şi pe aceşte i-au împinsu în laturi di-au rămas fără fîn. Deci şi pentru pricina fînului să le iei dumn(ea)ta sama şi de s-a hi întinsu a cosi pe părţile acestora să le faci dreptate să nu rămîi fără fîn şi să-i odihneşti cu dreptate lor dînd şi mărturie ca de s-ari mai trage la divan să avem ştire.

Aceasta scriem.

Vel l(o)g(o)f(ă)t.

L(ea)t 7254 <1746> iulie 12.

Arhiva Istorică Centrală de Stat a Actelor Vechi, Moscova. Fond 1299, op. 1, nr. 4204, f. 9. Orig., hîrtie (28,8 x 19 cm.), pecete mare domnească aplicată în cerneală. O trad. rusă din prima jumătate a sec. XIX, ibidem, f. 10-11.

I. CIUPERCĂ

Din problemele României anului 1919. Documente

Primul război mondial, «marele război», a adus suferință deopotrivă tuturor beligeranților; a determinat consumuri neeconomice «de substanță națională», fenomen reflectat cu destulă fidelitate de «boala monetară» care a cuprins lumea postbelică. La inflație și la tensiunile sociale greu de stăpînit, se adaugă spectrul răspîndirii bolșevismului — o realitate odată cu victoria bolșevicilor în revoluția rusă din 1917.

Prelungirea războiului peste calculele militarilor și ale oamenilor politici a pus în evidență utilitatea ajutării țărilor mai greu afectate. Acestei necesități îi răspunde inițiativa americană orientată mai întîi spre Belgia, cu neutralitatea ei devenită fragilă și neluată în seamă de germani. Mai apoi, pe măsura angrenării S.U.A. în război, începînd cu 6 aprilie 1917, operațiunea de ajutorare a vizat cu precădere țările Antantei. Inițiativa s-a dovedit de mare folos; au existat și mijloace materiale oferite de economia americană, așa cum au existat, firesc, și interese. În acest context, merită semnalată opinia președintelui în exercițiu al SUA în legătură cu soluțiile opririi răspîndirii bolșevismului. Woodrov Wilson aprecia la 14 februarie 1919 că soluția convenabilă pentru Rusia ar fi restabilirea unui guvern liberal de talia celui instalat la putere în februarie 1917. Pentru el, arma cea mai eficientă în oprirea bolșevismului n-ar fi *forța*, ci *alimentele*.[1] Livrarea ajutoarelor în alimente și îmbrăcăminte către țările europene, între care și România, vizează, așadar, nu numai scopuri umanitare și obiective economice, ci și scopuri politice.

Între țările europene asistate, România are o situație cu totul particulară. Suferințele țării, copleșită de puterile centrale în condițiile imposibilității sau a lipsei de voință a aliaților de a-și onora obligațiile, atinseseră sub ocupație străină cote incredibile. Atunci, Nicolae Iorga sintetizase gravitatea situației cu amărăciune: «Ne piere neamul». Nu era o exagerare. Vicisitudinile perioadei de ocupație se agravau datorită izolării de Aliați. Un diplomat englez nota că România era «o insulă înconjurată din toate părțile de inamici și fără nici o speranță de a fi ajutată de Aliați».[2]

După multe insistențe, este şi România admisă între ţările beneficiare ale efortului interaliat şi în special american de eradicare a consecinţelor războiului. Cu aceasta, unele din problemele României capătă şansă de a fi soluţionate.

Densitatea extraordinară a perioadei dintre încheierea războiului şi semnarea tratatelor de pace rezultă tocmai din nevoia rezolvării concomitente a mai multor situaţii care nu suportă amînarea. Trebuiau anihilate consecinţele războiului în accepţiunea asigurării supravieţuirii populaţiei rămasă în viaţă; era nevoie de eforturi pe planul diplomaţiei pentru recunoaşterea de către Conferinţa de pace a sacrificiilor României în timpul războiului; trebuia asigurată supravieţuirea României ca stat într-o zonă a Europei lipsită practic de frontiere recunoscute. Aceasta însemna păstrarea în rezervă a posibilităţii desfăşurării unui efort militar pentru a evita «pierderea păcii» după situarea României între puterile victorioase ale Antantei prin voinţă şi sacrificii ale căror dimensiuni reale pot fi percepute numai prin analiza durităţii păcii separate de la Bucureşti, impusă de Puterile centrale. De asemenea, totul trebuia rezolvat de aşa manieră încît să se constituie premize certe pentru consolidarea unităţii naţionale — sarcină conturată clar — documentele o probează — în mintea celor mai mulţi dintre românii cu putere de decizie în această perioadă şi în special a lui I. I. C. Brătianu.

Din foarte multe puncte de vedere, articularea unei politici, în această perioadă, sub presiunea formidabilă a cerinţelor momentului şi fără a pierde din vedere — cît omeneşte era posibil — comandamentele de perspectivă se concretiza în voinţa de a opune haosului multiplu, ordinea; în cazul ţărilor mici din Europa centrală şi de sud-est-a României în speţă — preocuparea pentru ordinea internă era însoţită de aceea pentru asigurarea locului ţării în configuraţie europeană şi internaţională a lumii postbelice. Contemporanilor nu le-a scăpat din vedere faptul că încercarea lui I. I. C. Brătianu de a coordona poziţia ţărilor vecine României de respingere a încălcării drepturilor lor de state suverane de către marile puteri aliate la Conferinţa de pace este şi un simptom al dificultăţilor prezente şi de viitor ale supravieţuirii acestora. De aceea, considerăm că orice mărturie capabilă să recupereze complexitatea acestei perioade din istoria României este bine venită; aceasta cu atît mai mult cu cît este vorba de perceperea complexităţii şi a gravităţii problemelor României de către oameni veniţi din alt mediu politic şi din altă cultură; este vorba de ofiţeri ai armatei americane angrenaţi în misiuni de asistare a ţărilor calamitate de război.

Documentele propuse spre publicare, în număr de 10, notate de la A la I,[3] sînt selectate din volumele care conţin mărturii asupra activităţii misiunii americane de ajutorare a ţărilor afectate de marele război din 1914-1918.[4] Este vorba de American Relief Administration (ARA), aflată sub conducerea lui Herbert Hoover.[5]

Documentele au fost identificate la Biblioteca Prezidenţială Herbert Hoover -West Branch -Iowa -SUA. În calitate de bursier Fulbright (1984-1986), participant la programul schimbărilor culturale romano-americane, am putut să includ între obiectivele mele de cercetare şi Biblioteca Hoover. Precizăm că

documentele n-au fost identificate de noi în volumele publicate pînă acum, inclusiv în cele apărute sub titlul: *Desăvîrşirea unităţii naţional statale a poporului roman. Recunoaşterea ei internaţională. 1918*. Ele pot contribui, în opinia noastră, la conturarea cu mai mare claritate a problemelor României la sfîrşitul primului război mondial şi în timpul Conferinţei de pace de la Paris. Traducerea şi notele ne aparţin.

A.

Un apel de la Legaţia americană din Bucureşti pentru grîu şi îmbrăcăminte pentru Romania

Secretarul de Stat, Washington, 28 decembrie 1918

In clar

Misiunea americană, Paris

Departamentul a primit următoarea telegramă de la Legaţia americană din Bucureşti.[6]

«20 decembrie. Alături de telegramele numărul 18 şi 19 pe care le-am trimis astăzi de la Majestatea Sa Regina României, domnilor Davison şi Anderson şi alături de telegramele trimise de miniştrii aliaţi [la Bucureşti] la 18 decembrie, îndrăznesc să pledez din nou pentru România unde, dacă nu se primeşte imediat ajutor, foametea va izbucni într-un interval de 30 de zile. Cea mai presantă este nevoia de grîu după care urmează aceea a rufelor (pînzeturilor), a îmbrăcămintei, a încălţămintei şi a stofei. Dacă se trimite vreo comisie a Crucii Roşii Americane, aceasta ar trebui trimisă cu acelaşi vapor care transportă alimentele şi îmbrăcămintea». Vă rog comunicaţi lui Hoover.

Polk
interimar

B.

Anunţarea primului transport de alimente pentru Romania[7]

Paris, 9 ianuarie 1919

Vopiçka

Bucureşti

Noi deviem către România un vas al Armatei americane încărcat cu făină. Aproximativ la 14 ianuarie (1919) ar trebui să treacă prin Gibraltar. Guvernul

britanic procedează la fel cu un vas care vine din Australia şi care ar trebui să treacă pe la Port Said în jurul datei de 10 ianuarie. Colonelul Atwood, care este acum la Belgrad, este împuternicit cu măsurile [de aprovizionare] în Europa de sud-est şi îi trimit pe căpitanul Green şi un grup de ofiţeri direct în Romania; ar trebui să ajungă [la Bucureşti] în jurul datei de 12 ianuarie. Între timp, britanicii, francezii şi noi [americanii] am căzut de acord să cerem reprezentanţilor diplomatici ai Statelor Unite, Franţei, Italiei şi Marii Britanii să se constituie într-un Consiliu al Alimentaţiei pentru a prelua provizoriu alimentele trimise pînă la definitivarea organizării [acolo, în Romania].

Hoover

C.

Condiţiile alimentare în Bucureşti
de John D. Hartigan[8]

Bucureşti, 18 februarie 1919

În ultima săptămînă, am încercat să-mi fac o părere asupra condiţiilor celor săraci în acest oraş şi să găsesc ce s-a făcut pentru alinarea suferinţei lor. Am vizitat zona întinsă pe o rază de 1,5 km în jurul centrului, suburbiile oraşului şi localităţi aflate pînă la 30 km distanţă de Bucureşti şi situate într-o regiune care, înainte de război, era între cele mai frumoase din România. În urma acestei investigaţii, înfăţişez cîteva fapte adevărate.

Cartierele oraşului

Vizitînd 10 familii sărace din cartierele de lîngă centrul oraşului, am descoperit că ele se găsesc în condiţii care pot fi caracterizate de înfometare; au bani puţini pentru a acoperi fie şi cele mai presante necesităţi; aproape toate trăiesc pe raţii furnizate fie de Primărie, fie de Crucea Roşie. Preţurile produselor de larg consum (făină de porumb, cartofi, carne, ceapă etc.) sînt ridicate; cantitatea de pîine obţinută pe cartelă este limitată (acum 175 gr., săptămîna trecută, 350 gr.). În aceste condiţii, familiile inspectate sînt practic în imposibilitatea de a face faţă iernii şi lipsei de lemne şi cărbuni. În familiile cele mai sărace, am descoperit că n-au haine, că încălţămintea nu se găseşte decît la preţuri exorbitante; că sînt neîncălzite casele în care temperatura locatarilor ridică pe cea a încăperilor dacă ferestrele sînt închise. Cele descrise mai jos sînt trăsături tipice ale sărăciei lor observate de mine.

1. 12 persoane locuiau într-o încăpere mică, neîncălzită; trei din ele sînt desculţe şi au servit o singură masă în două zile. Ei mănîncă mămăligă, un aliment caracteristic României. Este un amestec de făină de porumb şi apă. După ce se fierbe, seamănă cu ceea ce noi, în America, dăm la găini. Nu există nici un sistem de ajutorare şi cererile înaintate Primăriei au fost respinse.

2. Familie de patru persoane; o bătrînă de 64 de ani şi încă una de 24, cu doi copii. Toţi sînt desculţi; femeile poartă fuste de lînă şi pieptare; n-au lenjerie de corp. N-au lemne şi n-au suficienţi bani pentru pîine. Trăiesc cu mămăligă şi se văd foarte clar semnele frigului şi ale subalimentaţiei.

3. Familie formată dintr-o femeie cu trei copii. Locuieşte într-o cameră fără ferestre (6x10). Copiii sînt îmbrăcaţi în cămăşuţe, fără pantaloni şi desculţi.

4. Familie formată dintr-o femeie şi doi copii. Toţi desculţi; n-au mîncat de 24 de ore. N-au lemne şi n-au bani să cumpere alimente.

Cartierele mărginaşe

Aceleaşi condiţii ca şi în oraş cu deosebirea că numărul celor desculţi este mai mare şi că cei mai mulţi sînt îmbrăcaţi cu cîte ceva ... ca să nu fie goi. Dintre familiile vizitate, 25% sînt neîncălţate şi trăiesc în bordeie de pămînt cu o singură încăpere. Trăiesc cu mămăligă atunci cînd pot cumpăra făină; mai folosesc şi pîine obţinută prin Primărie sau prin Crucea Roşie.

Zone rurale

La Buldana, sat aflat la 30 de km de Bucureşti, în una din cele mai bogate zone ale ţării, am găsit condiţii tot aşa de proaste ca şi în oraş. Ţăranii, obişnuiţă să se alimenteze înainte de ocupaţia germană cu carne de vită şi de porc, de viţel, de oaie, de pasăre, cu lapte, ouă, brînză şi pîine albă, acum mănîncă ceapă, varză murată şi mămăligă. Se poate cumpăra pîine neagră cu 2 lei bucata de 900 gr; de doi ani nu se găseşte făină albă. Pe cînd înainte de venirea germanilor media vitelor era de trei la fiecare gospodărie, acum există o vită la 10 familii. Se mai poate găsi carne de viţel (deşi tăierea este interzisă) la 7 lei kg. Cîrnaţii de porc de slabă calitate se vînd cu 20 de lei kg, 50 de lei costă 1 kg de zahăr, iar laptele se vinde cu 4,50 litrul. Principala hrană este mămăliga din făină de porumb (2,5 — 3 lei kg). Şi făina de porumb se procură în cantităţi limitate aduse din alt sat. Lipsite de bani, de vite de muncă, de locuri de muncă, multe din familii sînt ameninţate de foamete la epuizarea stocurilor de care mai dispun. Ceapa se vinde cu 50 lei kg, iar zahărul, ceaiul şi cafeaua sînt socotite produse de lux; nu se găsesc. Lipsesc fasolele şi, cînd se găsesc, preţul variază între 4 şi 6 lei kg. Iată cîteva exemple ale condiţiilor de viaţă aici.

1. O familie numeroasă, locuind într-o singură încăpere neîncălzită, fără bani şi consumînd doar mămăligă. Copiii (7) n-au îmbrăcăminte. Tatăl este desculţ.

2. Familie de patru persoane — doi copii. Mama şi un copil bolnav; mor de foame. Nu există lapte pentru cei mici şi doar puţină făină pentru adulţi.

3. În fiecare familie am văzut cel puţin o persoană desculţă, nu numai că se stă desculţ în casă, dar se lucrează afară, în zăpadă, fără încălţăminte. Primarul satului vecin îmi spune că şi acolo sînt condiţii asemănătoare cu acelea din Buldana.

4. Guvernul nu acordă nici un ajutor şi nu există organizaţie care să acorde ajutoare în afara anumitor centre, aşa încît există pericolul înfometării. Există

ceva pîine disponibilă, pregătită într-o brutărie particulară situată într-o localitate învecinată. Pîinea aceasta se face dintr-un vechi stoc de făină ascuns la venirea germanilor în ţară; pîinea se vinde fără tichete.

Porumbul, de slabă calitate, este măcinat într-o moară din apropiere; pentru acest serviciu, ţăranii plătesc 25% din cantitatea măcinată. Primarul arată că s-ar putea face distribuirea făinei prin băncile locale; fiecare bancă are un comitet de 7-8 ţărani cunoscători ai operaţiunilor băncii. Autorităţile guvernamentale au cerut acum o lună estimarea necesarului de făină pentru acoperirea nevoilor locuitorilor satului. S-a cerut o cotă zilnică de 350 gr de persoană. S-au mai cerut încă două asemenea estimări dar nu se ştie nimic încă despre intenţiile guvernului. Lipsesc total seminţele. Grîul care a rămas în urma ocupaţiei germane a fost dat demult în consum.

Ajutorarea săracilor

1. De Crucea Roşie din Romania

Crucea Roşie din Romania deţine cinci cantine care hrănesc 5500 persoane zilnic. Beneficiază de ajutoare soţiile, văduvele, copiii şi orfanii soldaţilor români; invalizii de război, de asemenea, pot solicita această asistenţă. S-a angajat un inspector care să analizeze fiecare caz. Cum activitatea lui a fost întreruptă, cazurile care apar sînt inspectate de personalul feminin al cantinelor. Fiecare persoană primeşte zilnic o raţie compusă din 175 grame de pîine şi 500 gr supă din arpacaş, usturoi, prune şi cartofi. Pîinea este oferită de Primărie; este de aceeaşi calitate cu aceea vîndută în brutării; este făcută acum din făină albă englezească. Începînd cu 1 martie, raţia de pîine va spori la 350 gr. Supa este dată de Crucea Roşie. Fiecare familie care frecventează cantina primeşte un tichet pe care se înscrie numărul persoanelor.

Crucea Roşie a iniţiat crearea a şase ceainării cu o capacitate zilnică de a hrăni 2000 de persoane. Raţia constă dintr-un ceai şi 80 gr pîine şi se adaugă raţiei primite prin cantinele susmenţionate.

Femeile bolnave, sărace şi gravide sînt trimise în spitale şi maternităţi unde sînt insuficient îngrijite şi alimentate; dimineaţa — ceai, la prînz — supă de legume şi 175 gr de pîine, iar seara — cîteva fasole.

Aspectul oamenilor care frecventează aceste cantine vorbeşte de la sine despre hrana pe care o primesc şi frigul ce-l îndură, în casele neîncălzite.

2. Primăria oraşului Bucureşti

Primăria dispune de cinci cantine în cartierele mai sărace ale oraşului. În schimbul a 5 bani (0,5 cenţi, la cursul actual) se obţine o raţie compusă din 175 gr pîine şi un polonic de supă din mazăre şi cartofi. Raţia de pîine va fi sporită la 350 gr la 1 martie. Pîinea provine din brutării aflate sub controlul armatei. Fiecare om sărac poate solicita acest ajutor şi îl primeşte dacă inspectorul avizează favorabil. Un tichet asemănător celui de pîine, pe care este înscris numărul persoanelor ce au drept la ajutor, primeşte fiecare solicitant. Nu s-a luat nici o măsură pentru aprovizionarea cu lemne şi cărbuni a săracilor şi singurul ajutor primit este cel prin intermediul acestor cantine. Zilnic sînt hrănite 3223 persoane la care se adaugă 150-250 persoane aflate în tranzit.

Primăria şi Crucea Roşie ajută cam 8500 de persoane zilnic. În opinia mea, aceasta este cu totul insuficient atît din punct de vedere al cantităţii de hrană oferite, cît şi a numărului mare de oameni săraci.

Distribuirea pîinii

Făina disponibilă este controlată de guvern şi distribuită prin serviciul de Intendenţă al armatei la cinci brutării care, sub control militar, pregătesc pîinea pentru oraşul Bucureşti. Se fac pîini de 700 gr pentru care se folosesc 555 gr făină. Am cîntărit cîteva pîini şi corespund ca greutate. Pîinea este distribuită apoi la 200 de magazine de desfacere unde, zilnic, fiecare persoană poate cumpăra cele 175 gr contra unui preţ de 15 bani. Printr-o cerere depusă la Primărie, se obţin tichete de pîine pe trei luni; fiecare tichet are înscris numărul persoanelor familiei pentru care capul familiei a depus cererea. Iniţial s-au acordat 350 gr pîine de persoană. Acum o săptămînă raţia a fost scăzută la 175 gr din cauza lipsei de făină. Se va reveni la raţia de 350 gr după 1 martie. Pîinea este de calitate şi este făcută din făină albă, în brutării moderne. Nu se permite coacerea pîinii decît în cele cinci brutării autorizate. Am înţeles totuşi că se face contrabandă cu făină aşa încît pot şi restaurantele să-şi procure; cei care îşi permit să plătească pot avea pîine peste raţia stabilită de Primărie. O brutărie pe care am vizitat-o vindea pîine pe ascuns cu 4-5 lei bucata.

Restaurantele au autorizaţii speciale şi sînt obligate zilnic să raporteze numărul persoanelor servite; se permite folosirea raţiei de 175 gr. pîine pentru fiecare trei persoane deservite. Carnea poate fi cumpărată odată pe săptămînă şi nu mai mult de 200 gr pentru fiecare persoană. De la Intendenţa armatei se poate procura carne la 7 lei kgr. Restaurantele fac rost de carne prin contrabandă. În cele mai bune, găseşti totdeauna.

Preţurile produselor de larg consum

Preţurile medii în pieţele publice şi în diferite magazine se prezintă astfel: făină de porumb — 6 lei; de grîu — 8 lei; de grîu calitatea a II-a — 7 lei. Făina de grîu folosită este făina albă englezească trimisă de Comisia Interaliată a Alimentelor; calitatea ei este diferenţiată. Orez — 40 lei; fasole — 6 lei; arpacaş — 8 lei; carne de vită (contrabandă) — 14 lei; carne de viţel şi de berbec (contrabandă) — 14 lei; cartofi — 4,5 lei; slănină — 35 lei; ceapă şi gulii — 2,5 lei; unt — 50 lei; lapte — 2,5 lei; ouă — 12 lei duzina; varză — 2,5 lei bucata; zahăr — 45 lei; cafea — 80 lei; ceai — 140 lei; ciocolată — 90 lei kgr; macaroane — 16 lei; lapte praf — 6 lei cutia; petrol lampant — 7 lei litrul.

Servind masa la cel mai sărac restaurant pe care l-am putut găsi, am obţinut o masă convenabilă la preţul de 5 lei. Meniul a fost compus din patru felii de mămăligă şi o friptură. Friptura a costat 3 lei. Felia de mămăligă (7,5 cm/4 cm) costa 50 de bani. Se mai vindeau şi cornuri cu 1,5 lei bucata. Nu s-a servit cafea. Cînd se găseşte prin magazine, provine de la soldaţii francezi care o procură de la Serviciul de Intendenţă al armatei lor. Am văzut într-un magazin o mare cantitate de plicuri şi hîrtie de scris aduse tot de francezi. Probabil acesta este un exemplu de comerţ practicat de militarii francezi aflaţi în Romania.

Mita

Un negustor de cereale bogat, cu care am discutat de mai multe ori, mi-a explicat faptul că mita apare datorită sistemului de permise ce trebuie obţinute pentru transportarea mărfurilor dintr-o parte în alta a ţării. Nimic nu se poate aduce la Bucureşti fără un astfel de permis. Autorizaţiile se obţin prin intermediari care scot bani, obligîndu-se să vorbească cu acei ce acordă permise. Banii se plătesc intermediarului şi pînă ce unul din acest lanţ nu vorbeşte, este greu de urmărit drumul mituirii. Intermediarii n-au nici o legătură cu guvernul, dar scot bani acţionînd ca intermediari. Acest negustor a oferit 1000 de lei printr-un prieten pentru un car de făină adus în Bucureşti de la 90 de km; acolo — spune el — este suficientă făină. El încă n-a primit autorizaţia de transport, dar arată că aşa este obiceiul să se plătească pentru autorizaţiile de transport pentru făină şi lemn. El mai arată că restricţiile privitoare la carne şi pîine sînt încălcate zilnic de către unele oficialităţi din diferite cartiere ale oraşului. Din conversaţiile pe care le-am avut de cînd sînt aici, nu mă îndoiesc de faptul că obiceiul plătirii oficialităţilor pentru diferite servicii este foarte răspîndit. Interpretul nostru, un român, a auzit din întîmplare spunîndu-se că cineva care voia să aducă ceva fasole în Bucureşti, oferea drept mită 80 de bani pe kgr. Mi s-a spus, de asemenea, de către persoane care n-au putut da nume, că diferite oficialităţi guvernamentale fac afaceri profitabile. Cu toate acestea, este foarte dificil să urmăreşti asemenea tranzacţii. Este o diferenţă — spre exemplu — între numărul populaţiei oraşului Bucureşti, presupus a fi 331 000 şi numărul tichetelor de pîine emise. Aceasta se ridică la 520 000. Este vorba fie de mari neglijenţe, sau de mituire de proporţii.

Mortalitatea prin înfometare

Rapoartele arată că au murit zilnic între 40 şi 150 de persoane din cauza foametei în timpul intervalului de vreme friguroasă cînd temperatura a fost în jur de 0 grade Celsius. Documentele de la morgă care acoperă cele mai friguroase trei zile arată numai trei decese prin îngheţare. Documentele Ministerului Sănătăţii nu arată nici un caz de deces prin îngheţare pe aceeaşi perioadă, dar arată cazuri de decese din cauza pneumoniei — rezultat direct al subalimentaţiei şi al lipsei de încălzire.

Concluzii

Aş spune, în concluzie, că nu există îndoieli asupra marii suferinţe a celor săraci din Bucureşti şi din cartierele mărginaşe. Sînt condiţii care nu se pot compara cu nimic în America şi pe care cineva nu le poate înţelege cu adevărat dacă nu le-a cercetat personal. Faptul că ţăranii pot trăi în asemenea condiţii cumplite vorbeşte despre robusteţea românilor. Preţurile sînt aşa de ridicate încît singurul mijloc posibil de alinare a suferinţei este distribuirea imediată de alimente.

John D. Hartigan

D.

2. Aprovizionarea cu alimente a armatei romane

Următorul Memorandum a fost citit şi avizat.

«Generalul Coandă, consilier militar al delegaţiei române la Congresul de pace, a raportat situaţia foarte critică a armatei romane. Aprovizionarea cu totul insuficientă face armata incapabilă de orice efort şi chiar există teama că asemenea insuficienţă ar încuraja răspîndirea bolşevismului.

Guvernul francez, singur, nu poate satisface furnizarea alimentelor cerute. O soluţionare a acestei probleme impunîndu-se cît mai curînd posibil, ar fi probabil oportun să se sporească cota acordată naţiunii române în programul general de aprovizionare. Aceasta ar permite guvernului român să extragă necesarul pentru armată din cota repartizată pentru întreaga ţară.

În legătură cu acest Memorandum, s-a adoptat următoarea rezoluţie:

«Hotărît. Ca acest Memorandum să fie transmis la Secţia Alimente a Consiliului Economic Suprem cu precizarea opiniei exprimată de Secţia Blocadei că nu există vreo obiecţie din punctul de vedere al blocadei asupra aprovizionării armatei române în maniera propusă în Memorandum».

E.

Căpitanul Green urgentează creşterea importurilor de alimente şi îmbrăcăminte pentru România în vederea combaterii bolşevismului[9]

P — 39 București, 19 martie 1919

Domnului E. A. Peden
American Relief Administration
51 Avenue Montaigne
Paris

Dragă Domnule Peden,

Dr. Taylor şi Domnul Heinz au făcut recomandarea ca programul american de importuri pentru România să fie sporit la o valoare de 40 de milioane de dolari pînă la 1 iulie 1919 nu în ideea că această cantitate ar fi suficientă pentru nevoile ţării pînă la acea dată, ci în aceea că orice creştere a volumului de mărfuri importate se loveşte inerent de limitele capacităţilor de încărcare şi a mijloacelor de finanţare. Noi sperăm ca importurile din Banat şi cele britanice de peste mări să acopere nevoile României. Sînt mai optimist de la primirea telegramelor recente de la Paris cu lista vaselor aflate în drum spre România; de la sosirea telegramei care arată că alimentele destinate României vor

cumula programele SUA şi ale Marii Britanii; de la analiza condiţiilor existente în Banat de dr. Taylor. Optimismul meu însă nu este împărtăşit de mulţi oameni aici. Ministrul britanic, mai ales, crede că noi încercăm să salvăm un vas care se scufundă şi nu este singurul care împărtăşeşte teama că alimentele şi îmbrăcămintea ar putea să nu sosească la timp în aşa fel încît Romania să reziste ofensivei bolşevice care deja a început.

Condiţiile în Ucraina nu sînt clare, dar, după cît se pare, elementele instabile de ordine din această ţară cedează în faţa bolşevismului organizat din Rusia. Cazacii de pe Don au cedat deja un regiment bolşevicilor şi, în oraşele lor, revoltele bolşevice le-au distrus practic capacitatea de rezistenţă. Francezii, săptămîna trecută, au fost obligaţi să se retragă în faţa unor forţe superioare şi acum ocupă nu mai mult decît Odesa şi împrejurimile. Nu este un secret pentru nimeni aici că francezii nu au încredere în capacitatea lor de a menţine această poziţie. Generalul Berthelot vorbeşte deschis despre intenţia lui de a abandona Odesa. Cînd bolşevicii vor frînge rezistenţa ucrainenilor, a cazacilor şi a francezilor, obiectivul lor imediat următor va fi ofensivă puternică în Basarabia. Acest obiectiv este neîndoielnic, iar guvernul german cooperează cu bolşevicii şi cu ungurii în vederea zdrobirii României. Înţeleg perfect că trimiţîndu-vă aceste semnale de alarmă, risc să nu fiu luat prea în serios de către cei de la Paris, numai că eu mă fac doar ecoul opiniilor celor mai informaţi dintre românii, francezii şi englezii pe care i-am întîlnit.

Armata bolşevică nu este nicicum o masă neorganizată de insurgenţi entuziaşti ca acum un an şi jumătate. Armata lor din sud-vest este mai bine dotată cu ofiţeri şi mai bine organizată decît a fost orice armată imperială. În atacurile recente, a folosit artilerie, avioane, gaze şi alte mijloace moderne de purtare a războiului. Ofiţerii ei au fost aleşi dintre cei mai buni ai vechii armate imperiale şi sînt menţinuţi în serviciu prin simpla arestare a soţiilor şi copiilor lor ţinuţi drept ostateci şi garanţie a eficienţei şi a comportării lor corecte.

România este singurul bastion împotriva bolşevismului în această parte a lumii şi va rezista cu următoarele două condiţii:

1) ţăranii să fie hrăniţi şi 2) armata să-i fie îmbrăcată. Românii urăsc bolşevismul şi nu sînt atraşi de această ideologie. Neliniştea ţăranilor este agresivă şi s-au semnalat tulburări. Dacă aceste manifestări iau forma insurecţiei, aceasta înseamnă bolşevism deoarece o revoluţie acum poate lua această formă.

Armata română şi-a sporit efectivele, prin remobilizare, de la 165 000 la peste 200 000 oameni sub arme. Este bine aprovizionată cu arme şi muniţii. Hrana şi îmbrăcămintea îi lipsesc. Zilnic primesc de la Ministerul de război lista stocurilor existente în depozite. Stocurile nu trec de capacitatea de a acoperi nevoile pentru 7 — 8 zile şi dumneavoastră ştiţi ce resurse disponibile există. Guvernul român ar putea spori efectivele armate pînă la 400 000 de oameni în cazul unui atac bolşevic, dar în momentul de faţă, n-ar putea acoperi

. . . .

necesarul acestor trupe de rezervă nici la articolele de bază de îmbrăcăminte cum ar fi bocancii şi pantalonii. Fără prea mare precizie aş putea spune că peste jumătate din populaţia rurală este desculţă nu pentru că aşa obişnuieşte, ci pentru că nu are ce încălţa. Mă bucur să remarc faptul că v-aţi interesat personal de solicitările guvernului român de a primi îmbrăcăminte de la A. E. F. A fost sugestia mea ca trimisul guvernului român să deschidă negocieri cu A. E. F. pentru aceste cumpărături şi acum, cînd problema mijloacelor de plată pare a fi singurul obstacol, sugerez guvernului român că ar fi bine să încerce obţinerea unui împrumut de la băncile americane. Creditul român este bun şi dacă nu cade în haosul bolşevic, România va avea probabil cea mai mică datorie pe cap de locuitor în Europa.

Al dumneavoastră foarte sincer,
Joseph C. Green

F.

Pericolul insurecţiei bolşevice în România. Scrisoarea Căpitanului Green către Domnul Peden[10]

American Relief Administration
Misiunea în România
Bucureşti, 11 aprilie 1919.

P — 123
Domnului E. A. Peden
American Relief Administration
51 Avenue Montaigne
Paris

Dragă Domnule Peden,

Într-o scrisoare recentă, am declarat că pericolul insurecţiei bolşevice în România a fost simţitor redus dacă nu chiar îndepărtat datorită sosirii alimentelor şi distribuirii lor în oraşe care, din raţiuni politice, au fost favorizate în raport cu populaţia rurală. Menţin această părere deşi perspectiva unei insurecţii bolşevice continuă să fie subiectul principal de discuţie pentru clasele avute, iar guvernul — este evident — a atins un înalt grad de nervozitate. În această privinţă, atitudinea muncitorilor de la căile ferate, a docherilor din porturile Brăila şi Galaţi precum şi a petroliştilor nu este deloc liniştitoare. Greve şi ameninţări cu greva, necunoscute în România înainte de război, au loc acum în mod frecvent. În unele cazuri grevele sînt justificate prin lipsa

hranei şi a imposibilităţii salariilor de a ţine pas cu inflaţia. Atitudinea angajaţilor de la căile ferate, însă, a dat uneori impresia de jaf la drumul mare. *Comparativ, ţăranii încă suferă în tăcere* (subl. ns). Ei trimit delegaţi la prefecturi şi chiar la rege, explicînd nevoile rezultate din lipsa de hrană şi seminţe. Ei cer ajutor dar, pînă acum, manifestările lor n-au luat forme periculoase. Propaganda bolşevică este activă, dar nu există o mişcare bolşevică în ţară şi nici un conducător politic nu s-a prezentat pînă acum drept bolşevic.

Pericolul unei invazii bolşevice a devenit mai acut ca oricînd din cauza evacuării Odesei şi a revoluţiei din Ungaria. Evacuarea Odesei, mult aşteptată, s-a produs în cele din urmă datorită lipsei de alimente pentru populaţia civilă. Armatele franceză şi greacă, ameninţate de o mişcare bolşevică în oraş, s-au retras spre Nistru în confuzie, lăsînd inamicului arme, muniţii şi tancuri. Disciplina francezilor lasă foarte mult de dorit. Armata franceză este compusă din unităţi care aparţinuseră Armatei orientale de la Salonic, iar ofiţerii şi soldaţii sînt nerăbdători să se întoarcă la soţiile şi la familiile lor în Franţa. Starea în care se găsesc îi face incapabili de a ataca sau de a rezista în cazul că sînt atacaţi. Se afirmă că propaganda bolşevică a prins în rîndurile acestei armate. În orice caz se poate auzi repetat întrebarea : «De ce ne-am risca viaţa pentru a proteja capitalul străin în Rusia?»

Retragerea din Odesa lasă frontiera românească fără protecţie; excepţie ar putea face structurile militare ucrainene, dar ele sînt pe cale de a se dezintegra. Totuşi este clar că elementele de ordine în această ţară sînt foarte instabile şi că este posibil ca întreaga regiune să se prăbuşească sub bolşevism la primul atac serios. Guvernul ucrainean a propus recent celui românesc să coopereze împotriva bolşevismului. Guvernul român a respins propunerea, temîndu-se că, în actuala stare de spirit a ucrainenilor, contactul celor două armate ar putea fi dezastruos.

Atacul bolşevic asupra frontierei de nord-est a României, cel prezis în scrisoarea mea P.39, este acum iminent. Pentru a-l preveni, s-a instalat de-a lungul Nistrului o armată românească avînd în flancul drept trupele franco-greceşti. Armata română este disciplinată şi va rezista neîndoielnic invaziei bolşevice dacă i se vor procura mijloacele necesare îndeplinirii acestei misiuni. Aprovizionarea armatei române este precară şi poate asigura hrana, în cel mai bun caz, de la o săptămînă la alta, dacă nu chiar de la o zi la alta. Lipsa locomotivelor este aşa de mare, încît armata este imobilizată practic şi în imposibilitatea de a-şi concentra forţele rapid în punctul în care s-ar produce atacul. Lipsa îmbrăcămintei este aşa de mare încît un regiment în marş aminteşte de pictura înfăţişînd armata continentală la Valley Forge.[11] Guvernul este în imposibilitatea practică de a mobiliza rezervele.

Vă amintiţi că am arătat într-o scrisoare anterioară (P. 39) că guvernul român este în posesia documentelor care probează că guvernul maghiar este în corespondenţă cu Ministerul german de externe şi cu bolşevicii în legătură

cu un eventual atac asupra României[11a]. Revoluţia bolşevică în Ungaria n-a venit ca o surpriză pentru cercurile bine informate de aici. S-a sperat că la izbucnirea revoluţiei bolşevice în Ungaria Aliaţii vor acţiona pentru înăbuşirea ei. Generalul Berthelot[12] mi-a spus în acel moment că el ar putea asigura ocuparea în nouă zile a întregii Ungarii şi că aceasta n-ar lăsa timp maghiarilor să-şi organizeze rezistenţa. Planul lui a fost alcătuit cu grijă şi prevedea intrarea în acţiune a diviziilor aliate disponibile organizării atacului. Ezitarea aparentă a guvernelor aliate de a acţiona ferm împotriva bolşevismului maghiar nu este înţeleasă de guvernul român.[13] Seara trecută, o înaltă autoritate românească m-a lăsat să înţeleg că guvernul român pregăteşte anumite acţiuni pe cont propriu, dacă nu vor fi luate imediat măsuri concertate. Nu sînt în măsură să apreciez în ce ar putea consta aceste măsuri.

O privire pe hartă ne face să înţelegem uşor poziţia României cu guverne bolşevice la putere în Rusia şi Ungaria. România este acum ameninţată de bolşevism de-a lungul aproape o jumătate din frontierele ei. Mai ales revoluţia din Ungaria este periculoasă deoarece ungurii sînt încă în posesia locomotivelor, a cisternelor şi a şlepurilor luate în timpul armistiţiului; deoarece ei încă ocupă anumite teritorii cerute de români şi pe care —unele din ele —Conferinţa de pace le va recunoaşte României. Ocuparea acestor teritorii de trupele bolşevice echivalează cu propagarea ideilor bolşevice pe pămîntul românesc.

Schema prezentată de mine în una din scrisorile precedente (P- 50) a eşuat complet. Delegaţia bulgară care a venit la Bucureşti să discute posibilitatea schimburilor cu România a fost excortată de poliţia română; guvernul refuză să ia în considerare un schimb de bunuri cu guvernul bulgar. Vă amintiţi că, cu cîtva timp în urmă, s-au făcut presiuni asupra guvernului român pentru a-l determina să schimbe cu ungurii produse petrolifere contra materialului rulant. Românii au refuzat afacerea, arătînd că sînt încă în război cu Ungaria şi că ungurii ar folosi produsele petrolifere ca material de război într-un eventual atac. Din nefericire, evenimentele recente justifică atitudinea guvernului român în această problemă. Pe aceleaşi considerente se întemeiază şi atitudinea actuală a guvernului român faţă de guvernul bulgar. Se resimte o mare teamă în România că atitudinea ezitantă a Aliaţilor faţă de Ungaria ar putea încuraja pe bulgari să izgonească autorităţile aliate şi să instaleze un guvern bolşevic. De se va întîmpla un asemenea eveniment, este dificil de apreciat cum ar putea fi salvată România.

Aliaţii vor trebui, fie să aprovizioneze România cu alimente, haine şi mijloace de transport, fie să se resemneze în faţa răspîndirii bolşevismului în toată Europa de sud-est.

Al dumneavoastră sincer,
Joseph C. Green
Căpitan de infanterie.

G.

Distribuirea făinei în oraşul Iaşi
Extras din documentele Biroului de aprovizionare — Iaşi[14]

(Iaşi), 7 mai 1919

La Iaşi, s-au primit trei încărcături cu făină de grîu: 1) la 11 februarie 1919, 40 de vagoane a 10 tone fiecare pentru care s-a plătit, la Galaţi, 1,20 lei kgr. 2) 26 februarie 1919, 30 de vagoane a 10 tone fiecare, plătit la acelaşi preţ la Galaţi 3) 1 martie 1919- 50 de vagoane a 10 tone fiecare pentru care s-au plătit, la Brăila, aproape 2 lei kgr. Pîinea din primele două transporturi s-a vîndut populaţiei cu 2 lei kgr.; pîinea din al III-lea transport se vinde în prezent la 2,40 lei kgr. Primul transport din martie a fost anunţat în cantitate de 65 de vagoane şi a fost plătită întreaga cantitate; lăsîndu-se credit pentru 15 vagoane, s-au primit doar 50 de vagoane. O telegramă neoficială primită de primar precizează că va sosi un transport de 65 de vagoane (50 propriu-zise, la care se adaugă cele 15 pe creditul menţionat mai sus). *Cum rezerva de pîine este asigurată numai pentru 10 zile* (subl. n.s.), este de dorit ca acest transport să nu întîrzie.

Pîinea se distribuie populaţiei în felul următor: la fiecare două zile, 45 de brutării din Iaşi distribuie 2700-3000 kgr. Dintr-un kilogram de făină, brutăriile fac 1,30- 1,50 kgr. pîine. Făina se vinde brutăriilor la 2,52 lei kgr. Brutăriile vînd pîinea cu 2,40 lei kgr. Fiecare brutărie are repartizat un anumit număr de clienţi în funcţie de capacitatea ei şi de făina care i s-a vîndut. Oraşul a stabilit 130 000 de raţii a 250 de grame; revine fiecărei persoane raţia de 120 gr. pe zi. La începutul lunii, fiecare cap de familie, declarat cetăţean al Iaşilor, primeşte tichete de pîine. Tichetele sînt înseriate, poartă pe ele numărul membrilor familiei, numele capului de familie şi data emisiunii. La cumpărarea pîinii, se detaşează tichetul cu data cumpărării. Brutarul predă tichetele consumate autorităţilor în momentul livrării unei noi tranşe de făină. În fiecare lună, se emit între 20 şi 25 000 de tichete de pîine.

Pierderile la manipulare se ridică pînă la 2,5%. Făina din primul transport a trebuit cernută din nou deoarece era plină de insecte. Făina ultimului transport era mult inferioară calitativ celeia din transporturile precedente.

În conformitate cu cifrele care mi s-au dat, s-au alocat Iaşilor 80 de tone pînă la 15 aprilie (1919). Aşa cum aţi văzut, s-au primit 120 de tone pînă la 1 martie. Convingerea mea, acum, este că nu-i prea mare cantitatea. Cum însă n-am avut posibilitatea să verific alte districte, mă întreb dacă unele din ele n-au fost lipsite de cantitatea repartizată pentru ca Iaşii să primească aşa mult.

După informaţia mea, pînă în prezent, au existat cantităţi mici de făină autohtonă şi alte produse în zonă; acum însă, rezervele locale fiind total epuizate, populaţia este dependentă în manieră absolută de produsele importate.

Cît timp guvernul român şi armata rusă au stat în Iaşi, populaţia oraşului a fost de cinci ori mai numeroasă. Nu s-a importat nimic. Resursele au fost

drastic reduse, pînă la anihilare. N-a existat posibilitatea refacerii acestora. De aceea, recomand continuarea livrărilor către oraşul Iaşi în ritmul existent în prezent.

Lyle S. Powel
Căpitan, Academia de Ştiinţe.

H.

Politica faţă de România direcţionată de la Paris
Colonelul Logan de la statul major ARA din Paris scria la Bucureşti colonelului Haskell, Directorul ARA în România.

Paris, 14 mai 1919.

Colonelului Haskell
Bucureşti, România

Dragul meu colonel Haskell:

Sîntem foarte interesaţi atît de raportul dumneavoastră scris, cît şi de mesajul verbal al Colonelului Thompson. Dumneavoastră aveţi de rezolvat o situaţie foarte dificilă care vă cere foarte mult tact[15]. Este incontestabil faptul că în România se suferă din lipsă de alimente; mai mult decît atît, datorită administraţiei locale defectuoase este probabil ca alimentele pe care noi le trimitem să nu ajungă în toate cazurile la oamenii care ar avea mai mare nevoie de ele. Cu toate acestea, România este o ţară independentă şi există o limită de care noi nu putem trece în aplicarea dorinţelor noastre umanitare.

Trezoreria noastră nu are încă o decizie bine conturată în privinţa faptului dacă va mai avansa fonduri României în cazul în care nu restituie poliţele (împrumutului din timpul războiului). Premierul român a informat pe reprezentanţii Trezoreriei, aici la Paris, că poliţele vor fi onorate în viitorul apropiat. Dumneavoastră aţi făcut tot ce a fost posibil ca să obţineţi rambursarea poliţelor şi, ca urmare, întrerupeţi negocierile cu guvernul român; ne vom baza integral pe oamenii Trezoreriei şi pe capacitatea lor de a rezolva situaţia, aici la Paris, cu premierul român.

Eforturile economice şi umanitare pe care le îndreptaţi spre români şi poziţia dumneavoastră în România n-ar trebui să sufere din împrejurarea că aţi folosit problema poliţelor ca un punct de fricţiune cu guvernul român. Noi vom determina Parisul să facă aceasta.

Vă rog să ţineţi minte punctul internaţional de vedere asupra relaţiilor noastre cu România. Noi încercăm să restabilim, cît mai repede posibil, o situaţie economică sănătoasă nu numai în România, dar şi în celelalte ţări

vecine. Aşa cum ştiţi, aceste ţări sînt în relaţii de strînsă interdependenţă economică şi, ca urmare, noi nu vrem nici o ruptură în relaţiile cu România. Noi vrem să întrerupem munca de asistenţă umanitară în toate aceste ţări în acelaşi timp şi să nu le lăsăm un gust amar. Dacă acum am avea o ruptură bruscă în relaţiile cu România, aceasta ar prejudicia cu siguranţă relaţiile noastre cu celelalte ţări.

Încercăm acum să deschidem navigaţia pe Dunăre şi Aliaţii au convenit să se stabilească o singură Comisie aliată a cărei componenţă să se extindă de-a lungul întregului fluviu; în această comisie urmează să avem un reprezentant. Pe temeiul dezinterăsării noastre politice în acest teritoriu, este posibil ca reprezentantul nostru să aibă o poziţie dominantă în această Misiune, dacă vom continua să avem relaţii amicale cu cetăţenii din zonă. O situaţie întrucîtva asemănătoare în privinţa afectării relaţiilor cu România vom întîlni de îndată ce guvernul Béla Kun va fi eliminat din Ungaria. Această ţară este acum ocupată de trupele româneşti care au intrat acolo mai mult sau mai puţin din proprie iniţiativă şi fără consimţămîntul celor patru mari puteri. Pe măsură ce echipa lui Béla Kun este eliminată, vom întîlni pe români în situaţia ungurilor. Avem nevoie de vagoanele care sînt astăzi în Ungaria pentru transportul ajutoarelor umanitare şi pentru schimbul de mărfuri între ţările vecine din zonă. Avem, de asemenea, nevoie de liniile de cale ferată din Ungaria, pentru transportul cărbunelui şi acest transport îl apărăm în numele autorităţii cu care am fost investiţi de către Consiliul Economic Suprem. Orice ruptură în relaţiile noastre amicale cu România este de natură să stingherească această operaţiune în sensul că ne-am pierde autoritatea morală de a coopera cu România.

Pe aceste temeiuri este extrem de important ca noi să menţinem activi reprezentanţii noştri atît în munca de ajutorare, cît şi în distribuirea alimentelor şi aceasta pînă la sfîrşitul operaţiunii. Politicieni întîlnim în toate ţările. Prezenţa oamenilor noştri în România ar putea avea un efect moral decisiv asupra vieţii politice româneşti şi, cel puţin, un efect suficient pentru a-i descuraja în ideia de a comite abuzuri prea mari şi pentru a asigura sprijinul altor măsuri ale noastre pe linia ajutorării economice internaţionale.

Ca urmare, am dori ca dumneavoastră să urmaţi o politică prin care să fiţi în stare să ne informaţi continuu asupra situaţiei din România şi asupra faptului dacă se fac sau nu abuzuri; de asemenea, am dori să păstraţi cea mai prietenească atitudine faţă de guvernul român şi să asiguraţi executarea operaţiunilor de distribuire a alimentelor cu cît mai mult tact, evitînd divergenţele.

Stocul de alimente pentru România este dependent firesc de fondurile alocate de Trezorerie. Dacă premierul român cedează în problema poliţelor (vechiului împrumut), atitudinea Trezoreriei faţă de guvernul român se va schimba considerabil. Chiar în cazul nerambursării acestor poliţe trebuiesc găsite alte soluţii. În toate împrejurările străduinţa noastră constantă va trebui să tindă la asigurarea ritmicităţii livrărilor pînă la terminarea operaţiunii de asistare a ţărilor europene *sub orice program financiar* (subl. n.s.). Numai

astfel vom avea sprijinul moral care rezultă din aprovizionarea actuală cu alimente[16]. Veţi fi informat telegrafic asupra deciziilor luate pe plan financiar şi asupra tuturor schimbărilor de detaliu aferente în programele de aprovizionare.

În lumina politicii schiţată mai sus, ar fi preferabil ca în relaţiile cu guvernul român, să procedaţi de aşa manieră încît responsabilitatea pentru orice reducere a programului furnizărilor pentru România să nu cadă asupra autorităţilor ARA, ci asupra premierului român care negociază acum la Paris cu reprezentanţii Trezoreriei.

I.

Apelul Reginei Maria către S. U. A.[17]

București, 24 mai 1919,

«America este totdeauna în fruntea tuturor marilor mişcări caritabile. Deşi războiul s-a terminat, America îşi continuă efortul de ajutorare a popoarelor Europei crunt afectate de război şi o face din altruism.

La iniţiativa admirabilă a domnului Herbert Hoover, al cărui nume va trece în istorie pomenit de mii şi mii de oameni, a fost înfiinţată Administraţia Română pentru Ocrotirea Copiilor[18]. Cu o generozitate americană binecunoscută, ARA a pus la dispoziţia României, de-a lungul a trei luni, sume mari de bani; a pus la dispoziţie organizatori inimoşi şi eficienţi care ne ajută să iniţiem o organizaţie care va rămîne o instituţie naţională, sub administraţia românească — o organizaţie care trebuie să devină o binefacere în toată România.

Generozitatea americană este formidabilă şi niciodată n-am apelat în van la inima largă a Americii. Noi sîntem săraci; inamicul ne-a lăsat într-o situaţie tristă, luînd tot ce a putut lua şi lăsîndu-ne în sărăcie şi nevoi. Aşa că eu, care sînt în fruntea tuturor acţiunilor de ocrotire din România, ridic încă odată vocea, implorînd ajutor pentru continuarea muncii de organizare a ocrotirii nenumăraţilor copii muritori de foame- speranţa viitorului ţării.

Apelez în special la românii care trăiesc în America; ei au prieteni şi-i implor să iniţieze o colectă prin care să-mi parvină fonduri pentru sprijinirea muncii minunate de ocrotire. Toate sumele colectate îmi vor fi trimise direct mie.

Binecuvîntarea lui Dumnezeu şi a mea să se pogoare asupra fiecărui donator şi ţara mea în suferinţă le va păstra cu memorie neştearsă numele.»

Maria
Regină a României
Mai 1919

J.

Scrisoarea Reginei Maria către H. Hoover[19]

Sinaia — 30 august 1919

Dragă Domnule Hoover,

Cînd am auzit că în scurt timp vă veţi vedea cu Colonelul Amard, am simţit un puternic impuls să vă trimit o scrisoare neoficială în care să vă spun că am fost foarte îndurerată să găsesc numele dumneavoastră în fruntea celor care atacă ţara mea.

Sînt supărată în mod deosebit (de această situaţie) şi cu atît mai mult cît am lucrat în perfectă înţelegere cu oamenii dumneavoastră; cei mai mulţi au venit la mine şi i-am ajutat personal, oricînd am putut. Acum încep să mă întreb dacă nu cumva unii din ei nu ascundeau sub înfăţişarea prieteniei contrariul acestui sentiment. Pentru natura mea deschisă, curajoasă şi nesuspicioasă, acesta este un simţămînt oribil şi pentru că vă consider unul din marii binefăcători ai umanităţii, nu mi-ar plăcea să vă văd numele printre acei care au fost răutăcioşi şi nedrepţi faţă de noi. Îmi pot numai imagina ... că acţiunile noastre au fost deliberat prezentate greşit. Cînd v-am văzut la Paris, m-am gîndit că v-am cîştigat ca prieten şi apoi acţiunile dumneavoastră deschise păreau s-o probeze[20]. Am lucrat mînă în mînă cu oamenii care i-aţi trimis să ne ajute şi acum, dintr-o dată, numele dumneavoastră este citat în fruntea celor care ne atacă în modul cel mai nedrept şi ne atacă într-un moment cînd ne-am făcut datoria, în maniera cea mai nobilă şi credincioasă, faţă de aliaţii noştri şi faţă de întreaga umanitate.

Nu vom enumera toate umilinţele la care aşa numiţii prieteni au supus România; voi spune numai că România a fost tratată ca inamic, în timp ce inamicii au fost trataţi ca prieteni[21]. Şi acum, cînd România a scăpat întreaga Europă de un real pericol, în loc să fie tratată cum se cuvine, America vrea să ne pedepsească pentru a fi fost loiali. Se presupune că trupele noastre s-au purtat ruşinos şi aceasta nu este adevărat. Dacă au fost cîteva cazuri de jaf, v-aş ruga să-mi citaţi o armată care niciodată n-a jefuit şi vă rog să reţineţi că *omul de rînd* în armata noastră este un ţăran care a văzut în ultimii doi ani (luîndu-i-se) tot ce-i era mai de preţ pînă cînd el a devenit un cerşetor şi ţara lui a fost sărăcită, lăsată la mila tuturor celor care au vrut să ne impună condiţii aspre care se potriveau scopurilor lor.

Mă simt aşa de indignată că nu găsesc cuvinte să exprim totul. Am luptat şi am muncit din greu pentru această ţară. Am fost cel mai loial prieten şi cel mai devotat aliat şi acum, în momentul în care ar trebui să fim recunoscuţi ca un factor ce ar putea fi util şi restului Europei, sîntem insultaţi şi umiliţi la fiecare colţ. Ştiu că sînteţi un om cinstit; încercaţi să fiţi şi cu noi cinstit. I-am bătut pe bolşevici într-un moment în care nici o armată în afară de a noastră nu avea nici măcar intenţia să lupte; soldatul nostru şi-a făcut datoria cu vitejie

şi fără crîcnire, pe cînd în celelalte ţări trupele fuseseră demobilizate; şi soldaţii noştri aveau cîmpurile de arat şi de recoltat şi familiile de îngrijit!

Viaţa noastră economică a fost distrusă pe de-a-ntregul din cauza tuturor celor luate de inamic de la noi de-a lungul a doi ani lungi şi teribili; în ciuda protestelor noastre, nu ni s-a dat înapoi aproape nimic şi am fost lăsaţi la discreţia celor care aveau putere asupra noastră din cauza nenorocirii noastre[22]. Şi acum, cînd am adus cu sîngele copiilor noştri libertatea întreagă, ne găsim faţă în faţă cu maşinile, vitele şi materialul rulant care au fost ale noastre şi de care avem mare nevoie. De fapt şi asta ne-a mînat în luptă. Ei bine, acum ni se spune că nu trebuie să luăm nimic, că trebuie să aşteptăm pînă cei mari, care au tot ce-şi doresc,[23] ne permit să ne luăm înapoi ceea ce este al nostru; de asemenea, noi ştim ce înseamnă să aştepţi, să aştepţi şi iar să aştepţi fără ca promisiunile să ţi se împlinească.

Scriu omului despre care mi-a vorbit Colonelul Boyle,[24] omului care la Paris a ascultat povestea marii lupte care am dus-o împreună cu poporul meu şi vă cer numai atît: fiţi onest cu noi, examinaţi şi punctul nostru de vedere; nu numai pe acela al inamicului. Numai după aceea veţi înţelege indignarea şi durerea mea.

Vă scriu ca femeie; nu ca regină. Şi n-am alt motiv să vă scriu decît acela că mi-ar pare rău să nu gîndesc despre dumneavoastră ca despre omul de care am gîndit că sînteţi; omul pe care germanul l-ar numi : ein Wohltöter der Menschkeit = un binefăcător al omenirii. Fiţi cinstit cu o ţară mică, care a suferit cumplit şi care luptă să trăiască, să fie folositoare ca o naţiune liberă între celelalte.

Atît cît va exista viaţă în mine, atît cît poporul mă va urma, voi lupta pentru el şi voi protesta energic atunci cînd voi aprecia că este tratat nedrept. Poate că timpul regilor şi al reginelor va fi trecut[25], dar eu nu ştiu ce s-ar fi făcut această ţară mică, disperată, fără de noi doi, fără noi care am rămas neclintiţi în furtună.

Dacă sînteţi într-adevăr omul la care mi-a spus Colonelul Boyle să merg dacă i se întîmplă ceva, atunci veţi înţelege exact spiritul care m-a făcut să vă scriu aceste rînduri.

Orice s-ar întîmpla, nu voi uita niciodată că m-aţi ajutat să hrănesc mii şi mii de copii înfometaţi. Nimic nu va fi în stare să şteargă această amintire. Pentru aceasta, inima mea vă va rămîne recunoscătoare.

Maria.

Note

1. Inga Floto, *Colonel House in Paris*. A Study of American Policy at the Paris Peace Conference 1919, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1973, p. 105.
2. *Apud* Hannah Pakula, *The Last Romantic*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1984, p. 230. (citează din memoriile lui Frank Rattigan).
3. Documentele propuse spre publicare au următoarea provenienţă: A,B,C,J, — *Documents of the American Relief Administration. European* Operations 1918-1922 (în continuare: *Documente*

ARA), Volume IX, Jugoslavia. Rumania, p. 394, 398, 435-445; Documentul J este scrisoare autografă nepaginată. D — Supreme Economic Council. Food Section. Minutes of Meetings 1 -18. 27 February — 24 July 1919. Documents 87-182, Volume VII, p. 367-368. E, F, G, H, J — *Documente ARA*, volume X, Rumania, p.44-47, 145-149, 238-239, 301-304, 351-352.

4. Pentru analiza amploarei operaţiunilor de ajutorare vezi I. Ciupercă, *Romania Facing Recognition of Its National Unity*, în AIIA XXV/2, 1988, p. 23-57, *passim*.

5. Herbert Clark Hoover (1874-1964). Inginer. Directorul Resurselor în SUA (1917). Ministrul Comerţului (1921-1928). Preşedinte ales în calitate de candidat republican (1928-1932). A organizat operaţiunea de ajutorare nu numai în Europa, ci şi în Asia (Armenia, URSS, China, în 1937). Aceleaşi operaţiuni organizează în ţările euro-asiatice după 1945. În 1919, a fondat Hoover Library on War, Revolutionand Peace, la Universitatea Stanford-California. Biblioteca, astăzi între cele mai bune din lume în privinţa documentaţiei asupra Europei centrale şi de sud-est, a pornit de la documentele rezultate de-a lungul operaţiunilor de ajutorare a ţărilor calamitate de război.

6. Însărcinatul cu afaceri american era Charles I. Vopicka. El a depus mult zel în a convinge Departamentul de Stat asupra faptului că situaţia în România era într-adevăr gravă. Zelul diplomatului american se explică şi prin aceea că avea informaţie mai completă asupra realităţilor. El era convins, spre exemplu, că germanii şi aliaţii lor « ... au făcut din Romania o închisoare în care tot poporul este condamnat la muncă silnică în profitul inamicului».

   Ionel Brătianu ţinea legături strînse şi cu Vopiçka şi a insistat pe lîngă acesta să-l convingă pe preşedintele Wilson ca el, personal «să garanteze respectarea promisiunilor aliate în privinţa teritoriilor». Eficienţa eforturilor lui Vopiçka, aşa cum apărea atunci, era răsplătită de Regina Maria cu o fotografie cu autograf. Mulţimea adusese fanfare în faţa Ambasadei SUA, notează Hannah Pakula (*Op.cit*., p. 244, 256).

7. Documente neincluse în acest set probează eforturile lui Herbert Hoover de a convinge pe italieni, francezi şi englezi de a coopera pentru ajutorarea Romaniei.

8. Raportul John D. Hartigan face parte din seria acelora cerute la Paris, la Consiliul Economic Suprem. Secţia Alimente şi de Herbert Hoover personal pentru a aduna fapte pe temeiul cărora să se ia decizii. Tot Hannah Pakula (*Op.cit*., p. 264) afirmă că Hoover a fost convins să devieze vasele cu alimente spre Romania de insistenţa unui canadian — Colonelul Joseph Boyle, cunoscut şi apreciat la Bucureşti de însăşi Regina Maria. Hoover era de părere că asistarea României ar trebui să cadă în sarcina Franţei şi a Angliei, ambele cu interese consistente în economia românească. El ajunsese să afirme — poate acum, la începuturile organizării ajutorării României? — : "Sper că Dumnezeu va ajuta pe români. Eu nu pot". Emisarii englezi şi francezi au pus asemenea condiţii încît o autoritate românească a afirmat că România «mai curînd moare de foame» decît să accepte condiţiile oferite de Anglia şi Franţa. Scrisoarea autografă a Reginei Maria (Documentul J) pare să nu infirme părerea H. Pakula.

9. Autenticitatea celor relatate de căpitanul Green este confirmată de evenimente; două zile mai tîrziu, la 21 martie 1919, se instala puterea comunistă pentru 133 de zile în Ungaria.

10. La 10 aprilie 1919 armata lui Béla Kun intra în Transilvania.

11. Aluzie la iarna 1777-1778 cînd armata lui George Washington a fost cantonată în condiţii extrem de aspre, lipsită de cele necesare, la Valley Forge -Pennsylvania, la nord-vest de Philadelphia. Plastica americană a fost atrasă de tragismul momentului.

11a. Alte documente probează veracitatea acestei aprecieri (vezi şi I. Ciupercă, *Dincolo de «faţada impunătoare» a Conferinţei de pace de la Paris*, în *Românii în istoria universală*, II_1, Iaşi, 1987, p. 607-620, *passim*. Idem, *Din istoria contemporană a unei idei: Confederaţia economică danubiană*, în Idem, III_1, Iaşi, 1988, p. 667-684, *passim*).

12. Henri Mathias Berthelot (1861-1931). Şeful misiunii militare franceze în România. Membru de onoare al Academiei Romane.

13. Cu timpul, contextul s-a mai clarificat. Fusese trimisă la Budapesta misiunea Smuts din care făcea parte şi H. Nicolson, membru al delegaţiei britanice la Conferinţa de pace. Tot H. Pakula

(*Op.cit.*, p. 283 şi urm.) are probe potrivit cărora H. Nicolson a exprimat convingerea că Béla Kun şi bolşevismul maghiar nu constituie o ameninţare serioasă. Autoarea crede că la H. Nicolson prejudecata a influenţat judecata politică; el a văzut în Béla Kun «un revoluţionar evreu nesemnificativ "cu ochii mici, injectaţi, cu faţa albă, buhăită şi buze groase, umede". Misiunea s-a întors la Paris şi a sugerat Consiliului Suprem *să temporizeze* deoarece se aşteaptă înlocuirea în scurt timp a lui Kun Béla».

14. Documentele ARA reflectă activitatea de primire, descărcare, transport şi distribuire a alimentelor în toate zonele ţării. Există o evidenţă strictă a bunurilor distribuite şi aceasta deoarece trebuiesc făcute corect plăţile de către guvernul roman şi, de asemenea, ARA însăşi are un sistem de decontare a bunurilor mînuite. În multe puncte de distribuire — şi la Iaşi — există o evidenţă exactă, pe comune.

15. Tensiunea apăruse în legătură cu dorinţa americanilor ca guvernul român să restituie cele cinci trate a cîte un milion de dolari, împrumut acceptat de delegaţii financiari americani la şedinţa interaliată de la 1 decembrie 1917 (Paris) (Vezi GH. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice şi financiare a Romaniei şi împrumuturile contractate 1823-1933*, Bucureşti, 1934, p. 527 şi urm.

16. Colonelul Logan vrea să pareze reacţiile — existente în epocă — de respingere a folosirii misiunii ARA ca mijloc american de presiune.

17. Apelul este alcătuit de Regina Maria (29 X. 1875 -18.07.1938) şi predat colonelului Wm. N. Haskell, Directorul misiunii ARA în România. Acesta expedia scrisoarea la sediul ARA din Paris, pentru Maiorul E. A. Peden, cu rugămintea de a fi trimisă spre publicare ziarelor americane. Scopul era colectarea de fonduri pentru ocrotirea orfanilor.

18. Misiunea ARA şi Crucea Roşie Americană doresc instituţionalizarea ocrotirii copiilor (a orfanilor în primul rînd). Şi ca urmare a acestui impuls, Decretul regal din 10 iulie 1919 hotărăşte crearea Societăţii «Principele Mircea» (după numele prinţului mort de tifos în 1916) pentru ocrotirea copiilor. Evident, Regina Maria era sufletul acestei iniţiative şi nu întîmplător. Activase tot timpul războiului pentru protejarea orfanilor şi a răniţilor. Un detaliu poate fi relevant în această privinţă: la 27 noiembrie 1917, Regina Maria sărbătorea cea de a 42-a aniversare. Drept cadouri primea : bani de la Rege, patru raţe de la Prinţesa Ileana şi un porc mare de la ceilalţi copii «pentru cantinele ce le iniţiase în satele nevoiaşe» (Hannah Pakula, *op.cit.*, p. 228).

19. Scrisoarea regală este rezultatul tensiunilor romano-maghiare şi le reflectă. Kun Béla (1886-1937), Moscova, a deţinut puterea în Ungaria în perioada 21 martie -1 august 1919; 133 de zile ale Republicii Sovietice maghiare. El fusese prizonier de război în Rusia din 1916 şi dobîndise încrederea lui Lenin înainte de a se întoarce în Ungaria (noiembrie 1918). Refugiat, după revoluţie, la Moscova, va ajunge membru în comitetul executiv al Cominternului. Va cădea victimă cultului personalităţii lui Stalin (1937? 1939?). El înfiinţase Partidul Comunist din Ungaria, preluase puterea şi formase o «armată roşie» al cărui şef de stat major era Aurel Stromfeld, iar comandant suprem, pe rînd, Vilmos Böhm şi Jeno Landler. Consacrarea dezintegrării Austro-Ungariei în forma concretă a recunoaşterii noilor graniţe între statele succesoare era oricum de natură să creeze tensiuni; instalarea puterii sovietice la Budapesta adăuga acestor tensiuni un «înveliş ideologic» într-un context «sensibilizat» la pericolul răspîndirii bolşevismului (a comunismului). Sub crusta acestui «înveliş ideologic» se află problema reală a vinovăţiei Ungariei de a se opune cît mai eficient desfacerii «Ungariei istorice».

La Bucureşti, se luase decizia intervenţiei împotriva regimului Béla Kun, în vederea asigurării hotarelor României rezultate din observarea dreptului la autodeterminare *în contextul dat*, încă la 10 iunie 1919. La 26 iunie, se realizase joncţiunea cu armata cehoslovacă. Începînd cu 19 iunie 1919, cînd trupele lui Béla Kun (85 000) sînt aruncate împotriva românilor, se declanşează ofensiva românească încheiată cu dezintegrarea armatei roşii maghiare, cu prăbuşirea regimului (1 august 1919) şi cu ocuparea Budapestei (3 august 1919).

Intervenţia românească avusese asentimentul Antantei numai în ultimă instanţă din cauza temporizării indicată eronat de Misiunea Smuts, a intervenţiei şi influenţei americanului Philip M. Brown, prezent la Budapesta, a ostilităţii pe care I. I. C. Brătianu o atrăsese din partea

Conferinţei pentru identificarea (inflexibilă uneori, s-a spus) cu interesul naţional. Acesta este contextul în care R. W. Seton Watson constată «o ciudată delicateţe» faţă de Béla Kun. Sherman David Spector (*Romania at the Paris Peace Conferences*, New York, 1962, p. 91) reţine observaţiile unui membru al delegaţiei americane la Conferinţa de la Paris din 1919-1920: «Am discutat patru zile despre trimiterea trupelor aliate în Ungaria... Sînt chiar entuziasmaţi... pînă se ajunge la întrebarea ce naţiune sau naţiuni vor furniza trupe şi cine plăteşte. Apoi ei se uită neputiincioşi unul la altul pînă cînd vine cuiva ideea fericită de a se trimite o telegramă lui Kun...; la această idee toţi s-au înviorat...» Regina Maria va recunoaşte că Béla Kun "Ne-a dat o şansă" şi că, în zonă, "avem singura armată mobilizată". Intraţi în Ungaria, romanii au luat bunuri, convinşi fiind că repară nedreptatea făcută pe timpul ocupaţiei. Acest comportament, perceput în conexiune şi cu inflexiunile lui Ionel Brătianu, este comentat defavorabil la Paris, inclusiv de Herbert Hoover. În memoriile sale va nota că acest comportament însemna pentru el «slăbirea acelei decenţe pe care atît de mult am sperat-o cu răsplată pentru sacrificiul american» (Cf. H. Pakula, *Op.cit.*, 294). Se impune constatarea că maniera jefuirii Romaniei ar fi trebuit, de asemenea, să lezeze decenţa americană.

Cert este că supărarea lui Herbert Hoover şi exprimarea ei publică produce această scrisoare redactată la mînie, cu neglijenţe de exprimare în engleză şi în germană, scrisă împotriva sfatului dat de Barbu Ştirbei («frumosul Barbu», cum îl numea Iorga), dar *frumoasă* în furia ei.

20. În martie-aprilie 1919, Regina Maria vizitase Parisul şi Londra. Ideea fusese a contelui Saint-Aulaire, ambasador francez la Bucureşti. S-a dus să pledeze pentru «frumoasa mea ţară călcată de germani» ... Mai tîrziu, va nota pe drept: «am dat ţării mele o înfăţişare vie». Aceasta este realitatea care, prin amplificare, ajunge la aprecierea că Regina «a pus Romania pe hartă», cum spune H. Pakula, (*Op.cit.*, p. 287) citîndu-l pe George Duca, intervievat. La Paris, întîlneşte pe G. Clémeneeau şi pe Ferdinand Foch, pe Herbert Hoover şi pe W. Wilson; pe David Lloyd George, Lord Derby şi Lord Robert Cecil; întîlnirea cu americanii era un eşec, Regina nereuşind să-i înduioşeze. La Londra, încercase senzaţia neplăcută de «rudă săracă» şi se văzuse cu regele George al V-lea (1865-1910-1936) căruia îi prezentase pe Ionel Brătianu, servind şi ca interpretă. Mai văzuse pe Winston Churchill care, copil fiind, îi promisese s-o ceară de soţie... Regina fusese «un ambasador irezistibil» (Daily Mirror) mai ales că era conştientă că dacă nu era cea mai frumoasă dintre femei, era, cu siguranţă, cea mai frumoasă între regine... În urma întîlnirii cu Herbert Hoover va lăsa notată obsevaţia că acesta «n-are afecţiune faţă de ţările care le ajută şi n-are simpatie specială pentru România şi regina ei» (cf. H. Pakula, *Op.cit.*, p. 283).

21. Revista satirică «Punch», cunoscută de la 17 iulie 1841, «Charivari londonez», publicase caricatura care condensa cu măiestrie situaţia: Romania, prezentată sub formă de ţărancă, uitîndu-se la transporturile cu hrană care treceau spre Europa centrală în timp ce ea, ţară aliată, murea de foame...

22. Reparaţiile României, fostă ţară ocupată de Puterile centrale exploatată conform prevederilor Păcii de la Bucureşti (7 mai 1918) şi, prin abuz, peste acestea, nu erau discutate în cadrul Conferinţei de pace. Românii au avut impresia că aliaţii se desolidarizează de ei, atunci cînd li s-a respins cererea privind reparaţiile şi restituirile de onorat în maniera admisă pentru Franţa. Românii consideră — şi Regina, în scrisoare exprimă această convingere — că deşi ţară mică, Romania are sacrificii proporţionale comparabile cu ale marilor puteri.

23. În legătură cu vizita ei la Paris şi Londra, Regina Maria nota: «Aveam o percepţie incomod de clară că cei ce mă înconjoară sînt atît de indiferenţi la speranţele neliniştite ale "acestor ţări balcanice", numele adevărat care ni-l dădeau atunci cînd nu eram în cameră! Noi, ţările mici, eram doar pioni în marele lor joc» (Cf. H. Pakula, *Op.cit.*, p. 269 şi urm.). Impulsionase pe Mareşalul Foch ca Franţa să ne ajute «cu depozitele ei supraîncărcate»... o exagerare numai în raport cu ale noastre aşa de goale... Percepuse nota de aroganţă în comportamentul lui Woodrow Wilson. Pasajul scrisorii acumulase trăiri ale durităţii situaţiei în Romania şi în capitalele europene.

24. Doi ani (9 martie 1918 — aprilie-iunie 1920) în viaţa României — a Palatului în primul rînd — a fost prezent Joseph Boyle, canadian bogat (regele aurului din Klondike — Canada) îmbrăcat în uniformă de colonel englez, cu însemne de aur canadian; amestec de eficienţă, pînă la

măiestria omului de circ, şi de sentimente; militar apreciat la Petrograd şi la Bucureşti şi decorat cu generozitate de capetele încoronate; aspirant la ipostaza de sfetnic regal şi învins de Barbu Ştirbei; şeful misiunii canadiene de ajutorare a Romaniei. Presa britanică îl numise «conte de Bucureşti». Îl cunoscuse pe Herbert Hoover pe timpul îmbogăţirii acestuia din practicarea cu succes a carierei de inginer. Furia autoarei provine şi din faptul că Herbert Hoover se comporta într-o manieră care contrazicea imaginea pe care şi-o formase din discuţiile cu cel ale cărui sentimente în cele din urmă le limitase la calitatea de «mare camarad» — Joseph Boyle.

25. În preajma războiului, la începutul lui, Take Ionescu prevăzuse «cascada tronurilor». Împlinirea previziunii era o realitate în jurul autoarei scrisorii; Wilhelm al II-lea al Germaniei trăia refugiat în Olanda şi în Ţările Antantei i se cerea capul... Carol I de Habsburg pierduse nu numai tronul, ci i se desfăcuseră domeniile coroanei. Romanovii se prăbuşiseră prin ultimul lor reprezentant, Nicolae al II-lea, ucis în timpul Revoluţiei ruse. Răspîndirea bolşevismului nu avea rezonanţe mîngîietoare pentru palatele regale. La Constantinopol, sultanul Mahomed al VI-lea avea de ce să se teamă pentru tăria instituţiei monarhice în Turcia învinsă. O lume în profundă schimbare după război; pasajul scrisorii regale închide în sine sensibilitatea la amplitudinea acestor schimbări, teama de necunoscut şi hotărîrea de a acţiona în prezent.

GHEORGHE TĂNASĂ

Opera lui Nicolae Iorga şi predarea-învăţarea istoriei în şcoală

Marele avantaj al românilor este că ei îşi iubesc istoria, nu se tem de ea, pentru că, pe măsură ce scrutăm depărtările trecutului, drepturile noastre naţionale apar mai evidente şi mai necontestate. Dacă alte popoare îşi întreţin blazonul invetînd un trecut imaginar, atunci pentru noi e cu atît mai bine cu cît îl lăsăm să vorbească singur cu propriile lui cuvinte şi cu propriile lui mărturii despre istoria unui popor statornic, plămădit unitar în vatra vechii Dacii. «Istoria fabuloasă, sublinia I. Petrovici, e salvarea unora, istoria ştiinţifică e tăria noastră».[1] Opera lui Nicolae Iorga este un argument puternic în acest sens.[2]

Nu în mod întîmplător s-a ales din galeria marilor istorici români pentru a prezenta *Opera lui Nicolae Iorga — îndemn şi călăuză în predarea-învăţarea istoriei în şcoală*.[3] Această opţiune izvorăşte din trei motive: 1) la 27 noiembrie 1990 s-au împlinit 50 de ani de la asasinarea de către legionari a marelui savant în ceasul cel mai întunecat al istoriei contemporane a României, dată care, ori de cîte ori o pronunţăm, ne stîrneşte fiori de groză şi de durere, faţă de tragedia care l-a răpit dintre noi pe cărturarul semănător al tuturor năzuinţelor şi revendicărilor poporului român,[4] dată care a cauzat lipsa din bibliotecile lumii a *Istoriologiei*, opera în care — după o vastă şi îndelungată pregătire de decenii — se încearcă o sinteză a istoriei omenirii în patru volume în limba franceză;[5] 2) profesorii noştri de istorie se află, după evenimentele din decembrie 1989 din România, în faţa următoarei dileme: *încotro se îndreaptă predare-învăţarea istoriei în şcoală ? Spre stînga*, avînd dreptul să transforme învăţămîntul istoric într-un instrument de clasă, în virtutea funcţiei istoriei ca ideologie a unui grup, clase sau colectivităţi ? *Spre dreapta, spre orientările teologice*, adoptînd explicaţiile idealiste despre lume ? Sau există o *cale raţională*, de mijloc, care preia tot ce este valoros din ceea ce s-a creat pînă acum, renunţîndu-se la faptele şi fenomenele depăşite prin selecţie şi explicaţie, restructurîndu-se, ordonîndu-se şi sistematizîndu-se informaţiile în acord cu rezultatele istoriografiei, folosindu-se o terminologie, un aparat conceptual adecvat ? Optăm pentru

ultima variantă; 3) predarea istoriei în şcoală a cunoscut la sfîrşitul perioadei interbelice punctul culminant de dezvoltare, datorită activităţii didactice şi ştiinţifice a unei pleiade de mari istorici,[6] în frunte piramidei situîndu-se savantul Nicolae Iorga, «cu gîndirea lui întotdeauna originală şi răscolitoare»,[7] realizîndu-se astfel o sinteză între principalele orientări ale învăţămîntului istoric european: cea franceză, care vedea în profesor îndeosebi *«oratorul»*, şi cea germană pentru care esenţialul era activitatea de *seminar*. Dispute au existat şi în legătură cu ponderea acordată în procesul instructiv-educativ istoriei *evenimenţiale* sau istoriei *procesuale*, cultului informaţiei în detrimentul interpretării istorice sau învăţămîntului istoric interdisciplinar, utilizării istoriei locale sau integrării istoriei patriei în contextul universal. Sub bagheta marilor istorici s-au format sutele şi miile de profesori secundari care au ridicat prestigiul istoriei în şcoală prin calitatea muncii, situînd-o printre obiectele de învăţămînt de elită.[8] Aceşti profesori au prelucrat cunoştinţele de istorie în spiritul logicii ştiinţei şi le-au transpus într-o structură pedagogică astfel încît să poată deveni material de învăţat de către elevii diferitelor clase din şcoală. Dar au trecut 50 de ani de atunci. Străduindu-ne să readucem *Metodica predării-învăţării istoriei în şcoală în albia naţională* a experienţei pozitive acumulată pînă la sfîrşitul perioadei interbelice, noi adăugăm rezultatele remarcabile înregistrate în multe direcţii în ultima jumătate de veac din domeniile istoriografiei, psihologiei, pedagogiei, metodicii, pe plan naţional şi universal, pentru a face din predare-învăţarea acestui obiect de învăţămînt *o istorie imparţială*, care să fie astfel o ştiinţă a *adevărului*, cît şi una *a dreptăţii*.

Uriaşa activitate a lui N.Iorga constituie una din cele mai însemnate contribuţii ale poporului român, nu numai la disciplina istoriei, dar şi la ştiinţa lumii. Atît de numeroasele şi diversele lucrări de istorie, opera literară, consideraţiile lui N.Iorga asupra metodei şi filosofiei istorice adunate în cunoscutele sale *Generalităţi* cu privire la studiile disciplinei istorice,[9] toate la un loc constituie o călăuză indispensabilă în munca de acum a profesorului de predare-învăţare a istoriei, ajutîndu-l să depăşească numeroase greutăţi care decurg dintr-o perioadă de tranziţie destul de agitată şi pentru învăţămîntul istoric. *Iorga nu se poate defini într-o specialitate nici nu se poate mărgini la o epocă* sau la o ţară. «El este o forţă a naţiunii».[10] Nu este un rînd, din atîtea cîte a scris N.Iorga, care să nu arunce sămînţa unei idei, care să nu constituie prilejul unei discuţii, care să nu pună probleme ce constrîng la examinare şi cercetare şi să nu deştepte interesul cititorului.[11] Avînd în vedere spaţiul limitat de care dispunem, noi am preluat din bogata recoltă a valorilor operei lui N.Iorga cîteva dintre ele, în special cele care vizează titlul anunţat, sistematizînd materialul pe următoarele probleme: finalitatea predării-învăţării istoriei în şcoală, pertinenţa şi supleţea obiectivelor pedagogice ale studierii istoriei, organizarea şi flexibilitatea conţinutului învăţămîntului istoric, promovarea eavaluării obiective şi exacte, utilizarea şi aplicarea metodei sistemice în proiectarea şi reglarea procesului de predare-învăţare a istoriei — toate acestea reprezentînd aspecte de fineţe, calitative, ale unui model de învăţămînt care aduce în centrul atenţiei elevul, pe cei care învaţă. Toate lucrărilor distinşilor noştri istorici din

trecut şi din prezent, în general, opera lui N.Iorga, în special, constituie un ghid deosebit de util pentru etapa actuală a studierii istoriei în şcoală.

* * *

Definirea *finalităţii predării-învăţării istoriei* în şcoală rămîne şi astăzi actuală. Scopul învăţămîntului istoric, arăta N.Iorga, «este îmbogăţirea cunoştinţelor despre umanitate şi despre sine în unanimitate, prin cunoaşterea tuturor lucrurilor pe care le-au făcut oamenii totdeauna. Este o îmbogăţire, o întregire şi o înălţare a vieţii fiecăruia».[12] În prefaţa unuia dintre manualele de istorie universală elaborat de N.Iorga pentru elevi autorul arăta că această carte avea ca scop să-i facă pe elevi să înţeleagă viaţa care se desfăşura sub ochii lor în deosebite ţări şi la deosebite popoare. Marele istoric îi sfătuia pe elevi că în mijlocul acestei vieţi vor trăi ca oameni şi că trebuie să-şi dea seama de dînsa, să o poată judeca. Altfel nu puteau fi adevăraţi cetăţeni, luminaţi şi conştienţi de ce făceau. Pentru a înţelege locul şi rolul popoarelor în istorie, elevii trebuie să ştie de unde au pornit ele şi cum au ajuns acolo unde sînt astăzi. Concluziile acestei prefaţe sînt deosebit de instructive, educative şi la ordinea zilei: «Numai acela e fericit, care trăieşte din munca sa» şi că «munca este izvor de viaţă».[13]

Istoria realizează două obiective majore: reconstituie trecutul şi-l explică cauzal, funcţional şi axiologic.[14] În acelaşi timp, istoriei îi sînt asociate două mari tipuri de funcţii: funcţia de cunoaştere[15] şi funcţia formativ-educativă (practică sau ideologică).[16] Pe baza obiectivelor şi funcţiilor enumerate mai sus au fost formulate un număr mare de definiţii ale istoriei, între unele dintre ele existînd deosebiri fundamentale. Citind lecţiile introductive ale actualelor manuale de istorie destinate elevilor, descoperim diferite definiţii date acestui obiect de învăţămînt din clasa a IV-a pînă în clasa a XII-a. Fără a insista asupra acestui aspect, considerăm că una dintre cele mai clare şi mai cuprinzătoare *definiţii* ale istoriei ca ştiinţă, dar şi ca obiect de învăţămînt, care merită să fie cunoscută şi înţeleasă de elevi, a fost formulată de N.Iorga. «Istoria e expunerea sistematică, fără scopuri străine de dînsa, a faptelor de orice natură, dobîndite metodic, prin care s-a manifestat, indiferent de loc şi timp, activitatea omenirii».[17]

Profesorul cu vocaţie este temalia tuturor reformelor şcolare, afirma într-o lucrare Simion Mehedinţi.[18] Lecţii proaspete în conţinut, pline de viaţă, bogate în învăţăminte le pot realiza numai acei profesori care au chemare pentru istorie. Vocaţia este izvorul competenţei, dragostei faţă de copii, pasiunii pentru obiectul pe care îl predă. Acordînd atenţia ce se cuvine aptitudinilor, predispoziţiilor studenţilor pentru profesiunea de dascăl de istorie, N.Iorga constata că i «se pare însă că pe lîngă pedagogie care se scrie în cărţi e una care nu se scrie niciodată în nici-o carte şi care începe cu iubire, continuă cu iubire şi se mîntuie cu iubire, ea nu se învaţă în nici-un seminar pedagogic. Se zice că au fost multe

vocaţiuni de profesori pierdute în atîtea seminarii pedagogice, dar că puţine au fost determinate acolo».[19]

Să punem înaintea fiecărei lecţii de istorie verbul a iubi, singura alternativă a umanităţii adevărate, a armoniei şi unităţii omeneşti, fără de care nu poate fi nici satisfacţia lucrului bine făcut, nici sănătatea spirituală, nici bunăstarea sufletească între oameni, nici solidaritate şi nici pace.[20] Fiecare are un drum în viaţă, pe care poate fi condus, dar nu i se poate crea alt drum decît acela pe care e chemat să meargă. Dibăcia profesorului ar fi eficace cînd i-ar orienta nu numai pe elevi ci şi pe studenţii săi în funcţie de chemarea, aptitudinile şi priceperile pe care le au. «Dar pentru aceasta, sublinia N.Iorga, cine nu are facultatea poetică să nu se facă profesor, aş zice, nici de matematică. Cine nu-şi iubeşte materia aşa ca să se cufunde cu dînsa, cine nu trece dincolo de manual, de orice margine de lecţie pentru a se confunda în lumea despre care vorbeşte, acela este făcut pentru orice: să fie preşedinte al Academiei, sau preşedinte de Consiliu de miniştri sau preşedinte al unui consiliu de administraţie sau la o bancă, sau la căile ferate, dar nu este făcut pentru a fi profesor de istorie».[21] Există suficiente exemple de absolvenţi ai facultăţilor de istorie cu note foarte bune la toate disciplinele, care, în orele de practică pedagogică, au confirmat pe deplin calităţile didactice necesare pentru a fi profesori corespunzători în munca de la catedră în acord cu rezultatele obţinute în anii de studenţie. În schimb, graţie reorientării cu iscusinţă şi cu tact a unor profesori de elită ai Facultăţii noastre, alţi absolvenţi sînt astăzi distinşi cercetători, arhivişti, reporteri, muzeografi, bibliotecari etc. Într-adevăr, avea perfectă dreptate Iorga cînd afirma că «învăţat e omul care se învaţă pe dînsul şi învaţă necontenit pe alţii».[22] «Profesorul de istorie este un om plin de viaţă şi poezie, care, prin orice gest, face să se transmită această viaţă şi această poezie asupra auditorilor săi»,[23] conchidea Iorga.

Plină de substanţă şi înţelepciune, afirmaţia lui Mihai Eminescu, potrivit căreia «educaţiunea e cultura caracterului, cultura este educaţiunea minţii», constituie o profesiune de credinţă şi pentru profesorul de istorie. De aceea problema *obiectelor pedagogice* este cardinală, predarea-învăţarea lecţiei de istoriei fiind *axată* întotdeuna pe *realizaraea lor*: cu ce orizont de cunoaştere, cu ce deprinderi şi competenţe, cu ce aptitudini, convingeri şi sentimente pleacă elevul acasă în urma parcurgerii fiecărei lecţii de istorie în parte ? Obiectivele creează cadrul de referinţă al întregii activităţi pedagogice. Întreaga operă a lui N.Iorga ne călăuzeşte în formularea clară a *obiectivelor specifice ale istoriei*, care pot fi analizate în cele trei mari zone de încadrare a lor: *domeniul cognitiv* (a şti), *domeniul afectiv* (a simţi) şi *domeniul psihomotor* (a face).[24]

În domeniul cognitiv esenţa cunoaşterii istoriei este de a şti şi a răspunde, de a forma deprinderi şi abilităţi mintale, de a realiza transferul învăţării. *Respectarea adevărului istoric* este condiţia fundamentală pentru ca istoria ca obiect de învăţămînt să satisfacă dorinţa şi curiozitatea elevului de a se cunoaşte pe sine însuşi. «Nu e greu să găseşti adevărul, preciza Iorga, e greu să ai dorinţă de a-l găsi».[25] Istoria fără adevăr îşi pierde însemnătatea, nu mai este istoric. Problema centrală a perfecţionării învăţămîntului istoric trebuie pusă limpede: mai întîi avem dreptul să facem din învăţămîntul istoric primar,

gimnazial şi liceal «*un instrument de clasă*»? Trebuie să formăm elevilor noştri o mentalitate artificială, selectîndu-se din materialul istoric numai ceea ce convine scopului pe care îl urmărim în legătură cu clasa, cu pătura socială, cu partidul politic al cărui membru sîntem sau îl simpatizăm? O astfel de interpretare ar zdruncina însăşi temelia disciplinei. Ea a convenit cel mult regimului de dictatură revoluţionară şi care a fost aplicată, aşa cum preciza Gh.I. Brătianu încă din 1926, în Rusia Sovietică, iar la sfîrşitul celui de-al doilea război mondial şi în celelalte dictaturi comuniste dintr-o serie de ţări din Europa, Asia şi America. Într-adevăr, un învăţămînt de clasă nu serveşte numai la alcătuirea unei plutocraţii naţionaliste. «Mentalitatea corpului didactic poate varia de la o generaţie la alta, înrîuriri vrăjmaşe ideii de stat se pot înrădăcina tot aşa de uşor ca şi cele prielnice [...]. Trebuie însă să apreciem această presiune a subconştientului într-o metodă sistematică de muncă şi de educaţie ? *Ne putem atunci întreba ca valoare ştiinţifică ar mai păstra o astfel de înfăţişare a trecutului, ale cărui principii ar fi supuse de acum înainte cumpănei schimbătoare a curentelor politicii de clasă* (subl.n. — Gh.T.). Deasupra finalismului vremelnic al fiecărei generaţii, trebuie menţinut un criteriu mai înalt»[26] şi mai temeinic de judecată: apartenenţa obiectivă şi autentică a profesorului şi elevilor la respectarea adevărului istoric şi comunicarea lui cu convingere. «Iară dacă adevărul rămîne obiectivul suprem al disciplinei istorice, cu atît mai mult îndatorirea ei de a răpune şi a înlătura minciuna, mai ales atunci cînd ea cutează a se înfăţişa îmbrăcată în veşmintele unei prefăcute obiectivităţi ştiinţifice».[27] N.Iorga ne lasă şi aici o moştenire care depăşeşte cu mult puterile unui om sau ale unei instituţii.

Dacă viaţa economică şi politică aduce de la sine ciocnirea intereselor de clasă, lupta principiilor opuse în care se amestecă la fiecare pas duşmăniile personale, Gh.I. Brătianu recomanda, însă, să ferim măcar învăţămîntul de această frămîntare, care ar împiedica tocmai orice activitate constructivă. Istoricul poate da expunerii sale un înţeles superior, are dreptul şi datoria să găsească un fir conducător în însuşirea faptelor, apropierile între instituţii şi persoane istorice diferite îi sînt îngăduite în cea mai largă măsură.[28] «*Nu putem însă concepe suprimarea unor elemente esenţiale ale istoriei universale, pentru că nu se potrivesc cu cerecetarea strictă a originii aşezămintelor actuale*» (subl.n. — Gh.T.).[29] Marele filosof şi lingvist francez, Gaston Paris, rostea, în 1870, următorul crez: «Ştiinţa nu are alt obiect decît adevărul, adevărul pentru el însuşi, fără a se îngriji de urmările, bune sau rele, fericite sau nefericite, pe care acest adevăr le-ar putea avea în practică. Acel care, dintr-un motiv patriotic, religios, fie chiar moral, îşi îngăduie cea mai mică ascundere a faptelor pe care le studiază, cea mai uşoară alterare a concluziilor pe care le trage, nu e vrednic să-şi păstreze locul în marele laborator, în care cinstea preţuieşte mai mult decît iscusinţa. Astfel înţelese, studiile comune, urmate în acelaşi spirit în toate ţările civilizate, alcătuiesc deasupra naţionalităţilor mărginite, felurite şi prea adesea învrăjbite, o mare patrie pe care nu o ameninţă nici un război, n-o pîngăreşte nici un pîngăritor, în care sufletele găsesc adăpostul şi unitatea ce le-o dădea în alte vremuri Cetatea lui Dumnezeu».[30] Durabilitatea lucrărilor de istorie este asigurată de profunzimea înţele-

gerii şi explicării trecutului,[31] de rigoarea ştiinţifică cu care sînt analizate liniile generale de evoluţie şi «permanenţele» devenirii omeneşti, precum şi de maniera de reconstituire a esenţei fenomenelor istorice. În Prefaţa la *Istoriologia umană* N.Iorga sublinia că cele mai mari opere istorice «au în ele şi poezia simţirii şi poezia stilului. Felul acesta de înfăţişare a rezultatelor e, de altminteri, o necesitate. "Adevărurile" istorice sînt de discernămînt, nu de simplă constatare şi reproducere. Pentru a le prinde, se cere tot ce cunoaşterea adîncă a limbii, tot ce fantasia creatoare de definiţii poate găsi mai fin şi mai delicat. A vorbi despre oamenii şi lucrările trecutului în vocabularul curent e a greşi de la un capăt la altul. Aş fi vrut, din partea mea, să am mai mult talent "poetic" pentru a fi mai aproape de adevăr».[32] Gh.I. Brătianu preciza că era poate un tîlc mai adînc decît se poate bănui în acest paradox prin care N.Iorga îşi încheia ultima prefaţă. Pentru că o problemă fundamentală în cercetarea şi scrierea istoriei este aceea dacă istoricul «care îşi mărgineşte orizontul la pereţii bibliotecii şi la dosarele arhivelor, nu riscă să ridice o construcţie artificială, mai îndepărtată de realitatea ce a voit să o înfăţişeze, decît dacă ar fi privit-o într-o desfăşurare dinamică, cum nu o poate însă înţelege decît acel care a trăit-o».[33] Prin cunoaşterea izvoarelor, poate critica lor, «se cere înţelegerea umană a omului care a fost, învierea lui prin comprehensiune şi ghicire, prin simpatie şi prin acel dar pe care grecii îl numesc poesis, deci: creaţiunea».[34] Realizările istoricilor pot fi considerate tot atîtea rezultate ale unor eforturi subiective pentru a ajunge la adevărul obiectiv.[35] Operele monumentale ale lui Xenopol, Pârvan, Iorga sînt rodul asumării conştiente a sensurilor istoriei în propria lor fiinţă subiectivă şi în superioara lor viziune asupra devenirii poporului român.[36] În cuvîntarea de intrare la Academia Română din 17 mai 1911, N.Iorga sublinia astfel îndatoririle istoricului: «Făcînd parte dintr-un popor, înfăţişîndu-i viaţa, încălzindu-se astfel de toate silinţele şi credinţele cheltuite în cursul epocilor, mişcat de nesfîrşitele suferinţe prin care a trebuit să treacă neamul său pentru ca să ajungă pînă în timpul de faţă, avînd în sufletul său răsunetul tuturor triumfurilor şi tuturor înfrîngerilor cîştigate şi suferite în timp de secole, istoricul e un bătrîn prin experienţă al naţiei sale. Dacă nu-l întreabă alţii, e dator să vorbească, ţinînd la dispoziţia contemporanilor învăţături culese în vastul cîmp al trecutului studiabil. Prin aceasta, el nu iese din datoriile sale, ci le împlineşte pînă la capăt. Istoricul e dator a fi *amintitor neobosit al tradiţiei naţionale, un amintitor al unităţii neamului peste hotare politice şi de clase, un predicator al solidarităţii de rasă şi un descoperitor de ideale, spre care cel dintîi trebuie să meargă, dînd tineretului ce vine după noi exemplu*»[37] (subl.n. — G.T.). Prin viziune şi manieră de tratare, printr-o angajare deplină, cei mai mulţi autori de sinteze şi manuale răspund acestor înalte obligaţii profesionale, contribuind la atingerea obiectivelor cognitive ale istoriei.

Obiectivele domeniului afectiv vizează formarea noţiunilor, aptitudinilor şi convingerilor morale, a sentimentelor şi valorilor ideale de viaţă şi a trăsăturilor de voinţă şi caracter, cultivarea curiozităţii ştiinţifice, a dragostei pentru viaţă, frumos şi adevăr. În domeniul afectiv criteriul de clasificare a obiectivelor sale este cel al interiorizării. De o mare importanţă sînt aprecierile lui N.Iorga

privind afectivitatea, îmbogăţirea trăirilor interne prin cunoaşterea istoriei. Cu atît mai mult nu se poate preda fără suflet, fără inimă, dacă Nicolae Iorga considera «*că nu se poate scrie istorie fără o adîncă simţire.*

Căci istoria este viaţa omenească, problemele de odinioară sînt problemele de acum; în altă formă, cu alţi oameni, este aceeaşi umanitate care se înduioşează şi se frînge, aceeaşi umanite, cînd ajunsă la scopurile ei, cînd călcată în picioare şi strivită. Şi nu se poate să te apropii fie şi de oameni care au murit acum patru mii de ani fără ca lucrurile şi durerile lor să nu aibă răsunet în sufletul tău».[38] Fără îndoială, pentru a atinge scopul ce şi-l propune, istoria trebuie să judece totdeuna cu ideile timpului său. Fiecare generaţie îşi scrie istoria. De aceea, folosind manualul de istorie universală şi alte lucrări de referinţă ale lui N.Iorga, elevii în special, cititorul în general, se vor «indigna de cruzimea fatală a Cezarilor», vor «osîndi arderile de eretici ale veacului de mijloc», vor «denunţa posterităţii egoismul cuceririlor lui Ludovic al XIV-lea».[39] În acelaşi timp, marele istoric aprecia că trebuie să fie păstrat civilizaţiilor contemporane «acel simţ istoric», care este o parte, o foarte mare parte din bunul simţ uman.[40]

Funcţia cognitivă a istoriei stă la baza educaţiei moral-cetăţeneşti, umaniste şi estetice care se realizează la incandescenţă, la temperatura marilor sentimente de admiraţie şi de stimă pentru înaintaşi. «Importanţă au în istorie două lucruri: s-o înţelegi ca dezvoltare şi să înţelegi, să judeci, să iubeşti sau să condamni sufleteşte pe aceia care au jucat un rol în istorie; să-i tratezi ca oameni vii, pe care i-ai întîlnit înaintea ta, ai avut a face cu ei, i-ai lăudat, i-ai osîndit, să-i auzi vorbind şi să-i vezi mergînd».[41] Istoricul nu este un simplu înregistrator şi povestitor al faptelor ci şi un judecător al lor. Definind înţelesul şi scopul ştiinţei sale, marele savant, în anul 1940, sublinia: «În sens moral, istoria este totuşi marea judecată a tuturor statelor şi naţiunilor; [...] nu este, cum spunea un roman, *magistra vitae*, adică în toate împrejurările vieţii să te îndrepţi la istorie, dar cînd cercul acesta este foarte larg, eu cînd zic istorie, nu înţeleg istoria cutărui oraş, cutăror provincii, stat sau naţiune, ci înţeleg istoria în totalitatea ei, cu legăturile ei infinite, care merg de la o latură la alta şi trec peste milenii, istoria aceasta este totuşi un mare tribunal, în care se judecă popoarele şi naţiunile; triumfuri aparente se termină prin cumplite dezastre, şi încordări naţionale, cum este şi încordarea din momentul de faţă a Germaniei, pot să aibă un efect dezastruos».[42] Credinţa şi dragostea de ţară, N.Iorga şi-o exprimase, testamentar, în octombrie 1940, cînd graniţele României căzuseră, sfîşiate, şi întregul popor avea inima zdrobită: «cînd s-a produs o înfrîngere, steagul nu se predă, ci pînza lui se înfăşoară în jurul inimii. Inima luptei noastre a fost ideea culturală naţională».[43] N.Iorga explica clar că istoria nu dă reţete pentru viaţa practică. Ea preface sufletele celor ce se pătrund de învăţămintele ei. Ea dă simţul realităţii lucrurilor şi ajută cu judecăţi drepte.[44] Ca moralist, N.Iorga şi-a scris istoria în scopul de a ajuta oamenii, popoarele, conducătorii, de a fi mai înţelepţi, mai buni, mai drepţi, luptători pentru civilizaţie, progres şi omenie.[45] Desprinderea din succesiunea istoriei a acelor momente în care ideea de unitate s-a manifestat cu o forţă copleşitoare —1600, 1859, 1918 —, concilierea — ca unică soluţie care asigură forţa necesară pentru

a împiedica ruina totală a tradiţiilor, menţinerea unui echilibru social şi politic absolut necesar umanităţii -, spiritul democratic, de dragoste faţă de popor trebuie să domine existenţa istoriei ca obiect de învăţămînt. Istoria poartă făclia eliberării sufletului, învaţă răbdarea pe cei care n-o au şi speranţa, pe cei care se descurajează, dă aripi imaginaţiei, echilibrează sufletul şi modelează judecata. Reconstituie în lumina adevărului istoric şi explicate la nivelul particularităţilor de vîrstă, elevii vor înţelege mai bine de ce două personalităţi de talia lui M.Kogălniceanu, de exemplu, nu pot să încapă într-un veac.[46] Aceste cunoştinţe mobilizează dorinţa elevilor de a cunoaşte faptele cele frumoase ale oamenilor mari, pentru ca să-şi îmbogăţească informaţiile şi să-şi înfrumuseţeze mintea, pentru a desprinde din exemplele prezentate de istorie «regulile după care să ne conducem în cazuri analoage ce s-ar întîmpla în zilele noastre».[47]

Predarea învăţarea istoriei contribuie într-o măsură importantă la *formarea laturii volitive (psihomotorii)* a personalităţii elevilor, mobilizîndu-le capacitatea de antrenare şi focalizare a tuturor resurselor psiho-fizice în scopul realizării unor obiective explicit formulate. Se conştientizează elevilor faptul că modelarea caracterului se face prin autoeducaţie, prin interiorizarea acelor modele umane pe care le oferă istoria şi care exprimă în cel mai înalt grad valorile de BINE, CURAT, ADEVĂR, FRUMOS, pe care le regăsim în morala creştină românească milenară.

Însuşirile şi capacităţile umane se formează în acţiune. De aceea este necesar să se treacă de la cunoaşterea şi arderea afectivă la angajarea reală. O îndatorire elementară a noastră este să simţim şi să înfăptuim cultul eroilor, să sărbătorim aniversările marilor evenimente cruciale ale istoriei, să fim demni în viaţa civilă, cetăţenească, să depunem efortul maxim în totala dăruire în munca pentru îndeplinirea obligaţiilor profesionale şi cetăţeneşti. N.Iorga spunea că patriotul se recunoaşte «*prin munca lui, oriunde e pus de soartă şi în orice situaţie l-a fixat norocul. E cel mai vechi, mai bun, mai modest şi totodată mai strălucit patriot*. Munca e în chiar firea noastră îndemnîndu-l către dînsa, un instinct fundamental al fiinţei omeneşti. De muncă sîntem înconjuraţi[48] [...]. Muncim pentru că ni trebuie, pentru că place oricui e întreg şi sănătos».[49] N.Iorga se adresa profesorilor de licee şi gimnazii, mulţi dintre ei foştii lui studenţi, cerîndu-le să se ferească de a prezenta pe eroii singuri. În acelaşi timp să se ferească şi de primejdia de a prezenta numai masele, ignorîndu-i pe eroi. Iorga motiva că din raţiuni pedagogice nu trebuie înfăţişaţi eroii singuri. Nu poate oricine să fie un erou, dar oricine poate fi «un om cumsecade, biruind chiar elementele nenorocite pe care le-a dat ereditatea şi, cînd istoria universală înfăţişează numai pilda eroilor, în loc să dezvolte sufletul omenesc, să crească în folosul muncii, îl striveşte de la început».[50] Concepţia lui N.Iorga constituie reacţia excesivă a spiritului, prea mult dezlegat de contactul cu realităţile economice. «Alţii au găsit că personalităţile au în evoluţia istorică, privită de Iorga, un rol pe care le place multora să-l atribuie maselor — cor anonim şi totdeauna lesne de adus în scenă, al tragediei omeneşti».[51]

Încrederea în forţa operei săvîrşite de Mihai Viteazul şi respectul faţă de rămăşiţele lui pămînteşti au fost atît de puternice încît atunci cînd, în 1916, în faţa ofensivei germane, fiinţa noastră de stat era în primejdie, la propunerea lui Nicolae Iorga, capul lui — «relicva sfîntă a neamului românesc» — pentru a nu cădea în mîna ocupanţilor inamici, a fost transportat la Iaşi (oct.1916) şi depus la Mitropolia Moldovei.[52]

N.Iorga a apreciat că actul săvîrşit la Alba Iulia, unde a fost proclamată veşnică unire cu patria a Transilvaniei, n-a fost «un act politic ieşit dintr-o chibzuire rece, după cum nici războiul nostru, al celor de aici, n-a fost rezultatul unui calcul îngust. A vorbi atunci voia elementară a veacurilor de avînt zdrobit şi de speranţe împiedicate».[53]

Triumful împlinirii marelui ideal naţional, făurirea României Mari, avea să readucă, în 1920, cu o impresionantă procesiune, cu popasuri la locurile de rezonanţă istorică — Ruginoasa, Mirceşti, Mărăşeşti ş.a. -, capul lui Mihai Viteazul la Mănăstirea Dealu, unde se află şi astăzi.

În ansamblul celorlalte componente structurale ale didacticii, *conţinutul*[54] *ocupă o poziţie cheie*, de importanţă excepţională pentru realizarea obiectivelor propuse, vizînd: informarea sistematică a elevilor cu o mare varietate de date, fapte, evenimente şi fenomene referitoare la devenirea societăţii omeneşti pe baza celor mai noi descoperiri şi reevaluări ale ştiinţei istoriei; selectarea, cu discernămînt, din noianul de informaţii istorice, numai a acelora care sînt esenţiale, semnificative; realizarea unui învăţămînt istoric interdisciplinar, în care se pun în valoare cultura generală şi capacitatea creatoare ale elevilor, integrarea elementelor de istorie locală în cadrul istoriei patriei şi a acesteia din urmă în contextul universal; formarea şi operarea cu noţiunile fundamentale la istorie. Astăzi, aceste aspecte sînt prioritare. În raport cu modul în care sînt angajate principalele procese de cunoaştere în dobîndirea cunoştinţelor se distinge o ierarhie a tipurilor de învăţare: învăţarea prin *receptare-reproducere*, *învăţarea inteligibilă*, *învăţarea operaţională* sau *învăţarea creativă*. Principiul de muncă al unui profesor de istorie, cu o valoroasă experienţă în predarea acestei discipline în clasele gimnaziale şi liceale, este următorul: chiar în condiţiile actuale, pînă la apariţia noilor programe şi manuale şcolare, *trebuie să restrîngem la strictul necesar învăţarea la nivelul memoriei mecanice, să situăm*

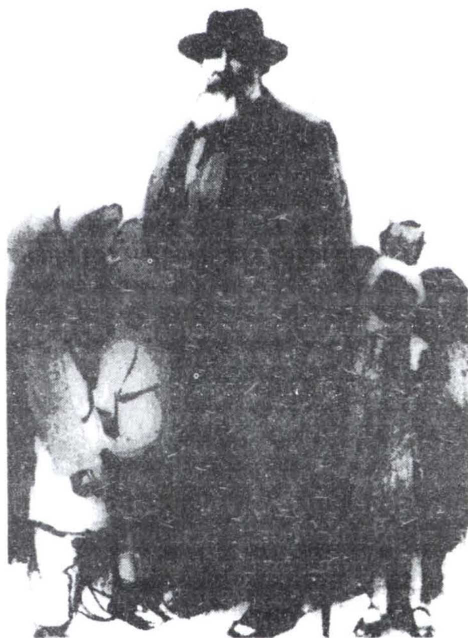
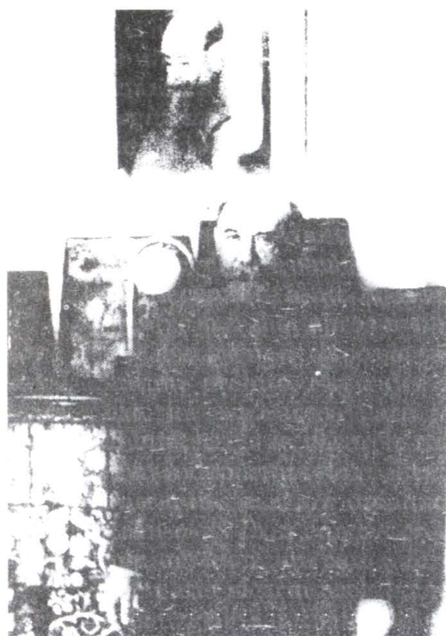

Fig. 1

la loc central învăţarea istoriei la nivelul înţelegerii, să stimulăm şi să extindem tot mai mult învăţarea la nivelul reflecţiei, elevii fiind antrenaţi efectiv în dobîndirea conştientă, în sistematizarea şi clarificarea cunoştinţelor de bază.[55] N.Iorga îi îndemna pe elevi să nu înveţe pe de rost manualul de istorie universală pe care el l-a elaborat pentru ei, ci s-o citească cu înţelegere. «Căci ea nu e alta decît o învăţătură părintească pe care am scris-o pentru voi, ca şi cum aţi fi copiii mei».[56] (fig.1). Întrebînd o elevă cum găseşte manualul pe care l-a elaborat, aceasta i-a răspuns: «ca un roman. Ei bine, acest lucru — mărturisea N.Iorga — mi-a făcut o mare bucurie. Dacă ar fi făcut cineva o dare de seamă de 20 de pagini despre cartea mea, n-aş fi avut mai multă mulţumire».[57] Căutînd să fixeze care este locul românilor în istoria universală, Iorga sublinia că sîntem unul dintre cele mai vechi popoare ale Europei. În aceasta constă puterea şi mîndria noastră. În 1933 preciza că, «fără să exagerăm, avem o parte pe care înţelegem să n-o dăruim nimănui».[58] Competenţa ştiinţifică şi metodico-pedagogică a profesorului se afirmă în condiţiile în care reuşeşte să păstreze în predarea-învăţarea istoriei cadenţa cu dinamica ştiinţei istoriei, precum şi cu reflecţia metodologică asupra ei. Cu mult timp în urmă N.Iorga constată că «puţine ştiinţe în momentul de faţă înaintează mai repede şi se transformă mai deplin decît ştiinţa istorică. Se transformă atît de deplin [...], încît nu mai priveşte în transformarea ei numai pe învăţaţi, ci pe fiecare profesor; ceea ce ai învăţat acum cîţiva ani de zile nu mai e bun. Multe persoane n-ar fi crezînd, dar acesta este adevărul».[59] În acelaşi timp, Iorga indica căile de realizare a permanentei înnoiri, împrospătări a cunoştinţelor istorice: cercetarea şi studiul individual, schimbul de idei între colegii de specialitate, consultaţiile solicitate cadrelor universitare, cursurile de vară, congresele profesorilor de istorie, revistele de specialitate etc.[60] Marii noştri istorici au realizat dorinţa de a cuprinde dincolo de îngrămădirea haotică a datelor şi faptelor nu legi, ci liniile generale de evoluţie şi «permanenţele» devenirii omenirii. Din analiza unicităţii şi individualităţii fenomenelor şi proceselor elevii trebuie «să reconstituie legătura dintre fapte, să găsească firul evoluţiei»,[61] să desprindă liniile unor ansambluri arhitecturale cu «elemente de soliditate, de trăire veşnică».[62] Oricum, în practica de la catedră se impune îmbinarea tratării evenimenţiale cu prezentarea procesuală a datelor istorice, evitîndu-se atît factologia, cît şi schematismul. Într-o lecţie, ca şi într-o operă istorică, sînt patru elemente: material, critică, organizare, stil. «Cele dintîi două determină soliditatea şi adevărul, celelalte frumuseţea».[63]

În privinţa *mijloacelor de învăţămînt*, N.Iorga recomanda ca tînărul — student sau elev — să fie pus «în contact cu izvorul, să-i dea fiorul realităţilor, să-l cufunde în curentul timpului trecut, să-l împărtăşească de intimitatea lui sufletească».[64]

Amintirea lui Iorga a rămas vie printre cei ce l-au cunoscut pentru că a fost prea vijelios răscolitor de energii, prea înflăcărată pasiune a pus şi cînd a fost vorba de propăşirea cercetărilor istorice.[65] Ctitor al Institutului de Istorie Universală, N.Iorga domina asistenţa cu viaţa sa clocotitoare, cu dinamismul său pururea neistovit, ce părea să-i asigure 100 de ani de pămîntească existenţă. El îşi cîştigase nemurirea din lumea eterică din anii tinereţii cu

Fig. 2

supraomeneasca lui strălucire.[66] În adunările învăţaţilor din toate ţările cuvîntul său răsuna cu autoritatea patriarhului, pe care o evoca de altfel şi înfăţişarea sa impunătoare.[67] (fig.2). Institutele străine regăsesc fiecare în amintirea lui N.Iorga o legătură între cultura ţărilor lor şi a noastră. Germania priveşte în el pe doctorul Universităţii din Leipzig, pe elevul şi urmaşul lui Lamprecht; Italia, pe neobositul cercetător al trecutului şi arhivelor Veneţiei, pe luptătorul statornic al ideii de latinitate şi romanitate. Franţa, pe învăţatul crescut la Şcoala de Înalte Studii, pe care ani de-a rîndul Sorbona l-a chemat la catedrele ei, iar Academia de Inscripţii l-a primit printre membrii săi asociaţi[68] (Fig.3). Opera şi luminoasa figură a celui lovit de glonţul întunericului şi sălbăticiei servesc drept veşnic far de orientare şi călăuză nu numai în scrierea istoriei, dar şi în predarea

Fig.3: Şedinţa de redeschidere a Institutului din 6 decembrie 1941

ei. Toţi profesorii de istorie se află în jurul acestui suveran al culturii, acestui învăţător fără pereche în domeniul moral, acestui îndrăzneţ deschizător de drumuri noi. El a adus în istoria concepţia unităţii absolute a vieţii omeneşti, a dat literaturii îndrumări notabile, a stîrnit puterile de creaţie ale acestui popor.[69] De aceea, cu cît va trece vremea, cu atît mai strălucit se va desface în toată măiestria ei icoana lui Nicolae Iorga — model de reflecţie pentru permanenta perfecţionare în scrierea şi predarea istoriei în şcoală.

* * *

N.Iorga iubea cu patimă viaţa şi lupta făţişă, dramatică. Şi, oricîte înfrîngeri şi lovituri perfide a îndurat, a rămas un mare, un iremediabil optimist. În ciuda atîtor nenorociri pe care le vedea în jurul lui, N.Iorga a crezut în triumful binelui, al adevărului şi dreptăţii, al mersului înainte spre progres. Zicea: «Mergi înainte; la capătul vieţii tale vei găsi, cu siguranţă, alt drumeţ care va merge mai departe». Îi plăcea să afirme cu patetismul, cu sinceritatea, cu entuziasmul, durerea şi demnitatea care-l caracterizau: «Deci sus steagul vieţii! Şi pe mormînt încă să mi-l implîntaţi pe acela, şi nu sălciile care plîng».[70] N-a rămas colţ al românismului pe care glasu-i de profet să nu-l fi răscolit în adîncuri pentru că N.Iorga a fost un îndreptător al vremurilor, crainicul inspirat al idealului naţional, un stîlp de lumină, la razele căruia au înflorit speranţele neamului. Pretutindeni chemarea sa a răsunat ca trîmbiţa Învierii.[71]

Note

1. *Discursul d-lui prof. Petrovici, ministrul culturii naţionale*, în vol. *În amintirea lui Nicolae Iorga*, Bucureşti, 1942, p.22.
2. Cei peste 50 de ani de activitate s-au finalizat în cîteva mii de titluri (1.003 volume, 12.755 articole, 4.963 recenzii), care au cuprins toate domeniile istoriei României şi universale, în numeroase documente şi informaţii menite să contribuite la o mai amplă cunoaştere a trecutului poporului român. Sînt cifre care uimesc (*Enciclopedia istoriografiei româneşti*, Bucureşti, Ed.Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978, p.183). Iorga a subliniat că pentru scrierea istoriei este necesară o adîncă documentare, un sever discernămînt în selecţia materialului şi un mare şi cald talent în expunerea lui. A adunat atîta material, «încît a ajuns să închege cele 10 volume din *Istoria Românilor*, scoase cu o febrilitate în ultimii săi ani de viaţă, ca şi cînd ar fi presimţit sfîrşitul său apropiat» (*Discursul d-lui profesor I.Simionescu, preşedintele Academiei Române*, în vol. *În amintirea lui Nicolae Iorga*, p.27).
3. Comunicare prezentată la sesiunea ştiinţifică organizată de Facultatea de Istorie a Universităţii de stat din Moldova, 14-16 ianuarie 1991, Chişinău.
4. *Discursul d-lui Brătianu, directorul Institutului de Istorie universală «N.Iorga»*, în vol. *În amintirea lui N.Iorga*, p.7.
5. *Ibidem*. Elementele «*Istoriologiei* le aflăm nu în legi care nu se pot stabili ci în similitudini, paralelisme, repetiţii istorice» (*Ibidem*, p.12; N.Iorga, *Generalităţii cu privire la studiile istorice*, ediţia III-a, Bucureşti, 1944, p.217. În continuare se va cita: *Generalităţi*).
6. Al.Zub, *Istorie şi istorici în România interbelică*, Iaşi, Ed.Junimea, 1989, 412 p.
7. *Discursul d-lui Gh.Brătianu*, în vol. *În amintirea lui N.Iorga*, p.11.

8. V. Cristian, *Istoria la Universitatea din Iaşi*, Iaşi, 1985, p.172.
9. N. Iorga, *Generalităţi cu privire la studiile istorice*.
10. *Discursul d-lui profesor Gh.Brătianu*, p.12. El s-a ocupat de toate domeniile istorice, de la evenimentele contemporane pînă la cele dintîi manifestări de civilizaţie în timpurile preistorice (*Ibidem*, p.3-7).
11. N.Iorga, *Generalităţi*, p.13.
12. Idem, *Sensul învăţămîntului istoric*. Cuvîntare ţinută la Congresul Ligii culturale în 1939, în *Generalităţi*, p.306. În lecţia de deschidere la Academia de comerţ, din 1940, N.Iorga arăta că niciodată studiile istorice nu se arătau mai de folos decît în anul acela faţă de problemele neprevăzute care se puneau şi faţă de rezultatele uimitor de dureroase la care s-a ajuns prin cele dintîi acţiuni războinice. Istoria se învedera din ce în ce mai mult că era o necesitate pentru conştiinţa umană: «şi pentru chibzuirea pentru îndemnuri şi pentru mîngîieri, pentru că situaţia care se desemnează în momentul de faţă nu este corespunzătoare cu ce se găseşte în inimile noastre şi prin urmare ca mîngîire, pentru moment este singurul lucru de care ne putem prinde» (*Generalităţi*, p.327).
13. Apud. Florea Stănculescu, *Preocupări ale lui N.Iorga în vederea îmbunătăţirii conţinutului manualelor de istorie*, în SAI, vol. IX, Bucureşti, 1967, p.258.
14. Cătălin Zamfir, *Filozofia istoriei*, Bucureşti, Ed.Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981, p.34.
15. Funcţia de cunoaştere a istoriei presupune furnizarea pentru comunitatea umană a informaţiilor absolut necesare pentru a realiza: 1) o contribuţie fundamentală la constituirea unei înţelegeri ştiinţifice a omului şi a societăţii; 2) analiza istorică ca instrument de cunoaştere a realităţii prezente şi a tendinţelor viitoare; 3) istoria ca izvor de înţelepciune (*Ibidem*, p.74-75).
16. Funcţiile practice, ideologice îndeplinite de către istorie, într-un fel sau altul, sînt următoarele: 1) formă a conştiinţei de sine a unei comunităţi; 2) funcţia integratoare; 3) istoria ca sursă de exemplaritate şi 4) istoria ca ideologie a unui grup, clase sau colectivităţi (*Ibidem*, p.75-77).
17. N. Iorga, *Despre concepţia actuală a istoriei şi geneza ei*, în *Generalităţi*, p.10.
18. Simion Mehedinţi, *Profesorul, temelia tuturor reformelor şcolare*, Bucureşti, Ed.Socec, 1929.
19. N.Iorga, *Cugetări*, Bucureşti, Ed.Tineretului, 1968, p.92; Idem, *Generalităţi*, p.106.
20. C.Dinu, *Studiu comparativ privind învăţămîntul istoric în liceu în diferite ţări şi în ţara noastră*, Institutul de cercetări pedagogice şi psihologice, Bucureşti, 1976, p.29.
21. N. Iorga, *Generalităţi*, p.307.
22. Idem, *Cugetări*, Bucureşti, Ed.Tineretului, 1968, p.92.
23. Idem, *Generalităţi*, p.308.
24. George Văideanu, coordonator şi colaboratori, *Pedagogie. Ghid pentru profesori*, Centrul de multiplicare al Universităţii «Al.I.Cuza» Iaşi, vol. II, 1982, p.273 şi urm.
25. N. Iorga, *Cugetări*, Bucureşti, Ed.Tineretului, 1968, p.92.
26. Gh.I. Brătianu, *Teorii nouă în învăţămîntul istoriei*, Iaşi, 1926, p.17.
27. *Discursul d-lui prof. Gh.Brătianu*, p.17.
28. *Ibidem*, p.18.
29. *Ibidem*.
30. Apud. Gh.I. Brătianu, *op.cit.*, p.16; Idem, *Teorii nouă în învăţămîntul istoriei*, p.18.
31. Idem, *Teorii nouă...*, p.7.
32. N.Iorga *Generalităţi*, p.348.
33. *Discursul d-lui prof. G. I. Brătianu*, p.14.
34. N.Iorga, *Generalităţi*, p.159.
35. Gh.Platon, *Interviu*, în «Cronica» nr.7 din 12 februarie 1988, p.7.

36. Idem, *Necesitatea şi demnitatea istoriei*, în vol. *Profesorul Ilie Grămadă la 70 ani*, apărut sub îngrijirea lui I.I. Solcanu, Centrul de multiplicare al Universităţii «Al.I.Cuza», Iaşi, 1984, p.12-13.
37. N.Iorga, *Generalităţi*, p.98.
38. Idem, *Ce înseamnă astăzi concepţia istorică*. Lecţie de deschidere la Universitatea din Bucureşti (31 octombrie 1938), Datina românească, Vălenii de Munte, 1939, p.4; *Generalităţi*, p.262.
39. Idem, *Generalităţi*, p.91.
40. *Ibidem*, p.127.
41. *Ibidem*, p.307.
42. N.Iorga, *Istoria, marea judecată în sens moral, a statelor şi naţiunilor*, în *Generalităţi*, p.328.
43. Idem, *Ultimele*, Craiova, Ed.Scrisul românesc, 1978.
44. Idem, *Scrieri istorice*, vol. I, Bucureşti, Ed.Albatros, 1971, p.13.
45. N.Iorga, *Generalităţi*, p.306.
46. În programul *Dorinţele partidei naţionale în Moldova* din 1848, M.Kogălniceanu sublinia că «Unirea Moldovei cu Ţara Românească este cheia de boltă fără de care s-ar prăbuşi întreg edificiul naţional». În adunarea ad-hoc a Moldovei din octombrie 1857 M.Kogălniceanu adresa vibrantul îndemn: «Să ascultăm fraţilor inima poporului nostru care strigă neîncetat: Unire şi Unire». M.Kogălniceanu demonstra necesitatea obiectivă a actului unităţii: «Unirea Principatelor într-un singur stat, dorinţa cea mai mare, cea mai generală, hrănită de toate generaţiile trecute, aceea care, împlinită, va face fericirea generaţiilor viitoare, este firească, legitimă şi neapărată, pentru că în Moldova şi Valahia sîntem acelaşi popor, omogen, identic ca nici unul altul, pentru că avem aceeaşi civilizaţie, acelaşi instituţii, aceleaşi legi şi obiceiuri, aceleaşi temeri şi aceleaşi speranţe, aceleaşi trebuinţe de îndeplinit, aceleaşi hotare de păzit, aceleaşi dureri în trecut, acelaşi viitor de asigurat şi în sfîrşit aceeaşi misie de îndepinit» (*Gîndirea social-politică despre Unire (1859)*, Culegere, Bucureşti, Ed.Politică, 1968, p.152).
47. A.D. Xenopol, *Despre învăţămîntul şcolar în genere şi îndeosebi acel al istoriei*, Iaşi, p.56.
48. N.Iorga, *Adevăratul patriotism*, Vălenii de Munte, Tipografia «Neamul românesc», 1914, p.6.
49. Idem, *Generalităţi*, p.106.
50. *Ibidem*.
51. *Discursul d-lui prof. Gh.Brătianu*, p.8.
52. *Probleme fundamentale ale Istoriei României*, Bucureşti, Ed.didactică şi pedagogică, 1987, p.50.
53. N.Iorga, *Comemorarea Unirii Ardealului şi rolul istoric al Unirii. Două cuvîntări*, Bucureşti, 1933, p.6-7, 12.
54. Fl.Stănculescu, *op.cit.*, p.255-271.
55. N.Oprescu, *Tipuri de învăţare şi ierarhizarea lor*, în RP, nr. 3/1983, p.1-3; Idem, *În sprijinul elaborării obiectivelor operaţionale ale lecţiei*, în RP, nr.6, 1983, p.1-6.
56. Apud Florea Stănculescu, *op.cit.*, p.258. N.Iorga recomanda elevilor să treacă cunoştinţele prin filtrul gîndirii proprii, deoarece profesorul nu-i va aprecia pe cei care învaţă mecanic expunerea «şi încă într-o formă inferioară, dar îi va face mare bucurie să i se prezinte într-o formă cît mai simplă ceea ce a ieşit din mintea şi judecata copilului» (N.Iorga, *Istoria universală văzută prin literatură*, f.a., p.4).
57. N.Iorga, *Sensul învăţămîntului istoric*, în *Generalităţi*, p.307. Forma acestui manual avea o mare valoare prin ea însăşi, pentru că se făcea apel la sentimentele omeneşti, pentru că trezea cugetarea omenească, pentru că se dădeau lecţii de morală (*Ibidem*).
58. Idem, *Generalităţi*, p.179; *Idem*, *Locul românilor în istoria universală*, ediţie îmgrijită de Radu Constantinescu, Bucureşti, Ed.Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985, p.14.
59. Idem, *Generalităţi*, p.104.
60. Idem, *Pe ce cale se poate face o asemenea înnoire a cunoştinţelor istorice*, în *Generalităţi*, p.116-123.

61. Gh.I. Brătianu, *Teorii nouă*, p.6.
62. N.Iorga, *Permanentele istoriei*, în *Generalităţi*, p.240-258.
63. Idem, *Frumuseţea în scrierea istoriei*, în *Generalităţi*, p.44.
64. Idem, *Generalităţi*, p.142.
65. *Discursul d-lui prof. I.Simionescu, preşedintele Academiei Române*, în vol. *În amintirea lui N.Iorga*, p.27-28.
66. *Discursul d-lui prof. Ion Petrovici*, p.22.
67. *Discursul d-lui prof. Gh.I. Brătianu*, p.11.
68. *Ibidem*.
69. *Discursul d-lui prof. M.Brăescu, directorul Institutului sud-est european şi bizantinologie*, în vol. *În amintirea lui N.Iorga*, p.32.
70. D.Almaş, *Introducere la vol. N.Iorga. Pagini alese.* Antologie pentru şcolari, Bucureşti, Ed.Ion Creangă, 1985, p.3-6.
71. *În amintirea lui N.Iorga*, p.32-33.

I. CIUPERCĂ

Şansa scrierii istoriei contemporane

Reunim cîteva observaţii care au în vedere demersul analitic asupra evenimentelor în desfăşurare şi nu istoria contemporană în accepţiunile diferenţiate asupra periodizării istoriei universale. Observaţiile noastre pornesc de la lucrările a doi sovietologi care, prin maniera analizei, contrazic cu îndrăzneală autorităţi recunoscute în domeniu. Este vorba de *Fenomenul Gorbaciov* de Moshe Lewin[1] şi de lucrarea *Momentul Gorbaciov* de Françoise Thom.[2]

Se înţelege că avem suficiente argumente pentru a grupa astfel observaţiile asupra celor două volume. Există asemănări şi deosebiri care îmbie spre o astfel de organizare.

Ambele se referă la istoria URSS; analizează etapa Gorbaciov a acestei istorii; îşi asumă riscul neocolit al lipsei de perspectivă; ambiţionează o explicare a ceea ce se petrece şi nu o simplă descriere. Însăşi această ambiţie scoate în evidenţă tendinţa «smulgerii progresive» a elementelor etapei din fluenţa cotidiană, uneori greu de diferenţiat, şi a plasării etapei «sub control» uman prin cunoaştere, în sensul racordării profesionale la experienţa anterioară şi a detectării premiselor pentru o anticipare cît mai corectă. Este de presupus că fiecare din autorii enumeraţi în ordine cronologică va încerca o satisfacţie personală în măsura în care afirmaţiile sale îi sînt validate de evoluţia ulterioară a evenimentelor. În acest fel, fiecare din ei ar putea avea dovada că s-a întrebat corect, că a evaluat corect probele, că a gîndit corect, lăsînd suficient loc «întîmplării», factorilor subiectivi etc.

Lectura comparată a lucrărilor pune în evidenţă situaraea în consens a autorilor în privinţa faptului că în perimetrul istoriei sovietice se produc schimbări ample cu repercusiuni multiple pe plan intern şi extern. Să mai adăugăm faptul că fiecare din volume se situează în prelungirea unei experienţe în domeniu. Profesorul de la Universitatea din Pennsylvania, Moshe Lewin, semnează lucrări cu titluri semnificative: *Subînţelesuri politice* în *dezbaterile economice sovietice*: *de la Buharin* la *reformatorii moderni*[3] (1984), *Ultima luptă a lui Lenin*, *Ţărănimea rusă* şi *puterea sovietică*: *un studiu al*

colectivității, Formarea sistemului sovietic: eseuri asupra istoriei sociale a Rusiei interbelice[4] (1985).

La rîndul ei, Françoise Thom este autoarea lucrării *Limba de lemn*[5] — o analiză a mortificării limbii prin ruperea de gîndire, a transformării ei într-un instrument de masificare eficientă prin uniformizarea ideilor în cadrul propagandei desfășurată în regimurile totalitare. Astfel, lucrarea ei, *Momentul Gorbaciov*, apare și ca o *analiză de caz* în cadrul preocupării mai largi conturată în 1987.

Să mai adăugăm, la asemănări, faptul că ambii autori își propun explorarea fenomenului Gorbaciov prin folosirea mai ales a informației apărute în URSS ca efect al «transparenței» practicate de factorii politici sovietici; că ambii sînt favorizați de desfășurarea activității în medii culturale care au capacitatea financiară și tehnică de a asimila rapid noutatea, adică de a publica rezultatele cercetării la cîteva luni de la încheierea ei.

Între deosebiri — mai multe — una este esențială: Moshe Lewin este mai încrezător în capacitatea sistemului sovietic de a se autoperfecționa. Este mai preocupat de elementele care au pregătit etapa Gorbaciov a istoriei sovietice. În *Prefață* (p.8), el explică clar faptul că a sesizat încă din 1974 (sub titlul: *Subînțelesuri politice*...) revigorarea societății civile sovietice, fenomen care vestea atenuarea puterii de stat și implicații profunde asupra întregului sistem. Pentru el, procesul de reformă este de durată («cel puțin două planuri cincinale») și este prematură chiar formularea întrebărilor despre «intensitatea, durata și direcția fenomenului Gorbaciov». Moshe Lewin intuiește că ceea ce mocnește acum în mediul sovietic este unul din cele mai contrariante fenomene ale timpurilor noastre; că tocmai această complexitate îl îndeamnă să vorbească nu numai despre politica, ci despre «fenomenul Gorbaciov» (p.X). Cu aceeași prudență, Moshe Lewin proclama în august 1987: «Nimeni nu poate întrevedea viitorul Rusiei... Lumea este cu ochii pe Moscova și pe bună dreptate».

Unghiul sub care își organizează demersul Françoise Thom este diferit. Lectura lucrării sale pune în evidență faptul că autoarea este mai receptivă la constantele regimului de-a lungul istoriei sale începînd din 1917; este mai înclinată să situeze momentul Gorbaciov în prelungirea încercărilor de supraviețuire și de lărgire a dominației regimului; mai sensibilă la schimbarea mijloacelor — a subtilității lor — cu care conducătorii sovietici vor să submineze Occidentul. De fapt, aici este cheia lucrării. Cu experiența concretizată sub titlul publicat în 1987, autoarea execută o operațiune de decodare și demistificare continuă a rostirilor sovietice, a celor oficiale în primul rînd. Este explicabil dece din pagina autoarei franceze răzbate uneori mînia împotriva celor care se lasă seduși de propaganda sovietică și mai ales de darul neasemuit al lui M.S. Gorbaciov «de a transforma necesitatea în virtute». Această tonalitate generală a lucrării plasează pe autoare între, să zicem, Alexis de Tocqueville cu aptittudinea lui mai rar egalată de a străpunge timpul observînd realități contemporane lui în Statele Unite[6] și S.Graham[7] sau Henri Barbusse[8] care au scris despre realitățile sovietice neîngăduindu-și un punct de vedere critic, lăsîndu-

se copleşiţi de acestea. Nu m-ar mira dacă un analist sovietic de nuanţă conservatoare ar aprecia cartea lui Moshe Lewin ca o «critică constructivă» în raport cu aceea semnată de Françoise Thom.

Sînt motive pentru care, în continuare, vom insista asupra arhitecturii şi consistenţei fiecărei lucrării în parte. Arhitectura lucrării lui Moshe Lewin arată un autor eliberat de orice complexe şi aceasta datorită experienţei proprii dobîndite, a avantajului funcţionării într-un mediu cu o circulaţie normală a informaţiei şi cu posibilitatea eliberării prin ordinator de corvoada operaţiunilor de rutină, a lipsei inhibiţiei în faţa presiunilor exterioare actului de cercetare.

Astfel, lucrarea este organizată în două părţi cu cîte şase capitole fiecare: *De la sat la Megalopolis —o ţară grăbită* (I) şi (II) *Noul curs*. Demersul autorului american este iluminat mai adecvat, în întregul lui, dacă luăm în considerare constatarea de către Moshe Lewin a insuficienţei conceptului de totalitarism pentru a explica complexitatea relaţiilor sovietice, amplitudinea şi viteza schimbărilor în acest mediu. Pentru el, termenul «a fost adoptat în Occident, pe timpul războiului rece, pentru raţiuni ideologice şi de propagandă în serviciul competiţiei strategice. Aversiunea inerentă termenului a fost transferată de la fostul inamic — Germania nazistă — la noul inamic, Rusia Sovietică. În acelaşi timp, sovietologi cu influenţă, în cunoştinţă de cauză asupra conţinutului ideologic al termenului, au încercat să facă din el unul apt să ofere publicului şi studentului un instrument pentru înţelegerea sistemului sovietic.

Deşi termenul a servit bine funcţia sa ideologică, s-a dovedit inutil în ipostaza de concept. A dovedit că nu are mult de spus în privinţa originii sistemului, a direcţiei spre care se îndreaptă,a schimbărilor pe care le implică şi cum trebuie analizate critic şi serios aceste schimbări. De fapt, termenul în acest context, s-a dovedit el însuşi «totalitar» în autosuficienţa lui lipsită de conţinut: n-a permis identificarea nici unui mecanism al schimbării în Uniunea Sovietică şi este inutil pentru surprinderea vreunei nuanţe a procesului istoric (p.3).

Raţiunile pentru care am citat mai pe larg din această veritabile «dislocare» a conceptului sînt multiple. Să menţionăm faptul că în Europa de răsărit, în ultimii ani, pe cît ne putem da seama, accentele cad preponderent pe similitudinile între regimurile totalitare şi nu pe deosebirile dintre ele. Situaţia este explicabilă, dar cînd apare un semn al nevoii sustragerii noastre de sub puterea unor prejudecăţi posbile, el trebuie înregistrat corect. Să mai adăugăm faptul că în literatura românească înregistrăm rezonanţa acestei direcţii de cercetare. Astfel, Silviu Brucan[9] constată că unii istorici occidentali «au manifestat o predilecţie marcată pentru apriga luptă din Kremlin şi s-au străduit din răsputeri să elaboreze conceptul de sistem politic "totalitar" — un subiect mult mai interesant decît evoluţia laborioasă şi, evident, mai puţin fascinantă, a structurilor şi straturilor sociale despre care, oricum, nu prea aveau date la dispoziţie". Autorul apreciază că este de dorit *«o investigaţie sociologică a societăţii sovietice»* (subl.ns.) şi vede în această acţiune «un efort ambiţios de a defrişa o pădure tropicală...». Neîndoielnic, Moshe Lewin şi Silviu Brucan

trimit, prin orientarea demersului lor, la analogia cu raportul dintre analiza structurilor geologice ale unui peisaj dat şi vegetaţia existentă în peisaj...

În sfîrşit şi mai puţin important din punctul nostru de vedere, «dislocarea» conceptului de «totalitarism» de către Moshe Lewin contureazǎ o diferenţă fundamentală în raport cu Françoise Tohm; autoarea franceză vede momentul Gorbaciov drept o etapă a regimului totalitar sovietic.

Nu vom povesti cartea lui Moshe Lewin şi nu ne permitem o analiză sistematică a afirmaţiilor făcute; ar însemna să lipsim cititorul de plăcerea urmăririi articulaţiilor unui punct de vedere cu care putem fi şi în dezacord. Vom semnala, totuşi, idei asupra cărora cei doi autori sînt în dezacord datorită unei maniere diferite de a pune problema.

Astfel, Moshe Lewin afirmă[10] că stalinismul a fost «un fenomen trecător»; mulţi autori între care şi Françoise Thom scriu despre caracterul incomplet al «destalinizării», subliniind astfel menţinerea în timp a caracteristicilor regimului sovietic ca regim «totalitar».

În Capitolul al II-lea[11] Moshe Lewin înfăţişează comparativ urbanizarea URSS. În acest fel, autorul atrage atenţia asupra modificării structurilor populaţiei —premise ale presiunii în viitor asupra factorilor politici. Françoise Thom se înscrie pe linia demonstrării faptului că regimul sovietic înregistrează «efecte bumerang» şi în mediul rural şi în cel urban, deopotrivă.

În capitolul al III-lea,[12] entuziasmul autorului în faţa emancipării femeii sovietice în anii '30, parte a «revoluţiei culturale» — termen impropriu folosit de propaganda timpului — poate fi contrazis de datele cercetărilor sovietici asupra aceluiaşi fenomen; este contrazis de tabloul situaţiei URSS care explică acţiunea lui M.Gorbaciov (Françoise Thom —capitolul I, *passim*).

Structuri în formare ale unei opinii publice, detectabile de către Moshe Lewin chiar pe timpul lui Stalin,[13] sînt contrazise de lipsa de interes semnalată de Françoise Thom şi de rezistenţele în faţa reformelor şi a «transparenţei» semnalate de alţi cercetători.[14]

În cel de-al 7-lea capitol[15], Moshe Lewin constată recunoaşterea ştiinţelor sociale mai ales după preluarea puterii de către M.S. Gorbaciov (1985) şi se întreabă dacă cercetătorii din acest domeniu nu vor ajunge să formeze cea de «a patra stare» cum a prezis John Kenneth Galbraith pentru Occident (p.100); demistificările Frnçoisei Thom subliniază pregnant persistenţa presiunilor puterii şi ale cercurilor conservatoare asupra domeniului...

Moshe Lewin vede ieşirea URSS din impas prin adoptarea unei linii noi;[16] constată că noul curs al politicii sovietice sub Gorbaciov a debutat printr-un «apel la francheţe» (p.114). Că orice reformă trebuie să înceapă cu evoluarea exactă a situaţiei pentru a putea prescrie tratamentul adecvat, se vede din experienţa în curs de desfăşurare în ţările est-europene. Numai că autorul *pare să se alăture cu prudenţa omului de ştiinţă conducătorului* sovietic şi-l citează (p.120) în privinţa tratamentului de aplicat sistemului sovietic: «avem nevoie de mai mult dinamism, de mai multă justiţie, de mai multă democraţie — într-un cuvînt, de mai mult socialism». El nu are suficiente elemente pentru a pronostica succesul misiunii Gorbaciov, dar nu rezultă că i-ar displace reuşita.

Lectura *Momentului Gorbaciov* lasă mai puţin loc entuziasmului autoarei pentru reuşita misiunii Gorbaciov.

Afirmaţiile făcute în ultimele trei capitole,[17] sprijină ipoteza noastră de lucru potrivit căreia ne găsim în faţa a două demersuri de cercetare făcute onest şi cu profesionalitate, dar prestate în sisteme de referinţă diferite; în concepţia lui Moshe Lewin, sistemul sovietic a acumulat schimbări care fac ca societatea urbanizată să nu mai răspundă comenzilor unui sistem politic înapoiat; modernizarea partidului — o vede posibilă — este unul din principalele scopuri ale noului curs politic; «accesul liber la informaţia de orice fel este condiţia indiscutabilă a reanimării sistemului sovietic» (p.129-130).

Focalizăm acum analiza asupra volumului *Momentul Gorbaciov* semnat de Françoise Thom. Faptul că apare doi ani mai tîrziu are semnificaţie. Matematic vorbind, diferenţa de perspectivă asupra fenomenului în desfăşurare pare nesemnificativă dacă nu este corelată cu viteza derutantă a schimbării în secolul al XX-lea, în special în mediul sovietic, după 1985. Este incontestabil că sistemul sovietic şi-a revelat mai multe secrete în faţa cercetătoarei franceze în cei doi ani diferenţă. Am sesizat şi la Mosche Lewin tendinţa ruperii de ideile stabilizate, pe cale de a deveni rutină, ale sovietologilor şi kremlinologilor; la Françoise Thom percepţia acestei nevoi pare şi mai acută şi se concretizează şi în tendinţa întemeierii afirmaţiilor pe revelaţiile perioadei de «transparenţă» din regimul sovietic. Autoarea nu se lasă intimidată de acumularea experienţei de cercetare asupra URSS; de certitudinile dobîndite. Direct şi indirect le contestă, construindu-şi propria «bancă de date». Comportamentul autoarei franceze are similitudini în acela al cercetărilor perioadelor mai vechi, siguri pe faptul că au descoperit documente inedite, că... au descoperit «mina de aur»... Semnalăm cu plăcere capacitatea autoarei de a nu se lăsa «absorbită» de propriile surse; de a nu «dispare» în ele. Condiţia prealabilă a acestei «virtuţi» este voluptatea libertăţii «croirii» planului lucrării; echilibrat pe şase capitole: Cauzele tresăririi gorbacioviene, Perestroika, Politica religioasă a lui Gorbaciov, Naţionalismele, Perestroika relaţiilor internaţionale, Perestroika forţelor armate. Introducerea şi concluziile, ambele consistente, însoţesc firesc analiza elaborată de Françoise Thom. Aceste părţi ale lucrării vorbesc direct despre autoare; cele şase capitole vorbesc despre obiectul de cercetat şi, indirect, tot despre autoare... Ce poate fi mai revigorant pentru breaslă decît declaraţia că demersul este unul făcut cu mijloacele istoricului în ciuda faptului că «perestroika» n-a împlinit nici patru ani ? (p.12). «Sîntem ataşată faptelor, evenimentelor, decretelor şi deciziilor adoptate de noua echipă, analizîndu-le cauzele şi consecinţele».

Autoarea îşi clarifică mai departe şi util opţiunile, arătînd că nu scrie o lucrare despre Gorbaciov, ci una despre sistemul sovietic prezentîndu-se ca rezultanta intercondiţionării a trei factori: partidul, proiectul ideologic şi societatea.

Consistenţa concluziilor este în concordanţă cu profunzimea analizei şi claritatea opţiunilor iniţiale. Pentru Françoise Thom există un veritabil contrast între «perestroika» internă care înregistrează dificultăţi şi succesele

spectaculoase ale diplomaţiei sovietice. Discrepanţa o explică prin natura leninismului care funcţionează minunat cînd este ceva de distrus (p.271). Constată că *ideologia* rămîne un factor cheie al regimului sovietic; că Gorbaciov ca şi Jaruzelski raţionează în termeni de putere, invocînd binele public; că regimul sovietic recurge la un veritabil şantaj, pretinzînd că eşecul perestroikăi ar însemna dezastrul umanităţii; că regimul Gorbaciov foloseşte mai intens «limba de lemn», minciuna fiindu-i consubstanţială; că în regimul sovietic actual este perceptabilă scăderea rolului terorii şi amplificarea ipocriziei (p.273).

Nici că se poate o mărturisire mai francă a dificultăţii scrierii istoriei prezente: «La ce va duce procesul angajat la ora actuală ? Este dificil de formulat un pronostic: pentru aceasta ar trebui desprins ce este important în tumultul evenimentelor prezente, în sensul conţinerii germenilor viitoarelor evoluţii, de ceea ce nu este decît o spumă superficială şi pasageră. Chiar în studierea trecutului analiza cauzelor nu este un lucru uşor; ce să mai zicem despre fenomenele ce se desfăşoară sub ochii noştri ? Să ne mulţumim a nota cîteva *tendinţe* şi *factori* ce ni se par a avea influenţă asupra evoluţiei viitoare a popoarelor URSS». (p.273).

Am citat mai pe larg pasajul pentru exemplaritatea lui, utilă diferenţierii efortului de cercetare exercitat asupra prezentului. Acribia necesară poate fi comparată cu a medievistului, să zicem, dar nu cumva se cere mai mult ? Ce anume ? Poate acel «simţ istoric» compus din «fler», «divinaţia» de care scria neasemuitul N.Iorga şi alte componente asupra cărora va mai trebui insistat.

Atentă la «nisipurile mişcătoare» pe care înaintează, Françoise Thom subliniază şi în concluzii, prin citat, o opţiune care-i poate servi de reper: «singura manieră de a ameliora socialismul este de a ne debarasa de el» (p.278); şi din nou subliniem diferenţa faţă de opţiunile implicite şi explicite ale lui Moshe Lewin.

Pasajul de încheiere a volumului pune cel mai bine în evidenţă percepţia acută asupra inconvenientelor scrierii «Istoriei prezente»: «Revoluţia franceză nu s-a terminat cu redactarea caietelor de doleanţe (aluzie la descoperirea brutală de către sovietici, datorită "transparenţei", a diferenţei dintre ţara lor şi cele civilizate şi a formulării criticilor la adresa regimului — n.ns.). Marea criză este în faţa noastră» (p.280). Şi este.

În lumina opţiunilor discutate mai sus, cititorul va putea aprecia consistenţa tabloului situaţiei URSS recuperat pe baza părerilor exprimate în mediul sovietic. Şi autoarea citează, spre exemplu: «În privinţa relaţiilor cotidiene, noi (sovieticii — n.ns.) sîntem în epoca de piatră» (p.16). Apoi, cititorul va aprecia demonstraţia în legătură cu «seducerea intelectualilor» de către un regim în care partidul unic se pregăteşte de un nou asalt asupra societăţii civile (p.69); politica religioasă ce tinde «la un control real al partidului asupra bisercii» (p.141); politica naţională care exprimă teama că dezideologizarea duce la pierderea coloniilor (p.184); ambiţiile mondiale colosale — componentă a prezenţei URSS în relaţiile internaţionale (capitolul V); demonstraţia descompunerii forţelor armate sovietice (capitolul VI) şi «efectul bumerang» al

propagandei pacifiste şi antinucleare destinată străinătăţii (p.245). Mai ales aspectul din urmă pune în evidenţă similitudini cu cele petrecute sub regimul naţional socialist german în preajma celui de al doilea război mondial.[18]

Evident, nu extindem mai mult lista probelor valorii volumului şi aceasta din cel puţin două motive: 1.Pledoaria noastră pentru utilitatea lecturii lucrărilor prezentate, deşi firească, este totuşi secundară; «eroul» principal al observaţiilor noastre — dacă există unul — este scrierea istoriei prezente, în speţă a istoriei URSS. 2. Există perspectiva traducerii în româneşte a cărţii scrisă de Françoise Thom.

Am găsit oportună pledoaria pentru scrierea istoriei prezente pornind de la comentarea demersului a doi autori asupra aceleaşi problematici. În acest fel, am vrut să punem în evidenţă posibilitatea surprinderii complexităţii problemelor din unghiuri diferite. Sperăm că am convins în privinţa faptului că este vorba de două cărţi valoroase şi interesante.

Se cuvine, de asemenea, formulată o observaţie mai mult tehnică asupra lucrării lui Moshe Lewin: are cel mai economicos aparat critic din cîte se pot întîlni. Se ştie că subsolurile ample au exprimat odată dorinţa autorului de a impresiona cititorul prin cunoştinţele sale variate; se mai ştie că în mediile culturale cenzurate, subsolul a putut servi şi pentru strecurarea informaţiei şi explicaţiei mai puţin dorite de autorităţi. Astfel se explică anomalia că în peisajul publicistic despre istoria contemporană au apărut şi lucrări care erau mai interesante prin subsolurile lor încărcate şi cu explicaţii decît textul propriu-zis. O revenire la proporţii şi funcţii normale se impune. Moshe Lewin alcătuieşte o listă bibliografică selectată riguros în care fiecare lucrare înscrisă în ordinea alfabetică a autorilor poartă un număr. Cînd apare nevoia unei trimiteri, ea este făcută în text, cu cifre, după cum urmează: 10:167. Aceasta înseamnă: Fernand Braudel, *Afterthoughts on Material Civilization and Capitalism* (Reveniri asupra civilizaţiei materiale şi capitalismului), Baltimore, 1977, p.167. Cînd hîrtia este puţină şi aşa de scumpă, sugestia lui Moshe Lewin poate fi utilă.

Aşadar, există şansa scrierii istoriei prezentului ? Există. Cele două volume discutate de noi o probează. Depinde de cel care scrie; de profesionalitatea şi onestitatea lui, de circulaţia normală a oamenilor, ideilor şi mărfurilor, precum şi de posibilitatea «asimilării» rapide a noutăţii şi certitudinii dobîndite, adică de publicarea în timp util.

Note

1. *The Gorbachev Phenomenon. A Historical Interpretation*, University of California, Berkeley, Los Angeles, 1988, 176 p.
2. *Le moment Gorbatchev*, Paris, Hachette, 1989, 282 p.
3. Lucrarea se situează în epicentrul dezbaterilor în legătură cu alternativa Buharin la succesiunea lui Lenin. Vezi: Léon Poliakov, *Les Totalitarismes du XX-e siècle. Un phénomèn historique dépassé ?*, Paris, Fayard, 1987, p.61-161. Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir. Historire de L'URSS de 1917 à nos jours*, Paris, Calmann Lévy, 1985, *passim*. Arthur Conte, *Les Dictateurs du XX-e siécle*, Paris, Editions Robert Laffont, 1984, capitolele 6 (Lenin şi Stalin);

8 (Ucrainienii). Paul Johnson, *A History of the Modern World, From 1917 to the 1980's*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1984, capitolul 8 (Diavolii).

4. Lucrările sînt în limba engleză şi au pătruns mai puţin în bibliotecile noastre.
5. *La langue de bois*, Paris, Julliard, 1987. Cartea are o rezonanţă remarcabilă în regiunile posttotalitare din Europa de est; menţionarea ei repetată în publicistica românească este o realitate. Este semnificativă, de asemenea, rezonanţa lucrării în perimetrul cercetărilor asupra gîndirii şi limbajului în România. Un capitol special, al 20-lea, intitulat chiar «Limba de lemn», găsim în lucrarea *Tensiunea gîndirii*, Bucureşti Ed.Cartea Românească, 1991, p.207-213 de Henri Wald. Mai multe trimiteri sînt făcute la volumul semnat de Françoise Thom.
6. *De la démocratie en Amérique*, Paris, 1840. Scriindu-şi lucrarea, Françoise Thom percepe firesc posibilitatea comparării demersului propriu cu acela rămas exemplar şi trainic al lui Tocqueville şi-l citează uneori.
7. *Stalin, an Impertial Study of the Life and Work of Joseph Stalin*, London, 1931.
8. *Stalin, un monde nouveau vu à travers un homme*, Paris, 1935.
9. *Pluralism şi conflict social. O analiză socială a lumii comuniste*, Bucureşti, Ed.Enciclopedică, 1990, p.39-40.
10. Capitolul I: *Dimensiunea rurală de la Ţari la Stalin*, p.24.
11. *Ridicarea oraşelor*, p.30-42.
12. *Societatea urbană, noua forţă de muncă*, p.48.
13. p.80.
14. Vezi, spre exemplu, Walter Laquequr, *Stalin, The Glasnost Revelations*, New York, Chaerles Scribner's Sons, 1990, 382 p., *passim*.
15. *Ştiinţele Sociale: o nouă ideologie*, p.85-100.
16. *Soluţia: o nouă linie*; capitolul IX, p.112-121.
17. *Provocarea lui Gorbaciov* (10), *Programul politic: o democraţie cu partid unic ?* (11), *Obstacolul economic: planificare şi pieţe* (12).
18. Vezi instrucţiunile lui Hitler pentru presă (10 noiembrie 1938), în *The Nazy Years. A Documentary History*, Edited by Joachim Remak, New York, Englewood Cliffs, 1969, p.115.

GH. PUNGĂ

A «risipit» Alexandru Lăpuşneanu cetăţile Moldovei?

Pentru marele public şi chiar pentru unii istorici Alexandru Lăpuşneanu continuă să reprezinte nu numai prototipul domnului tiran şi sadic, dar şi a voievodului care a dispus distrugerea cetăţilor moldoveneşti. Principalul argument în susţinerea acestei aserţiuni l-a constituit un scurt capitol din cronica lui Grigore Ureche intitulat *Cînd au răsipit Alexandru vodă cetăţile din Ţara Moldovei*: «Alexandru vodă vrîndu să între în voia turcilor, precum să făgăduisă înaintea împăratului că va răsipi toate citățile din Ţara Moldovei, numai să-i dea domniia, văzîndu împăratul atîta amestecături ce să făcea în ţară, gîndi ca să slăbească ţara din temelie, ca să nu să afle apărături şi lăsă cuvîntu că cine va răsipi cetăţile din Ţara Moldovei, aceluia va da domniia. Deci Alexandru vodă făcîndu pre cuvîntul împăratului, umplîndu toate cetăţile de lemne, le au aprinsu de au arsu şi s-au răsipit, numai Hotinul l-au lăsat, ca să fie apărătură dispre leşi». Concluzia autorului o găsim în paragraful următor sugestiv denumit *Învăţătură şi certare*: «De acesta lucru cunoaştem că nici un bine nu au făcut ţării...».[1]

Compilînd aproape integral aceste rînduri, Nicolae Costin conchidea la fel de moralizator: «Faptele domnilor, ori laudă, ori ocară le aduc şi le răsună la lume; de sîntu fapte bune, laudă; de sîntu rele, ocară. Nime nu va lăuda aciastă faptă a lui Alexandru vodă cu răsipa cetăţilor, iară a-l ocărî pentru aceste stricăciuni, ci-au făcut cetăţilor, lumea nu să va sătura de ocări».[2]

Şi, într-adevăr, această imagine a lui Lăpuşneanu a rezistat peste veacuri, avînd, uneori, credit chiar şi din partea marilor istorici. Astfel, în timp ce A. D. Xenopol scria că, la cererea turcilor, voievodul ar fi dispus ca cetăţile Moldovei, care în mare parte erau construite din lemn, să fie arse,[3] N. Iorga includea în *Istoria armatei româneşti* un capitol intitulat *Nimicirea puterii militare a Moldovei de către Alexandru Lăpuşneanu*, unde consideră că în acea perioadă ar fi avut loc atît «... dezorganizarea întregii puteri militare a Moldovei prin înlocuirea vechii alcătuiri a ţării sprijinită pe rosturile ostăşeşti, printr-o nouă alcătuire civilă», cît şi dărîmarea principalelor fortificaţii moldoveneşti. De

altfel, şi în cunoscuta sa sinteză de istorie românească, marele nostru istoric acceptă «trista poveste a risipirii tuturor cetăţilor Moldovei» de către această personalitate politică care «nu e vrednică de luare aminte».[4]

Influenţaţi de izvoarele narative menţionate, cît şi de opinia acestor titani ai gîndirii româneşti, şi alţi istorici au admis demantelarea cetăţilor din Ţara Moldovei de către Alexandru Lăpuşneanu. «Pentru plăcerea turcilor — scria Alexandru V. Boldur — el distruge cetăţile, în afară de Hotin, de care turcii aveau nevoie, pentru ca ei să-l prefacă mai tîrziu în raia».[5] Arătînd că «posteritatea, ori de cîte ori a trecut pe lîngă acest fapt cu gîndul, totdeauna a protestat...», unii specialişti au considerat că evenimentul a fost posibil atunci «cînd Moldova a ajuns vasală turcilor şi existenţa cetăţilor moldoveneşti incomoda exercitarea suzeranităţii acestora, ele putînd să ajungă cuiburi de ultimă rezistenţă, iar pentru domnii care se succedau aşa de des după 1546 înainte, cuiburi de speranţe pentru pretendenţii la tron...».[6] Alţii, însă, l-au acuzat deschis pe voievod de lipsă de patriotism: «Aşa s-a ajuns ca ambiţia de a ajunge vodă (a doua oară — n. ns.) să fie mai tare decît dragostea de patrie şi grija de apărarea ei».[7] Aceste interpretări au fost însuşite şi de tratatul academic de istorie a României, unde se consideră că «... pentru întărirea asupririi şi diminuarea capacităţii de rezistenţă a celor două ţări (Moldova şi Ţara Românească — n. ns.) turcii au poruncit să fie distruse fortificaţiile, atît cele din interior, cît şi cele de la margine», iar «distrugerea cetăţilor micşora pentru cotropitor primejdia unor răscoale (sic), care ar fi găsit în ele importante puncte de sprijin».[8]

Bazîndu-se pe o ordine şi o logică cu care s-a impus în istoriografia noastră, dar şi pe o analiză critică a izvoarelor, Const. C. Giurescu arăta, cu aproape cinci decenii în urmă, că în problema «răsipirii» cetăţilor a fost vorba doar de un simulacru («de ochii turcilor») «... s-au dacă într-adevăr ea s-a aplicat, atunci a privit cetăţile de a doua mînă, cum erau, de pildă, Romanul şi Crăciuna».[9] La această ultimă categorie, cunoscutul editor Aurel Sava a adăugat şi cetatea Orhei, a cărei vatră ar fi fost părăsit înainte de 10 mai 1574.[10]

Sugerat, de altfel, de Alex. Lapedatu încă din 1914,[11] punctul de vedere al istoricului Const. C. Giurescu a fost însuşit de cei mai mulţi specialişti contemporani. Dintre aceştia, menţionăm pe L. Chiţescu, autorul unei documentate teze de doctorat consacrate fortificaţiilor moldoveneşti, care îşi exprima îndoiala în legătură cu îndeplinirea poruncii sultanului, Lăpuşneanu «mulţumindu-se, probabil, cu un simulacru în acest sens», întrucît atît arheologic cît şi istoric existenţa cetăţilor este atestată în continuare «...fiind distruse de fapt la începutul ultimului sfert al veacului al XVII-lea de către Dumitraşco Cantacuzino».[12]

Din coroborarea izvoarelor mai vechi cu cele descoperite în ultimii ani, s-a concluzionat că nici nu a existat o dispoziţie a Porţii privind distrugerea cetăţilor în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu.[13] Cu toate acestea, unele cercetări recente continuă să accepte ideea că, din porunca sultanului, acest voievod ar fi dispus dărîmarea unora dintre fortificaţii. Astfel, într-o lucrare cu caracter monografic apărută recent se afirmă: «Faptul că în această a doua

domnie, Alexandru Lăpuşneanu a luat măsura dramatică a distrugerii Cetăţii de Scaun a Sucevei (pentru a materializa o promisiune făcută Porţii otomane, în vederea reînvestirii sale ca domn al Moldovei), dincolo de semnificaţiile complexe politice şi militare ale actului amintit, a constituit momentul începutului declinului ireversibil al Sucevei ca Cetate de Scaun».[14] Cu atît mai mult, deci, iubitorii de literatură istorică sînt îndrituiţi să-i impute domnului nu numai nimicirea clasei boiereşti, dar şi a sistemului de fortificaţii al Ţării Moldovei.

În cele ce urmează, ne propunem să redeschidem acest «dosar», cu intenţia de a-i anexa şi alte «piese», unele valorificate doar parţial de istoriografia noastră. Pentru aceasta considerăm necesară aducerea în discuţie a unor evenimente care au precedat cea de-a doua domnie a lui Alexandru Lăpuşneanu. Se ştie, astfel, că prin politica sa nerealistă, Despot vodă s-a izolat în scurt timp, atît pe plan intern, cît şi pe cel extern, ajungînd să fie suspectat chiar de foştii săi susţinători. În aceste condiţii, încă din vara anului 1563, sultanul intenţiona să-l înlocuiască cu fostul domn care căpătase azil la Poartă. Căutînd să preîntîmpine revenirea în ţară a aceluia pe care îl trădaseră la Verbia, principalii dregători l-au proclamat domn, la începutul lunii august, pe hatmanul Tomşa. Asediul cetăţii de scaun a Moldovei în care se refugiase fostul domn Despot vodă a durat aproximativ trei luni, timp în care s-au produs mari distrugeri nu numai oraşului şi curţii domneşti de aici, dar şi fortificaţiei propriu-zise. Unele izvoare folosite parţial de noi şi într-un alt studiu,[15] confirmă această aserţiune. Cunoaştem că pentru demantelarea zidurilor cetăţii Tomşa a apelat şi la specialişti ardeleni: astfel, încă la 21 august, solul său se întorcea din Transilvania cu un ajutor militar care avea în frunte pe comandantul cetăţii Muncaci, Thomas Daczó.[16] În aceeaşi lună, noul domn cerea bistriţenilor trei-patru sute specialişti în minarea zidurilor («trecentos aut quadrigentos pedites pixidarios bonos»), care urmau să fie conduşi în Moldova de căpitanul Francisc Nyakazo.[17] La 4 septembrie, «craiul» scria din nou bistriţenilor, arătînd că mai trimite în ajutorul lui Daczó 67 de călăreţi conduşi de Mihail Rácz, cerînd acestora alţi 160 de «pixidari» ce trebuiau «să facă galerii şi şanţuri subterane», precum şi 120 de chintale de pulbere.[18] Aflat sub zidurile Sucevei, la 15 octombrie 1563, Thoma Daczó cerea şi el bistriţenilor praf de puşcă în valoare de 100 de florini.[19] Peste o săptămînă, însuşi susţinătorul lui Lăpuşneanu, Ioan Sigismund Zápolya poruncea bistriţenilor să mai trimită la Suceava 100 de «pixidari».[20]

Scriind la puţin timp după desfăşurarea acestor evenimente, Antonio Maria Graziani arăta că cetatea în care se refugiase Despot a fost asediată de aproximativ 600 de oşteni aduşi din Ardeal.[21] De asemenea, Sommer scria că cetatea a fost asediată de ardeleni înarmaţi şi că «încetul cu încetul, toate zidurile au început să se deterioreze».[22] În sfîrşit, Nicolae Costin nota şi el că «den Ardial să pornisă 1000 de călăreţi şi pre atîţia pedestraşi, de la craiu Ioan Jicmontu, şi au vinit într-agiutoriu Tomşii şi iar au mărsu Tomşea de au încungiurat cetatea Sucevii, unde era Dispot închis, şi au apropiat puşcile de bătea cetatea».[23] De remarcat este faptul că şi Grigore Ureche menţionează asediul Sucevei, dar nu pomeneşte «agiutoriul din Ardeal», ci doar pe cel al

«ţării».[24] În schimb, eruditul nostru cronicar ştia că «răsipirea» cetăţilor moldoveneşti a fost ordonată de Alexandru Lăpuşneanu. Această afirmaţie nu este doar de domeniul ficţiunii, ea fiind preluată, se pare, din unele rapoarte redactate în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Astfel, la 1587, un anonim misionar papal scria: «Nu departe de aceşti munţi (Carpaţi — n. ns.) se află pe un loc înalt cetatea Sucevei, vechea reşedinţă a principilor, dar a fost dărîmată pe jumătate de voievodul Alexandru în anul 1564 pentru ca duşmanii săi să nu mai poată pune stăpînire pe ea; poate fi deci uşor refăcută».[25] În acelaşi an, un călător maghiar a văzut aici «prea frumosul palat şi cetatea distrusă».[26]

Aceste informaţii care au cunoscut, probabil, o anumită circulaţie şi în veacul următor, nu trebuie să ne surprindă: autorii lor, misionari catolici care doreau să reactiveze liga antiotomană, au coroborat, se pare, mutarea principalei reşedinţe domneşti la Iaşi, de către domnul ce beneficiase de protecţia Înaltei Porţi şi era apreciat ca un colaborator al acesteia, cu distrugerea parţială a fortificaţiei muşatine.[27] Astfel, nu întîmplător, credem, primul călător a pus în antiteză pe Lăpuşneanu cu pretendenţii susţinuţi de ţările creştine («duşmanii săi»), într-un moment în care papa Sixt al V-lea încerca să-l înduplece pe Petru Şchiopu să ridice armata contra otomanilor.

Să fi extins, oare, Grigore Ureche cazul Sucevei asupra celorlalte cetăţi moldoveneşti? Foarte probabil că nu. În vremea în care a trăit marele cronicar se ştia, se pare, că şi alte cetăţi au cunoscut unele distrugeri la mijlocul secolului al XVI-lea. În *Cronica moldo-polonă* se arată că «aceluiaşi Alexandru i-a poruncit sultanul Soliman să dărîme o cetate în Ţara Moldovei, Neamţul».[28] Autorul acestui izvor narativ care a fost redactat în Iaşi în toamna anului 1566 de către un înverşunat adversar al lui Lăpuşneanu, a avut, probabil, în vedere lupta purtată de acest domn cu pretendentul Mîzgă care a preluat numele marelui Ştefan (iunie 1566),[29] chiar sub zidurile puternicului fort nemţean.

Căutînd să defăimeze pe domn — în acel an relaţiile moldo-polone au cunoscut o serioasă înrăutăţire — cronicarul nu menţionează atacul acestui pretins voievod, ci doar măsurile severe executate la un ospăţ! Nu este deci exclus ca de aici să fi preluat Ureche şi ideea că din porunca sultanului au fost «răsipite» cetăţile Moldovei.

Unii istorici au sesizat faptul că şi în privinţa Hotinului sînt nepotriviri curioase în izvoare: în timp ce Grigore Ureche afirmă că «... numai Hotinul l-au lăsat să fie apărătură despre leşi», o informaţie polonă din 25 noiembrie 1564, arată că acestei cetăţi i s-a dat foc.[30] După părerea noastră, şi cetatea de pe malul Nistrului a putut să cunoască unele distrugeri în acei ani, dar nu din porunca lui Alexandru Lăpuşneanu. Se cunoaşte că, în schimbul ajutoarelor primite de la Laski, Despot vodă i-a cedat acestui nobil polon Hotinul, iar turcii au condiţionat confirmarea sa pe tron de readucerea în stăpînirea Moldovei a acestei importante fortificaţii.[31] Ca urmare, în ianuarie 1563, în urma unei adevărate campanii militare, Despot a instalat proprii oşteni în Hotin.[32] Mai multe rapoarte scrise în noiembrie 1563, arată că, după moartea lui Despot, Laski a reocupat cetatea.[33] Dintre acestea, cel mai interesant este cel care a fost scris la 20 noiembrie de Francisc Zay, avînd ca destinatar pe împăratul

Ferdinand. Relevînd importanţa Hotinului —«de aici s-ar putea pune şi un nou voievod» — autorul recomandă păstrarea fortificaţiei, «căci fiind acea cetate în mîinile domnului Laski... valahii nu vor îndrăzni niciodată să întreprindă ceva împotriva Preasacrei Voastre Maiestăţi».[34] Cu toate acestea, în urma intervenţiei directe a sultanului pe lîngă Sigismund August, Hotinul a fost retrocedat Moldovei.[35] Cu acest prilej, a fost posibil ca Laski, un vechi duşman al lui Lăpuşneanu, să fi poruncit incendierea cetăţii: la 25 noiembrie 1564, în Polonia se ştie că acestei puternice fortificaţii «... care fusese în stăpînirea domnului Laski, i s-a dat foc». Ea nu a avut prea mult de suferit din moment ce, spre sfîrşitul domniei sale, Bogdan Lăpuşneanu a rezidat aici cîteva luni,[36] iar, la 1574, polonezul Stryjkowski vedea în Hotin «... o cetate frumoasă şi întărită pe o stîncă».[37] De altfel, şi în deceniile următoare, aceasta a continuat să joace un important rol militar în istoria Moldovei: la 1587, călătorul anonim menţionat mai sus scria că «pe malul Nistrului, în faţa Cameniţei... se află Hotinul, o cetate foarte puternică».[38]

Influenţaţi de această imagine denaturată a personalităţii lui Lăpuşneanu, unii cercetători au considerat că şi mutarea tîrgului Orhei la aproximativ 18 km NV de vechea cetate s-a făcut din cauza distrugerii de către acelaşi voievod a vechii fortificaţii.[39] Trebuie să arătăm însă că însăşi demantelarea, în aceşti ani, a cetăţii de la Orheiul Vechi nu este sigură. Se ştie, apoi, că, încă din prima sa domnie (la 1554), Alexandru Lăpuşneanu a întreprins unele lucrări în apropiere de vatra Orheiului Nou, fapt care ne face să presupunem că noua aşezare exista încă din aceşti ani. Mai mult chiar, nu este exclus ca acest domn sau poate fiul său să se fi îngrijit de refacerea cetăţii: aşa ne explicăm de ce, chiar de la începutul domniei lui Ion vodă (1572), pîrcălabii de Orhei sînt trecuţi, pentru prima dată în secolul al XVI-lea, ca membri ai divanului.

În ceea ce priveşte aşa-zisele cetăţi de mîna a doua, cum ar fi Romanul, Crăciuna sau Soroca, nici un izvor istoric nu atestă vreo distrugere în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu.

Pe de altă parte, admiţînd că principalele fortificaţii ale Ţării Moldovei ar fi fost demantelate în această perioadă, cum explicăm menţinerea pîrcălabilor în sfatul domnesc în cea de a jumătate a secolului al XVI-lea? De ce călătorii străini, care în aceeaşi perioadă au traversat spaţiul est-carpatic, nu vorbesc decît despre distrugerea parţială a fostei cetăţi de scaun? De ce cronicarul Azarie, un evocator contemporan şi imparţial al domniilor lăpuşnene nu menţionează arderea fortificaţiilor din Ţara Moldovei? El ştia însă că la Suceava oştenii lui Ştefan Tomşa «au săpat şanţuri şi tunele şi au făcut un drum tainic şi au ajuns pînă la porţi şi au aşezat armele cele grele şi aruncătoare de foc, adică puşti, şi au început să bată în cetate cu tot felul de măiestrii..., făcînd război... ziua şi noaptea şi vărsare de sînge şi pieire de oşteni, timp de patru luni».[40] Or, aşa cum arătam mai sus, afirmaţia cronicarului este confirmată şi de alte izvoare contemporane. De asemenea, şi cercetările arheologice atestă o continuitate neîntreruptă de viaţă în cetăţile Moldovei pînă în secolul al XVII-lea.[41] În schimb, Ion Neculce arată că principalele fortificaţii ale ţării au fost arse în timpul celei de-a doua domnii a lui Dumitraşco Cantacuzino (februarie 1674 — decembrie 1675): «Scris-au atuncea vezirul lui Dumitraşco

vodă, ieşind nemţii din cetăţile Ţării Moldovei, să trimită să le strice toate, ca altă dată să nu mai vie oşti să între într-însăli [...]. Decii atuncea au stricat şi au răsipit cetatea Sucevei şi cetatea Neamţului şi cetatea Hotinului».[42]

În concluzie, apreciem că unul din cele mai grave capete de acuzare aduse domnului Alexandru Lăpuşneanu trebuie înlăturat. Voievodul care a rezidit biserica de mari proporţii a mănăstirii Bistriţa şi care s-a îngrijit de lăcaşurile Sf. Nicolae din Rădăuţi, Sf. Dumitru din Suceava, Putna, Neamţ, ctitorind din temelii Pîngăraţii, Socola, vechea biserică de la Aroneanu, Vînătorii Bistriţei şi «cea mai mare şi mai strălucită mănăstire de pînă atunci din Moldova», Slatina, nu putea să dispună, chiar dacă i-ar fi cerut-o sultanul, distrugerea tuturor cetăţilor moldoveneşti. Fiind considerat, mai ales în cea de-a doua domnie, un colaborator al Porţii şi coroborînd mutarea principalei reşedinţe domneşti la Iaşi cu distrugerile suferite de cetatea de scaun a Sucevei în timpul asedierii lui Despot, principalii adversari ai lui Alexandru Lăpuşneanu au pus în circulaţie această informaţie care a avut o largă rezonanţă de-a lungul veacurilor.

Note

1. Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Ediţie îngrijită de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1955, p. 179. În prima parte a unui studiu publicat recent, cunoscutul cercetător N. A. Ursu a redeschis discuţia în legătură cu paternitatea acestei cronici (v. AIIAI, t. XXVI/1, 1989, p. 363-380), care este atribuită lui Simion Dascălu. Deşi argumentele ni se par convingătoare, nu am operat nici o modificare în această notă redactată cu cîţiva ani mai înainte, fie şi pentru faptul că ar fi putut crea anumite confuzii în rîndul acelor cititori care nu au cunoscut încă noul punct de vedere.
2. N. Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601 şi de la 1703 la 1711*, ediţie îngrijită de Const. A. Stoide şi I. Lăzărescu, Bucureşti, 1976, p. 218.
3. A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, vol. III, Ediţia a IV-a, îngrijită de N. Stoicescu, Bucureşti, 1986, p. 74.
4. N. Iorga, *Istoria armatei româneşti*, vol. I, Vălenii de Munte, 1910, p. 317; idem, *Istoria românilor*, vol. V, Bucureşti, 1937, p. 80, unde marele istoric arată că «îndată după asigurarea sa în scaun, Alexandru al Moldovei, bolnav şi orb (sic), săvîrşi două fapte care-l expun oprobiului vremilor»: uciderea boierilor şi distrugerea cetăţilor. Vezi şi Idem, *La vérité sur le passé et le présent de la Bessarabie*, Bucureşti, 1922, p. 28.
5. A. V. Boldur, *Istoria Basarabiei*, vol. I, Chişinău, 1937, p. 203. Pentru aceeaşi opinie, vezi şi Ştefan Ciobanu, *Basarabia*, Chişinău, 1926, p. 127-128; P. P. Panaitescu, *Istoria românilor pentru clasa a VIII-a secundară*, Craiova, 1942, p. 155.
6. I. Minea, N. Grigoraş, Gh. Cojoc, *Din trecutul Cetăţii Neamţului*, în CI, XVII, 1943, p. 158-161; vezi şi N. Grigoraş, *Vechi cetăţi moldoveneşti. Originea lor*, în SCI, Iaşi, 1947, p. 132-155.
7. Grigore Foit, *Cetatea de scaun Suceava*, Bucureşti, 1958, p. 36. Cf. I. Paşa, *Mărturii ale istoriei poporului nostru: Cetatea Neamţului*, Bucureşti, 1958, p. 39.
8. *Istoria României*, vol. II, Bucureşti, 1962, p. 798.
9. Este vorba de conferinţa ţinută la radio la 19 ianuarie 1943 care a fost publicată sub titlul *Un nedreptăţit – Alexandru Lăpuşneanu* în volumul *Din trecut*, Bucureşti, 1942, p. 89-99. Această opinie a fost însuşită şi de N. Stoicescu (vezi A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 115, n. 48).
10. Aurel Sava, *Documente privitoare la tîrgul şi ţinutul Orheiului*, Bucureşti, 1944, p. X; Constantin C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene*, Bucureşti, 1967, p. 254.
11. Alex. Lapedatu, *Cetatea Sucevei*, Bucureşti, 1914, p. 10-11.

12. L. Chiţescu, *Fortificaţiile Moldovei în secolele XIV-XVI – cetăţi voievodale şi fortificaţii orăşeneşti*, Bucureşti, 1972, p. 26; idem, *Consideraţii istorice asupra fortificaţiilor Moldovei*, în RMMI, 1981, p. 45-50. Cf. Radu Popa, *Cetatea Neamţului*, Ediţia a II-a, Bucureşti, 1968, p. 17-19; Tudor Octavian Gheorghiu, *Arhitectura medievală de apărare din România*, Bucureşti, 1985, p. 236; Grigore Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României, de-a lungul veacurilor*, Bucureşti, 1981, p. 210.
13. M. Maxim, *Obligaţiile militare, în muncă şi de transport ale Moldovei şi Ţării Româneşti, faţă de Poartă în a doua jumătate a veacului XVI*, în AUBI, XVIII, 1979, p. 104; *Istoria militară a poporului român*, vol. III, Bucureşti, 1987, p. 27.
14. Mircea D. Matei, *Civilizaţie urbană medievală românească. Contribuţii. (Suceava pînă la mijlocul secolului al XVI-lea)*, Bucureşti, 1989, p. 164.
15. În acest sens, vezi studiul publicat în numărul precedent al acestei reviste.
16. Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV/1, p. 583.
17. *Ibidem*. Cf. Hurmuzaki, *Documente*, II/1, p. 477, unde se reproduce o scrisoare a principelui Transilvaniei către sultan în care se arată că au fost trimişi în Moldova 400 oşteni şi 300 «pixidari».
18. Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV/1, p. 584-585.
19. *Ibidem*, p. 586.
20. *Ibidem*, p. 587.
21. Émile Legrand, *Deux vies de Jacques Basilikos*, Paris, 1889, p. 198.
22. *Ibidem*.
23. N. Costin, *op. cit.*, p. 213.
24. Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 174.
25. *Călători străini despre ţările române*, vol. III, Bucureşti, 1971, p. 201.
26. *Ibidem*, p. 216.
27. În acest sens, vezi T.Holban, *Eşecul tentativei izuite din 1588*, în MI, 6, 1983, p. 53-56.
28. *Cronicele slavo-române din sec. XV-XVI*, publicate de Ion Bogdan, ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 177-187. De menţionat şi faptul că autorul acestei cronici ştia că pe Despot moldovenii «l-au înconjurat în Suceava şi l-au bătut cu tunurile acolo multă vreme».
29. Gh. Pungă, *Un protector al artei şi culturii moldoveneşti – Alexandru Lăpuşneanu*, în AŞUI (Serie nouă) Secţ. a III-a, Istorie, XXXI (1981), p. 50, n. 62.
30. N. Iorga, *Nouveaux materiaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilikos l'Heraclide, dit le Despot, prince de Moldavie*, Bucureşti, 1900, p. 85.
31. *Ibidem*, p. 58; vezi şi Hurmuzaki, *Documente*, II/1, p. 437.
32. *Călători străini despre ţările române*, II, p. 215; vezi şi Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 457.
33. La 16 noiembrie 1563, Albert de Wyss scria din Constantinopol lui Ferdinand că nobilul polonez «a ocupat o cetatea numită Hotin» (*Suceava. Documente privitoare la istoria oraşului (1388-1918)*, vol. I, Bucureşti, 1989, p. 180; Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 481-482).
34. *Suceava. Documente privitoare la istoria oraşului*, p. 183.
35. Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979, p. 246.
36. Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. I, Bucureşti, 1929, p. 304 şi 305-306.
37. *Călători străini despre ţările române*, II, p. 454; vezi şi *Cronica armenilor din Cameniţa*, unde se arată că, în 1574,numai Siretul şi Suceava au scăpat nearse de turci şi tătari (H. Dj. Siruni, *Mărturii armeneşti despre România din cronica armenilor din Cameniţa*, Partea I (1430-1611), Bucureşti, 1936, p. 13).

38. La 1585, François de Pavie vedea în Hotin «un castel mic, încins cu ziduri de cărămidă, clădit după sistemul vechi şi dominînd în toate părţile» (*Călători străini despre ţările române*, III, p. 184); la 1593, călătorul rus Trifon Korobeinikov scria că aici se află o cetate nu prea mare, dar din piatră (*Ibidem*, p. 351), iar la 1600, la Hotin s-a adăpostit temporar Ieremia Movilă în faţa impetuosului atac al lui Mihai Viteazul.

39. Constantin C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene*, p. 254, unde se arată că «pricina pentru care s-a făcut mutarea vetrei /oraşului/ nu e cunoscută; se crede că ea ar fi distrugerea cetăţii respective, potrivit ordinului turcesc de către Alexandru Lăpuşneanu, în a doua domnie a sa». Pentru cercetările de la Orheiul Vechi, vezi şi recenta lucrare *Arheologhiceschie issledovania Starom Orhee*, Chişinău, 1991.

40. *Cronicele slavo-române din sec. XV-XVI*, p. 144.

41. L. Chiţescu, *Consideraţii istorice asupra fortificaţiilor Moldovei*, p. 45-50. De menţionat şi faptul că, la 1595, cetăţile aveau o anumită importanţă din moment ce tratatul încheiat de Ştefan Răzvan cu Sigismund Bathory viza pe «căpitanii şi întăriturile» Ţării Moldovei. Un astfel de articol nu se află în varianta aproape identică încheiată cu reprezentanţii lui Mihai Viteazul la Alba Iulia.

42. *Cronica lui Ion Neculce copiată de Ioasaf Luca. Manuscrisul «Mihail»*, Ediţie de Zamfira Mihail şi Paul Mihail, Bucureşti, 1980, p. 19-20. De altfel, există şi alte informaţii din care reiese că unele cetăţi au avut de suferit în timpul acestei domnii (vezi Hurmuzaki, *Documente* V/1, p. 93 şi V/2, p. 145).

A. Istoria românilor

Academia Română, Institutul de Istorie Cluj, *Bibliografia istorică a României*, VII, *1984-1989. Bibliografie selectivă*, coordonatori: Acad. ŞTEFAN PASCU, GHEORGHE HRISTODOL, autori: GHEORGHE HRISTODOL, LUDOVIC BÁTHORY, GHEORGHE IANCU, DELIA MARGA, NICOLAE PĂUN, STELIAN MÂNDRUŢ, CONSTANTIN IVANEŞ, traducerea în limba franceză DELIA MARGA, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 1990, 411 p.

Cu o ritmicitate demnă de toată cinstea, Colectivul academic de la Cluj înfăţişează culturii noastre, la fiecare cinci ani, sinteza bibliografică a cercetării istorice şi a ştiinţelor conexe istoriei, din aria pluridisciplinarităţii. Volumul al VII-lea înregistrează, *selectiv*, 10584 de titluri reprezentînd cărţile, studiile şi articolele din revistele de specialitate şi cele cu conţinut ştiinţific din revistele de cultură româneşti şi străine, din perioada septembrie 1984 — septembrie 1989, Au fost inserate şi unele studii din anii precedenţi, excepţie obiectivă, determinată de decalajul existent între datele calendaristice ale unor periodice şi apariţia lor reală.

De la un volum la altul se constată preocuparea autorilor-editori pentru perfectarea sumarului, pentru o cît mai fidelă şi explicită înregistrare a titlurilor. O comparaţie, bunăoară, cu volumul anterior (VI, 1979-1984, Bucureşti, Editura Academiei, 1985, 532 p., 12.909 titluri) ne relevă o regîndire a arhitecturii volumului. Aceleaşi diviziuni mari şi aproape aceleaşi subdiviziuni, dar o modificare în periodizarea epocii moderne, care în acest tom începe cu *momentul Horea*. De asemenea, *Istoria culturii şi a civilizaţiei*, care în precedentele volume formează un capitol aparte la sfîrşitul diviziunii B., *Istoria României*, a fost distribuită pe epoci istorice (veche, medie, modernă, contemporană). Apoi, *Ştiinţele auxiliare ale istoriei* (cap. V, diviziunea A., *Probleme generale*) sînt mult mai bine reprezentate în acest volum, figurînd acum şi cercetări de istoria mentalităţilor, lingvistică istorică, dialectologie, semantică istorică, habitat, paleofaunistică şi paleobotanică, ceea ce arată dilatarea sferei de cercetare, «convocarea» în sprijinul restituţiei istorice a unui «Celuilalt» mai numeros («recunoaşterea Celuilalt» numeşte Jacques Le Goff pluridisciplinaritatea).

Bibliografia istorică a României este un instrument fundamental pentru cercetare, o imagine a muncii istoricilor şi a confraţilor din ştiinţele învecinate, cu care istoria se interferează frecvent.

Ion Toderaşcu

VIRGIL CÂNDEA, *Mărturii româneşti peste hotare. Mică enciclopedie de creaţii româneşti şi de izvoare despre români în colecţii din străinătate*, I, Albania-Grecia, Ed.Enciclopedică, Bucureşti, 1991, 602 p. + XXXII ilustraţii

O asemenea lucrare, care să «ne îngăduie să ştim cum am fost cunoscuţi de alţii, cum s-a constituit o imagine despre români în cultura altor popoare, cum ne-am acreditat în conştiinţa umanităţii», era de multă vreme aşteptată de cultura română.

Munca stăruitoare, de aproape trei decenii, a reputatului istoric Virgil Cânde este acum încununată de succes, specialiştii avînd la îndemînă un instrument de documentare extraordinar de bogat, un repertoriu de surse bibliografice care informează despre bunurile înstrăinate, data şi împrejurările cînd au părăsit ţara, toate permiţînd studiererea motivaţiilor şi reconstituirea circulaţiei acestor bunuri.

Numeroase opere de artă, manuscrise, tipărituri, documente româneşti au fost înstrăinate, prin diverse mijloace, de-a lungul timpului, multe dintre acestea (precum cele de la Muntele Athos) aşteptînd încă să fie clasate, transcrise şi publicate. De aceea, lucrarea «nu are, cum mărturiseşte autorul, pretenţia de a cuprinde toate creaţiile culturale româneşti risipite în lume sau izvoarele străine privind istoria noastră, ci numai o parte însemnată din cele depistate pînă acum şi anume acelea despre care am avut informaţii suficiente pentru a le descrie».

Proiectată în mai multe volume, lucrarea va cuprinde doar piese care au legătură cu istoria şi cultura românilor (documente interne, manuscrise, hărţi, stampe, cărţi rare, construcţii, opere de artă, toate făurite de români, dar şi izvoare şi creaţii străine care au ca obiect trecutul poporului nostru, precum rapoarte diplomatice, corespondenţă, inscripţii, manuscrise, cărţi, atlase, creaţii artistice).

Nu au fost incluse în volumul aici prezentat piese care n-au putut fi cu precizie identificate şi localizate, deoarece ele nu sînt descrise în inventare sau studii (precum picturi şi sculpturi de peste hotare ale unor artişti români contemporani, izvoare din arhive şi biblioteci străine păstrate în reproduceri microfilmate sau xerografiate la Arhivele Statului din Bucureşti, bunurile de cultură păstrate în oficiile diplomatice româneşti, ce fac parte din patrimoniul naţional).

Primul volum, care cuprinde mărturii româneşti şi izvoare străine despre poporul nostru din ţări cuprinse, în ordine alfabetică între Albania şi Grecia (cu capitole substanţiale, aşa cum era de aşteptat, pentru Austria, Bulgaria, Ceho-Slovacia, Franţa, Germania şi Grecia), oferă şi datele indispensabile pentru buna consultare a lucrării.

Clasarea pieselor a fost făcută, indiferent de identitatea lor, româneşti sau străine, după criteriul geografic (pe ţări şi localităţi) şi pe colecţii (în cadrul cărora piesele au fost clasate categorial: documente, manuscrise, opere de artă,

cărţi rare etc.), iar în cadrul categoriilor au fost ordonate după criteriul cronologic.

Descrierea pieselor cuprinde elementele specifice fiecărei categorii, necesare identificării, precum denumirea, data, autorul, ornamentaţia, dimensiunile, locul apariţiei, materialul, numărul de inventar şi multe altele. În cadrul fiecărei ţări, descrierile sînt numerotate pentru a permite regăsirea lor în *Indice* (proiectat pentru volumul al II-lea).

Referinţele consistă în indicarea surselor bibliografice sau a provenienţei informaţiilor care justifică includerea pieselor în lucrare şi oferă elemente pentru descrierea şi clasarea lor; de asemenea, a publicaţiilor în care s-au tipărit documente, manuscrise şi a reproducerilor, în cazul în care există fotocopii, microfilme, xerografii sau reproduceri fotografice pentru piesele publicate.

Anexele, cuprinzînd un indice general (nume de persoane şi locuri, de realităţi istorice şi culturale ce privesc trecutul poporului şi al ţării noastre), abrevieri (titluri de cărţi, articole, colecţii de documente, publicaţii periodice, nume de ţări, abrevieri uzuale) şi ilustraţii (cu indicarea surselor) completează, în chip fericit, remarcabilul efort al lui Virgil Cândea.

De altfel, autorul mărturiseşte, în finalul *Introducerii*, că încearcă «un sentiment de eliberare, dar şi o mare satisfacţie, despărţindu-se de o lucrare care i-a concentrat preocupările şi eforturile timp de trei decenii»; totodată trăieşte şi un «sentiment de frustrare constatînd din această evidenţă globală cît de mare este partea din patrimoniul cultural naţional înstrăinată, cît de valoroase înt creaţiile înaintaşilor noştri pe care mulţi iubitori de cultură şi istorie de la noi nu le vor putea admira niciodată decît cel mult prin reproduceri».

Sentimente cărora nu putem decît să ne alăturăm, aşteptînd cu un real interes viitoarele volume ale unei lucrări care este închinată, cu recunoştinţă, «crainicilor culturii româneşti în lume» şi operei lor multiseculare.

Gheorghe Iutiş

VLAD GEORGESCU, *Istoria Românilor. De la origini pînă în zilele noastre*, ediţia a II-a revizuită şi adăugită, ARA Publications (American-Romanian Academy of Arts and Sciences), vol.VIII, Los Angeles, California. Bibliografia lui Vlad Georgescu şi Cuvînt înainte de MIHAI BOTEZ şi MARIA MANOLIU-MANEA, 1989, 394 p.

Dispărut în plină putere creatoare, Vlad Georgescu şi-a înscris numele în istoriografia noastră cu cîteva lucrări de aleasă ţinută. Înainte de a alege exilul (1978), a publicat (mai important) *Ideile politice şi iluminismul în Principatele Române, 1750-1830* (1972) şi *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1750-1830, 1831-1848* , I-II (1970, 1972). În anii exilului a scris o orginală şi interesantă *Istorie a ideilor politice româneşti (1369-1868)*,

premiată de Academia Româno-Americană al cărui membru a fost, precum şi *Istoria Românilor de la origini pînă în zilele noastre*, a cărei primă ediţie a văzut lumina tiparului în 1984.

Operînd cu *ideile*, a căror geneză şi acţiune le urmăreşte, cu curiozitate, pasiune, dar şi cu o rară capacitate de percepţie, Vlad Georgescu — în tot ce a scris — se mişcă pe spaţii largi, desprinzînd din istorie liniile fundamentale pe care se situează şi pe care acţionează procesele şi fenomenele care-i definesc esenţa. *Istoria* sa probează această predilecţie şi maniera de a-i da expresie.

Cartea nu este un *manual* în sensul strict al cuvîntului; nu este o expunere a istoriei româneşti şi a problematicii sale. Aşa cum se notează în *Cuvîntul înainte*, înfăţişează «succesiunea structurilor politice, economice, instituţionale şi culturale ale poporului român de la ivirea primelor formaţiuni statale şi pînă azi»; este «un studiu diacronic, preocupat de descifrarea sensului în care s-au dezvoltat structurile de bază ale societăţii româneşti», de la întemeiere şi pînă în zilele noastre (p.XIV-XV). Succesiunea celor şapte capitole reliefează viziunea istoricului (I *Antichitatea* (Originile), II, *Evul de Mijloc-sec.XIV-1716* (Societatea, Statutul internaţional şi politica externă, Bizanţ după Bizanţ: civilizaţia medievală), III, *Despotism şi Iluminism-1716-1831* (Epoca fanariotă, Habsburgii în Transilvania, Reformă şi revoluţie, Iluminismul şi conştiinţa naţională), IV, *Vremea Renaşterii-1831-1918* (Capitalism şi modernizare, Viaţa politică, Cultura naţională), V, *De la România Mare la Democraţia populară-1918-1947* (România Mare (1918-1938), Regimurile autoritare (1938-1944), De la autotaritarism la totalitarism (1944-1947), VI, *Comunismul în România* — 1948-1983 (Totalitarism şi autonomie (1948-1965), Autonomie şi neostalinism (1965-1983), VII, *România în anii '80*, VIII, *Eseu bibliografic*.

Partea a doua a istoriei, pe care Vlad Georgescu a trăit-o dramatic diferă ca ton de cea dintîi, în expunerea căreia autorul îşi stăpîneşte şi îşi cenzurează, deplin, sentimentele. În această secţiune, tonul devine polemic, acela al actorului care s-a situat în miezul evenimentelor. Una din trăsăturile esenţiale ale lucrării este urmărirea şi sublinierea continuă a relaţiei dintre istoria românilor şi istoria europeană, cu privire, mai ales, la mişcarea ideilor, la formele de guvernare, la formarea conştiinţei naţionale, la filozofia culturii.

Cartea lui Vlad Georgescu se adresează oamenilor de cultură şi cercetătorilor avizaţi. Ea nu oferă reţete: nu impune nici periodizarea şi nici judecăţile de valoare. Oferă o construcţie logică, inteligentă, bazată pe o profundă cunoaştere a realităţilor româneşti. Formulează aprecieri şi sugestii interesante, echilibrate, lipsite de prejudecăţi, asupra unor probleme fundamentale; acestea, chiar dacă nu sînt admise în totalitate, nu pot să fie, totuşi, ignorate.

Putînd sluji pentru informarea unui public mai larg, apropiat de problematica politică şi culturală a vremurilor noastre, *Istoria* scrisă de Vlad Georgescu este, totodată, un bun instrument pentru cercetătorii istoriei, interesaţi să pătrundă în intimitatea acesteia. Tipărirea şi răspîndirea cărţii în mediile intelectuale româneşti ar reprezenta — o credem cu toată convingerea, un autentic act de cultură.

. . . .

Gheorghe Platon

BUCOVINA (fotoalbum), Kiev, 1989

Frumosul album editat în condiţii grafice deosebite în capitala Uniunii Sovietice, în anul 1989, nu este altceva decît un document al deznaţionalizării forţate a românilor bucovineni. Răsfoind paginile albumului privind atent reuşitele fotografii constaţi cu bucurie existenţa unor profunde asemănări, o identitate, de fapt, între peisajul, oamenii şi obiceiurile acestui vitregit ţinut românesc şi celelalte provincii care alcătuiesc statul român. Excepţie au făcut şi aici însemnele heraldice ale comunismului, ale sovietizării, care au înlocuit statuile, casele memoriale, numerele de străzi ş. a. — amintind de români şi cinstind memoria marilor oameni din aceste locuri — cu pseudopersonalităţi, cu falşi idoli, agenţi ai rusificării şi fideli executori ai dogmelor marxist-leniniste.

Avînd ca scop vehicularea informaţiei — care se vrea istorică — albumul conţine un text apologetic, tipărit în trei limbi: rusă, engleză şi paradoxal — română. De ce paradoxal? În primul rînd, credem că este o concesie făcută elementului românesc, care poate să vadă chiar într-un context prin excelenţă denigrator, etnonimul *român* scris cu litere latine! Apoi, prezenţa textului în limba română este o dovadă că populaţia românească există, nu poate fi redusă complet la tăcere, chiar după ce s-au făcut eforturi uriaşe de a o alunga cît mai departe de vatra strămoşească, fiind împrăştiată «în cele patru vînturi».

În două pagini încadrate cu o casă, o cetate şi o biserică — toate trei eminamente româneşti — se încearcă cu disperare falsificarea adevăratelor valori, prezentarea complet denaturată a trecutului istoric al acestui frumos colţ de ţară românească. De la început, autorii ţin să fixeze în spaţiu străvechiul teritoriu românesc, făcîndu-l parte componentă a Ucrainei Sovietice. Este bine că ei menţionează «Ucraina Sovietică», deoarece reprezentantul misiunii diplomatice ucrainiene, C. Matziewicz, declară în anul 1919: «considerăm Nistrul ca graniţă între statele noastre». Peste puţin timp, efemerul stat ucrainian independent va fi din nou înghiţit de colosul rus, care îi va transfera în timp o parte din misiunea sa istorică. Merită remarcată sintagma «împărăţie a fagilor cărunţi» nu atît pentru plasticitatea ei, cît pentru adevărul ce-l cuprinde: fagii, efigia ţinutului, au încărunţit văzînd atîta minciună şi nedreptate.

După fixarea reperelor spaţiale se trece, la stabilirea limitelor temporale, de data aceasta şi cu pretenţii ştiinţifice. Astfel, sînt folosiţi ulicii şi ţiverţii, populaţii slave atestate de cronica rusească *Povestea anilor de demult*, pentru justificarea pretenţiilor de dominaţie asupra Nordului Moldovei; altădată, tot acestea justificaseră stăpînirea rusească şi în sudul Basarabiei. Ultimele cercetări în problema acestor două ramuri slave arată că aşezările ulicilor se grupează de o parte şi de alta a cursului superior a Bugului de Sud, iar ţiverţii se grupau între Nistru şi Răut, de unde au fost împrăştiaţi de nomazii turanici. Informaţiile asupra acestor populaţii se găsesc în temeinica monografie a lui V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, Bucureşti, 1982, p. 58. Deci concluzia «istoricilor» care au redactat acest text, potrivit căruia Nordul Bucovinei ar fi un pămînt străvechi slav nu este decît o fabulaţie menită a sluji idei preconcepute.

Vechiul oraş românesc Cernăuţi este situat, într-adevăr, «la întretăierea unor mari căi comerciale», în aceeaşi situaţie aflîndu-se şi Hotinul, unde în cea de-a doua jumătate a secolului al XIII-lea sînt ridicate întărituri cu ziduri de piatră; ambele localităţi se situau în zona unde influenţa românească interfera cu cea haliciană, dar nici una dintre ele nu va intra sub controlul politic al Rusiei de Halici-Wolhynia, căci astfel ar fi fost anexate împreună cu celelalte posesiuni ale cnezatului rusesc la regatul polonez în anul 1349, ceea ce nu s-a întîmplat. Dar, urmînd aceeaşi logică se afirmă că Bucovina ar fi aparţinut pînă la mijlocul secolului al XIV-lea cnezatului Haliciului, iar mai tîrziu (pînă cînd?) cnezatului de Halici-Wolhynia, pentru ca, în paragraful următor, expresie a aceleiaşi desfăşurări logice, acelaşi teritoriu (bănuim că prin Bucovina autorii înţeleg şi partea rămasă în componenţa statului român!) trece, pentru trei sute de ani *împreună cu Moldova*, în vasalitatea imperiului otoman.

Fenomenului de coabitare dintre români şi ruteni, I. Nistor îi dedică o carte: *Românii şi rutenii în Bucovina*, Bucureşti, 1915, în care surprinde foarte bine mecanismele prin care s-a ajuns ca în anul 1910, rutenii să formeze o proporţie de 38% din totalul populaţiei Bucovinei. Studiind evoluţia problemei, profesorul de la Universitatea din Cernăuţi, demonstrează punct cu punct netemeinicia «teoriei» rutene. Într-un alt studiu intitulat *Vechea graniţă de Nord a Moldovei*, Bucureşti, 1939, acelaşi autor relevă —pe baza documentelor Comisiei austriece din 1871, alcătuită pentru «regularea urbarială a proprietăţilor rurale şi urbane din fostele ţinuturi: Cernăuţi şi Suceava» —mersul graniţei ce separă lumea romană de cea slavă pe albia Nistrului: de la satul Băbeni (punctul cel mai înaintat spre nord-vest al ţinutului Cernăuţi pînă la Pîrîul Negru unde se alătură graniţei fostei raiale a Hotinului. Două lucruri merită menţionate: organizarea faimoasei căpitănii de Coţmani, asemănătoare cu cea din Codrul Tigheciului şi presărarea pe limanul Nistrului a numeroase schituri ortodoxe cu datoria de a apăra Moldova de «uniaţia» cu biserica Romei la care trecuseră ucrainienii încă din 1596.

În continuarea afirmaţiilor total nefondate, sînt inventate din belşug «puternice răscoale antifeudale», greve şi demonstraţii în sprijinul revoluţiilor ruse, care, pasă-mi-te, vor cunoaşte o intensitate maximă după «ocuparea de către România moşierească»; acum apar o galerie întreagă de eroi şi luptători pentru «un viitor luminos» ce avea să vină în 1940, transformînd Nordul Bucovinei româneşti în «străvechi pămînt sovietic».

Tot în acest stil, care se subordonează, credem, unui vast program editorial, apăruse în anul 1982, la Editura «Timpul», din Chişinău, un album tratînd despre capitala Basarabiei, fiind identic nu numai textul dar şi subiectele alese pentru ilustraţii.

Dar acum, cînd hiena roşie a dispărut din herbul românesc, cînd renaşterea naţională a trezit la viaţă energiile latente ale poporului român, începe a se contura tot mai clar ziua în care netrebnica defăimare făcută fiinţei noastre naţionale de către aceste albume ale propagandei imperialiste va dispare, adevărata istorie intrîndu-şi în drepturile sale fireşti.

Petronel Zahariuc

VASILE DIACON, *Vechi aşezări pe Suha Bucovineană*, Iaşi, 1989 (în colecţia *Românii în istoria universală*, IV3), XII + 320 p. şi 32 planşe.

Apariţia unei monografii cu caracter microzonal în cadrul acestei colecţii poate să surprindă la prima vedere. Dar, ţinînd cont de faptul că zona face parte din provincia Bucovinei, inclusă la un moment dat în imperiul multinaţional al habsburgilor, vom înţelege uşor deschiderea largă pe care acest vechi colţ de ţară românească l-a avut către istoria est- şi central-europeană. Pe de altă parte, marile evenimente ale istoriei universale îşi găsesc o reflectare originală chiar şi în zonele aparent mai izolate.

Autorul, fiu al acestor meleaguri din nordul Moldovei, a dorit să scoată, din tihna codrilor seculari, istoria atît de frămîntată a strămoşilor lui şi să ne-o înfăţişeze în culori cît mai vii, să ne reconstituie tabloul de viaţă românească ce a pulsat mereu aici, în Obcinele Bucovinei. Paginile de monografie pe care ni le oferă sînt rodul unei perseverenţe ieşite din comun, al unor căutări asidue prin arhivele scrise şi nescrise, prin tot ceea ce putea să aducă o lumină oricît de mică în dezvăluirea unui trecut fascinant. Poezia naturii din această zonă, situată între albastrul Voroneţului, culmile majestoase ale Rarăului şi valea cea dătătoare de nume pentru istoria Moldovei, a cerut şi a găsit, prin autorul monografiei, o tratare lirică, singura în stare să redea adevărul firii şi acţiunii oamenilor din partea locului. Totodată, lucrarea răspunde şi cerinţelor metodologiei ştiinţifice, bazîndu-se pe o amplă documentare şi pe o interpretare logică. Dubla pregătire a autorului, de filolog şi jurist, a constituit premisa necesară pentru o asemenea abordare «lirico-ştiinţifică», adăugîndu-se şi pasiunea sa deosebită pentru istorie.

Ceea ce dă ritm şi însufleţeşte această lucrare monografică e, în primul rînd, faptul că nu are doar o fundamentare documentar-livrescă, întrucît autorul a introdus permanent observaţia personală, efectuată în multiplele peregrinări prin zonă, precum şi datele culese direct de la oamenii locului. A rezultat astfel cartea unui om care a trăit în aceste locuri şi le-a iubit cu pasiune, reuşind să transmită o parte a acestui patos şi celui ce se apleacă peste rîndurile monografiei.

După cum ne avertizează autorul, în *Cuvînt înainte*, «paginile monografice» ale lucrării nu cuprind decît o serie din numeroasele aspecte pe care le-a studiat şi adunat: cadrul natural, momente principale ale evoluţiei istorice, populaţia şi viaţa sa economico-socială, instituţii culturale, toponimie şi dialectologie locală. Alte aspecte, în primul rînd cele etnografice şi folclorice, urmează să facă obiectul unui nou volm.

Din dorinţa de a-i fi de folos autorului, în perspectiva viitoarei sale întreprinderi, îmi permit de a face unele consideraţii personale şi eventuale sugestii. Parcurgînd cu atenţie paginile monografiei, mi-a lăsat impresia că ar fi fost necesară o mai atentă coordonare între capitole, pentru a se realiza o complementaritate perfectă între diferitele date expuse fragmentat în mai multe părţi ale lucrării. Credem că astfel s-ar fi obţinut mai clar imaginea unei cărţi unitare, iar nu cea a unei serii de micromonografii pe probleme.

Personal, am resimţit nevoia de a urmări textul în paralel cu o hartă cît mai amănunţită. E adevărat, există o hartă a bazinului Suhăi (p.135), dar din ea lipseşte tocmai acea bogăţie de toponimie minoră, la care se face mereu referire în paginile cărţii. În ceea ce priveşte această toponimie, am fi dorit-o prezentată mai curînd sub forma unui glosar, cu toate explicaţiile necesare. Poate că în felul acesta s-ar fi lămurit şi sensul unor toponime, care i-au rămas neclare autorului (p.264). Astfel, *In Tinuv* trimite, după părerea noastră, la bine cunoscutele topice bucovinene tinov, tinoavă cu sensul de «turbărie»; *Salkura* (evident, o formă stîlcită pe harta întocmită de autorităţile habsburgice) ar putea fi, de fapt, Sălcioara; aceeaşi observaţie şi pentru *Rogosa* — de fapt, *Rogoaze* (poate o traducere a sl. *Şuvărîta*, care apare şi el în toponimia locală). *Ciumîrna* e un topic ce se mai întîlneşte în Obcine, dar şi în Munţii Apuseni şi pretutindeni desemnează o vale, legată de un drum de acces prin munţi, intrînd în aceeaşi categorie cu *Prislop*, *Tarniţa*, *Rusca*; *Prădigariul* şi *Predger* credem că ar putea fi bine explicate prin germ. «Prediger» (pastor, predicator), legat de proprietatea vreunui pastor în perimetrul Ostrei. Faunonimele cu *Bour* (p.261) ar putea fi eventual explicate şi pe cale istorică, prin existenţa unor semne domâneşti de delimitare, avînd în vedere mai ales faptul că au existat numeroase conflicte de proprietate între mănăstirile Voroneţ şi Moldoviţa, cercetate şi rezolvate de reprezentanţi ai domniei.

Pentru istoria veche, datele sînt extrem de lacunare şi se referă mai ales la situaţia generală din nordul Moldovei, neexistînd aproape deloc pentru zona respectivă. În genere, însă, acesta e, din păcate, stadiul actual al cercetării pentru aproape toate zonele montane. Pentru zona Stulpicani, cel puţin teoretic, sînt însă toate şansele efectuării unor descoperiri interesante, avîndu-se în vedere prezenţa, atestată documentar, a cel puţin 10 slatine — puncte în jurul cărora s-a dovedit deja, în alte părţi, îxistenţa unei intense locuiri din diferite perioade, începînd cu neoliticul (Solca — «Slatina Mare», Cacica, Lunca-Vînători). De asemenea, atestarea documentară scrisă a localităţii în secolul al XV-lea poate fi un îndemn pentru efectuarea în zonă a unor cercetări de arheologie medievală. Desigur, o cercetare perieghetică atentă a bazinului Suhăi ar putea constitui o primă etapă în dovedirea indubitabilă a marii vechimi de locuire din acest perimetru.

Aceste cîteva opinii cu caracter personal sînt departe de a ştirbi din meritele incontenstabile ale monografiei, fiind făcute doar din dorinţa unei eventuale adînciri a cercetării problematicii atît de interesante dinm această zonă. Modul de documentare şi de redactare oferă un adevărat exemplu pentru oricine va dori să întocmească o asemenea lucrare monografică. Aşteptăm cu real interes definitivarea şi apariţia celei de a doua părţi a acestei monografii, deoarece asemenea lucrări sînt veritabile contribuţii la cunoaşterea autentică a vieţii româneşti din diferite zone, înregistrîndu-ne astfel imaginea de ansamblu asupra specificului civilizaţiei carpatice.

Nicolae Ursulescu

GHEORGHE LAZAROVICI, ZOIA MAXIM-KALMAR, *Tărtăria*, Cluj-Napoca, 1991, 27 p.

Minimonografia *Tărtăria*, scrisă de reputatul specialist Gheorghe Lazarovici şi colaboratoarea sa Z. Maxim-Kalmar şi apărută la Cluj-Napoca în primăvara anului 1991, cu prilejul manifestării internaţionale dedicată culturii Vinca, se doreşte o nouă luare de poziţie asupra unor probleme ce rămîn în continuare controversate în literatura de specialitate, română şi străină.

Dedicată memoriei lui Nicolae Vlassa, lucrarea îşi propune, în cîteva pagini, să readucă în actualitate importanta aşezare de la Tărtăria, considerată ca principala descoperire din neoliticul transilvănean. Trebuie subliniat de la început că prin restrîngerea orizontului problemelor abordate, maniera de tratare şi spaţiul redus rezervat analizei, credem că autorii nu au intenţionat rezolvarea tuturor aspectelor controversate. S-a încercat, de fapt, o nouă viziune asupra *unora* dintre ele, luîndu-se o atitudine critică faţă de o serie de opinii ce au pus sub semnul întrebării probitatea profesională a lui Nicolae Vlassa, precum şi veridicitatea unora din informaţiile sale. Pe de altă parte, specialiştii clujeni au încercat să schiţeze o nouă scară stratigrafică şi o nouă interpretare a materialelor descoperite în nivelele culturale, fără a oferi însă argumentele necesare.

Săpăturile efectuate de Kurt Horedt şi N. Vlassa sînt foarte succint prezentate, fapt normal, de vreme ce specialiştii interesaţi pot consulta rapoartele de săpătură şi observaţiile aferente direct de la sursă (K. Horedt... *Raport preliminar asupra săpăturilor de la Tărtăria, jud. Alba* în *Apulum*, 3, 1949; N. Vlassa, *Chronology of the Neolithic in Transilvania, in the Light of the Tărtăria Settlement's Stratigraphy*, în *Dacia*, 7, 1963).

Gh. Lazarovici şi Z. Maxim-Kalmar insistă în mod special asupra rigurozităţii ştiinţifice, calităţii săpăturii şi probităţii profesionale ale lui N. Vlassa, considerînd necesară verificarea observaţiilor acestuia de către alţi specialişti pentru «a spulbera semnele de întrebare nejustificat puse». Surprinde, în schimb, duritatea limbajului utilizat în discutarea punctului de vedere aparţinînd lui David G. Zanotti, care contesta observaţiile lui Vlassa (vezi D.G. Zanotti, *The position of the Tărtăria Tablets Whitin the Southeast European Cooper Age*, în *American Journal of Archaeology*, 87, 1983, 2). Ipoteza specialistului american este caracterizată de autori ca fiind «lipsită de temei şi naivă, dacă nu, ceea ce este şi mai grav, chiar rău intenţionată». În continuare, cercetătorii clujeni propun o nouă numerotare a nivelelor culturale, utilizînd cifre romane, în paralel cu varianta Vlassa.

N. Vlassa — de jos în sus	Lazarovici-Kalmar
4. cea mai veche fază a culturii Coţofeni	IV cea mai veche fază a culturii Coţofeni (I_a)
3. Petreşti-Turdaş	III — materiale Vinca B2, poate B_2/C, excluzîndu-se faza Vinca C

		— materiale Petreşti, în special ceramică pictată legată de Vinca B_2/C
2. Turdaş-Petreşti	II b	— materiale vinciene (Vinca B)
		— ceramică pictată legată de complexul Cluj-Cheile Turzii-Lumea Nouă
	II a	— materiale de factură Vinca B_1
		— materiale aparţinînd complexului Cluj-Cheile Turzii-Lumea Nouă
1. Turdaş	I b	— profile de vase de tradiţie Vinca A_3/B_1 şi Starcevo-Criş IV B
		— idoli cu cap triunghiular (Vinca B_1)
	I a	— materiale Starcevo-Criş de fază II A

Poziţia stratigrafică a discutatelor tăbliţe de la Tărtăria este abordată cu oarecare subiectivitate. Enunţîndu-se «încercările de răstălmăcire a situaţiei stratigrafiei de la Tărtăria, menite a pune sub semnul întrebării observaţiile lui Vlassa», autorii îi contestă din nou lui Zanotti «afirmaţiile puerile şi neadevărate». Personal, nu înţelegem atenţia exagerată acordată de specialiştii clujeni unui punct de vedere care n-a întrunit audienţa dorită în rîndul cercetătorilor avizaţi. Pe de altă parte, inversarea analizei problemei, plecînd de la concluzie la demonstraţie este cel puţin subiectivă. Ni se pare corectă observaţia că arheologul american îşi fundamentează teoria pe o situaţie geografică falsă, neluînd în consideraţie totalitatea elementelor legate de mediul geografic de la Tărtărie. Pe baza demonstraţiei, destul de convingătoare a autorilor şi a observaţiilor de pe teren făcute de K. Horedt şi N. Vlassa, se poate accepta punctul de vedere al descoperitorului (Vlassa) cu privire la apartenenţa gropii la stratul cultural Turdaş.

Foarte importantă este analiza controversatei gropi de cult (complex magico-religios la N. Vlassa). Autorii constată prezenţa în groapă a două grupe de obiecte, clasificate pe baza structurii şi formei acestora. Prima grupă este considerată ca aparţinînd fondului local, frecvent întîlnite în aria culturii Vinca. Cea de a doua grupă este alcătuită din piese de import, străine complexului local.

Analizînd idolul-pandantiv în formă de ancoră aparţinînd grupei a doua, pe baza facturii piesei se exclude posibilitatea ca aceasta să fie falsă. Existenţa mai multor analogii la Zorlenţul Mare, într-un orizont Vinca B_2 şi B_2/C, confirmă «ideea» de ancoră, astfel încît «semnificaţia şi rolul ei într-un complex de cult pare firească». Prezenţa brăţării în aceeaşi groapă de ritual indică, după Lazarovici şi Kalmar, o clară relaţie sudică, fără să se facă alte precizări.

Concluziile care se desprind din analiza lucrării sînt interesante. Susţinîndu-se importanţa majoră a aşezării de la Tărtăria pentru discutarea şi interpretarea neoliticului din spaţiul românesc şi cel est-european, autorii afirmă, fără nici un echivoc, că «tăbliţele de la Tărtăria cu toate criticile exprimate, mai

mult sau mai puţin just, obiective şi mai ales subiective, sînt o realitate peste care nu se poate trece».

Arheologii clujeni sînt circumspecţi cînd afirmă că «opinia lui Vlassa rămîne încă valabilă chiar dacă nu în totalitatea ei», invocînd nepublicarea unor studii şi lucrări aparţinînd acestuia.

Menţionînd lucrarea lui János Makkay (*A tartariai leletek*, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1990), autorii consideră mai potrivit « a nu se ralia la vreo opinie fără un studiu aprofundat».

Din păcate, nici această lucrare nu conţine profilul gropii în care s-au descoperit tăbliţele şi celelalte obiecte. Acest fapt a alimentat suspiciunea şi neîncrederea unor specialişti.

Minimonografia conţine o variantă în limba engleză şi o bibliografie asupra problemei discutate.

Sorin Ioan Sitea

ZOIA MAXIM-KALMAR, *Turdaş*, Cluj-Napoca, 1991, 19 p.

Apărută cu puţin timp înainte de Colocviul internaţional «Vinca» desfăşurat în mai 1991 la Băile-Herculane, minimonografia *Turdaş*, scrisă de cunoscuta cercetătoare Zoia Maxim-Kalmar, aduce din nou în atenţia specialiştilor importanta staţiune neolitică.

Beneficiind de un spaţiu foarte restrîns şi de o abordare ce vizează conturarea în linii generale a ansamblului descoperirii, minimonografia nu depăşeşte stadiul unui punct de vedere. Autoarea punctează cele mai importante momente din istoria staţiunii, subliniind meritul incontestabil al «neobositei colecţionare Zsofia Torma». Nu credem că forţăm lucrurile atribuindu-i Zsófiei Torma, cu îndreptăţire, calitatea de arheolog, pe baza observaţiilor şi documentaţiei ştiinţifice, din care se distinge remarcabila «colecţie» de materiale din aşezarea de la Turdaş.

Deosebit de importantă este constatarea specialistei clujene potrivit căreia cultura Turdaş, asemenea culturilor Banatului, Pişcolţ şi Dudeşti, « se formează ca rezultat al unui fenomen care îşi are originea în migraţiile şi influenţele culturale şi economice din zona sud-balcanică».

În continuare, autoarea consideră că procesul de neolitizare a Europei Centrale se datorează aceluiaşi fenomen. Afirmaţiile autoarei sînt tranşante, nefiind susţinute, din păcate, şi de argumentele necesare. Z. Maxim-Kalmar aminteşte şi de activitatea lui Martin Roska, care în anul 1910 a efectuat patru sondaje în staţiune. Pe baza materialelor descoperite de M. Roska, în condiţii stratigrafice certe, autoarea propune o scară stratigrafică şi precizează elementele culturale specifice comunităţii Turdaş. Au fost identificate patru nivele culturale, fiecare cu caracteristicile sale:

- nivelul I este slab reprezentat, fiind întîlnit doar în bordeie.
- nivelului II îi sînt specifice locuinţele de tip «colibă».

- nivelul III (şi poate IV) este reprezentat de construcţii masive, incendiate; acest nivel conţine cele mai multe materiale «inteligibile» (Z. Maxim-Kalmar).

Se menţionează şi descoperirea unui mormînt (nr.1), scheletul fiind interpretat ca reprezentînd o femeie adultă, în poziţie şezînd, avînd capul orientat spre răsărit.

Pe baza materialelor din aşezare şi a stratigrafiei, autoarea consideră că se pot face apropieri cronologice şi culturale între Turdaş şi aşezarea de la Parţa (cultura Banatului). Fără a se intra în detalii, fazele Vinca $B_{3}/_{C}X$ şi Vinca C sînt considerate momentele ce marchează apropierile cronologice şi culturale între Turdaş şi Parţa.

Ceramica este foarte bine reprezentată cantitativ şi foarte diversificată; alături de diferite tipuri de vase se întîlnesc şi obiecte de cult, podoabe etc. Sînt prezentate succint caracteristicile pieselor descoperite, precum şi cele mai semnificative tipuri ceramice. Cele mai vechi materiale stratigrafice sînt din faza Vinca C. În cazul stratului IV, cu ceramică pictată de tip Petreşti, amintit de Martin Roska, autoarea consideră că este vorba de o deranjare parţială a pămîntului, datorată lucrărilor agricole, bazîndu-se pe prezenţa în acelaşi strat a unor obiecte de ceramică şi a altor materiale tîrzii şi foarte tîrzii (din epoca bronzului pînă în epoca romană).

În continuare, se prezintă pe scurt locul şi rolul plasticii în cadrul culturii Turdaş, avînd trăsăturile specifice fazei tîrzii a culturii Vinca. Toate cele trei straturi Turdaş conţin idoli, diferenţiindu-se între ele din punct de vedere cantitativ şi calitativ. Sînt amintiţi idolii antropomorfi şi zoomorfi, cei mai mulţi provenind din colecţia Torma. Acest fapt exclude fixarea cu certitudine într-un strat cultural sau altul.

Specifice aşezării de la Turdaş sînt şi reprezentările antropomorfe şi zoomorfe pe capace şi afumătoare, primele avînd analogii în mediul vincian. Sînt amintite şi altarele, greutăţile de lut şi de pe fundurile unor vase, autoarea adoptînd o poziţie neutră, mulţumindu-se să amintească lucrarea lui Shan M. M. Winn — *Pre-writing in Southeastern Europe: the sign system of the Vinca culture* (Calgary, 1981), şi mai vechiul studiu al lui János Makkay — *The Late Neolithic Tordos group of signs* (în *Alba Regia*, 10 , 1969).

În viaţa economică a aşezării un loc important revenea industriei litice şi osului, asupra cărora se insistă mai mult. Se prezintă diversele tipuri de unelte din piatră, evidenţiindu-se caracterul lor macrolitic şi microlitic. Oasele de animale domestice şi sălbatice sînt prezente în număr destul de mare, fiind folosite la confecţionarea uneltelor şi podoabelor. Reţine atenţia ideea autoarei, care interpretează obiectele tubulare din os ca posibile instrumente muzicale.

Pe baza marii cantităţi de materiale litice, Z. Maxim-Kalmar emite ipoteza existenţei la Turdaş «a unei economii meşteşugăreşti, cu destinaţie dublă: pentru satisfacerea nevoilor interne şi pentru schimb».

Ideea impulsurilor sudice, în mediul cultural Turdaş, îşi găseşte un susţinător în cercetătoarea clujeană care consideră scoicile *spondylus* descoperite aici ca avînd o origine est-mediteraneeană.

Autoarea amintește punctul de vedere a lui N. Vlassa, potrivit căruia așezarea de la Turdaş supraviețuiește pînă la formarea culturii Coțofeni.

În concluzie, se impune aprecierea că multe din problemele discutate sînt insuficient argumentate, unele dintre ele fiind doar simple enunțuri teoretice. Pentru evitarea unor neînțelegeri, se impunea de la început precizarea caracterului lucrării. Lucrarea conține și unele inadvertențe în construcția frazelor precum și unele trimiteri greșite (planșele 6-7). Minimonografia cuprinde și o variantă în limba franceză și o bogată bibliografie.

Cu limitele menționate, lucrarea rămîne un punct de vedere ce merită reținut în discutarea problemelor culturii Turdaş.

Sorin Ioan Sitea

VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA, *Dacia răsăriteană în secolele VI-I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, Ed.Junimea, 1990, 180 p. + 10 planșe

Cunoscutul numismat ieșean oferă specialiștilor o nouă lucrare asupra circulației monetare în spațiul est-carpatic, de data aceasta pe un interval de timp mai larg, respectiv momentul afirmării geto-dacilor ca populație distinctă în sud-estul Europei (sec. VI î.e.n.) și cel al ascensiunii romane în bazinul dunărean (sec. I î.e.n.). Analiza fenomenului, însă, este pentru autor doar un pretext — de altfel, foarte judicios fundamentat — pentru a aborda aspecte dintre cele mai importante asupra structurii economice și a raporturilor politice din zona menționată. Pentru aceasta, Virgil Mihăilescu-Bîrliba și-a întemeiat demersul pe o cunoaștere aproape exhaustivă a descoperirilor monetare dintre Carpați și Nistru (vezi cele 35 de pagini ale anexelor — p.126-160), pe o bibliografie impresionantă, la zi, prin coroborarea datelor numismatice cu știrile literare și descoperirile arheologice, precum și pe un eșafodaj teoretic preluat critic (în special, cap.3 și cap.10). În egală măsură, grija pentru o metodologie adecvată a fost întregită cu o viziune istorică largă, realizată prin integrarea aspectului analizat în contextul etno-cultural al epocii (vezi cap.2 — *Schiță etno-culturală și istorică a spațiului dacic est-carpatic*), prin sublinierea interdependențelor dintre fenomenul monetar și cel economic și politic, precum și prin realizarea de comparații utile cu realitățile din alte teritorii (lumea greco-romană, colonii, regate elenistice, alte triburi geto-dacice).

Dintre răspunsurile la numeroasele întrebări și probleme pe care autorul a încercat să le desprindă din analiza detaliată a semnelor monetare (p.36-39), a emisiunilor grecești (p.40-54), macedonene (p.55-64), geto-dacice (p.65-82), romane (p.93-113) sau de altă proveniență (p.83-92) (apariția monedei în spațiul est-carpatic, cronologia și caracteristicile emisiunilor autohtone, autoritatea sub semnul căreia s-au produs, rolul și funcțiile categoriilor monetare etc.) vom reține doar cîteva. Astfel, în opinia autorului, situația comparativă a circulației diferitelor tipuri monetare începînd din secolul al VI-lea î.e.n. (vezi histograma bi-dimensională de la p.119) arată că *în Dacia estică economia monetară bazată pe principiile arhaice ale schimbului de piață se instaurează*

abia la sfîrşitul secolului I î.e.n. (p.118, 119, 123). Este vorba, aşadar, de momentul care marchează punctul major atins de dezvoltarea societăţii geto-dacice în cadrul căreia economia constituie una dintre caracteristicile fundamentale.

În al doilea rînd, concentrarea diferitelor monede, paralel cu informaţia istorică referitoare la raporturile politice din ţinuturile ponto-dunărene, indică *existenţa unei puternice formaţiuni politice în regiunea Siretului mijlociu şi inferior, cu centrul, probabil, la Poiana*; către această zonă converg cele mai multe argumente — acum şi cel numismatic — pentru a identifica reşedinţa basileilor daci implicaţi în evenimentele din zona ponto-dunăreană din secolele III-I î.e.n. (*rex Histrianorum*, Zalmodegikos, Dromichaites, Rhemaxos, Oroles, Burebista şi Dicomes) (p.19, 28-32, 76, 113, 118-119, 125) (în context, să notăm şi ideea foarte iscusită de a apropia numele cetăţii lui Dromichaites — *Helis* («(Cetatea) Soarelui»), de cel al *Piroboridavei* («Cetatea Focului») — p.19, nota 17). Credem că ipoteza după care nucleul statului lui Burebista s-a aflat în zona extracarpatică a primit un nou şi puternic argument.

Un interesant aspect al relaţiilor dintre dinaştii transdanubieni şi lumea colonială vest-pontică a putut fi desprins de Virgil Mihăilescu-Bîrliba din analiza circulaţiei monedelor macedonene. Avem în vedere observaţia conform căreia monedele regilor macedoneni au pătruns la est de Carpaţi pe căi necomerciale, respectiv în urma plăţii unor tributuri (*phoroi*), a remunerării unor mercenari sau a jafului (p.60, 64). Concluzia istoricului ieşean vine să întărească aprecierile mai vechi (D.M.Pippidi) şi mai noi (A.Avram) (vezi p.28) asupra raporturilor dintre formaţiunile geto-dacice şi oraşele greceşti pontice în epoca elenistică, bazate pe protectorat, tratate (*homologiai*), tributuri (*phoroi*), predarea unor prizonieri (*homeroi*) şi zălogirea unor venituri (*prosodoi*).

În ceea ce priveşte moneda autohtonă, să remarcăm accentuarea ideii despre rolul celţilor în apariţia tipului monetar *Huşi-Vovrieşti* (p.71-73), precum şi necesitatea încadrării acestuia în intervalul 150-sfîrşitul sec. I î.e.n., respectiv cel în care s-a afirmat cultura Poieneşti-Lucaşovca, pe arealul căruia se suprapune (p.73-74). De asemenea, sînt de reţinut opiniile după care tipul *Vîrteju-Bucureşti* trebuie plasat în timp «după deceniul al doilea al secolului I î.e.n.» (p.79) iar tipul *Inoteşti-Răcoasa* foarte probabil «în a doua jumătate a secolului I î.e.n. şi, poate, chiar mai recent» (p.81).

În sfîrşit, relativ la pătrunderea monedei romane republicane, contestările lui V. Mihăilescu-Bîrliba, făcute în urma unei minuţioase analize comparative cu realităţile din restul Daciei, din URSS, Slovacia, Gallia, Belgia, Spania etc., vin să emendeze o serie de opinii impuse în istoriografie cu privire la situaţia politică a spaţiului est-carpatic la sfîrşitul erei păgîne. Autorul ajunge la concluzia că moneda romană pătrunde foarte tîrziu aici («probabil...sfîrşitul erei vechi şi începutul celei noi (Augustus)...» — p.112), paralel cu menţinerea în circulaţie a emisiunilor anterioare, ceea ce implică şi persistenţa formaţiunii politice de pe Siretul inferior (p.113). Să deducem de aici că nu poate fi vorba de o integrare prin forţă a zonei respective în regatul lui Burebista, care, indubitabil, şi-a avut reşedinţă în chiar acest teritoriu.

Un substanţial rezumat în germană (p.161-169), indicele (p.170-180) şi cele 10 planşe întregesc conţinutul lucrării subscrise de Virgil Mihăilescu-Bîrliba, care, din toate punctele de vedere, este o solidă construcţie istoriografică.

Nelu Zugravu

D.M.PIPPIDI, *Studii de istorie şi epigrafie*, Bucureşti, Ed.Academiei, 1988, 280 p.

Deşi multe dintre studiile reunite în prezentul volum sînt cunoscute specialiştilor din paginile prestigioasei reviste *Studii clasice*, ele sînt «lipsite de interes», cum singur mărturiseşte autorul; adunîndu-le în paginile unei cărţi, D.M. Pippidi pune la îndemîna celor interesaţi un material de o mare densitate informaţională, de o excepţională acribie ştiinţifică, de o valoare istorică inestimabilă. Fie că a glosat pe marginea unor lucrări de specialitate, fie a întregit o inscripţie, fie a interpretat o problemă de istorie literară, fie a relevat semnificaţia unei epigrafe, D.M. Pippidi a oferit — ca întotdeauna, de altfel — un model de probitate ştiinţifică, de ţinută profesională. Investigaţia savantului ne introduce, astfel, într-o problematică diversă a istoriei mai îndepărtate a spaţiului ponto-dunărean, dar şi a celui grecesc şi roman; reţinem: aspectele culturale din coloniile greceşti din Pontul Stîng (teatre, gimnazii, stiluri arhitectonice, primele poezii), relaţii interstatale în Antichitate, structuri sociale în oraşele greceşti, fenomene religioase în aceeaşi arie geopolitică. Oricine se apleacă asupra istoriei vechi a României, în special a spaţiului pontic, n-o poate face fără a apela la contribuţiile lui D.M. Pippidi. Alături de *Contribuţii la istoria veche a României* (Bucureşti, 1967), *Studii de istorie a religiilor antice* (Bucureşti, 1969), *Parerga. Ecrits de Philologie, d'Epigraphie et d'Histoire ancienne* (Bucureşti/Paris, 1984), de volumul de inscripţii dedicat Histriei şi de alte numeroase studii, lucrarea de faţă ne apropie mai uşor de momentele îndepărtate ale istoriei noastre, ne face să-i înţelegem mai lesne articulaţiile. Totodată, ea este şi un bun exemplu pentru cei care nu cred că o disciplină auxiliară poate face istorie.

Nelu Zugravu

Izvoare privind Evul Mediu românesc. Ţara Haţegului în secolul al XV-lea (1402-1473), vol. I, introducere, ediţie îngrijită, note şi traduceri de ADRIAN ANDREI RUSU, IOAN AUREL POP, IOAN DRĂGAN, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1989, 326 p. + 16 fig. + 1 hartă

Ţara Haţegului, zonă de puternică locuire şi organizare românească, căreia i s-a consacrat de curînd o temeinică monografie (Radu Popa, *La începuturile Evului Mediu românesc. Ţara Haţegului*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1988), rămîne de permanent şi nelimitat interes pentru istoriografia noastră. Faptul are multiple explicaţii. La hotarul dinspre răsărit al Ţării

Haţegului a fost centrul statului dac, iar la limita dinspre apus, în apropierea Porţii de Fier a Transilvaniei, a fost centrul provincia romane Dacia. Această zonă, protejată de munţi şi culmi împădurite, constituie un adevărat leagăn al etnogenezei româneşti. Haţegul a dezvoltat forme specifice de viaţă românescă, social-politice şi instituţionale: «Ţara», voievodatul, cnezatul, scaunul de judecată, dreptul românesc, biserica. Au existat în Haţeg puternice familii cneziale, care au înălţat fortificaţii şi monumente de arhitectură bisericească. În Ţara Haţegului s-a considerat a fi «vatra numelui Băsărabă» (Gh. I. Brătianu), nume care se întîlneşte pe tot teritoriul românesc. Ţinutul haţegan stă în strînsă legătură cu procesul de constituire a statului feudal Ţara Românească.

Volumul asupra căruia ne-am oprit în aceste rînduri, primul dintr-un «corpus haţegan» (cîte volume ?), adună laolaltă acte din secolul al XV-lea, răstimpul 1402-1473, atunci cînd Ţara (districtul) Haţegului «şi-a consolidat entitatea şi individualitatea istorică de obîrşie românescă străveche, prestatală [...], cînd devine principala fortăreaţă de apărare a Transilvaniei în faţa incursiunilor otomane şi cînd numeroasa şi viteaza cnezime şi românime liberă de aici ajung un pion de bază al oştilor ardelene şi al cetăţilor de pe frontul sudic al regatului ungar» (p.6). Este veacul lui Iancu de Hunedoara, originar din aceste locuri, voievodul care, cum spunea umanistul italian Enea Silvio Piccolomini, «a sporit gloria românilor din mijlocul cărora se născuse».

Autorii sînt cercetători ai Evului Mediu românesc, care s-au remarcat prin studii temeinice, cele mai multe înscriindu-se orizontului geo-istoric haţegan. Proiectul acestei colecţii s-a conturat în urmă cu un deceniu. Munca, în tot ansamblul ei, n-a fost deloc uşoară. Sursele scrise privitoare la Haţeg au cunoscut, ca multe altele, o tristă risipire. A fost nevoie de o investigaţie complexă, de înregistrarea precedentelor încercări în domeniu. Ce şi cum s-a publicat, ce, cum şi cît se mai poate recupera din ceea ce s-a păstrat. Foruri emitente au fost multe, regale, voievodale, comitatense, orăşeneşti, capitulare. Un timp, la începutul secolului al XV-lea, adunarea cnezilor şi a românilor de rînd din districtul Haţeg a avut emisiuni proprii. Din o elaborare documentară aşa de bogată s-a păstrat puţin. Iar ceea ce s-a conservat pune, cum se poate vedea din *Introducere* şi *Notă asupra ediţiei* (p.5-22), la grea încercare pe istoricul-editor. Rezultatul răsplăteşte, însă, şi în acest caz, investiţia. Documentele şi inscripţiile reunite în paginile acestui volum sînt, o dată mai mult, revelatoare pentru ceea ce a putut dezvolta Haţegul medieval. Imaginea este acum mai completă. Avem un mănunchi de surse, un *mic tot* din ceea ce a fost şi nu va mai putea fi niciodată refăcut integral.

Documentele şi inscripţiile din secolul XV, cînd Haţegul «a fost plenar şi multilateral cuprins în litera izvoarelor scrise», înregistrează o evoluţie, un drum parcurs. Istoricul se întoarce în timp, este de datoria lui s-o facă. In actele veacului XV stau veacurile anterioare, cu tot ceea ce a generat această zonă de trăiri ancestrale, nucleu de civilizaţie aflat în permanente raporturi cu restul Transilvaniei, cu Banatul şi cu Ţara Românescă: instituţiile autohtone şi cele introduse pe calea cuceririi, nobilimea românescă haţegană cu rosturile ei în apărarea Transilvaniei şi a regatului ungar, înălţarea unor cnezi români, decăderea altora, rolul unor familii româneşti în viaţa statului feudal Ungaria,

relaţiile social-naţional, social-confesional, naţional-confesional, sinteza culturală latină-slavo-română, reprezentaţi ai culturii, preoţi, notari, umanişti etc.

Volumul are indice, rezumat în limba franceză, o hartă a Ţării Haţegului în secolul al XV-lea şi un minimum de ilustraţie menit «să redea ambianţa elaborării şi aspectul izvoarelor originale, să răzbată în cadrul general şi particular haţegan al veacului al XV-lea» (p.22).

Istoria globală a Evului Mediu românesc, un deziderat al cercetării viitoare, îşi făureşte, treptat, resorturile documentare.

Ion Toderaşcu

Instituţii feudale în Ţările Române. Dicţionar, coordonatori: OVID SACHELARIE şi NICOLAE STOICESCU, cuvînt înainte: O.SACHELARIE, introducere: VALENTIN AL.GEORGESCU, autorii: ALEXANDRU CONSTANTINESCU, FLORIN CONSTANTINIU, VALENTIN AL.GEORGESCU, DAN AMEDEU LĂZĂRESCU, OVID SACHELARIE, NICOLAE STOICESCU, PETRE STRIHAN, VALERIU ŞOTROPA, TUDOR VOINEA, Bucureşti, Ed.Academiei, 1988, 581 p.

Instrumentarul istoricului, fundamental pentru progresele cercetării, s-a completat în anul editorial 1988 prin *Dicţionarul* de instituţii feudale din Ţările Române, carte atît de necesară şi de multă vreme aşteptată. Formele de suplinire, precum glosarele şi indicele la ediţii de cronici şi documente, ori mai vechi asemenea instrumente (de exemplu, *Dicţionar istoric, arheologic şi geografic al României*, publicat de O.G.Lecca în 1937, dar nemenţionat în *Bibliografia* lucrării aici prezente), se cereau depăşite de o sinteză cuprinzătoare, întocmită la nivelul exigenţelor actuale, care să răspundă eforturilor de restituire a trecutului.

Dicţionarul propriu-zis este precedat, după obişnuinţă, de un *Cuvînt*, în care Ovid Sachelarie înfăţişează, succint, noţiunea de «instituţie» în accepţiunea autorilor, modul în care a fost concepută lucrarea şi contribuţia fiecărui autor. Urmează o *Introducere*, datorată lui Valentin Al.Georgescu, în care sînt prezentate «noţiunile de "instituţie" şi "sistem de instituţii" şi locul lor în istoriografia modernă şi contemporană». Mai apoi, în patru pagini, sînt înşiruite *Abrevierile folosite* pentru ca, în cealaltă extremă, «îmbrăţişînd» textul dicţionarului, să fie *Bibliografia generală*, care cuprinde 1700 titluri, cifră care, prin ea însăşi, sugerează proporţiile investigaţiei. Textul *Dicţionarului*, totalitatea *vocilor* au la bază 15.000 de fişe analitice extrase din colecţiile de documente şi izvoarele narative.

Autorii *Dicţionarului de instituţii feudale* sînt istorici şi jurişti, nume de prestigiu, cu antecedente în cercetarea instituţională. Este suficient, credem, să amintim sinteza de *Istoria dreptului românesc*, subscrisă de majoritatea autorilor *Dicţionarului* la care facem referinţă.

Însumînd 1478 voci, dicţionarul cuprinde, în ordine alfabetică, instituţiile existente în Moldova, Ţara Românescă şi Transilvania de la primele lor atestări pînă în epoca modernă.

Aşa cum sîntem avertizaţi de către autori, este un dicţionar enciclopedic, în care instituţiile sînt privite şi în dezvoltarea lor istorică şi ca instituţii sociale.

Instituţia, înţeleasă ca orice formă de viaţă socială reglementată de «obicei», lege, tratate şi convenţii internaţionale, este prezentată sub formă de micromonografie. Acolo unde a fost cazul, sînt expuse şi opiniile exprimate de-a lungul timpului de către cercetători.

Termenii cuprinşi în lucrare fac parte din diferite domenii ale dreptului: economic, de proprietate, administrativ, penal, familial, militar, consuetudinar, internaţional, însumînd şi o serie de noţiuni tehnice, ieşite azi din uzul limbii.

Unul dintre obstacolele pe care autorii le-au avut de depăşit a fost sistematizarea materialului cercetat şi desigur definirea fiecărei noţiuni cît mai riguros posibil. Datorită asemănărilor dintre unele instituţii, cît şi datorită faptului că unele din ele sînt elemente componente ale unor concepte mai largi, ami cuprinzătoare, autorii au apelat, după obişnuinţă, la sistemul trimiterilor.

Unele «defecţiuni» se pot semnala, ceea ce la un asemenea volum de informaţie apare ca firesc.

O situaţie ar fi aceea în care la un termen fără definiţie se trimite la o instituţie identică, urmînd ca explicaţia ambilor termeni să o aflăm la noţiunea a doua. Nu întotdeuna o vom găsi însă, aşa cum este cazul pentru «accesiune» cu trimitere la «sporire», aceasta din urmă nefiind de găsit acolo unde i-ar fi fost locul. În aceeaşi situaţie se află şi termenii «curea» şi «chingă», întîlniţi în definiţia cuvîntului «raclă» (în calitate de sinonime), dar care nu există la litera «C», precum şi cuvîntul «posadnică», ce apare ca explicaţie pentru «ţiitoare», dar care nu figurează la litera «P».

O altă situaţie ar fi aceea prin care trimiterea de la primul termen spre al doilea nu are corespondenţă şi în sens invers. Spre exemplu, «achingiu v. ogeac» — în definiţia cuvîntului «ogeac» nu este pomenit achingiu (acesta nu are nici definiţie la litera «A»). Pentru «carboavă v. rublă» — în explicaţia pentru «rublă» nu există termenul «carboavă». În cazul «ceir v. branişte» — mergînd sub voce, la «branişte», nu găsim nici termenul «ceir» şi nici definiţia lui. La litera «G» întîlnim «gealat v. călău», dar «gealatul», lăsat fără definiţie, nu apare nici sub voce la «călău». În aceeaşi situaţie se află şi «ruşfet» faţă de «mită».

Termenul «hliză» (fără definiţie la litera «H») nu este pomenit sub voce la «funie», dar apare, împreună cu acesta, ca sinonim pentru instituţia «raclă», care nu este nici ea pomenită în explicaţia pentru «funie» («hliză v.funie, raclă»).

Semnalînd aceste cîteva inadvertenţe, explicabile, cum spuneam mai sus, prin cantitatea informaţiei ce a trebuit mîntuită, nu am dorit să minimalizăm valoarea acestui instrument de lucru, necesar tuturor cercetărilor din sfera socialului şi, în general, a civilizaţiei.

O eventuală reeditare le-ar putea lua în seamă pentru a nu se repeta.

Ionuţ Munteanu

ADOLF ARMBRUSTER, *Der Donau — Karpatenraum in den mittel — unde west-europäischen Quellen des 10-16 Jahrhunderts. Eine historiographische Imagologie*, Köln, Wien, Böhlau-Verlag, 1990, 312 p.

Istoricul originar din România ne oferă o nouă probă a deosebitei sale calităţi ştiinţifice, prin intermediul acestui tom, apărut recent sub auspiciile seriei «Studia Transylvanica», din cadrul «Siebenbürgischen Archivs», iniţiativă editorială ce are menirea să continue prestigioasa «Archivs des Vereins für siebenbürgische Landeskunde», dintre anii 1843 şi 1944. De această dată, însă, Adolf Armbruster reactualizează preocupări mai vechi, ce se înscriu în siajul celebrei sale *Romanităţi a românilor*, volumul de faţă valorificînd informaţia bogată din alt unghi analitic, cel circumscris imaginii «celuilalt», graţie unei «tehnici» istoriografice destul de uzitate în ultimul timp: «Imagologia». În consecinţă, temele cărţii se centrează pe anumite perioade şi într-un spaţiu bine delimitat, ele însele constituindu-se din cuvinte-cheie, a căror evoluţie consemnată documentar este urmărită cu insistenţă şi acribie: «O imagologie istoriografică — completarea subtitlului semnifică racordul efectuat de autor cu suita referinţelor livreşti faţă de interesele cărţii.

Denominaţia regiunii dunăreano-carpatice nu restrînge aria de investigaţie pînă într-atît încît erorile de interpretare să devină sistematice. Şi semnatarul o explică: necesitatea de a purcede la identificarea populaţiei romanice-româneşti în contextul relaţiilor dintre aceasta şi etniile învecinate, studiul articulîndu-se, prin urmare, armonic şi probînd prezenţa izvoarelor prin convieţuirea cu limitrofii. Un prim capitol (*Der Donau-Karpatenraum in den Quellen bis zum 10. Jahrhundert*) gravitează în jurul termenului de «Dacia» şi a echivalenţelor sale semantice; diferite lecturi, juste — credem noi — propune Adolf Armbruster în secţiunea următoare a tomului său (*Der Donau-Karpatenraum in den mittel — und westeuropäischen Quellen von der Geburt des rumänischen Volkes bis zur Gründung der rumänischen Fürstentümer*) relativ la sinonimiile numelor etnice «vlahi», «volohi» etc., reinterpretînd, de exemplu, fragmente din *Nibelungenlied* (provenienţa ducelui Râmunc), deseori ajungîndu-se la adevărate excursuri filologice. O parte din observaţiile sale privitoare la semnificaţiile celebrului epos au apărut la noi, înainte de plecarea autorului, îndeosebi în «Revue roumaine d'histoire». Foarte interesant ne apare următorul capitol (*Das Rumänienbild von der Gründung der Fürstentümer Walachei und Moldau bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts*, unde nu lipsesc referirile bogate la perioada începutului afirmării politice exterioare a Ţărilor Române, raporturile lor cu arealele înconjurătoare fiind relevate prin intermediul opticii «dinspre Transilvania», perspectiva integratoare căpătînd o maximă importanţă. Îi succede *Das Rumänienbild der italienischen Humanisten*, prilej pentru a-i panorama istoriografic pe deja celebrii Flavio Biondo, Enea Silvio Piccolomini, Poggio Bracciolini, Antonio Bonfini şi alţii; un accent aparte s-a pus pe imaginea, percepută în Occidentul renascentist, ce-l are ca subiect pe Vlad Ţepeş, dr. Armbruster aducînd în faţa cititorului analize pertinente ale *aviso*-urilor referitoare la domnul valah. Ultimul capitol (*Das Rumänienbild*

des 16. Jahrhunderts) conturează, după aceeaşi metodologie, finalul rotund al lucrării.

Pe lîngă deosebita acribie care transpare din rîndurile volumului, fapt ce, iată, conferă intenţiei auctoriale seriozitatea cerută de un asemenea demers (să adăugăm că paradigma de alcătuire a tomului se conformează celor mai stricte canoane metodologice, făcînd-o inatacabilă în faţa logicienilor sofişti), merită subliniat faptul că Adolf Armbruster s-a străduit să valorifice o experienţă care poate transforma cartea, alcătuită pe baza ei, într-un util instrument de lucru adresat nu numai sindetiştilor. O abundentă listă de izvoare privitoare la subiectul ales, care completează aparatul critic exhaustiv, alături de o anexă documentară şi un indice de nume, confirmă afirmaţia de mai sus.

Mihai-Răzvan Ungureanu

VENIAMIN CIOBANU, *La cumpănă de veacuri (Ţările române în contextul politicii poloneze la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea)*, Iaşi, Ed. Junimea, 1991, 336 p.

Noua lucrare a cunoscutului istoric ieşean se înscrie în aceeaşi arie de investigare, a relaţiilor româno-polone, cu care autorul ne-a obişnuit în ultima vreme. După lucrările, bine primite de specialişti, *Relaţiile româno-polone între 1699 şi 1848* (Editura Academiei, 1980) şi *Ţările Române şi Polonia. Secolele XIV-XVI* (Editura Academiei, 1985) era firesc ca autorul să amplifice cercetarea problematicii legate de o perioadă în care statutul politico-juridic al Ţărilor Române se găsea, acut, sub influenţa relaţiilor externe, relaţii în care Polonia, deşi lovită de crizele dinastice, încă mai avea un rol important.

Lucrarea este structurată în patru capitole: *Ţările Române în raporturile internaţionale din Europa est-centrală în deceniile opt-nouă ale secolului al XVI-lea*, *«Proiectul dacic» al lui Sigismund Báthory: obiective şi implicaţii politice în spaţiul românesc*, *De la Ţuţora la Şelimbăr: poziţia internaţională a Ţărilor Române (1595-1599)*, *Reacţiile internaţionale la planurile lui Mihai Viteazul (1599-1601)*, cărora li se alătură, după obişnuinţă, o introducere, consideraţiile finale, un rezumat în limba franceză şi un indice.

Redăm, în continuare, cîteva dintre încheierile la care a ajuns autorul.

În ultima treime a secolului al XVI-lea (1572-1601), perioadă ce formează subiectul cercetării lui Veniamin Ciobanu, natura şi direcţiile de dezvoltare a relaţiilor internaţionale în Europa est-centrală au influenţat, într-o măsură mai accentuată, statutul politico-juridic al Ţărilor Române, prin apariţia unor cauze de ordin special, care au revigorat contradicţiile de interese dintre cele trei mari puteri vecine ale românilor.

Ideea echilibrului european, urmărită în practica politică atît de Casa de Austria, cît şi de Polonia cancelarului Jan Zamoyski, ambele vizînd instaurarea preponderenţei lor în spaţiul carpato-danubian, a subminat principiul unităţii

Republicii Creştine, fapt de care a profitat Imperiul Otoman, care a instaurat regimul «suzeranităţii restrictive» asupra Moldovei.

Apariţia semnelor de criză în Imperiul Otoman, mai ales după moartea lui Suleiman Magnificul (1566), a determinat agravarea progresivă a suzeranităţii otomane la nord de Dunăre, exercitată în forme şi prin mijloace care n-au fost practicate în perioadele anterioare (spre exemplu, în perioada de tranziţie de la regimul «suzeranităţii protectoare» la cel al «suzeranităţii restrictive» — 1538-1572, după cum consideră autorul).

O caracteristică a sfîrşitului de secol XVI a fost unitatea de acţiune politică a Ţărilor Române, de care a încercat să profite fiecare din «marile puteri» — Imperiul Otoman, Polonia, Imperiul Habsburgic —pentru instaurarea preponderenţei lor în Europa est-centrală. Un eveniment care a complicat situaţia a fost înfăptuirea uniunii personale transilvano-polone (prin Ştefan Báthory, 1575), menită să separe Principatele în cadrul sistemului politic otoman şi care a antrenat un larg evantai de consecinţe negative asupra poziţiilor Porţii în spaţiul carpato-danubian.

În acest context au fost reluate «proiectele dacice», de unificare politică a întregului spaţiu carpato-danubian, prin Sigismund Báthory, care urmărea însă includerea acestuia în cadrul unui regat maghiar refăcut. Reglementarea relaţiilor de drept cu Habsburgii prin tratatul din 28 ianuarie 1595, acţiunile de forţă ale lui Sigismund Báthory în Moldova şi Ţara Românească dovedeau că tocmai românii, care constituiau majoritatea populaţiei în entitatea statală preconizată, erau excluşi de la beneficii. Fapt pentru care ei s-au opus, în diverse forme, acestui proiect, contribuind la eşecul său.

Accederea pe «tronul dacic» a lui Sigismund Báthory era contrară şi intereselor Coroanei polone, care nici nu l-a recunoscut pe acesta drept principe şi care va acţiona în singura direcţie viabilă pentru îndeplinirea obiectivelor sale dunărene: spargerea unităţii juridico-instituţionale a spaţiului românesc creată de principele transilvan.

Rivalitatea dintre Polonia şi Imperiul Habsburgic atinge cote maxime în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea, ocuparea Moldovei şi acordul de la Ţuţora — *22 octombrie 1595 — dintre otomani şi polonezi demonstrînd că* regimul suzeranităţii Porţii asupra Ţărilor Române se putea restabili numai prin acceptarea preeminenţei polone în spaţiul carpato-dunărean, în ciuda presiunilor pe care le exercitau şi imperialii, în acelaşi scop.

Aceştia din urmă încercau să obţină un deznodămînt favorabil pe cîmpul de luptă prin iniţierea Ligii Creştine, la care au aderat şi Ţările Române, pe care diplomaţia imperială le dorea încorporate cît mai curînd, acordîndu-li-se, mai întîi, un statut de neutralitate.

În aceste împrejurări, soluţia românească a lui Mihai Viteazul a încercat să rezolve conflictul secular de interese dintre marile puteri vecine pentru dominarea spaţiului carpato-dunărean, prin aducerea sub controlul său a Transilvaniei şi Moldovei. Era o condiţie *sine qua non* a victoriei împotriva otomanilor, dar şi o premisă în evoluţia către statul centralizat unitar, realizabil tocmai datorită numeroaselor elemente organice comune.

Această posibilitate reală a alarmat conducătorii marilor puteri vecine, care au folosit toate mijloacele pentru a elimina, înainte de a fi prea tîrziu, obstacolul care încerca să bareze expansiunea lor, fie la Dunăre şi Balcani, fie către centrul Europei.

Marea tentativă a lui Mihai Viteazul, subliniază autorul, a accelerat cursa în competiţia pentru supremaţia politică în spaţiul carpato-danubian a celor trei mari puteri rivale, ce va lua sfîrşit odată cu pacea de la Zsitvatorok (1606), cu victoria, pe plan politico-juridic, a Porţii. Aceasta va fixa şi coordonatele statutului politico-juridic al Ţărilor Române pînă la sfîrşitul secolului al XVII-lea.

Trebuie evidenţiată şi încercarea de a adapta realităţilor politico-juridice terminologia existentă în uz pentru desemnarea lor, Veniamin Ciobanu propunînd înlocuirea termenului de co-suzeranitate cu cel de *suzeranitate colectivă* şi introducînd formulele de *suzeranitate restrictivă* şi *provincie de rang imperial*, în legătură cu Moldova de după 1574 (subl. ns. —Gh. I.).

În încheiere, ne îngăduim să semnalăm numeroasele erori de tipar, de altfel o trăsătură a muncii tipografilor în ultima vreme, dar şi inconsecvenţe care întîmpină pe cititor în finalul fiecărui capitol, acolo unde sîntem trimişi la temeiurile documentare şi bibliografice ale lucrării. La p. 19, după *Introducere*, referinţele sînt puse sub titlul Bibliografie; la p. 79, în finalul cap. I, nu aflăm nimic; la p. 138 trimiterile stau sub titlul, firesc, *Note*; la p. 226 lipseşte din nou un titlu, pentru ca, la p. 298 să reapară. Este o inconstanţă neobişnuită pentru o lucrare de ştiinţă.

Cartea asupra căreia am făcut referinţă este o nouă contribuţie a cunoaşterii contextului internaţional în care s-a realizat prima unire politică a Ţărilor Române.

Gheorghe Iutiş

Constantin Brâncoveanu, redactori coordonatori PAUL CERNOVODEANU şi FLORIN CONSTANTINIU, secretar de redacţie ANDREI BUSUIOCEANU, Bucureşti, Ed. Academiei, 1989, 285 p. + anexă

Afirmaţia lui André Burguière prilejuită de jubileul revistei «Annales» (1929-1979), anume că «celebrările nu sînt *întotdeauna* cei mai buni făuritori ai cercetării istorice», este adevărată şi ponderată totodată (subl. ns.). Aşadar, sînt situaţii, şi nu puţine, în care aniversările constituie totuşi un bun prilej de rememorare onestă şi de reconsiderare, în care apologetica, această «capcană» pentru evocator, este puţin resimţită.

Un exemplu de acest fel îl constituie volumul *Constantin Brâncoveanu*, menit să marcheze 300 de ani de la întronarea marelui domn român. Pentru cinstirea memoriei voievodului martir şi-au unit eforturile 17 cercetători cu gîndul «să reconstituie la nivelul cunoştinţelor de azi imaginea societăţii româneşti de la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea,

să precizeze poziţia Ţării Româneşti în sistemul relaţiilor internaţionale ale vremii, să definească coordonatele politicii interne şi externe a lui Constantin Brâncoveanu, să evidenţieze rolul jucat de "monarhia culturală" brâncovenească în dezvoltarea statalităţii şi culturii româneşti" (Ştefan Ştefănescu).

Volumul nu este, ca atîtea altele, o carte circumstanţială venită să semnifice un moment istoric, după care să-şi trăiască uitarea. El este ceea ce, direct şi simplu, se numeşte o cercetare serioasă, cu contribuţii remarcabile de istorie cantitativă şi exegetică.

Un excurs istoriografic, datorat lui Andrei Busuioceanu, schiţează cele cinci ipostaze în care Constantin Brâncoveanu a fost perceput: martirul, diplomatul, precursorul politicii de reformă, patronul cultural şi reprezentantul tipic al sensibilităţii baroce care, însumate, ar conduce la o nouă şi o altfel de monografie *Constantin Brâncoveanu*.

Trei studii, subscrise de Constantin Bălan, Florin Constantiniu şi Iolanda Ţighiliu sînt circumscrise socio-economicului. Sfertul de veac al domniei Brâncoveanului a fost un timp de primeniri, de deschideri către modernitate. Cresc activităţile de producţie şi de schimb, se dezvoltă piaţa şi circulaţia bănească. Relaţiile agrare, rămînînd în cadrele tradiţionalului (ceea ce plasează Ţara Românească, ca şi Moldova şi Transilvania, în «feudalitatea tardivă») oferă şi o anume noutate. Constantin Brâncoveanu a înfăptuit o reformă fiscală şi a fost preocupat să limiteze, din interese băneşti, aservirea ţăranilor liberi de către boieri şi egumeni. Prin aceasta, el se prezintă «ca un precursor al politicii de reformă a domnilor fanarioţi» (Florin Constantiniu).

Constantin Brâncoveanu, domnul care se situează la cumpăna dintre tradiţie şi modernitate, gospodarul desăvîrşit, iubitor de ordine (mărturie stînd condicile păstrate: Condica marii logofeţii, Condica vistieriei, Anatefterul sau Condica de porunci a vistieriei; de asemenea, însemnările personale: Foletul Novel, 1693-1704 şi recent descoperitul Catastih-jurnal cu însemnări de taină, 1709-1714) a fost «cel mai bogat proprietar funciar pe care l-a avut vreodată Ţara Românească» (Iolanda Ţighiliu). A stăpînit, după această nouă cercetare, 179 de proprietăţi în Ţara Românească şi Transilvania (faţă de 111 înregistratede istoriografia noastră pînă acum), sate cu pămînt de cultură, podgorii, livezi, grădini, fînaţuri, mori, bălţi, heleştee, păduri, prisăci, case, curţi, pivniţe de piatră, teascuri şi crame etc. De aici a putut agonisi sume fabuloase, care i-au slujit politica, dar care, paradoxal, s-au şi întors împotriva lui constituind grele capete de acuzare în decizia sultanului, din vara anului 1714, de un dramatism care a cutremurat pe contemporani.

Domnia lui Constantin Brâncoveanu prezintă un interes particular şi pentru aspiraţia de unitate românească care, neputîndu-se realiza atunci pe plan politic, a recurs la alte forme, de altfel devenite tradiţionale. Ca mulţi dintre predecesorii lui, Constantin Brâncoveanu a urmărit cu interes ceea ce se întîmpla în Transilvania şi a reactivat căile de oblăduire a acestei ramuri a trunchiului românesc. Domnul muntean a intervenit pentru protejarea bisericii româneşti din ţara intracarpatică. La 25 mai 1698, Brâncoveanu a confirmat o mai veche danie bănească anuală (de la Matei Basarab, Constantin Şerban

şi Antonie Vodă) mitropoliei ortodoxe de la Alba Iulia, amintind că aceasta «iaste făcută şi înălţată de răposatul Mihai voievod pe vremea cînd a fost crai într-acea parte de loc». El a protestat împotriva unirii forţate a românilor din Transilvania cu biserica Romei, incitînd la rezistenţă şi la păstrarea legăturilor confesionale cu Ţara Românească. Politica de sprijinire a românilor ardeleni a avut în vedere şi trimiterea cărţilor de cult tipărite la Bucureşti, Buzău, Snagov, Rîmnic ori Tîrgovişte, atunci cînd nevoia era mai acută. Se putea obţine, astfel, o contracarare a efectelor propagandei iezuite, care ameninţa pe români cu deznaţionalizarea. Prin grija lui Brâncoveanu şi a lui Antim Ivireanu a fost reînfiinţată tipografia de la Alba Iulia unde «ne întîmplîndu-să [...] *neamului nostru românesc* aici în Ardeal meşter pentru lucrul tipografiei» a fost trimis tipograful muntean Mihai Ştefanovici (subl. ns.).

Modul în care realităţile de la sud de Carpaţi şi politica lui Constantin Brâncoveanu faţă de românii «de peste munţi» au fost percepute de istoriografia românească transilvăneană au oferit lui Ioan Aurel Pop, urmînd mai vechi preocupări, prilej de frumoasă meditaţie istorică. Iar cititorul avizat poate constata, încă o dată, că între obiectivitatea istoricului şi datoria sa naţional-patriotică nu există incompatibilitate.

Constantin Rezachevici a întregit aureola de ctitor a lui Brâncoveanu reconstituindu-i iniţiativele în domeniul organizării militare. Contrar unor opinii mai vechi şi mai noi, care exprimau desfiinţarea oştirii de ţară ori, măcar, reducerea ei pînă la un efectiv simbolic, autorul, un cercetător al istoriei militare, conchide că Brâncoveanu «nu numai că a păstrat armata tradiţională a ţării, reorganizînd chiar unele categorii, dar la cele aproximativ 20 de corpuri existente a adăugat alte două: *talpoşii* la curte şi *martalogii* la hotare, a creat o flotă militară dunăreană şi a îmbunătăţit apărarea hotarului apusean al ţării, înfiinţînd marea căpitănie de margine de la Cerneţi, pe locul vechiului banat al Severinului. A fost aşadar un ctitor şi în acest domeniu».

Trei studii, semnate de Paul Binder, Paul Cernovodeanu şi Andrei Pippidi, se ocupă de politica externă în timpul lui ConstantinBrâncoveanu. Campania din 1690, în mai toate secvenţele ei temporale («zi cu zi») a fost refăcută prin corelarea izvoarelor româneşti cu cele săseşti şi maghiare (Paul Binder). Victoriile de la Zărneşti (11 august 1690) şi Bran (15 august 1690) s-au datorat contribuţiei strategice şi tactice a lui Constantin Brâncoveanu.

Însuşirile politico-diplomatice ale lui Brâncoveanu au fost de o importanţă capitală pentru o vreme aşa de complexă, cu numeroase incertitudini şi tulburări în această parte a continentului nostru. Ele, aceste calităţi, au slujit interesele ţării, i-au asigurat echilibrul prin folosirea contradicţiilor dintre puterile rivale: Imperiile Otoman, Habsburgic, Ţarist şi Polonia. Bogata corespondenţă a lui Brâncoveanu — 282 scrisori? (p. 130), 283 scrisori? (p. 139) identificate pînă acum, din care 170 cu caracter politic şi diplomatic — ne relevă o cancelarie activă, cu o vastă reţea de agenţi şi emisari recrutaţi dintre cărturari, comercianţi, clerici, care au îndeplinit misiuni la Istanbul, Moscova, Varşovia, Viena, Veneţia şi, prin aceste capitale, cu ambasadorii altor state. A fost o febrilitate diplomatică menită să constituie un *cont de ştiri* care să

determine hotărîrile în politica externă a Ţării Româneşti. În special cu forţa cuvintelor bine rînduite a reuşit acest mare domn român «să lupte nu numai pentru independenţa principatului muntean, dar şi a provinciilor Moldova şi Transilvania...» (Paul Cernovodeanu).

Corespondenţa dintre Constantin Brâncoveanu şi lordul William Paget, ambasadorul Angliei la Poartă, constituie un episod de mare interes, căruia Andrei Pippidi i-a restituit adevărata valoare. Aceasta rezidă nu în formarea unor legături strînse politice ori culturale (sub aceste aspecte corespondenţa în discuţie «are unele din caracteristicile unui eşec»), ci în prilejul ce i s-a oferit lui Brâncoveanu «de a-şi afirma identitatea spirituală, a sa şi a poporului său». Pentru că, Brâncoveanu a avut conştiinţa apartenenţei la Europa, care era «numele lumii civilizate [...]. Prin contractele cu Occidentul au venit şi înţelegerea locului istoric al poporului român, fixat de o nobilă origine, a cărei regăsire are o funcţie compensatoare, şi descoperirea de sine care i-a deschis acestui popor drumul către o naţiune modernă» (Andrei Pippidi).

Programul cultural al «epocii brâncoveneşti» este «privilegiat» în structura volumului prin şase studii, subscrise de Alexandru Duţu, Virgil Cândea, Răzvan Theodorescu, Aurora Ilieş, Radu-Ştefan Ciobanu şi Daniel Barbu. A existat un «model cultural brâncovenesc», adică o sumă de activităţi care a fost transmisă de patriarhul Atanasie al Antiohiei astfel: «multe şi mareţe clădiri şi zidiri, spre folosul şi binefacerea locuitorilor, în special licee şi şcoala de deosebite ştiinţe şi învăţături —şcoli greceşti, slavoneşti şi româneşti şi pentru aceste limbi aţi făcut şi tipografie». Prin aceste «fapte bune», spune logofătul Radu Greceanu, contemporanul şi admiratorul lui Constantin Brâncoveanu, domnul «numele au cîştigat mare». «Modelul cultural inspirat şi dirijat de curtea brâncovenească nu a avut forţa de iradiere a modelelor apărute în societăţile aflate în plină expansiune, precum Franţa şi Anglia [...]. Constituit pe o bază economică redusă, supus exigenţelor haotice ale Porţii otomane, modelul /brâncovenesc/ a inspirat oameni de cultură din Balcani şi Orientul apropiat [...] Conţinutul modelului brâncovenesc [...] a supravieţuit prin partea cea mai nobilă a oricărui model, prin formele artistice, şi a conturat un stil» (Alexandru Duţu).

Relaţiile lui Constantin Brâncoveanu şi ale Curţii sale cu Orientul Ortodox au fost atît de apropiate şi felurite, încît sînt socotite o adevărată «operă» (Virgil Cândea). Toate cele patru patriarhate orientale (Constantinopol, Ierusalim, Alexandria, Antiohia) au apelat la Constantin Brâncoveanu, toate au aflat la el înţelegere şi ajutor în forme variate. Înalţii ierarhi Dosithei Notara şi nepotul său Hrisant Notara de Ierusalim, ca şi Athanasios Dabbas de la Antiohia au fost nu doar oaspeţi ci «adevăraţi curteni [...], colaboratori şi sfetnici» ai lui Brâncoveanu. Comunităţile ortodoxe orientale din Antiohia şi Siria, Ierusalim şi Egipt, Sinai şi din capitala otomană ori din insule s-au bucurat de donaţii în bani, produse, cărţi, lucrări de artă, burse de studii la Academia domnească din Bucureşti. Graţie patronajului cultural al lui Brâncoveanu a fost introdus tiparul în cultura arabă, ceea ce în fond a constituit «un capitol din marea istorie a revoluţiei pe care introducerea tiparului a produs-o în viaţa spirituală şi politică a omenirii» (Virgil Cândea).

Ctitorul munificent şi monarhul fastuos care a fost Constantin Brâncoveanu «şi-a marcat prin texte, dar mai ales prin imagini, legitimitatea cîrmuirii sale...», aşa cum arată *«dunga cea mare bătrînă şi blagorodnă a rodului şi neamului său»*, atît dinspre mamă cît şi dinspre tată, din pronaosul bisericii celei mari de la Hurezi. Este «un pios omagiu adus în frescă [...] familiei sale boiereşti, "neamului" patern şi matern cu antecedente precumpănitor româneşti, dar şi, parţial, levantine, voievodale, dar şi bănuit imperiale..." (Răzvan Theodorescu). Cel ce şi-a spus «Io Constantin *Basarab* voievod», precum Laiotă, Neagoe, Radu Şerban, Matei, Constantin Şerban şi Şerban Cantacuzino, era mîndru şi de ascendenţa sa bizantină, prin Cantacuzini (subl. ns.). La mănăstirea Hurezi piatra inscripţiei exterioare principale este străjuită de acvila bicefală cantacuzină şi de corbul basarabesc.

Logofătul Radu Greceanu ni-l înfăţişează pe Constantin Brâncoveanu, în predoslovia *Istoriei* sale, într-o manieră asemănătoare: «vrednicia neamului Măriei Tale, care despre tată din Basarabi să trage, iară de către mumă din neam împărătesc, din prea fericitul Ioan Cantacuzino». Încă din boierie, ca logofăt, Brâncoveanu îşi sublinia descendenţa sa «basarabească» (în fapt craiovească), aşa cum spune pisania de pe zidul clopotniţei de la mănăstirea Bistriţa: «despre tată se trage din vechea dungă a Craioveştilor, car şi Băsărăbeşti se cheamă». *Anonimul brâncovenesc* îi îndreptăţeşte, şi el, înălţarea în jilţul voievodal pentru că «este neam de al lui Matei-vodă» /Basarab/. Constantin Brâncoveanu, urmînd linia politică tradiţională a strămoşilor săi şi-a subliniat preponderent descendenţa «basarabească», spunîndu-şi «Constantin Basarab voievod» sau «Constantin Vodă Basarab», aşa cum a fost receptat şi în cronistica vremii sale (Aurora Ilieş).

Viaţa spirituală în sfertul de veac al domniei Brâncoveanului, prin prisma relaţiilor cu Cantacuzinii, ni-l restituie pe principele cărturar şi făuritor de cultură ca pe un continuator al trudei spirituale a înaintaşilor Cantacuzini, în mediul cărora s-a format şi al căror «program» l-a preluat şi dezvoltat, astfel încît Ţara Românească a devenit centrul spiritual al sud-estului european (Radu-Ştefan Ciobanu).

Arta brâncovenească — semnele timpului şi structurile spaţiului, studiul de erudiţie şi fină exegeză al lui Daniel Barbu, desăvîrşeşte contribuţiile de istorie a culturii brâncoveneşti grupate în acest volum.

Însemnările româneşti pe cărţi din «epoca brâncovenească», interpretate selectiv de Marieta Chiper, prezintă, ca toate noutăţile de acest gen, un mare interes pentru recuperarea trecutului. Concise, spontane, sincere ele sînt de mare preţ pentru a reface trăiri zilnice, atitudini faţă de bine şi rău, bucurii şi necazuri, viaţa de familie, agonisiri de bunuri şi pierderi ca urmare a calamităţilor naturale, interesul pentru faptul politic, perceperea şi înţelegerea acestuia etc. Cartea veche, rod al inteligenţei şi conlucrării oamenilor, îşi sporeşte importanţa prin păstrarea acestor gînduri de expresie individuală ori comunitară, care oferă istoricului un evantai sporit pentru recompunerea trecutului.

Urmaşii lui Constantin Brâncoveanu şi locul lor în societatea românească, studiu de *genealogie şi istorie*, semnat de Dan Berindei, cuprinde generaţiile I-VII, uneori şi generaţia VIII din descendenţii lui Constantin Brâncoveanu, ajungîndu-se, cîteodată, pînă la începutul secolului XX. O anexă, cuprinzînd execuţia grafică a arborilor genealogici, uşurează înţelegerea.

Am poposit îndelung asupra acestui volum de studii stimulat de o lectură agreabilă şi folositoare. Cel căruia îi este dedicat, tragicul şi eroicul domn Constantin Brâncoveanu, «prinţ al aurului», meşter neîntrecut al diplomaţiei, promotor al unei culturi de mare rafinament, «sfînt prin moarte», îşi află cinstită memoria printr-o carte de reală valoare, etapă, cum spuneam la începutul acestor rînduri, spre *o nouă şi o altfel de monografie Constantin Brâncoveanu.*

Ion Toderaşcu

MILTON LEHRER, *Ardealul — pămînt românesc (Problema Ardealului văzută de un american)*, ediţie îngrijită, prefaţă şi note de conf.univ.dr. ION PĂTROIU, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1989, 432 p.

Lucrarea a fost elaborată după evenimentele din vara anului 1940, cînd România — izolată din punct de vedere politic — a pierdut o mare parte din teritoriul său naţional; ea îşi propunea să dezvăluie opiniei publice occidentale «aspectul real al aşa-numitului arbitraj de la Viena, act arbitrar, inechitabil şi apolitic, impus cu violenţă de cei doi comparşi, Ducele şi Führerul, care au crezut că Europa culturii milenare a căzut atît de jos, încît destinele ei pot fi scrise de doi aventurieri, erijaţi în conducători» (p.27). Demersul istoricului american se întemeiază pe o atentă cunoaştere a istoriei românilor din spaţiul intracapatic, încît cartea sa este o adevărată istorie a Transilvaniei, a existenţei şi rezistenţei poporului român la politica seculară de maghiarizare, a luptei lui pentru recunoaştere naţională şi unitate statală; în acelaşi timp, ea reprezintă şi o demascare a politicii şovine, antiromâneşti duse de-a lungul secolelor de cei veniţi, dar al cărui rezultat n-a fost decît un colaps. Referindu-se, în acest sens la semnificaţia anului 1918, autorul conchide: «în viaţa popoarelor ca şi în viaţa indivizilor, nedreptatea şi situaţiile false nu pot da naştere decît la provizorat, care întotdeuna se termină cu triumful dreptăţii [...] chiar atunci cînd unele dintre ele durează un mileniu» (p.67).

O obsesie seculară — cea a Imperiului Sfîntului Ştefan — a stat şi la originea actului din 30 august 1940; dar, aşa cum aprecia autorul, «din orice punct de vedere s-ar analiza verdictul de la Viena el este nul *ab initio. Din punct de vedere juridic verdictul este ca şi inexistent*» (p.362, subl. aut.). Evenimentele care au urmat au demonstrat că sentinţa era nulă din toate punctele de vedere. Soluţia propusă de Milton Lehrer s-a dovedit una viabilă: «În ziua în care regimul despotic de la Budapesta va fi fost lichidat definitiv şi înlocuit printr-un regim democratic — cinstit şi sincer — nimic nu se va opune la o colaborare între cel două popoare, vecine, ungurii şi românii. Condiţia *sine qua non* a acestei

colaborări este, însă, reîntregirea Transilvaniei în hotarele fireşti ale românismului» (p.391).

Nelu Zugravu

ION I. RUSSU, *Românii şi secuii*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1990, 296 p.

Venind dinspre domeniul lingvisticii istorice, înzestrat cu acribia proprie acestui domeniu, regretatul profesor clujean I.I. Russu aduce, după o viaţă de asidue cercetări, monografia *Românii şi secuii*, ce reprezintă o merituoasă împlinire a istoriografiei problemei. Apărută la Editura Ştiinţifică, abia în anul 1990 (după cum mărturiseşte editorul fusese încredinţată tiparului din 1984 !), cartea cunoaşte un destin ciudat, asemănător în bună măsură scrisului istoric veritabil. Tratînd o temă foarte controversată, cu o vechime apreciabilă, dar şi de mare actualitate, autorul pune în valoare temutul său spirit critic, reuşind să aşeze problematica abordată sub incidenţa luminii adevărului —*lux veritatis* — încercînd, de asemenea, să ţină cumpăna obiectivităţii cît mai imparţial cu putinţă.

În planul istoriografiei româneşti, I. I. Russu aduce, după cum aminteam mai înainte, instrumentarul şi metodologia filologului, dar şi perseverenţa arheologului, toate circumscrise unei idei-forţă, încercarea de a rezolva unele dintre problemele-cheie ale istoriei noastre vechi, concentrîndu-şi cercetările asupra fondului autohton traco-dac al limbii române, asupra istoriei purtătorilor acestui fond şi a rolului lor în procesul de etnogeneză românească. Concretizarea acestor preocupări se oglindeşte în lucrarea *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic şi componenta latino-romanică*, apărută la Bucureşti în 1981.

Paralel cu aceste preocupări, savantul clujean şi-a dedicat o parte a demersurilor pe tărîmul istoriografic, cercetării relaţiilor româno-maghiare şi în special a aspectelor legate de convieţuirea românilor cu populaţia secuiască maghiarofonă, din partea de est şi sud-est a Transilvaniei. Monografia rezultată în urma acestor cercetări nu este cîtuşi de puţin o «schiţă provizorie», cum şi-o autodefineşte autorul, ci o lucrare bine documentată, prima tratare globală şi pertinentă a acestui subiect de către un istoric român.

I. I. Russu insistă asupra «caracterului lingvistic-filologic şi onomatologic» al cercetării întreprinse; principala contribuţie şi coloana vertebrală a întregii lucrări este relevarea antroponimiei româneşti transmise populaţiei maghiarofone, esenţiala dovadă a fenomenului de maghiarizare şi a existenţei unei numeroase populaţii româneşti în aşa numita «Terra Siculorum».

Lucrarea este structurată în patru capitole bine proporţionate şi foarte dense, cu o bibliografie extrem de bogată şi bine utilizată, uneori cu accente polemice, ilustrînd atenţia acordată de autor problemei în discuţie.

Primul capitol intitulat *Secuii în Transilvania* urmăreşte trasarea cadrului general al problemei, evidenţierea contextului social-politic al fenomenului,

condiţiile în care antroponimele au trecut «cu oameni cu tot» din comunitatea social-etnică şi lingvistică românească la cea maghiară. Pe rînd, autorul expune: politica de maghiarizare, aducînd în discuţie şi insistînd asupra «secuizării» ca fenomen specific; habitatul secuiesc şi motivele colonizării la granița de est a Transilvaniei; originea acestora şi convieţuirea dintru început cu elementul românesc autohton. O atenţie deosebită este acordată românilor, rolului şi rostului lor în această parte de ţară, rol minimalizat pînă la desfiinţare de o parte a istoricilor maghiari, care urmînd o «bună» tradiţie interpretează trunchiat documentele, «uitînd» de existenţa unor pasaje de cronică care dovedesc indubitabil prezenţa elementului românesc în Transilvania (*Gesta* lui Anonymus) sau în Secuime (*Gesta* lui Simon din Keza). După o interpretare foarte pertinentă a izvoarelor narative ce dovedesc «prezenţa românilor în zona secuiască», I. I. Russu se opreşte asupra conscripţiilor şi statisticilor care, începînd cu secolul al XVIII-lea, au redat cu mari inexactităţi, care slujeau unui scop politic, proporţia elementului românesc, sugerînd totuşi mecanismele «disoluţiei» etnicilor români în masa secuiască maghiarofonă. Astfel, savantul clujean ajunge la concluzia că între 1800 şi 1850 putem vorbi de o proporţie de 25-30% români din totalul populaţiei. Mergînd mai departe pe firul statisticilor, făcînd dovada cunoaşterii instrumentarului şi a metodologiei istorice, autorul declară cu modestie că va înfăţişa «cîteva informaţii şi date comparative în chip de completări mai diferenţiate» la lucrarea lui Paul Balogh din anul 1902, *Compunerea etnică a Ungariei*, comparîndu-le cu *Lexiconul geografic-statistic al Transilvaniei* al lui I. Lenk şi cu repartizarea după «naţionalitate» şi confesiuni (*Sematismele* din Blaj şi Sibiu) a populaţiei din Secuime. Analiza acestor lucrări o face impunînd un nou criteriu: studiul antroponimelor, pentru a putea înţelege, astfel, dacă nu «tot ce a fost», măcar pentru a justifica mai corect «tot ce este, tot ce a mai rămas». Folosind noua metodă de investigaţie, descoperă în cele 150 de sate din Secuime, unde nici Lenk, nici Balogh nu cunoşteau elementele româneşti, existenţa efectivă a acestora sau urme certe ale existenţei lor, în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea. Aşadar, realitatea social-etnică se prizintă simţitor modificată, faţă de cum au înfăţişat-o statisticienii maghiari. I. I. Russu demonstrează că în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, în toate localităţile («cu excepţia poate a celor 17 sate în Odorhei şi unul-două în Mureş») exista o numeroasă populaţie românească.

Partea a V-a a lucrării este dedicată studierii mai detaliate a mecanismelor prin care secuii s-au aşezat în bazinul Someşului şi Mureşului în rîndul populaţiei majoritare româneşti, precum şi analiza vastei bibliografii maghiare în domeniu. O dovadă a stăpînirii cu dexteritate a metodelor criticii de text este folosirea lucrării lui P. Hunfalvy, despre originea secuilor — autorul fiind un cunoscut adept al tezei rösleriene — în sprijinul demonstraţiei sale. Astfel, P. Hunfalvy afirmă că: «în general considerăm neîndoielnic faptul că între secuii de azi o parte este de obîrşie românească». Pe acest făgaş al învingerii adversarului cu propriile sale arme, filologul clujean reuşeşte să demonstreze că populaţia rustică românească, deznaţionalizată şi integrată în comunitatea secuiască, este ultimul şi cel mai important element etnic asimilat. O analiză pe larg, cu exemplificare pe cîteva sate, a etapelor «secuizării», prin care

distinctivele apartenenţei etnice-naţionale româneşti: limba, conştiinţa, confesiunea, antroponimele, portul, datinile şi construcţiile au fost aneantizate sau chiar treptat, duce la concluzia logică, potrivit căruia motivul principal al deznaţionalizării de mari proporţii în Secuime este reprezentat de dezagregarea texturii etnice a satului, de erodarea treptată a celulei esenţiale prin care se autentifică etnicul românesc.

Raportîndu-se la anterioarele realizări ale istoriografiei româneşti în problema convieţuirii româno-secuieşti, a raporturilor dintre aceste două etnii, I. I. Russu se arată nemulţumit, şi pe bună dreptate, arătînd că în această direcţie «s-a lucrat sumar, unilateral, uneori superficial, fără cercetări ample şi sistematice de bibliotecă, arhivă şi de teren», astfel că de multe ori cercetătorii români au rămas la nivelul aparenţelor.

Capitolul al III-lea redactat de către Ioana Cristache Panait, inserat în corpul lucrării la cererea autorului, aduce argumente în plus tezei propuse, prin cercetarea altor domenii. Astfel, sînt prezentate monumente ale arhitecturii de lemn: case, biserici, anexe gospodăreşti, porţi, mobilier şi obiecte de uz casnic; motive ornamentale, din localităţile părţii de est şi sud-est a Transilvaniei, relevîndu-se strînsele legături şi analogiile multiple cu monumente din alte spaţii ale unităţii româneşti.

În ultima parte a lucrării, concretizînd ideea expusă la început, I. I. Russu studiază cu atenţie şi în profunzime antroponimele româneşti din limba secuilor şi maghiarilor — veritabile documente ale prezenţei şi deznaţionalizării românilor. Principalele căi ale acestui «împrumut» sînt: acordarea de titluri nobiliare; nume de tip «demotikon» (după localităţile de unde erau sau îşi aveau proprietăţile); înlocuirea (schimbarea, «traducerea») multor nume româneşti prin nume maghiare. De asemenea, autorul prezintă un repertoriu alfabetic de antroponime româneşti la secui şi la alţi maghiarofoni, menţionînd iarăşi că acesta nu este decît un simplu «indicator schematic» (pentru care foloseşte însă un vast material documentar), insistînd asupra necesităţii de a continua investigaţia începută de el prin folosirea tuturor surselor posibile.

Monografia se încheie tot cu un studiu, deşi plasat sub denumirea «Anexe», prin care autorul urmăreşte influenţa limbii maghiare asupra limbii române, oprindu-se cu deosebire asupra antroponimelor maghiare care se regăsesc la populaţia românească. Aici este disecat, de asemenea, *Dicţionarul etimologic — istoric al cuvintelor maghiare în limba română* elaborat de L. Tamas şi editat de Academia Ungariei, de proporţii impozante, cu un număr de 820 pagini, cu 2.800 cuvinte, dar din care 93% sînt elemente dialectale (din graiuri cu caracter local sau zonal) şi numai vreo 195 cuvinte sînt considerate de autorul maghiar ca aparţinînd românei literare.

I. I. Russu anexează studiului său o bibliografie cu lucrările româneşti şi maghiare consultate, alături de un indice orientativ ce cuprinde patru secţiuni: materii; geographica et topongmica; antroponima şi auctores. Demn de remarcat este şi materialul fotografic din cuprinsul lucrării alături de cele două hărţi ce indică întinderea «zonei secuieşti».

Acesta este în linii mari cuprinsul lucrării lui I. I. Russu, a cărui concluzie documentară şi argumentată pe deplin este: «în ţinutul secuiesc s-a desfăşurat un fenomen de maghiarizare masivă a românilor, care (secuizaţi, vorbind ungureşte) au păstrat şi un considerabil număr de antroponime româneşti». Menţionînd o dată în plus caracterul «de etapă» al monografiei, autorul lasă generaţiilor de cercetători ce vor urma obligaţia morală de a continua munca de adunare a informaţiilor, prin care să se realizeze «o adevărată istorie a aşezărilor şi a populaţiei în ansamblul teritoriului Secuimii».

Petronel Zahariuc

IOSIF SCHWARTZ, I. KARA, *Obştea evreiască din Podu Iloaiei. File din istoria unui «ştetl» moldovenesc*, Bucureşti, Ed. Hasefer, 1990. 168 p. + 8 p. ilustraţii.

Autorul, binecunoscut în mediile iudaice cu pretenţii ştiinţifice, ne oferă o nou probă a deosebitei sale vitalităţi, prin intermediul monografiei consacrate comunităţii din Podu Iloaiei, transformată, ca atare, într-un obiect de studiu etnografico-istoric folositor interesaţilor. Intenţia lui Iosif Schwartz (Ttzhak ben Zwi) se circumscrie recuperărilor de mică anvergură, dar, tocmai datorită acestei apartenenţe, lucrarea capătă un loc bine definit între demersurile similare, devenind un util instrument de analiză. În plus, trebuie să remarcăm că ea umple o parte din golul creat prin absenţa preocupărilor majore asupra unor asemenea subiecte, care, o subliniem, indiferent de nivelul discret ce este pus în valoare, acoperă, graţie elementelor documentare, regiuni ori perioade insuficient remarcate pînă acum. Cazul monografiei de «ştetl» nu are precedent în literatura istorică postbelică, iar destule dintre studiile elaborate între cele două războaie mondiale sau înainte au nevoie de corectări şi completări. Ar rămîne să semnalăm doar iniţiativele externe, alcătuite, desigur, mai sistematic, dar bazate tot pe informaţiile indigene, oprite, din păcate, înainte de a fi consemnate exhaustiv, ceea ce a reprezentat încă o dificultate determinînd restrîngerea ariei de investigaţie (vezi teoretizările din *Le shtetl. La bourgade juive de Pologne*, autoare Rachel Ertel — Payot, Paris, 1986 — ori din cartea lui Mark Zborowski şi a Elisabethei Herzog, *Das Schtetl: die untergegangene Welt der osteuropäischen Juden* — München, Beck, 1991; demnă de menţionat, cu titlu informativ, şi *Ştefăneşti. Portrait of a Romanian Shtetl*, aparţinînd Ghittei Sternberg — Pergamon Press, Oxford, New York etc., 1984).

După o introducere cerută de motivaţiile cercetărilor sale (I. Kara a început să strîngă material încă de la finele războiului), volumul se deschide cu un excurs istoric al aşezării, evenimentele fiind marcate în funcţie de importanţa lor, acoperind o perioadă cuprinsă între 1818 şi 1968. În legătură cu *Hronic*-ul, următoarele capitole se corelează cu acesta prin intermediul aparatului critic comun utilizat, fapt ce uşurează mult recunoaşterea argumentelor cerute de explicaţiile auctoriale: viaţă economică, viaţă obştească, situaţia instituţiilor

de învăţămînt, fie ele particulare sau publice, sinagogile, rabinatul, fenomenul hasidic (care atinge tangenţial comunitatea, centrele sale de greutate păstrîndu-se în shtetl-urile concentrate în judeţul Botoşani, încă de la finele secolului al XVIII-lea), folclorul local şi aspecte etnografice. Fără îndoială că bine documentate au putut fi subcapitolele referitoare la mediul economic şi social, la climatul intern al aşezării, reperele istorice fiind asigurate de seria actelor incluse în fondurile Arhivelor Statului din Iaşi, o parte dintre ele, mai revelatoare în opinia autorului, dobîndind un loc aparte în *Anexe* (19 menţiuni, între care extrase de catagrafii, de condici, jalbe, articole din ziarele vremii, un fragment din Statutul Comunităţii cultului evreiesc din Podu Iloaiei). Puţinele observaţii pe care recenzentul ar fi dispus să le facă ţin de forma unor exprimări semantice («Tendinţele dictatoriale» — se referă autorul la cazul unui ajutor de primar amator de ilegalităţi, în 1937 — «găsesc imitatori şi în viaţa evreiească» (*sic!*). Acestea nu afectează, însă fondul lucrării. Interesante sînt menţiunile privitoare la *ethos*-ul micii comunităţi, strădania lui I. Kara de a se consemna tot ceea ce poate oferi o imagine cît de cît completă a grupului etnic dovedindu-se remarcabilă.

În acelaşi spirit, o a doua parte a tomului se ocupă de *Podu Iloaiei în oglinda literaturii,* inventariind cîteva din producţiile literare ale localnicilor Iţic Manger, I. Kara, Simcha Schwartz, scrise în siajul genului compoziţional care l-a făcut celebru, bunăoară, pe Şalom Alehem: aşa-numita «povestire de ştetl». Volumul se completează cu *Anexele documentare* amintite mai sus, cu un despărţămînt care aduce *Cîteva completări necesare* la istoria localităţii, o utilă *Bibliografie selectivă* a lucrărilor semnatarului (fapt care ne obligă la observaţia necesităţii adunării titlurilor într-un volum cuprinzător, pus la dispoziţia interesaţilor) şi o postfaţă a lui S. Caufman, preşedintele Comunităţii Evreilor din Iaşi.

Conchidem afirmînd că volumul reprezintă un eveniment editorial peste care nu se trece cu uşurinţă, pragmatica elaborării sale făcîndu-l indispensabil monografistului care caută un model metodologic, dar şi studiosului interesat de comunităţile mici din Moldova. Vom adăuga că numele eruditului I. Kara conferă garanţie suplimentară a seriozităţii de care a beneficiat subiectul în tratare.

Mihai-Răzvan Ungureanu

IOAN SCURTU, ION BULEI, *Democraţia la români, 1866-1938*, Bucureşti, Ed. «Humanitas», 1990, 247 p.

Astăzi, cînd societatea românească traversează o perioadă de convulsii, confuzii şi demitizări, apariţia unei astfel de lucrări ni se pare deosebit de utilă.

Marele public, în primul rînd, atît de mult ironizat de către istoria neiertătoare trebuie să găsească luciditatea minimă pentru a înţelege că şi în România structurile democratice au fost cîndva o realitate, că, aşa hulit,

politicianismul românesc a găsit, în momente de colaps, puterea de a opta pentru ideea de parlamentarism, de pluralism politic.

Toate aceste evidenţe nu pot fi nicidecum desprinse de principiile monarhiei de tip constituţional, instituţie fie contestată, fie adulată, dar în orice caz indispensabilă procesului de articulare a României moderne.

Carol I, Ferdinand şi chiar —în anumite limite —Carol al II-lea au ilustrat prin propriul exemplu că practica politică trebuie să nu eludeze niciodată interesele naţionale ale unui popor care prin însăşi structura şi simţămintele sale ancestrale a fost ostil oricărei forme de totalitarism.

Autorii vor să demonstreze că departe de a se constitui într-o insulă de balcanism în hitlerismul european, România a oferit toate indiciile unui stat democratic, cu un spirit civic de netăgăduit. Model politic pentru vecinii săi, regatul dintre Carpaţi şi Dunăre a demonstrat că spiritul european îşi poate găsi forme de manifestare viabile şi în Est, cu nimic mai prejos unor democraţii clasice (cazul Bulgariei, bunăoară).

O lucrare scrisă echilibrat, nespectaculoasă ca interpretări, însă în nici un caz menită indiferenţei de lectură.

Tenta sa oarecum pedagogică se poate explica şi datorită contextului istoric actual. România, oscilînd între spectrul neantizării economice şi redescoperirea propriei istorii, între banalizarea ideii de patriotism şi pericolul unui cosmopolitism de duzină trebuie să-şi găsească forţa morală necesară revigorărilor. Cartea de faţă nu-şi propune să stimuleze anumite comandamente politice, nici să aducă servicii vreunei prejudecăţi conceptuale.

Ea realizează, în primul rînd, un act de educaţie civică, cu atît mai necesar astăzi, în condiţiile în care, 45 de ani de camuflare a marilor evidenţe istorice au lăsat urme traumatizante şi adesea ruşinoase în conştiinţa multora dintre contemporanii noştri.

Tradiţia politică a României, tradiţia monarhică rămîne însă o constantă *sine qua non* a adevărului istoric, în ciuda diferitelor poziţii partizane sau pseudo-ştiinţifice referitoare la pretinsul caracter sau «spirit» republican al structurilor sociopolitice româneşti. În fond, republica, aşa cum observa un perspicace cunoscător al problemei, Alexandru Paleologu, are pentru noi, românii, un spectru de înţelegere foarte labil, începînd cu aventura de la Ploieşti din 1870-71, a lui Candiano Popescu, trecînd prin filiera lui Caragiale, care a ridiculizat un mod de inserare istorică «ce nu ne era organic» (cazul vestitei «republicane» Miţa Baston) şi culminînd cu tragicele ecouri ale republicii impuse cu brutalitate de la Moscova, la 30 decembrie 1947, România europeană, România modernă nu va putea fi nicicînd separată de forma de guvernămînt monarhic-constituţională.

Cristian Sandache

GH. IANCU, G. CIPĂIANU, *La consolidation de l'union de la Transylvanie et de la Roumanie (1918-1919). Témoignages français*, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1990, 338 p.

Documentele, selectate de autori din arhivele franceze, încep cu momentul reluării ostilităţilor de către români (octombrie 1918) şi se încheie cu integrarea în cuprinsul statului român (în iulie 1919) a ultimei zone etnice româneşti aflate sub control străin. Bogată în evenimente — cu grijă expuse şi comentate în *studiul introductiv* — perioada în discuţie este dominată de pregătirile şi desfăşurarea Marii Adunări Naţionale de la 1 Decembrie 1918, care a consacrat Unirea Transilvaniei cu Ţara, realizînd România Mare.

«Pacea punică» de la Bucureşti şi tratativele dintre puterile angajate în război, pentru încheierea unei păci separate, crea din nou, pentru România, primejdia de a nu-i fi recunoscută starea de beligeranţă. Lipsa de unitate dintre aliaţi a îngăduit guvernanţilor maghiari să-şi creeze o poziţie privilegiată în cadrul tratativelor de armistiţiu, în cuprinsul cărora cerinţele naţionale ale românilor, prevăzute în tratatul încheiat în 1916, erau ignorate sau neglijate. Documentele franceze reliefează creşterea spiritului ofensiv al maghiarilor; totodată, însă, subliniază şi atitudinea autorităţilor româneşti, rolul Consiliului Dirigent în instituirea administraţiei naţionale în Transilvania. Sînt oferite date, importante, cu privire la conflictul deschis de conducerea comunistă a lui Bela Kun, la responsabilităţile politice şi militare.

Documentele sînt importante nu numai pentru că reliefează atitudinea favorabilă şi sprijinul acordat de Franţa revendicărilor naţionale româneşti; dau expresie, totodată, şi poziţiei adoptate de români în aceste memorabile împrejurări. Completînd informaţia şi întregind conturul evenimentelor, piesele selectate şi inserate în volum înfăţişează motivaţiile militare şi politice, stările de spirit şi acţiunile întreprinse în perioada istorică în care Transilvania a fost integrată în teritoriul românesc.

Studiul introductiv şi notele bogate întregesc conţinutul documentelor, subliniindu-le valoarea; reprezintă o pledoarie în favoarea alcătuirii unui *corpus* de documentare privind istoria românilor, capabil să îngăduie pătrunderea în adîncurile acesteia. *Mărturiile franceze* constituie un argument, un important argument, în acest sens.

Gh. Platon

STERIE DIAMANDI, *Galeria oamenilor politic*, Bucureşti, Ed. Gesa, 1991, 255 p.

Reeditarea lucrării lui Sterie Diamandi, a cărei primă ediţie a fost tipărită în anul 1935, oferă publicului cititor de istorie o tematică puţin abordată în ultima jumătate de veac: prezentarea unor personalităţi politice din România secolului al XX-lea: Regele Ferdinand, Ionel Brătianu, Take Ionescu, Vintilă

Brătianu, Ion G. Duca, Nicolae Iorga, Iuliu Maniu, Constantin Stere, Ion Mihalache, A. C. Cuza, C. Argetoianu, M. Manoilescu.

Autorul, aromân la origine, cu studii la Salonic, Meţova, Ianina, Bitolia şi apoi la Universitatea din Bucureşti, s-a remarcat printr-o prodigioasă activitate didactică, dar şi prin activitatea sa publicistică; amintim, în acest sens, volumele *Galeria dictatorilor*, *Oameni şi fapte din istoria aromânilor*, *Eroii revoluţiei ruse* (vezi *Notă asupra ediţiei*).

Cartea de faţă ne înfăţişează un scriitor cu o deosebită capacitate de sinteză, de cunoaştere a spiritului uman şi, determinant pentru calitatea lucrării, a vieţii politice româneşti. Este evidentă dorinţa de a prezenta în mod obiectiv activitatea pesonalităţilor politice, de a aborda critic gîndirea şi înfăptuirile lor. Un exemplu convingător oferă, în acest sens, portretul politic realizat lui Ionel Brătianu. Deşi recunoaşte marile sale merite în realizarea Marii Uniri şi consolidarea statului român unitar, autorul nu ocoleşte nici limitele sau slăbiciunile liderului P. N. L.

Nu evită nici problemele complexe. În «cazul Stere» se pronunţă limpede: «În ce mă priveşte, sînt de părere că politica lui Stere a fost complet greşită. Dar, oricare ar fi greşelile de care s-a făcut vinovat Stere, în nici un caz nu i se poate tăgădui buna lui credinţă că-şi serveşte ţara şi neamul» (p. 207).

De asemenea, Sterie Diamandi dovedeşte intuiţie şi capacitate de previziune. Referindu-se la demisia lui Iuliu Maniu din fruntea P. N. Ţ. şi a guvernului el notează: «Cît de naivi au fost, prin urmare, toţi cei care s-au grăbit să anunţe cu surle şi tobe decapitarea lui Maniu. Nu s-a dat încă lupta decisivă ca să se poată vorbi de învinşi şi învingători [...]. Chiar învins, el va continua să reprezinte la noi cea mai proeminentă figură politică actuală» (p. 188).

Întîlnim, însă, şi unele exagerări sau aprecieri prea tranşante. Autorul consideră că Ferdinand I «... a fost actorul principal pe scena politică a vieţii româneşti într-unul din cele mai hotărîtoare momente ale vieţii sale, actor care şi-a jucat rolul dificil cu o rară conştiinciozitate şi un deosebit talent» (p. 22), iar M. Manoilescu este prezentat ca produsul cel mai reprezentativ al politicianismului din România interbelică.

Un merit incontestabil al lucrării este acela că surprinde, în cuvinte puţine, trăsăturile care individualizează aceste personalităţi în viaţa politică a României. «Şi cei mai înverşunaţi adversari —scrie autorul —vor trebui să recunoască faptul că Brătianu a condus cu pricepere şi îndemînare barca statului prin asprele vîrtejuri ale apelor învolburate de furtună şi că ştiut să guverneze cu chibzuinţă, abilitate, prestanţă, autoritate şi prestigiu» (p. 89). Pe I. G. Duca îl prezintă într-o singură frază: «Inteligenţă suplă şi sclipitoare, cultură frumoasă şi educaţie aleasă, mînuitor meşter al vorbei şi al slovei scrise, era omul politic în accepţiunea occidentală a cuvîntului, aşa cum prea puţini a avut ţara românească» (p. 153). Nicolae Iorga «este asemenea picturilor moderne; ai nevoie de perspectivă ca să poţi desluşi conţinutul tabloului. Cine are imprudenţa să-l cerceteze deaproape sau cu lupa, nu vede decît o îngrămădire monstruoasă de culori» (p. 181). Iar C. Argetoianu ne apare ca omul care «a

făcut tot ce i-a stat în putinţă ca să se compromită politiceşte şi totuşi n-a reuşit» (p. 247).

Prin urmare, o carte reeditată cu inspiraţie de Editura GESA, fiind utilă nu doar cercetătorilor, dar şi unor largi categorii de cititori, care vor putea înţelege mai bine ce am fost şi ce dorim să fim.

Gh. Iacob

VASILE ADĂSCĂLIŢEI, *Istoria unui obicei. Pluguşorul*, Iaşi, Ed. Junimea, 1987, 154 p.

Istoria unui străvechi obicei — pluguşorul — cu atîtea implicaţii socio-culturale, este departe de a interesa numai pe folclorist ori etnograf. Istoricul, filologul, sociologul, economistul, pentru a enumera pe cei mai apropiaţi «vecini» din aria interdisciplinară, au nevoie de asemenea cunoştinţe.

Specialist reputat, profesorul Vasile Adăscăliţei şi-a asumat, prin această sinteză, o întreită sarcină. Anume să se pronunţe (nu neapărat să rezolve!), printr-o metodologie complexă, în care comparatismul primează, asupra originii, vechimii şi funcţiei pluguşorului. Pentru aceasta a fost nevoie de un demers complex, în spaţiu şi în timp. Au trebuit să se discute: pluguşorul ca datină agrară fundamentală la români, fapte folclorice înrudite la alte popoare, răspîndirea pluguşorului în aria romanităţii, denumirile populare ale acestui obicei, oficianţii, spectacolului şi recuzita pluguşorului, textul literar — caracterul (agrar, neagrar) şi structura acestuia, raporturile pluguşorului cu alte genuri folclorice şi, în final, identitatea obiceiului «cu plugul». Oare sînt, la capătul unui asemenea cuprins, opiniile autorului vis à vis de cele trei compartimente fundamentale ale temei, originea, vechimea şi funcţia datinei «cu plugul».

Originea a fost socotită, de cei mai mulţi cercetători, a fi romanică. Începutul l-a făcut D. Cantemir («colinda corespunde vechilor calende romane»), pentru ca apoi V. Alecsandri (care a făcut substituţia personajului principal, *gospodarul* devenind *împăratul Traian*), Gh. Dem. Teodorescu («pluguşorul reprezintă pînă în ziua de azi sărbătorile romane numite Opalii»), Al. Odobescu (pluguşorul vine de la «vechii plugari ai Laţiului [...] care încă nu îmbrăcaseră gravitatea togei virile»), Gr. Tocilescu (care numea această manifestare «saturnalele romane»), în vremea din urmă Pavel Papahagi să se pronunţe pentru aceeaşi obîrşie. Tache Papahagi conchidea, în 1979, că «între *Sementivae feriae* a romanilor şi Pluguşorul dacoromân există o incontestabilă asemănare — dacă nu chiar şi o oarecare identitate».

Vasile Adăscăliţei observă că toţi aceşti autori s-au sprijinit «nu atît pe date etnografice şi folclorice concrete, similare cu desfăşurarea lor, la romani şi la români, ci pe mărturiile literare din operele unor scriitori antici, care descriau amănunţit munca plugarului, ca şi pe unele sugestii lingvistice». Şi că, faptul în sine «nu poate constitui un argument decisiv, textul *pluguşorului* fiind numai o componentă a datinei respective, poate cea mai nouă şi mai puţin sortită să

exprime particularul». În evoluţia pluguşorului, vechiul text, acela magico-ritualic, s-a «depreciat simţitor». Textul «clasic», acela literar, este tîrziu constituit. Originea şi vechimea «epocii grîului» (=pluguşorul) se pot stabili numai pornind de la ceea ce ţine de «stadiile primare». Autorul lucrării în discuţie nu este pentru infirmarea totală a «tezelor latiniste», ci pentru «considerarea ponderată» a elementelor romane, «admiţînd doar existenţa unor similitudini deloc neglijabile şi numai parţial în stare să sugereze unele raporturi genetice».

Ceea ce poate dezlega cu adevărat originea şi vechimea «datinei legate de grîu» — căci pluguşorul are ca subiect primar şi fundamental «munca agrară depusă pentru obţinerea pîinii» — este, după Vasile Adăscăliţei, «cunoaşterea amănunţită a mitologiei agrare româneşti, a obiceiurilor, credinţelor, superstiţiilor din trecut a literaturii folclorice tradiţionale plugăreşti...» care se regăsesc, într-o formă sau alta, în obiceiul pluguşorului.

O serie de acte magice, menite să provoace fertilitatea solului, păstrate atît independent cît şi în *obiceiul-colindă cu plugul*, sînt, după autorul acestei lucrări, determinante pentru a-i stabili vechimea şi originea. Este vorba, în principal, despre: fertilizarea ogoarelor cu plugul sacru, tovărăşia la plug în vederea desţelenirilor, semănatul magic, sărbătorirea primului plugar care a ieşit la arat, împodobirea boilor primăvara, procesiunea cununii la seceriş, închinarea colacilor la diverse ocazii. Vasile Adăscăliţei *nu împărtăşeşte primordialitatea textului, ci a scenariului*, care sintetizează credinţe, superstiţii şi practici agrare vechi. «Obiceiul-colindă cu plugul la români este alcătuit dintr-o sumă de fapte inegale ca vîrstă care, închegate unitar, fac una din cele mai valoroase manifestări de esenţă tradiţionalistă din folclorul românesc...». *Colinda cu plugul* este mai nouă decît *colinda propriu-zisă*. «Apariţia pluguşorului, spune, ipotetic, autorul acestei monografii, este legată de primele secole ale mileniului nostru». Prin *apariţie* trebuie să înţelegem, desigur, constituirea acestei datini sub forma sintezei dintre *scenariu* («forma nevorbită») şi text, acea «contragere» de elemente constitutive. Cum se vede, pluguşorul nu mai este socotit un obicei arhaic, ci mai nou, să zicem după ANUL O MIE. *Este un alt punct de vedere* care se aseamănă, într-un anume fel, cu acela exprimat de Dumitru Pop în 1982.

Realizînd un studiu complex, cu o documentaţie în bună parte inedită, aflată în Arhiva Seminarului de folclor de la Facultatea de filologie din Iaşi, căreia i-a pus bazele, profesorul Vasile Adăscăliţei face, în fond, bilanţul unei activităţi îndelungate, ştiinţifice şi didactice. Domeniul pe care îl slujeşte de atîţia ani nu este deloc facil. În creaţia folclorică sînt multe variante, suprapuneri, generaţiile au eliminat, au adăugat, şi-au exersat fantezia. De aceea, autorul este ponderat, îşi cumpăneşte afirmaţiile. Nu caută cu orice preţ sensuri convenabile, ci se întreabă, compară, avansează ipoteze. Lucrarea constituie un stadiu al cercetării, cu încheieri ce urmează a fi verificate de timp.

Lectura este plăcută şi folositoare. Dar istoricul, obişnuit să considere pluguşorul, în forma lui primară, ca o moştenire a antichităţii daco-romane care a evoluat apoi la forme complexe, rămîne descumpănit. Să nu fie această «epopee a grîului» de o vîrstă cu munca pămîntului? Ce a rămas totuşi de la

antichitate în datina pluguşorului? «Receptarea ponderată» a «tezelor latiniste», adică a elementelor de provenienţă romană, pentru care pledează autorul, la ce se reduce?

Istoricul, beneficiar al cercetărilor de folclor, este tentat să-şi pună aceste întrebări.

Ion Toderaşcu

VASILE OLTEAN, *Şcoala românească din Şcheii Braşovului*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1989, 200 p. + 18 fig.

Vreme de aproape două decenii, dacă cronologia studiilor publicate sugerează bine durata cercetării, Vasile Oltean s-a ocupat de viaţa spirituală din Şcheii Braşovului. Între finalizările acestui efort este şi cartea despre şcoala comunităţii româneşti din vecinătatea oraşului Corona (Braşov), instituţie care a funcţionat sub patronajul bisericii voievodale «Sf. Nicolae». Preocupările autorului se înscriu într-o adevărată tradiţie. Andrei Bîrseanu (1902), Aurel A. Mureşianu (1927), Nicolae Sulică (1937), Candid Muşlea (1943-1946) sînt numai cîţiva dintre cei ce l-au precedat pe Vasile Oltean în reconstituirea drumului acestei instituţii de învăţămînt românesc.

Autorul noii monografii vine nu doar cu un plus de informaţie, ci şi cu o altă viziune. Cartea în discuţie este o istorie a Şcolii din Şchei de la începuturi (sec. XII ?) şi pînă la jumătatea sec. al XIX-lea, cînd a luat fiinţă gimnaziul românesc braşovean ; o istorie proiectată pe viaţa culturală a românilor braşoveni şi pe aceea a românilor în general.

Sînt de remarcat, chiar de la început, unele nuanţări şi îndreptări aduse de Vasile Oltean, ceea ce sugerează o îndelungată stăruinţă în domeniu. Este, mai întîi, cazul începuturilor acestei şcoli. Puse de predecesori în 1495 (Andrei Bîrseanu), 1597 (Aurel A. Mureşianu), secolul XIV (Nicolae Sulică), acest aşezămînt şcolar pare să fie mult mai vechi. Cercetarea cărţii vechi i-a oferit autorului posibilitatea unei urcări în timp, pînă prin secolul XII. O carte slavonă din patrimoniul muzeului din Şchei are ca forzaţ o filă dintr-un *Omiliar*, manuscris slavon mult mai vechi. Elementele de limbă şi de grafie au făcut posibilă datarea acestui manuscris la sfîrşitul secolului XI şi începutul următorului veac (datare confirmată şi de cunoscuţii specialişti G. Mihăilă şi Elena Linţa). Conţinutul sugerează folosirea *Omiliarului* în cadrul «şcolii de predică» din Şchei (p. 14). Sigur, este vorba despre o ipoteză. Alte reflecţii, vis à vis de vechimea şcolii, sînt şi ele de amintit. Bunăoară, observaţia că «cele mai vechi manuscrise slavone din arhiva muzeului, inclusiv cele consemnate în vechiul catastif din Şchei, sînt prin excelenţă cărţi de morală, de educaţie», care vor fi fost utilizate şi în şcoală (p. 15).

Relaţia dintre obştea românească şcheiană, şcoala, biserica şi munca tipografică a diaconului Coresi este iarăşi de relevat. Vasile Oltean, urmînd pe Petre P. Panaitescu, este pentru localizarea tipografiei lui Coresi în Şcheii Braşovului (poate chiar în localul şcolii, era înclinat să creadă Petre P. Panai-

tescu) şi nu în Braşov. Se reiau mai vechi argumente, precum activitatea de traducere a cărţilor în limba română, copierea de manuscrise acolo, în ambianţa bisericii «Sf. Nicolae» şi a şcolii, înainte de Reformă şi de venirea lui Coresi. Izvoarele textelor coresiene sînt, prin urmare, în centrul cultural românesc din vecinătatea Braşovului. În Şchei se afla «laboratorul de adunare a textelor şi de traduceri, difuzate apoi prin tipar de către Coresi şi colaboratorii lui» (Petre P. Panaitescu). Rezultatele muncii diaconului tipograf nu trebuiesc puse, aşadar, pe seama Reformei şi a reformatorilor din Braşov. Este potrivit să reamintim că atunci, ca şi în secolele următoare, ortodoxismul se identifica cu însăşi supravieţuirea românilor. De aceea preoţii români şi, în general, românii au privit cu neîncredere acţiunile stimulatoare ale protestanţilor.

Şcoala românească din Şcheii Braşovului a avut o evoluţie care o aşează, după opinia lui Vasile Oltean, într-o situaţie superioară încă din secolul XVI. Ea nu a fost numai o «şcoală elementară, sau cel mult o şcoală de dieci, în care se învăţa scris-cititul (şi) cîntările bisericeşti», cum a spus Andrei Bîrseanu în 1902; sau «o şcoală de slavonie», cum a caracterizat-o Ştefan Bîrsănescu în 1976, atunci cînd a publicat *Pagini nescrise din istoria culturii româneşti (sec. XI-XV)*. «Şcoala din Şcheii Braşovului, prin conţinut şi formă, conchide autorul cărţii în discuţie, se înscrie în rîndul şcolilor româneşti de importanţă naţională, deţinînd în secolul al XVI-lea un curs inferior şi altul superior, pentru pregătirea viitorilor negustori, dascăli, cîntăreţi şi preoţi» (p. 43).

Frumoase sînt paginile despre dascălii acestei instituţii şcolare, dintre care unii au slujit din tată în fiu, formînd adevărate «dinastii» de profesori. Cei mai mulţi nu se limitează doar la activitatea de catedră, ci, sînt copişti, traducători, autori de cronici (prima cronică din Transilvania scrisă în limba română este a protopopului Vasile din Şchei), manuale, dicţionare; de asemenea, sînt bibliofili, fac interesante însemnări pe cărţi, se angajează în viaţa politică, poartă solii. Familii de cărturari, în perioada umanistă şi a luminilor, aflaţi în slujba şcolii din Şcheii Braşovului au fost: *Grizii* (unul din ei este Dimitrie, fiul lui Eustatie Grid, cunoscutul Dimitrie Eustatievici, autorul primei *Gramatici româneşti*), *Baranii, Corbeştii* (între ei şi David, vestitul diplomat al lui Constantin Brâncoveanu, apoi fratele său Teodor, «pisariu» în cancelaria Ţării Româneşti şi, de asemenea, însărcinat cu misiuni diplomatice: el, Teodor Corbea este unul dintre primii lexicografi români, autor al lucrării *Dictiones latinae cum valachicae interpretatione*), *Hobanii* (Vasile Hoban tatăl a avut în biblioteca sa prima tipăritură slavonă din lume, *Triodul Penticostar*, Cracovia, 1491; Barbu Hoban, al patrulea profesor din această familie la şcoala românească din Şchei, este autorul *Pomelnicului* din 1665, descoperit de N. Iorga în 1939, rătăcit apoi şi redescoperit de autorul acestei cărţi), *Dumeştii* (Radu, Dimitrie, Ion şi alt Radu; acesta din urmă a avut o activitate impresionantă de traducător, copist şi editor), familia *Tempea*, în care n-a existat fantezie onomastică. Şase Radu Tempea şi-au înscris numele în istoria şcolii, a bisericii şi, în general, a culturii româneşti. Cel de al doilea Radu Tempea e autorul cunoscutei lucrări *Istoria Sfintei beseareci a Şcheilor Braşovului*, iar al cincilea e vestit cărturar, lingvist, director al şcolilor naţionale din Transilvania, copist şi traducător, autentic reprezentant al Şcolii Ardelene. Urmîndu-l pe Dimitrie

Eustatievici, Radu V. Tempea întocmeşte şi editează *Gramatica românească*, tipărită la Sibiu.

Este o plăcere să parcurgi paginile referitoare la «cărţile de întrebuinţare şcolară», în fond un capitol din cartea veche românească. Sînt multe manuscrise', traduceri, tipărituri cu rosturile lor explicit formulate în precuvîntări, cu însemnări de real interes pentru viaţa spirituală şi trăirile cotidiene.

Cartea asupra căreia ne referim oferă cititorului multe cunoştinţe de istoria bisericii, rezistenţa românilor în faţa «ofensivei» Reformei, a «Uniaţiei», informaţii despre istoria tiparului la noi, circulaţia cărţii în spaţiul românesc medieval (în două rînduri, p. 63 şi 64, fiind vorba despre manuscrise ale calendarelor lui Petcu (Petre) Şoanu, este amintită Biblioteca «Nicolae Bălcescu» (!?) a Universităţii din Iaşi. Această instituţie poartă un nume inconfundabil: *Mihai Eminescu*), relaţiile dintre Ţările Române, forme ale conştiinţei de neam, precum solidaritatea românească în anumite momente, sprijinul confesional etc. Este o carte utilă şi frumoasă în valoarea ei reală, despre un centru cultural românesc aflat în centrul pămîntului românesc, la convergenţa drumurilor, acolo unde s-au întîlnit oamenii, mărfurile şi ideile din întreg spaţiul românesc.

Ion Toderaşcu

EMIL ION EMANDI, MIHAI ŞTEFAN CEAUŞU, *Să nu dărîmi, dacă nu ştii să zideşti*, Rădăuţi — Iaşi, Ed. «Glasul Bucovinei», 1991, p. 420.

Cărţile -avertisment sînt, dincolo de probitate lor ştiinţifică, în primul rînd dureroase. O astfel de carte este şi recenta apariţie editorială a cunoscuţilor istorici Emil Ioan Emandi şi Mihai Ştefan Ceauşu, *Să nu dărîmi, dacă nu ştii să zideşti* (contribuţii de morfologie urbană la cunoaşterea istoriei oraşului Suceava, 1388- 1988), apariţie care, prin însuşi titlul ei, culpabilizator, a dorit să avertizeze. Să avertizeze asupra marilor crime comise în ultimele decenii asupra fondului de clădiri de certă valoare istorică a oraşului Suceava, distruse de furia demolatoare a buldozerelor şi dispărute în siniştri nori de praf.

Forurile comuniste au învăţat bine că ştergerea memoriei trecutului reprezintă cheia uitării acestuia. Existenţa complexelor arhitectonice cu valoare istorică şi funcţională însemna pentru acestea, comparaţia implicită a bogăţiei spirituale a înaintaşilor cu bicisnicia «epocii de aur». Ca atare, ele trebuiau să dispară. Peste oraşele României au năvălit tîrnăcoapele ideologice, mai grele şi mai cumplite chiar decît invaziile.

Crimele comise asupra fondului de clădiri istorice din România nu sînt cunoscute nici astăzi în toată grozăvia lor. România trebuia să devină o ţară a prezentului cenuşiu, o Coree de Nord europeană, mutilată de paranoia unuia din marii duşmani ai ţării, Ceauşescu.

Emil Ioan Emandi şi Mihai Ştefan Ceauşu, împătimiţi cercetători ai trecutului medieval al Sucevei, au lucrat sub această zodie nefastă. Dacă

pentru omul obişnuit demolarea unui vechi edificiu a provocat, în cazul cel mai fericit, o revoltă surdă, pentru istoric ea a însemnat însăşi tortura.

Cei doi cercetători şi-au învins suferinţa şi au oferit exact ceea ce se mai putea oferi în momentul actual: o carte de istorie autentică, extrem de documentată, care doreşte să reconstituie profilul arhitectonic de şase secole al celebrei cetăţi a Sucevei, bazată pe izvoarele arheologice şi documentare, a căror rigoare reprezintă, indubitabil, singurele argumente forte ale istoricului.

Structurată în două mari părţi, cartea celor doi cercetători este una a rigorii şi probităţii ştiinţifice. Explorînd cu instrumente specifice de investigaţie trecutul urbanistic al Sucevei, cartea se opreşte, inevitabil, la perioada cea mai nefastă trăită de oraş: cea recentă.

Demolările deliberate, care au mutilat faţa oraşului Suceava, vor necesita un proces îndelungat de vindecare. S-ar putea ca acesta să nu reuşească niciodată. Restituiri istoriografice se pot însă realiza. Istoricii Emil Ioan Emandi şi Mihai Ştefan Ceauşu au demonstrat în mod strălucit acest lucru, iar demersul lor istoric sugerează, obsedant, mereu aceeaşi frază: «Să nu dărîmi, dacă nu ştii să zideşti».

Daniel Lazăr

ŞTEFAN LEMNY, *Sensibilitate şi istorie în secolul XVIII românesc*, Ed.Meridiane, Bucureşti, 1990, 239 p.

Lucrarea aparţine unui domeniu mai puţin abordat în istoriografia românească. Un asemenea demers se realizează, în mod optim, după o cercetare pe cît posibil exhaustivă a subiectului vizat, în manieră «pozitivistă», ce ar trebui să ofere un suport cît mai ferm unei abordări la nivelul mentalului şi sensibilităţilor. Or, situaţia istoriografiei noastre este întrucîtva particulară prin faptul că nu avem publicate izvoarele documentare într-o măsură satisfăcătoare, iar munca de arhivă care să vizeze o asemenea finalitate ar echivala cu un efort sisific, cel puţin la nivel individual.

Pînă ce aceste neajunsuri vor dispare însă de la sine (prin acumulări în ritm propriu) va mai trece timp, iar tentaţia acestei maniere fascinante de a aborda istoria, ca de zeci de ani inspiră pe discipolii Şcolii de la «Annales», îşi cer drepturile, chiar cu preţul arderii etapelor — procedeu ce, dealtfel, ne este specific.

Conştient de dificultăţile ce îi stau în faţă, autorul mărturiseşte dintru început «natura experimentală a cercetării, atît în legătură cu tema, cît şi cu încercarea realizării sale ca stil, naraţiune şi tip de anchetă» (p.9).

Din punct de vedere al concepţiei, această carte s-ar apropia oarecum de *Dimensiunea umană a istoriei*, a lui Alexandru Duţu (Bucureşti, Ed.Meridiane, 1986, 303 p.), în care, printr-o antologie de texte scurte şi variate, se încearcă introducerea cititorului în universul literaturii occidentale privitoare la mentalităţi. Cartea lui Şt.Lemny este o privire «spre interior», o survolare a

problematicii şi o sondare a ceea ce ar putea oferi diferite comportamente ale vieţii româneşti de epocă din perspectiva istoriei sensibilităţilor.

Secolul al XVIII-lea nu este decupat arbitrar ca subiect al acestei lucrări; veac întunecat, de dezmăţ fanariot alternînd distructiv cu ocupaţii ruseşti — totul condimentat cu epidemii de ciumă — el are şi cealaltă dimensiune, de veac al Iluminismului şi al trecerii societăţii româneşti spre *modernitate*, dovedindu-se un filon deosebit de fertil pentru istoric. Sub aspectul sensibilităţilor, secolul al XVIII-lea românesc este, în opinia autorului, o epocă a «crizei de conştiinţă», dată de desprinderea individului de ordinea socială tradiţională, ceea ce duce la duplicitate, la divorţul dintre convingerile sale intime şi poza sa cotidiană. În această epocă se plămădesc sentimentele omului modern, noile sale idei şi idealuri de fericire. Aceste transformări discrete pregătesc «revoluţiile» mai profunde ale secolului al XIX-lea.

Capitolul *Climă şi natură* readuce în discuţie teoria lui Montequieu privitoare la modul în care clima contribuie la ambianţa psihologică a unei epoci (p.27), precum şi concepţiile lui Frobenius şi Spengler despre «Sentimentul spaţiului», ce l-au inspirat pe Lucian Blaga în teoria sa despre «spaţiul mioritic» — matrice spirituală a neamului românesc (p.32).

Evoluţia climei perioadei tratate în lucrare este cunoscută prin menţionarea excepţiilor şi anomaliilor pe care autorul le-a extras din cronicele interne şi din memoriile călătorilor străini. O mai fidelă cunoaştere a evoluţiei climei, dincolo de spectaculos, ar putea-o da coroborarea acestor informaţii cu însemnările de pe cărţi şi manuscrise cu ceea ce ar putea fi *dendrocronologie*, care, din păcate, la noi a fost neglijată. Pe lîngă iernile grele şi perioadele de foamete, sensibilitatea înaintaşilor noştri a mai fost marcată şi de epidemii, cutremure, invazii dlăcuste — socotite ca fiind manifestări ale mîniei divine — ca şi eclipsele, căderile de meteoriţi, considerate prevestitoare de evenimente istorice nefaste.

Sub titlul *Fizionmia unei aşezări umane*, autorul ne oferă o încercare de reconstituire a tîrgului românesc din secolul al XVIII-lea (cazul capitalelor). Peisajul este pestriţ, stilurile amestecate, oraşul arătînd altfel după fiecare «pojar». Sensibilitatea fanariotă este prezentă în arhitectura unor construcţii exotice: foişoare, chioşcuri, cerdacuri, feredee etc.

Din fuga condeiului, la pag.36 este citată ca fiind grecească o inscripţie *în limba turcă* de pe cişmeaua din dreapta porţii Spiridoniei (vezi Dan Bădărău şi Ioan Caproşu, *Iaşii vechilor zidiri*, Iaşi, Ed.Junimea, 1972, p.309).

Palatul domnesc se încearcă a fi relevat mai degrabă printr-o acumulare de imagini sensibile decît prin linii concrete, autorul tinzînd să obţină un «numitor comun», un fel de imagine posibilă a palatelor de epocă. Maniera este interesantă, dar abstractizarea comportă şi riscuri. De exemplu, afirmaţia de la pag.41 că, «într-un asemenea palat, domnul şi doamna îşi aveau apartamentele proprii, comunicînd între ele». Or, la Iaşi, cel puţin, se ştie că sub influenţa modei turceşti apare încă din timpul lui Vasile Lupu «casa despre doamna», un mic palat amplasat lîngă clădirea principală. Ba se pare că nici domnul nu locuia în corpul principal, ci în «casa dinlăuntru», aflată în spatele acestuia; chiar şi *spătăria* era un corp separat (vezi C.Cihodaru, în *Istoria oraşului Iaşi*,

vol. I, Iaşi, Ed.Junimea, 1980, unde citează pe Miron Costin, *Opera*, ed.P.P.Panaitescu, Bucureşti, 1958, p.119). Prin 1740, Grigore al II-lea Ghica a ridicat la Balica (Frumoasa) alte curţi «pe forme de Ţaringrad, ce aveau şi ele locuinţe separate: "selomlîc" şi "harem"» (Răzvan Theodorescu, *Civilizaţia românilor între medieval şi modern*, II, Bucureşti, Ed.Meridiane, 1987, p.137-39, citînd *Cronica Ghiculeştilor. Istoria Moldovei între anii 1696-1757*, ed. N. Camarino şi A.Camarino-Cioran, Bucureşti, 1965, p.514-15 şi 517).

Deci, în secolul al XVIII-lea palatul domnesc este «pulverizat», corespunzîndu-i un ciorchine de clădiri. Abia la începutul secolului al XIX-lea se revine la un singur corp de clădire.

În ultimul sfer al veacului al XVIII-lea se produce o «revoluţie arhitectonică» înţeleasă ca o emancipare de moda turcească, prin contactul cu neoclasicul european, realizat prin filiera rusească. Noile elemente arhitectonice sînt întîlnite şi la edificiile de cult ridicate sau refăcute în această vreme. În noile forme decriptăm modificările intervenite în percepţia transcedentului şi ale comunicării omului cu divinitatea.

Un alt capitol al cărţii ne oferă deliciul unor «crîmpeie din existenţa cotodiană», cum ar fi: patima jocului de cărţi, a fumatului, dansurile practicate la curte precum şi mesele fabuloase ce ne complexează astăzi şi ne fac să medităm asupra sensului descendent al istoriei.

În prefigurarea «noii ordini sentimentale», două sînt atitudinile considerate de autor revelatoare: atitudinea faţă de moarte şi iubirea. Cea de adoua oferă pretextul unuia dintre cele mai incitante capitole ale cărţii. Este vorba de *Viaţa între eros şi agapè*, disputa între iubirea creştină (frăţească) şi pasiunea erotică, iar în cadrul, erotismului între castitatea domestică, propăvăduită de biserică, şi vitalitatea legată de viaţa de la curte în special. Dar ambele modele vin din secolul anterior.

Interesantă ni se pare remarca autorului despre conţinutul greu de definit al conceptelor: *dragoste*, *iubire*, *liubov*, vehiculate în epoca subiect ce ar merita, el singur, un stadiu special.

Capitolul *Umbra lui Thonatos* ne prilejuieşte revelarea spectaculosului cotidian al morţii, printr-un evantai factic, şi meditaţii asupra «artei de a muri», pe marginea unor scrieri teologice din epocă, testamente, danii mănăstireşti, precum şi pe baza folclorului legat de practicile funebre, sau imaginii morţii din frescele biericeşti. În ciuda consolidării creştine şi a propăvăduirii ideilor despre viaţa veşnică, moartea n-a fost acceptată cu resemnare.

Sub semnul noilor idei şi sentimente, se încearcă surprinderea diverselor reprezentări ale timpului precum şi tentativele de recuperare a trecutului, căutîndu-se să se dea o explicaţie procesului de formare a simţului istoric la români. Impactul ideilor iluminate şi consideraţiile privind evoluţia ideii de patrie încheie această lucrare. Se cuvine a fi amintit faptul că această ultimă idee a fost dezvoltată de autor într-o carte: *Originea şi cristalizarea ideii de patrie în cultura română* (Bucureşti, Ed.Meridiane, 1986), clădită pe cîteva studii anterioare.

Deoarece în concepţia autorului lucrarea prezentată rămîne «o carte deschisă», iar schema propusă de ea poate integra noi sugestii, îndrăznim să ne permitem o meditaţie pe seama titlului lucrării. Peste fondul autohton şi peste stratul influenţelor turco-levantive, secolul al XVIII-lea aduce o accentuare masivă a influenţelor greceşti prin domniile fanariote, o influenţă rusească, manifestată mai pregnant în perioadele de ocupaţie efectivă (ruşii fiind însă şi purtători ai europenismului), apoi influenţa austriacă, exerciată şi prin stăpînire directă în Transilvania, Banat, Oltenia şi Bucovina. Tot acum are loc şi migrarea în masă a evreilor din Galiţia, care se stabilesc în special în aşezările noastre urbane. Veacul modernităţii noastre stă, se pare, sub semnul influenţelor multiple şi chiar al unui anumit mixaj etnic, încît o abordare sub acest aspect al secolului al XVIII-lea ar putea releva aspecte inedite în ceea ce priveşte evoluţia mentalului. Însă, comparativ cu alte epoci, aceasta ar putea să apară ca mai puţin românească decît oricare alta.

Se poate spune, ca o concluzie finală, că lucrarea adusă în discuţie , deşi purtînd marca pionieratului în palierul istoric abordat, reprezintă o reflectare a stadiului actual al demersurilor istoriografice româneşti pe tărîmul analizei sensibilităţilor, stadiul care este departe, cel puţin pentru secolul al XVIII-lea, de posibilităţile care ne sînt oferite de materialul documentar. Lucrarea, prin efortul autorului, se impune ca un punct de plecare pentru întreprinderile viitoare în acest domeniu, lectura ei devenind astfel utilă pentru istoricul ce se apleacă asupra secolului al XVIII-lea românesc.

Sorin Iftimi

Cultură şi societate în epoca modernă. Politică. Naţionalitate. Cultură, volum îngrijit de NICOLAE BOCŞAN, NICOLAE EDROIU, AUREL RADUŢIU, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1990, 304 p.

Răsfoind volumul *Cultură şi societate...*, dedicat Profesorului POMPILIU TEODOR la aniversarea vîrstei de 60 de ani, după o frumoasă tradiţie a preţuirii muncii, tradiţie pe care sărbătoritul de acum a întreţinut-o stăruitor, recunoşti de îndată acea parte de *operă* care se numeşte *discipolii*. Puţini oameni de ştiinţă au această virtute. Şi între aceşti puţini, Profesorul Pompiliu Teodor, sensibil şi generos cu tinerii, şi-a asigurat un loc de onoare. N-a făcut-o pentru a-şi edifica posteritatea, căci vanitatea nu-i stă în fire. În această parte din *opera* profesorului-istoric al Universităţii din Dacia Superioară trebuie să desluşim marea-i solicitudine, iubirea de tineri, plăcerea discursului şi a dialogului caracteristice adevăraţilor oameni ai şcolii. Este o înălţare pedagogică şi sufletească. Cunoscîndu-l şi bucurîndu-mă de apropierea Domniei Sale mi-a fost lesne să-i fac, în timp, contul acestor calităţi.

Cei mai mulţi colaboratori ai volumului sînt foşti studenţi ai Profesorului Pompiliu Teodor, acestora adăugîndu-li-se alţi admiratori, toţi tineri, care îi urmează metodologia şi orizonturile ştiinţifice.

Tematica volumului este o adevărată *referinţă* pentru istoricul sărbătorit. Profesorul Pompiliu Teodor se regăseşte în multe din studiile *Cuprinsului*, studii circumscrise unor direcţii precum epoca Luminilor cu reverberaţiile ei, dialogul culturii cu societatea, nivelurile mentale, biografia intelectuală a cărturarilor, formarea lumii şi a civilizaţiei române moderne, continuitatea de iluminism la romantism, restituirea unor personalităţi, locul culturii şi a civilizaţiei româneşti în ambianţa celei universale etc.

Cele 26 de contribuţii ştiinţifice cu rosturi omagiale stau între două biografii intelectuale: *Istoricul Pompiliu Teodor*, datorată iniţiatorilor acestei cărţi (Nicolae Bocşan, Nicolae Edroiu, Aurel Răduţiu) şi *Pompiliu Teodor şi iluminismul românesc: o apreciere istoriografică americană*, subscrisă de profesorul Paul E. Michelson (Huntington College, S.U.A), care cunoaşte şi iubeşte istoria românilor.

Harul profesorului, ştiinţa magistrului şi, ca într-o «regulă de trei», fascinaţia omului POMPILIU TEODOR îi conturează şi îi înalţă personalitatea. Astfel ne apare gestul tinerilor de diferite vîrste care au gîndit şi au finalizat acest OMAGIU.

Ion Toderaşcu

ION ROŞU, *Legendă şi adevăr în biografia lui M. Eminescu,* I. *Originile*, Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1989, 228 p.

Conform mărturiilor autorului din «Cuvînt explicativ», lucrarea de faţă este un prim volum din cinci proiectate, ce-şi propun «reevaluarea critică a întregii biografii a lui M. Eminescu» (p.7). Prima dintre secţiunile cărţii ni se pare cea mai interesantă. Dedicată cautării originii poetului naţional, ea aduce noi puncte de vedere la biografia acestuia. La diversele opinii care depistau antecesorii pe linie paternă ai Luceafărului poeziei româneşti în afara spaţiului românesc sau interiorul graniţelor noastre etnice, Ion Roşu propune o alta — *originea bănăţeană*. După el, antroponimul *Eminovici* e o construcţie din două elemente: *Imin* — apelativ românesc după o vocabulă străină (*emin*= «comisar» «agent fiscal», în limba turcă) şi *ovici* — particula sîrbească pentru desemnarea filiaţiei; în concluzie, *E(I)minovici* s-ar traduce prin «al lui E(I)min». De aici, încheierea autorului: «Aşadar, în pofida ciudăţeniei sale declarate şi a exotismului său evident, patronimul *Iminovici / Eminovici* se dovedeşte a fi, în ultimă instanţă, parte integrantă a istoriei poporului nostru, constituind, împreună cu cei care l-au purtat peste veacuri, produsul inalienabil al pămîntului românesc» (p. 104). Din Banat, strămoşii poetului au ajuns, în condiţii bine precizate de autor, în Ardeal (zona Blajului) şi de aici în Moldova. Cu siguranţă, opinia lui Ion Roşu va provoca reacţii printre biografii poetului, ceea ce nu va putea fi decît în folosul ştiinţei româneşti.

Cel de-al doilea capitol este dedicat strămoşilor dinspre tată şi dinspre mamă ai poetului (p. 107-200). Acelaşi demers sigur, atent la nuanţe, impregnat de date culese din documente diverse, bine valorificate. Cronologia (p.

201-213) şi indicele de nume (p. 214-226) încheie această originală contribuţie la biografia poetului naţional.

Nelu Zugravu

MARIA REGINA ROMÂNIEI, *Povestea vieţii mele*, vol. I, Iaşi, Ed. Moldova, 1990, 275 p.

Interesantă această scriere, prin perspectiva cu totul inedită pe care ne-o oferă. Literatura feministă se caracterizează, în general, printr-o anumită preţiozitate, care îndepărtează cititorul. Nu este însă cazul memoriilor Reginei Maria, întrucît autoarea dovedeşte o bună ştiinţă a dozării amintirilor, un gust al expresiei aparte şi o notă foarte discretă de idilism. O viitoare suverană istorisindu-şi viaţa, iată într-adevăr un subiect incitant de observaţie.

Aerul acela parfumat de blazoane grele şi armuri eroice coexistă cu şirul portretelor strămoşilor într-un cadru sacramental, pe care fetiţa de sînge albastru îl receptează cu o vie acuitate. Imaginea Angliei, cu ceţurile sale permanente, cu poneii neastîmpăraţi şi cu majordomii impenetrabili face loc soarelui Maltei, locurilor de visare şi recluziune.

Fragmente de descrieri coborîte parcă din proza lui Loti sau Lafcadio Hearn dau măsura incontestabilului talent narativ al autoarei. Educaţia vremii împărţită între automatismele deprinderilor de pension, jocurile de societate, călătoriile pe ţărmul mării şi suspinele înăbuşite ale primelor tresăriri erotice completează fizionomia unei conştiinţe în formare. La nici 17 ani evenimentul vieţii va fi trecerea bruscă în maturitate o dată cu măritişul preconizat cu viitorul rege al României, Ferdinand.

Nota generală a scrierii pare una de seninătate, de împăcare, însă desluşim abia voalat un regret pentru paradisul copilăriei, prea devreme sacrificat.

Această analiză a componentelor de fiecare zi a vieţii dinastice nu se salvează din desuetudine decît în măsura în care reuşeşte să surprindă esenţialul, în măsura în care creionează pertinent tipologii autentice. Autoarea cunoaşte însă arta evocării, ea arătîndu-se matură în aprecieri şi în acelaşi timp capabilă de discrete, dar bine plasate ironii. Nu e uşor pentru o odraslă princiară să lupte cu complexitatea unei eredităţi atît de impunătoare, care în mod mai mult sau mai puţin direct se afla în tangenţă cu aproape toate marile case domnitoare din Europa.

Regina Maria, suverana de mai tîrziu a României şi-a depăşit însă condiţia iniţială de simplu element de lux într-un decor blazonal, demonstrînd inteligenţă, temperament, înţelegere pentru poporul în mijlocul căruia a descins. În ciuda atacurilor mai mult sau mai puţin întemeiate ale unei părţi din opinia publică în legătură cu controversata sa viaţă sentimentală, suverana a rămas în memoria contemporanilor săi în primul rînd ca o mare doamnă a românilor, căreia experienţele dureroase ale istoriei României (avem în vedere mai ales

perioada 1917-1920) i-au conferit respect şi preţuire pentru demnitatea şi dragostea nutrită faţă de ţara-i de adopţiune.

Cristian Sandache

CONSTANTIN ARGETOIANU, *Pentru cei de mîine, amintiri din vremea celor de ieri.* Ediţie şi indice adnotat de STELIAN NEAGOE, vol. I_1, II_4, Bucureşti, Ed. Humanitas, 1991, vol. I_1, 198 p. + Anexe (p. 191-202), postfaţă (p. 203-217), vol. II_4, 266 p. + Anexe (p. 267-271), indice de nume de persoane (p. 273-295).

Controversată personalitate politică, Constantin Argetoianu s-a impus în epocă prin fosforescenta sa inteligenţă, prin spiritul de observaţie necruţător, calitate pe care doar un A. C. Cuza o mai manifestase pînă la el. Acel «cinism» al lui Argetoianu care a speriat pe mulţi dintre contemporanii săi, ilustra de fapt lipsa totală de dogmatism a gîndirii sale. Un om care a demitizat falşii idoli, care a fost ceea ce se poate numi un «causeur» de cea mai rafinată speţă. Ni se relevă etapele de cristalizare ale personalităţii sale, etape strîns conexate cu marile evenimente ale istoriei României moderne. Notaţiile memorialistului demonstrează certe virtuţi portretistice. «Pana» sa e capabilă de crochiuri şi totodată de redarea unei atmosfere complexe. Omul a avut o cultură impresionantă şi tocmai de aceea capacitatea de a da viaţă amintirilor cîştigă în profunzime.

O notă de discret aristocratism transpare printre rînduri, conştiinţa unei ascendenţe elitare, de asemenea.

Constantin Argetoianu e nostalgic şi necruţător în acelaşi timp, pentru el, spectacolul istoriei exclude de la început pe cei lipsiţă de har. Experienţa Europei i-a oferit posibilitatea reexaminării spiritului său critic. Adolescentul familiarizat cu frumosul şi-a creat o estetică proprie în care factorul «inteligenţă» a constituit criteriul esenţial de valorizare a faţetelor realităţii.

Poate dacă politicul nu l-ar fi acaparat atît de timpuriu, literatura ar fi cîştigat cu siguranţă pe unul dintre scriitorii de certă vocaţie. Ne-a impresionat în special sarcasmul cu care el biciuie «boala» noastră dintotdeauna —balcanismul atitudinilor. Inteligenţei i-a repugnat încontinuu vegetările de orice fel.

Perioada 1913-1916, deşi scurtă, e totuşi extrem de densă pentru evoluţia istorică a României. Argetoianu prinde într-un mod remarcabil pulsul momentului şi în consecinţă asistăm la o adevărată demonstraţie de virtuozitate stilistică. Nu numai atît, căci memorialistul punctează din plin la capitolul «simţ critic», pe alocuri aceasta luînd formele sarcasmului dezlănţuit.

Aflată sub guvernarea Partidului Conservator, România se va angaja în războiul balcanic, acţiunea pe care Constantin Argetoianu, în ciuda recunoaşterii utilităţii sale, nu se poate abţine să nu o descrie prin filtrul ironiei sale native. Cu o capacitate excepţională de a surprinde ridicolul lucrurilor,

memorialistul realizează pe alocuri adevărate arabescuri mustind de umor negru.

Astfel, aventura armatei române în Bulgaria ne trimite cu gîndul la păţaniile tarasconezilor din armata lui Napoleon I, indivizi care prin firescul şi omenescul lor se arătau impenetrabili oricărei atitudini marţiale. Omul — soldat e în primul rînd ţăran, care are o satisfacţie deosebită atunci cînd se cufundă în ochiul răcoros al unei bălţi sau atunci cînd dă iama printre codanele satului. El e trăire arhaică, pură şi Argetoianu îl surprinde, din acest punct de vedere, perfect. Subtilele combinaţii electorale, imbecilitatea unor aşa zişi reprezentanţi ai «intelighenţei» burgheze, drama mizeriei colective nu scapă ochiului ager al memorialistului.

România aşteaptă confruntarea cu spectrul primul război mondial şi autorul nu ezită în a surprinde acest moment unic de speranţă, groază, eroism şi ridicol.

O scriere vie, un exemplu de inteligenţă şi de cultură politico-istorică aplicată.

Cristian Sandache

GRIGORE GAFENCU, *Însemnări politice, 1929-1939*, Bucureşti, Ed. «Humanitas», 1991, 382 p.

Un mare talent diplomatic ni se confesează prin intermediul jurnalului său politic, amestec de laconice observaţii cotidiene şi de scînteietoare concluzii de viaţă.

Puţin cunoscut publicului român de azi, Grigore Gafencu ni se relevă în cele din urmă ca intelectualul prin excelenţă, care, cu luciditate şi umor amar, îşi disecă epoca. Este o epocă fecundă în ceea ce priveşte ritmul evenimentelor, o epocă a crizelor economice, a accentuării instabilităţilor guvernamentale, a surescitării conflictelor de interes, dar şi o epocă în care Regatul României are demult conturate principalele linii ale personalităţii sale.

Lumea e doritoare de rezolvarea cît mai echitabilă a cerinţelor sociale, politicul este de cele mai multe ori acuzat de rea-voinţă sau de incompetenţă, însă societatea românească se arată, în acelaşi timp, capabilă de resurse pentru o permanentă regenerare. Interesant e la Grigore Gafencu recursul la îmbinarea planului vieţii interne din România cu scrutarea epocii prin prisma diplomatului familiarizat cu specificul legaţiilor europene. Centrul de greutate a jurnalului său este reprezentat de anul 1931, moment al unor dihotomii interne în ceea ce priveşte echilibrul forţelor politice. Complexitatea căutărilor din sînul Partidului Naţional Ţărănesc, căruia Grigore Gafencu i-a fost fidel, începutul compromiterii imaginii morale a suveranului Carol al doilea, tirul susţinut al presei, cu demnităţile şi abjecţiile sale inerente, toate acestea sînt analizate cu multă acribie şi simţ al obiectivităţii. Marile afaceri financiare ale României interbelice, inflexibilitatea unor lideri de partid mult prea ortodoxşi

în credinţa lor faţă de legalitatea (cazul Maniu), reprezintă elemente de rezistenţă pentru scrierea unei monografii privitoare la specificul omului politic din România anilor '30.

Mai presus de toate, Grigore Gafencu nu amputează sufletul vremurilor pe care doreşte a le zugrăvi şi din acest punct de vedere opera lui e un act de viaţă.

Graţie preocupărilor lui Stelian Neagoe, putem «lua contact» cu modalitatea de analiză a vieţii politice în general, realizată în «maniera Gafencu», o manieră analitică şi totodată obiectivă.

Acest diplomat de mare pertinenţă a avut, înaintea multor altor colegi de breslă, viziunea unei viitoare integrări Europene a Estului. Pentru Grigore Gafencu, România, ca parte componentă a civilizaţiei creştine europene, nu se putea cu nici un chip identifica cu sovietizarea comunizantă. Exilul său a fost o probă a demnităţii patriotice, a preocupării continue pentru soarta poporului său, supus dominaţiei staliniste. Zecile de memorii, interviuri, luări de atitudine în favoarea României, toate eşalonate pe o perioadă de 13 ani (1944-1957), pînă la dispariţia sa, constituie argumente în acest sens. Ultimul mare diplomat al României nu putea să facă nici o concesie forţei dirijate ad-hoc, menite a contribui la umilirea poporului său. Considerăm iniţiativa publicării «Însemnărilor sale politice» un act de dreptate istorică şi o posibilitate, totodată, de a ne cunoaşte o parte din marile noastre valori intelectuale şi morale pe nedrept supuse, o lungă perioadă de vreme, unei uitări nemeritate.

Cristian Sandache

ARMAND CĂLINESCU, *Însemnări politice, 1916-1939,* Bucureşti, Ed. Humanitas, 1990, 432 p.

Printre marii oameni politici români din perioada interbelică, Armand Călinescu face o figură aparte prin calităţile deosebite de care a dat dovadă mai ales în momentele grele ale istoriei naţionale. El este printre puţinele personalităţi ale vieţii noastre politice din perioada dintre cele două războaie mondiale ce a lăsat posterităţii un jurnal memorialistic. Meritul lui este cu atît mai mare cu cît informaţiile prezentate sînt precise în cea mai mare parte.

Dar, pentru a înţelege şi mai bine gestul marelui om politic, e necesară întocmirea unui scurt «curriculum vitae». Armand Călinescu s-a născut la Piteşti în 1893. Absolvent al Facultăţilor de Drept şi Filosofie, doctorand la Paris, menifestă o vocaţie timpurie pentru politică, participînd la dezbaterile Adunării Deputaţilor şi dovedind un talent oratoric remarcabil, format la şcoala lui N. Iorga şi Take Ionescu.

După război se înscrie în Partidul Ţărănesc, formaţiune politică tînără, dinamică prin promisiunile de reformare a structurilor sociale şi politice, unde ia contact cu Ion Mihalache şi Virgil Madgearu, principalele personalităţi ale acestui partid. Fuziunea acestei formaţiuni politice cu Partidul Naţional al lui Iuliu Maniu (1926) i-a favorizat lui Armand Călinescu ascensiunea politică în

calitate de deputat de Argeş, fiind adus ca subsecretar de stat la Ministerul Agriculturii şi Domeniilor şi apoi, din 1930, ca subsecretar la Ministerul de Interne în timpul guvernării naţional-ţărăniste.

Odată cu guvernările liberale, Armand Călinescu dispare din lista executivului din perioada 1 nov. 1933 — 28 dec. 1937. În schimb, acum se produce treptata regrupare a forţelor în cadrul P. N. Ţ., cristalizîndu-se o aripă de centru grupîndu-i pe A. Călinescu, M. Ghelmegeanu, Gr. Gafencu ce căuta să medieze o conciliere cu Palatul. În acest sens, viitorul prim-ministru îl va sprijini pe I. Mihalache care încerca să redreseze relaţiile cu regele fără a reuşi să domine împrejurările.

Armand Călinescu a fost prezent şi pe lista «guvernului celor 44 zile» (Goga-Cuza) ca ministru de interne, îndeplinindu-şi rolul atribuit de rege: de a controla activitatea P. Naţional-Creştin de la putere, cît şi mişcarea legionară, pregătind nemijlocit instaurarea regimului de autoritate personală regală.

Din 1938, ascensiunea lui a fost rapidă, deţinînd interimate la departamente importante ca Apărarea Naţională sau Educaţie, de la 1 februarie 1939 funcţia de vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri şi, începînd cu 7 martie 1939, cea de prim-ministru al României.

Odată încheiată această sumară privire asupra activităţii politice călinesciene, să trecem la obiectivul prezentării noastre.

Cartea de faţă înmănunchează fragmente din jurnalul politic al marelui om de stat, cuprinzînd anii 1916-1918, ian. 1925-iulie 1928, 23 mai-8 iulie 1930, 22 iunie 1932-20 sept. 1939. Deşi redactate într-o formă sumară, *Însemnările politice* sînt un preţios izvor pentru cunoaşterea vieţii politice din România interbelică, a tarelor sistemului parlamentar şi a culiselor regimului carlist de după februarie 1938, fireşte, fiind necesară disocierea lor de subiectivitatea inerentă unei întreprinderi de acest gen.

Jurnalul se deschide cu prezentarea, într-o formă ceva mai îngrijită, a retragerii guvernului şi a regelui la Iaşi în iarna lui 1916, a evenimentelor din Rusia din februarie şi octombrie 1917, precum şi a consecinţelor dezastruoase ale încheierii păcii sovieto-germane de la Brest-Litovsk.

Încă din primele pagini ne apare ca evidentă poziţia de dispreţ a autorului faţă de moravurile politice corupte şi de luptele sterile pentru putere, el fiind indignat de manevrele lui T. Ionescu de a răsturna guvernul liberal.

Începînd cu 1925 intrăm propriu-zis în istoria vieţii parlamentare din România, prima parte a acestei perioade fiind ocupată cu încercările de fuziune între P. Ţărănesc şi P. Naţional şi cu atitudinea de tergiversare a lui I. Maniu.

Actul de la 4 ian. 1926 este considerat ca o manevră a liberalilor brătienişti, stîrnind proteste din partea lui A. Călinescu.

Venirea intempestivă a lui Carol în ţară, sprijinit de cercuri din ţară şi străinătate, la 8 iunie 1930, este prezentată pe scurt, dar Călinescu nu trece cu vederea atitudinea lui Maniu care, deşi susţinuse întoarcerea vlăstarului regal rătăcitor, nu şi-a asumat răspunderea învestirii lui cu prerogativele monarhice, demisionînd pînă la 13 iunie.

În însemnări apar şi unele păreri ale lui A. Călinescu faţă de probleme importante din anii 1929-1933, precum legea conversiunii datoriilor agricole sau imixtiunea experţilor Ligii Naţiunilor în economia românească, ca şi faţă de unele incidente politice electorale şi diferite afaceri subterane (vezi «afacerea Skoda»), care-i vor întări convingerea privind slăbiciunea sistemului nostru parlamentar şi necesitatea luării unor măsuri drastice. De altfel, din memorii reiese clar poziţia sa de om al păstrării ordinii şi liniştii publice, mai ales în perioadele de criză.

În acest sens, Armand Călinescu se pronunţă pentru măsuri drastice împotriva Gărzii de Fier (31 ian. 1933) şi a comuniştilor, ordonînd împrăştierea muncitorilor de la rafinăria «Româno-Americană» din Ploieşti şi reprimarea grevei de la atelierele C. F. R. Griviţa din febr. 1933, considerată drept «complot comunist».

Un loc important îl ocupă, pînă în 1938, luptele dintre partide pentru formarea guvernului cu P. N. Ţ. şi «tinerii liberali» ai lui Gh. Tătărescu, preferaţi de rege, ale cărui tendinţe autoritare se făceau tot mai simţite. În general, se încerca surprinderea reacţiilor monarhului faţă de fiecare partid, de oamenii politici, autorul căutînd să «ghicească» cine va fi preferat de rege pentru organizarea alegerilor electorale. Paradoxul sistemului parlamentar românesc, de a se numi direct noul guvern pentru desfăşurarea de noi alegeri, fără un guvern de tranziţie prealabil, a dat naştere la violenţe electorale, la frămîntări inter- şi intrapartinice care au dus la desprinderea diverselor facţiuni ce se străduiau să intre în graţiile regelui, în ultimă instanţă.

Toate acestea îl vor face pe A. Călinescu să caracterizeze mai tîrziu în jurnalul său partidele politice ca pe nişte «adevărate asociaţii de speculare a beneficiilor puterii» (31 ian. 1938).

Părerea sa în privinţa regelui este clară aşa cum rezultă din însemnările din 5 nov. 1936: «În ce priveşte împingerea partidului în lupta făţişă cu regele, declar hotărît că nu o împărtăşesc, că ar fi o greşeală şi faţă de partid, şi faţă de ţară». Cu toate acestea, Armand Călinescu a consemnat şi atitudinea binevoitoare a monarhului faţă de unele manifestări gardiste (vezi Congresul de la Tîrgu-Mureş din aprilie 1936), ca şi o mărturie a lui Nae Ionescu, făcută către I. Mihalache, privind implicarea regelui în asasinarea lui I. Gh. Duca în dec. 1933, pe care nu a împiedicat-o, lucru de natură să atragă atenţia istoricilor într-o viitoare cercetare.

De tendinţele autoritare ale regelui s-a lovit N. Titulescu, de a cărui demitere (aug. 1936) se ocupă A. Călinescu în paginile jurnalului său politic. Deşi laconic în aprecieri, ne putem imagina reacţia faţă de «debarcarea» marelui om de stat avînd în vedere deplinul acord cu politica promovată de acesta, conformă cu interesele naţionale. Ca om, însă, Titulescu l-a dezamăgit deoarece, fiind independent, acesta nu înţelegea să facă anumite concesii unor interese înguste de partid, atitudine accentuată în dec. 1937 după publicarea de fostul ministru de externe a unui articol —*Eu şi Garda de Fier* —în care îşi declina orice răspundere privind actul de dizolvare a acestei organizaţii, dat de I.G. Duca în 1933.

Odată cu anul 1938 intrăm în ultima parte a jurnalului, cea mai densă în idei şi proiecte, concisă în comentarii şi formă, prin care ni se revelează adevăratul A. Călinescu, «omul cu mînă de fier» al regimului carlist, ce şi-a pus toată energia şi priceperea în slujba naţiunii.

Soluţia inedită prezentată de el pentru ieşirea din criza de după eşecul alegerilor din 1938 va fi adoptată de rege aproape integral: o formulă guvernamentală în afara partidelor sub o personalitate de prestigiu, dinamică prin compoziţie şi acţiune, schimbarea Constituţiei cu păstrarea esenţei — drepturile individuale şi menţinerea Parlamentului cu Senatul corporatist, plebiscitarea Constituţiei şi alegeri pe baze noi.

Dar, toate acestea nu erau, în viziunea lui A. Călinescu, decît mijloace tranzitorii, destinate să permită partidelor redresarea («e o atmosferă propice pentru a înlesni viitoare regrupări pe baze noi» — 31 ian. 1938) şi revenirea la un regim parlamentar normal.

Scheletul politico-instituţional al noului regim urma să asigure realizarea unui prim-obiectiv, înlăturarea «coloanei a cincea» din România, mijloc de presiune al Germaniei naziste şi element de manevră al politicienilor prin internarea legionarilor în lagăre sau fixarea domiciliului forţat, mergînd pînă la asasinarea lui C.Z. Codreanu şi a altor legionari în noaptea de 29/30 nov. 1938. Aceste măsuri au avut, fără îndoială, eficacitatea lor, mişcarea gardistă fiind practic «decapitată», nemaigăsind resurse pentru redresarea ei în 1940.

Al doilea obiectiv al politicii călinesciene a fost promovarea unei atitudini externe echilibrate de esenţă antinazistă şi antirevizionistă, după cum rezultă şi din nota datată 24 mai 1938: o linie de mijloc, înarmarea ţării şi căutarea unui sprijin în Anglia.

Ţinînd cont, însă, de situaţia internaţională dificilă în condiţiile continuei expansiuni germane, A. Călinescu a optat pentru o politică flexibilă, făcînd uneori concesii economice, cum este tratatul din 23 martie 1939, care-şi găseşte justificarea în afirmaţia: «Vrem să asigurăm fruntariile şi plătim».

De multe ori, omul politic român recurge la o analiză atentă a cadrului extern, constatînd izolarea crescîndă a României şi proporţiile dezastruoase ale înaintării Germaniei spre estul Europei. După Anschluss, nota la 13 martie 1938 că faptul nu reprezintă decît o etapă a planului nazist şi, printr-o putere de previziune, din păcate adeverită, socotea Cehoslovacia ca viitoare victimă. După invadarea acesteia, la 16 martie, Armand Călinescu dispunea concentrarea unui număr de rezervişti la graniţa cu Ungaria, scriind cu îngrijorare că o altă posibilă etapă ar putea fi România, «datorită petrolului».

În aceste condiţii, *Însemnările politice* ne conduc spre soluţia finală călinesciană: încercarea de ameliorare a relaţiilor cu U.R.S.S. prin intermediul Turciei pentru asigurarea frontierelor dinspre răsărit. Pactul de neagresiune sovieto-german de la 23 august 1939 a constituit o «lovitură de teatru» pentru A. Călinescu, el întrebîndu-se, pe bună dreptate, dacă nu se hotărîse o împărţire a Poloniei şi României.

Însemnările se întrerup la 20 sept. 1939, a doua zi A. Călinescu fiind asasinat de un comando legionar, venit din Germania. În virtutea teoriei

«posibilului în istorie», putem considera că o păstrare a lui la cîrma guvernului român ar fi dat o altă întorsătură evenimentelor ce au urmat, menţinîndu-l pe instabilul Carol al II-lea pe o linie fermă. Ne considerăm îndreptăţiţi să afirmăm acestea, întrucît o notă din 17 sept. 1939 («propun să încheiem pact de neagresiune cu Sovietele şi să întărim Blocul Balcanic cu concesiune către Bulgaria; în final, regele aprobă») ne poate sugera o eventuală soluţie pentru ieşirea din izolarea politică externă şi pentru înlăturarea, fie şi temporară, a primejdiei atacării graniţelor.

Această succintă prezentare a *Însemnărilor politice* datorate lui Armand Călinescu nu face decît să evidenţieze, credem noi, importanţa lor pentru istoria noastră dintre cele două războaie mondiale, aducînd în prim-plan evenimentele politice interne şi internaţionale, figuri ale unor mari oameni de stat şi, nu în ultimă instanţă, a regelui, ca arbitru suprem al sistemului politic românesc.

Emma Porfireanu

B. Istorie universală

JOHANN MAIER, *Das Judentum. Von der Biblischen Zeit bis zur Moderne*, ediţia a treia revăzută şi adăugită, Bindlach, Gondrom-Verlag, 1988, 990 p. + 4 ilustraţii color, 20 ilustraţii alb-negre şi 8 hărţi.

Volumul face parte din seria sintezelor pe probleme de istorie şi de metafizică a editurii germane Gondrom, suită a cărei apariţie e semnalată în deceniul trecut, obţinînd, în spaţiul central-european, un renume de invidiat (merită, poate, adăugat că singura concurentă continentală pare a fi Editura Brepols, fapt care adaugă un plus de greutate tipăriturilor ce-i poartă sigla). Cu atît mai mult, publicarea cărţii lui Johann Maier, axată pe un domeniu destul de frecventat de analişti, istorici sau nu, oferă încă o garanţie de încredere ştiinţifică; ori, acest aspect, primul vizat de o eventuală polemică, nu are cum fi incriminat.

Plasîndu-se ca autor al unui asemenea demers, ce a atras, fatalmente, în special atenţia interpreţilor din «interior» —fapt ce se deduce din extraordinara amploare metodologică şi epistemică luată de studiile iudaice —Johann Maier atrage şi datorită calităţii pregătirii sale, el preferînd o manieră de abordare relaxată, fără *partis-pris* detestabile, fals motivate, alminteri, prin extracţia religioasă a semnatarului. Născut în 1933, absolvă studii superioare evanghelice (1958), interesîndu-se, concomitent, de iudaistică, de problemele culturilor semitice, de istoria semiţilor, perioadă încheiată tot printr-un examen de

absolvire la Viena (1960). După doctorat şi obţinerea titlurilor academice, istoricul devine *Ordinarius* pentru iudaistică şi, în fine, director al Institutului pentru Iudaistică «Martin Buber» pe lîngă Universitatea din Köln (1966).

Introducerea autorului explică motivele ce au stat la baza concretizării unui plan atît de îndrăzneţ, acceptînd, *de plano*, aserţiunea — aparent defavorabilă sieşi — după care epoca sintezelor a intrat în faza sa crepusculară. Johann Maier trece în revistă, totodată, principalele puncte de referinţă în text, elementele de esenţă asupra cărora demersul istoric a căpătat o amploare deosebită faţă de restul chestiunilor abordate (clarificările teoretice legate de raporturile iudaice — culturi tangente, de asimilare şi aculturaţie, conceptualizarea unor termeni uzitaţi frecvent, de tipul «alogen», «grup etnic», «penetranţă culturală» etc.). Demn de remarcat, mai ales în contextul sintetic, este «reproşul» operatorului-istoric, format la şcoala fenomenalismului german, la adresa barbarismelor de definire a termenilor tehnici necesari analizei la nivelul discret cultural — cazul mult-discutatei sintagme de «înţelepciune/*ethos* etnic(ă)», demonetizată prin folosire abuzivă. Subliniind specificitatea studiilor aplicate la problemele iudaice, autorul nu uită să menţioneze, cu o vizibilă dispoziţie polemică, strădania inutilă a celor care au căutat semne ale particularului etnic eliberate de influenţe străine, de import. Este ceea ce Maier exemplifică prin disputa livrescă din jurul precizării originii semite ori non-semite a personajelor biblice (*Bibel-Babel Streit*).

Materia volumului a suportat împărţirea tradiţională pe perioade istorice. Prin urmare, o primă parte se ocupă de evrei în mediul vechiului Orient, trecînd prin istoria biblică (*Pentateuh*-ul, *Judecători*, *Cronici*, *Regi* etc.), tranziţia de la vîrsta bronzului la vîrsta fierului, înflorirea şi decăderea regatului iudeu în vremea lui David şi a lui Solomon, epoca regatelor Israel şi Iuda, captivitatea babiloniană, dominaţia persană (actele reformatoare ale lui Esra şi Nehemia), sfîrşind cu un capitol de sinteză culturală, intitulat *Moştenirea biblică*. Partea a doua are referinţă la situaţia evreimii în contextul mediteranean elenisticoroman, divizîndu-se în următoarele împărţiri metodologice: de la epoca elenistică timpurie (200 î. de Hr.) la distrugerea celui de al doilea templu (70 d. Hr.) (inclusiv statul Maccabeilor), stăpînirea romană, primele semne ale Diasporei, instituţiile obştilor evreieşti, de la 70 d. Hr. pînă la cucerirea arabă, alături de stăpînirea romano-bizantină, perioada patriarhală, constituirea *Talmud*-ului şi a *Midrashim*; al treilea capitol tratează despre iudeii din Mesopotamia, următorul despre Diaspora estică, din afara Mesopotamiei, şi, în fine, despre tezaurul spiritual al intervalului de timp luat în considerare.

A treia parte este consacrată situaţiei evreilor în Evul Mediu, de la avansul arab la alungarea din Spania (638-1492). La rîndul ei, aceasta se fragmentează în alte capitole, cu titluri revelatoare: mediul politic şi organizarea internă, centrele de greutate şi dezvoltările specifice ale Diasporei medievale, educaţia, literatura şi viaţa spirituală, arhitectura şi arta, obiceiurile şi modul de viaţă, ordinea socială, ocupaţiile, activităţile economice, toate abordările fiind exemplare, din punctul de vedere al sintetizării datelor importante şi graţie deosebitului simţ de discernămînt, cu ajutorul căruia balastul informaţional specios este eliminat. Se continuă cu evreii în epoca modernă: între Evul mediu şi

iluminism, relaţiile dintre iluminism, emancipare,asimilare şi reformă. În această ultimă parte este inclus şi tabloul istoriei contemporane a evreilor: de la pogromuri la catastrofă (1880-1945/1948) şi perioada imediat următoare fondării statului Israel, act politic pus, de către autor, sub semnul întrebării fatale: centru sau periferie?, bineînţeles în raport cu diferitele focare de putere mondiale.

După trecerea succintă în revistă a principalelor linii istorice luate în calcul de Johann Maier, se cere adăugat că majoritatea consideraţiilor referitoare la productele spirituale iudaice, din perioade diverse, se raportează la interpretări destul de comune şi, prin aceasta, credibile, la scara de concepere a sintezei de proporţii. Sigur că nu se poate vorbi de inovaţii hermeneutice, iar scăpările — în speţă, eludarea cîtorva aspecte de ordin formal care ar fi putut îmbogăţi demersul analitic (vezi cazul misticilor evrei, al hasidismului şi a curentelor est-europene, nemenţionarea elementelor ce pot contura o imagine a grupului *ashkenazim*, absenţa accentului pe chestiunile privitoare la naţionalizarea grupurilor iudee în anii premergători primului război mondial şi în perioada interbelică ş.a.m.d.) — le considerăm ca fiind un tribut fatalmente cerut de dimensiunile ambiţioasei construcţii.

Volumul mai beneficiază de o cuprinzătoare bibliografie, ordonată pe criteriile clasice, făcînd-o utilă celui ce are interes să aprofundeze profilul unei epoci, pornind de la anumite lecturi de ordin general. Pe lîngă aceasta, autorul a considerat necesară introducerea unui glosar explicativ al termenilor ebraici (de cult, personaje istorice etc.) folosiţi. Este adăugat, de asemenea, un tablou temporal, unde sînt înscrise, în axa desfăşurării lor, evenimentele istorice importante tratate, de altfel, şi în cursul cărţii. Indexurile finale completează fericit tomul; el se transformă şi într-un bun îndreptar didactic, credem noi, cu atît mai mult cu cît textul beneficiază de trimiteri dese la planşe şi la hărţile zonelor luate în calcul, cîştigînd în frumuseţe şi făcîndu-l convingător. E superfluu să mai menţionăm aici deosebita calitate a imprimării tipografice, condiţiile în care au fost reproduse ilustraţiile.

Cu avantajele pe care le prezintă volumul, ce poate oferi o informare relativ suficientă într-un spaţiu restrîns, cu minim de consum de timp, el se constituie într-un eficient instrument de lucru şi pentru specialist, şi pentru diletantul interesat de subiect, fapt care îndeamnă la o apreciere pozitivă pentru travaliul îndelungat al autorului.

Mihai-Răzvan Ungureanu

ADELINA PIATKOWSKI, *O istorie a Greciei antice*, Bucureşti, Ed.Albatros, 1988, 336 p.

Cunoscută mai ales prin remarcabila ei contribuţie la transpunerea în limba română a operelor istoricilor Eladei, profesoara Adelina Piatkowski subscrie de curînd o istorie a spaţiului amintit. Ma mult didactică decît problematică, lucrarea respectivă reprezintă, totuşi, o contribuţie dintr-o per-

spectivă românească asupra istoriei Greciei antice. Ea este de o reală utilitate atît specialiştilor în domeniu, dar şi publicului larg. Pe o schemă clasică — aspecte geo-climatice, probleme politice, structuri socio-economice, conflicte militare, realizări culturale —lucrarea Adelinei Piatkowski urmăreşte evoluţia spaţiului grecesc din preistorie pînă la sfîrşitul domniei lui Alexandru Macedon (323 î.e.n.); aşadar, o sinteză binevenită, care valorifică o bogată bibliografie şi o profundă cunoaştere, din surse directe, a realităţilor Greciei antice. Ea nu poate lipsi din bibliotecile iubitorilor de istorie.

Nelu Zugravu

CLAUDE MOSSÉ, Η ΑΡΧΑΙΚΧ ΕΛΛΑΔΑ. ΑΠΟ ΤΟΝ ΟΜΗΡΟ ΩΣ ΤΟΝ ΑΙΣΧΥΛΟ (8ος – 6ος π.Χ.), ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ, ΑΘΗΝΑ, **1987, 264 p.**

Claude Mossé, profesoară la Facultatea de Istorie a Universităţii Vincennes — Saint-Denis din Paris, specializată în istoria veche a Greciei, este autoarea a numeroase lucrări ştiinţifice, publicate în Franţa şi în străinătate.

Modificarea treptată a vechiului interes pentru perioada clasică, în favoarea celei arhaice, o determină pe autoare să se ocupe mai îndeaproape de acest interval de trei secole din istoria Greciei. De altfel, în perioada arhaică apar acei catalizatori ce vor juca un rol esenţial în geneza civilizaţiei clasice greceşti. Tot în intervalul dintre secolele al VIII-lea —al VI-lea î. e. n. se înfiripă *polis*-ul grec, unde se va ivi politica, trăsătură nemaiîntîlnită pînă atunci în nici o comunitate umană şi care evidenţiază saltul de la sălbăticie la civilizaţie.

Lucrarea *Grecia arhaică. De la Homer la Eschil (sec. 8-6 B. C.)*, asupra căreia facem referinţă, cuprinde unsprezece capitole în care se tratează: probabilitatea desfăşurării în trecut a războiului troian; legătura dintre eposul homeric, civilizaţia miceniană şi evii întunecaţi; eroii şi zeii în eposul homeric; gospodăria greacă; apariţia polisului; expansiunea grecilor şi înflorirea vieţii economice; legiuitorii şi tiranii; revoluţia înfăptuită de Clistene; plămădirea civilizaţiei greceşti.

Autoarea se bazează, în afirmaţiile sale, mai ales pe o atentă analiză a *Iliadei* şi *Odiseei*, cele mai vechi opere redactate în greacă. Deşi poeţii acordă în general prea puţină importanţă evenimentelor, din opera lor se pot extrage (este şi cazul eposului homeric) anumite elemente care ne dau informaţii despre realităţile epocii.

De altfel, personajele care alimentează opera lui Homer trăiesc într-o societate fictivă, dar care ne duce cu gîndul spre una reală. Istoricul trebuie să desluşească dacă este vorba de societatea greacă din vremea războiului troian, din evii întunecaţi, sau din perioada arhaică. Claude Mossé pledează pentru identificarea acestei societăţi cu cea arhaică, subliniind totodată şi posibilitatea ca unele elemente din societatea homerică, transmise prin tradiţia orală pînă la Homer, să o reflecte chiar pe cea miceniană, sau pe cea a evilor întunecaţi.

Punctul esenţial al «problemei homerice» este modul în care trebuie «stoarsă» de informaţii opera marelui poet. Deşi numeroşi specialişti neagă posibilitatea extragerii de date din *Iliada* şi *Odiseea*, Claude Mossé face parte dintre cei care nu contestă această eventualitate, dar manifestă mult discernămînt în aplicarea aceste concepţii.

În legătură cu civilizaţia miceniană, autoarea precizează că «lumea lui Agamemnon» a fost regăsită din comparaţia unor obiecte descoperite în spaţiul civilizaţiei miceniene cu descrierea altora, făcută de Homer.

La Micene, construcţiile monumentale, datorate unui posibil impuls minoic, încep în secolul al XVI-lea î. e. n. Cert este că în sec. al XIV lea şi în sec. al XIII-lea î. e. n., civilizaţia miceniană ajunge la apogeu, dar în Creta această perioadă reprezintă o decădere a civilizaţiei minoice, pusă pe seama incendiilor şi catastrofelor naturale. De asemenea, scrierea miceniană este asemănătoare celei cretane, dar utilizată pentru a reda o limbă greacă.

Palatele miceniene erau apropiate mai mult complexelor de clădiri din vechea Anatolie decît unor reşedinţe regale. Acestea se prezentau ca centre ale puterii politice şi religioase, reprezentînd totodată şi axa unei mari activităţi economice, sistemul economic micenian fiind controlat de către rege, prin intermediul unei birocraţii riguros organizate.

Regele (*wa-na-ka*) concentra în persoana sa toată puterea în stat. În palat locuiau şi membrii unei aristocraţii militare (*te-re-ta* şi *ga-si-re-u*), care aveau, probabil, rolul de însoţitori ai regelui. În tăbliţele cu scriere miceniană sînt menţionaţi şi preoţii ca membri de rînd ai poporului (*da-mo*), meşteşugarii, sclavii, aceştia din urmă aparţinînd particularilor sau zeilor (Zeus, Hera, Demetra, Apollo, Dionysios).

Unii cercetători vorbesc despre un «imperialism micenian». Claude Mossé critică însă această teorie, considerată fără temei, deoarece în afară de ştiri privind legături economice cu alte regiuni nu avem alte informaţii care să admită teza «imperialismului» micenian.

După stingerea civilizaţiei miceniene, cîndva între sec. al XIII-lea şi al XII-lea î. e. n., urmează o perioadă întunecată, pentru care informaţiile sînt puţine la număr şi incerte. Claude Mossé împarte această perioadă în trei subperioade: sec. al XIII-lea — sec. al XI-lea î. e. n.; sec. al XI-lea — al IX-lea î. e. n.; sec. al IX-lea î. e. n.

Prima subperioadă se caracterizează prin următoarele trăsături: scăderea accentuată a populaţiei şi părăsirea multor aşezări (numărul aşezărilor cunoscute scade faţă de perioada precedentă de la 320 la 40); scăderea nivelului de trai şi dispariţia scrierii; ample mişcări de populaţii care vor schimba fizionomia lumii egeice; construcţiile de lemn şi pămînt iau locul celor de piatră.

Între sec. al XI-lea şi al IX-lea î. e. n. marile mişcări de populaţii iau sfîrşit. Acum se pare că dorienii s-au aşezat stabil în Pelopones, iar o parte a grecilor emigrează în mici grupuri spre litoralul Asiei Mici, unii dintre ei colonizînd insulele din Marea Egee. Acum pătrunde fierul în Grecia continentală (din Asia Mică), poate prin intermediul insulei Cipru, astfel încît între 1000-900 î. e. n. fierul reuşeste să înlocuiască aproape total bronzul.

În ceea ce priveşte ultima subperioadă, aceasta este marcată de începutul unui proces deosebit de important — apariţia *polis*-ului. Pentru Claude Mossé o «*polis*» este înainte de toate o expresie a proprietăţii colective, locul unde se înfăptuieşte articularea membrilor societăţii. Pe lîngă celelalte elemente componente ale sale, o «*polis*» nu poate fi concepută în afara pămîntului din jur — zona agricolă a cetăţii.

Pentru evidenţierea acestui complex proces (apariţia oraşului-stat), autoarea consideră că esenţial este studiul asupra naturii regelui. Primii conducători ai poporului în lupte, cei ce împărţeau pămîntul, făceau dreptate, sau dirijau ritmul şi amplasarea construcţiilor au devenit regi, cu voia demosului.

Regii se considerau de origine divină. Puterea lor se baza pe o superioritate militară, dar şi pe importante ascendente morale asupra membrilor de rînd ai colectivităţii. Calităţile regale — bogăţie, înţelepciune, simţul dreptăţii — caracterizau o anumită familie, însă în condiţii excepţionale, prin voinţa poporului, ele puteau trece la o alta. Autoritatea regală nu era absolută, regele guvernînd cu ajutorul unui consiliu aristocratic. Elementele constitutive ale unei «*polis*» erau zona agricolă, zidul împrejmuitor, zona locuită, palatul regal, piaţa publică (aici se afla şi templul) şi portul — în cazul oraşelor cu deschidere la mare.

În capitolele următoare Claude Mossé prezintă pe larg expansiunea greacă, precum şi anumite probleme din afara economicului, precum caracterul şi modalităţile producţiei şi ale schimbului de mărfuri. O tratare interesantă este şi aceea privitoare la «revoluţia armamentului», din capitolul omonim, unde autoarea face un scurt istoric al evoluţiei armamentului şi a tehnicii militare începînd cu secolul al XI-lea şi încheind cu sec. al VI-lea î. e. n.

În capitolul *Legislatorii* este analizată metamorfoza, trecerea de la protojustiţie la justiţie, după expresia lui Louis Gernet. Astfel, legea, avînd iniţial o pronunţată motivaţie religioasă, devine independentă de aceasta, ajungîndu-se la o situaţie aparte: în toate lucrările scriitorilor din epocă, tema «bunului legislator» devine una centrală, numele unor legislatori cunoscuţi, ca Licurg, Dracon, Solon, fiind puse alături de nume ca Haronda, Zaleyku, Pitagora, personaje mai puţin cunoscute. În acelaşi capitol, autoarea face interesante referiri la opera legislatorilor Licurg, Dracon, Solon, Clistene, dezvăluind latura mai puţin cunoscută a vieţii şi activităţii acestora.

Claude Mossé îşi încheie lucrarea prin capitolul *Apariţia civilizaţiei greceşti*, în care se conturează universul spiritual al epocii arhaice, dominat de figuri celebre: Homer, Hesiod, Archiloc, Alceu, Sapho, Tirteu, Pindar, Solon, Thales, Anaximandru, Anaximene, Heraclit, Pitagora.

Perioada arhaică, plină de frămîntări şi convulsii, impune totuşi o nouă scară a valorilor, pregătind astfel terenul pentru explozia civilizaţiei greceşti în epoca clasică. Tocmai datorită acestei epoci agitate, grecul, devenit cetăţean odată cu geneza *polis*-ului, este în măsură să-şi controleze soarta, să intervină direct în hotărîrea destinului său.

Încercînd să concluzionăm, putem afirma că autoarea utilizează cu discernămînt sursele istoriei Greciei antice, nelăsîndu-se furată de ele, ci, dimpotri-

vă, dovedind o mare forţă de construcţie; reuşeşte să surprindă trăsăturile perioadei arhaice, privită sub toate aspectele sale esenţiale, dintr-un punct de vedere deosebit de modern, exprimînd una dintre noile direcţii ale istoriografiei actuale.

Leonidas Rados

NIELS HANNESTAD, *Monumentele publice ale artei romane. Program iconografic şi mesaj*, vol. I-II, traducere şi postfaţă de MIHAI GRAMATOPOL, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1989, vol. I, 276 p., vol. II 464 p. + 203 fig.

Prin tematică şi prin conţinut, lucrarea arheologului danez reprezintă un unicat în literatura istoriografică. Ea reflectă un aspect al suprastructurii civilizaţiei romane — cel al artei cu caracter politic. Aceasta ţine, cum observă şi traducătorul, de istoria mentalităţilor, a mentalităţilor politice în special, pe care Niels Hannestad le surprinde în urma unui riguros examen asupra unor multiple forme de expresie artistică: portrete, arcuri de triumf, columne, gliptică, monede etc.; analiza — se înţelege — nu eludează cadrul politic general prin care a trecut societatea romană de la Republică la Imperiu.

Dintre izvoarele pe care îşi fundamentează demersul un loc aparte îl ocupă monedele. Acestea, mărturiseşte autorul, «abundă în mesaje exprimate în imagini concrete, alegorii, simboluri şi legende» (I, 9), fiind astfel un fel de «cheie a înţelegerii modului în care romanii foloseau arta în scopuri propagandistice» (I, 8). Demonstraţia cercetătorului danez probează întrutotul această constatare. De exemplu, emisiunile monetare ale lui Traian reflectă calităţile sale de cuceritor şi general: «din cele 34 de tipuri de reversuri cunoscute care-l înfăţişează pe Traian în felurite activităţi, 26 se concentrează asupra împăratului ca luptător, 5 ca administrator civil şi doar 2 ca preot» (II, 14).

De interpretări de o deosebită fineţe beneficiază şi alte materiale supuse analizei. Cameele imperiale, spre exemplu, oferă mesaje nebănuite asupra concepţiilor despre putere în statul roman, a suportului lor religios şi psihologic; cine va cita cu atenţie capitolul dedicat gemelor austane se va convinge de aceasta. Forurile publice şi monumentele ridicate aici sînt supuse, de asemenea, de cercetătorul danez unei subtile interogaţii, dezvăluind o concepţie constructivă plină de înţelesuri, care poate scăpa celui neavizat. Forul lui Traian, de pildă, era menit să evidenţieze aceeaşi calitate de războinic şi cuceritor a împăratului, fiind un fel de ansamblu omagial închinat acestuia şi armatei sale (II, 20). Planul arhitectural şi dispunerea monumentelor urmau, de aceea, toate regulile constructive ale unui castru militar. Desigur că dintre monumentele ridicate în For «cel mai remarcabil este Columna lui Traian» (II, 24). «Operă de artă originală» (II, 27), ea stă alături — ca mesaj pe care îl degajă — de *Monumentum Ancyranum* al lui Augustus — fiind «înainte de toate şi în cel mai înalt grad un monument propagandistic»; multe dintre scenele fusului

au fost incluse «doar pentru valoarea lor ideologico-simbolică» (II, 28). Hermeneutica monumentului încîntă pe orice lector al cărţii lui Hannestad.

Nu dorim să insistăm asupra tuturor problemelor cuprinse în lucrarea arheologului danez. Oricum, parcurgerea ei oferă o mare bogăţie spirituală, ne face cunoştinţă cu un analist de o deosebită fineţe, dar şi cu un spirit de o vastă cuprindere. Transpusă în limba română de Mihai Gramatopol — un cunoscut cercetător al fenomenului artistic roman -, cartea lui Niels Hannestad poate constitui un exemplu şi pentru istoricii români interesaţi de investigaţia conştiinţei civice a romanilor din provinciile dunărene.

Nelu Zugravu

Études roumaines et aroumaines, sous la rédaction de PAUL-HENRI STAHL, Paris-Bucarest, 1990, 159 p.

O frumoasă şi promptă iniţiativă a avut ca urmare apariţia, imediată după, şi, evident, strîns corelată cu momentul decembrie 1989,a acestui volum, auto-recomandat de prestigioasele semnături pe care le reuneşte. Este o tentativă de a demantela o imagine şi de a construi o alta, o pledoarie în favoarea posibilităţilor reale ale celor ce sîntem şi este, nu mai puţin, un prilej de meditaţie, nu neapărat în strictă legătură cu textele prezentate.

Trei hărţi ale României, aşa cum a fost şi cum ar trebui să redevină aceasta, realizate în 1919, de profesorul A. D. Atanasiu, deschid lucrarea. Urmează o succintă subliniere a vechilor şi intimelor legături dintre poporul francez şi cel român, în virtutea mai puţin a unor aceloraşi origini, cît, în special, a unei permanente afinităţi reciproce între cele două naţiuni. Paul-Henri Stahl — autorul rîndurilor introductive — îşi susţine afirmaţia pe baza prezentării unor elocvente, în sensul menţionat, texte, aparţinînd lui Frédéric Mistral, Jules Michelet, Edgar Quinet şi Elias Regnault.

Turcologul Nicoară Beldiceanu întreprinde o analiză a izvoarelor otomane referitoare la românii din Balcani în Evul Mediu. Competenţă, conciziune, desăvîrşită claritate — iată cîteva trăsături ale demersului, sistematizat în nouă părţi, referitoare la surse (registrele de recensămînt şi regulamentele imperiale), sensul denominaţiei «Eflaq», teritorii şi comunităţi, structuri cutumiare şi militare.

Incursiune de ordin etnografic în universul mental românesc, studiul Ancăi Bratu — *Préparer le sjour dans l'Au-Delà-croyances populaires roumaines* — relevă, cu exemplificarea aferentă(două bocete din zonele Gorj şi Pădureni), adînci semnificaţii ale unor obiceiuri ancestrale, legate de funeralii.

În aceeaşi ordine de idei — cea a prezentării unui abundent fond cutumiar — se află studiile subscrise de Dejan Dimitrijevic-Rufu (*Le parrain et le baptême au*

village de Melnica); Gheorghe Iordache (*Le rôle des communauts villageoises dans la vie des Roumains*); Vintilă Mihăilescu şi Radu Răutu (*Fiertul măргicii*) şi, în grupajul de *Note*, intervenţia lui Valeriu Butură (*Lamentation. «Iertăciune»*).

Fără îndoială, geografia folclorică românească este, ca resurse şi posibilităţi, inepuizabilă. Este ceea ce demonstrează articolul *Les portes monumentales de la Roumanie*, aparţinînd lui Petru Caraman. Subtitlul anunţă consideraţii generale asupra genezei şi evoluţiei acestora; conţinutul ne dezvăluie, însă, o minuţioasă cercetare a unei arhitecturi profund originale, ornamente, influenţe alogene, arhetipuri.

Investigaţii consacrate prezenţei românilor în diferite spaţii geografice sînt întreprinse de Robert Ficheux (Transilvania), Eugen Lozovan (aria Nistru-Vladivostok) şi G. James Patterson (America de Nord).

Bizantinistul Petre Năsturel, în a sa *Recherche étymologique*, dedicată profesorului Alexandru Elian, porneşte pe urmele cuţovlahilor, oferindu-ne o lectură pe cît de strict ştiinţifică, pe atît de agreabilă, referitoare la primele atestări ale etnonimului, semnificaţia sa şi cîteva apelative ale aromânilor, explicate, aşa cum anunţă titlul, etimologic.

Nu mai puţin captivante sînt articolele istoricilor Ştefan Olteanu — o vastă incursiune cronotopică (*La société carpato-danubienne-pontique aux III*^e^*-XI*^e^ *siècles*) — şi Radu Popa, care, pe baza unor preocupări anterioare, ne introduce în atmosfera debutului de ev mediu românesc, în acele nuclee generatoare de viaţă politică incipientă — «cnezatele de vale» şi «ţările». Utile completări ale informaţiei scrise sînt şi două hărţi şi fotografii ale vestigiilor de la Streisîngiorgiu, Densuş, Răchitova, Colţ.

O scurtă informare despre *Le vallum (Traian) de la Moldavie centrale* (Emanuel C. Antoche, Marcel Tanasache) precede un «reprint» al statisticii realizate, în 1906, de Vasile Diamandi, vizînd situaţia populaţiei româneşti din Pen. Balcanică.

O pe cît de diversă, pe atît de sugestivă frescă socială, aparţinînd lui Paul H. Stahl, ne este înfăţişată prin intermediul studiului *L'évolution historique de la communauté villageoise europeénne*, dar şi prin prezentarea unei scrisori a lui C. Brâncuşi, adresată lui D. Cuclin, respectiv a unei epistole subscrise de N. Iorga, destinată directorului muzeului Trocadero. Se menţionează, aici, intrarea în patrimoniul instituţiei a unor obiecte de artă populară românească «avec le voeu que le publique français s'en serve pour avoir la notion exacte d'une des branches de la famille latine qui, tout en tant place par le sort au milieu d'autres peuples, conserve les traditions de mesure et de goût appartenant sa race».

Este, de fapt, după şapte decenii, misiunea lucrării de faţă. A cărei lectură, şi din acest unghi, rămîne edificatoare.

Dana Savin

Les Aroumains, Centre d'Étude des Civilisation de l'Europe Centrale et du Sud-Est, Paris, 1990, 186 p.

Prin intermediul acestui volum, apărut sub egida INALCO (Institut National des Langues et Civilisation Orientales) — intrăm în posesia unui preţios material documentar cu privire la istoria aromânilor. Material care, deşi destinat publicului francofon, este, fără îndoială, cu atît mai util specialistului român, cu cît — în afara propriei recomandări, făcute de nume de prestigiu ce şi-au adus contribuţia la redactarea sa — lucrarea reuşeşte să amelioreze o carenţă gravă a volumului de informaţie ce ne-a parvenit pînă acum, în legătură cu acest subiect.

Cîteva cuvinte despre Centre d'Etude des Civilisations de l'Europe Centrale et du Sud-Est ar avea menirea să pună la curent cititorul cu climatul în care *Les Aroumains* şi-a făcut apariţia. Directorul instituţiei este Georges Castellan, care a şi prefaţat, de altfel, lucrarea. Directorul adjunct, prof. Catherine Durandin (literatură şi civilizaţie românească) nu mai este, de mult timp, un nume necunoscut în România. Titulari ai cursurilor Centrului sînt, printre alţii: Suzanne Champonois (civilizaţia Poloniei), Bernard Leny (istoria Iugoslaviei), Daniele Mason (etnologie balcanică şi literatură românească) ş. a. Civilizaţia românească este obiectul preocupărilor prof. Neagu Djuvara, iar colectivul membrilor asociaţi reuneşte nume de rezonanţă în domeniu: Tomasz Schramm (relaţii franco-polone în sec. XX), Bela Kalman (istorie contemporană a Ungariei) şi Constantin Svolopoulos — director al Institutului de Studii Balcanice din Thessalonic. Informaţii pe care, de altfel, le regăsim în paginile de început ale volumului.

Aşadar, ce anume a generat apariţia lucrării? Prof. Neagu Djuvara a dorit să prezinte publicului francofon o istorie a acestor «oublis des Balkans» — cum, plastic, îi defineşte Georges Castellan în rîndurile care, aşa cum am spus, prefaţează volumul. A reunit o echipă internaţională, formată din autorităţi a căror optimă orientare în perimetrul respectiv nu poate fi pusă la îndoială: Cicerone Poghirc — romanist, lingvistică indo-europeană; Petre Ş. Năsturel — bizantinist; Matei Cazacu — zona Balcanilor în Evul Mediu; Neagu Djuvara — ale cărui explorări istorice vizează o arie deosebit de vastă (de la Kekaumenos la Tocqueville, filosofia istoriei etc.); Max Demeter Peyfuss şi, în sfîrşit, Mihaela Bacou (preocupări în etnologie).

Deschiderea este făcută de studiul lui Cicerone Poghirc — ***Romanisation linguistique et culturelle dans les Balkans. Survivances et évolution***. O sistematizare şi o conciziune deosebite prezidează discursul, acesta fiind organizat în cinci paragrafe, ale căror titluri marchează, lapidar, problemele tratate. Primul dintre acestea, ***Les noms des populations romaniseés dans les Balkans***, aminteşte menţiunile, în izvoarele vremii, ale denominaţiei etnice «vlah». Sînt înregistrate momentele 980 (scrisoarea împăratului Vasile II Bulgaroctonul, unde apar ca «βλαχοι»), 1020 (chrisobula în favoarea arhiepiscopului de Ohrida, ce aminteşte de «των ανα πασαν βουλγαριαν βλαχων» — «Vlahi din întreaga Bulgarie») şi diseminarea termenului în Europa. O interesantă problemă este

semnalată: numele ajunge de la germani la slavi (Volosi) şi, după părerea unanimă, pe acest traseu, ajunge la greci. Autorul se întreabă dacă nu ar fi posibilă o filieră germanică, directă şi paralelă prin varegii din garda imperială. Un al doilea paragraf — *Signification de l'apparition de l'ethnonyme Vlaque* — constituie răspunsul la o altă întrebare: au fost aromânii un fel de generaţie spontanee, în sec. X? Concluzia autorului este că apariţia lor pe scena politică a coincis cu o maturizare a conştiinţei, a intereselor etnice şi sociale. *Les aroumains sont-ils venus du Nord?* — iată o nouă interogaţie căreia lingvistul Poghirc îi propune două ipoteze: sînt autohtoni, sau, în adevăr, au venit din nord — ultima avînd ca bază un text al cronicarului bizantin Kekaumenos, diferit interpretat, disputat chiar (prof. Neagu Djuvara şi prof. P. Ş. Năsturel). Etapele şi mijloacele romanizării şi creştinarea în Balcani — cu menţionarea operei de apostolat a sf. Pavel, continuată, în secolele IV-V, de Nicetas din Remesiana — sînt ultimele chestiuni abordate. Discursul este susţinut de un lingvist -ne-o reaminteşte o interesantă comparaţie între latină şi aromână, analoagă paralelei franceză — dialect provensal — dar, un lingvist care, pentru a sprijini caracterul latin al limbii, îşi depăşeşte formaţia, furnizînd şi o serie de argumente de ordin istoric. Concluzia autorului: trecînd peste exagerările naţionaliste, admiţînd, totodată, că aromânii pot fi nişte buni cetăţeni greci, importantă rămîne salvarea limbii şi a tradiţiilor lor.

Dedicat memoriei lui Teodor Capidan, studiul bizantinistului P. Ş. Năsturel — *Les Valaques dans l'éspace byzantin et bulgare jusqu'à la conquête ottomane* — impune, din start, o constatare: nu numai problema abordată, competenţa cu care este tratată atrag, ci şi stilul deosebit de plăcut — aş spune relaxant cu speranţa că termenul va fi înţeles în sensul cel mai bun — care dublează seriozitatea cercetării, pe care ne-am obişnuit să o condiţionăm de o haină stilistică rigidă şi sobră, chiar dacă admitem că aceasta devine, uneori, fastidioasă. «Bref, on n'écrit pas l'histoire des Aroumains des Balkans, on la raconte. De mille et une manires. Et voici une» — iată cum îşi prezintă autorul propriul demers, care începe cu o paralelă între raportul români-aromâni şi cel care există între bretonii francezi şi celţii din Ţara Galilor. Sînt marcate, în continuare, principalele jaloane ale istoriei vlahilor din perimetrul menţionat, pentru ca, apoi, cuvîntul să fie preluat de Matei Cazacu.

Les Valaques dans les Balkans Occidentaux (Serbie, Croatie, Albanie etc.). La Pax Ottomanica (XV-me — XVII-me siècles) conferă o nouă perspectivă asupra problemei frontierei militare dintre creştini şi «necredincioşi», cu o aferentă trecere în revistă a grupurilor de aromâni înglobate în Imperiul Otoman: mauro-vlahii, cicii, ţinţarii. Incursiunea lui Matei Cazacu în istoria aromânilor se opreşte la jumătatea secolului XVII, cînd începe ceea ce autorul numeşte «aventura central-europeană a aromânilor în Imperiul Habsburgic» (p. 93).

În introducere, Georges Castellan avertizează: «Neagu Djuvara déploie de rémarquables talents de détective pour retrouver la piste des disparus de Moskopoli» (p. 8) — fapt ce lesne poate fi constatat, citind *La diaspora aroumaine aux XVIII-me et XIX-me siècles*. Prof. Djuvara face, nu rareori, apel la instrumentele lingvisticii, pentru a preciza originea exactă a unor antroponi-

me, în cadrul grupurilor aromâne. Este urmărită evoluţia unor familii ca: Mocioni, Sima, Karajan, Darvari, Dumba şi Bellu, autorul încheind cu o tristă remarcă la adresa ultimei: «Et les barons Bellio seraient bien oubliés en Roumanie aussi, si le parc de l'ancien palais du vornic Bellu n'était devenu entre temps le "Cimitirul Bellu", le Père Lachaise de Bucarest..."

Urmărirea aromânilor în epocile modernă şi contemporană, implicarea lor în politică (criza macedoneană de la începutul secolului XX), dominarea sau chiar dirijarea evoluţiei lor de către spectrul unui ambiguu românism politic — iată tot atîtea probleme ce au fost cuprinse în studiul *Les Aroumains à l'ère des nationalismes balkaniques*, subscris de M. D. Peyfuss.

Foarte departe de a constitui un «happy end» al excursului în istoria aromânilor ce se doreşte a fi lucrarea prezentată, este intervenţia Mihaelei Bacou, intitulată *Entre acculturation et assimilation: les Aroumains au XX-ème siècle*. De remarcat optimismul autoarei, atunci cînd îi prezintă «între aculturaţie şi asimilare» —căci, din statisticile anexe, referitoare la rămăşiţele etnice aromâne din diferite ţări, se poate conchide, dezolant, că se află într-un stadiu avansat al unui proces care — chiar dacă, eufemistic, îl numim «aculturaţie» sau «asimilare» — nu poate avea decît un singur sens: acela de *dispariţie*. De altfel, ultimele cuvinte ale studiului sînt: «Le glas d'une culture et d'une ethnie? Ou déjà leur mort...»

O bibliografie consistentă —căci reuneşte nume de prestigiu ca: N. Bănescu, Nicoară Beldiceanu, Irène Beldiceanu-Steinherr, G. Ostrogorsky, D. Zakythinos ş. a. — încheie lucrarea. De semnalat apelul făcut, în mod constant, de autori, la izvoarele bizantine: Kekaumenos, Laonic Chalcocondylas, corespondenţa imperială etc.

Completat de cîteva hărţi, dublat de un impecabil aspect grafic, acest grupaj de studii constituie o contribuţie remarcabilă şi de bun augur pentru viitoarele cercetări de aromânistică.

Dana Savin

ANDRÉ CLOT, *Civilizaţia arabă în vremea celor 1001 de nopţi*, traducere de **MARIA BERZA**, postfaţă de **RADU FLORESCU**, Bucureşti, Ed.Meridiane, 1989, 324 p.

André Clot realizează o istorie a arabilor în timpul dinastiei Abbasizilor (750-836), în special în vremea lui Harum al Rasid (7860809) —califul legendar în timpul căruia civilizaţia arabă atinge vîrsta sa clasică. De fapt, demersul său este mult mai cuprinzător, luînd în discuţie şi formaţiuni geopolitice contemporane, în special Imperiul carolingian şi cel bizantin, cu care statul arab a avut multiple legături. Cartea e atentă, deopotrivă, la viaţa politică şi economică, structură socială şi viaţa intelectuală, elemente de cotidian şi mişcări religioase, intimităţi dinastice şi acţiuni militare etc. Cu alte cuvinte, este vorba de o analiză complexă, absolut indispensabilă înţelegerii articulaţii-

lor unei civilizaţii atît de strălucitoare. O «scurtă genealogie a familiei lui Mahomed», reperele cronologice, bibliografia şi indicele de nume întregesc contururile investigaţiei. Postfaţa lui Radu Florescu completează dintr-o perspectivă românească imaginea cititorului asupra civilizaţiei islamice.

Nelu Zugravu

WALTER LAQUEUR, *Stalin. The Glasnost Revelations*, Charles, Scribner's Sons, New York, 1990, 382 p.

Profilul lui Stalin s-a imprimat profund asupra istoriei Uniunii Sovietice, a Europei şi a lumii secolului al XX-lea. O nouă carte asupra personalităţii lui Stalin apare sub semnătura profesorului Walter Laqueur, binecunoscut de către cei pasionaţi de istoria secolului nostru. Strădaniile lui s-au concretizat în volume ca: *Comunism şi naţionalism în Orientul Mijlociu* (1956), *Uniunea Sovietică şi Orientul Mijlociu* (1959), *Tînăra Germanie* (1962), *Rusia şi Germania* (1966), *Drumul spre război* (1967), *Europa după Hitler* (1970), *Istoria sionismului* (1972), *Weimar* (1975), *Gherila* (1976), *Terorismul* (1977), *Anii pierduţi* (1980), *Secretul Teribil* (1981), *Soarta revoluţiei: interpretări asupra istoriei sovietice din 1917 şi pînă în prezent* (1967; revizuită şi reeditată în 1987), *Drumul lung spre libertate: Rusia şi transparenţa* (1989); toate au apărut în limba engleză. Să mai adăugăm faptul că profesorul de la Washington (Georgetown University) a deţinut funcţii importante în cadrul Centrului pentru studii strategice şi internaţionale din capitala SUA; că a fondat revista *Survey*, şi ca editor (1955-1963) a reuşit s-o impună între cele cu autoritate în studiile asupra Uniunii Sovietice. De asemenea, este directorul Institutului de istorie contemporană de pe lîngă Biblioteca Wiener din Londra. Publicaţia acestui Institut (Journal of Contemporany History) apărea în 1966 sub forma unei culegeri de studii sub titlul: *Fascismul internaţional: 1920-1945*; editori erau Walter Laqueur şi George L.Mosse. 1. Walter Laqueur, George L.Mosse, Editors, *International Fascism 1920-1945*, Harper and Row, Publishers, New York, 1966, 197 p. Printre autori menţionăm numele lui Hugh Seton-Watson, Hugh Thomas, Llewellyn Woodward ş.a.

Aşadar, este vorba de purtătorul unei experienţe care explică apetenţa pentru repunerea în discuţie a profilului lui Stalin în lumina dezbaterilor ample şi controversate favorizate de «transparenţa» propusă şi impusă progresiv şi uneori contrariant de către M.S.Gorbaciov.

Obiectivul este îndrăzneţ şi nelipsit de riscuri pe care autorul ştie să şi le asume de aşa manieră încît ajunge la cititor cu o carte capabilă să impresioneze prin frumuseţe şi consistenţă; lucrarea, alcătuită de un profesionist, incită la transferul de profesionalitate.

Autorul mărturiseşte (p.1) că studiul său se bazează mai ales pe revelaţiile despre Stalin şi dezbaterile asupra stalinismului în mijloacele mas-media sovietice în perioada 1987 —vara 1989; ţinînd seama de faptul că lucrarea apare

în 1990, merită subliniată viteza «asimilării» noutăţii informaţionale —impresionantă în raport cu alte medii culturale.

W.Laqueur se prezintă ca un autor care a meditat temeinic în faţa surselor ce urmează a fi folosite, făcîndu-şi opţiunile clare în legătură cu valoarea acestora, criteriile de selecţie şi structura lucrării. Procedînd astfel, reuşeşte să înmănuncheze puncte de vedere, evitînd riscul inventarierii surselor supraestimate şi egalizate valoric. El remarcă faptul că revelaţiile perioadei de «transparenţă» au funcţii multiple: confirmă informaţii utilizate în literatura occidentală şi aceea a emigraţiei ruseşti şi sovietice; infirmă unele aprecieri, ajutînd la reechilibrarea judecăţii şi, respectiv, la adîncirea judecăţii noastre asupra fenomenului stalinist (p.4-5).

Frumuseţea lucrării rezultă în primul rînd din arhitectura ei. Introducerea şi cele 14 capitole probează puterea de a detaşa rezonabil de surse şi a se organiza de aşa manieră încît să evite: «dispariţia» autorului în umbra surselor şi alunecarea pe piste adiacente. Totodată îşi asigură intervenţia cu adevărat relevantă atunci cînd se impune, decuparea precisă a ceea ce se ştie şi schiţarea obiectivelor de îndeplinit în viitor. În acest sens, remarcăm ca foarte oportună delimitarea autorului în privinţa netratării istoriei sovietice şi în speţă a celeia economice; riscul «absorbirii» acestei problematici în perioada dominată de Stalin a fost astfel eliminat.

Fiecare titlu de capitol contribuie la recuperarea dimensiunilor reale ale lui Stalin şi la iluminarea din unghiuri diverse a stalinismului ca fenomen. Arhitectura relevantă a lucrării rezultă şi din îmbinarea criteriului tematic cu cel cronologic. Astfel, capitolul despre Stalin (I), cu datele biografice necesare şi creionarea controverselor asupra personalităţii sale îi urmează al II-lea: Războiul împotriva ţărănimii: alternativa Buharin.

Cu veritabil simţ artistic şi cu grija iluminării axului principal al lucrării, autorul introduce următorul capitol: Trotski —«demonul revoluţiei». Judecata asupra lui Stalin apare astfel decantată prin judecăţi comparative asupra unora din cei care ar fi putut să conducă URSS, dar au fost eliminaţi iar unii (Trotski) s-au autoeliminat.

Capitolele 4, 5, 6, 7 focalizează aprecierile asupra terorii —latura tragică a stalinismului. De fapt, în aceste capitole autorul probează cu adevărat capacitatea de a folosi rezonabil metoda comparaţiei, de a decupa cu precizie certitudinile şi de a formula obiectivele viitoarei cercetări; în opinia noastră, această este partea lucrării care probează «înălţimea» autorului (p.70, 76, 129, 130, 138, 184, 288).

Capitolul 8 (Stalin acasă) discută pertinent opiniile despre Stalin în viaţa particulară, echilibrează judecata după ce conturează extremele; compară relevant cu alte profiluri ale epocii (Hitler, Mussolini); supune judecăţii noastre bunătatea faţă de cei din preajmă (detaliul invitării în propria maşină a bătrînei ce se deplasează anevoie pe vreme rea) şi acţiunea de distrugere sistematică a familiei proprii, a rudelor şi a celor ce-l considerau prieten.

Următoarele 3 capitole (Tovarăşii de arme, Cultul personalităţii şi Stalin-conducător militar) vădesc o cercetare care intersectează probleme dintre cele

mai controversate ale fenomenului «stalinism», ale personalităţii lui Stalin şi ale perioadei. Portretele cîtorva din cei ce au existat în preajma lui Stalin sînt scurte şi relevante (Molotov, Voroşilov, Kaganovici, Malenkov, Mikoian, Beria). Este remarcabilă formularea judecăţii autorului echilibrată din perspectiva prezentului şi fără a pierde din vedere mentalităţile acelei perioade formate şi sub presiunea terorii prelungite, nediferenţiate. W.Laqueur va remarca de altfel faptul că există o rezistenţă a societăţii sovietice, aflată sub incidenţa consecinţelor terorii, în faţa adevărului recuperat prin evaluare onestă a probelor (p.146, spre exemplu). Discutarea comparativă a cultului personalităţii în secolul al XX-lea este o încîntare; puterea construcţiei autorului iese pregnant în evidenţă; autorul alege argumentele în cunoştinţă de cauză; unicitatea fenomenului sovietic convinge.

Analiza ipostazei de şef militar probează din nou capacitatea remarcabilă de a pune actele personalităţii în contextul epocii; de a dizloca straturi de idei preconcepute; de a profita de perspectiva dobîndită în timp pentru a pune în evidenţă erori ale momentului provenite din efectele presiunii ideologice sau, pur şi simplu, din incapacitatea de a evalua corect şi realist datele problemei. Autorul convinge în demonstraţie că semnarea pactului din 23 august 1939 a fost o eroare şi nu unica şansă, cum s-a susţinut şi se mai susţine; că a folosit mai mult lui Hitler decît lui Stalin.

Cititorul va găsi interesant capitolul al 13-lea privind controversele din Uniunea Sovietică în legătură cu momentele dedicate victimilor terorii; lectura cărţii şi în speţă a acestui capitol îl va ajuta să aibă o percepţie reală asupra convulsiilor societăţii sovietice şi efortul uriaş de desprindere din înlănţuirea consecinţelor experienţei totalitare consolidată de victoria în cel de al doilea război mondial; prelungită după aceasta, uneori cu intermitenţe.

Concluziile (capitolul 14) au o densitate proporţională cu temeinicia analizei; ele conţin premize, «vestiri», ale unora din transformările viitoare fără a transfera lucrarea în domeniul viitorologiei. 2. Afirmaţia noastră este mai bine pusă în evidenţă prin lectura comparată a unui alt volum: Moshe Lewin, *The Gorbachev Phenomenon. A Historical Interpretation*, University of California Press, Bukeley, Los Angeles, 1988, 176 p.). Vom găsi aici o carte bună rezultată dintr-o altă manieră de a folosi sursele şi de a formula întrebările. Tot în acest capitol sînt cuprinse şi documente care aruncă o lumină nouă asupra Proceselor de la Moscova şi care sînt recuperate prin efortul comisiilor menite să adune şi să sistematizeze informaţia existentă în legătură cu teroarea stalinistă.

Aşadar, ne aflăm în faţa unei lucrări care se adaugă convingător şi repede bibliografiei uriaşe privind istoria secolului al XX-lea şi a URSS. Prin capacitatea de a-şi domina sursele, de a se întreba corect şi a răspunde pertinent, lucrarea se propune şi ca model de analiză a problematicii unui regim posttotalitar şi ca o pledoarie pentru utilitatea scrierii cu profesionalism a istoriei pe care ne-am obişnuit s-o numim contemporană.

I. Ciupercă

RICHARD WAGNER, HELMUTH FRAUENDORFER (Hg.), *Die Sturz des Tyrannen. Rumänien und das Ende einer Diktatur*, Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Taschenbuch-Verlag GmBh, 1990, 176 p.

Racordată la fluxul editorial al caselor cu nume mai vestite, Rowohlt Verlag cîştigă un nou succes de public prin facilitarea apariţiei de cărţi ce tratează, cu predilecţie, teme arzătoare de politică internă a statelor europene sau de istorie a relaţiilor internaţionale, în cadrul colecţiei «Aktuelle», după ce editarea integrală a operlor lui Václav Havel sau a textelor lui Czeslaw Milosz a conferit editurii girul majorităţii cititorilor. Este şi cazul volumului prezentat aici, al cărui titlu, foarte sugestiv, oferă imaginea primă a unei culegeri de articole, comunicări etc. axate pe problematica românească ultra-contemporană, anterioară ori imediat succesoare Revoluţiei din decembrie 1989. Toţi autorii: William Totok, Richard Wagner, Herta Müller, Helmuth Frauendorfer, aparţin minorităţii germane din România, formîndu-se în cadrul unor grupuri literare cu rezonanţă în deceniul opt: primii doi în aşa-numita «Aktionsgruppe Banat» (1965-1972), societate care reunea tineri colaboratori de limbă germană din provincie, cu scopuri estetice, dar şi pur politice, propunîndu-şi impunerea unui roman realist, specific «minorităţii», ataşat valorilor culturale din focarele naţionale central-europene, dar şi o critică loială, deschisă, ca opoziţie intelectualistă, la raporturile interne ale statului român, cu precădere în chestiunile ce priveau minoritarii. Odată cu interzicerea activităţii grupului, Herta Müller şi Helmuth Frauendorfer îi continuă tradiţia, de această dată între membrii cercului de literatură germană «Adam-Müller Guttenbrunn» din Timişoara. În 1983, activităţii oficiale a cenaclului i se pune capăt: H. Frauendorfer, H. Müller şi R. Wagner părăsesc ţara imediat, W. Totok urmîndu-i un an mai tîrziu.

Volumul începe cu relatarea unei călătorii în România întreprinsă de Helmuth Frauendorfer, sub titlul: *In den Ästen der Bäume hängen Kränze* narare a momentelor ce au succedat întoarcerea în patrie după anii de exil, cu tot bagajul emoţional implicat de o asemenea revenire. *Hunger und Seide. Männer und Frauen im Alltag*, studiul aplicat al Hertei Müller, face referinţe la atitudinile zilnice din timpul şi imediat după căderea vechiului regim, în fapt, un eseu consacrat mentalităţilor cotidiene, cît şi considerentelor umane care nu permit transformarea lor într-un răstimp scurt. Richard Wagner semnează un articol de o mai mare întindere avîndu-l ca subiect pe Ceauşescu, analizat prin prisma factorului politic de putere (*Der grosse Chef. Ceauşescu und die Macht*); cariera ultimului secretar general al P. C. R. este urmărită pas cu pas, de la începuturile ascensiunii în diferite ranguri de partid şi pînă la deciziile finale, nelipsind aprecierile, destul de exacte, la adresa orientării externe a regimului. Tabloul este completat cu elementele probatoare ale distrugerii sistematice a ţării datorate proiectelor megalomane, frînate numai de desfăşurările de forţe umane din decembrie 1989. Tonul pătimaş nu este

părăsit în secţiunea următoare (*Die Geheimpolizei Securitate*), unde aduc mărturii acelaşi Richard Wagner (*Ohr und Faust des Diktators*), Herta Müller (*Der ganze Name und ein halber Satz*), Helmuth Frauendorfer (*Wenn du was werden willst*), texte bazate, în principal, pe experienţele personale ale autorilor.

Un capitol aparte se deschide odată cu studiul aprofundat al lui Helmuth Frauendorfer dirijat pe relevarea tendinţelor opoziţioniste prezente în interiorul sistemului (*Das Recht auf Brot, Freiheit und Würde. Von der Opposition zur Revolution*), fiind trecute în revistă, în ordine cronologică, grupările literare ale minorităţilor, mişcarea Paul Goma, greva minerilor din Valea Jiului (1977), protestele lui Károly Király, scrisorile «celor şase» — membri marcanţi ai P. C. R., intraţi în conflict cu Comitetul Central, reacţia lui C-tin Pîrvulescu, revolta braşoveană din 1987, cazul «Alianţei Naţionale "R"», opoziţia intelectuală — Mircea Dinescu, Ana Blandiana ş.a.m.d. Lucrarea se corelează cu următoarea, semnată de William Totok, referitoare la statutul naţionalităţilor şi politica direct interesată de minorităţi în anii următori Marii Uniri din 1918 (*Rumänisierung. Die Nationalitätenpolitik von 1918 bis 1990*). Beneficiind de o perspectivă relativ neutră, fenomenele istorice sînt, implicit, tratate astfel încît să nu suscite reacţii dure din partea eventualilor recenzenţi ai temei. William Totok parcurge succesiv perioadele cuprinse între 1918 şi 1920, 1920 şi 1945, în epoca imediat următoare încheierii păcii şi, în fine, în vremea din urmă. Accentul cade, cum era şi normal, pe situaţia minorităţii germane, supusă, în parte, unui proces lent de românizare, resimţit mai puternic în deceniile trei şi patru ale secolului nostru, cînd eforturile uniformizării social-naţionale sporiseră în urma actului din decembrie 1918, precum şi vexaţiunilor girate de guvernările comuniste, sub pretextul participării la cel de-al doilea război mondial etc. Imaginea lui Ceauşescu interesează din punctul de vedere al modului de concepere a «traficului de emigranţi», germanii transilvăneni exemplificînd o stare politică statală. Ultimul demers este semnat de Mariana Hausleitner şi pune în relaţie directă România şi Uniunea Sovietică, după declanşarea perestroikăi gorbacioviste (*Rumänien aus sowjetischer Sicht*). Sînt puse în evidenţă raportările ideologice ale lui Ceauşescu faţă de transformările petrecute în ţara vecină, imaginea României în presa de partid sovietică, reacţiile la liniile urmate de Bucureşti faţă de diferitele probleme interne ale României, chestiunea naţională —şi, în consecinţă, cazul Moldovei —integrarea României în Europa.

Volumul se încheie cu un tablou cronologic al principalelor evenimente din istoria contemporană a României, explicaţiile fiind însoţite de hărţi. Trecînd peste imperfecţiunile inerente conceperii unui asemenea tom, alcătuit în tumultuosul context politic din primăvara-vara lui 1990, putem considera, totuşi, că avem în faţă o interesantă dezvoltare a subiectului românesc.

Mihai-Răzvan Ungureanu

*** * * *Freiheit '90. Osteuropa im Aufbruch. Eine Bilddokumentation*, zusammengestellt von BERNHARD MICHALOWSKI, CHRISTINE PROSKE und GÜNTHER FETZER, München, Wilhelm Heyne-Verlag, 190, 96 p.**

Volumul a apărut la puţin timp după încheierea anului 1989, cînd materialele fotografice — multe dintre ele deja preluate din diverse publicaţii germane —au putut fi selecţionate potrivit criteriilor de importanţă şi adunate într-un tom unitar prin concepţie. După cum o arată şi titlul, subiectele sînt alese din evantaiul mişcărilor reformatoare şi antitotalitare din Estul Europei, fiecare ţară din «cordonul sanitar» beneficiind de o tratare metodologică adecvată: începutul de capitol oferă poziţionarea geografică şi datele calendaristice esenţiale ce jalonează traiectale istorice contemporane, pentru ultimii cincizece ani. În continuarea paginilor introductive, redactorii au desfăşurat clişeele, kinogramele etc., însoţindu-le de explicaţii precise şi pertinente.

Cartea se deschide cu prefaţa analistului Theo Sommer, cunoscut publicist german, text tipărit, prima dată, în «Die Zeit», la 29 decembrie 1989. Autorul trece în revistă evenimentele derulate în perioada respectivă, afectînd un spaţiu suficient situaţiei din România, numelor mai importante care au intrat în contradicţie cu regimul comunist ş. a. m. d. Consideraţiilor de ordin general le succed comparaţiile ce interesează, deopotrivă, momentele revoluţionare ale secolului trecut (Theo Sommer aduce argumentul similitudinii, în proiect şi realizare, cu «performanţele paşoptiste») şi cele actuale, oricum posterioare instalării guvernelor comuniste în Europa de Est (revolta germană din 1953, ridicarea maghiarilor în 1956, a cehoslovacilor în 1968). În final, autorul conchide: «Popoarele au dat, în 1989, semnalul! Care era vechiul sunet de trompetă al Revoluţiei franceze: libertate, egalitate, fraternitate. Acum oamenii de stat trebuie să-l asculte».

Mihai-Răzvan Ungureanu

NICHOLAS DIMA, *From Moldavia to Moldova. The Soviet-Romanian Territorial Dispute*, East European monographs, Boulder, distributed by Columbia University Press, New-York, 1991, 196 p.

Prestigioasa serie a Est European Monographs a atins, deja, cifre editoriale demne de remarcat; între numeroasele apariţii care-i poartă sigla, cartea românului Nicolae Dima a cunoscut o binemeritată faimă, tomul de faţă reprezentînd o a doua tipărire a materialului care a ieşit pe piaţă în 1982, sub un alt titlu (*Bessarabia And Bukovina. The Soviet-Romanian Territorial Dispute*), gazdă fiind aceeaşi casă editorială.

Diferenţele dintre imprimări nu sînt notabile, fiindcă informaţia s-a preluat în întregime din *princeps*, ultima — cu atributul noutăţii — cuprinzînd şi un capitol aparte despre evoluţia situaţiei politice din provincia românească şi legăturile sale cu Bucureştii, în contextul schimbărilor petrecute din decembrie

1989 încoace. Ne referim, mai întîi, la această secţiune a cărţii, deoarece îşi are propria sa însemnătate, prevalînd şi ca pondere.

Numit *The Political Upheaval of the 1980's*, despărţămîntul se sub-divide în *Ethno-Demographic Stability* — analiză a compoziţiei naţionale a Moldovei Sovietice pentru perioada cuprinsă între 1979 şi 1989 -, *Environment, Culture And Politics* — despre chestiunea mediului înconjurător şi problemele politice legate de folosirea acestuia -, *From A New Identity To a New Policy* —cu referire la climatul intelectual ce a premers şi a pregătit ideologic ridicarea naţională din Basarabia -, *Russian Reaction To Moldavia's Independent Course* — o trecere în revistă a consecinţelor manifestărilor independentiste pentru populaţia rusă sau rusofonă minoritară (cu menţiunea că statisticile privitoare la dinamica demografică în anii următori lui 1989 sînt deosebit de interesante şi relevante pentru starea de spirit actuală din republică) —, *The Dnestr Republic And Gagauzia?* —unde autorul încearcă explicaţii relativ la secesiunile conduse de Moscova — şi *The Uncertainty Of The Future* —capitol concluziv, pe alocuri marcat de imposibilitatea prevederii unei evoluţii ulterioare politice în zonă.

Intenţia recenzentului de a atrage atenţia asupra părţii de actualitate a cărţii —element de bază, credem noi, ce defineşte şi motivează reeditarea —nu pune în umbră celelalte capitole din volum, deosebit de bine structurate şi remarcabile sub aspectul bogăţiei de informaţii. Unui excurs istoric (*Historical Background*) îi urmează secţiunile privitoare la relaţiile dintre statul naţional unitar român şi U. R. S. S. în perioada interbelică (*The Romanian Nation-State And The USSR*), ca, apoi, autorul să detalieze situaţia generală a Basarabiei după revenirea Armatei Roşii în zonă (primăvara lui 1944) pînă în prezent, din mai multe puncte de vedere, descriind procesele de înglobare culturală (*Sovietization Of Moldavia*), politica populaţionistă (*Contemporary Socio-Economic And Ethno-Demographic Changes*), interdicţiile lingvistice (*Geo-Linguistic Trends*), aneantizarea spirituală cu girul autorităţilor sovietice (*Culture And Identity*). Exemplaritatea modului de alcătuire a volumului ne îndreptăţeşte să-l considerăm la fel de important şi de necesar alcătuirii unei perspective profunde asupra problematicii basarabene ca orice altă iniţiativă semnată de nume celebre. Un probant aparat critic, adus la zi, şi o bibliografie la fel de cuprinzătoare completează fericit cartea lui Nicolae Dima.

Mihai-Răzvan Ungureanu

ALEKSANDR SOLJENIŢÎN, *Căderea imperiului comunist sau cum să reîntemeiem Rusia*, Bucureşti, Ed. Rampa şi Ecranul, 1991, 78 p.

«Ceasul de pe urmă al comunismului a sunat. Dar baraca lui de beton nu s-a dărîmat încă. Şi, în loc de eliberare, să nu fim terciuiţi sub dărîmăturile lui».

Cu acest straniu avertisment, cartea lui Aleksandr Soljeniţîn, *Căderea imperiului comunist sau cum să reîntemeiem Rusia*, doreşte parcă, cu tot dinadinsul, să facă un duş rece tuturor acelora care, aflaţi într-o periculoasă

euforie, proclamă extaziaţi dispariţia Uniunii Republicilor Socialiste Sovietice şi a comunismului în chiar ţara sa de origine.

Este adevărat că degringolada comunismului mondial pare a nu da semne de oprire. Dar, să nu uităm, edificiile care stau gata să cadă sînt cu mult mai periculoase decît un morman de moloz. U. R. S. S. era un astfel de edificiu, cîndva îngrijit şi lustruit pe dinafară, pestilenţial pe dinăuntru, dar totuşi solid. Astăzi, spoiala i-a căzut definitiv, crăpăturile s-au adîncit periculos de tare şi clădirea ameninţă cu prăbuşirea. Lumea, speriată, se întreabă dacă locatarii ei vor mai avea puterea — şi, mai ales, dorinţa — de a-şi ridica o nouă casă, în care să locuiască tot împreună, sau se vor încăiera între ei. Omenirea priveşte cu spaimă spre U. R. S. S. şi se întreabă cum va arăta Uniunea în viitor sau, de ce nu, dacă va mai fi vreo uniune. Şi dacă nu, cine îi va lua locul?

Aceste întrebări ascund o realitate sumbră: prăbuşirea imperiului multinaţional al Sovietelor va fi urmată, fatalmente, de noua ridicare a Rusiei, iniţiatoarea lui, de această dată necomunistă, dar a cărei deja sesizabilă ascensiune va fi, cel puţin pentru o parte a lumii, la fel de dureroasă ca şi ideologia care a umbrit-o atîtea decenii.

Aleksandr Soljeniţîn se gîndeşte cum să reîntemeieze Rusia. Înainte de a fi anticomunist, Soljeniţîn este rus, iar pentru el ridicarea noii Rusii apare ca o necesitate. Soljeniţîn trăieşte cu nostalgia vechii Rusii, pe care el o ştie pravoslavnică, strălucitoare şi bună. Rusia de mîine trebuie să redevină «maica Rusia» de odinioară. Nu are importanţă că pulpana i se întinde din Transcarpatia, Bucovina, Moldova şi mlaştinile Pripetului pînă în Caucaz şi Siberiile îngheţate, «ocrotind» ţări, popoare şi istorii îndelung batjocorite. Importantă este doar revigorarea spiritului rus de altădată, a mîndriei ruse, atît de grav atinse de otrava bolşevismului.

Lecţiile lui Soljeniţîn sînt, dintr-o anumită perspectivă, corecte, moralizatoare, menite să revigoreze anchilozatul suflet rusesc. Preţul este însă dureros, deoarece Soljeniţîn vedere ridicarea Rusiei prin popoarele Uniunii.

El vrea să ne convingă că ruşi la fel de buni sînt şi ucrainienii şi bieloruşii: «Este doar o minciună, inventată nu de mult, că din secolul IX ar exista un popor ucrainian diferit, cu o limbă deosebită, nerusească. În Lituania şi Polonia bieloruşii şi ucrainienii au conştiinţa că sînt ruşi» (p. 12). Iată deci Rusia! Aceasta este Rusia, o Rusie cu trup de rus şi picioare de ucrainian care — se mai întîmplă — au mai călcat şi prin vecini. Cu acest trup şi cu aceste picioare doreşte Soljeniţîn să restaureze Rusia postcomunistă. În numele ei, el proclamă că, dacă «împreună am picat în această groapă (a comunismului, n. n.), haideţi să ne aburcăm împreună» (p. 14).

Despre popoarele neslave ale imperiului Soljeniţîn are păreri la fel de interesante. Conştient de necesitatea debarasării Rusiei de balastul republicilor asiatice înapoiate, autorul arată însă că «este nepractic să fii un stat înconjurat de peste tot de alt stat» (p. 15). Popoarele uniunii, cîte vor fi, vor avea ele nevoie de Rusia şi nu Rusia de acestea, pentru că, nu-i aşa, «ele au trăit prosper în "închisoarea ţaristă a popoarelor", iar spre dispariţie i-am împins noi, Uniunea Sovietică comunistă" (p. 160. În Rusia postcomunistă,

aşadar, popoarele se vor bucura de atîtea drepturi, încît idei «periculoase» precum independenţă, libertate vor fi prin ele însele desuete. Lăsăm cititorilor satisfacţia descoperirii, pagină cu pagină, a tuturor gîndurilor faimosului disident, pentru că, sîntem siguri, ea nu va întîrzia să apară.

Dar, să nu se uite un fapt: Soljeniţîn poate că va face multe lucruri utile pentru Rusia necomunistă; să nu se omită, însă, că nu comunismul a făcut Rusia atît de mare. Iar dacă Soljeniţîn vede astfel reîntemeierea Rusiei, atunci pentru foarte mulţi oameni dispariţia ideologiei bolşevice nu va prezenta, din nefericire, o prea mare importanţă.

Daniel Lazăr

ROY MEDVEDEV, *Despre Stalin şi stalinism. Consemnări istorice*, traducere din limba rusă MARGARETA ŞIPOŞ, Bucureşti, Ed.Humanitas, 1991, 352 p.

Un autor periferic din punct de vedere etnic (pe jumătate evreu), geografic (născut la marginea imperiului, în Gruzia) şi psihologic (tatăl său a căzut victimă epurărilor de la finele anilor '30) abordează problema stalinismului, această tumoare a secolului nostru. Roy Medvedev este un personaj cunoscut, celebru chiar, atît în URSS cît şi în Occident. Cărţile sale au făcut vîlvă într-o perioadă cînd simpla deviere de la «linia partidului» presupunea un risc incomensurabil. Lucrarea de faţă este o sinteză a întregii activităţi, a întregii vieţi a autorului, ambele dedicate prezentării şi explicării fenomenului stalinist.

Personalitatea lui Stalin, crimele şi fărădelegile sale au atras de-a lungul anilor atenţia a nenumăraţi slujitori ai condeiului, au generat opinii diverse, de multe ori contradictorii. O categorie distinctă o constituie «comuniştii idealişti» sau «democraţii din partid» cum mai sînt ei numiţi, acei oameni care cred «sincer» în comunism şi care încearcă să explice inevitabilele derapaje ale realităţii faţă de idealurile marxismului şi leninismului prin greşelile conducătorilor şi ale celor din preajma acestora. Acestei categorii îi aparţine şi Medvedev. El cade în teribila ispită de a considera că schimbarea liderilor poate îmbunătăţi sistemul, că venirea «tătucului bun» poate îndrepta greşelile «tătucului rău», că, prin critica sa dinăuntru, societatea comunistă s-ar putea autoregla.

Astfel de iluzii, cum că puterea a fost rea, acum va fi bună, dar va rămîne, ca înainte, omnipotentă, reprezintă numai spoiala dată pe faţada unei clădiri care stă să se prăbuşească. În domeniul politic aceste fantasme i-au hrănit pe Hruşciov, Gorbaciov, Krentz, Mladenov, Iliescu şi alţii, iar Roy Medvedev concretizează editorial această fază crepusculară a comunismului.

Sistemul totalitar stalinist, simbioza dintre teroare şi propagandă, crima instituţionalizată, ororile comise în URSS în perioada premergătoare celui de-al doilea război mondial sînt abordate sistematic şi prezentate cu o admira-

bilă profunzime de detalii însă nu din perspectiva genocidului, a cataclismului abătut asupra umanităţii, ci din punctul de vedere al abaterilor faţă de dogma leninistă. Stalin este un criminal nu pentru că a terorizat şi a ucis milioane de oameni, ci pentru că a răstălmăcit şi a nesocotit ideile «învăţătorului» Lenin. De altfel, ne comunică Medvedev, el nu a făcut numai greşeli, ci uneori a acţionat just (un cuvînt cheie al limbajului de partid) atunci cînd l-a urmat pe Lenin. Această lucrare e o acerbă diatribă împotriva dogmatismului făcută de un dogmatic exemplar. Ce ne poate comunica un autor care îşi intitulează un capitol «Metode ilegale de anchetare şi detenţie») ? Ce altceva decît afirmarea necesităţii existenţei închisorii generalizate însă cu un regulament de ordine interioară modificat?

Cine a reuţit să uite ceva din limbajul comunist are prilejul, citind această carte, să-şi reîmprospăteze colecţia de lozinci, sintagme şi cuvinte compromise. Aflăm, din nou, despre «stihia mic-burgheză» care face ravagii printre «oamenii muncii», despre «atitudinea proletară faţă de om» pe care am simţit-o pe pielea noastră, despre «traducerea în practică a hotărîrilor conducerii de partid» şi multe alte asemenea exemple.

Deşi are momente cînd devine patetic, Medvedev ne demonstrează, fără voie, utopia «despotismului luminat». Ne arată incapacitatea şi impotenţa criticii dinăuntrul sistemului. «Să spui că milioane de oameni au pierit din pricina caracterului urît sau a fazelor bolii lui Stalin, înseamnă să practici acelaşi cult al personalităţii lui ca atunci cînd îl declari geniul tuturor vremurilor şi popoarelor» (V.Gozman, A.Etkind, *De la cultul puterii la puterea oamenilor*, Ed.Anima, Bucureşti, 1990, p.13). Să afirmi că Stalin a transformat conducerea sovietică într-o dictatură personală odioasă, înseamnă să nu vezi decît simptomele bolii, nu şi cauzele ei. De fapt, Stalin şi Mao, Ceauşescu şi Kim Ir Sen, Castro şi Pol Pot nu reprezintă decît diversificări naţionale ale unuia şi aceluiaşi monstru produs în permanenţă de către maşina totalitară comunistă. Nu ei au creat sistemul, ci acesta i-a creat pe ei.

Ce nu spune Medvedev, iată principala trăsătură a acestei cărţi: incapacitatea de a înţelege şi de a explica. În rest, pentru a nu fi nedrepţi, trebuie menţionat că scriitorul sovietic a depus un imens travaliu pentru obţinerea materialului informativ brut care stă la baza lucrării. Timp de peste douăzeci de ani, consecvent şi laborios, autorul a pregătit şi a conceput această carte care s-ar dori numai o parte a unui plan mai vast ce va conţine un necesar volum despre complicii lui Stalin şi un altul despre perioada finală a dictaturii «Marelui Conducător».

Despre Stalin şi Stalinism este o lectură necesară, însă în nici un caz suficientă. Reprezintă genul de lucrare care, deşi la un moment dat este binevenită, îşi demonstrează limitele imediat ce conjunctura se modifică. De altfel, destinul politic al autorului este edificator: dintr-un dizident anti-brej-

nevist a devenit un conservator tipic, reacţionar dur. De fapt Roy Medvedev a rămas acelaşi, numai că vremurile i-au luat-o înainte.

Lucian Leuştean

STEPHEN KOTKIN, *Steeltown, URSS. Soviet Society in the Gorbachev Era*. University of California Press, Berkely, Los Angeles, 1991, 269 p.

Volumul se aduagă literaturii despre momentul Gorbaciov al istoriei URSS şi merită semnalat din cîteva motive care îl individualizează. Stephen Kotkin, profesor la Universitatea din Princeton, vorbitor de limba rusă, vrea să înţeleagă amplitudinea «restructurării» şi a «transparenţei» iniţiate de M.S.Gorbaciov; cunoaşte şi citează cartea lui Moshe Lewin —*Fenomenul Gorbaciov*; mai mult decît atît, vrea să scrie în prelungirea efortului eminentului sovietolog care, reuşind să explice naşterea noii elite sovietice şi geneza spiritului de reformă, nu analizează comportamentul şi înfăţişarea noilor structuri; nu se ocupă de felul cum mediul urban acceptă şi sprijină *perestroika*, ştiut fiind faptul Lewin apreciase că *urbanizarea* se constituie într-o premiză a restructurării.

De la această nevoie, a amplificării cercetării fenomenului Gorbaciov, autorul face o opţiune care contribuie la individualizarea volumului în peisajul literaturii despre problemă. S.Kotkin îşi propune să urmărească derularea şi efectele restructurării nu în capitală sau în centre urbane foarte mari, ci în provincie; şi din nou, alegerea Magnitogorskului ca oraş reprezentativ este făcută cu tîlc. Autorul ştie că Magnoţogorskul, fondat ca centru industrial din 1929, constituie un simbol pentru politica stalinistă de industrializare şi pentru stalinism, în genere; acest monument stalinist produce fontă din 1932 şi oţel din 1933. Mai ştie că Magnitogorskul încapsulează nu numai stalinismul, ca fenomen persistent după moartea lui Stalin care impune perestroika în viziunea liderilor sovietici, ci şi entuziasmul unora din lumea capitalistă cuprinsă de criza anilor '30 pentru edificarea lumii sovietice *noi*. Menţionează cazul specialiştilor americani care au lucrat în Magnitogorsk locuind în aşezări speciale numite *Amerikanka* şi individualizează pe unul din cei rămaşi în URSS după retragerea specialiştilor străini în 1933: John Scott. Scott rămîne pînă în 1937 cînd începe lupta cu autorităţile sovietice pentru a scoate soţia — rusoaică — şi copii şi a se reîntoarce în SUA. Abia în 1941 reuşeşte această performanţă.

Autorul sesizează corect entuziasmul lui Scott pentru Stalin —omul hotărît şi în stare *să făptuiască* —şi scăderea acestui entuziasm, ca urmare a terorii din 1936-1937, pînă la transformarea lui Scott într-un anticomunist fervent după al doilea război mondial.

S.Kotkin citează memoriile lui Scott apărute în 1943 sub titlul: *În spatele Uralilor: un muncitor american în oraşul oţelului din Rusia*. Se impune remarcată preluarea şi în titlul lui S.Kotkin a experienţei americanului John Scott: *Oraşul oţelului, URSS. Societatea sovietică în era Gorbaciov.*

Sînt elemente care îl fac pe autor să solicite o bursă de la International Research and Exhanges Board (IREX) cu ajutorul căreia a putut efectua două stagii de cercetare în Magnitogorsk: primăvara 1987 şi 1989.

La început, era hotărît să cerceteze mai ales trecutul zonei, în arhive. Stagiile succesive de cercetare, la interval de doi ani, l-au convins de utilitatea focalizării cercetării asupra prezentului; după experienţa din 1987, găsea în 1989 *o altă lume în Magnitogorsk*. Substanţa cărţii şi ineditul ei sînt date şi de metoda de investigare: autorul întreabă oamenii şi se lasă întrebat de ei. Prin manieră şi prin rezultate, S.Kotkin, vorbitor de limbă rusă şi engleză, reuneşte calităţile istoricului şi ale sociologului în descifrarea unor schimbări uluitoare în spaţiul sovietic la trecerea dintre milenii. Autorul constată că ceea ce se petrece în Europa de răsărit arată faptul că perestroika, departe de a duce la revitalizarea comunismului, indică năruirea sistemului. Cartea se citeşte cu folos şi cu uşurinţă, este incitantă.

I.Ciupercă

From Stalinism to Pluralism. A documentary History of Eastern Europe since 1945, edited by GALE STOKES, Oxford University Press, 1991, 267 p.

Semnalăm volumul mai ales pentru sugestiile care le poate oferi istoricilor. Se obişnuieşte în alte culturi să se reunească sub un titlu cuprinzător, care poate fi şi comercial, texte apreciate drept fundamentale pentru o problemă sau perioadă dată. Editorul volumului de faţă, specialist în istoria balcanică şi naţionalism şi profesor la Universitatea Rice (SUA), organizează textele în patru compartimente: Momentul stalinist, Critica marxistă, Ieşirea din politică şi retragerea spre etică şi Reîntoarcerea la politică.

Primul compartiment include documente cunoscute privind Conferinţa de la Yalta socotită în Europa de est ca reperul indubitabil al trădării occidentale. Mai include documente privind sferele de influenţă şi «războiul rece», cazul Iugoslaviei şi procesele de la Budapesta şi Praga.

Cel de al II-lea compartiment cuprinde documente care conturează reacţii antistaliniste şi doctrina Brejnev.

Următorul compartiment reuneşte texte care vădesc imposibilitatea desfăşurării opoziţiei deschise pe plan politic şi mutarea acesteia pe plan cultural. Printre autori: Václav Havel, Milan Kundera, Willy Brandt şi alţii.

În sfîrşit, compartimentul patru este subdivizat în: Probleme economice, Polonia în anii '70, Solidaritatea, Europa centrală, Naţionalismul, Revenirea la Solidaritate, Noi viziuni în Ungaria, Revoluţiile din 1989 şi O casă comună a Europei.

La subcapitolul *Naţionalism* sînt două articole: Naţionalismul sîrbesc de Veljko Guberina şi Istoricii români despre Transilvania, de Ştefan Pascu, Mircea Muşat şi Florin Constantiniu.

Ultima unitate a volumului, a 47-a, include discursul lui M.S.Gorbaciov din 6 iulie 1989, rostit în faţa Consiliului Europei.

Orice antologie poate fi discutată sub raportul justificării compartimentelor ei. Pînă la alta mai completă şi mai bună, aceea de faţă poate fi utilă cercetătorului care se interesează de istoria Europei centrale şi de est după cel de al doilea război mondial.

I.Ciupercă

FREDERICK KELLOGG, *A History of Romanian Historical Writing*, Bakersfield-California, Charles Schlacks Jr., Publisher, 1990, 132 p.

Profesor de istorie est-europeană şi bizantină la Universitatea statului Arizona din Tucson (SUA), Frederick Kellogg este un vechi şi constant prieten al românilor şi, totodată, un foarte bun cunoscător al istoriei lor. A dovedit-o nu numai prin tot ceea ce a publicat pînă acum în acest domeniu, dar şi prin continuitatea unor preocupări de la al căror debut se împlinesc, iată, trei decenii. Nu este, poate, lipsit de interes să se ştie că, în 1960-61, profesorul Kellogg a fost, împreună cu Keith Hitchins — un alt prieten al ţării noastre- primul american care călătorea în România după o întrerupere de aproape un deceniu şi jumătate. Cercetările pe care le-a început atunci s-au desfăşurat aproape neîntrerupt pînă astăzi, concretinzîndu-se în studii temeinice şi riguroase, care trădează o stăpînire aproape exemplară a bibliografiei şi izvoarelor.

Volumul pe care îl prezentăm — ultimul, dacă nu ne înşelăm din seria realizărilor sale ştiinţifice — denotă aceleaşi calităţi. După cum se poate constata, este o carte de istorie a istoriografiei. Destinată în primul rînd acelor americani (îndeosebi studenţi) interesaţi de varietatea şi valoarea moştenirii culturale româneşti, ea schiţează un tablou succint al principalelor momente ale acestei evoluţii, cu personalităţile care au ilustrat-o şi scrierile lor de referinţă. Dimensiunile sale sînt relativ modeste, dar să nu uităm că avem de-a face aici cu un demers prin excelenţă propedeutic, adică de iniţiere, care a impus, fatalmente, o anumită selecţie. În consecinţă, autorul s-a oprit numai asupra producţiilor cu adevărat reprezentative pentru fiecare perioadă, înfăţişîndu-le în succesiune strict cronologică, prin cîteva creionări rapide şi

esenţiale, fără a le mai raporta, însă, la contextul lor cultural sau la cel teoretic şi metodologic. Pierzînd din amplitudine şi rafinament, expunerea a cîştigat, astfel, în concizie şi rigoare, fiind cu atît mai uşor de urmărit în derularea secvenţelor sale principale.

După un prim capitol consacrat începuturilor scrisului istoric românesc (1. *Early Historical Writing in the Romanian Lands*), sînt abordate problemele specifice ale istoriografiei moderne (situată între începutul secolului al XIX-lea şi 1944/47; cf.2. *Modern Romanian Historical Writing*). Autorul reconstituie aici activitatea oamenilor mai importanţi ai epocii, discută contribuţiile lor la progresul cercetărilor istorice, subliniază, acolo unde este cazul, semnificaţia mai generală (politică, de exemplu) a acestora —totul în cadrul unei periodizări *ad hoc*, după modelul vîrstelor mitice («de aur» — corespunzînd intervalului 1859-1918, «de argint» —pentru epoca interbelică etc.). Capitolul 3 (*Contemporary Romanian Historical Writing*) aduce expunerea pînă la zi, insistînd mai mult asupra a ceea ce a fost pozitiv în fenomenul istoriografic postbelic, decît a declinului abrupt dintre 1944-1960/62 şi a neîmplinirilor şi deficienţelor consecutive (unele perpetuate pînă astăzi). Slăbiciunile —mai bine zis, lacunele —scrisului istoric românesc nu sînt, totuşi, în întregime ocolite. Ele sînt trecute în revistă în ultimul capitol al cărţii (6. *Current Needs of Romanian Historiography*), după analiza prealabilă a atitudinii şi implicării specialiştilor străini în producţia istorică naţională (4. *Foreign Views on Romanian History*), respectiv a instrumentarului local al cercetării istoriografice (5. *Resources and Organization of Romanian Historical Research*).

Din perspectivă americană, aceste «necesităţi actuale» constau în (re)elaborarea sintezelor trecutului nostru, care să cuprindă *întregul*, nu numai anumite sectoare, extinderea tematică spre zone pînă acum mai puţin investigate (cum ar fi istoria minorităţilor) şi renunţarea la predilecţia păgubitoare de a manifesta interes numai faţă de ceea ce este «românesc» şi «realizare de excepţie», în fine, recuperarea genului biografic (pînă de curînd proscris), concomitent cu intensificarea editării auxiliarilor cercetării (izvoare, enciclopedii, dicţionare etc.). Cititorul obiectiv nu poate decît subscrie la un asemenea program. Coincidenţa lui cu punctele româneşti de vedere lasă să se întrevadă faptul că istoricul american este mai mult decît un bun observator al istoriografiei noastre: în primul rînd —cum spuneam la început —el este un temeinic cunoscător al acesteia, dar nu unul care se opreşte la referinţele imediate, la ceea ce este publicat, ci care merge direct la esenţial, adică la izvoare. Vizibilă şi în studiile sale anterioare, această trăsătură reapare acum. Chiar dacă profesorul Kellogg omite — din necunoaştere — să semnaleze reinterpretările mai recente din acest domeniu (datorate, între alţii, eruditului filolog N.A.Ursu şi istoricului Ştefan S.Gorovei, ambii din Iaşi), este evident că remarcabila sa apropiere faţă de surse face din expozeul eminamente descriptiv al cărţii pe

care o semnează o lectură nu numai densă, dar şi instructivă, chiar şi pentru cei mai avizaţi dintre cititori.

Alexandru-Florin Platon

HERVÉ COUTAU-BÉGARIE, *Le phénomene «Nouvelle Histoire». Grandeur et décadence de l'école des «Annales»*, 2-e édition entièrement réfondue, Paris, Ed.Economica, 1989, 408 p.

Lansată în anul 1978, cu prilejul publicării Dicţionarului omonim de către J.Le Goff, J.Revel şi R.Chartier, sintagma «noua istorie» (mai exact spus «noua istorie» *franceză*) rezumă un proiect istoriografic de anvergură, care a făcut din extensiune tematică, interdisciplinaritate şi aspiraţia spre globalitate, principiile cardinale ale desfăşurării sale.

La peste şase decenii de cînd a fost formulat în paginile «Analelor» şi graţie eforturilor stăruitoare depuse de urmaşii fondatorilor (Febvre şi Bloch) pentru a-l promova şi impune, acest program domină astăzi cu autoritate viaţa ştiinţifică a Franţei, exercitînd, s-ar putea spune, o veritabilă hegemonie intelectuală şi de reputaţie; o hegemonie cu atît mai indiscutabilă, cu cît «noua istorie» nu numai că a depăşit de multă vreme cercul specialiştilor, devenind un «bun de consum» şi în folosul marelui public, dar şi pentru că discursul unanimist şi apologetic din jurul ei nu părea a fi lăsat nici o falie deschisă spiritului critic al eventualilor contestatari din afară.

Este, însă, această autoritate într-atît de inatacabilă cum se prezintă? Este, într-adevăr, «noua istorie» mai presus de orice reproş de concepţie şi metodă, cum afirmă cei ce o practică? Acestea sînt întrebările cărora le răspunde (negativ) cartea lui Hervé Coutau-Bégarie.

Autorul — faptul trebuie spus de la început — este, din toate punctele de vedere, un «outsider». El nu face parte din cercul «noilor istorici», activitatea sa — după cum deducem din *Prefaţă* — desfăşurîndu-se mult timp la Universitatea din Bordeaux I, departe, deci, de mediile pariziene dominate de aceştia. În al doilea rînd, volumul pe care îl subscrie a fost publicat — cum se poate vedea — la o editură dacă nu cu totul necunoscută, în orice caz diferită de cele ce găzduiesc de regulă producţiile «noii istorii», beneficiind, pe de altă parte, de sprijinul şi încurajările unor personalităţi independente. În fine, pentru completarea tabloului, se mai cuvine precizat că H.Coutau-Bégarie nu este nici istoric de formaţie. El este un «convertit», care a trecut la istorie venind dinspre studiile de drept, ceea ce explică, într-o oarecare măsură, caracterul de «graniţă» al cercetărilor sale de pînă acum, consacrate *strategiei* şi formelor ei de manifestare.

Sînt toate aceste atuuri în măsură a face din posesorul lor un martor mai obiectiv al fenomenului pe care îl analizează sau este vorba aici doar de o reacţie pasională, suscitată —cum s-a spus —de un sentiment de excludere intelectuală, dublat de o distanţare provincială? Indiferent de răspuns — care poate fi argumentat şi într-un sens şi în celălalt — nu se poate trece cu vederea că autorul îşi cunoaşte bine subiectul ales, iar pregătirea sa teoretică îi permite să descopere şi să lovească tocmai în principalul punct nevralgic al demersului cercetat. Care este acesta ?

Reprezentanţii «noii istorii» şi apropiaţii lor au fost mereu preocupaţi să-şi prezinte realizările dintr-un unghi eminamente istoriografic şi aşa-zicînd, procesual, ca devenire a unui proiect ale cărui articulaţii, clar formulate de la început, se dezvoltaseră apoi continuu, după logica firească a cunoaşterii ştiinţifice. Or, ne avertizează H.Coutau-Bégarie, dacă «noua istorie» este, într-adevăr, un fenomen epistemologic (ceea ce nu se poate nega), la fel de adevărat este că ea reprezintă şi unul *mediatic*. Succesul ei nu a fost numai recompensa valorii sale intrinseci şi a talentului celor ce au practicat-o. Într-o epocă în care inovaţia ştiinţifică are nevoie, pentru a fi acceptată şi impusă, de o cît mai largă difuzare, supremaţia «noii istorii» a avut parte, în egală măsură, de o *strategie* minuţios gîndită şi condusă («o strategie de cucerire a puterii» — spune autorul), care a profitat, în plus, şi de o serie de circumstanţe favorabile.

Nu este întîmplător că tocmai această dimensiune «propagandistică» a fost sistematic ocultată de discursul oficial, ca şi cum reprezentanţii noii doctrine s-ar fi jenat de a recunoaşte că reuşita lor a depins, în bună parte, şi de instrumente mai convenţionale ori de factori conjuncturali. De fapt, nu numai o firească pudoare i-a împiedicat pe «noii istorici» să-şi anunţe «culorile». Tăcerea asupra acestui lucru a avut raţiuni mai adînci, căci desconspirarea mijloacelor întrebuinţate risca să divulge resorturile selecţiilor operate, criteriile fatalmente subiective care le prezidaseră, politica de cucerire a mediilor instituţionale şi de informare — pe scurt, cît de lipsită de inocenţă era în realitate o concepţie care se reclama ca produs pur ştiinţific şi, pe de altă parte, cît de «mundan» era, în fond, un demers prezentat ca rupt de contingenţe.

Ceea ce «noii istorici» au refuzat să facă, a întreprins H.Coutau-Bégarie. Primele două capitole ale cărţii sale (*Projét pour une histoire nouvelle: épistémologie et stratégie externe* şi *Idéologie*) decriptează strategia externă a grupului în dubla ipostază a acesteia: a achiziţiilor tematice, de concept şi metodă (problematizarea, interdisciplinaritatea, durata lungă, cantitativul şi, ca un corolar, globalitatea) şi, pe de altă parte, a excluderilor (istoria evenimenţială, naraţiunea etc.). Capitolul al treilea — şi ultimul — (*Le groupe: structures et institutions. Stratégie interne*) —descrie temeiurile instituţionale ale doctrinei, poziţiile ocupate de reprezentanţii ei în mass-media, precum şi «expulzările» dictate şi în acest plan (cum s-a întîmplat, bunăoară, cu colectivele conduse de Pierre Renouvain şi Roland Mousnier). Totodată, el pune în lumină atît

procedeele nu tocmai «ortodoxe» ale grupului — reciclarea secretă a unor produse mai vechi, proclamate ca descoperiri sau anexarea abuzivă la «noua istorie» a unor domenii şi personalităţi situate în afara cercului (G.Dumézil, Ph.Ariès) — cît şi limitele structurale ale concepţiei, ca atare (de spaţiu: galocentrismul; de timp: Evul Mediu şi epoca modernă; de gen: preponderenţa monografiilor în raport cu bibliografiile şi sintezele), care îi conferă o înfăţişare, departe de chipul visat de promotorii ei. În aceste condiţii, însăşi *globalitatea*, ca aspiraţie fundamentală a «noii istorii», se cuvine — în opinia autorului — regîndită. Acest lucru trebuie făcut nu numai din cauza limitelor inerente ale doctrinei (expuse mai sus). Se întîmplă, însă, că extensiunea fără precedent a disciplinei istorice, varietatea şi complexitatea domeniilor sale de cercetare şi, nu în ultimul rînd, diversitatea metodelor de anchetă fac astăzi din ce în ce mai dificilă sinteza, schiţînd, în acelaşi timp, pericolul unei noi cloazonări disciplinare, determinată nu ca în trecut de paupertate epistemologică, ci de exces novator. Ambiţia totalizatoare nu poate rămîne, prin urmare, decît ceea ce, de altfel, a şi fost mereu, adică un simplu proiect, iar apanajul ei, «noua istorie» — oricît ar refuza să accepte acest lucru unii simpatizanţi — «o viziune între altele» (Raymond Aron).

Se poate, fireşte, discuta pe marginea acestor judecăţi, adesea tăioase, formulate de H.Coutau-Bégarie. Fără a le nega îndreptăţirea, ne putem întreba, bunăoară, cum se explică faptul că hegemonia «noii istorii» (despre care autorul afirmă că a încetat după 1980-82 să mai existe ca realitate epistemologică) nu a fost nici pînă astăzi contrabalansată de vreo influenţă comparabilă, chiar dacă, la limită, acceptăm că ea a fost, în mare măsură, un produs de propagandă ? Dar se poate, oare, trece această supremaţie numai în contul propagandei ?

Întrebările pot, fireşte, continua. Indiferent, însă, de opiniile pe care le suscită lectura cărţii, nu putem să nu fim de acord cu lecţia ei majoră: anume, că în istorie nimic nu este veşnic, orice idol sfîrşind, pînă la urmă, în contestaţie deschisă.

Alexandru-Florin Platon

Sozialgeschichte im internationalen Überblick. Ergebnisse und Tendenzen der Forschumg, Herausgegeben von JÜRGEN KOCKA, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1989, 252 p.

Mai puţin cunoscut specialiştilor noştri, J. Kocka (născut în 1943, profesor la Universitatea Liberă din Berlin) s-a afirmat în ultimii ani ca o personalitate ştiinţifică de primă mărime a istoriografiei contemporane. Debutînd acum două decenii cu studii de teorie socială, istoricul german a ajuns destul de repede să se consacre problemelor burgheziei, iniţiind în acest domeniu preocupări colec-

tive, eforturi convergente de cercetare, coordonînd publicaţii -pe scurt, făcînd o adevărată şcoală.

Reînnodînd cu preocupările sale de început, volumul pe care îl editează acum reflectă stadiul unei importante direcţii istoriografice actuale, devenită în ultimele decenii o disciplină cvasi-autonomă. Trebuie spus, totuşi, că nici în acest caz particular -ca în multe altele- modernizarea demersurilor nu a adus clarificările scontate. Ba, uneori, dimpotrivă! Căci, ceea ce manifestul de odinioară al «Analelor» franceze indicase drept posibilă şi de dorit traiectorie a discursului istoric, în măsura a-l elibera de canoanele pozitiviste, se materializează astăzi, după 62 de ani, într-un conglomerat de concepte, principii, metode şi căi de cercetare, nu numai ambigui sub raportul preciziei, dar -frecvent- şi contradictorii. Un progres important al istoriei sociale s-a înregistrat, desigur. Ne putem convinge, fie şi numai trecînd în revistă noile direcţii care s-au conturat în acest domeniu de-a lungul timpului (prea cunoscute pentru a le mai aminti aici). Acest lucru însă nu a dus şi la coeziunea ansamblului astfel creat. Este, probabil, unul din motivele care l-au îndemnat pe editor să se adreseze unor colaboratori externi, invitîndu-i să schiţeze ipostazele specifice ale disciplinei din propriile lor ţări. Au făcut-o Gerhard A. Ritter şi Horst Handke pentru R.F.G., respectiv (fosta) R.D.G., Joseph Ehmer şi Albert Müller pentru Austria, Anna Zarnowska şi Janusz Zarnowski în cazul Poloniei, Yves Lequin- în cel al Franţei şi, în fine, Michael E. Rose şi Samuel P. Hays în ceea ce priveşte Marea Britanie şi S.U.A. Nu este cazul să intrăm aici în detaliile constatărilor lor. Acestea pot fi aflate din lectura cărţii, precum şi din ampla *Introducere* a coordonatorului volumului. Important de reţinut ni se par, în schimb, două concluzii generale. Mai întîi, aceea că în actuala situaţie a pulverizării domeniului, o sinteză relativ completă a istoriei sociale din unghi teoretic nu mai poate fi întreprinsă (ca în multe alte sectoare ale istoriografiei) decît în mod colectiv, prin coroborarea eforturilor şi identificarea comună a problemelor. În al doilea rînd şi ca urmare a acestui demers colectiv, ceea ce se poate obţine astfel este nu numai o imagine compozită a întregului, dar şi o serie de vectori ai acestuia, anumite trăsături generale, de natură să introducă într-un spaţiu al discontinuităţilor, elemente de legătură şi, implicit, de coerenţă.

Acestea sînt principalele sugestii ale cărţii, care o fac deosebit de instructivă şi utilă.

Alexandru-Florin Platon

«Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne», Nouvelle Série, XXXIII, nos 1-2, janvier-dcembre 1989

Cu un sumar bogat, structurat în patru secţiuni, a apărut volumul 33 al revistei «Dacia», cea mai reprezentativă publicaţie românească din domeniul istoriei vechi şi arheologiei.

În secţiunea «études» sînt incluse şase studii, patru dintre ele abordînd aspecte ale problemei necropolelor de pe teritoriul României, începînd din epoca bronzului şi pînă în secolul VIII e.n. Monica Şandor-Chicideanu şi Ion Chicideanu, în studiul *Zu dem Grabsitten der Periam-Pecica-Kultur,* analizează, pe baza unor tabele combinatorii, dispoziţia obiectivelor de inventar din cadrul culturii Periam-Pecica. Ligia Bîrzu, *La station de Sărata-Monteoru: la nécropole n-o 4 de l'époque du bronze*, publică raportul cercetărilor din anii 1926-1952 de la Sărata Monteoru, efectuate de un colectiv condus de I. Nestor. Autoarea prezintă ritul şi ritualul funerar, precum şi raporturile cronologice dintre această necropolă, pe de-o parte, şi celelalte necropole şi aşezarea fortificată de la Monteoru, pe de altă parte. Primul studiu arhitectural complet al templului dedicat lui Theos Megas de la Histria este semnat de Monica Mărgineanu-Cârstoiu, *Der Theos Megas Tempel von Histria. Die Architektur.* Pe lîngă descrierea completă a pieselor componente ale acestui templu, autoarea propune şi o variantă a reconstituirii faţadei edificiului, îmbunătăţind astfel reconstituirea făcută în urmă cu două decenii de către D. Theodorescu. Niculae Conovici, Alexandru Avram şi Gheorghe Poenaru-Bordea, *Nouveaux timbres amphoriques sinopens de Callatis*, publică un lot de ştampile amforice inedite de la Mangalia, provenind din vechile săpături efectuate de R. Vulpe, Vl. Dumitrescu şi Th. Sauciuc-Săveanu. În urma analizei materialului amforic au rezultat cîteva completări importante privind lista cronologică a astynomilor şi a producătorilor de la Sinope, în special a acelora din grupa a IV-a. George Marinescu şi Corneliu Gaiu, *Die Nekropole bei Fîntînele «Rît», Gem. Matei, jud. Bistriţa-Năsăud aus dem 4. Jahrhundert u.Z.*, prezintă un raport al cercetărilor arheologice efectuate într-o necropolă aparţinînd culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov. În seria studiilor care valorifică cercetări arheologice mai vechi se înscrie şi cel al lui Bucur Mitrea, *Das Gräberfeld aus dem VIII. Jahrhundert von Izvoru, jud. Giurgiu (I)*. În această primă parte a raportului de săpătură, autorul prezintă elementele generale ale acestei necropole şi descrierea mormintelor, urmînd să apară concluziile arheologice şi istorice legate de aceste cercetări care aparţin unei perioade încă puţin abordată la noi (secolul al VIII-lea e.n.).

Secţiunea «Notes et discussions» debutează cu un articol semnat de Kenneth Honea, *Morphostructural Stratigraphic Variability of Aurignacian Cultu-*

ral Levels at Mitoc-Malu Galben (Botoşani County) Middle Prut Valley, Romania, din care rezultă cîteva precizări cronologice importante privind aurignacianul din zona Prutului mijlociu. Sabin Andrei Luca şi Ioan Dragomir, *Die Statuette von Liubcova-Ocniţa (jud. Caraş-Severin)*, publică un lot de statuete antropomorfe de lut aparţinînd orizontului Vinca C. Alexandru Vulpe şi Valeriu Lazăr, *Neue Bronzefunde aus Transilvanien*, semnalează ultimile descoperiri de obiecte de bronz (topoare, seceri, brăţări, pandantive) din zona intracarpatică. În articolul *Wo sind die Amphoren vom Typ «Solocha I» hergestellt worden?*, Alexandru Avram, pe baza analizei pastei şi a formei amforelor de tip «Solocha I», datate în secolul al IV-lea î.e.n., şi pornind de la similitudinile cu descoperirile similare din lumea elenistică, demonstrează că aceste amfore erau produse nu în zona nord-pontică, cum se credea pînă acum, ci în atelierele din insula Kos. Într-o notă semnată de Constantin C. Petolescu, *Jupiter Heliopolitanus et la Légion XIII e Gemina*, pornind de la restituirea textului fragmentar al unei inscripţii de la Nasvaiye (lîngă Beyruth), este confirmată prezenţa unei vexilaţii a legiunii a XIII-a Gemina în Orient, cu ocazia războaielor partice din timpul lui Traian.

În secţiunea «Chronique», C. Preda semnează o notă dedicată aniversării profesorului Bucur Mitrea la 80 de ani, iar Gh. Poenaru-Bordea şi Bucur Mitrea prezintă descoperirile monetare din România în anul 1988.

Ultima secţiune, «Comptes rendus» cuprinde mai multe recenzii şi prezentări ale unor importante lucrări apărute în străinătate: Denis Vialou, *L'art des grottes en Ariège magdalenienne*, XXIIe supplment Gallia Prhistorique, 1986 (C. Căpiţă); Amalia Mozsolics, *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely*, Budapest, 1985 (Nona Palincaş); *Prosopographia Imperii Romani saec. I. II. III.*, pars V, fasciculus 2, *consilio et auctoritate Academiae Scientiarum Rei Publicae Democraticae Germanicae iteratis annis edidit Leiva Petersen*, Berlin, 1983 (Em. Doruţiu-Boilă); László Barkóczi, Sándor Soproni, *Die römische Inschriften Ungarns (RIU)*, 3. Lieferung: *Brigetio (Fortsetzung) und die Limesstrecke am Donauknie*, Budapest, 1981 (Em. Doruţiu-Boilă); Alice Sz. Burger, Ferenc Fülep, *Die römische Inschriften Ungarns*, 4. Lieferung: *Das Gebiet zwischen der Drau und der Limesstrecke Lussonium-Altinum*, Budapest, 1984 (Em. Doruţiu-Boilă).

Octavian Bounegru

«Thraco-Dacica», X, 1989, 1-2; XI, 1990, 1-2

Pe măsură ce activitatea Institutului de tracologie, sub semnul căruia apare, a devenit tot mai complexă, revista *Thraco-Dacica* şi-a îmbogăţit treptat conţinutul, şi-a diversificat tematica abordată, dînd prioritate studierii interdisciplinare a istoriei spaţiului tracic. Ultimele două tomuri editate — X (1989) şi XI (1990) — se înscriu pe aceeaşi linie calitativă, confirmînd ţinuta ştiinţifică aleasă şi profesionalismul ridicat al colectivului redacţional, interesul pentru cercetarea fenomenului tracic din multiple unghiuri. Astfel, în paginile revistei

şi-au găsit loc studii de arheologie (cele mai numeroase), epigrafie, lingvistică, arheologie, numismatică, arheomuzicologie, exegeză a textelor antice — toate dezvăluind o direcţie de cercetare şi o preocupare constantă a editorilor. În rîndurile de faţă vom semnala doar cîteva aspecte desprinse din lectura celor două publicaţii.

Astfel, contribuţiile cu caracter *arheologic* fie pun în valoare noi informaţii reieşite din ultimele investigaţii (perioada indo-europenizării — P.Roman şi A.Dodd-Opriţescu, Eug.Comşa; epoca bronzului — Şt.Alexandrov şi Al.Gotzev, Eug.Zaharia, P.Zaharia şi I.Németi, C.Kacsó, I.Andriţoiu; Hallstatt — E.Moscalu; Latène — I.Németi, M.Irimia şi N.Conovici, M.Alexianu şi Gh.Dumitroaia; epoca dacică clasică — D.Berciu, M.Iosifaru, S.Purece, P.Gheorghe, C.Beldiman, Eug.D.Pădureanu; lumea tracică sudică — B.Nikolov; perioada post-aureliană — D.Protase, D.Ţeicu), fie reiau o serie de probleme dintr-o nouă perspectivă interpretativă (M.Petrescu-Dîmboviţa despre brăţările şi verigile de picior de bronz din Dobrogea; M.Rusu tratează problema coifurilor de bronz din Ha A-B în contextul relaţiilor cu lumea egeeană; Seb.Morintz reia problematica Hallstattului din SE României; S.Teodor face o privire de ansamblu asupra metalurgiei fierului în epoca Latène la est de Carpaţi, R.Florescu reia problema calendarului dacic; I.Barnea discută începuturile şi evoluţia creştinismului la populaţia daco-romană est-carpatică). Toate materialele de acest gen sînt de un real interes atît prin informaţia inedită pe care o pun la dispoziţie cercetătorilor, cît şi prin încheierile cu caracter mai general pe care le degajă.

În domeniul *epigrafiei*, Maria Bărbulescu semnalează o nouă inscripţie dobrogeană de epocă romană (sec.III e.n.) în care apare antroponimul *Decebalus* (t.XI, p.5-10) iar Sorin Olteanu încearcă să stabilească o posibilă relaţie între tema κωγαονον — din misteriosul toponim κωγα şi vocabula χαγα = *sacrum* de pe o inscripţie de la Poarta Albă (jud. Constanţa) (*ISM*, II, 128), (t.X, p.215-217). Acestei din urmă probleme îi dedică şi Dan Sluşanschi un lung studiu filologic şi lingvistic (*ibidem*, p.219-224), fără ca, de altfel, să ajungă la vreo încheiere utilizabilă. În aceeaşi sferă — *lingvistică* — să notăm şi contribuţiile subscrise de Grigore Brâncuş despre rotacism, văzut ca o reminiscenţă a influenţei dacilor liberi asupra limbii latine nord-dunărene (*ibidem*, p.173-180), ale lui Adrian Poruciuc privind poziţia rom. «codru» în context indo-european (t.XI, p.193-207) şi observaţiile lui Stelian Dumistrăcel asupra unor cuvinte din fondul prelatin (*gresie*, *argea*) pentru cunoaşterea civilizaţiei geto-dace (t.XI, p.209-223).

Critica textelor antice este prezentă prin studiile semnate de Mihail Vasilescu despre *tyrseni* ca populaţie tracică iar nu etruscă (t.X, p.57-66) şi Liviu Franga asupra reflectării spaţiului danubiano-pontic în opera lui Ovidiu (t.XI, p.225-238). O contribuţie cu totul aparte, rod al îmbinării informaţiilor literare cu cele epigrafice, este cea subscrisă de C.C.Petolescu privind războiul dacic al lui Domiţian, în care se reia ideea despre necesitatea identificării mausoleului şi altarului de la Adamclisi ca monumente ridicate de împăratul amintit pentru generalul Fuscus şi soldaţii lui Oppius Sabinus căzuţi în luptele cu dacii în iarna anilor 85/86 (t.X, p.155-164).

Relativ multe pagini ale celor două reviste cuprind studii de *antropologice* (M.Perianu) (t.XI, p.241-247), *arheobotanică* (M.Cârciumaru) (t.XI, p.239), *arheozoologie* (M.Şt.Udrescu – t.X, p.197-202, Eugen Comşa – t.XI, p.49-58, Georgeta El.Susi – t.XI, p.249-251, S.Haimoviciu şi Cristina Panove – t.XI, p.253-262, M.Şt.Udrescu – t.XI, p.263-267). Pe aceeaşi linie a cercetării interdisciplinare se înscriu şi cele două materiale din tomul X dedicate *arheomuzicologiei* (Romeo Ghircoiaşiu – p.269-276 şi Saviana Diamandi – p.277-281), precum şi cele din tomul X semnate de Mihai Rada, Nicolae Cochină şi Dumitru Manea privind identificările arheologice cu ajutorul *fotografiilor aeriene* (p.203-204) şi, respectiv, de Carmen Maria Petolescu despre reflectarea primului război dacic al lui Traian în emisiunile monetare (p.225-228). Toate aceste contribuţii, prin specificul lor, vin să întregească informaţia desprinsă pe calea cercetărilor arheologice, oferă o altă perspectivă, pe care istoricul antichităţii tracice trebuie s-o includă neapărat în demersul său.

Ca şi în numerele precedente, tomurile X şi XI cuprind rubrici dedicate activităţii ştiinţifice a Institutului, iar în primul dintre ele este inclusă şi o rubrică de prezentări şi recenzii. Prin conţinutul lor, cele două noi numere ale revistei *Thraco-Dacica* reprezintă apariţii editoriale absolut indispensabile studierii istoriei antice.

Nelu Zugravu

«Revista Istorică», Serie Nouă, tom. I, nr. 4-12, 1990

Revenită la vechea denumire dată de fondatorul ei, N. Iorga, publicaţia Institutului de Istorie din Bucureşti îşi păstrează obişnuitul standard valoric ridicat, continuînd să fie o revistă serioasă, interesantă, cu un sumar dens şi variat.

Prima rubrică a nr. 4 (de istorie a României) se deschide cu un studiu subscris de Apostol Stan, despre originile liberalismului românesc, care, deşi nu aduce noutăţi deosebite, reactualizează în mod oportun o problemă frecvent discutată în ultimii ani de istoriografia noastră. În continuare, Eugen Glück prezintă cîteva informaţii necunoscute pînă acum despre istoria românilor din unele izvoare narative ebraice din Evul Mediu, iar Alexandru Madgearu emite o serie de observaţii, la fel de interesante, asupra condiţiei juridice a autohtonilor în Dacia romană.

Textul care urmează, semnat de Mihai Manea, se referă la un capitol important al constituirii relaţiilor internaţionale în epoca modernă, analizînd tranziţia de la diplomaţia secretă la echilibrul european în secolul al XVIII-lea.

Secţiunea documentară a numărului -prezentă şi în celelalte- inserează partea a 3-a a studiului lui Nicolae Dascălu despre contribuţia Biroului pentru Servicii Secrete Strategice (O.S.S.) al S.U.A. la victoria Naţiunilor Unite în război (1941-1945) şi o contribuţie colectivă (realizată de Mihail Mihalcu, Mihaela Drăgănoiu şi Radu Octavian Maier) la problema tehnologiei din atelierele medievale româneşti. Mai departe, Mihai Opriţescu înfăţişează

mărturia lui Gherman Pntea despre Conferinţa româno-sovietică de la Viena (martie-aprilie 1924), care luminează dintr-un unghi inedit un eveniment tratat pînă acum superficial în istoriografia noastră.

În partea dedicată *opiniilor* (interzise), George Corbu publica textul refuzat de cenzură al unui interviu din 1986 cu profesorul Dinu. C. Giurescu, unde sînt discutate chestiunile atît de actuale -atunci şi astăzi- ale informării, documentării şi cercetării ştiinţifice, ale probităţii profesionale şi calităţilor etice pe care trebuie să le întrunească omul de catedră. Interviul se cuvine citit cu atenţie nu numai fiindcă se referă la probleme care ne privesc pe toţi, dar şi pentru că el sintetizează o activitate şi o experienţă de viaţă în multe privinţe exemplare, la care oricine poate medita.

Ultima rubrică importantă a numărului (*Viaţa ştiinţifică*) — care precede secţiunea finală a recenziilor — include o scurtă relatare asupra activităţii Laboratorului de Istorie a mentalităţilor (a cărui înfiinţare, la 24 iunie 1989, în cadrul Institutului, trebuie salutată cu tot respectul), o scrisoare din Germania a reputatului istoric A. Armbruster către colegii săi, prilejuită de evenimentele din decembrie 1989 şi, în sfîrşit, o dare de seamă a lucrărilor celui de-al V-lea Congres Internaţional de Istorie Economică şi Socială a Turciei, întocmită, fireşte, de Mihai Maxim.

Numărul 5 al revistei păstrează, cu mici diferenţe, aceeaşi compartimentare. Prima parte, intitulată «Ţările Române în lumea europeană (sec. XVI-XVII)» cuprinde patru interesante studii semnate, în ordine, de Constantin Rezachevici, Eugen Denize, Ştefan Andreescu şi Constantin Şerban despre domnia lui Petru Rareş în lumina unor noi izvoare poloneze (partea I-a), imaginea guvernării lui Mihai Viteazul în cultura spaniolă, soliile în Europa ale aceluiaşi domnitor, respectiv biografia lui Matei Basarab înainte de domnie.

Rubricile următoare (*Documentar* şi *Memorii, corespondenţă,însemnări*) conţin capitolele finale ale mai sus menţionatelor texte aparţinînd lui Nicolae Dascălu şi Mihai Opriţescu, iar obişnuita cronică ştiinţifică şi *Recenziile* completează numărul.

Marea în istorie — tema care inaugurează sumarul numărului 6 — include mai multe studii dedicate bazinelor pontic şi mediteranean cu întregul lor complex de relaţii economice şi politice, care le-au marcat istoria din Evul Mediu pînă astăzi. Alături de textele dense şi documentate subscrise aici de Radu Manolescu, Virgil Ciocâltan, Florentina Căzan şi Ion Bitoleanu, o menţiune deosebită se cuvine contribuţiei semnate de Ileana Căzan şi Eugen Denize, care înfăţişează celor interesaţi noile sugestii conceptuale ale lui F. Braudel şi Imm. Wallerstein în problema atît de contradictoriu dezbătută astăzi a tranziţiei de la feudalism la capitalism.

În aceeaşi sferă tematică se înscriu şi textele -la fel de interesante- de la capitolul *Documentar*. Primul, aparţinînd lui Octavian Iliescu, urmăreşte circulaţia monedelor româneşti (moldovene şi muntene) în Marea Neagră (sec. XIV-XV), deducînd din acest fapt orientările economice şi politice ale celor două state în perioada amintită. Al doilea (autor: Constantin Şerban) semnalează

notele de drum ale unui călător român de la mijlocul sec. XVII-lea în Mediterana.

În secţiunea deja menţionată în numerele precedente (*Memorii, corespondenţă, însemnări*) este inserată, de astă dată, sub îngrijirea Georgetei Penelea Filitti, prima parte -continuată în numerele următoare- a Jurnalului aparţinînd istoricului omonim (I.C. Filitti), iar *Viaţa ştiinţifică* ne informează în final, din nou, despre problemele dezbătute în cadrul Laboratorului de Istoria mentalităţilor, comunicîndu-se,totodată, prin Mihaela Coldea şi o inscripţie inedită, cu noi mărturii despre anul revoluţionar 1848.

Fără a fi la fel de unitar, conţinutul numerelor 7-8 ne înfăţişează, totuşi, lucruri interesante. Pe lîngă studiile de istoria României ale lui Constantin Rezachevici (care prezintă partea a 2-a a textului din nr. 5, despre domnia lui Petru Rareş), Paul Cernovodeanu, Irina Gavrilă, Panait I. Panait (*Catagrafia oraşului Bucureşti din anii 1810-1811*), Iolanda Ţighiliu (despre căile ferate particulare din ţara noastră) şi Dumitru P. Ionescu (cu un subiect asemănător precedentului), demnă de remarcat aici este reapariţia rubricii *Opinii*, unde Nicolae Constantinescu propune o nouă datare a bătăliei de la Rovine. Nu lipsesc, de asemenea, nici celelalte compartimente obişnuite, în care Nicolae Dascălu şi Georgeta Penelea Filitti continuă publicarea sau editarea textelor începute în numerele anterioare.

Aceeaşi diversitate caracterizează şi numerele care urmează (9-10). Aflăm aici consideraţii utile, bunăoară despre monopolul comercial otoman asupra Ţărilor Române (Bogdan Murgescu), politica externă a regimului horthyst între 1920-1936 (Ion Calafeteanu), rolul Italiei în impunerea Dictatului de la Viena (Nicolae Dascălu), localizarea aşezării Rusidava (Ion Ciucă), precum şi semnalări cu caracter istoriografic (Costin Feneşan, despre doi cronicari sighişoreni din sec. al XVII-lea) sau topografic (Mariana Marcu), deopotrivă de instructive. Din nou în paginile revistei, Mihai Opriţescu introduce cîteva din notele zilnice ale lui Victor Slăvescu în legătură cu evenimentele din August 1944, secondat la *Viaţa ştiinţifică* de Iolanda Ţighiliu şi Constantin Şerban, cu două relatări despre o mănăstire greco-catolică din jud. Prahova, respectiv Congresul Internaţional al Societăţii «Jean Bodin». Rubrica recenziilor este şi ea prezentă, dar de astă dată cu o mică inadvertenţă (repetarea prezentării *Memorialului de război* al Gen. Traian Moşoiu, tipărită şi în nr. 4 al revistei).

În fine, numerele 11-12 revin la unitatea tematică semnalată în nr. 4. Sub titlul «România în circuitul comercial european» sînt reunite mai multe studii axate, în majoritatea lor, pe epoca interbelică sau imediat premergătoare primului război. Subscrise de Ion Stanciu, Gh. Paşcalău, Mircea Iosa şi Constantin Paraschiv, acestea abordează tema, fie din unghiul situaţiei exporturilor în intervalul prosper dintre 1925-1929 şi al efectelor în domeniu ale unor iniţiative româneşti cu caracter precumpănitor economic, fie din cel al unor măsuri particulare (instalarea cablului submarin Constanţa-Constantinopol), însă cu răsfrîngeri mai largi (asupra Convenţiei româno-germane din 1899, de exemplu).

Grupajul documentar din continuare prezintă o coloratură tematică asemănătoare. Cele două materiale care îl compun privesc modernizarea portului Constanţa în a doua jumătate a secolului trecut (Valentin Ciorbea) şi oferă cîteva repere pentru o posibilă istorie a marinei comerciale române (Carmen Atanasiu).

Rubricile obişnuite (minus *Memorii* şi *Opinii*) încheie ultimele apariţii de anul trecut ale publicaţiei, care rămîne, cum spuneam la început, de referinţă în peisajul istoriografic actual.

Alexandru-Florin Platon

«Revue des Études Sud-Est Européennes», Tome XXVIII, Nr. 1-4, 1990

După o întrerupere de un an, publicaţia Institutului de Studii Sud-Est Europene îşi reia acum apariţia, într-o formă grafică uşor modificată, dar la acelaşi nivel calitativ ridicat. Dedicat celui de-al XVII-lea Congres Internaţional de Ştiinţe Istorice (Madrid, 1990), numărul cvadruplu pe care îl prezentăm cuprinde cinci secţiuni, fiecare cu mai multe texte subsumate temei generale (*Civilisations-Mentalités*) de pe frontispiciul volumului. Prima dintre ele («Anthropologie, culture, société») este deschisă de aprecierile lui Alexandru Duţu despre substratul mental al activităţii culturale. Ca de obicei clare şi la obiect, sprijinite pe utile semnalări bibliografice, consideraţiile sale reprezintă o necesară introducere la tema amintită şi la intervenţiile care urmează. Interesate cu precădere de *carte*, *lectură* şi *imagine*, acestea se referă la cîteva aspecte concrete ale chestiunii, cum ar fi: teme balcanice în operele umaniştilor occidentali din secolele XV-XVII (Raia Zimova-Sofia), specificul lecturii în Ţările Române în secolul al XVIII-lea (Daniel Barbu-un studiu excelent), preocupările livreşti ale lui Scarlat Mavrocordat (Cornelia Papacostea- Danielopolu) şi opera lui Joachim Heinrich Campe în ţările balcanice (Liliana Minkova-Sofia).

La rubrica «L'Empire ottoman-politique et image» sînt inserate, de asemenea, cîteva studii la fel de temeinice şi interesante. Politicii demografice a Sultanilor la Istanbul între anii 1453-1496 (Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru) îi urmează aici examinarea statutului şi activităţii ambasadorilor englezi la Poartă, în secolele XVI-XVII (Laura Coulton-Londra), pentru ca, în final, Cristina Feneşan şi Friedbert Ficker (München) să ne familiarizeze cu problema originii condominiumului fiscal otomano-transilvănean, respectiv imaginea turcilor într-o serie de exponate de artă figurativă din secolele XVI-XIX.

În continuare, secţiunile intitulate «Évènement et constantes» şi «Progrès dans la paix, menaces de la guerre», grupează patru articole referitoare, în ordine, la identitatea unui personaj numit Domenico «de Ilionis» (Geo Pistarino-Genova), semnificaţia universală a Revoluţiei franceze (Camil Mureşan), relaţiile româno-sîrbe la sfîrşitul secolului al XIX-lea (Miodrag Milin) şi la viaţa politică spaniolă oglindită în presa românească dinaintea primului război mondial (Eugen Denize).

Analiza raporturilor şi a influenţelor dintre academiile constantinopolitane şi şcolile din Ţările Române (realizată de Ştefan Balan şi Eliza Roman la rubrica «Diffusion de la science») încheie volumul, care trebuie citit integral şi pe îndelete.

Alexandru-Florin Platon

«Revue des Études Byzantines», Paris, t. 45, 1987; t. 46, 1988; t. 47, 1989

Revista Institutului francez de studii bizantine îşi întreţine, riguros, renumele ştiinţific cu care şi-a obişnuit cititorii, evoluînd între tradiţie şi inovaţie metodologică, cu predominarea cercetărilor de factură «clasică». Bizantinistica rămîne, sub raportul cercetării, apanajul unui grup restrîns de specialişti datorită «uneltelor» speciale, foarte dificile, pe care le foloseşte.

Sumarul este cel cu care această prestigioasă publicaţie franceză şi-a obişnuit lectorii: *articole* şi *bibliografie*. Se adaugă, în afara paginaţiei, *rezumatele autorilor*.

Remarcăm, precum am făcut şi cu alte ocazii, preocuparea bizantiniştilor grupaţi în jurul acestei reviste pentru publicarea şi comentarea izvoarelor, apoi cercetările care privesc instituţiile, viaţa bisericească şi militară, structura socială şi organizarea juridică, istoriografia şi literatura teologică, cronologii şi scrieri composite, miniaturistica ş.a. Cum se vede, un registru foarte cuprinzător, viaţa bizantină în toate manifestările ei.

Bibliografia alăturată fiecărui tom arată, de îndată, proporţiile şi dificultatea muncii din acest domeniu de cercetare. Lucrările recenzate sînt grupate, pe cît posibil, după criteriul tematic: ediţii, traduceri, cataloage, istorie (politică, religioasă, instituţională sau literară), artă şi arheologie. Semnalările bibliografice simple urmează criteriul alfabetic al autorilor sau al titlurilor pentru lucrările colective şi sînt plasate în continuarea recenziilor.

Recenziile şi notele bibliografice (79 în tomul 45, 86 în tomul 46, 84 în tomul 47) ocupă un spaţiu apreciabil, ceea ce sporeşte interesul pentru această publicaţie. Rubrica este întreţinută, predominant, de cei ce asigură arhitectura revistei: Albert Failler, Jean Darrouzès, Jean-Claude Cheynet, Marie-Hélène Congourdeau, Bernard Flusin, Joseph Wolinski.

În cadrul rubricii *Bibliografie* sînt semnalate şi cîteva apariţii româneşti: *Bibliografia istorică a României*, VI, Bucureşti, 1985; «Nouvelles Études d'Histoire», Bucureşti, 1985 (cu menţionarea specială a articolului semnat de Radu Ştefan Ciobanu, care se înscrie direcţiei revistei), Nestor Vornicescu, *Primele scrieri patristice în literatura noastră, sec. IV-XVI*, Craiova, 1984 şi, de acelaşi autor, *Unde-i turma, acolo-i şi păstorul. Participarea Mitropolitului Sofronie Miclescu la înfăptuirea Unirii Principatelor Române*, Craiova, 1984, toate acestea în tomul 45, 1987. Tomul 46, 1988, ne oferă mai întîi plăcerea semnalării unei colaborări a regretatului nostru compatriot, savantul clasicist Haralambie Mihăescu cu Gilbert Dagron (*La traité sur la guérilla (De velitatione) de*

l'empereur Nicéphore Phocas, 963–969, Paris, 1986). Sînt înregistrate, apoi, lucrările lui Victor Spinei (*Moldavia in the 11th-14th centuries*, Bucureşti, 1986), Veniamin Ciobanu (*Ţările Române şi Polonia. Secolele XIV-XVI*, Bucureşti, 1985) şi volumul *Culture and Society. Structures, Interferences, Analogies in the Modern Romanian History*, Iaşi, 1985, editat de Al. Zub.

Ion Toderaşcu

«BABES-BOLYAI» UNIVERSITY, CLUJ-NAPOCA; THE HISTORY AND PHILOSOPHY FACULTY; «MOSHE CARMILLY» INSTITUTE FOR HEBREW AND JEWISH HISTORY, «Studia Judaica» I, Editors: LADISLAU GYEMANT, POMPILIU TEODOR, MARIA RADOSAV, Cluj-Napoca, Gloria Publishing House, 1991

Primul număr al periodicului Institutului de Studii Ebraice «Moshe Carmilly» din Cluj vine să ne confirme, încă o dată, deosebit de rodnica activitate a Facultăţii de Istorie şi Filosofie, travaliul depus de membrii corpului profesoral şi de cercetătorii Institutului de Istorie în domeniile ce permit conturarea unor proiecte comune, profitabile ambelor părţi. O remarcăm şi cu acest prilej, deşi am avea nenumărate ocazii de a saluta iniţiativele profesionale ale confraţilor noştri, gata oricînd să valorifice experienţe organizatorice, potenţînd, astfel un climat cultural, care marchează efectiv mediul universitar clujean, singularizîndu-l. Deşi instituţia patronatoare a împlinit doar un an de existenţă, ne bucurăm să putem constata vitalitatea ei, chiar susţinută de un număr restrîns de interesaţi.

Au fost incluse comunicările prezentate la inaugurare (22 octombrie 1990) şi la simpozionul internaţional din 15-16 aprilie 1991, cu tema «Specific şi universalitate. Cultura şi istoria evreiască în România». Cum era, deci, de aşteptat, textele de început aparţin decanului Facultăţii de Istorie şi Filosofie — dl. prof. Andrei Marga — şi dl. prof. Moshe Carmilly, amîndouă fiind referinţele prime la actul inaugural, trecîndu-se în revistă interesele celor care s-au aplecat asupra istoriei şi culturii iudaice, motivînd, astfel, demersurile întreprinse de facultate sau individual pentru crearea bazei adecvate de cercetare. Între altele, decanul a oferit şi argumentele ce au servit la specificarea numelui distinsului prof. Moshe Carmilly în titulatura institutului, semnificaţia respectuoasă a intenţiei de perpetuare a memoriei istoriografului născut în Maramureş. Este publicată, de asemenea, lucrarea prof. Moshe Carmilly, elaborată la Yeshiva University, în New York, cu titlul *Progresul limbii şi literaturii ebraice în Transilvania*, care tratează despre extinderile culturale ebraice în regiune, începînd cu primele secole ale mileniului nostru şi pînă în zilele noastre. Sînt, succesiv, conturate personalităţile creştine sensibile la «fluxul cultural iudaic» — Bethln Gßbor, Dßvid Ferencz, Johannes Sommer, Apßczai Csere Janos ş.a. — în contextul diferitelor momente la care s-a făcut raportarea (Renaştere, Reformă, Contrareformă, Iluminism), precum şi omologii evrei cu aptitudini didactice, probatori ai tezei de fond a textului: egala atracţie exercitată de

tezaurul spiritual ebraic asupra învăţaţilor *goyn* şi asupra conducătorilor de comunităţi dispuşi să lărgească strîmtul cerc al circulaţiei culturale. Consideraţiile coboară pînă în contemporaneitate, schiţînd un model al Transilvaniei tolerante şi penetrabile la bunele intenţii ale umaniştilor.

Secţiunea ce a cuprins lucrările prezentate la simpozionul din acest an este inaugurată de Andrei Marga, cu *Impactul filosofiei evreieşti*, comunicare cu rol conotativ la ceea ce se cunoştea, deja, despre speculaţia auctorială iudaică, relativ la filoanele sale, la preluările moderne ori contemporane, semnatarul remarcînd cîteva dintre elementele presupus definitorii ale actului cogitativ în mediul ebraic, în funcţie de receptarea lor prin filieră creştină, conştientă de lipsa sa de exerciţiu. Fără să părăsească generalităţile, Andrei Marga nu atentează, totuşi, la arii nesigure, oprindu-se, graţie unor observaţii de bun-simţ, la remarcile prea puţin angajante. Un alt studiu, conex acestuia, al prof. Vasile Muscă, este, însă, structurat pe modelul clasic al tratamentului istorico-filosofic (descriptiv) alăturat numelui cu rezonanţă. Acum e cazul lui Moses Mendelssohn, aplicarea devenind evidentă (*Moses Mendelssohn: profil în iluminismul german. Iluminismul şi conştiinţa epocii*). Nimic spectaculos, dar este de datoria recenzentului să evidenţieze faptul că o atare preocupare semnifică destul de mult, mai ales datorită cunoştinţelor vagi vehiculate, în diferite medii, despre metafizicienii evrei ai modernităţii. Din acest unghi de vedere, textul capătă o valoare intrinsecă informativă, cumulînd aprecieri generale referitoare la operele principale ale lui Moses Mendelssohn, fără să se insiste — deja este un exces de scrupul — pe temele explicative propriu-zise (de genul «complexului celui ales» în interpretarea «selecţionismului» filosofic etc.).

Avraham Ronen (Institutul de Arheologie Zinman, Universitatea din Haifa) tratează despre *Umanitate şi grădina biblică a Edenului*, conturînd trei înţelesuri majore ale capitolelor doi şi trei din Geneză: despărţirea, prin pedeapsă, de Rai însemna descoperirea morţii, a sexualităţii, deci a timpului şi a implacabilităţii sale, silogismul încheindu-se cu o concluzie educativă; relativ la intrarea în «maturitate». Autorul se serveşte de argumente evoluţioniste pentru a scoate metafora biblică din aparenţa absentă a semnificaţiilor profunde. Aparte, prin întindere şi dezvoltare ideatică, este comunicarea prof. Csengeri Imre, de la New York City University, înscrisă cu titlul *Etnicitate, naţionalitate, religie: un eseu al definirii*. Binevenit demers, credem noi, cîtă vreme, prin abuz, se şterge artificial diferenţa specifică a conceptelor enunţate mai sus, tocmai prin înglobarea lor sinonimată în cadrul aceluiaşi gen, care poate fi «naţionalitate» ori «etnie» (cu limite mult lărgite), nelipsind — o afirmă autorul — chiar încadrările în funcţie de religie. Schiţarea particularităţilor de civilizaţie iudaică — deci «definirea» încărcăturii culturale şi a purtătorilor fizici — se izbeşte de opţiunile oferite de diversele puncte de abordare; apare, astfel, un paradox al definirii: orice latură ar fi luată în consideraţie (mozaismul şi lipsa misionarismului mozaic, de exemplu, sau echivalenţele semantice ale

termenelor ce privesc «exilul», «Diaspora», propriile definiri ale ethos-ului), specificitatea indusă are un asemenea grad de autonomie, încît nu oferă unicei determinări siguranţa lucrului bine ordonat. Drept pentru care autorul amestecă, în consideraţiile sale, idei personale şi intenţii străine, acolo unde sistematizarea, fie ea şi brutală, se impunea. Însă, credem noi, folosul studiului este imediat, căci, la rigoare, poate prezenta diferite meniere de abordare a conceptelor ce încadrează teoretic «etnia».

Moshe Carmilly este iar prezent, cu *Comunităţi spaniole (sefarde)* în Transilvania şi Banat în secolele XVII-XIX, deosebit de documentată lucrare, care acoperă un subiect interesant şi pasibil a fi extins. Rămîn cîteva imperfecţiuni, datorate probabil unor erori de structurare a materialului, cît informaţiei neprelucrate: Shlono Zalman, nu putea fi sigur la parinţi de vreme ce îl publica pe tatăl său, Rabbi Yitzhak Masels Schulhof, cu *Megilath Ofen*, la 1735, acesta descriind, în manuscrisul ce consemnează arderea Budei de către trupele lui Carol de Lotharingia şi Maximilian de Bavaria, moartea soţiei sale şi a unicului copil, «elogiat în *Kinah Hak'tanah* şi *Kinai G'dolah*» (p. 42). Exemplu nu scade nimic din valoarea comunicării, bine sintetizată şi prezentată închegat. Dr. Virgiliu Florea, de la Centrul de Ştiinţe Socio-Umane din Cluj, este autorul unei succinte biografii a lui Moses Gaster (*Dr.M. Gaster; «I Am A Bit Of A Romanian Scholar»*), ştiute fiind demersurile sale în clarificarea unor aspecte din viaţa şi activitatea ştiinţifică a savantului născut în România. Cîteva fotografii şi informaţii inedite dau un plus de atractivitate textului. Tot preocupări de istorie literară valorifică şi dr. Mircea Popa (Institutul de Istorie Literară şi Lingvistică din Cluj), subiectul fiindu-i oferit de *Alexandru Macedonski şi problema evreiască în România,* amănunte destul de puţin cunoscute, extrem de interesante, privitoare la acţiunile civice ale poetului.

Într-un fel oarecum propriu, prof. Eugen Glück panoramează manuscrisele iudaice importante de găsit în bibliotecile din ţară (*Contribuţii la răspîndirea culturii iudaice în ţara noastră*), aparatul critic prezentînd datele necesare re-detectării pieselor rare parcurse de autor. Informaţiile inventariate sînt preluate în ordine cronologică, în scopul de a contura dezvoltarea interesului savanţilor pentru studiile ebraice, acoperind în întregime centrele de cultură importante. Îi succede studiul dr. Gheorghe Bodea (Muzeul de Istorie din Cluj), despre *Viaţa politică şi presa iudaice din Transilvania, în perioada interbelică*, prezentare succintă a elementelor principale ce pot schiţa modurile de angrenare, în mediile politice, a minorităţii evreieşti din Transilvania, autorul servindu-se de statistici demografice diverse, fără să aducă, însă, înnoiri remarcabile prin interpretare ori valorizare. Nu acelaşi lucru îl putem spune şi despre lucrarea dr. Ludovic Bàthory —*Afacerişti evrei importanţi din România (1890-1940). Mauriciu şi Aristide Blank* —care reia istoria celebrei familii de bancheri, explicînd, în limita informaţiilor de care a dispus, dinamica fondurilor şi a întreprinderilor financiare ce purtau marca Blank, cauzele

implicării sale în politică înaintea primului război mondial şi în anii următori, factorii care au condus la falimentul răsunător din 1931. Tomul se încheie cu o comunicare a lui Mircea Moldovan despre *Contribuţiile arhitectonice evreieşti din Cluj-Napoca*, însoţită de clişee fotografice.

Să mai adăugăm că volumul este integral tradus în limba engleză, ceea ce îi sporeşte, automat, adresabilitatea şi pătrunderea. Şi cum iniţiativa clujeană nu este de trecut cu vederea, să sperăm că publicaţia reprezentativă a Institutului de Studii Ebraice va cunoaşte un traseu ascendent continuu.

Mihai -Răzvan Ungureanu

«Annales. Économies, Sociétés, Civilisations», 45e année, N°s 1-2, 4-5, 1990

Prima rubrică a nr. 1 (*Le Travail et les rapports sociaux)* conţine patru texte înrudite din punctul de vedere al subiectelor tratate, referitoare la transformarea societăţii ţărăneşti din Provenţa medievală (Stephen Weinberger), caracteristicile proto-industrializării în Suedia între 1800-1850 (Lars Magnusson), veniturile rurale şi raporturile sociale în Grecia secolului al XIX-lea (Petras Pizanias), şi la migraţiile sezoniere între industrie şi agricultură din Franţa aceleiaşi perioade (Jean-Pierre Bompard, Thierry Magnac, Gilles Postel-Vinay).

După secţiunea de recenzii tematice («Sociétés et économies rurales»), rubrica *Pratique des sciences sociales)* ne introduce într-o serie de reflecţii teoretice în legătură cu orientările actuale ale disciplinei economice (Edmond Malinvaud), comprehensiunea în istorie (André Burguière) şi îndelungata dezbatere conceptuală în jurul termenilor de «feud», «feudalitate», «feudalism» (chestiune reluată aici de Alain Guerreau-un specialist al problemei). În final, Hilton L. Root ne propune o nouă ipoteză despre raporturile dintre politica alimentară («frumentară») şi violenţele colective din Europa veacului trecut, înaintea unui ultim grupaj de recenzii consacrate *politicii* şi *statului*.

Numărul următor al revistei-mai divers sub raport tematic -oferă mai întîi cititorilor cîteva consideraţii substanţiale despre *puterea medievală* (Robert Jacob, *Le meurtre du seigneur dans la société féodale. La mémoire, le rite, la fonction;* Mark Gregory Pegg, *Le corps et l'autorité: la lèpre de Baudouin IV*; Jacques Chiffoleau, *Dire l'indicible. Remarques sur la catégorie du «nefandum» du XIIe au XVe siècle*).

Contestaţiei urbane îi sînt rezervate, în continuare, intervenţiile lui Denis Richet şi Robert Descimon (cu referire la momentul din 12 mai 1588, respectiv, la Frondele pariziene), precum şi cele aparţinînd lui Patrick Le Roux, Bernard Lepetit şi Daniel Nordman legate de aspectele relaţiei dintre *spaţiu* şi *guver-*

nare (*L'Espace du Politique*). La compartimentul intitulat *Monnaies et prix revisités* sînt inserate două studii asupra minelor de la Potosi (Bolivia) şi a impactului producţiei lor în Europa secolului al XVI-lea, respectiv a originii istoriei preţurilor (ultimul, subscris de Olivier Dumoulin). Nu lipsesc, de asemenea, rubricile de *comptes rendus*, axate în acest număr pe problemele Evului Mediu şi ale spaţiilor şi teritoriilor.

Numărul 4 este rezervat *comunităţilor evreieşti* şi *societăţilor arabe*, cu o rubrică intermediară, intitulată *Autour du religieux*. Prima secţiune se deschide cu o analiză comparată a modelelor de dezvoltare economică proprii familiilor evreieşti şi creştine de la sfîrşitul Evului Mediu, din Italia (Giacomo Todeschini), continuînd cu investigarea unui mit (al Orientului), de largă circulaţie în mediile ebraice din Spania Reconquistei (Jacqueline Genot-Bismuth) şi a practicilor familiale ale cetăţenilor romani evrei (Aline Rousselle). Universul cultural şi mental arab este cercetat, apoi, din perspectiva simbolurilor şi a riturilor (Emmanuel Sivan), a structurilor de sociabilitate (Omar Carlier- care se referă la Algeria secolelor XVII-XX) şi, de asemenea, a temeiurilor religioase ale autorităţii politice (în Maroc; Mercedes Garcia —Arenal). Secţiunea intermediară menţionată, dedicată spiritului religios, conţine, la rîndul ei, trei studii, interesate tot de articulaţiile mentale ale fenomenului (*L'homme sans honneur ou le saint scandaleux*, semnat de Gilbert Dagron; *La religion cosmique des Indo-Européens. Note critique* -Bernard Sergent; *L'usage politique du mythe au Nepal* -Gérard Toffin). Obişnuita rubrică de recenzii cu caracter tematic (*Antiquité: la Grèce et Rome)* completează volumul.

Variat ca şi precedentul, numărul următor (al 5-lea) inserează la capitolul *Mitologii contemporane* două ipostaze semnificative ale acestora: «campionul» (temă cercetată de Guy Laurens) şi «muncitorul» (în concepţia comuniştilor francezi; Marc Lazar). Nota critică a lui Michael Confino (specialist în istoria Rusiei) despre şerbia rusă şi sclavajul american precede rubrica *instituţiilor* şi a *culturilor urbane*, unde aflăm interesante interpretări relative atît la «memoria lucrătorilor» (*laboratores*), controlul social, ordinea publică şi represiunea judiciară din Florenţa medievală, cît şi la raporturile dintre populaţia pariziană şi factorii de ordine şi justiţie în secolele XVI-XVIII.

Ca în fiecare volum, ne întîlnim şi aici cu secţiunile de recenzii, «cărţi primite» şi cu faimoasele «pagini albastre» (cuprinzînd selecţia recentelor apariţii de carte, propusă de editori), care întregesc sumarul şi informaţia (invariabil interesantă) a fiecărui număr.

Alexandru-Florin Platon

«Central European History», volume 22, nr.3-4, September-December 1989.

Publicaţie lunară a Universităţii Emory din Atlanta (Georgia), revista -mai puţin cunoscută la noi- este preponderent axată pe teoria istoriei, reunind

periodic în paginile sale reflecţii conceptuale şi metodologice de maxim interes. Majoritatea acestora, fie că aparţin specialiştilor din zona geografică înscrisă în titlu ori, mai frecvent, istoricilor americani care se ocupă de această regiune, indică sensibilitate faţă de prefacerile actuale din istoriografie şi, deopotrivă, interes pentru maniera în care le recepteazā diferitele şcoli istorice europene.

Numărul dublu pe care îl prezentăm (intitulat «German Histories: Challenges in Theory, Practice, Technique») are drept «ţintă» declarată scrisul istoric german, în lumina nu numai a transformărilor epistemice contemporane, dar şi a recentelor evenimente politice din ţara respectivă. Cum percep specialiştii germani aceste schimbări? Cum se oglindesc ele în gîndirea şi scrisul lor? Ce repercusiuni au asupra celor ce se ocupă de «şcoala germană» în America? Iată numai cîteva din problemele ce reţin atenţia autorilor volumului.

Precedată de o evaluare a studiilor istorice actuale din spaţiul respectiv (*The Future of the German Past: Transatlantic Reflections for the 1990 s;* autori: Michael Geyer şi Konrad H. Jarausch), seria articolelor din sumar se deschide cu un text al lui Jane Caplan despre «sfidările» teoretice de ultimă oră cu care se confruntă acum istoria (*Postmodernism, Poststructuralism, and Deconstruction. Notes for Historians*). În continuare, Isabel V. Hull ne înfăţişează unul din cele mai noi domenii ale cercetării actuale vest-europene (*Feminist and Gender History Through the Literary Looking Glasses: German Historiography in Postmodern Times*), arătîndu-ne, totodată, modul cum este primit acesta în cultura germană. Lingvisticii şi teoriei literare le sînt consacrate, apoi, luările de poziţie ale lui Rudy J. Koshar (*Playing the Cerebral Savage: Notes on Writing German History before the «Linguistic Turn»*) şi Peter Jelavich (*Contemporary Literary Theory: From Deconstruction Back to History*), cu referiri speciale, desigur, tot la spaţiul amintit, de regăsit şi în articolul lui Jere Link (*The Play of German Histories: Protocolling the Debate*).

În aceeaşi sferă tematică se înscriu şi consideraţiile lui Thomas Childers (*Political Sociology and the «Linguistic Turn»*). Autorul examinează aici eforturile istoricilor de a întrebuinţa în cercetare teoria lingvistică şi literară, analizînd impactul acesteia asupra domeniului particular al sociologiei politice.

«Noua» istorie socială nu este, nici ea, omisă. Mai multe texte o abordează în mod sistematic, atît din unghi strict conceptual (Konrad Jarausch, *Towards a Social History of Experience: Postmodern Predicaments in Theory and Interdisciplinary*), cît şi din cel al metodelor şi direcţiilor de practicare (Eric A. Johnson, *Reflections on an Old «New History» : Quantitative Social Science History in Postmodern Middle Age*; David F. Crew, *«Alltagsgeschichte» : A New Social History From Below?*).

Lista se încheie, în fine, cu două studii mai generale -primul relativ la chestiunea statutului contemporan al istoriei Austriei în sfera culturală şi socială a Europei Centrale şi la posibila sa înrîurire asupra metodelor interpretative curente (John W. Boyer, *Some Reflections on the Problem of Austria, Germany and Mitteleuropa*), al doilea, subscris de Michael Geyer, în legătură cu extrem de acuta problemă a modalităţilor de scriere a diverselor istorii

naţionale în contextul noilor oferte epistemologice (*Historical Fictions of Autonomy and the Europenization of National History*). Ideea de reţinut aici este că acest gen de istorie nu mai poate fi practicat astăzi într-un mod unilateral, închis în propriile-i determinări politice şi geografice. Este nevoie (şi) în acest domeniu de o «ieşire în larg», de comparatism şi interdisciplinaritate -pe scurt, cum afirmă autorul, de «europenizarea» discursului.

Variat şi interesant, sumarul revistei se cuvine consultat pe îndelete, căci îl pune la curent pe cititor cu ceea ce caracterizează astăzi în modul cel mai spectaculos disciplina istoriei în materie epistemică şi de metodologie.

Alexandru-Florin Platon

Viața științifică a Facultății de Istorie (1990 – 1991)

Beneficiind de noile posiblități – nu tocmai numeroase – deschise odată cu Revoluția din decembrie 1989, viața științifică a membrilor Facultății de Istorie a cunoscut aspecte cu totul deosebite față de anii precedenți. Eliberați de corsajul unor multiple obligații, cele mai multe străine de statutul și menirea unei instituții de învățămînt superior, cadrele didactice de la cele două catedre ale facultății au făcut dovada că, și în noile condiții, școala istorică ieșeană rămîne unul dintre cele mai solide colective din țară, un punct de referință în istoriografia românească prin seriozitatea, deschiderea spre dialog și interesul pentru noutate. În acest context nu e de mirare că a sporit numărul de manifestări științifice (simpozioane, colocvii, congrese etc.) la care au participat membri ai celor două catedre, s-au înmulțit contactele cu personalități ale științei istorice de peste hotare, s-au multiplicat formele de colaborare au alte centre academice și universitare din țară și din străinătate, a crescut calitatea actului didactic și științific. Din această perspectivă, prezentarea acestei activități nu poate fi decît rezumativă, avînd în vedere dimensiunile ei și insuficiența datelor de care dispunem.

Astfel, o preocupare constantă a constituit-o *participarea la diferite manifestări științifice* cu caracter național și internațional, unde cadrele didactice din facultate au prezentat rezultatele propriilor investigații, au pus în circuit noi documente sau au făcut cunoscute interpretări originale asupra unor momente din istoria națională și universală. În acest sens, la sesiunea științifică organizată de Institutul de Istorie «A. D. Xenopol» cu ocazia împlinirii a 125 ani de la crearea Academiei Române și a 50 de ani de la înființarea institutului (Iași, 6-7 iunie 1991), au prezentat comunicări prof. dr. I. Toderașcu (*Țara și cetățile – o identitate medievală românească*), lect. dr. Gh. Pungă (*Cu privire la unele răscoale țărănești din secolul al XVI-lea*), asist. M. Cojocariu (*«Partida Ghica» din Țara Românească în anii luptei pentru unirea Principatelor*), lect. M. Timofte (*România în 1870-1871: monarhia constituțională sau republică?*), prof. dr. I. Agrigoroaiei (*România întregită. Pămîntul și locuitorii lui*), conf. dr. D. Rusu (*Nicolae Iorga și România anului 1940*), conf. dr. I. Ciupercă (*Problema Basarabiei la Conferința de pace de la Paris (1919-1920)*)(*Rolul terorii într-un stat totalitar: cazul Germaniei*), prof. dr. Gh. Platon, membru corespondent al Academiei Române (*Cercetarea istorică actuală și interdisciplinaritatea*). De asemenea, la sesiunea științifică «Istoria spațiului carpato-nistrian pînă în secolele XV-XVII», organizată de Institutul de Arheologie din Iași (29 mai 1991), lect. dr. N. Ursulescu a prezentat, împreună cu dr. Val. Dergacev,

directorul Institutului de Arheologie din Chişinău, comunicarea *Influenţe ale culturilor Vinca şi Bugului Sudic în cultura Starcevo-Criş de pe teritoriul Moldovei*, iar asist. O. Bounegru s-a referit la problematica ultimului nivel arheologic de la Histria.

În acelaşi context, notăm prezenta unor membri ai Facultăţii la sesiuni ştiinţifice organizate de diferite forumuri ştiinţifice sau muzee. Astfel, la sesiunea ştiinţifică a Muzeului Bucovinei (Suceava, 22-23 noiembrie 1990), N. Ursulescu a prezentat comunicarea *Decapajul mecanic în arheologie: utilizări şi limite*; la manifestările organizate de Muzeul din Constanţa sub genericul «Tomis-Constanţa. 2500 de ani de evoluţie neîntreruptă, cultură şi civilizaţie» (3-5 iunie 1991), O. Bounegru a supus atenţiei cercetătorilor cîteva aspecte privind *Asociaţiile de navigatori din provinciile romane Moesia Inferior şi Dacia*; la sesiunea anuală de comunicări ştiinţifice organizată de Muzeul de Istorie a Moldovei (Iaşi, 10-12 decembrie 1990) au participat şi au susţinut comunicări prof. dr. Gh. Platon, membru corespondent al Academiei (*Conştiinţa naţională românească: geneză-emergenţă-orizont european*), prof. dr. I. Toderaşcu (*Constantin Brâncoveanu şi Ţara Moldovei. O posibilă reconsiderare*), lect. dr. Gh. Pungă (*Cu privire la intitulaţia «părintele patriei» din unele izvoare moldoveneşti*), asist. Al. Fl. Platon (*Istoria burgheziilor europene — orientări metodologice actuale*), conf. dr. D. Rusu (*Reglementări referitoare la învăţămîntul superior din Iaşi anterioare inaugurării Universităţii*), lect. M. Timofte (*Abdicarea prinţului Carol. Implicaţii interne şi internaţionale*), conf. dr. I. Ciupercă (*Regimul naţional-socialist — regim totalitar. Repere*); la simpozionul consacrat zilei de 24 Ianuarie desfăşurat la Muzeul Unirii din Iaşi (23 ianuarie 1991), prof. dr. Gh. Platon a susţinut o comunicare despre semnificaţia istorică a unirii Moldovei cu Muntenia, lect. M. Timofte — *Consecinţe ale formării statului naţional*, prof. dr. I. Toderaşcu s-a referit la *Unitatea românească înainte de realizarea unităţii politice*; la simpozionul omagial organizat de Muzeul «M. Kogălniceanu» la 5 iunie 1991, prof. dr. Gh. Platon a prezentat *Mihail Kogălniceanu în actualitate. Profilul spiritual şi activitatea politică*; aceleiaşi personalităţi prof. dr. Gh. Platon i-a consacrat mai multe conferinţe ţinute la Cluj-Napoca (5-22 aprilie 1991), Bîrlad (24 mai 1991), Iaşi (15 iunie 1991), Liceul agricol Miroslava (21 iunie 1991), Ateneul Român (24 iunie 1991); la Simpozionul organizat la Iaşi de către Societatea «Cultura fără frontiere» şi Casa Corpului Didactic dedicat unirii Basarabiei cu România (26 martie 1991), prof. dr. Gh. Platon a vorbit despre *Basarabia în conştiinţa poporului român. Premisele Unirii*; la Simpozionul dedicat zilei de 1 Decembrie desfăşurat la Iaşi (Academia de Arte Frumoase) — 1 Decembrie 1990 —, prof. dr. I. Toderaşcu a susţinut conferinţa *Marea Unire — deziderat şi finalizare*, iar în ziua de 26 aprilie 1991 acelaşi profesor a prezentat prelegerea *Bizanţul şi românii sud-dunăreni* în cadrul manifestărilor organizate de Asociaţia culturală «Ginta latină» din Iaşi. Membrii colectivului de istorie veche au valorificat rezultatele investigaţiilor arheologice la cea de-a XXV-a Sesiune anuală de rapoarte, desfăşurată la Piatra Neamţ (2-5 mai 1991). Astfel, asist. O. Bounegru a prezentat ultimele date reieşite în zona bazilicii mari de la Histria, lect. dr. N. Ursulescu s-a referit la aşezarea neolitică de la Tg. Frumos, jud. Iaşi. De

asemenea, la cel de-al VII-lea Simpozion naţional de numismatică desfăşurat la Constanţa, asist. O. Bounegru s-a referit la reprezentările de *naves actuariae* în bazinul vestic al Mării Negre.

În 1990 şi-a început activitatea Societatea Academică a Istoricilor Tineri (SAIT), care este afiliată la International Students' in History Association (ISHA). Printre membrii fondatori ai acesteia se află şi asistenţii Al. Fl. Platon şi N. Zugravu. În cadrul manifestărilor ştiinţifice organizate de SAIT, cele două cadre didactice au prezentat comunicările: *Valorizare naţională şi deschidere europeană în istoriografie. Cazul românesc* (Al.Fl.Platon, în decembrie 1990), *Percepţia timpului în Antichitate pe teritoriul României* (N.Zugravu, noiembrie 1990), *Istoria şi criza conştiinţei contemporane* (N.Zugravu, 14 martie 1991).

În aceeaşi sferă a acţiunilor ştiinţifice interne la care au participat membrii colectivului de istorie amintim comunicarea *Personalitatea şi opera lui Nicolae Iorga în viziunea lui Gheorghe Brătianu*, susţinută de N.Ursulescu la Botoşani (29 XI 1990), conferinţele pe tema *Lămuriri terminologice şi perspective metodologice*, prezentată de prof.dr. I.Toderaşcu şi prof.dr. Ion Agrigoroaiei la întîlnirea cu profesorii de istorie din judeţul Neamţ (24 XI 1990) şi comunicarea *«La grande brèche» la Dunărea de Jos* prezentată de asist. N.Zugravu în şedinţă publică la Institutul de Arheologie Iaşi, pe 25 aprilie 1991.

Anul universitar precedent a marcat şi creşterea numărului de participări ale cadrelor didactice din Facultate la diferite manifestări ştiinţifice internaţionale. Astfel, la simpozionul internaţional de arheologie «Vinca-Kultur — Rolle und ihre Verbindungen» desfăşurat la Reşiţa — Băile Herculane — Timişoara între 12-17 mai 1991, lect.dr. N. Ursulescu, împreună cu Val.Dergacev de la Chişinău, a susţinut comunicarea *Influences de type Vinca dans le néolithique ancien de la Moldavie*, iar conf.dr. A.László — *Un pionnier de la recherche de la civilisation Turdaş-Vinca: Zsófia Torma*. De asemenea, la Conferinţa arheologică organizată de Academia de Ştiinţe a Republicii Moldova în perioada 10-14 decembrie 1990 au participat şi profesorii A.László şi N.Ursulescu, care au prezentat comunicările *Troia VIIb şi cronologia sfîrşitului epocii bronzului la Dunărea de Jos* şi, respectiv, *Tipologija i struktura neoloticeskich poselenij Moldavy*. Tot la Chişinău, între 14-21 ianuarie 1991 s-au desfăşurat lucrările Conferinţei ştiinţifice a corpului cadrelor didactice de la Universitatea de stat din Moldova, la care au fost invitaţi şi profesori de la Facultatea de Istorie din Iaşi. Au participat şi au prezentat comunicări următoarele cadre didactice: prof.dr. Em.Bold (*Consideraţii privitoare la Pactul Ribbentrop-Molotov*), prof.dr. Gh.Palton, membru corespondent al Academiei Române (*Moldova şi începuturile revoluţiei de la 1848*), prof.dr. I.Agrigoroaiei (*Evoluţia provinciilor unite cu Ţara în perioada anilor 1918-1940*), conf.dr. D.Rusu (*Solidari cu Basarabia — Bucureşti, 1912*), conf.dr. A.Filimon (*Activitatea diplomatică a României pentru recunoaşterea independenţei (1877-1881)*), conf.dr. I.Ciupercă (*Preliminariile Pactului sovieto-german din 23 august 1939*), conf.dr. Gh.Tănasă (*Opera lui Nicolae Iorga — călăuză în predarea istoriei în şcoală)*, lect.dr. Gh.Pungă (*Cu privire la hotarele politice ale Moldovei medievale*), lect. M.Timofte (*Basarabia în cadrul negocierilor păcii de la Paris (1919)*). De asemenea, la Conferinţa ştiinţifică dedicată aniversării zilei de naştere a lui Nicolae Iorga

organizată de Universitatea pedagogică «A.Russo» din Bălţi în zilele de 28-29 mai 1991 au prezentat comunicări prof.dr. I.Agrigoroaiei (*N.Iorga şi consolidarea României întregite*) şi asist. M.Cojocaru (*Unirea Principatelor Române în viziunea lui N.Iorga*). În sfîrşit, pentru a încheia precizările privind participarea cadrelor didactice de la Facultatea de Istorie la manifestări ştiinţifice organizate în Republica Moldova să notăm intervenţiile rostite de prof.dr. EmBold şi conf.dr.I.Ciupercă (*De la tratativele tripartite la Pactul Molotov-Ribbentrop*) şi prof.dr. I.Agrigoroaiei (*De la 23 august 1939 la 22 iunie 1941. Cîteva precizări privind poziţia României*) la Conferinţa internaţională *Pactul Molotov-Ribbentrop şi Basarabia*, organizată sub auspiciile Parlamentului Republicii Moldova în zilele de 26-28 iunie 1991.

Între 1-7 septembrie 1991 s-a desfăşurat la Bratislava cel de-al XII-lea Congres Internaţional de Ştiinţe Pre- şi Protoistorice, organizat de Uniunea Internaţională de Ştiinţe Preistorice şi Protoistorice, membră a Consiliului Internaţional de Filosofie şi Ştiinţe Umaniste de pe lîngă UNESCO. La această manifestare ştiinţifică de anvergură, care se desfăşoară din cinci în cinci ani, au luat parte 400 de oameni de ştiinţă din diferite colţuri ale lumii, specialişti în diferite domenii ale ştiinţelor pre- şi protoistorice: teoria şi metodologia investigaţiei arheologice, metode de datare în arheologie, antropologie, paleozoologie, metalurgie, paleolitic, epipaleolotic şi mezolitic, neolitic, eneolotic, epoca bronzului, epoca fierului, epoca romană, lumea «barbară», arheologia Evului Mediu, istoria îndepărtată a Africii, Asiei, Americii, artă şi religie preistorică, protecţia patrimoniului cultural. Delegaţia României a fost formată din 34 de cercetători, cadre universitare, muzeografi, antropologi, dintre care 17 au reprezentat centrul academic şi universitar ieşean. În rîndul acestora din urmă se înscriu şi 4 profesori de la Facultatea de Istorie, respectiv conf.dr. A.László, lect.dr. M.Dinu, lect.dr. N.Ursulescu, asist. N.Zugravu. Aceştia au prezentat comunicări la următoarele secţii: *Civilisations du Néolithique de l'Ancien Monde* (Nicolae Ursulescu —*Continuité et restructurations culturelles et ethniques dans le Néo-énéolothique de la Roumanie*; A.László —*Neue Angaben über die Befestigungsanlagen der Ansiedlungen der Ariuşd-Cucuteni-Kultur*), *Europe du Sud-Est, Anatolie et Caucasie aux IVe-IIe millénaires avant notre ère* (Dinu Marin —*Sur le début du système patriarcal dans le Centre et le Sud-Est de l'Europe*) şi *Second Iron Age* (Nelu Zugravu — *Funeral Rite and Social Behaviour: A Hypothesis for Dacians*, lucrare elaborată împreună cu studentul Leonidas Rados). În sfîrşit, conf.dr. A.László, neputînd participa la cel de-al III-lea Simpozion internaţional asupra populaţiei paleoliticului superior, mezoliticului şi neoliticului din Europa şi Bazinul mediteranean, care s-a desfăşurat la Budapesta între 3 şi 7 septembrie 1990, a trimis comunicarea *Recent Data on House-Building Techniques and Foundation Sacrifices in the Neolithic*.

În sfera activităţii ştiinţifice a Facultăţii de Istorie se înscriu, de asemenea, *vizitele şi cursurile* ţinute de unii specialişti din ţară sau din străinătate. Prin aceasta s-a urmărit asigurarea unei înalte ţinute ştiinţifice a cursurilor şi seminariilor, cunoaşterea, prin intermediul unor învăţaţi de mare notorietate, a ultimilor realizări în domenii mai puţin practicate la Universitatea ieşeană.

Astfel, în domeniul turcologiei şi al istoriei Evului Mediu au fost solicitaţi şi au răspuns cu multă amabilitate prof. Neagu Djuvara şi Nicoară Beldiceanu de la Paris; pentru numismatică, a ţinut prelegeri şi seminarii cerc.şt.dr. Virgil Mihăilescu-Bîrliba (Institutul de Arheologie Iaşi); marile migraţii de la sfîrşitul mileniului I şi începutul celui de-al II-lea e.n. au fost prezentate de către cerc.şt.dr. Victor Spinei (Institutul de Arheologie Iaşi); în domeniul genealogiei şi al relaţiilor româno-otomane studenţii interesaţi au beneficiat de îndrumările cerc.şt. Ştefan Sorin Gorovei (Institutul de Istorie Iaşi); Istoria Bibliei şi cea a Bisericii au fost prezentate de către prof.dr. Vladimir Petercă (Institutul romano-catolic Iaşi) şi, respectiv, prof.dr. Mircea Păcurariu (Institutul ortodox Sibiu); în sfîrşit, chestiunile legate de arta tracică au fost înfăţişate de cerc.şt.dr. Petre Alexandrescu (directorul Institutului de Arheologie din Bucureşti).

Pe de altă parte, interesul pentru lărgirea cadrului de colaborare cu alte centre academice s-a manifestat şi prin *sporirea contactelor* cu profesori şi cercetători de la diferite instituţii din ţară şi străinătate. Astfel, cu Institutul de Arheologie din Bucureşti a fost încheiat un Protocol de colaborare care prevede, în esenţă, efectuarea şi valorificarea în comun a cercetărilor de pe marile şantiere arheologice de la Histria (asist. O.Bounegru din partea Facultăţii) şi Tropaeum Traiani (asist. N.Zugravu de la Catedra de Istoria Românilor). Un act similar a fost elaborat şi cu Facultatea de Istorie din Chişinău, care va contribui, cu siguranţă, la cunoaşterea mai corectă şi mai rapidă a datelor provenite din investigaţiile arheologice de pe cele două maluri ale Pruturi. De asemenea, în vederea strîngerii legăturilor cu instituţiile de învăţămînt superior din Republica Moldova şi românii din Bucovina nordică, Decanul Facultăţii, prof.dr. Ioan Caproşu, a efectuat în perioada 24-30 aprilie 1991, împreună cu Rectorul Universităţii, prof.dr. Călin Ignat, şi Decanul Facultăţii de Litere, prof.dr. D.Irimia, o vizită la Chişinău, Tiraspol, Bălţi şi Cernăuţi. Cu acest prilej s-au purtat discuţii cu rectorii şi cu decanii de specialitate, precum şi cu Ministrul Ştiinţei şi Învăţămîntului din Republica Moldova, prof. Ioan Matcaş, cu adjunctul său, prof. Baltag, cu şeful comisiei parlamentare pentru învăţămînt, prof. Soltan, şi, de asemenea, cu preşedintele Parlamentului Moldovei, prof. Al.Moşanu. Rezultatul acestor întîlniri s-a concretizat atît în discutarea modalităţilor de întărire a relaţiilor bilaterale, cît şi în semnarea unui Protocol de colaborare cu Universitatea din Cernăuţi. Pe aceeaşi linie, să notăm vizita de documentare efectuată în perioada 1-14 august 1991 la Freiburg de către prof.dr. Ioan Caproşu în cadrul planului comun de cercetare cu această Universitate (tema: *Monumenta linguae Dacoromanorum*). În sfîrşit, prof.dr. Gh.Platon, membru corespondent al Academiei, a avut o întîlnire cu profesorii şi studenţii de la Facultatea de Ştiinţe Istorice, Artistice şi Politice de la Universitatea «Charles de Gaulle» — Lille III (Franţa).

În rîndurile de faţă nu ne-am propus să prezentăm studiile şi articolele publicate de către membrii colectivului Facultăţii de Istorie. Să notăm, însă, că la 12 iulie 1991 Academia Română a decernat Premiul «B.P.Haşdeu» unui colectiv de profesori şi cercetători de la Universităţile din Iaşi şi Freiburg, printre care se află şi prof.dr. Ioan Caproşu, pentru volumul *Monumenta*

linguae Dacoromanorum, Biblia 1688, Pars I, apărut la Iaşi în 1988. De asemenea, un premiu al celui mai înalt for ştiinţific al ţării a primit şi asist.dr. Gh.Cliveti pentru lucrarea *România şi Puterile Garante* (Iaşi, 1988). Dacă la acest fapt, care marchează o recunoaştere a meritelor deosebite din domeniul cercetării ştiinţifice desfăşurate de cadrele didactice de la Facultatea ieşeană, adăugăm şi pe acela că doi profesori de aici, respectiv prof.dr. Gh.Platon şi prof.dr. Alexandru Zub, au devenit membri corespondenţi ai Academiei Române, atunci înţelegem că anul universitar care începe va marca un salt calitativ, va conferi noi dimensiuni activităţii didactice şi ştiinţifice din Facultatea de Istorie. Asemenea lucru este posibil să se întîmple cu atît mai mult cu cît colectivele celor două Catedre s-au fortificat prin includerea unor specialişti recunoscuţi şi a unor cadre tinere: conf.dr. Victor Spinei, conf.dr. Ilie Seftiuc, asist. Nicolae Bolohan, asist. Gheorghe Iutiş, preparator Cristiana Oghină-Hariton şi preparator Daniel Lazăr.

Nelu Zugravu

Şantierul arheologic Histria

În urma perfectării unui acord de colaborare între Facultatea de Istorie din Iaşi şi Institutul de Arheologie din Bucureşti, şantierul arheologic Histria a devenit bază de practică arheologică pentru studenţii din Iaşi. Modalităţile de colaborare vizează atît pregătirea unor studenţi de la Facultatea de Istorie din Iaşi în domeniul arheologiei greco-romane, cît şi cercetarea unor monumente din perimetrul cetăţii Histria şi valorificarea ştiinţifică a rezultatelor acestor cercetări.

În perioada 9 iulie — 25 august, două grupe de studenţi de la Iaşi au participat la săpăturile arheologice efectuate în două importante sectoare din cadrul cetăţii romano-bizantine Histria. Este vorba despre sectorul «Domus», unde au început cercetări arheologice sistematice care urmăresc dezvelirea unei mari vile romano-bizantine (secolul VI e.n.) şi reluarea problematicii întregului cartier de vile din această zonă a cetăţii. În cursul campaniei arheologice din iulie 1991, în acest sector a fost degajată latura de est a vilei, cercetîndu-se parţial şi reţeaua stradală din apropiere. Cel de-al doilea sector în care au efectuat practică studenţii din Iaşi este sectorul «Central», unde se cercetează cel mai mare edificiu bazilical de la Histria, construit la începutul domniei lui Justinian. Profitînd de însemnate fonduri de săpătură, acordate de Institutul de arheologie din Bucureşti şi de Universitatea «Al.I.Cuza» din Iaşi, în luna august 1991 a fost cercetată o bună parte din naosul bazilicii, descope-

rindu-se o mare cantitate de piese arhitectonice care aparţineau decoraţiei interioare a edificiului.

În paralel cu săpăturile arheologice efectuate în cetate, doi studenţi ai Facultăţii de Istorie din Iaşi (Lucreţiu Bîrliba şi Marius Diaconescu) au continuat cercetările într-o peşteră situată pe valea Casimcei, socotită limita vestică a teritoriului antic al Histriei. Aceste cercetări au evidenţiat existenţa unui refugiu al unei comunităţi creştine datînd din secolul al IV-lea e.n.

Octavian Bounegru

* * *

În zilele de 16-17 noiembrie 1991, s-a desfăşurat la Suceava o sesiune de comunicări ştiinţifice. În organizarea filialei locale a Societăţii de Ştiinţe Istorice şi a Inspectoratului Şcolar al judeţului. Au fost prezentate lucrări de către cadre didactice de la facultăţile de istorie ale universităţilor din Bucureşti, Iaşi, Suceava şi de la şcolile din judeţele Suceava, Botoşani, Braşov. De la Facultatea de Istorie din Iaşi au susţinut comunicări: conf.dr. Dinu Marin (*Începuturile patriarhatului pe teritoriul României*), conf.dr. Ion Ciupercă (*Totalitarismul — fenomen al secolului al XX-lea*), lector dr. Nicolae Ursulescu (*Unele consideraţii privind organizarea socială a dacilor în perioada clasică*), lector dr. Gheorghe Cliveti (*Românii şi ordinea europeană din 1815*), lector dr. Gheorghe Pungă (*Ştefan Tomşa I şi Suceava*), lector Mihai Cojocariu (*Francmasoneria şi crearea statului naţional român — 1859*), preparator Daniel Lazăr (*Litigii teritoriale după primul război mondial: «coridorul polonez» şi oraşul liber Danzig*).

* * *

În ziua de 11.XI.1991 s-a desfăşurat la Huşi sesiunea de comunicări ştiinţifice organizată de Muzeul Oraşului, la care au participat cadre didactice de la Universitatea «AL.I.CUZA», cercetători de la Institutul de Arheologie din Iaşi şi muzeografi de la unităţile muzeale din judeţul Vaslui. Din partea Facultăţii de Istorie din Iaşi au susţinut comunicări conf.dr. Marin Dinu

(*Probleme privind începutul patriarhatului în sud-estul Europei*) şi lector dr. Nicolae Ursulescu (*Continuitate şi restructurări culturale şi etnice în neoliticul şi eneoliticul din România*).

Nicolae Ursulescu

Cultura Vinca şi legăturile sale – Simpozion internaţional de arheologie (Reşiţa-Băile Herculane-Timişoara, 12-17 mai 1991)

Manifestarea ştiinţifică organizată de muzeele judeţene din Reşiţa şi Timişoara, sub egida Ministerului Culturii, se încadrează în seria simpozioanelor internaţionale, desfăşurate în diferite ţări europene şi dedicate unor probleme ale neo-eneoliticului. După ce ani de-a rîndul arheologia românească a fost reprezentată la aceste simpozioane doar cu totul simbolic (1-2 participanţi), în acest an România a putut fi, în fine, gazda unei asemenea prestigioase reuniuni ştiinţifice.

Iniţiat de mentorul actual al cercetărilor neolitice din Transilvania şi Banat, dr. Gh. Lazarovici (Muzeul Transilvaniei din Cluj), simpozionul şi-a putut desfăşura lucrările prin implicarea directă a Ministerului Culturii (Direcţia Muzeelor şi Colecţiilor) şi a colectivelor muzeelor din judeţele Caraş-Severin şi Timiş, remarcîndu-se îndeosebi eforturile organizatorice depuse de dr. Ioan Opriş, Sabin Adrian Luca şi Florin Draşoveanu.

Simpozionul s-a bucurat de participarea a 40 de specialişti din 10 ţări (Belgia, Germania, Italia, Iugoslavia, Republica Moldova, Olanda, Polonia, Turcia, Ungaria şi România), dintre care 25 străini, ceea ce a prilejuit un larg şi fructuos schimb de opinii asupra unor probleme legate de rolul extrem de important al fenomenului cultural de tip vincian în evoluţia neo-eneoliticului din cea mai mare parte a Europei.

Prin grija organizatorilor, fiecare participant a avut de la început setul cu rezumatele comunicărilor care urmau să se prezinte, ceea ce a înlesnit mult perceperea acestora şi a stimulat discuţiile.

Şedinţele de comunicări, desfăşurate în staţiunea Băile-Herculane, în zilele de 14-16 mai, au adus în discuţie un bogat material, recent descoperit şi au ridicat o problematică cu multe aspecte de noutate interpretativă. În mod clar a fost dovedită originea anatoliană a fenomenului chalcolithic de tip

vincian (M. Ozdogan —Turcia; J. Roodenberg —Olanda). Un grup numeros de comunicări a abordat problemele propriu-zise ale culturii Vinca din Iugoslavia (N. Tasic, M. Giric, B. Brukner, B. Jovanovic), România (Gh. Lazarovici, E. Comşa, P. Roman, V. Boroneanţ, Z. Kalmar-Maxim, M. Nica, Fl. Draşoveanu, S. Luca, F. Resch) şi Ungaria (O. Trogmayer, P. Raczky, F. Horváth, G. Goldmann, I. Szeinasky). N-au lipsit comunicările referitoare la cercetarea interdisciplinară a fenomenelor culturii Vinca: industrie litică (M. Kacsanowska — Polonia; K. Takacs-Biro —Ungaria; Iuliu Boboş Radu —România), arheozoologie (Georgeta El Susi — România), arhitectură (Dana Rus — România). O secţiune importantă a comunicărilor a fost dedicată legăturilor dintre fenomenul vincian şi culturile neo-eneolitice ale Moldovei (D. Monah, V. Dergacev, N. Ursulescu, E. Popuşoi, M. Mantu, V. Sorokin). Legături ale culturii Vinca cu fenomene ale neo-eneoliticului din apusul Europei, precum şi interpretări metodologice şi teoretice de interes mai larg au fost prezentate în comunicările unor reputaţi cercetători din Germania (W. Mayer-Arendt, Chr. Strahm, H. Parzinger, W. Schier, R. Glser, J. Petrasch, I. Miller), Italia (Al. Aspes, L. Fasani) şi Belgia (P. -L. van Berg). Majoritatea comunicărilor au fost urmate de interesante întrebări şi discuţii, care au reuşit să apropie mai mult de clarificare problemele prezentate.

După încheierea şedinţelor de comunicări s-a desfăşurat o masă rotundă, în cadrul căruia discuţiile s-au axat mai ales pe problema tipurilor neo-eneolitice din sud-estul Europei şi îndeosebi asupra tipului *tell*.

În prima şi ultima zi a simpozionului participanţii au avut prilejul să vadă şi să discute pe viu materialele vinciene din România, prezentate în cele două expoziţii organizate la Reşiţa şi Timişoara, ceea ce a constituit o completare bine venită a manifestării.

Cu prilejul simpozionului, organizatorii au reuşit să editeze o monografie —*Cultura Vinca în România* —şi cîteva micro-monografii asupra unor staţiuni sau aspecte ale acestui fenomen cultural: *Tărtăria* (Gh. Lazarovici şi Z. Kalmar), *Turdaş* (Zoia Maxim-Kalmar), *Zorlenţu Mare* (Gh. Lazarovici), *Liubcova-Orniţa* (Sabin Adrian Luca), *Iclod* (Gh. Lazarovici), *Hodoni* (Fl. Draşoveanu), *Artefacte silicioase din cultura Vinca* (Iuliu Boboş Radu).

Constatînd că simpozionul asupra culturii Vinca a fost o reală reuşită, considerăm că şi alte fenomene culturale ale neoliticului şi eneoliticului de pe teritoriul României ar merita asemenea întîlniri internaţionale, date fiind intensele şi vastele legături pe care civilizaţiile preistorice de aici le-au avut cu Orientul Apropiat şi cu restul Europei. Iar arheologia românească are nevoie grabnică de o deschidere cît mai largă, de contacte permanente cu şcolile arheologice ale altor ţări.

Nicolae Ursulescu

Sesiunea ştiinţifică «Istoria spaţiului carpato-nistrian pînă în secolele XV-XVII» (Iaşi, 29-30 mai 1991)

Organizată de Institutul de Arheologie din Iaşi, cu ocazia aniversării a 125 de ani de la înfiinţarea Academiei Române, sesiunea s-a bucurat de prezenţa a aproape 40 de specialişti. În afară de cei ai instituţiei gazdă, au mai participat cercetători de la Universitatea şi Institutul de Arheologie din Chişinău, de la Societatea Regală de Arheologie din Bruxelles, de la Institutul de Arheologie din Bucureşti, de la Institutul de Tracologie, de la Universitatea ieşeană, de la Institutul de Istorie «A. D. Xenopol» Iaşi şi de la mai multe muzee (Iaşi, Suceava, Botoşani, Bacău, Piatra Neamţ, Roman, Focşani, Vaslui, Huşi, Galaţi, Tecuci şi Brăila).

Lucrările s-au desfăşurat atît în plen (deschidere, concluzii, probleme organizatorice), cît şi în 3 secţiuni (comunicările propriu-zise): epoca pietrei şi a metalelor; civilizaţia geto-dacică şi romană; epoca medievală.

Facultatea de Istorie din Iaşi a fost reprezentată la această reuniune ştiinţifică de trei cadre didactice.

Lector dr. Nicolae Ursulescu, împreună cu directorul Institutului de Arheologie din Chişinău, dr. Valentin Dergacev, pe baza colaborării stabilite în vederea cercetării neoliticului vechi din spaţiul carpato-nistrian, au prezentat comunicarea: *Influenţe ale culturilor Vinca şi Bugului Sudic în cultura Starcevo-Criş de pe teritoriul Moldovei*.

Asistent Octavian Bounegru a prezentat stadiul cercetărilor cu privire la ultimul nivel de locuire, post-urbană, de la Histria,din primele decenii ale secolului al VII-lea d.Chr.

Conf. dr. Victor Spinei a abordat, în comunicarea sa, probleme de ordin demografic din spaţiul carpato-nistrian, în secolele XI-XIII, aducînd precizări şi interpretări bazate pe izvoarele vremii.

La lucrări şi la dezbaterile din prima secţie a mai participat şi conf. dr. Marin Dinu.

În încheierea sesiunii a avut loc şedinţa de constituire a *Societăţii Arheologice «Moldova»* (S.A.M.), care îşi propune să contribuie la stimularea şi direcţionarea cercetărilor arheologice în spaţiul carpato-nistrian, să apere patrimoniul arheologic existent şi să valorifice rezultatele cercetărilor. Societatea va funcţiona cu două filiale autonome (la Iaşi şi la Chişinău). Ea este deschisă tuturor celor ce se ocupă de problemele arheologice ale Moldovei,

indiferent de ţara sau localitatea de rezidenţă şi de statutul de profesionist sau amator.

Începutul activităţii noii societăţi s-a şi realizat, prin încheierea unor acorduri de colaborare între cele două institute de arheologie şi între cadrele de specialitate ale Facultăţilor de Istorie de la cele două Universităţi (Iaşi şi Chişinău). Este o nouă punte de legătură spirituală între cele două mari centre culturale ale Moldovei.

Nicolae Ursulescu

Călătorie de documentare în S.U.A.

În perioada 23 ianuarie-10 august 1991 am beneficiat de un stagiu de documentare în S.U.A., ca bursier Fulbright, la Universitatea din Urbana-Champaign (Illinois). Opţiunea pentru acest centru nu a fost întîmplătoare. Istoricii şi, în general, intelectualii noştri familiarizaţi cu geografia centrelor de interes faţă de România ştiu, poate, că acolo îşi desfăşoară activitatea Profesorul dr. Keith Hitchins- cunoscător temeinic şi avizat al trecutului nostru şi, în acelaşi timp, o personalitate proeminentă a istoriografiei americane contemporane. Preocupările sale de istorie românească, începute cu peste 30 de ani în urmă, s-au materializat de-a lungul timpului -precum se ştie- într-o serie întreagă de cărţi şi studii, a căror valoare nu mai are nevoie de nici o subliniere. Cunoscîndu-i opera şi apreciindu-i interesul faţă de noi, am fost sigur, în momentul în care am ales de a-i fi oaspete, că din colaborarea cu domnia-sa cîştigurile profesionale vor fi substanţiale. De bună seamă că nu m-am înşelat.

Pe de altă parte, odată sosit la Urbana-Champaign, am mai avut şansa de a descoperi un puternic centru universitar, care contrastează vădit cu dimensiunile relativ modeste ale celor două oraşe-surori de reşedinţă. Cei aproximativ 15.000 de studenţi ai Facultăţilor (Departamentelor) de istorie, ştiinţe politice, limbi moderne, biologie, ziaristică etc., la care trebuie adăugaţi probabil încă 10.000 care frecventează cursurile aşa-numitului «College of Engineering», vin aici în fiecare an din toate statele americane, precum şi din alte zone (îndeosebi Asia), pentru a se bucura de toate condiţiile unui trai civilizat şi ale unei instruiri profesionale de înalt nivel.

Prezenţă indispensabilă într-un asemenea mediu, Biblioteca Universităţii întruneşte, alături de celelalte instituţii ale *campus*-ului, toate caracteristicile unui aşezămînt modern de cultură. În întregime computerizată, deservită de un personal tînăr, extrem de competent şi binevoitor (format în cea mai mare parte la o şcoală specială de doi ani — *Library School* — care funcţionează pe

lîngă Universitate, dar cu un statut autonom), ea însumează peste 8 milioane de volume, situîndu-se, după cum îmi mărturisea D-na Marianna Tax-Choldin din conducerea Bibliotecii, între primele 5 instituții de acest gen din S.U.A. Personalul care o dirijează (cei doi directori, șefii de departamente etc.) are un statut echivalent cu al cadrelor didactice și obligații corespunzătoare, inclusiv de a face cercetare. Angajarea sa, la început -ca și a profesorilor, de altfel- se face pe bază de contract cu o durată limitată pentru ca, după o anumită perioadă și în funcție de rezultatele profesionale și științifice obținute, aceasta să devină permanentă. Mai trebuie spus că organizarea și funcționarea instituției sînt în așa fel concepute, încît să servească cu prioritate interesele principalilor beneficiari: studenții și profesorii. Orarul Bibliotecii, bunăoară, este, așa-zicînd, non-stop: în timpul semestrelor, de la 8 dimineața la miezul nopții, fără întrerupere, 6 zile pe săptămînă, cu o pauză în prima jumătate a zilei de duminică. Împrumuturile la domiciliu se efectuează cu o largheţe neobișnuită, pe o durată variind între 2-3 săptămîni (pentru studenți) și două luni (pentru profesori), nici o categorie de publicații nefiind exceptată. În fine, să mai spun că serviciul interbibliotecar de împrumuturi funcționează cu o promptitudine remarcabilă, furnizînd într-un timp record (3-4 zile) celor interesați cărțile solicitate de la orice bibliotecă din țară.

Inutil de a mai preciza că, grație acestor condiții (nu le mai amintesc pe cele de confort) și instrumentarului de lucru existent, randamentul intelectual este maxim. Plăcerea lecturii, ușurința și caracterul relaxat al muncii științifice devin în acest cadru realități aproape palpabile, ceea ce explică, în mare măsură, afluența neîntreruptă a publicului (mai ales studenți) pe care am observat-o pe parcursul sejurului meu.

Tema de cercetare, sub auspiciile căreia mi-am desfășurat aici activitatea timp de mai bine de 6 luni, s-a intitulat : *Burghezia română și burgheziile din Europa Centrală și de Răsărit în sec. XVIII-XIX: geneză și ideologie*. Oarecum la curent cu stadiul cercetării acestei chestiuni în propriul nostru spațiu, am fost preocupat să aflu cum se pune aceeași problemă și pe alte meleaguri istoriografice, nu numai pentru a-mi completa informația, dar și a integra coordonatele locale, românești, ale fenomenului într-o absolut necesară perspectivă comparatistă. În același timp, mi-am orientat investigațiile și spre probleme teoretice și de conjunctură economică și socială, încercînd, prin amplificarea demersului inițial, să mă familiarizez atît cu temele actuale ale istoriei sociale, teoriei claselor și grupurilor, cît și cu cele privitoare la emergența capitalismului (a modernității în general). Am reușit, astfel, să alătur unghiului comparatist al istoriei «claselor mijlocii», care mă interesase dintru început, și suportul teoretic indispensabil edificării sale concrete.

La ce concluzii am ajuns? În primul rînd, că problematica burgheziei se bucură actualmente de un larg interes din partea istoricilor de pretutindeni. Deși relativ recente (începînd cu 1985-1986), cercetările în acest domeniu au produs deja, sub raport cantitativ, rezultate importante, care merg de la monografii locale și studii specializate consacrate categoriilor burgheze și modului de viață burghez, pînă la sinteze colective referitoare la teritorii și intervale de timp mai largi. În primul eșalon al acestui amplu efort de exegeză

nu se află numai specialiștii germani (J. Kocka, R. Koselleck, W. Conze, U. Frevert etc.) — stimulați să atace frontal chestiunea de îndelungata și ardenta controversă a *Sonderweg*-ului — ci, în ultimul timp, și cei austrieci (E. Brückmüller), englezi (D. Blackbourn), americani (G. Elley), polonezi (R. Kolodziejczyk), maghiari (G. Ranki), ceho-slovaci (J. Koralka), croați (S. Vielfan), fără a-i mai aminti, bineînțeles, pe istoricii francezi, cărora li se datorează, de fapt, începutul investigării temeinice a problemei. Firește că, dată fiind o asemenea participare, nu vom afla azi în perimetrul cercetării burgheziilor europene o omogenitate a punctelor de vedere. Mai curînd întîlnim aici un spectru foarte larg de metode și opinii, care arată cît de complex este în realitate domeniul de referință și cît de numeroase sînt chestiunile contoversate. Dacă se poate vorbi în acest cadru de un consens, acesta privește tocmai evidențierea comună a «punctelor nevralgice» ale problemei, fie că este vorba de variațiile naționale ale terminologiei burgheze, de dificultatea conceptualizării clasei ca atare sau de analiza diverselor sale componente sociale și a raporturilor dintre ele. Nu interesează aici diversele soluții propuse. Mai important de reținut este faptul că eforturile de clarificare în direcțiile amintite sînt expresia unei cooperări permanente a istoricilor care se ocupă de această chestiune, a unui schimb asiduu de informații și păreri, care încheagă prietenii și colaborări de durată, dînd substanță ideii de «fraternitate a istoricilor». Nu este de mirare, de aceea, că cele mai noi sinteze despre burgheziile europene nu mai sînt cărți singulare, de autor, ci volume colective, reunind contribuții din aproape toate țările. De asemenea, nu este întîmplător că ceea ce se lucrează în momenul de față în acest domeniu se face în grupuri internaționale (și interdisciplinare) foarte largi, pe deplin instituționalizate, cu o anumită periodicitate a publicării rezultatelor și cu un caracter ce tinde să devină permanent. Mai este oare nevoie să spun că România și istoricii noștri sînt complet absenți din acest vast ansamblu?; că probleme noastre de istorie socială -în speță ale burgheziei- nu numai că nu sînt prezente în spectrul de preocupări pe care l-am schițat, dar nici nu par încă a suscita printre confrații din Europa interesul la care au dreptul (spre deosebire, bunăoară, de tematica burgheziei ruse spre care se îndreaptă, în prezent, curiozitatea multor istorici francezi și germani)? Este încă o concluzie -dar tristă- pe care mi-au impus-o sondajele bibliografice și documentare întreprinse.

Același lucru avem să-l constat și cu prilejul participării, între 9-12 mai 1991, la cel de-al 26-lea Congres Internațional de Studii Medievale de la Kalamazoo (Michigan), a cărui invitație, primită mai demult, a coincis, spre norocul meu, cu perioada de documentare în S.U.A. Fără a lipsi cu totul, prezența românească a fost, și aici, numeric modestă (numai 2 persoane, nemaipunîndu-i la socoteală pe cei trei compatrioți stabiliți de mai mulți ani în S.U.A.), ea datorîndu-se, cîtă a fost, mai mult eforturilor individuale și unor coincidențe fericite, decît sprijinului factorilor din țară.

Organizat de către Institutul de Istorie Medievală (director, Dr. Otto Gründler) în colaborare cu Universitatea locală, Congresul reunește anual un mare număr de participanți (în 1991 au fost aproximativ 1500) din toată America și din străinătate (Canada, Marea Britanie, Austria, Germania,

Franţa). Este vorba îndeosebi de oameni tineri, la începutul sau, în orice caz, nu prea departe de debutul activităţii lor didactice şi ştiinţifice, care se întîlnesc în acest cadru pentru a-şi confrunta periodic ideile şi experienţele, luînd act, în acelaşi timp, de stadiul de ansamblu al cercetărilor în disciplina pe care o reprezintă. Chiar în absenţa «monştrilor sacri» ai domeniului (J. Le Goff, G. Duby, N. Cantor, J. Strayer ş.a.), cele cîteva zile de dezbateri mi s-au părut deosebit de utile, mai ales sub raportul imaginii actuale a istoriei medievale, ca atare.

Omiţînd detaliile, trebuie să spun că, din acest unghi, lucrările Congresului au întărit ideea că asistam în prezent nu numai la multiplicarea rapidă a teritoriilor de investigaţie proprii medievisticii (cu care ne obişnuisem), dar şi la o specializare împinsă la extrem, care tinde să fragmenteze domeniile tradiţionale şi pe cele noi într-o multitudine de subiecte particulare şi cvasi-autonome. Pusă în lumină de cifra astronomică a invitaţilor la întîlnirea de care vorbesc şi de numărul la fel de mare -369- al secţiunilor sale, această concluzie este confirmată, pe de altă parte, şi de creşterea aparent disproporţionată a numărului revistelor de specialitate cu un sumar foarte particularizat, precum şi de apariţia multor societăţi ştiinţifice de profil, la fel de individualizate.

Cîteva exemple referitoare la această tendinţă nu sînt, poate, de prisos. Astfel, din istoria mentalului colectiv, abordată pînă acum într-o manieră preponderent globală şi pe spaţii temporale şi geografice foarte întinse (a se vedea în acest sens cărţile lui J. Delumeau şi M. Vovelle despre *frică*, respectiv *imaginea morţii* în cultura occidentală), se detaşează actualmente un fascicol de direcţii de sine stătătoare, interdependente şi cu aplicabilitate foarte exactă (ca, spre exemplu, teoria limbajului textual şi figurativ, istoria procedeelor mnemotehnice şi a emblemelor, a pietismului popular, folclorului, magiei şi miraculosului etc.) cu trimiteri precise la texte, imagini şi autori de mai largă sau restrînsă circulaţie în epocă.

La fel, din domeniul nu mai puţin întins al antropologiei culturale, din care s-au reliefat treptat — precum se ştie — istoria corpului, a alimentaţiei, a vîrstelor etc., tinde să se degajeze astăzi, cu tot mai multă claritate, o istorie a raporturilor dintre sexe şi în special a «femininului», ca reacţie previzibilă faţă de o viziune exclusiv masculină a Evului Mediu. Limitată, deocamdată, la anumite subiecte sau momente mai importante din istoria medievală, această optică se oglindeşte, însă, şi în cîteva încercări mai ambiţioase, de sinteză. Mai multe comunicări s-au ataşat, bunăoară, de rolul femeii în structurarea pietăţii culte şi populare, pornind de la exemplele celebre ale Fecioarei, Catherinei de Sienna etc. Altele au încercat o conexiune între «analiza genurilor» — *Gender Analysis* — şi cea de clasă, aplicînd-o vechii literaturi engleze ori, pe baza lecturii minuţioase a marilor scrieri filosofice ale timpului şi a documentelor pontificale, să deducă modul în care acestea reflectă problema raporturilor dintre sexe.

Sigur că asemenea încercări nu trebuie îmbrăţişate fără spirit critic, mai ales atunci cînd în spatele caracterului spectaculos al temei se ascunde o

metodologie suspectă. Este cazul îndeosebi al acestui «feminism» medieval — pentru a nu mă opri decît la un exemplu — care abuzează frecvent în interpretările sale de lecturi psihanalitice (de tip jungian sau lacanian), dar fără o acoperire convingătoare în planul faptelor istorice propriu-zise. Oricare ar fi rezervele față de noile demersuri, cert este, însă, că efectele acestora nu pot fi ignorate. Grație lor, ceea ce numim istoria Evului Mediu tinde să fie reconstruit la o scară incomparabil mai mare în raport cu proporțiile de pînă acum și după o gamă de probleme cu mult mai bogată și diversă, fenomenele și evenimentele tradiționale să fie «recitite» într-o optică diferită, iar interdisciplinaritatea și lucrul în echipă să devină reguli metodologice de neeludat. Chiar dacă în aceste circumstanțe *sinteza* va fi mai greu de realizat, ea rămîne totuși posibilă, ca și în celelalte domenii, prin asocierea oamenilor, cooperare și coordonarea eforturilor.

Deși precară sub raport numeric -cum am mai spus- prezența românească la Congres a fost nu numai onorabilă din punct de vedere calitativ, dar și receptată ca atare de o mare parte din participanți. Faptul se datorează, în primul rînd, D-lui Lucian Roșu, profesor la Universitatea din Kalamazoo și unul din organizatorii întîlnirii, care, împreună cu familia sa a fost pentru toți cei veniți din estul Europei o gazdă atentă și foarte primitoare. Comunicările românești au îmbrățișat o serie de probleme specifice, cum ar fi: arhitectura de piatră laică și religioasă din Țara Severinului în sec. XIV-XV (Lucian Roșu), imagistica princiară din Țara Românească și simbolurile ei (Maria Ionescu-Hunciag de la Troy Historical Museum), obiectele de teracotă din sec. XIV-XVI deshumate în regiunea Făgărașului (Raluca Octav, Muzeul de Istorie și Artă, București), originile tracice ale muzicii sacre bizantine și românești (George Alexe, Arhidioceza română din Detroit, Michigan) și, în fine, Aristotelismul medieval: impact occidental și reflexe răsăritene (semnatarul acestor rînduri). Ele au întregit tematica și așa diversă a Congresului cu referiri la un spațiu geografic mai curînd ocolit de o mentalitate încă preponderent occidentalo-centristă.

Interstițiul «kalamazoonian» în activitatea de cercetare de la Urbana-Champaign s-a prelungit într-o mică dar minunată vacanță arizoniană. Răspunzînd unei invitații a Universității din Arizona, am călătorit după încheierea Congresului, la Tucson, luînd astfel contact cu încă un important centru cultural al Americii. Într-o ambianță de neuitat, am fost oaspetele Profesorului dr. Frederick Kellogg- un alt mare prieten al românilor și competent cunoscător al istoriei lor. La fel de vechi ca ale profesorului Hitchins, preocupările științifice ale D-lui Kellogg (axate cu precădere pe istoriografie și istoria modernă a Principatelor) au dat naștere, în timp, unor studii temeinice și convingătoare, care au făcut din autorul lor un reputat cunoscător al trecutului nostru și al sud-estului european, în general. Posedînd deja aceste date în momentul în care descindeam la Tucson, am avut deosebita surpriză de a descoperi în profesorul Kellogg și un om înzestrat cu cele mai alese însușiri. Nu mai este nevoie să spun că a fost o gazdă perfectă și, de asemenea, cît de stimulatoare au fost pentru mine discuțiile cu domnia-sa.

În afară de agreabilele promenade în ţinuturile pitoreşti din jur şi a întîlnirilor cu oamenii locului, programul vizitei a inclus şi trei conferinţe. Pe prima —intitulată *Romanian and East-European Middle-Classes* (18th-19thc.)- am prezentat-o la Universitatea din Tucson în faţa unui auditoriu interesat şi avizat în problemele pe care le discutam. Pe celelalte două, devenite posibile prin eleganta invitaţie a domnului Dr. Edgar A. Zaccharia —legat prin biografie de ţinuturile româneşti şi central-europene —le-am susţinut la «Catalina High School» din acelaşi oraş, în prezenţa mai multor profesori şi a cîtorva clase de absolvenţi deosebit de bine pregătiţi pentru a recepta realităţile în curs de schimbare din Europa de răsărit. Vorbindu-le despre România, trecutul şi prezentul ei, despre problemele actuale cu care aceasta se confruntă, am constatat, în timpul discuţiilor care au urmat, o bună informare în legătură cu ţara noastră şi un interes foarte serios. A fost o ocazie dătătoare de speranţe, care mi-a confirmat, dacă mai era nevoie, nu numai urgenţa ieşirii noastre din izolare şi necesitatea dialogului cu opinia publică internaţională, spre o mai bună cunoaştere reciprocă, dar şi faptul că, odată realizate, aceste lucruri nu vor putea fi decît benefice pentru imaginea noastră în lume.

Alexandru-Florin Platon

Călătorie de studii în Germania

Invitat de Albert-Ludwigs-Universität din Freiburg (cu care Universitatea «Al.I.Cuza» se află în raporturi de parteneriat), între 19 noiembrie şi 11 decembrie 1991, odată cu prima mea «ieşire» în Occident, am avut prilejul să cunosc puternicul centru academic din pitorescul oraş situat la poalele Pădurii Negre. (Stagiul meu «oficial», de 14 zile, a putut fi prelungit datorită ospitalităţii unor prieteni).

Invitaţia o datorez profesorului dr. Christian Strahm, de la Institutul de Pre- şi Protoistorie (Institut für Ur- und Frühgeschichte) al Univesităţii, care a manifestat interes pentru reluarea unei colaborări cu privire la «Legăturile dintre Europa de Sud-Est şi Europa Centrală în epoca neolitică». În cadrul acestui proiect urmează să se studieze mai ales contactele între sud-estul şi centrul Europei în neoliticul timpuriu, în perioada culturii ceramicii liniare, precum şi multiplele aspecte ale societăţii culturii Cucuteni. Se preconizează ca discuţiile privitoare la aceste teme să fie incluse, în parte, şi în planul de învăţămînt. Ca un prim pas în acest sens, în ziua de 25 noiembrie am prezentat prelegerea, urmată de discuţii, «Neue Forschungen über die Cucuteni-Kultur» (anunţată şi în publicaţia săptămînală a Universităţii din Freiburg, «Uni Aktuell», nr.29/1991).

Prin prof. Strahm i-am cunoscut şi pe ceilalţi membri ai Institutului: profesorul pensionar dr. Edward Sangmeister, care a condus ani de-a rîndul această instituţie, actualul director, prof.dr. Heiko Steuer, prof.dr.Wilhelm Schüle şi dr.Wolfgang Pape, fiind primit şi tratat în cel mai bun spirit de colegialitate. Am putut cunoaşte, de asemenea, preocupările fundamentale, ştiinţifice şi didactice, ale membrilor Institutului, care privesc, în principal, perioadele pre- şi postromană, inclusiv Evul Mediu timpuriu, cercetate într-o manieră în care mijloacele arheologiei se împletesc cu cele ale unor ramuri ale ştiinţelor naturii şi ştiinţelor sociale, tinzînd spre o reconstituire globală a perioadelor istorice studiate.

Cea mai mare parte a timpului l-am petrecut în biblioteca Institutului, avînd bune condiţii de lucru, inclusiv posibilitatea de a face pe loc copii xerox. M-am străduit ca, în limitele timpului scurt avut la dispoziţie, să-mi împrospătez documentaţia privind cursurile şi preocupările mele ştiinţifice din domeniul arheologiei şi preistoriei, domenii de cercetare cu o dezvoltare deosebit de dinamică, atît în ceea ce priveşte metodele de investigaţie, cît şi acumularea şi interpretarea informaţiilor. Fireşte, nu am ocolit nici alte institute şi biblioteci (moderna Bibliotecă Universitară, cea a Seminarului de Istorie Antică, de pildă), fără a avea, însă, răgazul necesar pentru a «prospecta» toate bibliotecile de specialitate din domeniile înrudite, care funcţionează pe lîngă institutele şi seminariile, cu profilul bine conturat, în cadrul cărora se desfăşoară, într-o firească armonie, cercetarea ştiinţifică şi pregătirea viitorilor specialişti. La Seminarul de romanistică l-am vizitat pe prof. dr. Paul Miron şi d-na dr. Elsa Lüder, a avut amabilitatea să mă primească şi prof.dr. Gottfried Schramm, specialişti cu care istoricii din Iaşi colaborează de mai multă vreme. Am cunoscut-o pe d-na dr.Toma Sevic-Buck, de la Institutul de Arheologie Provincial-romană, şi m-am întîlnit cu d-l dr. Bernhard Schröder, şeful serviciului de relaţii academice externe al Universităţii din Freiburg.

Mulţumită ospitalităţii d-nei dr. Gisela Burger, pasionată de preistoria Europei Răsăritene, zilele de 29 nov.-1 dec. le-am petrecut la Stuttgart. Aici am avut posibilitatea să discut îndelung cu dr.Hilmar Schickler de la Württembergisches Landesmuseum, care a avut răbdarea să-mi prezinte bogata colecţie a secţiei de preistorie, pe care o conduce. Tot la Stuttgart, la Linden-Museum, m-au impresionat colecţiile reprezentînd diferite zone etnografice ale lumii, deosebit de instructive şi pentru un specialist care studiază civilizaţiile preistorice. În ziua de 30 noiembrie am putut vizita şi ultra-modernul «Keltenmuseum» de la Hochdorf (com. Eberdingen, nu departe de Stuttgart), inaugurat în 1990, condus de fostul nostru compatriot, dr.Tiberiu Bader. Atracţia principală a muzeului este un fastuos mormînt princiar celtic, cu cameră funerară şi inventar variat, reconstituit cu fidelitate, folosind aceleaşi materii prime şi tehnici de lucru, ca şi meşterii de acum două milenii şi jumătate. (Piesele originale, restaurate exemplar, se află în Württembergisches Landesmuseum Stuttgart.). Acest ansamblu muzeistic, care urmează să fie completat prin reconstituirea unui sat celtic, ilustrează nu numai stadiul atins de arheologia experimentală ca metodă (ramură?) modernă de cercetare, dar şi rolul educativ, încă atît de puţin explorat, al arheologiei.

În ziua de 4 dec. mi-a fost dat să ajung şi la baza de cercetări interdisciplinare de la Gaienhofen-Hemmenhofen, pe Bodensee, întrunind un grup de specialişti de frunte, secundaţi de echipe de personal ştiinţific auxiliar calificat şi dispunînd de o execelentă înzestrare cu aparatură şi utilaje la nivelul tehnicii actuale. Aparţinînd de Landesdenkmalamt Baden-Württemberg, dar finanţat de Deutsche Forschungsgemeinschaft, acest grup de lucru are drept scop studiul complex al siturilor pre- şi protoistorice din regiunea prealpină a Germaniei de sud-vest, al aşezărilor lacustre mai ales, arheologia (inclusiv cea subacvatică) îmbinîndu-se cu cercetarea micro- şi macro-resturilor de plante, a trunchiurilor de copaci păstrate, folosite în construcţii, şi a osemintelor omeneşti şi de animale, descoperite în săpături, investigaţii desfăşurate în cadrul laboratoarelor de arheobotanică, dendrologie şi osteologie. Mi-au fost deosebit de utile discuţiile purtate cu dr.Helmut Schlichtherle, arheolog, directorul instituţiei, cu dr.Mostefa Kokabi, specialist în arheozoologie, şi cu bine cunoscutul dendrolog, dr.André Billamboz, aflînd, printre altele, date despre stadiul actual al dendrocronologiei central-europene.

Duminică, 8 decembrie, am avut şansa să păşesc şi pe pămîntul Franţei, împreună cu soţii Maria şi Werner Krempels, ambii absolvenţi ai Universităţii din Iaşi, de a căror amiciţie m-am bucurat în tot cursul şederii mele la Freiburg. După un prim popas la Breisach, încă pe malul drept al Rinului, am trecut fluviul, vizitînd cîteva din oraşele atît de bogate în monumente istorice şi de arhitectură ale Alsaciei: Colmar, Riquewihr, Strasbourg.

Cred că nu este necesar ca, în încheiere, să mai insist asupra utilităţii acestei călătorii, în urma căreia m-am «îmbogăţit» nu numai cu cărţi, reviste, extrase şi mii de pagini xerocopiate, dar şi cu noi impresii, experienţe şi prietenii.

Attila László

Visiting Professor în USA

În perioada 5 februarie 1990 —30 iunie 1991 am activat ca *visiting Professor* (bursier Fulbright) la Universitatea din Omaha a statului Nebraska (University of Nebraska at Omaha), în temeiul acordului existent între Ministerul Învăţămîntului şi Ştiinţei din Bucureşti şi Council for International Exchange of Scholars (CIES) din Washington D.C. Dat fiind că deplasarea mea peste Ocean a avut loc în postziua evenimentelor din decembrie 1989 — ianuarie 1990, se poate lesne înţelege că a trebuit să-mi desfăşor o activitate didactică şi ştiinţifică sub auspicii dintre cele mai interesante. Lăsasem în urmă Ţara

cuprinsă de febra crescîndă a disputelor politice şi am ajuns în «Lumea Nouă» într-un moment cînd cercurile largi ale opiniei publice nord-americane, ca şi cele politico-guvernamentale, de afaceri şi, nu în ultimul rînd, campusurile universitare exprimau un interes de cotă maximă în legătură cu transformările ce se produceau în Europa Centrală şi de Est, zonă geografică etichetată de unele medii occidentale drept «cealaltă Europă». Despre pulsul interesului menţionat am putut lua cunoştinţă încă de la primul contact cu interlocutorii americani, îndeosebi cu prilejul primirii mele la sediul CIES din Washington D.C., împreună cu colegii dr.Mihai Maxim (de la Universitatea Bucureşti) şi dr.Gabriel Bădărău (de la Institutul de Istorie «A.D.Xenopol»), ce urmau să-şi desfăşoare, la brîndu-le, activitatea de visiting Professor, primul la Columbia University-New York City, iar al doilea la Kent State University-Ohio. Cu acelaşi prilej m-am putut edifica şi în privinţa responsabilităţilor implicate de bursa Fulbright, în conexiune cu stipulaţiile cuprinse de acordurile culturale româno-americane, aflînd, la întrebările fireşti ce mi le puneam la începutul unui «drum necunoscut», răspunsuri de cea mai înaltă competenţă, furnizate, cu amabilitate şi farmec, de doamnele Cassandra A.Pyle (CIES Executive Director) şi Muriel Joffe (CIES Program Officer).

Despre ceea ce aveam, concret, de făcut am aflat mai multe amănunte după sosirea la Omaha, principalul oraş al statului Nebraska, un stat din Midwest, cu un mod de viaţă «tipic american», deşi, pe alocuri, impregnat de un vădit spirit conservator. În «lumea» campusului universitar nebraskan, unde urma să reînnod «tradiţia» prezenţelor academice ieşene («tradiţie» onorată, anterior, de profesorii Mihai Timofte şi Ioan Ciupercă, ambii de la Facultatea de Istorie a Universităţii ieşene), am reuşit să mă încadrez relativ uşor, suportînd destul de bine ceea ce americanii obişnuiesc să înţeleagă prin «cultural shock». Peste unele dificultăţi, inerente, legate îndeosebi de intrarea în universul «englezei americane vorbite», am putut trece şi ca urmare a căldurii şi înţelegerii cu care am fost înconjurat, din chiar prma zi, de «gazdele mele», în special de profesorii Tom Gouttierre (Decanul Departamentului de Studii Internaţionale), Walter Bacon Jr., Bruce Garver, W.Petrovski, E.Burhan... Cu profesorul Bacon aveam, dealtfel, să colaborez direct, fapt ce m-a «avantajat» foarte mult, de la bun început, fie şi pentru motivul că atît dumnealui cît şi soţia sa, Lynne, sînt foarte buni cunoscători ai limbii, istoriei şi culturii române. Un alt «avantaj» l-a constituit şi posibilitatea de a frecventa un curs intensiv de limba engleză la Universitatea ce o «vizitam», reuşind să-mi apropii din exigenţele impuse de ţinerea de prelegeri universitare sau de conferinţe.

Pe timpul semestrului ce era în curs (semesrtul al doilea şi după sistemul de învăţămînt superior american) am avut înscrise în program conferinţe la cursurile profesorului Gouttierre, axate pe problematica relaţiilor internaţionale. Pentru ţinerea altor conferinţe am fost invitat de Westminster College din Fulton Missouri, avînd «şansa» de a conferenţia în chiar locul unde W.Chur-

chill lansase celebra sintagmă «cortina de fier», eu trebuind să mă refer la semnificaţia unor evenimente ce făceau tocmai să cadă «cortina» de a cărei ridicare avertizase omenirea, în 1946, premierul britanic din anii războiului al doilea mondial. Am fost invitat să conferenţiez şi de alte instituţii, dintre care aş aminti Universitatea din Lincoln (capitala statului Nebraska), Kearney College, Metropolitan Comunity College-Omaha etc. La Kearney am fost invitat să particip şi la o întrunire internaţională de avengură (Midwest Conference on World Affairs, 8-11 aprilie 1990), prezentînd «cazul României» în cadrul unui «panel» cu tema: «URSS and Eastern Europe. Winds of Change».

În anul universitar 1990-1991, aspectul principal al activităţii l-a constituit susţinerea orelor de curs (şase ore săptămînal) şi de consultaţii (de asemenea, şase ore săptămînal) la Universitatea omahană. Pentru primul semestru am ţinut prima parte a cursului de *Istoria diplomatică a Europei. 1815-1947* (25 de studenţi) şi cursul intitulat *Europa Centrală şi de Est în epoca modernă şi contemporană* (43 de studenţi). În semestrul al doilea am ţinut partea a doua a cursului de *Istorie diplomatică a Europei* (25 de studenţi) şi un curs referitor la *Revoluţiile în istoria Europei. 1642-1989* (20 de studenţi). Orele de consultaţii le-am consacrat îndrumării referatelor elaborate de studenţi ce frecventau orele mele de curs (studenţi la Istorie, Ştiinţe Politice şi Studii Internaţionale), ca şi a unor cercetări ce le efectuau studenţi din anii de specializare sau doctoranzi.

O parte însemnată din timpul şederii mele în Statele Unite am dedicat-o cercetării ştiinţifice, avînd şi în această privinţă o bună «şansă» — Biblioteca Universităţii din Omaha fiind foarte bine dotată cu materiale de studiu în domeniul Istoriei moderne şi contemporane, ca şi cu instrumente de lucru ultramoderne. Facilitarea procurării de materiale şi din alte biblioteci americane, ca şi documentarea efectuată la Columbia University din New York (unde mi-a fost «ghid» dr.Mihai Maxim), mi-au permis să desfăşor investigaţii în legătură cu probleme ale istoriei noastre sau ale celei universale, cu predilecţie ale Istoriei relaţiilor internaţionale. Deosebit de utile, pentru aprofundarea unor probleme, s-au dovedit cercetările pe care am avut posibilitatea să le întreprind în diverse biblioteci din Germania (München, Frankfurt a/M, Düsseldorf), în baza unei burse DAAD (decembrie 1990 — ianuarie 1991).

Din cele menţionate rezultă, cred, că deplasarea peste Ocean mi-a prilejuit experienţe profesionale deosebite. Ea mi-a prilejuit, totodată, o unică experienţă de viaţă. Va fi greu să uit oamenii pe care i-am cunoscut, locurile pe care, împreună cu familia mea, le-am vizitat (New York, Washington D.C., Chicago, Lincoln, Denver, Salt Lake City, San Francisco, Los Angeles, Las Vegas, Marile Canioane etc.). Va fi greu să-i uit pe cei ce m-au sprijinit şi încurajat în toate împrejurările legate de realizarea sejurului meu american.

Gheorghe Cliveti

A XXXVII-a sesiune de comunicări a cercurilor științifice studențești

În zilele de 27-28 aprilie 1991, a avut loc, la Seminarul de istorie veche și arheologie («Casa Catargi»), cea de-a XXXVII-a sesiune de comunicări a cercurilor științifice studențești din Facultatea de Istorie, după ce anul 1990 a fost lipsit de o asemenea manifestare.

Conf. dr. Ioan Ciupercă a ținut cuvîntul de deschidere. Rolul de moderator al discuțiilor a revenit subsemnatului, student Sorin Iftimi, președintele Cercului de istorie medievală.

În programele multiplicate, cele 20 de lucrări au fost sistematizate pe cercuri, însă, pentru a întreține interesul tuturor participanților, s-a preferat prezentarea alternativă a acestora.

Cercul de istorie veche și arheologie a fost prezent cu 10 lucrări. Patru dintre ele au fost coordonate de lect. dr. Nicolae Ursulescu: Senica Tudose (anul IV), despre problema neolitizării teritoriului Moldovei, Florentin Burtănescu (anul III), despre înmormîntările «cu ocru» în Moldova și complicatele probleme de cronologie relativă ridicate de acestea, iar două studente din anul I, Cristina Dodu și Carmen Radu, au prezentat unele concluzii legate de cultura Cucuteni, dezvoltate din referate de seminar. Lucrarea lui Sorin Sitea (anul IV), președintele cercului, îndrumată de conf. dr. Attila László, a reluat ipoteza existenței unui centru de apariție a scrierii în S-E Europei, paralel cu cel clasic, Sumerul, pe baza tăblițelor cu inscripții de la Tărtăria și din alte cîteva stațiuni preistorice.

Cîteva referate au fost dedicate perioadei daco-romane. Asist. Nelu Zugravu a coordonat lucrarea lui Cornel Popovici (anul IV) intitulată *Doctrina getică legată de numele lui Zamolxis* și pe aceea a lui Leonidas Rados (anul I), *Rit funerar și comportament social: o ipoteză pentru Dacia*, lucrare interesantă, care pleacă de la constatarea că mormintele dacice de înhumație cunoscute aparțin unor indivizi de vîrstă fragedă, incinerați fiind doar maturii.

Asist. Octavian Bounegru a îndrumat lucrarea lui Victor Cojocaru (anul III), *Raportul daci-romani în istoriografia românească din epoca modernă* (care ar fi putut fi încadrată și în problematica epocii moderne sau a istoriografiei), precum și referatul Mihaelei Iacob (anul III0, *Observații privind așezările rurale din Dobrogea romană (sec. I-III)*. Prezentat în încheierea sesiunii și depășind timpul obișnuit pentru o comunicare, acesta nu a fost, poate, receptat cu atenția cuvenită. Sperăm ca el să redeschidă, după ani de absență, preocupările de arheologie clasică dobrogeană la Iași.

O altă lucrare interesantă a fost aceea a lui Igor Corman (anul IV), coordonată de cercet. şt. Dan Gh. Teodor —directorul Institutului de Arheologie din Iaşi: *Consideraţii privind populaţia de pe teritoriul Moldovei dintre Prut şi Nistru, în secolele V-VII*, perioadă puţin abordată şi reprezentînd, în această perspectivă, o direcţie nouă în preocupările studenţilor ieşeni.

Cercul de istorie medievală a fost prezent cu patru comunicări. Prof. univ. dr. Ioan Caproşu a coordonat două dintre acestea, ambele fiind capitole extrase din lucrări de licenţă. Este vorba de expunerea studentei Rodica Timofte din anul al V-lea, *Cîteva consideraţii privitoarela penetraţia Reformei în Moldova* şi de aceea a colegei sale Irina Roman-Săvuţă,*Consideraţii privind data redactării letopiseţului lui Grigore Ureche*. De un interes deosebit s-a bucurat lucrarea studentei Maria-Magdalena Szekely (anul II), *Despre unii boieri moldoveni din veacurile XIV-XVI. Un proiect de lucru*, coordonată de cercet. şt. S. Gorovei, de la Institutul de Istorie «A. D. Xenopol». Proiectul îşi propune să urmărească documentar numele *ungureşti* ale unor boieri, în baza actelor de proprietate şi să desluşească contribuţia lor la geneza clasei feudale din Moldova. Dana Savin (anul II), în lucrarea coordonată de prof. univ. dr. Ion Toderaşcu şi asist. Nelu Zugravu, *Imaginea celuilalt. «Romani» şi «barbari» la Teophilact Simocatta*, întreprinde o deschidere spre istoria bizantină — mai puţin abordată de studenţi — din perspectiva imagologiei.

Istoria modernă. Deşi cercul ca atare nu fiinţează, au fost prezentate trei lucrări remarcabile. Studenta Cristiana Oghină-Hariton (anul V) a vorbit despre *Procesul de modernizare a societăţii româneşti. Rolul domnitorilor fanarioţi*, lucrare întocmită sub îndrumarea prof. univ. dr. Gheorghe Platon, iar Cristian Sandache a abordat tema *Naţional şi confesional în Transilvania sub regimul dualist austro-ungar*, îndrumător fiind lect. Mihai Timofte. Cu o noutate absolută s-a prezentat Mihai-Răzvan Ungureanu (anul III): *Încercare de investigare antropologică a raporturilor autohtoni-element străin evreiesc în Moldova sfîrşitului de sec. XVIII —încep. sec. XIX*, lucrare bine concepută, care propune şi o altă metodologie de abordare.

Cercul de istorie contemporană a fost reprezentat prin trei lucrări, două dintre ele fiind elaborate de studenţii Lucian Leuştean şi Lucian Stănescu, amîndoi din anul IV. Aceea a stud. Lucian Stănescu, *Regimuri fasciste şi Biserica*, a fost una din revelaţiile acestei sesiuni. Mai adăugăm contribuţia stud. Mugurel Dragomirescu (anul IV), preşedintele Cercului de istorie contemporană: *Presa străină despre rezultatele alegerilor din decembrie 1937*, lucrare coordonată de prof. univ. dr. Emilian Bold.

În încheierea sesiunii, la solicitarea noastră, cercet. Ştefan S. Gorovei ne-a împărtăşit cu franchețe impresiile Domniei-sale despre această ediţie. Şi-a mărturisit insatisfacţia cu privire la numărul redus al studenţilor prezenţi la manifestare, care ar fi trebuit să incite interesul întregii Facultăţi. Unele lucrări de istorie veche şi arheologie suferă, în opinia sa, de monotonie, prin tematică sau prin caracterul prea tehnic al abordării. În alte lucrări ale studenţilor transpar poate prea mult punctele de vedere ale magiştrilor în diverse probleme rămase încă deschise şi s-ar impune o mai mare autonomie

intelectuală, formarea unei gîndiri originale fiind cel puţin la fel de importantă ca şi lucrarea prezentată. Domnul Gorovei a schiţat apoi cîteva direcţii noi observate în cele două zile: lucrările legate de istoria bisericii, de imagologie în cronistica bizantină şi de problema evreiască. Ca secretar ştiinţific de redacţie a făcut oferta generoasă de a găzdui în paginile «Anuarului Institutului de Istorie "A. D. Xenopol"» două lucrări ce s-au dovedit cu adevărat remarcabile, ale căror autori sînt studenţii Mihai-Răzvan Ungureanu şi, respectiv, Lucian Stănescu. Din lipsă de sponsori, este singurul premiu care s-a oferit anul acesta participanţilor.

Sorin Iftimi

Cursuri de vară în Germania şi Spania

Ca urmare a unei invitaţii adresată Facultăţii ieşene de istorie, urmată de o selecţie, am luat parte, în perioada 4-31 august la Cursul internaţional de vară din localităţile Wolfenbüttel (Germania) şi Trujillo (Spania), avînd drept temă *Die Alte Welt und die Neuen Welten in Literatur, Kunst und Historiographie der frühen Neuzeit*. Cursul a fost organizat de «Herzog August Bibliothek din Wolfenbttel», în colaborare cu «Fundació Xavier de Salas» din Trujillo. După cum reiese din titlu, tema cursurilor a fost legată, în mod firesc, de împlinirea, în 1922, a 500 de ani de la «descoperirea» Americii, iar cunoaşterea izvoarelor literare, artistice şi istoriografice referitoare la acest eveniment conferă un nou sens unor noţiuni precum «colonialism», «misionarism», «sclavie» şi deschide noi perspective în interpretarea lor.

Leiter-ul cursului, profesorul Hans-Joachim Lope (Marburg), referindu-se la o dramă a lui Lope de Vega, intitulată *El Nuevo Mundo descubierto por Cristóbal Colón*, a apreciat că dramaturgul s-a călăuzit după un singur model, chiar cu preţul unor anacronisme, model raportat la ideea propagării noii credinţe printre «indieni», idee folosită frecvent pentru a justifica abuzurile spaniolilor săvîrşite în Lumea Nouă.

Profesorul spaniol Javier Pizzaro Gomez (Cáceres) a arătat că în toate reprezentările iconografice din secolele XVI-XVI, Lumea Nouă este privită de europeni exclusiv «negativ», aluziile la «barbarie» şi canibalism fiind evidente. Dacă unii scriitori europeni au încercat să ofere o cu totul altă imagine despre «Indille de Vest», aceştia au făcut-o nu din obiectivitate, ci numai pentru a-i pune pe spanioli în antiteză cu *los Indios* şi pentru a demonstra nelegitimitatea stăpînirii Spaniei în Noul Continent.

La rîndul său, profesorul Manfred Tietz (Bochum) a demonstrat că marea eroare a spaniolilor în creştinarea băştinaşilor s-a întemeiat pe susţinerea criteriului rasial — potrivit căruia «indienii» erau consideraţi ca avînd o inteligenţă sub limita umană, cu o mentalitate înnăscută pentru a deveni sclavi — de aici crezîndu-se că se poate practica un creştinism utopic. Este unul din motivele pentru care «misionarismul» spaniol a fost sortit eşecului.

Contrar celor care acreditează ideea de «bon sauvage», profesorul H. Daniel Pageaux (Paris) a susţinut că problema sclavajului e indisolubil corelată cu cea a spaţiului şi, totodată, are implicaţii economice în condiţiile în care, în momentul cuceririi Americii, întreaga economie era una de subzistenţă şi nu de schimb. Conceptele de spaţiu şi creştinism sînt legate de cel de monarhie universală. În acest context, amintim că profesorul Hans-Joachim Knig (Eichstätt) a prezentat o scrisoare adresată regelui Carol Quintul de către un diplomat italian, Gatinara, aflat în slujba Spaniei. Se pare că acesta a văzut monarhia nu în sensul unei autocraţii sau al unui despotism, ci în cel al unei ordini bine stabilite, de care răspunzătoare e o singură persoană.

Opinii referitoare la tradiţia narativă germană despre călătoriile lui Columb şi despre imaginea Braziliei au înfăţişat profesorii Wolfgang Neuber (Viena) şi Dietrich Briesemeister (Berlin). Deşi există aspecte care ţin de istoria locală, surprinde numărul mare de centre din lumea germanică în care s-au imprimat scrierile lui Columb în secolul al XVI-lea, atît în germană (12), cît şi în latină (24).

În concluzie, prezentarea modului în care s-a perceput în Europa veacurilor XVI-XVIII descoperirea Lumii Noi a întărit spusele marelui istoric Fernand Braudel, şi anume că America este o reprezentare a Europei, o operă prin care Europa îşi defineşte cel mai bine fiinţa. Dar, tot Braudel adaugă, această operă s-a dus la bun sfîrşit atît de greu şi de încet, încît o analiză a ei e posibilă numai atunci cînd este privită în ansamblu.

În ceea ce priveşte unele activităţi desfăşurate în afara cursurilor, organizatorii germani şi spanioli s-au străduit ca sejurul nostru să fie extrem de agreabil. Am avut posibilitatea să călătorim la Cáceres (capitala districtului Estramadura, cu o catedrală din secolul al XIII-lea şi cu impunătoare palate din secolele XV-XVI), la Guadelupe (unde am putut admira mănăstirea cu celebra «Madonă neagră», simbol al armonizării Lumii Noi cu cea Veche), precum şi la Mérida (importantă colonie din vremea lui Augustus, punctele de atracţie constituindu-le teatrul, amfiteatrul, locuinţele romane şi muzeul). Sufletul acestei organizări de excepţie a fost profesorul Friedrich Nöhwiner, căruia îi aducem şi pe această cale mulţumirile noastre.

Cursurile de vară de la Wolfenbüttel, aşa cum se desfăşoară în prezent, continuă o veche tradiţie cultural-ştiinţifică, ce trebuie întreţinută şi dezvoltată.

Lucreţiu Mihăilescu-Bîrliba

Călătorie de studii în Germania

În baza unei invitaţii personale adresate de către dl prof. univ. dr. Paul Miron, titularul Seminarului de Romanistică al Universităţii «Albert-Ludwig» din Freiburg (Germania), în perioada 1 decembrie 1990 — 15 ianuarie 1991 am participat — graţie bursei de documentare oferită de instituţia germană — la o serie de acţiuni culturale prilejuite de prezenţa cîtorva studenţi români în oraşul care conturează specificul landului Baden — Württemberg. Principala îndeletnicire a constituit-o munca în cadrul bibliotecii universitare, excepţional de bine utilată şi satisfăcătoare a oricărei doleanţe a studiosului. Alături de travaliul printre rafturile cu volume, întîlnirile cu personalităţile interesate în a-şi lărgi aria de cuprindere socială prin intermediul studenţilor est-europeni nu au lipsit; drept pentru care, ajutat de dl. prof. Paul Miron şi de soţia Domniei-Sale, d-na prof. Elsa Lüder, contactele cu posibilii iniţiatori de proiecte de cercetare istorică — în special axate pe chestiunile pe care le vizam (minoritari, imagologia reacţiei xenofobe etc.) — au fost destul de numeroase şi, în parte, s-au concretizat scriptic prin concluderea unor dosare de colaborare. Ar merita menţionate, ca exemplu, întrevederile avute cu dl. prof. G. Schramm, de la Facultatea de Istorie, specialist recunoscut în problemele Sud-Estului european, cu dl. prof. J. Freitag, membru al corpului didactic al Facultăţii de Teologie, excepţional hermeut şi distins cercetător al istoriei creştine.

La finele lunii iulie a acestui an şi pînă la jumătatea lui august, o nouă posibilitate de a vizita Freiburg-ul mi-a fost dată de obţinerea unei burse pentru cursurile de vară organizate de universitate, prelegeri care au gravitat în jurul unor subiecte legate de civilizaţia germană, de limba şi istoria sa. Cu aceeaşi deosebită amabilitate, dl. prof. Paul Miron şi d-na Elsa Lüder au avut bunăvoinţa de a-mi dirija programul astfel încît timpul petrecut acolo să capete încărcătura pragmatică necesară mie. Am fost încîntat să o revăd pe d-na prof. Maria Krempels (Facultatea de Istorie), activatoarea unui proiect comun de cercetare pe tema oferită de situaţia minoritarilor în Moldova, pe dl. prof. J.Freitag, pe sociologul român Mihai-Dinu Gheorghiu, parizian prin adopţie din 1989, figură reprezentativă a literaţilor tineri români. De o bursă similară a beneficiat şi dl. student Victor Cojocaru din Chişinău (an IV).

Din 20 august, datorită unei invitaţii a dl. prof. Adolf Armbruster, am vizitat München-ul, zăbovind, o vreme, în Bavaria, interval folosit pentru a lărgi cercul cunoştinţelor mele prin includerea cîtorva cercetători de la Insti-

tutul «Bukowina» din Augsburg, de la Ost-Europäisches Forschungsinstitut din München etc.

Mihai-Răzvan Ungureanu

Un patriarh al medievisticii românești: Emil Turdeanu

Vremurile tulburi abătute asupra pămîntului românesc după anii încrîncenați ai războiului au împiedicat multe din spiritele cele mai hăruite ale nației — surprinse de evenimente dincolo de fruntariile țării — să revină pe meleagurile natale. Alți reprezentanți de vază ai culturii și științei românești, supuși ingerințelor aparatului represiv al regimului totalitar și lipsiți de posibilitatea de a se exprima fără opreliști, au preferat, de asemenea, să ia drumul pribegiei, chiar dacă Occidentul postbelic, bulversat de crîncena conflagrație mondială, păstra răni adînci și era departe de a asigura prosperitate. Pentru foarte mulți dintre emigranți stabilirea pe alte meridiane reprezenta o soluție vremelnică de supraviețuire, sperîndu-se că ocupația străină și molima comunistă nu vor fi de durată. N-a fost să fie așa! Destinul neamului românesc a făcut ca nu momentele echilibrate și stabile, ci — în mod aparent paradoxal — zbuciumatele etape tranzitorii să fie cele mai îndelungate și să dea nota specifică devenirii sale istorice.

Transplantul de spiritualitate românească în afara hotarelor țării în anii de după terminarea războiului a fost în anumite situații păgubitor, în altele benefic. Cum interesul pentru civilizația spațiului românesc nu s-a situat niciodată în lumea occidentală la cote ridicate, iar în zodia cenușie a dictaturii acesta s-a atrofiat pînă spre un nivel minim, numeroși oameni de artă și specialiști emigrați de la Dunărea de Jos s-au găsit în postura de a nu dispune de posibilități de manifestare potrivit pregătirii și competenței lor, ceea ce i-a confruntat cu autentice avataruri, obligîndu-i la nedorite reprofilări profesionale, în condițiile în care risipa de energie și imaginație n-a putut evita eșecurile. În alte cazuri, obstinația și disponibilitățile intelectuale au fost încununate de succes, conducînd spre fructificarea unor demersuri care în țară ar fi fost imposibile.

Un exemplu luminos în acest sens îl reprezintă activitatea de anvergură a cărturarului Emil Turdeanu, care în 1991 împlinește frumoasa vîrstă de 80 de ani, moment de bilanț al unei vieți dedicate cu fervoare științei, presărate abundent cu reușite notabile.

La fel ca despre cei mai mulţi corifei ai diasporei româneşti, despre profesorul Turdeanu se cunoaşte în general destul de puţin în ţara sa de origine, vechiul regim impunînd menţinerea în anonimat chiar a realizărilor de excepţie, ce dobîndiseră notorietate continentală, a tuturor celor care nu se arătaseră dispuşi să simuleze dacă nu congruenţa, cel puţin neutralitatea faţă de politica sa, suspiciunea faţă de o prezumptivă oponenţă neocolind pe nimeni dintre cei în viaţă. În comparaţie cu alţi intelectuali români de marcă stabiliţi în străinătate, Emil Turdeanu a beneficiat totuşi de un statut mai îngăduitor, în sensul că numele i-a putut fi invocat în studiile de specialitate, o parte a lucrărilor i-au fost menţinute în fondurile uzuale ale bibliotecilor publice, s-a permis chiar să i se dedice medalioane exegetice, probabil pentru că cerberii însărcinaţi cu prospectarea atitudinii emigraţiei faţă de stăpînire îl apreciaseră drept inofensiv, cunoscîndu-i doar scrierile de medievistică, nu şi pe acelea în care îşi dezvăluia crezul politic. O ignorare binevenită... Cu toate acestea, în afara unor cercuri restrînse de specialişti, activitatea creativă a Profesorului a rămas — precum menţionam mai sus — vag cunoscută marelui public. Este şi motivul pentru care considerăm util să oferim, fie şi succint, cîteva repere pentru aceasta.

A văzut lumina zilei la 10 noiembrie 1911 în comuna Şibot, judeţul Alba, în inima României, făcîndu-şi studiile la Liceul «Mihai Viteazul» din Alba Iulia, locul de proclamare a Marii Uniri. Încă de pe băncile şcolii îşi reliefează înclinaţiile literare, cîştigînd premiul I cu cunună la tradiţionalul concurs organizat de Societatea «Tinerimea Română». Ca numeroşi alţi tineri ardeleni, ia calea Bucureştilor pentru a-şi face studiile universitare, urmînd ambele secţii ale Facultăţii de Litere şi Filozofie. Remarcîndu-i aptitudinile, dascălul său de la Alma Mater, Nicolae Cartojan, îi facilitează în 1933 trimitrea la Sofia pentru specializare în vechea literatură românească şi în slavistică, continuată ulterior, timp de două veri, la Belgrad. Pasiunea şi competenţa tînărului studios găseşte aprecierea Consiliului Facultăţii de Litere şi Filozofie, care îl propune în 1935 pentru o bursă la Şcoala Română de la Paris, pentru ca, în noiembrie 1938, la recomandarea profesorilor Mario Roques şi Jean Boutière, rectorul de la Sorbona să-l numească lector de limba şi literatura română la celebra universitate pariziană. Cu numai cîteva luni înainte trecuse examenul de capacitate pentru titularizarea ca profesor de română în mod strălucit, cu 9,17, într-o vreme în care notele se acordau cu responsabilitate şi discernămînt. Încă de foarte tînăr, pe cînd îşi desăvîrşea studiile, Emil Turdeanu semnează primele lucrări ştiinţifice, studii de migală, de analiză riguroasă a manuscriselor şi incunabulelor medievale din perimetrul cultural românesc şi balcanic, ce anunţă pe cercetătorul de autoritate continentală de mai tîrziu. De altfel, aceste lucrări au deşteptat interesul unor savanţi reputaţi, precum N.Iorga, P.P.Panaitescu, André Mazon, Gabriel Millet etc. Primii ani ai războiului îl găsesc pe Emil Turdeanu funcţionînd la Institutul Român din Sofia, unde trebuia să ocupe şi un post de lector la Universitate, obţinut prin concurs. Refuzul autorităţilor bulgare de a crea respectivul post i-au zădărnicit pentru moment proiectele didactice, care vor fi materializate însă în capitala Franţei, unde se întoarce la începutul lui 1944 spre a-şi relua postul de la Sorbona, în

calitate de «chargé de cours». Între timp susţinuse în ţară, în 1942, o strălucită teză de doctorat cu tema «Manuscrise slave din timpul lui Ştefan cel Mare», pentru ca, în 1945, să-şi prezinte teza de diplomă la prestigioasa École pratique des Hautes Études din Paris cu subiectul «La littérature bulgare du XIV-e siècle et sa diffusion dans les pays roumains», lucrare monografică, tipărită în Franţa doi ani mai tîrziu, care îl consacră definitiv drept unul dintre cei mai străluciţi cunoscători ai vechii literaturi române şi sud-slave din evul mediu.

Schimbările dramatice din estul şi centrul Europei i-au zădărnicit perspectivele de a se înapoia în ţară, unde ar fi fost îndreptăţit să-l continue la catedră pe eminentul său mentor Nicolae Cartojan, trecut în împărăţia umbrelor la 19 decembrie 1944. L-a continuat însă în altă ambianţă culturală, la Centre National de la Recherche Scientifique, unde, cu începere din octombrie 1948, a desfăşurat o prodigioasă activitate vreme de 28 de ani. Cînd s-a retras de la renumita instituţie de cercetare franceză, ca «maître de recherche honoraire», rectorul Universităţii din Roma i-a făcut oferta de a prelua conducerea Catedrei de limbă şi literatură română, cariera didactică fiindu-i încununată de dobîndirea prin concurs a titlului de profesor universitar, recunoscut de Ministerul Instrucţiunii Publice din Italia. În deceniile petrecute în Franţa, Emil Turdeanu avea să-şi continue şi să-şi adîncească preocupările începute la Bucureşti în direcţia literaturii române vechi, a literaturii religioase apocrife şi a istoriei românilor şi a popoarelor slave din sud-estul Europei, în toate aceste domenii elaborînd studii fundamentale, inserate în publicaţii de largă audienţă din Franţa, Italia, Marea Britanie, Germania, SUA, Olanda şi Grecia, care i-au adus recunoaşterea lumii savante de pretutindeni. Au ţinut, între alţii, să le releve înalta ţinută profesională învăţaţi de notorietate de talia lui Carlo Tagliavini, Jean Darrouzès, Keith Hitchins (fost student al său la Sorbona), Dennis Deletant, F.Halkin, L.Gàldi, Antonin Dostal, I.C. Chiţimia etc. Dintre volumele care i-au conferit aprecieri dintre cele mai măgulitoare, în afara acelora deja citate, menţionăm aici «Le Dit de l'empereur Nicéphore II Phocas et son épouse Théophano» (Thessalonik, 1976), «Apocryphes slaves et roumains de l'Ancien Testament» (Leiden, 1981) şi «Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés roumaines» (Leiden, 1984), cele două tomuri imprimate în Olanda reunindu-i şi studiile publicate anterior.

Intuind necesitatea de a contribui la orientarea cititorului occidental în problemele majore ale istoriei moderne a României, prezentate deformat sau tendenţios în diverse scrieri cu caracter propagandistic, medievistul Turdeanu nu a pregetat să abordeze şi teme ce ieşeau din sfera intereselor sale prioritare. Era o modalitate de a se manifesta nu numai ca savant, ci şi ca patriot. N-a făcut-o afişînd un naţionalism sforăitor sau deformînd realităţile trecutului potrivit calculelor de pe eşichierul politic, căci nu a înţeles să se abată prin nimic de la preceptele adevărului, ale onestităţii profesionale depline. Aşa au prins viaţă volumul în limba engleză despre România din anii 1914-1920, apărut în SUA în 1988, precum şi cel în franceză ce urmăreşte traiectoria istoriei patriei sale între 1866 şi 1914, ce îşi aşteaptă încă editorul, la fel ca şi o ediţie a romanului «Varlaam şi Ioasaf» şi alte trei volume reunind studii răzleţite prin diverse reviste din ţară şi străinătate.

Profesorul Emil Turdeanu s-a evidențiat și ca iscusit redactor, calitate în care a coordonat între 1953 și 1975 nouă numere din «Revue des études roumaines», ce își «propunea să continuie în climat de libertate... studiul riguros obiectiv al civilizației românești vechi și moderne», iar între 1963 și 1968, împreună cu Virgil Ierunca, șapte numere din «Ființa românească». Alături de «Acta Historica» a Societății Academice Dacoromâne de la Roma-München și de «Buletinul Bibliotecii Române» din Freiburg i.Br., «Revue des études roumaines» a fost una din periodicile de istorie a emigrației românești care s-au situat la cotele cele mai înalte ale exigențelor. Încetarea apariției sale, din cauza imposibilității de a i se asigura un suport financiar, este realmente păgubitoare pentru tot ce se află în conexiune cu cultura ramurii neolatine orientale.

Retras — însingurat din păcate — în locuința sa de la Fresnes, din vecinătatea megalopolisului de pe Sena, unde își continuă îndeletnicirile cărturărești, profesorul Turdeanu se poate mîndri cu o operă densă, din care transpar atît erudiția cît și subtilitatea interpretativă. Cu toate că domeniul îmbrățișat de savant este la prima vedere lipsit de spectaculos — în sensul curent al termenului —, ba, dimpotrivă, pe alocuri arid, fiind conectat doar nivelului de perceptibilitate a unui cerc limitat de specialiști, el oferă, atunci cînd este investigat cu acribie, numeroase elemente de noutate, care îl fac incitant. Prin tot ce a întreprins, Emil Turdeanu a făcut dovada că pentru a se accede spre mari împliniri în știința istorică și filologică sînt imperios necesare nu numai pasiunea, migala și dăruirea, cunoștințele vaste și profunde, competența și ingeniozitatea, ci și onestitatea și probitatea exemplară.

Rămîne drept o îndatorire stringentă a tuturor celor investiți cu responsabilități în viața culturală să-și conjuge eforturile spre a propaga eficient creația Savantului și în țara sa de origine, pe care a purtat-o mereu în cuget cu inefabilă pietate. Pe lîngă titlurile academice ce i se cuvin acordate, acesta ar fi credem modul de a marca în chipul cel mai adecvat sărbătorirea sa la împlinirea a opt decenii de viață.

Victor Spinei

Profesorul Vasile Neamţu la a 70-a aniversare

Cine l-a cunoscut pe profesorul-istoric Vasile Neamţu, titularul disciplinei de *Istoria medievală a românilor* la Universitatea «Al.I.Cuza» din Iaşi pînă la retragerea din învăţămîntul superior (1987), va păstra în amintire chipul blînd, tandru, al omului de o rară eleganţă. Pentru că, profesorul Vasile Neamţu a fost întotdeauna şi a rămas un universitar desăvîrşit, un exemplu de comportament, un om cu cele mai alese însuşiri. De aceea, s-a bucurat de respectul tuturor. Şi acum, cînd revine în rîndul foştilor colegi de activitate, îi întîmpină cu aceeaşi bucurie şi tinereţe sufletească. Anii nu l-au schimbat, chiar dacă suferinţele, fizice şi morale, nu l-au ocolit.

Originar din Ţara de Sus a Moldovei, familia profesorului nostru coboară din maramureşenii de pe valea Teceului, care au «descălecat» peste munte pe la jumătatea sec. al XIV-lea, proces investit cu valoare legendară. Satul Tisăuţi, de lîngă Suceava, unde profesorul Vasile Neamţu s-a născut (19 decembrie 1922) şi şi-a făcut studiile primare, ne trimite, negreşit, la amintita vale de rîu ori la satele omonime (Teceul Mare, Teceul Mic) din Ţara Maramureşului.

Şcoala secundară a urmat-o la Suceava, ca mai toţi copiii din satele apropiate, dornici să înveţe carte. Oraşul, fostă reşedinţă principală a domnilor Ţării Moldovei, cu monumentele lui şi cu ruinele cetăţii de scaun, a marcat, desigur, viitoarea carieră a adolescentului, nevoit să străbată zilnic, pe jos, indiferent de anotimp, mai mult de zece kilometri de la Tisăuţi la Liceul «Ştefan cel Mare» din urbea voievodală. O înrîurire fundamentală asupra orientării sale a avut profesorul Alexandru Bocăneţu, om cu multă ştiinţă de carte şi curajos patriot, pe care ni l-a evocat adesea.

Înscris la secţia de istorie a Facultăţii de Litere şi Filologie, Universitatea «Al.I.Cuza» din Iaşi, tînărul Vasile Neamţu începea un drum greu, presărat cu neajunsuri, cu necazuri multe şi deloc uşoare. O sănătate şubrezită, războiul şi încorporarea (a fost trimis pe frontul din Cehoslovacia pînă la terminarea marii conflagraţii), apoi consecinţele războiului, lipsuri şi foamete, toate s-au suprapus pe un organism slăbit, dar cu nebănuite resurse.

După susţinerea licenţei şi un scurt popas profesoral la Şcoala elementară din Bosanci -- Suceava, în aprilie 1949 este chemat asistent la secţia de istorie a Facultăţii de Litere şi Filosofie a Universităţii din Iaşi. A fost martor la procesul de «democratizare» a învăţămîntului superior, despre care îşi aminteşte cu multă mîhnire. Raptul teritorial din partea nord-estică a ţării (nordul Moldovei, ţinutul Herţei şi Basarabia), ca şi izolarea României, ruperea legăturilor tradiţionale cu Occidentul socotit «decadent», l-au îndurerat. «Trebuiau, îmi spunea odată profesorul meu, anatemizate cunoştinţele pe care le dobîndisem în liceu şi facultate, trebuia abandonat patriotismul adevărat, robust, tradiţional, operele marilor personalităţi ale culturii şi ştiinţei româneşti erau, în bună parte, trecute la index. Lumina trebuia să vină numai de la răsăritul eliberator, ale cărui dogme nu trebuiau încălcate.»

În asemenea condiţii socio-morale şi-a început activitatea şi a trebuit să lucreze, urcînd încet dar temeinic, treptele afirmării profesorul Vasile Neamţu. Mai mult, i-a fost dat să cumuleze, prin forţa situaţiei, sarcini didactice istovitoare, de la cursuri generale şi speciale de medievistică românească şi universală, pînă la ştiinţe auxiliare, paleografie chirilică, etnografie românească şi demografie istorică. A fost nevoit să înveţe mult, şi-a dezvoltat sfera cunoştinţelor, dar a sacrificat din timpul celeilalte componente a muncii universitare, cercetarea.

Activitatea ştiinţifică a profesorului Vasile Neamţu este lesne de particularizat. Cu bună ştiinţă a ocolit partea zgomotoasă a istoriei, aceea politico-militară, socotind-o prea solicitată. Preferinţele Domniei Sale s-au îndreptat spre *faptul mic*, adesea evitat, socotit fiind nesemnificativ. Idee falsă, contrazisă de evoluţia cercetării istorice de pretutindeni. Profesorul Vasile Neamţu a urmat, fără să o declare, pentru că nu a arătat propensiune spre teoria istoriei, drumul *istoriei totale*, al istoriei cotidiene, aceea care înseamnă în fond *viaţa*. A urmat îndemnurile lui Ioan Bogdan, din 1905, şi s-a înscris pe direcţia Şcolii Analelor atunci cînd s-a gîndit să restituie activitatea meseriaşilor, a negustorilor, pulsul vieţii orăşeneşti, mărfurile mărunte în economia medievală, să urmărească istoria tehnicii şi a oraşului. De altfel, treptat, s-au cristalizat două direcţii principale în activitatea ştiinţifică a magistrului nostru: *istoria tehnicilor* şi *istoria oraşului medieval*. A consacrat mulţi ani unei cercetări fundamentale, de care depinde direct viaţa: *tehnica producţiei cerealiere*. Cu finalizarea acesteia îşi împlinea, cum adesea ne-a mărturisit, şi o datorie faţă de aceia din rîndul cărora a plecat: ţăranii. Lucrarea: *La technique de la production céréaliere en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII-e siècle* (Bucureşti, 1975), realizată pe baza unor acumulări documentare foarte diverse (consemnări scrise, arheologice, iconografice, etnografice, lingvistice etc.), a fost încununată cu Premiul N. Iorga al Academiei Române (1977), foarte bine primită de specialişti şi solicitată pentru multe biblioteci europene.

Istoria oraşului medieval, cea de a doua mare pasiune a profesorului Vasile Neamţu, care s-a cristalizat cu trecerea anilor, s-a fixat la un «eşantion» dintre cele mai reprezentative pentru spaţiul sud-est românesc: oraşul Baia. Tîrg de vale, loc de întîlnire a negustorilor, centrul unui cnezat, reşedinţă primă a statului est-carpatic, oraşul Baia a cunoscut, deopotrivă, evoluţia şi involuţia. Cercetările arheologice întreprinse la Baia, alături de regretata Doamnă Eugenia Neamţu, soţie admirabilă şi colaboratoare de profesiune, vreme de aproape un deceniu şi jumătate, au fost sintetizate în două volume: *Oraşul medieval Baia în sec. XIV-XVII*, apărute la Editura Junimea din Iaşi în 1980 şi 1984. Cel de al doilea tom a fost distins cu Premiul N. Iorga al Academiei Române. Munca de şantier arheologic, cu farmecul, dar şi cu sacrificiile ei, l-a pasionat pînă la dăruirea totală. Profesorul Vasile Neamţu şi-a pus toată ştiinţa şi energia în scopul nobil al unui răspuns istoric la întrebarea: cînd şi cum a apărut oraşul medieval în teritoriul est-carpatic, plecînd de la exemplul celei mai reprezentative aşezări din perspectiva acestui obiectiv. Răspunsul, în limitele documentaţiei de care a putut să dispună, îl vom avea prin cartea la care lucrează acum: *Istoria oraşului medieval Baia*, şi pe care o consideră un crez al vieţii sale. Pentru că aşa i-a promis Doamnei Eugenia (Didi) Neamţu. În 1990 ar fi putut să revină la Catedră. A fost invitat insistent, dar a refuzat, acceptînd privaţiuni financiare şi renunţări la care puţini sînt dispuşi, pentru a avea timp de lucru. Trebuie să termine lucrarea începută pentru a cinsti, şi astfel, memoria Doamnei Sale.

În mod cu totul nedrept, Domnul Vasile Neamţu şi-a încheiat cariera didactică fără a ajunge la gradul superior al ierarhiei universitare. A ieşit la pensie conferenţiar şi n-a acceptat să revină la munca didactică atunci cînd s-ar fi putut face o reparaţie morală cu repercusiuni materiale absolut necesare vîrstei şi situaţiei. A primat, la un om cu un asemenea profil moral, *demnitatea*.

Domnul profesor Vasile Neamţu a fost un dascăl model. Am petrecut mulţi ani în preajma Domniei Sale şi am învăţat mult şi multe din tot ceea ce mi-a oferit. Pasionat, de o corectitudine exemplară, exigent şi îngăduitor cît trebuie, cald la preţuire şi blînd la dojană, domnul Profesor Vasile Neamţu a iubit tinerii şi a fost iubit de către aceştia. A afectat mult timp celor ce l-au solicitat, i-a plăcut să comunice, căci este un om cu suflet nobil. Îl văd şi acum, tînăr, aparent sfios din cauza delicateţei, în orele de seminar cînd ne vorbea, cu atîta dăruire despre drumurile de comerţ ce legau Occidentul cu Orientul, segmentele româneşti ale acestora, relaţia drum şi stat, mărfuri şi preţuri, stofe şi mirodenii, vămi şi vameşi, monezi şi alte valori. Aici era istoria ca mod de existenţă.

Dincolo de recunoştinţa celor ce i-au fost studenţi şi colaboratori, Profesorul-istoric Vasile Neamţu a fost onorat, pentru munca şi onestitatea Domniei Sale, cu diferite funcţii şi titluri, deşi n-a aspirat niciodată la poziţii înalte. Este vicepreşedinte al Comisiei monumentelor istorice pentru Moldova, membru al

Comisiei pentru istoria oraşelor din România a Academiei Române, membru de onoare al Societăţii de istorie şi retrologie agrară din România, membru de onoare al Institutului de arheologie din Iaşi.

Acum, la aniversarea a 70 de ani de viaţă, din care mai mult de patru decenii în slujba învăţămîntului superior şi a cercetării istorice naţionale, îi dorim Profesorului nostru LA MULŢI ANI şi aceeaşi bucurie a muncii care i-a marcat existenţa.

Ion Toderaşcu

Conf. univ. dr. Vasile Neamţu

Bibliografia operei (1951-1992)

1951

1. Comerţul cu piei şi prelucrarea lor în Moldova în sec. XV-XVII, în SCŞt — Iaşi 2., 1-2, p. 531-549

1955

2. Exploatarea peştelui în Moldova în secolul al XV-lea, în SCŞt — Iaşi, 6, 1955, 1-2, p. 29-49

1956

3. Răscoala din Moldova din primăvara anului 1633, în AŞtU — Iaşi, 2, 1956, 1-2, p. 19-34

1959

4. Mărfurile mărunte în economia Moldovei din secolul al XV-lea, în AŞtU — Iaşi, ist. — fil. 5, 1959, p. 1-18

1963

5. Frămîntări sociale în oraşul Iaşi în primele decenii ale secolului al XVII-lea, în AŞtU — Iaşi, ist. — fil., 9, 1963, p. 57-69

1966

6. Contribuţii la problema uneltelor de arat din Moldova în perioada feudală, AM, IV, 1966, p. 293-316

1967

7. Contributions à l'étude du problème des intruments à labourer utilisés au Moyen-Age en Moldavie, în RRH, 6, 1967, 3, p. 533-552

1968

8. Stabilirea capitalei Moldovei la Iaşi, în AŞtU —Iaşi, ist. —fil., 14, 1968, p. 111-125

1970

9. Aratrul fără plaz. Contribuţii la cunoaşterea vechilor unelte de arat pe teritoriul României, în MA, 2, 1978, p. 423-438

1976

10. Contribuţii la cunoaşterea meşteşugurilor ieşene legate de alimentaţia populaţiei în secolul al XVII-lea, în AŞtU —Iaşi, 17, 1971, 2, p. 219-224

1972

11. Originea şi evoluţia hîrleţului în Moldova şi Ţara Românească, în AM., 7, 1972, p. 331-343

1973

12. Contribuţii la cunoaşterea satului Tişăuţi din fostul ocol al Sucevei, în SSM ist., 3, 1973, p. 119-135 (în colaborare cu Eugenia Neamţu)
13. Începuturile oraşului Baia în lumina datelor arheologice, în AŞtU —Iaşi, istoric, 19, 1973, 2, p. 165-191 (în colaborare cu Eugenia Neamţu şi Stela Cheptea)

1974

14. Aspecte privind dezvoltarea demografică şi urbanistică a Iaşului în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în vol. Sub semnul lui Clio: Omagiu acad. prof. Ştefan Pascu, Cluj, 1974, p. 76-80 (în colaborare cu Eugenia Neamţu)

1975

15. Contribuţii arheologice la istoria oraşului Baia, în AŞt.U —Iaşi, ist. —fil., 21, 1975, p. 15-25 (în colaborare cu Eugenia Neamţu şi Stela Cheptea)
16. Premise economice ale victoriei din 10 ianuarie 1475, în AIIA —Iaşi, 12, 1975, p. XXI —XXVII

17. La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle, Bucureşti, 1975, 271 p, —Premiul Nicolae Iorga al Academiei, Nr. 113 din 29 noiembrie 1977

Recenzii:

—I. Toderaşcu în AIIA—Iaşi, XIII, 1976, p. 383-385;

—Idem, în «Cronica», 51(621), vineri, 29 decembrie 1977;

—Constantin Şerban, în RI, Tom. 29, 1976, 3, p. 446-450

—Ilie Grămadă, în AŞtU—Iaşi, istorie, Tom. XXII, S III a, 1976, p. 139-142

—N. Edroiu, în SUBB—Cluj-Napoca, Historia, 1975, p. 76

—Radu Popa, în SCIVA, Tom. 27, 3, p. 425-427

—F.a., în «Rivista delle società», Milano, XXII, 1977, Tom. 1, p. 1465

—Paul F. Michelson (Huntington College), în «American Historical Revius, vol. 83, 1978, p. 212-213

—Michel de Waha, în «Byzantion», 46, 1976, p. 604

1978

18. Contribuţii la cunoaşterea mijloacelor de iluminat în aşezarea medievală de la Baia, în SSMI, 5, 1978, p. 205-223 (în colab. cu Eugenia Neamţu şi Stela Cheptea)

1979

19. Contribuţii la problema urbanizării aşezării de la Baia în secolul al XIV-lea, în AIIA—Iaşi, XVI, 1979, p. 255-304

1980

20. Istoria oraşului Iaşi, I, sub red. C. Cihordaru şi Gh.. Platon, Iaşi, 1980, p. 82-86; 105-164

Recenzii:

—Ştefan S. Gorovei, în AIIA—Iaşi, XVIII, 1981, p. 725-737

21. Oraşul medieval Baia în secolele XIV-XVII, Cercetările arheologice din anii 1967-1976, I, Iaşi, 1980, p. 288 (în colaborare cu Eugenia Neamţu şi Stelea Cheptea)

Recenzii:

—Ştefan S. Gorovei, în AIIA—Iaşi, XVIII, 1981, p. 723-725

—Mihai Iacobescu, în «Zori noi», XXXIV, nr. 9587, 17 iulie 1980;

—Ion Toderaşcu, în AŞtU—Iaşi, XXVII, 1981, p. 111-112

1981

22. Contribuţii la istoria oraşului Iaşi, în MA, 1974-1976, 6-8, p. 285-299 (în colaborare cu Eugenia Neamţu)

1982

23. Istoria medie a României. Prelegeri, Iaşi, 1982 (curs multiplicat), p. 271
Recenzii:
— Ion Toderaşcu, în AIIA — Iaşi, XX, 1983, p. 529-530

1983

24. Reflecţii pe marginea unei inscripţii de la Baia, AIIA— Iaşi, XX, 1983, p. 249-255 (în colaborare cu Stela Cheptea)

1984

25. Oraşul medieval Baia în secolele XIV-XVII. Cercetările arheologice din anii 1977-1980, II, Iaşi, 1984, p. 276 (în colaborare cu Eugenia Neamţu şi Stela Cheptea). Premiul Nicolae Iorga al Academiei, Nr. 199 din 4 decembrie 1987
Recenzii:
— Ştefan S. Gorovei, în AIIA — Iaşi, XXII, 1985/1, p. 811-813
— Victor Spinei, în RRH, Tom. XXV, 1986, 1-2, p. 123-126

1985

26. Bordei şi semibordei. Mod de locuire în vremea feudalismului timpuriu, în vol. Civilizaţie medievală şi modernă românească, Cluj-Napoca, 1985, p. 64-70
27. Meşteşugul prelucrării lemnului la Baia în secolele XIV-XV. Contribuţii, în AIIA — Iaşi, XXII, 1985, p. 269-280 (în colaborare cu Stela Cheptea)
28. Istoria universităţii din Iaşi (sub red. Gh. Platon, V. Cristian), p. 1-9

1986

29. Contacte între centrul şi sud-estul Europei reflectate în circulaţia monetară de la Baia (secolele XIV-XV), în vol. Românii în istoria universală, I, (coord. I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian), Iaşi, 1986, p. 18-30 (în colaborare cu Stela Cheptea)

1987

30. Hutte et demihutte. Une problème de terminologie, AIIA—Iaşi, XXIV, 1987, p. 9-16

1992

31. Istoria românilor (medievală), Chişinău — Iaşi, 1992, p. 58-152

32. Anmerkungen zu einer Inschrift aus Baia, în «Romanian Civilization», vol. I, nr. 1, 1992, p. 28-36 (în colaborare cu Stela Cheptea)

Recenzii şi note bibliografice

33. Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, vol. I, 1384-1448; vol. II, 1449-1486, Ed. Academiei RSR, 1975, 1976 în «Flacăra Iaşului», Sîmbătă, 28 august 1976
34. Istoria României în F.W. Putzger, *Historischer Weltatlas*, în AŞtU — Iaşi (serie nouă), secţiunea III, a, istorie, XVIII, 1971, 1, p. 115-118
35. Ion Toderaşcu, Unitatea românească medievală, I, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1988, p. 243, în AIIA — Iaşi, XXVI, 1989/1, p. 601-602
36. Radu Popa, La începuturile evului mediu românesc. Ţara Haţegului, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1988, 324 p, AIIA — Iaşi, XXVI, 1989, p. 603-604

Articole în reviste de cultură

37. Ştefan cel Mare. O epocă de strălucită cultură şi artă moldovenească, în «Cronica», 2 iulie 1966
38. Mircea cel Bătrîn 600. De strajă la porţile Europei, în «Cronica», 11 iulie 1986

Articole în ziarele locale

39. Acum cinci veacuri: Pagini din trecutul de luptă şi creaţie al poporului nostru, în «Flacăra Iaşului», 10 iulie 1966
40. O figură măreaţă din istoria poporului român. 510 ani de la urcarea lui Ştefan cel Mare pe tronul Moldovei, în «Flacăra Iaşului», 11 aprilie 1987
41. Geneza şi ideea de unitate a românilor pînă la 1845, în «Flacăra Iaşului», 24 octombrie 1958
42. 550 de ani de la moartea lui Mircea cel Bătrîn, în «Flacăra Iaşului», 31 ianuarie 1958
43. O pagină memorabilă din istoria patriei — bătălia de la Rovine, în «Flacăra Iaşului», 10 octombrie 1969
44. Marea răscoală a românilor transilvăneni condusă de Horia, Cloşca şi Crişan — 185 de ani de la izbucnirea ei, în «Flacăra Iaşului», 1 noiembrie 1969

45. Vlad Ţepeş — un erou al luptei pentru independenţă, în «Flacăra Iaşului», 14 decembrie 1976

Lucrări sub tipar

46. Die Hauptstädte der Moldova bis zum 17. Jahrhundert pentru vol. Hauptstädte in Südosteuropa (sub îngrijirea Univ. Doc. Dr. Harald Heppner)

Lucrări în manuscris

47. La révolte du printemps de 1633 dans le contexte des troubles sociaux de Moldavie pendant le premier tiers du XVIIe siècle
48. Réflexions en marge du problème des fortifications urbaines médievales en Moldavie.

Abrevieri

AIIA — Iaşi	— Anuarul Institutului de Istorie şi arheologie «A.D.Xenopol» Iaşi
AM	— Arheologia Moldovei, Bucureşti
AStU — Iaşi	— Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I.Cuza» Iaşi.
MA	— Memoria antiquitatis, Piatra Neamţ
RI	— Revista de istorie, Bucureşti
RRH	— Revue Roumaine d'Histoire, Bucarest
SCIVA	— Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie, Bucureşti
SSMI	— Suceava, Studii şi materiale de istorie, Muzeul judeţean Suceava
SUBB — Cluj- Napoca	— Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Historia, Cluj-Napoca